PROCESUL COMUNISMULUI

RICHARD PIPES

SCURTĂ ISTORIE A REVOLUȚIEI RUSE

HUMANITAS

RICHARD PIPES

SCURTĂ ISTORIE A REVOLUȚIEI RUSE

Traducere din engleză de
CĂTĂLIN PÂRCĂLABU

HUMANITAS,
1998

Richard Pipes
A Concise History Of The Russian Revolution,
1995

Cuprins

Introducere

PARTEA ÎNTÂI. **Agonia vechiului regim**

Capitolul I. RUSIA LA 1900

Țărănimea

Rusia oficială

Inteligheția

Capitolul II. EXPERIMENTUL CONSTITUȚIONAL

Revoluția din 1905

Stolîpin

Capitolul III. RUSIA ÎN RĂZBOI

Perspectivele

Primul an

Semnele catastrofei

Capitolul IV. REVOLUȚIA DIN FEBRUARIE

PARTEA A DOUA. **Bolşevicii cuceresc Rusia**

Capitolul V. LENIN ŞI ORIGINILE BOLŞEVISMULUI

Capitolul VI. LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE

Eşecul primelor încercări bolşevice de a lua puterea

Lovitura de stat

Capitolul VII. STATUL PARTIDULUI UNIC

Capitolul VIII. INTERNAȚIONALIZAREA REVOLUȚIEI

Tratatul de la Brest-Litovsk

Implicarea străină

Capitolul IX. COMUNISMUL DE RĂZBOI

Crearea economiei de comandă
Războiul împotriva satelor
Capitolul X. TEROAREA ROŞIE
Asasinarea familiei imperiale
Teroarea de masă
PARTEA A TREIA. **Rusia sub regimul bolşevic**
Capitolul XI. RĂZBOIUL CIVIL
Primele bătălii: 1918
Apogeul: 1919–1920
Capitolul XII. NOUL IMPERIU
Capitolul XIII. COMUNISMUL DE EXPORT
Capitolul XIV. VIAȚA SPIRITUALĂ
Cultura ca propagandă
Război împotriva religiei
Capitolul XV. COMUNISMUL ÎN CRIZĂ
NEP: Falsul Thermidor
Criza noului regim
Capitolul XVI. REFLECȚII ASUPRA REVOLUȚIEI RUSE
Glosar
Tabel cronologic
Lecturi suplimentare
Note

RICHARD PIPES, profesor de istorie la Universitatea Harvard, şi-a dedicat întreaga carieră studierii trecutului şi prezentului Rusiei. Prima sa carte datează din 1964: *The Formation of the Soviet Union: Comunism and Nationalism.* I-au urmat cărți şi studii despre Rusia sub Vechiul Regim, Revoluția rusă şi dictatura consecutivă ei, toate culminând cu *The Russian Revolution* (1990) şi *Russia under the Bolshevik Regime* (1994), a căror versiune prescurtată o reprezintă cartea de față. În perioada 1981–1982 a fost consilier al preşedintelui Reagan pentru problemele Rusiei şi ale Europei de Est.

Lui Mark, Sarei şi Annei

Introducere

Cuvântul „revoluție” are o etimologie interesantă. Întrebați de sociologii sovietici, țăranii ruşi răspundeau că înseamnă „*samovolşcina”* adică, într-o traducere aproximativă, „să faci ce vrei”. În publicitatea zilelor noastre, „revoluționar” a ajuns să însemne „absolut nou”, deci implicit „îmbunătățit”. În vorbirea curentă, el reprezintă un alt mod de a spune „complet diferit”. Această întrebuințare a cuvântului ne-ar putea cu greu lăsa să bănuim că originile lui țin de astronomie şi de astrologie.

„Revoluție” derivă din verbul latinesc *revolvere*, „a se roti”, folosit inițial pentru a descrie mişcarea planetelor. Copernic şi-a intitulat marele tratat în care nega poziția pământului de centru al universului *Despre revoluția corpurilor cereşti.* Din astronomie, cuvântul a trecut apoi în vocabularul astrologilor, care pretindeau că pot prevedea viitorul studiind cerul. Astrologii secolului al XVI-lea aflați în slujba prinților şi a generalilor numeau „revoluție” evenimentele neaşteptate şi imprevizibile provocate de conjuncția planetelor – cu alte cuvinte, de forțe pe care omul nu le poate controla. Aşa se face că înțelesul ştiințific, originar, al cuvântului, care sugera repetitivitate şi regularitate, a ajuns să exprime în câmpul vieții umane exact opusul, adică neprevăzutul, neaşteptatul.

Cuvântul a fost pentru prima oară utilizat în politică

în Anglia anilor 1688–1689, spre a descrie înlăturarea de pe tron a lui Iacob al II-lea în favoarea lui William al III-lea şi a reginei Maria. Ca preț al obținerii coroanei, noul rege a trebuit să semneze o „Declarație a drepturilor", prin care se angaja să nu abroge legi sau să impună noi dări fără aprobarea parlamentului, inaugurând astfel un proces care avea să conducă la triumful suveranității poporului în Anglia. Era aşa-numita „Glorioasă Revoluție". Ea nu a influențat însă decât regimul politic al țării.

Un secol mai târziu, Revoluția Americană avea să aducă schimbări mai profunde, prin faptul că proclama independența țării şi modifica radical raporturile dintre individ şi stat. Ea îmbina principiul suveranității poporului şi pe cel al libertății individuale cu ceea ce mai târziu urma să fie numit dreptul la autodeterminare națională. Chiar şi aşa însă, ea se limita la sfera politicului. Cultura Statelor Unite, sistemul lor judiciar, garantarea vieții şi a proprietății – toate moştenite de la Marea Britanie – au rămas neatinse de Revoluție.

Prima revoluție modernă a fost cea franceză. În prima sa fază, ea a avut un caracter spontan şi neconştientizat: în iunie 1789, când reprezentanții celor trei stări au depus jurământul de la Jeu de Paume, act de sfidare care marca declanşarea Revoluției, ei vorbeau nu despre o revoluție, ci despre „o renaştere națională". Cu timpul însă, conducerea Franței răzvrătite a trecut în mâinile unor ideologi care vedeau în prăbuşirea monarhiei o ocazie unică de a împlini idealurile Secolului Luminilor, idealuri care depăşeau cu mult țelurile politice limitate ale revoluțiilor engleză şi americană, vizând nici mai mult, nici mai puțin decât crearea unei noi ordini sociale şi chiar a unui nou tip de om. Sub regimul iacobin, măsurile luate şi, uneori, puse în practică au anticipat, prin îndrăzneala concepției şi brutalitatea cu care au fost aplicate, regimul comunist din Rusia. Cuvântul „revoluție" a început din acel

moment să desemneze planurile grandioase de transformare a lumii – prin urmare, nu schimbările petrecute, ci schimbările înfăptuite.

Secolul al XIX-lea a fost martorul apariției revoluționarilor de profesie, intelectuali care îşi dedicau întreaga viață studierii revoltelor din trecut – spre a găsi în ele orientări de ordin tactic – şi analizării evenimentelor epocii lor, pentru a căuta semne ale viitoarelor revolte; odată ce acestea se produceau, revoluționarii de profesie interveneau, încercând să dirijeze revolta spontană spre o revoluție conştientă. Acest soi de revoluționari radicali puneau viitorul sub semnul unor tulburări violente, progresul impunând, în viziunea lor, distrugerea sistemului tradițional al relațiilor dintre oameni. Țelul lor era să elibereze „adevărata" natură umană de sub apăsarea proprietății private şi a instituțiilor cărora aceasta le dăduse naştere. Comuniştii radicali şi anarhiştii îşi imaginau revoluția ca pe un eveniment care avea să schimbe în întregime nu doar aspectele ordinii politice şi social-economice de până atunci, ci însăşi existența umană. Scopul ei era, după expresia lui Leon Troțki, să „răstoarne lumea".

Această tendință a culminat cu Revoluția rusă din 1917. Deşi prăbuşirea monarhiei ruse s-a datorat unor cauze interne, bolşevicii, învingători în lupta pentru putere care a urmat abdicării țarului, erau internaționalişti, înflăcărați de aceleaşi idei ca şi intelectualii radicali din Occident. Ei au pus mâna pe putere pentru a schimba nu Rusia, ci lumea întreagă. Îşi priveau propria țară, „veriga cea mai slabă din lanțul imperialismului", ca pe o simplă rampă de lansare a revoltei universale care avea să transforme din temelii condiția umană, refăcând, cu alte cuvinte, cea de-a şasea zi a Facerii Lumii.

Cauzele revoluțiilor ulterioare anului 1789 sunt numeroase şi complexe. Observatorii secolului XX,

influenţaţi de modele de gândire socialiste şi sociologice, sunt tentaţi să le caute într-o nemulţumire populară generală. Ei pleacă de la supoziţia că ar fi fost vorba de acţiuni disperate, pe care nu avem deci a le judeca. E o viziune care exercită o atracţie deosebită în spaţiul anglo-saxon, unde ideologiile nu au jucat niciodată un rol proeminent. Însă ideea că toate revoluţiile care au avut sau vor avea loc sunt inevitabile – şi prin aceasta, justificate – e valabilă numai într-un sens restrâns. Evident că, într-o ţară în care guvernul reflectă cu fidelitate dorinţele majorităţii populaţiei, cedând în mod paşnic puterea atunci când a pierdut încrederea oamenilor, şi în care există un nivel rezonabil de prosperitate, revoluţiile violente sunt inutile, prin urmare improbabile; alegerile reprezintă de fiecare dată un soi de revoluţie paşnică. Acest adevăr evident nu implică însă şi contrariul: anume că, acolo unde au loc revolte violente, populaţia ar dori o schimbare completă a sistemului politic şi economic – adică o „revoluţie" în înţelesul iacobin sau bolşevic al cuvântului. Istoricii au făcut observaţia că revoltele populare au un caracter conservator, obiectivul lor fiind recâştigarea unor drepturi tradiţionale, de care oamenii simt că au fost privaţi în mod nedrept. Revoltele sunt orientate spre trecut. Ele au un scop în acelaşi timp bine precizat şi limitat. Acele *„cahiers des doleances"* prezentate de ţăranii francezi în 1789, sau de cei ruşi în 1905 (sub o altă denumire), conţineau nemulţumiri concrete, care puteau fi toate rezolvate în cadrul sistemului existent.

Cei care transpun aceste doleanţe concrete într-o forţă atotdistrugătoare sunt intelectualii radicali. Dorinţa lor este nu de a reforma, ci de a şterge cu totul trecutul, spre a crea o ordine a lucrurilor care nu a existat niciodată până la ei, cu excepţia miticei Vârste de Aur. Revoluţionarii de profesie, majoritatea proveniţi din rândurile clasei de mijloc, disprețuiesc cererile modeste ale „maselor", ale căror interese reale pretind că le

înțeleg doar ei. Ei sunt aceia care transformă revoltele populare în revoluții, propovăduind că lucrurile nu se pot îmbunătăți decât dacă totul se schimbă. Această filosofie, aliaj intim de idealism şi dorință de putere, deschide drumul unor tulburări permanente. Cum însă oamenii de rând nu pot face față unui mediu instabil şi imprevizibil, toate revoluțiile de după 1789 au eşuat.

Iată de ce existența nemulțumirilor populare este doar o condiție necesară, nu şi suficientă, a revoluțiilor, care necesită în plus o infuzie de idei radicale. Revoltele care au zguduit Rusia începând cu februarie 1917 au fost posibile datorită colapsului ordinii publice provocat de presiunea unui război ale cărui efecte guvernul nu le mai putea controla. Cauza principală a derivei Rusiei în apele necunoscute ale unei utopii extreme a fost fanatismul acelor intelectuali care, în octombrie 1917, au profitat de extinderea anarhiei pentru a lua puterea în numele „poporului", fără a avea curajul, nici atunci şi nici în cei şaptezeci de ani care au urmat, să încerce să obțină un mandat popular.

Se poate afirma că Revoluția rusă a fost evenimentul cel mai important al secolului care se încheie. Nu numai că ea a constituit piedica principală în calea păcii după primul război mondial, dar a influențat în mod direct ascensiunea național-socialismului în Germania şi declanşarea celui de-al doilea război mondial, pe care triumful nazismului o făcuse inevitabilă. În cei cincizeci de ani care au urmat victoriei aliaților în cel de-al doilea război mondial, regimul comunist apărut în urma revoluției a menținut lumea într-o stare de permanentă tensiune, uneori cu riscul declanşării unui nou conflict mondial. Toate acestea par să aparțină acum trecutului. Pentru a împiedica însă ca istoria să se repete, este important să aflăm cum s-au petrecut lucrurile; căci problema fundamentală pusă în mod implicit de toate revoluțiile moderne, şi mai cu seamă de cea rusă, este de a şti dacă rațiunea poate ajuta omenirea să-şi

depăşească imperfecţiunile cunoscute şi să atingă o ideală perfectibilitate. Eşecul incontestabil al revoluţiei ruse, confirmat în 1991, când Uniunea Sovietică s-a dezmembrat şi Partidul Comunist a fost scos în afara legii, poate fi interpretat ca o dovadă concludentă a faptului că utopia conduce în mod inevitabil la chiar opusul ei, că drumul spre paradisul terestru sfârşeşte în infern; în acelaşi timp însă, acest eşec ar putea fi considerat doar un accident vremelnic în eforturile omenirii de a-şi construi o existenţă ideală.

Autorului rândurilor de faţă, care şi-a dedicat aproape întreaga viaţă studiului acestei probleme, Revoluţia rusă îi apare ca desfăşurarea unei tragedii. În care evenimentele sunt produsul mentalităţii şi caracterului protagoniştilor. Poate că unii se simt mulţumiţi să o considere rezultatul unor forţe economice şi sociale grandioase, prin urmare, „inevitabilă", însă condiţiile „obiective" sunt o abstracţie; ele nu intră în acţiune. Nu constituie decât un fundal al deciziilor subiective, luate de un număr relativ redus de indivizi pentru care politica şi războiul sunt ocupaţia principală. Evenimentele se dovedesc „inevitabile" doar privite retrospectiv. Documentele pe care se bazează istoria de faţă ne înfăţişează oameni care îşi urmează propriile interese şi aspiraţii, fără a fi capabili sau dornici să ia în considerare interesele sau aspiraţiile celorlalţi. De multe ori, autorul s-a simţit înclinat să-şi povăţuiască personajele să se oprească şi să mediteze înainte de a se arunca orbeşte în catastrofa care avea să-i devoreze pe învingători şi învinşi laolaltă. E o experienţă din care ieşi mai umil şi mai puţin încrezător în capacitatea omenirii de a se schimba prin propriile puteri.

Paginile care urmează rezumă volumele mele: *Revoluţia rusă* (1990) şi *Rusia sub regimul bolşevic* (1994). Cele două cărţi descriu în mod detaliat şi pe baza întregii documentaţii disponibile istoria Rusiei în

„epoca frământărilor” dintre 1899 şi 1924. Dat fiind că interesul istoriei rezidă în detalii, mulți cititori atraşi de acest subiect nu au timpul necesar pentru a citi două volume care totalizează 1300 de pagini, sprijinite pe 4500 de referințe. Am scris această *Scurtă istorie* cu gândul la ei. Cartea urmează îndeaproape structura celor două volume, omițând ceea ce se poate omite, condensând restul şi restrângând referințele la minimul necesar{1}. Toată informația conținută în acest volum poate fi coroborată prin referire la cele două cărți pe baza cărora a fost alcătuit. În cele câteva ocazii în care am introdus informații noi, sursele au fost indicate.

RICHARD PIPES

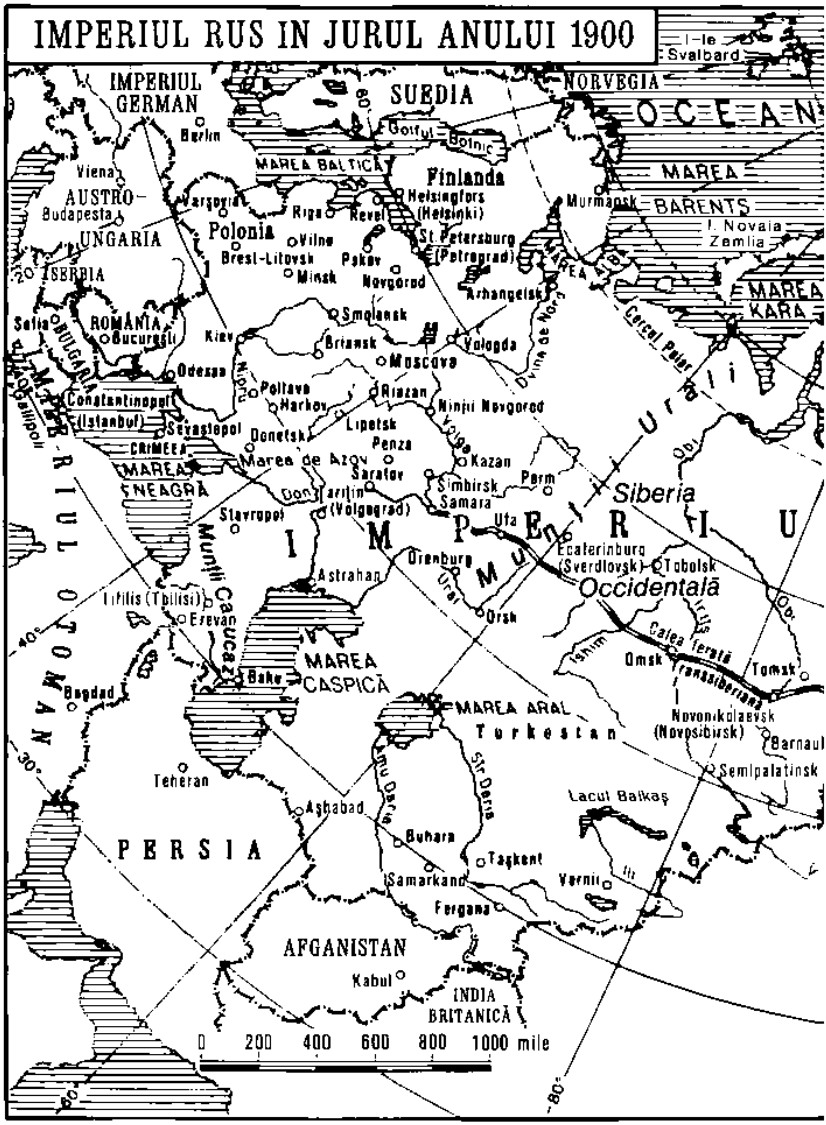
IMPERIUL RUS IN JURUL ANULUI 1900
I-le Svalbard
IMPERIUL GERMAN
SUEDIA
NORVEGIA
OCEAN
Berlin
Golful Botnic
MAREA BALTICĂ
Finlanda
Helsingfors (Helsinki)
MAREA BARENTS
Murmansk
I. Novaia Zemlia
Viena
AUSTRO-UNGARIA
Budapesta
Varşovia
Riga
Revel
Polonia
Vilno
Brest-Litovsk
Minsk
Pskov
Novgorod
St. Petersburg (Petrograd)
MAREA ALBĂ
Arhangelsk
MAREA KARA
SERBIA
Sofia
BULGARIA
ROMANIA
Bucureşti
Kiev
Smolensk
Briansk
Moscova
Vologda
Cercul Polar
Odessa
Poltava
Harkov
Riazan
Ninjni Novgorod
Constantinopol (Istanbul)
Sevastopol
Donetsk
Lipetsk
Penza
CRIMEEA
MAREA NEAGRĂ
Marea de Azov
Saratov
Kazan
Simbirsk
Perm
Siberia
Stavropol
Samara
Uta
Ecaterinburg (Sverdlovsk)
Tobolsk
Orenburg
Astrahan
Occidentală
Tiflis (Tbilisi)
Erevan
Munţii Caucaz
Orsk
Calea ferată transsiberiană
Omsk
Tomsk
Bagdad
Baku
MAREA CASPICĂ
MAREA ARAL
Turkestan
Novonikolaevsk (Novosibirsk)
Barnaul
Semipalatinsk
Teheran
Aşhabad
Lacul Balkaş
PERSIA
Buhara
Taşkent
Samarkand
Vernii
Fergana
AFGANISTAN
Kabul
INDIA BRITANICĂ
0 200 400 600 800 1000 mile

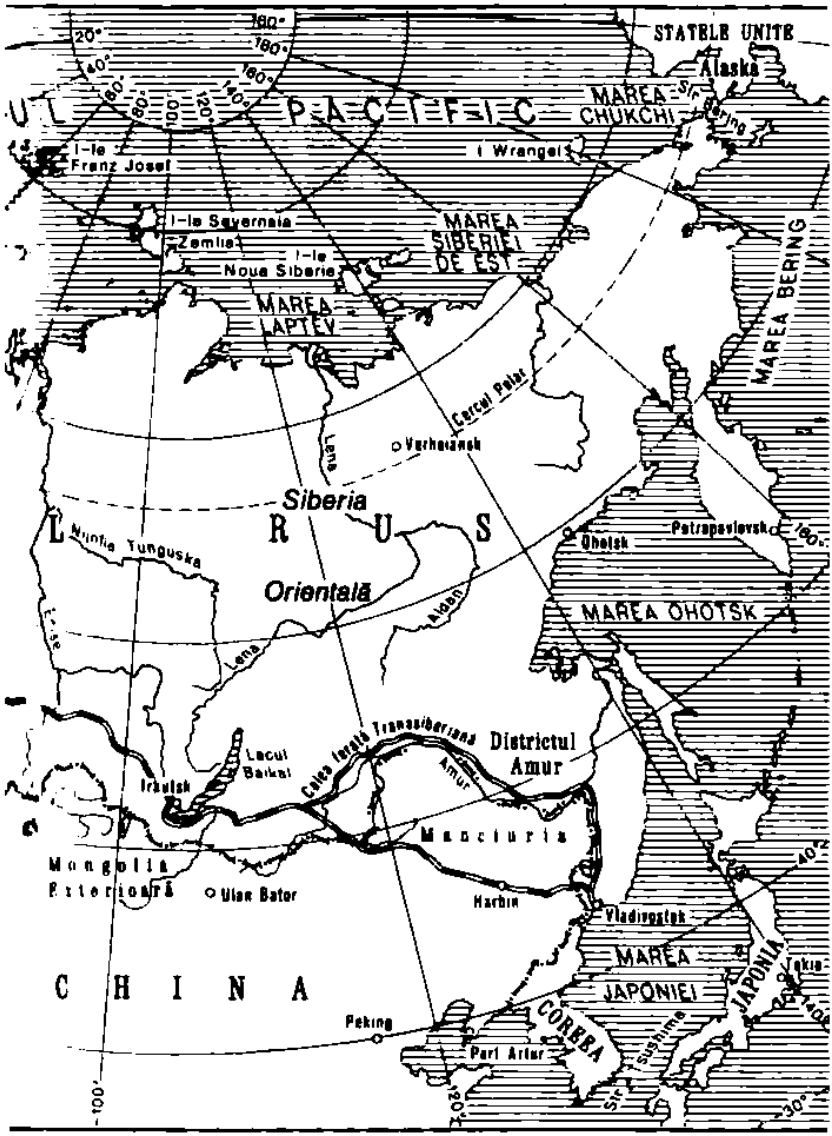
STATELE UNITE
Alaska
MAREA CHUKCHI
Str. Bering
U L P A C I F I C
I-le Franz Josef
I-le Severnaia Zemlia
I-le Noua Siberie
I Wrangel
MAREA SIBERIEI DE EST
MAREA LAPTEV
MAREA BERING
Cercul Polar
Lena
Verhoiansk
Siberia
L R U S
Mlnia Tunguska
Orientală
Petropavlovsk
Ohotsk
MAREA OHOTSK
Aldan
Lena
Lacul Baikal
Calea ferată Transsiberiană
Districtul Amur
Amur
Irkutsk
Manciuria
Mongolia Exterioară
Ulan Bator
Harbin
Vladivostok
MAREA JAPONIEI
JAPONIA
Tokio
C H I N A
Peking
CORBEA
Port Arthur
Str. Sushima

PARTEA ÎNTÂI.

Agonia vechiului regim

Capitolul I.
RUSIA LA 1900

La începutul secolului XX, Rusia era o țară a contrastelor izbitoare. Un călător francez din epocă, Anatole Leroy-Beaulieu, o compara cu „unul dintre acele castele, construite de-a lungul a mai multe epoci, în care vezi alăturate stilurile cele mai discordante, sau cu o casă, ridicată la întâmplare şi suferind mereu adăugiri, lipsită de caracterul unitar şi de confortul locuințelor construite după un plan definitiv". Optzeci la sută din populație era formată din țărani, care duceau în provinciile Marii Rusii o viață nu foarte diferită de aceea a strămoşilor lor din Evul Mediu. La cealaltă extremă a spectrului social se aflau scriitorii, artiştii, compozitorii, oamenii de ştiință, perfect familiarizați cu stilul de viață occidental. O economie capitalistă viguroasă – Rusia era cel mai mare producător de țiței şi principalul exportator de grâne din lume la momentul respectiv – coexista cu un regim al cenzurii politice şi al arbitrariului polițienesc. Rusia aspira la statutul de mare putere, egală a Franței democrate, dar menținea un regim autocratic, în care oamenii nu aveau niciun cuvânt de spus în guvernarea țării şi care sancționa cu asprime orice expresie a nemulțumirii față de starea de lucruri existentă. Era singura dintre marile puteri care nu avea nici constituție, nici parlament. Aceste contradicții creau o impresie de provizorat şi

sentimentul, cel puțin în rândul claselor educate, că lucrurile nu mai puteau continua astfel şi că odată cu trecerea în noul secol, Rusia avea să facă saltul în modernitate, ajungând din urmă Europa occidentală şi poate chiar depăşind-o. Din motive care vor fi expuse în continuare, țăranii aşteptau şi ei mari transformări, deşi de natură economică mai degrabă decât politică. Impresia lui Jules Legras, un alt călător francez, că Rusia era o țară „neterminată" reflectă aceste aşteptări legate de schimbare, care îi umpleau pe unii de entuziasm şi pe alții de teamă.

Țărănimea

Agricultura reprezenta baza economică şi socială a Rusiei ultimilor țari. Aproximativ patru cincimi din populația ei erau alcătuite din țărani care cultivau pământul şi care, în provinciile nordice, aveau şi ocupații secundare în industrie. Un călător care ar fi survolat regiunile centrale ale Rusiei în balon ar fi avut sub ochi o întindere nesfârşită de terenuri cultivate, împărțite în fâşii înguste, întrerupte din loc în loc de păduri şi păşuni, pe care erau presărate la fiecare cincizece kilometri sate cu colibe de lemn. Oraşele erau mici şi situate la mare distanță unele de altele.

Populația Rusiei rurale alcătuia, într-o măsură de neimaginat pentru occidentali, o lume închisă în sine, care nu era integrată nici în edificiul social, nici în maşinăria administrativă. Raporturile ei cu oficialitățile şi cu clasele educate erau similare celor dintre locuitorii Africii sau Asiei şi administrația colonială. Țărănimea continua să fie credincioasă orânduirilor vechii Moscove, rămânând neatinsă de occidentalizarea la care Petru cel Mare supusese elita țării. Țăranii ruşi purtau barbă,

vorbeau un grai al lor, aveau o logică proprie, îşi urmau propriile interese, fără să simtă că ar avea ceva în comun cu reprezentanții imberbi ai autorităților sau cu mica nobilime, care le cereau dări, arende şi recruți, fără a le oferi nimic în schimb. Ei nu datorau credință decât satului, sau cel mult administrației acestuia *(volosti).*

Până la 1861, aproape jumătate din țăranii ruşi erau iobagi, supuşi autorității arbitrare a proprietarilor de pământuri (cealaltă jumătate era alcătuită din țăranii statului şi cei ai țarului, administrați de funcționarii guvernamentali). Lipsiți de drepturi civile, iobagii nu erau totuşi sclavi. În primul rând, nu puteau fi vânduți în mod public. Apoi, nu lucrau pe mari plantații, ci pe loturi individuale, din care o parte o cultivau pentru proprietari, ca plată pentru teren (când nu plăteau în bani sau produse); restul era destinat consumului propriu sau vânzării. În esență, erau legați de glie şi îşi îndeplineau obligațiile față de proprietari fie prin muncă (de obicei, trei zile pe săptămână), fie plătindu-i acestuia o rentă. Deşi neprotejați de tribunale, ei se bucurau de garanțiile oferite de cutume, pe care nici latifundiarii, nici funcționarii statului nu-şi permiteau să le ignore.

În februarie 1861, țarul Alexandru al II-lea a semnat decretul prin care iobagii erau eliberați, primeau pământ şi echivalentul unei ipoteci pe timp de patruzeci şi nouă de ani, cu care urmau să plătească foştilor proprietari terenurile pe care aceştia le cedaseră. Principala moştenire a iobăgiei, sistem care durase peste două secole şi jumătate, a fost izolarea țăranilor de restul societății şi înrădăcinarea în mințile lor a convingerii că lumea e un loc al fărădelegilor, în care nu poți supraviețui decât prin forță şi viclenie. Era o mentalitate care avea să facă foarte dificilă transformarea lor în cetățeni.

Viața țărănimii ruse se desfăşura în jurul a trei instituții: gospodăria *(dvor),* satul *(derevnia* sau *selo)* şi comuna *(mir* sau *obşcina).*

Gospodăria, unitatea de bază a vieții Rusiei rurale, era în fapt familia lărgită: tatăl, mama, fiicele nemăritate şi fiii însurați, împreună cu soțiile şi copiii acestora. Ea cuprindea de obicei între şase şi zece persoane. În condițiile de climă caracteristice Rusiei, cu un sezon agricol scurt, care presupunea perioade de muncă intensivă primăvara şi toamna, gospodăriile mari erau avantajate în raport cu cele mici. Gospodăria era organizată în mod autocratic, capul familiei – numit *bolşak* – dispunând de o autoritate absolută asupra celorlalți membri şi a bunurilor lor. La moartea capului familiei, *dvor*-ul se destrăma de obicei, proprietatea comună fiind împărțită între membrii lui, care se mutau pentru a-şi crea fiecare propria gospodărie. Această practică explică lipsa de continuitate a vieții rurale în Rusia. În contrast puternic cu situația din Europa Occidentală sau Japonia, satele ruseşti se aflau într-o stare de permanentă instabilitate.

Două din caracteristicile gospodăriei merită discutate în detaliu, ele explicând în mare măsură comportamentul social al țărănimii ruse. Membrii gospodăriei nu aveau o proprietate personală (în afara bunurilor de folosință imediată), totul aflându-se la dispoziția *bolşak*-ului. De asemenea, ei nu aveau drepturi individuale, interesele lor fiind subordonate celor ale întregii familii. În aceste condiții, țăranii Rusiei Mari nu puteau dobândi conştiința drepturilor lor individuale, nici pe aceea a proprietății private – ambele, elemente indispensabile ale noțiunii moderne de cetățean. Ei se obişnuiseră să trăiască sub autoritatea arbitrară a *bolşak*-ului, în sistemul de proprietate colectivă asupra mijloacelor de producție.

Satul rus era o aglomerare de case din lemn, dispuse de o parte şi de alta a unui drum central. Nu existau niciun fel de organe oficiale de autoadministrare. Conducătorul satului *(starosta)* era numit, adeseori împotriva voinței lui, de funcționari ai guvernului, care

aveau şi puterea să îl înlăture. Din acest punct de vedere – din nou, în puternic contrast cu situația din vestul Europei sau Japonia – satul rus era o instituție fluidă şi nestructurată.

Comuna nu era specifică doar Rusiei, instituții similare existând în trecut şi în alte părți ale lumii. În jurul anului 1900 însă, această instituție nu mai exista, în ciuda lipsei sale de eficiență practică, *decât* în Rusia. Ca sistem de organizare a deținerii şi cultivării pământului, ea era departe de concepția modernă despre proprietate.

Comuna cuprindea ansamblul țăranilor care dispuneau, fiecare, de o parte din pământul aflat în proprietatea ei. Deşi în multe privințe ea coincidea cu satul, cele două instituții nu erau identice, dat fiind că sătenii care nu aveau acces la pământul comunei, precum învățătorii şi preoții, nu făceau parte din ea. În anumite regiuni un sat mare putea cuprinde mai multe comune. Suprafața de pământ aflată în proprietatea comunei era împărțită într-un mare număr de fâşii înguste de teren. În funcție de tradiția locală, în mod periodic, de obicei la fiecare zece-cincisprezece ani, aceste terenuri erau „redistribuite" între gospodării, pentru a se ține cont de schimbările produse prin moartea, naşterea sau plecarea membrilor diferitelor familii. Scopul acestor realocări era să asigure fiecărei gospodării suficient pământ arabil pentru a-şi putea hrăni membrii şi a face față obligațiilor legate de impozite. Terenurile erau distribuite în funcție de fertilitatea solului şi de distanța până la vatra satului.

La 1900, practic toate gospodăriile țărăneşti din provinciile centrale ale Rusiei erau organizate în comune. În zonele de graniță ale imperiului – fostul stat polono-lituanian, Ucraina, regiunile din sud-est ale cazacilor – predominau fermele individuale. Apartenența la o comună nu îi împiedica pe membrii acesteia să cumpere de la marii proprietari sau de la alți deținători,

cu titlu individual sau în asociere, suprafețe de pământ ai căror proprietari direcți deveneau. În preajma Revoluției, aceşti țărani-proprietari, luați laolaltă, ajunseseră să dețină tot atâta pământ cât latifundiarii şi negustorii.

Toate deciziile în probleme care priveau comuna erau luate de adunarea sătească, care includea numai bărbați, capii gospodăriilor. Hotărârile respective, adoptate în unanimitate, erau obligatorii pentru toți. Ele priveau chestiuni legate de calendarul muncilor agricole, repartiția dărilor sau conflictele dintre gospodării. Adunarea decidea de asemeni în probleme de afiliație religioasă şi, mai târziu, când Rusia a avut un parlament, hotăra cărui partid îşi dădeau votul membrii ei.

Sistemul comunal avea numeroase dezavantaje. Cultivarea pământului prin împărțirea lui în fâşii irosea o mare parte din timpul țăranilor, obligați să-şi mute mereu animalele de povară şi uneltele de pe un teren pe altul. Modul de repartiție îi încuraja să exploateze la maximum pământul, cu un minimum de investiții, ceea ce ducea la epuizarea solului. În fine, comuna îngăduia existența unui element țărănesc neproductiv, întârziind dezvoltarea clasei micilor proprietari liberi. Egalitarismul ei producea o nivelare socială în sens negativ.

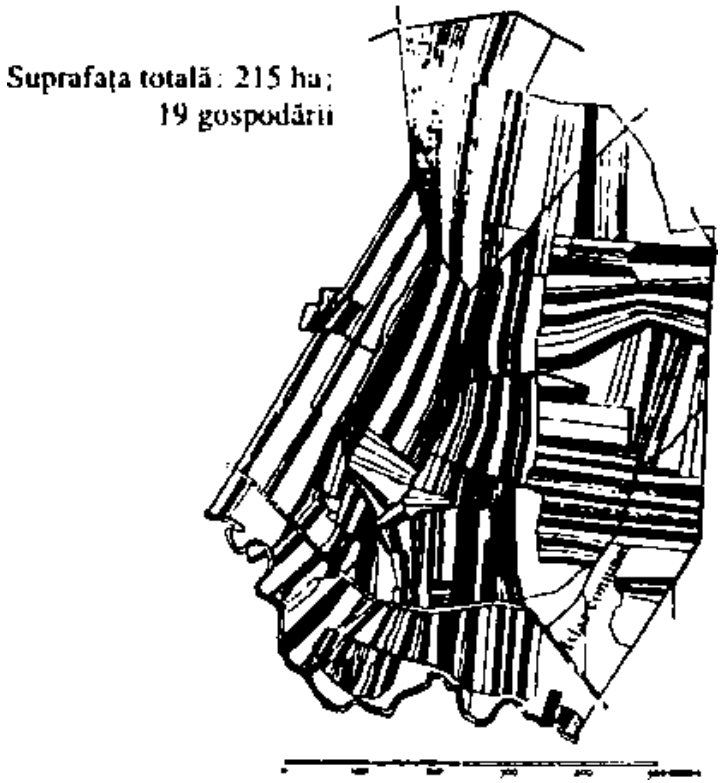

Figura 1. Exploatare agricolă în fâşii înguste de pământ, aşa cum se practica în Rusia centrală în jurul anului 1900

.

Cu toate acestea, sistemul comunal supraviețuia tuturor dificultăților, fiind sprijinit atât de oficialități cât şi de țăranii înşişi. Guvernul era mulțumit de sistem şi făcuse aproape imposibilă, prin lege, ieşirea țăranilor din cadrul lui, dat fiind că astfel era asigurată plata la timp a dărilor şi altor obligații față de stat, evitându-se (cel puțin în teorie) un şomaj rural masiv. Țăranii se simțeau încă şi mai ataşați de sistemul comunal: credința lor era că Dumnezeu a creat pământul, precum aerul şi apa, spre folosul tuturor oamenilor, motiv pentru care acesta putea fi doar cultivat, nu şi deținut în proprietate. Sistemul comunal garanta (din nou, în teorie) accesul fiecăruia la o bucată de pământ. Pentru

țărani, era drept şi inevitabil ca toate pământurile din Rusia aflate în proprietate privată să fie luate proprietarilor şi date comunelor. La începutul secolului nostru, țăranii ruşi aşteptau cu încredere ca, de la o zi la alta, țarul să hotărască o astfel de mare „redistribuire" națională şi să împartă comunelor tot pământul aflat în mâinile proprietarilor. Această aşteptare, bazată pe credința retrospectivă într-un trecut îndepărtat, când pământul era disponibil în cantități nelimitate, făcea din țăranul rus un potențial adept al intelectualității revoluționare.

Exista la începutul secolului opinia generală că Rusia se confruntă cu o criză agrară din ce în ce mai gravă, datorată în cea mai mare parte suprapopulării. Cu un spor natural al populației de cincisprezece până la optsprezece la mie, ea înregistra cea mai rapidă creştere demografică din Europa. O suprafață de teren care în anii '60 ai secolului trecut, în momentul desființării iobăgiei, asigura hrana pentru două persoane, trebuia patruzeci de ani mai târziu să hrănească trei; rezultatul a fost apariția tocmai a acelei clase rurale de țărani fără pământ sau cu pământ puțin, a cărei formare sistemul comunal fusese menit să o întârzie. În trecut, țarii asiguraseră prin cuceriri pământul necesar unei populații în permanentă creştere. Lucrul nu mai era posibil, fiindcă Imperiul atinsese limitele expansiunii rapide, dincolo de care nu se mai putea extinde decât cu riscul declanşării unui război generalizat. Țăranii erau prea săraci şi prea conservatori ca să treacă de la agricultura extensivă la una intensivă, ceea ce le-ar fi permis să mărească recoltele şi să o scoată la capăt cu mai puțin pământ. Industria, deşi aflată în plină expansiune, nu putea absorbi decât o mică parte din surplusul de populație rurală. Iar emigrarea peste ocean, care salvase restul Europei de la o criză asemănătoare, nu era o soluție în acest caz, în parte pentru că ruşii nu puteau concepe să trăiască într-o

țară neortodoxă, dar şi pentru că, obişnuiți cu viața comunităților tradiționale, țăranii ruşi nu se simțeau capabili să o ia de la capăt, căutându-şi norocul aiurea. Ca urmare, presiunea demografică se intensifica an după an, odată cu ea crescând şi riscurile unei explozii în mediul rural.

Proletariatul industrial rus a apărut din rândurile țărănimii. Majoritatea muncitorilor ruşi erau de fapt angajați sezonieri ai căilor ferate şi ai fabricilor de textile, lucrând acolo doar în perioadele în care nu era nevoie de ei la arat sau la strânsul recoltelor. Din acest motiv, cea mai mare parte a fabricilor din Rusia nu erau amplasate în oraşe, ci în mediul rural, unde forța de muncă era la îndemână. O clasă de muncitori calificați, angajați permanent şi separați atât economic cât şi psihologic de lumea satului, s-a dezvoltat doar în industriile miniere şi în cele cu tehnologie avansată, existente în Urali, Ucraina şi Sankt Petersburg. Cu totul, Rusia începutului de secol nu avea probabil mai mult de un milion de muncitori industriali permanenți, față de circa o sută de milioane de țărani. Legislația țaristă interzicea muncitorilor să se organizeze în sindicate şi încercările, chiar timide, de a crea cercuri educative sau asociații de întrajutorare erau pedepsite cu asprime.

Mentalitatea țăranului rus, deşi esențială pentru înțelegerea istoriei moderne a Rusiei, nu a fost studiată în mod serios: intelectualii par să-i fi privit pe țărani ca pe nişte creaturi primitive, ținute cu bună ştiință în ignoranță de către stăpânii lor şi, de aceea, nedemne de o atenție deosebită. Ceea ce însă intelectualitatea urbană lua drept ignoranță era în realitate inteligența adaptării la condițiile în care țăranii erau obligați să trăiască: o climă aspră şi o administrație care îi trata exclusiv ca pe o sursă de exploatat. Țăranul rus nu conta pe nimeni în afară de el însuşi, nici măcar pe cei asemenea lui. Iar despre patriotismul lui, iată ce spunea Lev Tolstoi:

> Nu am observat niciodată la oamenii din popor vreo urmă de sentimente patriotice, dimpotrivă, am auzit adesea la cei mai serioşi şi mai respectabili dintre ei cuvinte care exprimă o indiferență desăvârşită şi chiar dispreț față de orice formă de patriotism.

Sentimentele religioase şi xenofobia înnăscută a țăranului rus au făcut posibilă ridicarea lui împotriva inamicilor din afară. Ele nu erau însă suficiente pentru a îi cere sacrificii în numele națiunii. În timpul Revoluției şi al războiului civil, generalii ruşi au avut doar motive de dezamăgire atunci când au încercat să ralieze țărănimea împotriva comuniştilor, folosind sloganuri patriotice; comuniştii au avut mult mai mult succes făcând apel la resentimentele de clasă şi la lăcomie.

Până în secolul al XVIII-lea, țăranul occidental nu se deosebea prea mult de cel rus de la începutul secolului XX. Însă o serie de inovații introduse în Occident în secolul al XIX-lea i-au transformat pe supuşii pasivi din mediul rural în cetățeni activi: ne referim la generalizarea învățământului, apariția pieților naționale şi a partidelor politice. Nimic din toate acestea nu exista însă în Rusia anului 1900. Țăranul rus nu juca prin urmare niciun rol social sau politic. El rămânea pentru moment un outsider.

Rusia oficială

Administrația începutului de secol era marcată de aceleaşi contradicții ca şi restul Rusiei. La vârf, un aparat birocratic greoi, care dispunea de puteri nelimitate; la bază, o populație pusă, în general, în situația să se descurce pe cont propriu. În mod

paradoxal, rusul obişnuit, trăind sub regimul autocratic, se afla mai puțin în contact cu administrația şi resimțea mai puțin impactul politicii decât cetățeanul Angliei, Franței sau al Statelor Unite, state democratice. Lucrul a devenit evident în timpul primului război mondial, când guvernul țarist a mobilizat populația cu mult mai mare greutate decât au reuşit să o facă democrațiile occidentale.

Până în 1905, Rusia fusese condusă de o monarhie cu puteri nelimitate. Întreaga putere emana de la împărat. Conform Codului de procedură penală, orice încercare de a pune la îndoială autoritatea țarului sau simpla exprimare a dorinței de a vedea schimbat regimul constituiau delicte majore. Toate propunerile – inclusiv cele care veneau din rândul cercurilor oficiale – de a include în procesul de luare a deciziilor reprezentanți ai poporului, fie şi numai cu titlu consultativ, erau respinse. Autoritatea politică era considerată o proprietate a dinastiei, încredințată fiecărui țar, care avea datoria să o treacă întreagă urmaşilor.

Absolutismul fusese desigur forma de guvernământ predominantă în restul Europei continentale până în secolul al XIX-lea, când a fost înlocuit de suveranitatea poporului. În Rusia el a supraviețuit secolului al XIX-lea, luând forme extreme. La apogeul absolutismului, regii din Occident respectau proprietatea privată a supuşilor, încălcarea dreptului de proprietate fiind considerată aici o manifestare a tiraniei. Un jurist spaniol din secolul al XV-lea scria, exprimând un principiu fundamental al sistemelor politice din Occident: „regelui îi este încredințată numai administrarea regatului, nu şi posesia bunurilor, căci proprietatea şi drepturile Statului sunt publice şi nu pot constitui patrimoniul nimănui”{2}. Dreptul de proprietate constituia o limitare reală a autorității regale, chiar şi atunci când aceasta nu era în mod oficial îngrădită. Dimpotrivă, în vechea Rusie, precum în „despoțiile

orientale", țarul domnea şi era, în acelaşi timp, proprietarul regatului său. Lui îi aparțineau pământul şi resursele naturale, el deținea monopolul pieței interne şi al comerțului exterior şi, ca şi cum nu ar fi fost suficient, supuşii lui îi erau slujitori pe viață. Cei din pătura aristocratică îl slujeau în mod nemijlocit, în rândurile armatei sau ale administrației, în vreme ce supuşii de rând munceau pământurile lui sau pe cele ale servitorilor lui, nobilii. Acest gen de regim „patrimonial" echivala cu o autocrație dusă la extrem.

Regimul patrimonial din Rusia a început să se destrame spre mijlocul secolului al XVIII-lea. În 1762, țarul a decretat scutirea de serviciul public a nobililor şi, la scurt timp după aceea, le-a cedat dreptul de proprietate asupra pământurilor pe care până atunci le deținuseră în numele lui. Ideea de proprietate privată a prins rădăcini de-a lungul secolului al XIX-lea, ajungând să se bucure de mai mult respect din partea autorităților decât drepturile personale ale proprietarilor. Desființarea iobăgiei în 1861 a distrus şi ultimele rămăşițe ale structurii sociale patrimoniale. Regimul patrimonial a supraviețuit însă într-un domeniu, respectiv în spațiul autorității politice. Țarul a continuat să considere suveranitatea drept un bun al său, iar administrația şi armata îi datorau loialitate personală: funcționarii publici şi ofițerimea jurau supunere nu statului sau națiunii, ci persoanei țarului. Oficialii guvernamentali, la rândul lor, continuau să fie considerați slujitorii lui.

Funcționarea sistemului autocratic era condiționată de existența unui autocrat nu doar cu numele, ci în persoană, ca deținător al prerogativelor puterii şi singurul care ştia cum să le folosească. Întâmplarea a făcut ca la 1900 Rusia să fie condusă de un om lipsit de oricare din calitățile cerute unui autocrat veritabil – cu excepția simțului datoriei. Nicolae al II-lea avea o inteligență limitată şi o voință slabă, lipsuri pe care

încerca să le suplinească prin accese periodice de încăpățânare. Nici puterea, nici privilegiile pe care i le aducea ea nu îl făceau fericit. Țarul mărturisea odată unui ministru că menține autocrația nu pentru plăcerea lui personală, ci pentru că țara are nevoie de ea. În afară de soție şi copii, nu îl preocupau decât Rusia şi armata; suprema lui plăcere erau exercițiile fizice. Orice altceva îl lăsa rece. Mărturiile concordă asupra faptului că nu a părut niciodată mai fericit decât după abdicare.

Soția lui, Alexandra Fedorovna, era făcută dintr-un aluat diferit. De origine germană, nepoată a reginei Victoria, a asimilat foarte repede tradițiile patrimoniale ale țării de adopțiune. Conştientă de slăbiciunile soțului ei, Alexandra îi cerea cu insistență să se comporte ca un adevărat autocrat, să fie un al doilea Petru cel Mare. „Tu şi Rusia sunteți una", îi repeta ea; ori: „Rusia iubeşte biciul." Lipsit de influența ei, Nicolae ar fi cedat poate presiunilor, acceptând rolul de monarh decorativ, ceea ce ar fi putut preveni declanşarea Revoluției.

Trebuie atunci să ne întrebăm: de ce țarul Nicolae – asemeni multor ruşi de bună credință – a ținut să conserve un regim politic perimat, în ciuda opoziției crescânde a elitelor cultivate ale țării? Liberalii şi radicalii respingeau argumentele favorabile autocrației ca servind interesele personale ale țarului. O privire asupra evenimentelor ulterioare ne arată că aceste voci ar fi meritat cel puțin să fie ascultate.

Poziția monarhiştilor de respingere a înlocuirii regimului autocratic cu o monarhie constituțională se sprijinea pe două argumente.

Primul dintre ele era că Rusia, țară prea vastă şi prea eterogenă din punct de vedere etnic, nu putea fi guvernată eficient de un regim parlamentar. Populația ei nu forma o societate închegată, ci trăia în comunități izolate, închise, lipsite de conştiința apartenenței la o singură națiune sau chiar la un singur stat. Țăranii trăiau într-un soi de anarhie primitivă, incompatibilă cu

responsabilitățile cerute unor veritabili cetățeni; ei ar fi putut interpreta opoziția parlamentului față de coroană drept un semn că regimul e slab şi că-şi pot însuşi nepedepsiți pământurile aflate în proprietate privată (necomunală, deci). Doar autoritatea personală a unui țar, situat deasupra neînțelegerilor dintre etnii sau partide şi liber de constrângeri constituționale, putea menține unită o asemenea țară.

Un al doilea argument era că eventualele instituții parlamentare ar fi fost, în mod aproape cert, dominate de liberali şi socialişti, care ar fi refuzat să coopereze cu un monarh constituțional. Amatori într-ale politicii, cu capetele pline de idei utopice împrumutate din literatura occidentală, aceştia nu ar fi fost satisfăcuți decât de abolirea monarhiei şi înlocuirea ei cu o republică în care parlamentul urma să exercite întreaga putere. Rezultatele ar fi fost anarhia şi războiul civil.

Deşi desfăşurarea evenimentelor avea să dovedească multe din temerile lor întemeiate, monarhiştii nu ofereau altă soluție pentru rezolvarea crizei politice decât represiunea. Coroana folosea în acest scop cinci instrumente: funcționarii publici, poliția secretă, nobilimea funciară, armata şi Biserica Ortodoxă.

Birocrația rusă era din multe puncte de vedere unică. Provenită din rândurile servitorimii prinților din Evul Mediu, ea continua să se comporte ca şi cum s-ar fi aflat în slujba monarhului şi nu în aceea a națiunii. Funcționarul rus acționa după bunul plac al țarului şi al superiorilor lui direcți. Putea fi destituit fără a primi vreo explicație şi fără a avea dreptul să protesteze. Nu putea demisiona din proprie inițiativă. Astfel de practici duceau la servilism. Complet dependent de superiorii lui, funcționarul public rus era, în relațiile cu oamenii de rând, un personaj intangibil. În Rusia țaristă, oficialii administrației, în calitatea lor de reprezentanți ai suveranului autocrat, nu puteau fi aduşi în fața justiției

decât cu consimțământul superiorilor. Acest consimțământ venea însă foarte rar, fiindcă greşelile slujbaşului s-ar fi răsfrânt în mod negativ asupra celor care îl numiseră şi, în ultimă instanță, asupra țarului însuşi. Această situație încuraja abuzurile şi corupția. Reversul servilismului era teroarea.

Deşi în ministerele din Sankt Petersburg lucrau destui funcționari bine pregătiți şi cinstiți, marea masă a membrilor administrației o alcătuiau carieriştii lipsiți de scrupule. Una dintre particularitățile sistemului rus era că intrarea în serviciul public nu se făcea pe baza unei diplome sau a unui examen de aptitudini: candidatul trebuia doar să demonstreze că ştie să citească, să scrie şi să efectueze operații matematice elementare. Principalele însuşiri cerute pentru a fi angajat şi a promova erau de fapt loialitatea şi supunerea oarbă.

Poate că cea mai frapantă caracteristică a administrației ruse era sistemul de „ranguri" introdus de Petru cel Mare în 1722. Fiecare funcționar avea un rang *(cin),* numărul total al acestora fiind de paisprezece. Proaspătul angajat începea de la cel mai de jos, al paisprezecelea, străduindu-se apoi să urce scara demnităților. Inițial, obținerea celui de-al optulea rang conferea noblețe ereditară, însă în jurul anului 1900 funcționarii trebuiau să atingă rangul al patrulea pentru a se bucura de o astfel de onoare. Intenția lui Petru fusese ca orice creştere a responsabilității să fie însoțită de o creştere în rang. Însă urmaşii lui au denaturat sistemul. Ecaterina cea Mare, ajunsă pe tron în urma unei lovituri de stat care s-a sfârşit prin moartea soțului ei, țarul Petru al III-lea, a încercat să-şi consolideze poziția cumpărându-i pe nobili şi pe funcționari. În timpul domniei ei, ridicarea în rang a ajuns să depindă nu de asumarea unor responsabilități mai mari, ci pur şi simplu de vechime: după ce servea o anumită perioadă de timp – de obicei trei sau patru ani – într-un

anumit rang, funcționarul era avansat în mod automat la rangul imediat superior. În plus, cum tradiția cerea ca numai deținătorii unui *cin* să poată avea funcții administrative, serviciul public rus s-a transformat într-o castă închisă. Cu excepția posturilor celor mai înalte, pentru care numirile erau făcute direct de țar, nimeni nu putea obține o poziție în cadrul administrației dacă nu avea un *cin.* Această practică a avut două urmări: a izolat administrația de restul societății şi a lipsit-o de calitățile şi aportul celor care nu erau birocrați de carieră.

Principalele organe executive ale Rusiei, ministerele, nu se deosebeau în mod esențial de instituțiile similare din Occident, deşi aveau anumite particularități. Până în 1906, de exemplu, nu existaseră nici cabinet, nici prim-ministru. Fiecare ministru răspundea direct în fața țarului, îndeplinind instrucțiunile acestuia fără să-şi consulte colegii. Această practică era motivată de temerea că discutarea deciziilor imperiale în cadrul cabinetului ar fi putut impieta asupra prerogativelor coroanei. De aici, o lipsă de coordonare politică şi, prin urmare, un mare grad de confuzie în administrarea țării.

Administrația provinciilor era afectată de penuria de personal. Deşi Rusia țaristă avea reputația unei tiranii, iar tirania presupune de obicei o autoritate arbitrară, conducând cu mână de fier, marea majoritate a ruşilor veneau rar în contact cu statul. Numărul funcționarilor, fie el raportat la teritoriu sau la populație, reprezenta doar o mică fracțiune din cel existent în țări ca Franța sau Germania. Faptul este explicat de constrângerile fiscale. Trezoreria nu dispunea de resursele necesare administrării corespunzătoare a unui stat atât de întins, bazându-se în schimb pe guvernatorii provinciali, învestiți cu o autoritate arbitrară, şi pe autoadministrarea instituționalizată la nivelul comunelor țărăneşti.

Astfel, autoritatea țarului, deşi nelimitată, avea o arie

de cuprindere efectivă redusă. În toate problemele de natură practică, autoritatea guvernului imperial se oprea la nivelul celor optzeci şi nouă de capitale de provincie, în care îşi aveau reşedinţele guvernatorii şi subordonaţii lor; dincolo de ei, un imens vid administrativ. În subdiviziunile provinciale nu existau reprezentanţi permanenţi ai administraţiei; funcţionarii acesteia erau simpli vizitatori, aflaţi în trecere, cel mai adesea pentru a colecta dările neplătite la timp, după care dispăreau. Reprezentanţii ministerelor în capitalele provinciale erau responsabili direct faţă de instituţiile lor centrale şi nu cooperau unii cu alţii.

Cel mai important minister era cel de interne, însărcinat cu administrarea ţării şi asigurarea securităţii în interior. Ministerul de interne numea guvernatorii, a căror putere discreţionară îi făcea comparabili cu satrapii Orientului. Una dintre manifestările acestei puteri era dreptul de a cere Ministerului de interne instaurarea în provinciile lor a „garanţiilor sporite" sau „extraordinare", un fel de lege marţială care îi autoriza să suspende drepturile civile şi activitatea instituţiilor private. Ministerul de interne supraveghea de asemeni supuşii de altă religie decât cea ortodoxă – inclusiv evreii –, ca şi ramurile disidente ale Bisericii Ortodoxe. În plus, era însărcinat cu aplicarea cenzurii şi administrarea închisorilor.

Baza principală a puterii acestui minister era însă controlul poliţiei politice. Departamentul Poliţiei, creat în 1880, în urma unui atentat terorist în care ţarul Alexandru al II-lea fusese la un pas de moarte, era unic în felul său. Rusia era singurul stat cu două poliţii diferite: una însărcinată cu menţinerea legalităţii şi ordinii în rândul populaţiei, cealaltă, cu protejarea statului faţă de populaţie. Departamentul Poliţiei se ocupa exclusiv cu menţinerea ordinii politice, având în acest sens dreptul să efectueze supravegheri deschise sau secrete, percheziţii şi arestări, încarcerări şi, prin

ordonanță administrativă – deci, fără proces –, să hotărască exilarea unor persoane pentru perioade de până la cinci ani. Prin rețeaua sa de agenți, acest departament avea acces în toate domeniile societății ruseşti, iar secțiile sale externe se ocupau inclusiv de urmărirea membrilor emigrației. Astfel de măsuri erau considerate necesare pentru a se contracara valul fără precedent de terorism politic declanşat de radicalii extremişti, care au făcut mii de victime în rândul reprezentanților administrației în deceniul dinaintea primului război mondial. În multe privințe, măsurile respective făceau din Rusia ultimilor ani ai țarismului un prototip al statului polițienesc modern.{3}

Birocrația țaristă oferea lumii exterioare imaginea unei unanimități fără fisuri, disputele din interiorul ei nefiind niciodată făcute publice. Caracterul secret al majorității activităților pe care le desfăşura întărea această impresie. În realitate, ea era divizată în două tabere aflate în conflict: una liberal-conservatoare, cealaltă reacționară. Oficialii de orientare liberal-conservatoare, concentrați în Ministerul justiției şi în cel de finanțe, deşi erau de acord că Rusia avea nevoie de o autoritate centrală puternică, considerau sistemul existent perimat. Ei doreau o Rusie guvernată de legi: e adevărat, legi emise de un autocrat care nu dădea socoteală nimănui, dar care să fie obligat să-şi respecte propriile decizii. Considerau de asemenea că autoritatea guvernului putea fi întărită prin participarea la procesul de decizie a elementelor conservatoare ale societății, chiar dacă numai cu titlu consultativ. În fine, doreau să se pună capăt izolării țărănimii, prin abolirea legilor care o legau de sistemul comunelor şi prin desființarea tribunalelor speciale din mediul rural. Prin astfel de măsuri sperau ca rușii să se poată treptat adapta unor metode mai moderne de guvernare.

Facțiunea reacționară considera că întreaga societate este proprietatea țarului şi eticheta orice formă de

inițiativă publică drept „nesupunere”. Guvernarea nu putea accepta, în optica lor, principiul domniei legii, fiindcă ar fi fost inevitabil slăbită, ceea ce ar fi deschis calea dezordinilor sociale. Iată ce afirma unul dintre miniştrii de interne țarişti:

> Populația Rusiei, risipită pe un teritoriu uriaş, depărtarea față de tribunale care decurge în mod inevitabil de aici, situația economică precară a oamenilor şi tradițiile patriarhale ale clasei rurale – toate acestea impun existența unei autorități ale cărei acțiuni să nu fie supuse *constrângerilor unui formalism exagerat*, o autoritate capabilă să restabilească ordinea şi să sancționeze cât mai prompt încălcările drepturilor şi intereselor populației.[4]

Ruşii care nutreau astfel de convingeri nu se opuneau schimbărilor, dar susțineau că acestea trebuiau inițiate şi puse în practică de sus în jos, de către guvern.

Poziția reacționarilor pornea de la ideea că „societatea” – mai exact, toți cei care nu se aflau în serviciul guvernului – era în sensul cel mai propriu un duşman al statului. Această convingere era larg răspândită în cadrul Departamentului Poliției, aripa cea mai reacționară din sânul facțiunii reacționare. Unul dintre foştii conducători ai Departamentului spunea, referindu-se la atitudinea poliției secrete țariste, că ea pornea de la principiul că „există un popor şi o autoritate a statului şi aceasta din urmă este în permanență amenințată de cel dintâi... Prin urmare, orice formă de manifestare publică echivalează cu o amenințare la adresa autorității statului. Iată de ce apărarea statului ia forma unui război împotriva întregii societăți...”[5] Acest gen de atitudine, predominantă în Ministerul de interne, bloca tendințele reformatoare. Din nefericire pentru Rusia, intelectualii radicali şi în special teroriştii radicali făceau jocul reacționarilor.

Chiar şi în aceste condiții, era evident că, pe termen lung, reacționarii erau condamnați să piardă partida. În primul rând, ambițiile Rusiei de a fi o mare putere îi

impuneau dezvoltarea învățământului superior, incompatibil cu un regim care îşi trata supuşii ca pe nişte copii neascultători. Alexandr Herzen, autor politic de la jumătatea secolului al XIX-lea, surprindea această contradicție în felul următor:

> Ne asigură o educație cuprinzătoare, sădesc în conştiințele noastre toate dorințele, aspirațiile şi suferințele lumii de astăzi, apoi strigă „Rămâneți nişte sclavi muți şi pasivi, altfel veți fi striviți”.{6}

Celălalt element care amenința supraviețuirea statului polițienesc birocratic era de natură economică: este vorba de apariția în Rusia la sfârşitul secolului al XIX-lea a industriei capitaliste. Rusia țaristă a pornit pe calea capitalismului cu oarecari ezitări, temându-se să tulbure orânduirea cvasinaturală a comunității rurale, care părea să-i asigure stabilitatea. Statul rus se temea atât de mult de efectele destabilizatoare ale industrializării, încât la treizeci de ani după inventarea transportului feroviar, țara era încă practic lipsită de căi ferate. În cele din urmă regimul țarist a trebuit să înceapă să se adapteze ritmului lumii occidentale. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trezoreria rusă era afectată de un deficit permanent, pe care îl acoperea prin împrumuturi externe. Oamenii de stat cu vederi deschise au realizat că Rusia nu putea rămâne o mare putere dacă nu crea o industrie proprie şi o bază economică capabile să-i asigure independența în raport cu capitalul străin. Serghei Witte, ministru de finanțe şi principalul promotor al industrializării, argumenta cu ardoare că atâta vreme cât nu avea să-şi creeze o bază industrială proprie, Rusia nu-şi putea dobândi independența economică, fără de care nu putea aspira la statutul de mare putere.

În 1897, la inițiativa lui Witte, Rusia a adoptat standardul aur. De acum înainte toate bancnotele

trebuiau să aibă acoperire în aurul aflat în trezoreria statului, putând fi convertite în monedă de aur. Această reformă a făcut din rublă una dintre cele mai stabile valute din lume şi a stimulat investiţiile străine. Între 1892 şi 1914, străinii au investit în întreprinderile ruseşti peste un miliard de dolari americani (echivalentul a 20 de miliarde de dolari-aur, la nivelul anului 1995). Rusia a cunoscut un salt al dezvoltării industriale care, deşi destul de mic la scara economiei naţionale, avea să aducă ţării, împreună cu agricultura şi resursele ei miniere, locul al cincilea între economiile lumii.

Aşa cum avertizaseră reacţionarii, politica de stimulare a dezvoltării industriale a afectat regimul autocratic. Deţinătorii de obligaţiuni ruseşti din străinătate exercitau presiuni asupra guvernului pentru ca acesta să acţioneze în limitele legalităţii, penalizând surplusurile prin deprecierea obligaţiunilor, ceea ce forţa Rusia să plătească dobânzi mai mari pentru împrumuturile contractate. Un efect la fel de important l-a avut activitatea oamenilor de afaceri ruşi şi străini, ale căror decizii influenţau ocuparea forţei de muncă, transporturile şi investiţiile de capital, făcând ridicolă pretenţia monarhiei de a fi singura autoritate a ţării. Incompatibilitatea dintre capitalism şi autocraţie devenise frapantă pentru toţi cei care erau preocupaţi de soarta ţării, iar populaţia avea din ce în ce mai mult conştiinţa precarităţii stării de lucruri existente.

În afară de birocraţie şi poliţie, principalul element de susţinere al regimului era armata.

Cu cei 1,4 milioane de militari ai săi, Rusia avea cea mai mare armată permanentă din lume, mai mare decât armatele inamicilor ei potenţiali, Germania şi Austro-Ungaria, luate la un loc. Menţinerea unor forţe armate atât de mari şi de costisitoare avea trei motivaţii principale. În primul rând, distanţele mari şi reţeaua de căi ferate slab dezvoltată nu făceau posibilă o mobilizare

rapidă: s-a estimat că în vreme ce Germania îşi putea mobiliza rezerviştii în termen de 15 zile, Rusia ar fi avut nevoie de 105 zile pentru o mobilizare totală. Cum teoriile militare ale epocii susțineau că soarta următoarelor războaie avea să se decidă într-o perioadă de ordinul săptămânilor, viteza de mobilizare avea o importanță crucială. În al doilea rând, atât din lipsa resurselor financiare, cât şi datorită unui dispreț adânc înrădăcinat față de civili, corpul ofițeresc rus nu fusese capabil să pună la punct un sistem de rezerviști compatibil cu necesitățile unei mari armate naționale şi apt, în caz de urgență, să reunească toate forțele disponibile, la capacitatea maximă. În fine, armata rusă era prin tradiție un instrument de suprimare a dezordinilor interne: în 1903, o treime din efectivele de infanterie şi două treimi din cele de cavalerie din partea europeană a Rusiei au fost implicate în acțiuni represive. Nici Revoluția din 1905, nici cea din 1917 nu ar fi putut avea loc dacă armata nu ar fi fost angajată în lupte la mare distanță de centrul Rusiei.

Tradiția militară rusă cerea ca armata să nu se amestece în politică. Ofițerii considerau politica şi pe politicieni sub demnitatea lor profesională; datoria armatei era să servească în mod loial puterea: pe țar, iar ulterior, după căderea țarului, Guvernul Provizoriu şi mai târziu pe bolşevici.

Cel de-al patrulea pilon al regimului țarist, nobilimea, se afla deja la acea epocă în declin. În epoca de aur a autocrației patrimoniale, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, nobilimea *(dvorianstvo)* fusese principalul sprijinitor al Coroanei. Țarii dăruiau membrilor ei moşii cu tot cu țăranii care să lucreze pământul, în schimbul cărora nobilii se puneau pe viață în serviciul monarhului, de obicei luptând în armata acestuia. Treptat însă, aristocrația a reuşit să se elibereze de sub mâna de fier a monarhiei. De-a lungul secolului al XVIII-lea, profitând de prezența pe tron a unor țari lipsiți de

autoritate, nobilii au obținut o reducere a obligațiilor față de suveran şi în cele din urmă, în 1762, au ieşit complet din situația de vasalitate. Moşiile pe care le primeau inițial în schimbul slujirii țarului au intrat atunci în deplina lor proprietate. Deşi sărăcia îi obliga pe mulți dintre aceşti *dvoriane* să rămână toată viața în serviciul coroanei, cei mai bogați dintre ei au format treptat o clasă parazită, care se bucura de drepturi şi privilegii specifice supuşilor regilor din Occident, fără a avea însă şi răspunderile acestora. Cei mai prosperi dintre reprezentanții acestei clase s-au îndreptat spre cultură; primii creatori, ca şi primii consumatori ai literaturii şi artei ruseşti proveneau aproape în întregime din rândurile marii nobilimi.

La începutul secolului al XIX-lea, o mare parte a tineretului de origine aristocratică a intrat sub influența ideilor occidentale care promovau liberalismul şi necesitatea desființării privilegiilor. În decembrie 1825, ofițeri aparținând unora din familiile cele mai de vază ale Rusiei s-au răzvrătit, cu intenția de a aboli autocrația şi de a o înlocui cu o monarhie constituțională sau o republică. Aşa-zisa Revoltă a Decembriştilor a fost rapid înăbuşită. Ea a marcat însă pentru nobilime începutul declinului: monarhia, sub impresia şocului provocat de trădarea suferită din partea unei clase pe care o acoperise de privilegii, şi-a pierdut încrederea în nobili, începând să se bazeze din ce în ce mai mult pe birocrații de carieră. Edictul de desființare a iobăgiei din 1861 a dat nobilimii lovitura de grație. Incapabili să îşi exploateze în mod eficient moşiile fără munca foştilor şerbi şi obişnuiți cu un stil de viață luxos, nobilii s-au înglodat în datorii şi au început să îşi vândă moşiile. Din punct de vedere politic, aristocrația s-a scindat, membrii ei alăturându-se uneia din cele două tendințe principale existente: cea reacționară sau cea a inteligheției liberale. Legislația din ultimii ani ai Imperiului avea să se orienteze din ce în ce mai mult

spre desființarea privilegiilor nobiliare şi promovarea egalității în drepturi a cetățenilor. Spre începutul secolului XX, apartenența la *dvorianstvo* nu mai aducea niciun fel de avantaje semnificative şi pierduse orice relevanță din punctul de vedere al afilierilor politice: Lenin, de pildă, provenea din rândurile nobilimii ereditare.

În fine, Biserica Ortodoxă. Religie oficială a Imperiului, ortodoxia reprezenta aproximativ 55 la sută din populația acestuia.{7} Începând cu domnia lui Petru cel Mare, biserica rusă îşi pierduse autonomia şi era condusă de administratori numiți de țar; ulterior, în timpul Ecaterinei cea Mare, şi-a pierdut şi marile proprietăți, care i-au fost confiscate. Biserica nu s-a ridicat împotriva acestor măsuri: credincioasă moştenirii bizantine, ea a continuat să sprijine cu loialitate monarhia şi să nu se implice în politică. A rămas de asemenea departe de conflictele sociale şi de disputele ideologice care zguduiau Rusia, convinsă că misiunea ei trebuia să se limiteze la mântuirea sufletelor. Ea propovăduia supunerea față de puterea lumească, fiind din acest punct de vedere un stâlp de nădejde al regimului. Statul i-a răsplătit loialitatea încredințând clericilor răspunderea învățământului elementar, finanțând-o şi interzicând credincioşilor ortodocşi să treacă la alte confesiuni.

Însă la începutul secolului, chiar şi în sânul acestei instituții loiale regimului au început să se producă fisuri, odată cu apariția unui cler liberal, care dorea emanciparea bisericii de sub tutela statului şi o implicare mai activă în viața politică şi socială a țării.

Fără îndoială că majoritatea ruşilor şi mai ales țăranii respectau cu sfințenie riturile ortodoxe, toate posturile şi sărbătorile bisericii. Profunzimea credinței lor rămâne totuşi discutabilă: sub imperiul evenimentelor, ea nu s-a dovedit a fi la fel de puternică pe cât era cea a catolicilor, evreilor sau musulmanilor din Imperiu.

Religiozitatea ortodoxă pare să se fi bazat mai mult pe îndeplinirea ritualurilor decât pe respectarea preceptelor morale ale bisericii.

Inteligheția

De ce acest cuvânt cu rezonanță străină, „inteligheție", atâta timp cât există termenul de „intelectualitate"? Fiindcă avem nevoie de termeni diferiți pentru a desemna realități diferite – în cazul de față, pentru a deosebi pe contemplatorii pasivi ai vieții de oamenii de acțiune hotărâți să o schimbe. Această din urmă atitudine a fost exprimată succint de Marx, în formula: „Filosofii nu au făcut decât să interpreteze lumea în diferite moduri; important este însă de a o schimba." Termenul „inteligheție" desemnează prin urmare acea categorie de intelectuali care vor să obțină puterea cu scopul de a schimba lumea. Este un cuvânt de origine latină, care la jumătatea secolului al XIX-lea a trecut din germană în rusă şi, după Revoluția din 1917, din rusă în engleză.

Dacă nemulțumirile şi conflictele existente în orice societate sunt rezolvate în mod paşnic, sau dacă dimpotrivă se acumulează şi generează explozii revoluționare – totul depinde în mare măsură de prezența/absența unor instituții democratice capabile să răspundă revendicărilor societății printr-o legislație adecvată, sau de prezența/absența unei inteligheții hotărâte să dirijeze nemulțumirea populară pentru a lua puterea. Inteligheția radicală este aceea care transformă revendicările punctuale – deci rezolvabile – într-o atitudine generală de respingere a status quo-ului. Revoltele se petrec; revoluțiile se înfăptuiesc. Cei care le înfăptuiesc sunt „revoluționarii de profesie", mai

exact inteligheția radicală.

Două elemente trebuie întrunite pentru apariția inteligheției. Primul este existența unei ideologii materialiste, conform căreia ființele omeneşti nu sunt creaturi unice dăruite cu un suflet nemuritor, ci entități pur fizice modelate de mediul înconjurător. Acest gen de ideologie conduce la argumentul că o transformare rațională a mediului în care trăieşte omul poate da naştere unui tip nou de ființă, dotată cu toate virtuțile perfecțiunii. E o convingere care face din reprezentanții inteligheției adevărați ingineri sociali, justificându-le ambițiile politice.

Al doilea element necesar este prezența unor oportunități economice care să-i asigure inteligheției autonomia: intelectualii reuşesc să se emancipeze de sub „tirania" stablishmentului odată cu dispariția claselor sociale tradiționale şi naşterea unor profesiuni liberale (precum acelea de jurnalist sau profesor universitar), în condițiile existenței unei economii industrializate care are nevoie de specialişti şi ale constituirii unui public cititor educat. Aceste condiții, atunci când sunt însoțite de garantarea dreptului la libera exprimare şi asociere, permit inteligheției să-şi creeze o bază de sprijin în rândul opiniei publice, principalul mijloc de influențare a situației politice.

Intelectualii şi-au făcut apariția ca grup distinct în Europa secolului al XVI-lea, în contextul naşterii unei societăți secularizate şi al progresului ştiinței. Erau gânditori laici, care abordau problemele tradiționale ale filosofiei din afara cadrului teologic şi ecleziastic al lumii postclasice, cadru al unui adevărat monopol în materie speculativă. Asemeni filosofilor Greciei şi Romei antice, ei se considerau chemați să îi învețe pe contemporanii lor virtutea şi înțelepciunea, să le arate cum să îşi modereze pasiunile şi să accepte părțile întunecate ale vieții, inclusiv inevitabilitatea morții.

Apoi, un nou tip de intelectual şi-a făcut apariția.

Acesta, impresionat de progresele ştiinţei şi de posibilităţile aparent nelimitate ale metodei ştiinţifice, nu vedea de ce omul nu şi-ar fi putut folosi percepţiile despre lume, pe care ştiinţa le făcuse posibile, pentru a ajunge să stăpânească natura. Aplicaţiile acestei idei erau foarte vaste. Metoda ştiinţifică (empirică) pleca de la principiul că numai ceea ce poate fi observat şi măsurat există cu adevărat. Ea punea sub semnul întrebării doctrinele teologice şi metafizice după care omul posedă un suflet nemuritor şi idei înnăscute, argumentând că observaţia ştiinţifică nu dovedea existenţa sufletului sau a respectivelor idei.

Primul care a trasat toate implicaţiile filosofice ale empirismului a fost John Locke, în lucrarea sa fundamentală *Eseu asupra intelectului omenesc* (1690). În scrierile sale politice, Locke a creat bazele pentru viitoarele constituţii liberale ale Marii Britanii şi Statelor Unite. Tratatul său filosofic, în schimb, a stimulat fără voia autorului un curent de gândire politică complet diferit, antiliberal. *Eseul* punea sub semnul întrebării postulatul filosofiei şi teologiei occidentale despre existenţa în om a unor „idei înnăscute", printre care s-ar fi numărat cunoaşterea lui Dumnezeu şi discernământul binelui şi răului. Afirmând că omul se naşte gata format în plan spiritual şi intelectual şi este prin urmare o fiinţă imuabilă, respectivul postulat favoriza o teorie conservatoare despre politică. De aici ideea că principiile guvernării trebuiau să fie aceleaşi pentru orice naţiune şi în orice epocă. Locke considera, dimpotrivă, că omul se naşte ca o placă de ardezie nescrisă, pe care senzaţiile fizice şi experienţa trasează acele date care fac din el ceea ce este. Liberul arbitru nu există: omul nu poate respinge ideile pe care simţurile i le înscriu în minte, aşa cum o oglindă nu poate „refuza, modifica, sau ascunde imaginile sau ideile cărora obiectele aşezate în faţa ei" le dau naştere.

Implicaţiile teoriei lui Locke despre cunoaştere,

ignorate în propria-i țară, au fost preluate şi dezvoltate în Franța de unii gânditori radicali, precum Claude Helvetius. Inspirat de epistemologia lockeiană, acesta afirma în *De Vesprit* (1758) că, de vreme ce omul este modelat în întregime de mediu, un mediu perfect va produce în mod inevitabil ființe omeneşti perfecte. Mijloacele prin care poate fi atins acest obiectiv sunt educația şi legile. Prin urmare, scopul unui sistem social şi politic nu ar fi acela de a crea condiții optime pentru realizarea potențialului umanității, ci mai degrabă de a face această umanitate „virtuoasă". Buna guvernare nu numai că asigură „un maximum de fericire pentru cei mai mulți", (formulă atribuită lui Helvetius) – ci remodelează literalmente omul. În acest principiu fără precedent îşi află originea atât ideologiile liberale cât şi cele radicale ale epocii moderne. El justifică intervenția pe scară largă a guvernului în viața cetățenilor.

Este o idee care prezintă o atracție irezistibilă pentru intelectuali, dat fiind că îi înalță din poziția de observatori pasivi ai vieții în cea de modelatori ai ei. Cunoaşterea superioară a ceea ce este rațional şi virtuos le permite să aspire la statutul de „educatori" ai omenirii. În timp ce oamenii obişnuiți achiziționează, pentru a-şi câştiga existența, cunoştințele specifice profesiei lor, intelectualii – şi numai ei – pretind că se bucură de o cunoaştere „generală" a lucrurilor. Creatori ai unor „ştiințe" despre om – ştiințe economice, ştiințe politice, sociologie – ei îşi asumă libertatea de a respinge ca lipsite de relevanță practici şi instituții pe care omenirea le-a fixat de-a lungul mileniilor, prin încercări şi erori. Acest gen de revoluție filosofică a transformat o parte a intelectualității în ceea ce numim intelighenție, categorie implicată activ în politică. Iar implicarea în politică face din reprezentanții intelighenției politicieni, adică oameni care, sub pretextul că lucrează pentru binele comun, urmăresc în fapt realizarea propriilor interese.

Prin premisele lor, ideile lui Locke şi Helvetius conduc la două tipuri de rezultate practice. În țările în care există instituții democratice şi dreptul la liberă exprimare este garantat, membrii intelighenției îşi promovează obiectivele pe calea influențării opiniei publice şi, prin ea, a legislației. Acolo unde asemenea instituții şi garanții lipsesc, ei se coalizează într-o castă care atacă în permanență ordinea existentă, pentru a o discredita şi a deschide calea unor schimbări revoluționare. Această din urmă situație era caracteristică Franței în preajma anului 1789 şi Rusiei țariste dinainte de 1905.

Condițiile de ordin mental şi social favorabile naşterii unei intelighenții revoluționare au apărut pentru prima oară în Franța anilor ’60 şi ’70 ai secolului al XVIII-lea, în mediul asociațiilor literare şi al cluburilor „patriotice”. Astfel de cluburi aveau ca obiect imediat realizarea unui consens ideologic, ideile urmând să fie judecate nu prin raportare la realitățile vieții, ci în funcție de anumite principii teoretice *apriorice* care fixau ceea ce este rațional şi virtuos. Pentru membrii unor astfel de cluburi, termenii în care trebuia să se desfăşoare politica nu erau mai binele sau mai răul, verificabile prin experiență, ci binele şi răul, prestabilite ca principii. Chestiunile publice erau astfel puternic personalizate: cel care susținea o opinie considerată eronată nu era pur şi simplu un om care se înşela, ci – dat fiind că adevărul era evident şi numai din rea voință putea fi ignorat – era un om rău.

Intelighenția franceză de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, deşi exclusivistă şi inspirată de idei care îi erau proprii numai ei, pretindea că acționează în numele „omului”: nu al omului în came şi oase, ci al noțiunii abstracte despre om existente în mințile intelectualilor; nu al omului aşa cum era el, ci al omului aşa cum ar fi putut şi ar fi trebuit să fie. Una dintre trăsăturile definitorii ale radicalismului modern este credința că

umanitatea aşa cum se află ea este un produs defectuos, o variantă diformă a proiectului originar. Intelectualul radical are pretenția că înțelege nevoile oamenilor mai bine decât le pot înțelege ei înşişi, fiindcă el şi numai el cunoaşte „adevăratul" lor eu, cel ideal.

Această categorie de intelectuali avea să se afle, atât în Franța cât şi în alte țări ale continentului, inclusiv Rusia, la originea transformării revoltelor în revoluții, a trecerii de la proteste populare dirijate spre satisfacerea anumitor revendicări la negarea totală a ordinii sociale şi politice. Niciuna dintre condițiile existente în Rusia la începutul secolului XX nu făcea inevitabilă o revoluție – niciuna, în afară de prezența unei categorii neobişnuit de vaste şi fanatice de revoluționari de profesie. Nu există documente care să ateste că țărănimea, sau chiar muncitorimea, ar fi cerut abolirea țarismului şi schimbarea din temelii a Rusiei. Inteligheția a fost aceea care a transformat, prin campaniile agitatorice orchestrate în 1917, un conflict local precum revolta garnizoanei Petrograd într-o conflagrație națională. Clasă situată în permanentă opoziție, ostilă oricăror reforme şi compromisuri, inteligheția a împiedicat rezolvarea pe cale paşnică a gravelor probleme ale Rusiei, cu scopul de a demola sistemul de raporturi umane existent şi a construi pe ruinele lui o lume nouă, după propriile proiecte.

Teoria şi practica socialismului, ca de altfel şi cele ale descendentului său, comunismul, postulează că viața omenirii aşa cum se desfăşoară ea este irațională şi că misiunea celor care au acces la adevărata cunoaştere este de a o transforma în mod radical: întreaga istorie a omenirii nu ar fi decât un lung ocol pe drumul spre adevăratul ei destin. Robert Owen, precursor al socialismului englez, a dat expresie acestei aspirații afirmându-şi dorința de a transforma „această casă de nebuni într-o Lume Rațională"{8}.

La vârsta de douăzeci şi unu de ani, Marx surprindea

astfel implicațiile teoriilor lui Locke şi Helvetius: „Întreaga dezvoltare a omului… depinde de *educație* şi *mediu*”, deducând de aici că:

> dat fiind că omul îşi extrage cunoştințele, senzațiile etc. din lumea simțurilor şi din experiența pe care a câştigat-o prin intermediul acesteia, lumea empirică trebuie astfel organizată încât în mijlocul ei omul să capete experiența şi obişnuința a ceea ce este cu adevărat omenesc… Dacă este adevărat că omul este modelat de ceea ce îl înconjoară, trebuie ca ceea ce îl înconjoară să fie umanizat.

Era desigur un îndemn la o schimbare radicală a condiției umane – schimbare care urma să fie făcută nu *de* oamenii de rând, incapabili să-şi înțeleagă condiția, ci *în numele* lor.

Cât de nemăsurate erau ambițiile socialiştilor radicali se poate vedea şi din reflecțiile lui Leon Troțki, care în 1924 înfățişa omul nou, produs al revoluției, în modul următor:

> Omul va deveni în fine cu adevărat o ființă armonioasă… El va începe prin a controla procesele semiconştiente, apoi şi pe cele inconştiente ale organismului său: respirația, circulația, digestia, reproducerea, ajungând să le subordoneze în măsura dorită controlului rațiunii şi voinței… Omul îşi va putea controla emoțiile, ridicându-şi instinctele la înălțimea conştiinței, făcându-le transparente… reuşind să creeze un tip biologic superior, un supraom… Omul va deveni incomparabil mai puternic, mai înțelept, mai subtil. Corpul îi va fi mai armonios, mişcările mai ritmice, vocea mai melodioasă. Viața va atinge forme de o teatralitate dinamică. Tipul uman mediu va ajunge la anvergura unui Aristotel, Goethe sau Marx. Iar dincolo de toate acestea, ni se vor arăta culmi încă şi mai înalte.

Aceste fantasme, aparținând nu unui adolescent care visează cu ochii deschişi, ci tovarăşului de luptă al lui Lenin, unul dintre principalii artizani ai triumfului bolşevic din anii 1917–1920, ne dau o idee despre structura mentală a celor care au declanşat şi condus cea mai mare revoluție a epocii moderne. Țelul lor pare

să fi fost nici mai mult nici mai puțin decât repetarea celei de-a şasea zile a Facerii Lumii, repararea erorii pe care o reprezintă ființa umană: misiunea omului ar fi deci nici mai mult, nici mai puțin decât să se reconstruiască pe sine. Ne apare acum mai limpede înțelesul cuvintelor unui influent reprezentant al radicalismului rus, care scria în anii ’60 ai secolului trecut că „omul este Dumnezeu pentru om”{9}.

Rusia de la începutul secolului semăna cu Franța vechiului regim prin absența libertății de expresie şi a unor instituții care să reprezinte interesele marii mase a populației. Intelighenția, a cărei formare a început în anii ’60 ai secolului trecut, amintea în multe privințe de acei *philosophes* francezi din urmă cu un secol. Ca şi predecesorii ei, intelighenția rusă alcătuia o castă închisă, din care nu puteau face parte decât cei cu convingeri materialiste, socialiste şi utilitariste. (Utilitarismul era doctrina după care moralitatea acțiunilor omului este dată de gradul de durere sau plăcere pe care acestea le produc, iar buna guvernare este aceea care asigură un maximum de fericire pentru cei mai mulți.) Cei care credeau în existența lui Dumnezeu şi a unui suflet nemuritor, în limitele rațiunii omeneşti şi în avantajele compromisului, în valorile tradiției şi în dragostea de țară nu puteau aspira să devină membri ai intelighenției sau să aibă acces la publicațiile ei, oricât de deosebite le-ar fi fost calitățile intelectuale.

Contactul cu ruşii de rând nu a avut niciun efect asupra convingerilor intelighenției. În anii ’70, sute de studenți au părăsit sălile de curs, „mergând printre oamenii din popor”, pentru a-şi propovădui ideile. Oamenii însă s-au dovedit total nereceptivi: țăranul credea cu toată tăria în Dumnezeu şi țar şi nu vedea nimic greşit în exploatarea semenilor, atâta vreme cât țarul era exploatatorul. Radicalii fervenți nu s-au lăsat însă zdruncinați în convingerile lor, preferind să aleagă

calea violenței. În 1879 un număr de circa treizeci de intelectuali (într-o populație de 100 de milioane), au creat o organizație teroristă clandestină autointitulată „Voința Poporului", cu intenția declarată de a-l asasina pe țarul Alexandru al II-lea. Era prima organizație din istorie care îşi făcea un obiectiv din recursul la teroarea politică, prototip al numeroaselor grupuri teroriste care au luat naştere în a doua jumătate a secolului nostru în Europa, Orientul Mijlociu şi în alte părți ale lumii. Acțiunea teroriştilor ruşi pleca de la premisa că violența declanşată împotriva regimului avea să demoralizeze autoritățile şi, în acelaşi timp, să zdruncine respectul amestecat cu teamă pe care masele de ruşi îl nutreau față de țar. După un număr de încercări eşuate, ei au reuşit să-l asasineze pe Alexandru, dar efectele au fost contrare celor aşteptate. Masele nu au reacționat, iar păturile educate, revoltate de crimă, au întors spatele intelectualității radicale; guvernul, în loc să cedeze, şi-a întețit acțiunile represive.

Una dintre consecințele acestui eşec al terorismului a fost apariția în anii '90 a mişcării social-democrate ruse. Social-democrații, inspirându-se din teoriile lui Marx, calificau terorismul drept lipsit de sens. Din punctul lor de vedere, transformările politice şi sociale nu puteau fi decât rezultatul unor modificări fundamentale în relațiile economice. Evoluția lucrurilor nu putea fi grăbită. Chiar dacă ar fi reuşit să doboare țarismul, teroriştii nu ar fi fost capabili să construiască pe ruinele acestuia un regim democratic, socialist, fiindcă nu erau întrunite condițiile economice necesare. Rusia, aflată încă în etapa de formare a capitalismului, urma inevitabil să atingă în timp o dezvoltare capitalistă completă. Printre rezultatele noului tip de relații economice aveau să se numere, la început, apariția unui regim de democrație „burgheză", iar apoi, când acesta avea să cadă victimă contradicțiilor sale inerente, revoluția socialistă. Toată această evoluție cerea însă

răbdare şi adaptarea atentă a tacticilor politice la realităţile socioeconomice, în niciun caz recurgerea la acte de eroism nesăbuit.

Strategia social-democrată prevedea că revoluţia trebuia să aibă două etape. În prima dintre acestea, socialiştii urmau să ajute burghezia rusă nou apărută să răstoarne ţarismul şi să instaureze în ţară un regim de tip occidental, cu garantarea libertăţilor civile şi politice. Apoi, profitând de aceste libertăţi, aveau să organizeze clasa muncitoare, pe care o considerau mai potrivită ca agent al revoluţiei decât ţărănimea, pregătind-o pentru ziua în care, împins la disperare de sărăcie, proletariatul ar fi ridicat armele împotriva exploatatorilor lui.

Ca şi radicalii anilor ’80, care încercaseră să atragă de partea lor ţărănimea, social-democraţii din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au fost repede dezamăgiţi de atitudinea celor pe care pretindeau că îi reprezintă. Contactul mai strâns cu lucrătorii industriali le-a arătat că aceştia nu erau câtuşi de puţin radicali şi că erau interesaţi în primul rând să îşi organizeze sindicate (încă interzise în Rusia la acea vreme) – or, pentru revoluţionari, asta însemna o acomodare cu status quo-ul. Majoritatea socialiştilor însă au acceptat situaţia, dedicându-se îmbunătăţirii statutului economic al muncitorimii. Din rândul lor a luat naştere la începutul secolului facţiunea menşevică. Minoritatea condusă de Lenin, care a format facţiunea bolşevică, a ajuns la concluzia că muncitorii, care se dovediseră mai degrabă reformişti decât revoluţionari, aveau nevoie de un corp de preceptori-revoluţionari de profesie, care să le insufle ardoarea necesară. Această idee, care circula atunci doar în mici cercuri de iniţiaţi, a avut efecte dintre cele mai profunde asupra întregii istorii a secolului XX.

Deşi încă interzise de lege, partidele politice au început să capete formă spre sfârşitul secolului trecut.

Partidul Socialist-Revoluționar, cel mai radical dintre ele şi descendent direct al organizației Voința Poporului, a fost creat în mod oficial în 1902. Câteva aspecte importante îi deosebeau pe socialist-revoluționari de social-democrați. Primii nu făceau, precum ceilalți, o distincție atât de strictă între țărănime şi muncitorime, considerându-le pe amândouă drept materie primă a revoluției. (Social-democrații considerau că țăranii, cu excepția lucrătorilor de fermă lipsiți de pământ, erau o clasă „mic-burgheză" şi reacționară prin excelență, prin urmare nişte duşmani ai proletariatului.) Socialist-revoluționarii desfăşurau o propagandă activă şi făceau agitație în sate, cerând lichidarea proprietății funciare private şi transferarea tuturor suprafețelor în mâinile comunelor („socializarea pământului"). Programul fiind în acord cu dorințele țăranilor, popularitatea partidului printre aceştia era de neegalat; fiindcă țărănimea era grupul social cel mai numeros, socialist-revoluționarii aveau cel mai mare număr de simpatizanți dintre toate partidele. Această popularitate avea să se dovedească totuşi efemeră, din cauza organizării lor, mult mai slabe decât a social-democraților.

Principala strategie a socialist-revoluționarilor rămânea teroarea politică. Asemeni predecesorilor lor din urmă cu două decenii, ei considerau că regimul țarist era iremediabil corupt şi că prin atacuri hotărâte îndreptate împotriva funcționarilor de rang înalt el ar fi putut fi răsturnat. Strategia rivalilor social-democrați li se părea demnă de dispreț. Bărbați şi femei, tineri îndrăzneți dispuşi să îşi sacrifice viețile pentru cauza socialist-revoluționară, fuseseră atraşi în rândurile partidului. Acțiunile lor, care făceau viața politică rusească şi mai brutală decât era, păreau încununate de o aură romantică, fiind pentru unii tineri un soi de ritual al trecerii la maturitate. Deciziile cele mai importante privitoare la operațiunile teroriste erau luate de o „Organizație de Luptă" ultrasecretă, dar multe

celule locale acționau şi din proprie inițiativă. Primul act de teroare politică al socialist-revoluționarilor a fost uciderea în 1902 a ministrului învățământului. Până la lichidarea lor în 1908–1909, teroriştii au supus forțele legale ale statului unui asalt permanent.

Ne vom ocupa de Partidul Social-Democrat ceva mai departe (Capitolul V). Pentru moment să precizăm că, spre deosebire de socialist-revoluționari, care împărțeau societatea în „exploatați" şi „exploatatori", social-democrații defineau clasele în funcție de poziția lor față de mijloacele de producție şi considerau muncitorimea industrială („proletariatul") singura clasă cu adevărat revoluționară, dat fiind că, spre deosebire de țăranii-agricultori independenți, o bună parte a câştigului lor era însuşită de patron. Strategia social-democrată prevedea naționalizarea terenurilor agricole, urmată de colectivizare, astfel încât țăranii urmau să devină angajați ai statului, în contrast cu rivalii lor, social-democrații considerau „burghezia" drept un aliat temporar în prima fază a Revoluției. În plus, aşa cum am subliniat deja, desconsiderau terorismul: din punctul lor de vedere, *teroarea* urma să fie pusă în aplicare abia după preluarea puterii, când aveau să dispună de întreg aparatul represiv al statului.

Membrii activi ai celor două organizații radicale erau în fond oameni cu orientări asemănătoare. Apartenența la unul sau celălalt dintre partide era mai mult o chestiune de temperament, cei mai îndrăzneți şi cu mai mult spirit de aventură preferind în general tabăra socialist-revoluționară. În ambele cazuri, adepții proveneau mai ales din rândurile studenților sau ale celor excluşi din mediul universitar. După afirmația unui social-democrat:

> În esență, activitatea grupurilor locale ale socialist-revoluționarilor se deosebea destul de puțin de cea a social-democraților. Organizațiile ambelor partide erau alcătuite din

mici comitete de intelectuali (*inteligheнți*), care aveau legături slabe cu masele, considerându-le un simplu receptor al agitației politice.

Principala grupare liberală rusă, care în 1905 avea să constituie Partidul Constituțional-Democrat, se deosebea de organizațiile radicale atât prin componență cât şi prin program. Liderii ei erau reprezentanți ai nobilimii şi ai intelectualității, printre aceştia din urmă numărându-se foşti socialişti dezamăgiți. Majoritatea celor din profesiile liberale – universitari, avocați, medici – se îndreptaseră spre acest partid. Conducătorii partidului fiind persoane cu statut social înalt, unii chiar membri ai unor cunoscute familii aristocratice, poliția nu îndrăznea să îi trateze pe liberali cu duritatea cu care îi persecuta pe tinerii socialişti. Liberalii ocoleau interdicția privitoare la activitățile politice organizând întruniri sub paravanul conferințelor profesionale şi al evenimentelor mondene. Într-o primă fază, ei speraseră să schimbe sistemul din interior, prin îmbunătățirea situației economice şi ridicarea gradului de civilizație a populației. Acțiunile represive ale guvernului, din ce în ce mai intense în timpul domniei lui Alexandru al III-lea (fiu şi succesor al țarului asasinat, Alexandru al II-lea), i-au împins însă treptat spre tabăra opoziției. Liberalii ruşi se mândreau, nu fără motiv, că reprezintă gruparea liberală cea mai radicală din Europa.

Mişcarea lor politică a căpătat o formă organizată odată cu fondarea în 1902, în Germania, a jurnalului *Eliberarea.* Peter Struve, fost teoretician marxist de vază, şi-a asumat misiunea de a uni toate facțiunile opoziției ruse, de la dreapta conservatoare la stânga radicală, sub sloganul „Jos autocrația!" Doi ani mai târziu, pe baza acestei platforme, a luat naştere Uniunea de Eliberare, mişcare eterogenă alcătuită din diferite grupări anti-autocratice, care avea să joace un rol decisiv în prima revoluție rusă, cea din 1905.

La începutul secolului XX, mii de locuitori ai Rusiei erau devotați ideii unei schimbări fundamentale. Mare parte dintre ei făceau parte din specia nouă, a revoluționarilor de profesie, al căror țel era răsturnarea prin violență a tuturor instituțiilor statului. Nu se înțelegeau poate asupra strategiilor şi tacticilor de urmat, dar fie că promovau teroarea, fie că urmăreau „socializarea" sau „naționalizarea" pământului, fie că pentru ei țărănimea era un aliat sau un duşman al clasei muncitoare, toți erau de acord asupra unei chestiuni esențiale: niciun compromis cu regimul social, economic şi politic existent nu era posibil; acest regim trebuia distrus din temelii, nu numai în Rusia, ci şi în restul lumii.

Simpla existență a unei astfel de intelighenții era un factor de risc major pentru ordinea socială. Aşa cum avocații favorizează litigiile şi birocrații circulația hârtiilor, revoluționarii fac într-un fel inevitabile revoluțiile. Fiecare profesie are interesul să stimuleze apariția unor situații în care talentele ei specifice să fie exploatate. Excluzând orice fel de compromis cu cei care guvernau Rusia, exacerbând nemulțumirile şi opunându-se unor reforme graduale, intelighenția făcea imposibilă rezolvarea pe cale paşnică a problemelor cu care se confrunta Rusia.

Capitolul II.
EXPERIMENTUL CONSTITUȚIONAL

Revoluția din 1905

Evenimentele istorice nu au un început sau un sfârşit bine definite: iau naştere şi dispar în mod imperceptibil, iar istoricii nu reuşesc mai niciodată să se pună de acord în datarea lor.

Am putea căuta începutul Revoluției ruse în revolta decembriştilor din 1825. Sau în anii ’70 ai secolului trecut, când studenții din universități, sfidând autoritățile, „au coborât în mijlocul poporului”. Sau în 1879–1881, când organizația Voința Poporului şi-a lansat campania de teroare politică. Un spirit mai conservator ar putea plasa acest început între 1902 şi 1904, când cele trei principale mişcări politice care îşi propuneau răsturnarea regimului autocratic – socialist-revoluționarii, social-democrații şi liberaționism – s-au organizat ca partide.

RUSIA EUROPEANĂ
MAREA BARENTS
NORVEGIA
SUEDIA
Golful Botnic
Finlanda
Stockholm
Helsingfors (Helsinki)
Viborg
Lacul Onega
Lacul Ladoga
Petrograd (Leningrad)
Reval (Tallina)
Golful Riga
Riga
Pskov
Novgorod
MAREA BALTICĂ
Prusia Orientală
GERMANIA
Königsberg
Vilno
Minsk
Vitebsk
Moscova
Arhanghelsk
Dvina de Nord
Kotlas
Vologda
Iaroslavl
Nijni Novgorod
Kazan
Volga
Murom
Tula
Smolensk
Moghilev
Varşovia
Polonia
Brest-Litovsk
Gomel
Orel
Tambov
Voronej
Saratov
Simbirsk
Samara
Ufa
Orenburg
Cracovia
Galiţia
Lvov (Lemberg)
Carnigov
Kiev
AUSTRO-UNGARIA
Bug
Nipru
Poltava
Harkov
Donez
Don
Taritia (Volgograd)
Volga
Kişinev
Odessa
Rostov
ROMÂNIA
Dunărea
Sofia
BULGARIA
SERBIA
CRIMEEA
Marea de Azov
Sevastopol
Stavropol
MAREA NEAGRĂ
Constantinopol
Munţii Caucaz
Astrahan
MAREA CASPICĂ
Tiflis
Baku
IMPERIUL OTOMAN
PERSIA
IMPERIUL RUS
Peciora
Obi
Tobolsk
Irtiş
Omsk
Ekaterinburg
Cealiabinsk
Iaikm
Perm
Viatka
Kama
Ufa
Ural
Sir Dema
Marea Aral
Amu Daria (Oxus)
0 100 200 300 400 500 mile

La fel de justificată ar putea fi însă datarea începutului Revoluției în februarie 1899, când în universitățile ruse au izbucnit tulburări grave; cu perioade succesive de intensificare şi acalmie, agitațiile nu au încetat până în 1905–1906, când monarhia, confruntată cu greva generală, s-a văzut nevoită să cedeze, dând țării o Constituție. Mulți dintre contemporani, inclusiv funcționari ai poliției, au considerat aceste tulburări substanțial diferite de cele care avuseseră loc până atunci.

Cauza imediată a agitațiilor din universități din 1899 a fost una cum nu se poate mai banală; faptul că ele au avut consecințe atât de grave arată cât de mare era prăpastia dintre conducătorii Rusiei şi elitele instruite.

La Universitatea din Sankt Petersburg, tradiția cerea ca la fiecare 8 februarie, aniversarea fondării universității, studenții – după încheierea ceremoniilor oficiale – să descindă în masă în centrul oraşului, cântând, strigând şi umplând cafenelele şi restaurantele.{10} Poliția nu privise niciodată cu ochi buni acest gen de sărbătorire; fiindcă, deşi lipsită de orice accente politice, ea era neautorizată, reprezentând prin urmare un act de „insubordonare". La începutul anului 1899, poliția a cerut rectorului universității să îi avertizeze pe studenți că astfel de festivități nu vor mai fi tolerate; cei care nu se supuneau erau pasibili de închisoare şi plata unor amenzi substanțiale. Afişe purtând aceste avertismente au fost lipite în interiorul universității. În semn de protest, studenții au întrerupt ceremoniile oficiale ale aniversării. Apoi, cântând Marseieza, s-au revărsat în stradă şi s-au îndreptat spre centrul oraşului. Poliția călare era însă pregătită, blocând podurile peste care urmau să treacă studenții. În ciocnirea care a urmat, studenții au aruncat în poliție cu bulgări de zăpadă şi bucăți de gheață, iar aceasta a

ripostat cu lovituri de bici.

Într-un regim mai sigur de propria-i stabilitate, o astfel de tulburare neînsemnată ar fi fost rezolvată rapid şi fără urmări. În Rusia țaristă, unde guvernanții şi clasele educate se considerau unii pe alții duşmani de moarte, ea s-a transformat rapid într-o criză majoră.

Studențimea în fierbere a convocat adunări, conduse de militanți organizați într-un Fond de Ajutorare Mutuală. Dornici să exploateze incidentul pentru a-i radicaliza pe studenți, aceştia au chemat universitățile din întreaga țară la o grevă de sprijin pentru cei din Sankt Petersburg. Bătăile poliției, afirmau ei, nu reprezentau un incident izolat, ci o nouă manifestare a lipsei de respect pentru lege care domnea în Rusia autocratică: singura soluție era răsturnarea regimului. Aproximativ 25.000 de studenți (din totalul celor 35.000 înregistrați în instituțiile de învățământ superior) au răspuns apelului prin boicotarea cursurilor. Autoritățile i-au arestat pe conducătorii grevei, desemnând în acelaşi timp o comisie care să cerceteze cauzele tulburărilor. Înduplecați de această ultimă decizie, studenții s-au întors în amfiteatre.

Episodul este în mic un simbol al tragediei care a lovit Rusia Imperială în ultimii ei ani: el ilustrează măsura în care Revoluția a fost în realitate rezultatul unor atitudini ireconciliabile şi nu al condițiilor politice insuportabile. Guvernanții au preferat să trateze expresia inofensivă a unei stări de spirit tinereşti ca pe un act de răzvrătire. Intelectualitatea radicală, la rândul ei, a folosit protestele studenților față de acțiunea violentă a poliției ca un prilej de a contesta „sistemul" în ansamblul lui. Era, firește, absurd să pretinzi că nemulțumirile studențeşti care au dus la greva din februarie 1899 nu ar fi putut fi rezolvate decât prin răsturnarea monarhiei absolute. Această tehnică a transpunerii unor doleanțe punctuale în cerințe politice de ordin general a devenit în Rusia strategia specifică de acțiune atât pentru

radicali cât şi pentru liberali. Ea a blocat compromisurile şi reformele, pentru că pleca de la premisa că starea de lucruri nu putea fi ameliorată atâta vreme cât regimul existent rămânea la putere şi că revoluția era prin urmare o condiție necesară pentru realizarea unor minime progrese.

În iulie 1899, guvernul a anunțat că studenții care comiteau abateri grave urmau să fie trimişi în armată înainte de terminarea studiilor. Când, în decembrie 1900, s-au produs noi tulburări în universități, de astă dată la Kiev, ministrul educației a ordonat încorporarea unui număr de 183 de studenți. În replică, un terorist din rândul studențimii a tras asupra lui, omorându-l. Au urmat noi greve în universități. De acum înainte, universitățile ruse aveau să constituie focare de permanentă opoziție: în această atmosferă de politizare profundă, cercetarea şi învățământul deveneau practic imposibile.

În aprilie 1902, teroarea socialist-revoluționară a împins lucrurile şi mai departe, prin asasinarea ministrului de interne. Țarul Nicolae l-a numit ca succesor în acest post pe Viaceslav Plehve, un reacționar inflexibil, cu o experiență de o viață în Ministerul de Interne şi în Departamentul Poliției, în cei doi ani ai mandatului său, Rusia s-a apropiat, mai mult decât oricare altă țară până atunci, de situația de stat polițienesc, în sensul totalitar, modern, al termenului. Plehve nu numai că a înăbuşit în faşă orice manifestare de inițiativă populară, dar a infiltrat întreaga societate cu agenți de poliție. Marele lui triumf a fost strecurarea unuia din agenții poliției în „Organizația de Luptă" a socialist-revoluționarilor, coordonatoarea celor mai importante acțiuni teroriste. Acest succes i-a permis să prevină multe din atentatele puse la cale de radicali.

Măsura în care mentalitatea polițienească pusese stăpânire pe Rusia este exemplificată de apariția sindicatelor controlate de poliție. Unul dintre cei mai

buni agenți ai Ohranei – secție a poliției secrete însărcinată cu protecția înalților funcționari guvernamentali – un oarecare S. V. Zubatov, a pus la punct un plan prin care poliția să ia sub control şi astfel să neutralizeze din punct de vedere politic mişcarea sindicală în curs de organizare. Zubatov susținea că muncitorimea este fundamental apolitică şi că, tratând drept răzvrătire orice forme de inițiativă ale acesteia, fie ele economice sau culturale, guvernul o radicaliza în mod inutil, împingând-o în brațele revoluționarilor. Cu binecuvântarea unor personalități influente ale Curții, Zubatov a început să organizeze sindicate sprijinite de poliție, care au atras un număr mare de muncitori. Planul lui avea şi dezavantaje totuşi, fiindcă în eventualitatea unor tulburări în rândul muncitorilor, autoritățile s-ar fi aflat în situația stânjenitoare de a sprijini grevele ilegale ale unor sindicate controlate chiar de ele, împotriva patronilor. Plehve şi-a dat seama de pericol, dar s-a supus presiunilor venite de sus şi a sprijinit planul.

Guvernul țarist avea o experiență considerabilă în a face față nemulțumirilor interne şi ar fi reuşit fără îndoială şi de această dată să le controleze, dacă nu ar fi comis între timp o eroare de judecată, angajându-se într-un război fără ieşire cu Japonia. Războiul implica pentru guvern un dublu risc. În primul rând, o eventuală înfrângere i-ar fi scăzut şi mai mult prestigiul în ochii populației. Pe de altă parte, armata fiind desfăşurată departe, în Orientul îndepărtat, guvernului i-ar fi lipsit forțele necesare pentru a curma posibilele dezordini interne. Pentru mulți dintre sprijinitorii monarhiei, aceste riscuri erau totuşi contrabalansate de perspectiva unei victorii hotărâtoare şi rapide, care ar fi asigurat regimului țarist sprijinul populației, izolându-i în acelaşi timp oponenții.

Deschiderea arhivelor după 1917 a confirmat fără

nicio urmă de îndoială că responsabilitatea pentru declanşarea războiului a aparţinut Rusiei.

Pentru realizarea marelui lui proiect de industrializare, Witte îl convinsese pe Alexandru al III-lea să aprobe construirea unei căi ferate de-a lungul Siberiei, care să lege centrul Rusiei de Oceanul Pacific şi China. Demarat în 1891 şi încheiat abia douăzeci şi cinci de ani mai târziu, Transsiberianul rămâne şi astăzi cea mai lungă linie continuă de cale ferată din lume (9441 kilometri). Witte era convins că noua cale avea să înlocuiască Suezul ca rută preferată de transport a bunurilor dinspre Europa către Orientul îndepărtat, permiţând în acelaşi timp Rusiei să câştige supremaţia pe pieţele extrem-orientale. Pentru a scurta traseul între Lacul Baikal şi punctul terminus reprezentat de oraşul-port Vladivostok, Witte a obţinut permisiunea Beijingului pentru ca acest ultim segment al liniei să străbată Manciuria chineză. China ceruse stipularea expresă a faptului că Rusia se obliga să respecte cu scrupulozitate suveranitatea regiunii.

Cu toate acestea, ruşii au încălcat de la bun început termenii acordului, introducând pe teritoriul Manciuriei numeroase unităţi ale poliţiei şi armatei, cu misiunea oficială de a asigura securitatea Transsiberianului, în realitate însă cu intenţia de a-şi întări prezenţa în zonă, în vederea unei viitoare anexiuni. În ianuarie 1903, după o lungă deliberare, Nicolae al II-lea a cedat presiunilor consilierilor săi, care îl sfătuiau să anexeze Manciuria. Japonezii, care aveau propriile lor interese în regiune, au propus ruşilor o împărţire a sferelor de influenţă, cedând Rusiei Manciuria, în schimbul recunoaşterii de către ruşi a pretenţiilor nipone asupra Peninsulei Coreea. Ruşii au respins oferta. Japonezii erau obiectul unui dispreţ profund în Rusia: erau porecliţi „maimuţe”, iar oamenii de rând îşi exprimau, în chip de glumă, intenţia de a înăbuşi micile maimuţe cu căciulile.

La 8 februarie 1904, fără o declarație prealabilă de război, Japonia a atacat, declanşând asediul bazei de la Port Arthur, închiriată de chinezi Rusiei. Scufundând un număr de vase ruseşti şi respingându-le pe celelalte, japonezii au neutralizat flota rusească din Pacific şi şi-au asigurat astfel controlul asupra Mării Chinei. Campaniile de uscat care au urmat s-au desfăşurat în Manciuria, la mii de kilometri de inima Rusiei, ceea ce a provocat mari probleme logistice, agravate şi de faptul că linia ferată transsiberiană nu era încă terminată.

Şase luni după izbucnirea conflictului ruso-japonez, socialist-revoluționarii reuşeau să-şi atingă unul dintre principalele lor obiective, asasinarea lui Plehve. Reuşita atentatului l-a pus pe Nicolae al II-lea în fața unei alegeri dificile: să aducă în fruntea Ministerului de Interne un alt reacționar sau să cedeze presiunilor populare crescânde şi să numească o personalitate liberală. Ştirile proaste care soseau din Manciuria, unde japonezii continuau să împingă înapoi trupele țariste, l-au convins să adopte o soluție conciliantă. Alegerea lui a căzut asupra prințului P.D. Sviatopolk-Mirski, un birocrat de carieră, cu vederi foarte diferite de cele ale predecesorului său. Mirski a ajuns la concluzia că Rusia nu mai putea fi guvernată exclusiv prin metode polițieneşti; monarhia trebuia să câştige încrederea supuşilor, pentru a putea izola stânga radicală. Conceptul de delict politic nu avea să mai includă exprimarea publică a opiniilor, ci doar recurgerea la terorism şi incitarea la violență. Cuvântul preferat al noului ministru era „încredere”; Mirski şi-a început campania de câştigare a sprijinului popular prin anularea unora dintre măsurile cele mai odioase luate de administrația lui Plehve.

Liberalii au salutat numirea lui Mirski. Cei mai activi dintre ei făceau parte din consiliile locale de autoadministrare – zemstvele. Introduse în 1864, într-o epocă de reforme, pentru a oferi populației şansa de a-şi

îmbunătăți situația economică şi nivelul de cultură, zemstvele erau alese de mica nobilime rurală împreună cu țăranii din fiecare regiune. Ele îi atrăgeau pe acei intelectuali care considerau că Rusia avea nevoie nu de schimbări violente la vârf, ci de reforme chibzuite şi graduale la bază; nu de o revoluție politică, ci de evoluție culturală şi economică. Deşi zemstvele nu aveau niciun fel de putere administrativă, birocrații din Ministerul de Interne le considerau un obstacol în calea activității lor. În anii '80-'90, această birocrație nu a încetat să restrângă atribuțiile consiliilor respective şi să-i hărțuiască pe reprezentanții ei cei mai curajoşi şi mai sinceri. Rezultatul a fost politizarea zemstvelor, pe măsură ce un număr tot mai mare de membri ai acestora ajungeau, spre regretul lor, la concluzia că o acțiune în limitele legii, în interiorul sistemului, nu mai era posibilă. În primii ani ai secolului XX, deputații din zemstve au devenit principalii susținători ai recent apărutei mişcări liberale.

Temându-se că ele ar putea constitui nucleul unui viitor partid politic, guvernanții au restrâns dintru început activitatea zemstvelor la nivelul provinciilor, interzicând reprezentanților lor să țină adunări naționale. Aceste interdicții au fost ocolite în anii '90, prin organizarea unor întruniri private şi profesionale, în cursul cărora se stabileau contacte personale şi se formulau programe comune de acțiune.

Numirea lui Mirski şi încrederea față de societate pe care el o manifesta i-a convins pe conducătorii zemstvelor că sosise timpul să fie convocată o adunare națională oficială. Mirski, abordat pentru a-şi da permisiunea, le-a oferit un răspuns confuz, pe care ei l-au interpretat ca un semnal că pot merge mai departe, organizând o întrunire nesecretă, dar cu caracter privat. La începutul lui noiembrie 1904, reprezentanți ai zemstvelor din întreaga Rusie au sosit la Sankt Petersburg, reunindu-se în casele unor proeminente

figuri liberale. Poliția nu a intervenit. Participanții s-au împărțit în două facțiuni, una conservator-liberală, cealaltă liberală. Prima, susținând că parlamentul era o instituție străină de tradiția rusă, dorea ca schimbările constituționale să se limiteze la introducerea unui organism reprezentativ, care să aibă doar un caracter consultativ pe lângă țar. Liberalii nu se declarau mulțumiți decât dacă ar fi fost creat un parlament care să dispună de autoritate legislativă. Problema fiind supusă la vot, liberalii au câştigat în proporție de aproape doi la unu. Evenimentul este, prin consecințele sale, comparabil doar cu convocarea Stărilor Generale în Franța, în 1789. Pentru prima dată în istoria Rusiei, o adunare discuta în mod deschis posibilitatea unor modificări în Constituție şi se exprima în favoarea limitării autorității țarului.

În săptămânile care au urmat, Uniunea de Eliberare, care acționa în strânsă legătură cu zemstvele, a organizat o campanie națională de „banchete". Întrunite după modelul unor adunări similare din timpul Revoluției Franceze de la 1848, aceste reuniuni aşa-zis private au adoptat rezoluții în care cereau crearea unei Constituții şi a unui Parlament, în unele cazuri chiar convocarea unei Adunări Constituante. Autoritățile locale, dezorientate de instrucțiunile contradictorii primite de la centru, au asistat la evenimente fără să ia niciun fel de măsuri.

Confruntat cu o sfidare crescândă a autorității lui, guvernul a încercat să liniştească opinia publică prin concesii lipsite de convingere, care nu au satisfăcut pe nimeni. Coroana tergiversa, cu speranța că o răsturnare favorabilă în situația frontului din Orientul îndepărtat avea să-i consolideze poziția în interior. În octombrie 1904, flota baltică a fost trimisă într-o expediție la celălalt capăt al lumii, pentru a pune capăt asediului bazei de la Port Arthur. În loc să se îmbunătățească, veştile care soseau de pe câmpurile de bătălie erau însă

din ce în ce mai îngrijorătoare. În decembrie în timp ce forța navală trimisă în ajutorul trupelor din Extremul Orient abia ajunsese în largul coastelor Africii, Port Arthur s-a predat. Japonezii au făcut 25.000 de prizonieri şi au capturat ceea ce mai rămăsese din flota rusă a Pacificului.

Până în acest moment, masele populare nu luaseră parte la fierberile politice din Rusia. Presiunile în favoarea unei schimbări constituționale exercitate asupra guvernului veneau aproape exclusiv din partea studenților, a revoluționarilor de profesie şi a micii nobilimii din zemstve. Situația s-a modificat în chip dramatic la 9 ianuarie 1905, în urma evenimentelor care aveau să fie cunoscute sub numele de „Duminica însângerată". Dacă marele congres al zemstvelor din noiembrie 1904 reprezentase pentru Rusia ceea ce Stările Generale înseninaseră pentru Franța, Duminica însângerată avea să fie o zi rusă a Bastiliei.

Cea mai însemnată personalitate a sindicatelor controlate de poliție era un preot, Gheorghi Gapon. Figură carismatică, Gapon înființase la Sankt Petersburg mai multe sindicate înfloritoare, prin intermediul cărora încerca să insufle muncitorilor principiile creştine. Deşi în ochii radicalilor, incomodați de popularitatea lui, nu era decât un agent al poliției, Gapon începuse să se identifice din ce în ce mai mult cu adepții lui şi cu doleanțele acestora. Spre sfârşitul anului 1904, devenise deja imposibil de ştiut dacă poliția îl folosea pe Gapon sau el folosea poliția, dat fiind că preotul ajunsese cel mai important lider al muncitorilor din Rusia.

Impresionat de congresul zemstvelor şi de campania de banchete, Gapon a intrat în contact cu reprezentanții din Sankt Petersburg ai Uniunii de Eliberare. La îndemnul acestora, el a stabilit o serie de obiective politice pentru sindicatele pe care le controla şi care nu fuseseră angajate până atunci decât în activități

culturale şi spirituale. În memoriile lui, Gapon afirmă că se temea de un eventual eşec al intelectualilor liberali, în cazul în care nu ar fi fost sprijiniți de muncitori.

La sfârşitul lunii decembrie a anului 1904, după ce un număr de muncitori de la cea mai mare fabrică din Sankt Petersburg, membri ai organizațiilor lui Gapon, au fost concediați, mai multe mii de muncitori au intrat în grevă, în semn de protest. La 7 ianuarie acțiunea din industrie cuprindea 120.000 de muncitori. Preotul, aflat în strânsă legătură cu Uniunea de Eliberare, a decis să urmeze exemplul liberalilor şi al campaniei de banchete a acestora, organizând o procesiune pentru a prezenta țarului o petiție cu doleanțele muncitorilor. Redactată cu ajutorul intelectualilor liberali, petiția cerea țarului să convoace o Adunare Constituantă şi să accepte totodată alte cereri ale Uniunii.

Administrația petersburgheză, derutată, a autorizat desfăşurarea procesiunii, cu condiția ca ea să nu se apropie de Palatul de Iarnă (pe care țarul îl părăsise în ajun, îndreptându-se spre reşedința lui de la țară). În dimineața zilei de duminică, 9 ianuarie, muncitorii, purtând icoane, s-au adunat în mai multe zone ale oraşului şi s-au pus în mişcare spre centru, fără ca poliția să intervină. Mulțimea era liniştită şi totul semăna cu o procesiune religioasă. Curând însă demonstranții s-au pomenit față în față cu trupe înarmate, care blocau accesul spre Palat. Împinşi din spate, participanții nu au reuşit să se disperseze la somațiile armatei, care a deschis focul, omorând 200 de persoane şi rănind alte 800.

Vestea masacrării unor demonstranți paşnici a provocat un val de indignare în întreaga țară. Organizații reprezentând aproape toate orientările politice au condamnat guvernul. Mai multe sute de mii de muncitori au intrat în grevă. Protestele care au urmat au fost reprimate cu sălbăticie de armată şi poliție, care au ucis un mare număr de persoane.

Țarul Nicolae, nehotărât ca întotdeauna, ezita. Impresionat de argumentele consilierilor săi cu înclinații liberale, a acceptat după un timp să convoace un organism consultativ format din „oamenii cei mai de valoare” aleşi de națiune. A fost de acord chiar să ceară supuşilor să-i supună atenției „sugestii” menite să le îmbunătățească soarta. Cu un an mai înainte, astfel de măsuri ar fi putut linişti spiritele. Acum însă, ele nu mai erau suficiente. Liberalii, încurajați de sprijinul masiv manifestat față de programele lor, au format o Uniune a Uniunilor, în care se regăseau diferite asociații profesionale (ale avocaților, medicilor, profesorilor, inginerilor etc.), cu scopul de a cere renunțarea la autocrație şi trecerea la un regim constituțional. Preşedintele acestei Uniuni, istoricul Pavel Miliukov, avea să joace ulterior un rol de frunte în partidul liberal.

O ultimă lovitură dată speranțelor monarhiei de a-şi salva prerogativele autocratice a reprezentat-o dezastrul marinei ruse. Flotele combinate ale Balticii şi Mării Negre au primit ordin să-şi continue drumul spre Orientul îndepărtat, chiar şi după căderea Port Arthurului. Flota japoneză le aştepta în strâmtoarea Tsushima, care desparte Peninsula Coreeană de sudul Japoniei. Dispunând de informații mai precise şi de nave mai rapide, japonezii au reuşit să scufunde flota rusă în mai 1905. Dispărea astfel şi ultima speranță de a salva ceva în acest război dezastruos. Profitând de oferta preşedintelui Theodore Roosevelt de a arbitra conflictul, ruşii l-au trimis pe Serghei Witte la Portsmouth, în New Hampshire, spre a negocia un tratat de pace. Grație sprijinului american şi talentului diplomatic al lui Witte, Rusia a obținut o pace destul de onorabilă.

Când Witte a revenit din America, o grevă la scară națională era pe punctul de a se declanşa. După dezastrul din Tsushima, Uniunea Uniunilor hotărâse să

organizeze o grevă politică generală care să paralizeze țara, nelăsând monarhiei altă alternativă decât acceptarea cererilor care îi erau prezentate. Sarcina i-a fost uşurată de o decizie surprinzătoare a autorităților, care au anunțat la sfârşitul lui august 1905 o relaxare în regimul de funcționare a universităților. Decizia, aparent luată în speranța de a asigura liniştea în rândurile studențimii în anul universitar care urma să înceapă, restabilea dreptul facultăților de a-şi alege rectorii şi permitea studenților să organizeze întruniri – libertăți inexistente în restrictivul statut universitar din 1884. În mod încă şi mai surprinzător, cu scopul de a preveni confruntările cu studenții, noile reglementări interziceau accesul poliției în spațiile universitare.

Radicalii, până atunci eclipsați de liberali, au exploatat fără întârziere noile concesii. Ei au formulat o strategie pentru anul universitar care se apropia, chemând la transformarea universităților în centre ale activității revoluționare, prin organizarea de întruniri politice la care să participe şi muncitorii din fabricile învecinate. Neîncrezători în tinerii intelectuali, muncitorii au privit inițial cu suspiciune demersurile lor, dar, văzându-se tratați cu un respect cu care nu erau obişnuiți, au început să capete curaj şi să participe la întruniri. Activitatea universităților a fost paralizată, acestea transformându-se în arene de agitație politică; profesorii şi studenții care voiau să-şi continue activitatea academică normală erau hărțuiți şi intimidați. Speranța că relaxarea regulamentelor universitare avea să liniştească spiritele s-a dovedit o iluzie: ea nu a făcut decât să ofere elementelor celor mai radicale adăpostul legalității.

La sfârşitul lunii septembrie, în regiunile centrale ale Rusiei au izbucnit noi greve. Semnalul a fost dat de încetarea lucrului la tipografiile moscovite, cărora li s-au alăturat curând şi cele din Sankt Petersburg. Au urmat apoi lucrătorii căilor ferate. Obiectivul protestelor era

creşterea salariilor şi a pensiilor, deci revendicări de natură economică, însă Uniunea Uniunilor a avut grijă ca organizațiile muncitorilor care îi erau afiliate să nu piardă din vedere obiectivele politice. Încetările lucrului, menite să conducă la o grevă generală, erau coordonate din interiorul universităților, singurele locuri în care se puteau ține întruniri politice fără ca poliția să intervină. Sălile de curs, folosite din ce în ce mai mult pentru organizarea de întruniri, se umpleau cu mii de studenți şi oameni din afara universităților. La 8 octombrie, Uniunea Uniunilor a decis prin vot crearea unor comitete de grevă în întreaga țară, în vederea declanşării grevei generale.

La 9 octombrie, Witte s-a întâlnit cu țarul, căruia i-a declarat, cu o franchețe neobişnuită, că este pus în fața a două alternative: fie să dea puteri depline unui dictator militar, fie să accepte anumite concesii de ordin politic. Witte era perfect conştient de faptul că o dictatură militară era exclusă, atâta vreme cât armata se afla la mii de kilometri depărtare, dar a prezentat țarului această opțiune fiindcă ştia că acesta ar fi preferat-o. În ceea ce priveşte concesiile, Witte le-a expus într-un memorandum. Conținutul acestuia demonstrează că Witte acceptase atât premisele, cât şi programul Uniunii de Eliberare. Reluând aproape textual cuvintele lui Struve din ziarul *Eliberarea*, el afirma: „Sloganul «libertate» trebuie să devină sloganul activității guvernului. Nu există altă cale pentru a salva statul." Situația devenise critică. Rusia se radicalizase într-un mod periculos, înseşi temeliile statalității ei fiind amenințate:

> Progresul omenirii este de neoprit. Ideea de libertate va triumfa, dacă nu pe calea reformelor, atunci prin revoluție. Dar în această din urmă eventualitate, ea va lua naştere din cenuşa unei istorii de o mie de ani, care va fi distrusă. *Bunt*-ul rusesc [răzvrătirea], nătâng şi nepăsător, va mătura totul în calea lui, nelăsând în urmă decât praful şi pulberea. Ce fel de Rusie se va naşte din

această încercare nemaiîntâlnită depăşeşte puterea imaginației omeneşti: grozăviile *bunt*-ului rusesc pot întrece tot ceea ce a cunoscut istoria. E cu putință ca o intervenție străină să sfâşie țara. Încercările de a da viață idealurilor socialismului teoretic – care sunt sortite eşecului, dar vor fi fără îndoială puse în practică – vor distruge familia, credința, proprietatea, temeliile legii.

Pentru evitarea acestei catastrofe, Witte propunea să fie acceptate cererile liberalilor, pentru a-i izola astfel de radicali. Puneți-vă în fruntea Mişcării de Eliberare, îl îndemna el pe Nicolae. Dați țării o constituție şi un parlament cu putere legislativă, ales prin vot democratic şi având autoritatea de a numi miniştrii. În continuare, Witte propunea îmbunătățirea situației muncitorimii şi a minorităților etnice, ca şi acordarea deplinei libertăți de expresie, a presei şi de întrunire.

Țarul a promis că va lua în considerare aceste propuneri revoluționare, dar ezita să le dea curs, pe de o parte din convingerea că ele echivalau cu o încălcare a jurământului – depus la încoronare – de a menține autocrația, pe de altă parte de teamă că ar fi putut provoca tulburări şi mai grave.

Evenimentele se precipitau însă şi curând Nicolae s-a văzut pus în situația de a nu mai avea de ales. În a doua săptămână a lui octombrie, Rusia părea să se împotmolească în criză, pe măsură ce angajații serviciilor de primă necesitate intrau în grevă. La 13 octombrie, un comitet de grevă era convocat la Institutul Tehnologic din Sankt Petresburg; patru zile mai târziu, el lua numele de Soviet al Deputaților Muncitorilor. Participau şi reprezentanți ai muncitorilor, însă conducerea noii instituții, care avea să joace un rol important pe viitor, se afla în mâinile intelighenției radicale: Comitetul Executiv al Sovietului era compus din intelectuali desemnați de partidele socialiste. Această procedură a creat un precedent de care avea să profite Sovietul din Petrograd în 1917.

Nicolae era în continuare chinuit de îndoieli. I-a cerut guvernatorului general al Sankt Petersburgului să-i spună dacă restabilirea ordinii prin forță putea fi înfăptuită fără multe victime. Guvernatorul general i-a dat un răspuns negativ. Nicolae a avut mai multe consfătuiri cu Witte, ca şi cu alți consilieri, printre care şi vărul lui, Marele Duce Nikolai Nikolaievici. Răspunzând ofertei ca el, Marele Duce, să-şi asume puteri dictatoriale, acesta a spus că pur şi simplu nu existau forțele capabile să susțină o dictatură militară; a amenințat de asemeni că se va împuşca dacă țarul nu acordă Rusiei libertăți politice.

La 17 octombrie, Witte i-a prezentat țarului proiectul unui manifest politic. Acesta relua sub o altă formă rezoluțiile Congresului zemstvelor ținut la Moscova în luna precedentă, care cereau garantarea drepturilor civile şi crearea unui parlament cu putere legislativă (Duma), ales prin vot universal. În aceeaşi seară, Nicolae semna documentul care avea să fie cunoscut sub numele de Manifestul din Octombrie şi care conținea, printre altele, următoarele angajamente:

> (1) Să oferim populației fundamentele inviolabile ale libertății civile [bazate] pe principiile autentice ale inviolabilității persoanei, ale libertății de conştiință, de expresie, de întrunire şi de asociere;
> (2) …să lărgim pe viitor, prin noul corp legiuitor, principiul votului universal; şi,
> (3) Să stabilim ca inviolabilă regula ca nicio lege să nu poată intra în vigoare fără aprobarea Dumei de Stat şi ca reprezentanți ai poporului să aibă posibilitatea reală de a lua parte la supravegherea legalității acțiunilor întreprinse de autoritățile pe care noi le-am numit.

Era în fapt sfârşitul autocrației în Rusia. Înainte de a merge la culcare, Nicolae şi-a notat în jurnal: „După o astfel de zi, capul ți se îngreunează şi gândurile îți devin confuze. Să ne ajute Domnul să salvăm Rusia şi să-i redăm liniştea.”

Două din aspectele Manifestului din Octombrie se cuvin comentate, fără ele mare parte din istoria celor zece ani ai experimentului constituțional fiind imposibil de înțeles.

În primul rând, semnarea Manifestului a fost smulsă țarului Nicolae sub constrângere, motiv pentru care acesta nu a simțit niciun moment obligația morală de a-l respecta. În al doilea rând, documentul nu pomenea de nicio „constituție". Nu era vorba de o simplă scăpare. Nicolae evitase cuvântul mult detestat, pentru a-şi păstra iluzia că rămânea un autocrat chiar şi după crearea unui organism cu putere legislativă. Fusese asigurat de consilierii lui liberali, inclusiv de Witte, că putea oricând revoca ceea ce acordase. Această autoiluzionare – bazată pe noțiunea absurdă de autocrație limitată – nu avea să rezolve problemele Rusiei în anii care au urmat.

Proclamarea Manifestului, care a fost citit în biserici, a provocat în oraşe demonstrații tumultuoase ale unor mulțimi entuziaste. Ea a dat însă naştere şi unor pogromuri sângeroase împotriva evreilor şi intelectualilor, acuzați că îl forțaseră pe țar să renunțe la prerogativele autocratice. Pogromurile, la care autoritățile nu au instigat, dar pe care nici nu au făcut nimic să le prevină, au avut un rezultat neaşteptat, țăranii simțindu-se încurajați să ocupe marile proprietăți. Urmând propria lor logică, țăranii au tras concluzia că incapacitatea poliției de a-i proteja pe evrei de violențe şi jafuri era un semn că şi ei, la rândul lor, pot recurge la pogromuri împotriva moşierilor. Scopul lor era să „izgonească" proprietarii de pe domeniile lor, pentru a-i obliga apoi să-şi cedeze proprietățile la prețuri de nimic. Nicolae, îngrozit de permanentele dezordini, s-a simțit înşelat de consilieri, care îl asiguraseră că dând țării o constituție va reinstaura pacea.

Ultimul act al Revoluției din 1905 s-a jucat la Moscova. La 6 decembrie, Sovietul din Moscova,

dominat de bolşevici, chema la revoltă armată pentru răsturnarea guvernului țarist, convocarea unei Adunări Constituante şi proclamarea unei republici democrate. Strategia pe care se bazau aceste acțiuni, cunoscută ulterior ca „strategia revoluției permanente", fusese formulată de Alexander Helphand (mai cunoscut sub pseudonimul Parvus), care urma să joace un rol de prim rang în triumful bolşevismului în 1917.

Parvus afirma că bolşevicii nu trebuie să permită încremenirea Revoluției în primul ei stadiu, cel al regimului „burghez", ci să treacă imediat la etapa următoare, cea socialistă. Witte a zdrobit fără milă revolta din Moscova, după înfrângerea căreia Parvus a emigrat în Germania.

Numit preşedinte al Consiliului de Miniştri – post echivalent în mod neoficial cu cel de prim-ministru –, Witte a făcut mai multe încercări de a include în cabinet reprezentanți ai opiniei publice moderate. Încercările lui au eşuat. Pentru a accepta să participe la guvernare, liberalii şi liberalconservatorii au pus condiții imposibil de îndeplinit; Witte credea că reticențele lor sunt cauzate de teama de a fi asasinați. În cele din urmă, guvernul a fost alcătuit exclusiv din deținători de *cm*-uri. Witte a demisionat în 1906, cu sentimentul că pierduse încrederea țarului.

Anul 1905 a marcat apogeul liberalismului rus – triumful programului, strategiei şi tacticilor lui. Socialiştii au jucat în evenimentele respective doar un rol secundar. Succesul liberalilor s-a dovedit totuşi firav. Aşa cum viitorul urma să demonstreze, ei nu reprezentau decât o minoritate în sânul intelighenției, având ulterior să fie prinşi în focul încrucişat, mortal, dintre conservatori şi radicalii extremişti.

Revoluția din 1905 a modificat în chip substanțial instituțiile politice ale Rusiei, lăsând însă neschimbate atitudinile politice. Monarhia a continuat să ignore implicațiile Manifestului din Octombrie, ca şi cum nimic

nu s-ar fi schimbat cu adevărat. Deşi acordase noului parlament drept de veto asupra legislației emise de el, Nicolae nu a încetat nicio clipă să îl considere un simplu corp consultativ. Țarul se bucura de sprijinul mulțimii, în rândurile căreia se aflau şi muncitori şi care se arăta gata să-i pedepsească pe cei care îl umiliseră. În ceea ce priveşte intelighenția socialistă, aceasta era acum mai hotărâtă ca oricând să profite de concesiile guvernanților, pentru a trece la etapa următoare a Revoluției, cea socialistă. Experiența anului 1905, în loc să o modereze, o radicalizase. Slăbiciunea legăturilor care țineau laolaltă puternicul Imperiu Rus devenise vizibilă pentru toată lumea. Guvernul o interpreta însă ca un semn al necesității de a-şi întări autoritatea, în timp ce radicalii şi chiar mulți dintre liberali vedeau în ea o ocazie de a da sistemului existent lovitura de grație. În mod deloc surprinzător, atât guvernul cât şi opoziția considerau noul parlament nu un instrument al compromisului, ci o arenă de confruntare. Vocile moderate, care pledau pentru conlucrare, se vedeau atacate din ambele direcții.

Rusia nu obținuse până la urmă decât un scurt răgaz.

Stolîpin

Atitudinile monarhiei şi opoziției după experiența anului 1905 nu prevesteau nimic bun pentru noua ordine constituțională. Ambele părți erau lipsite de bunăvoința indispensabilă pentru succesul oricărei înțelegeri contractuale, deci şi al Constituției.

După spusele unui om spiritual al epocii, Coroana era gata să accepte o constituție, cu condiția ca autocrația să rămână intactă. Duma era privită nu ca un partener,

ci ca un factor care complica responsabilitățile administrative ale birocrației. Pentru partidele liberale şi radicale, aranjamentul constituțional nu era decât un episod intermediar în drumul ireversibil al Rusiei spre o democrație în deplinul înțeles al cuvântului.

În cele şase luni care au urmat lansării Manifestului din Octombrie, specialiştii guvernului au lucrat la redactarea legislației menită să instituționalizeze promisiunile conținute în el. În noiembrie 1905, cenzura a fost abolită şi ruşii au primit pentru prima dată dreptul de a publica fără îngrădiri. Legile anunțate în martie 1906 garantau libertatea de întrunire şi asociere. Ele permiteau, pentru prima oară în istoria țării, constituirea de partide politice şi sindicate. Rămânea cu toate acestea în vigoare practica impunerii legii marțiale în provinciile în care aveau loc tulburări, ceea ce îngăduia birocrației să încalce noile libertăți ori de câte ori considera că siguranța statului ar fi fost amenințată.

În aprilie 1906, autoritățile au făcut public textul constituției, sub numele de Legile Fundamentale. Documentul avea o orientare conservatoare, menținând în legătură cu țarul titulatura de „autocrat". Rusia căpăta un parlament bicameral. Camera superioară, Consiliul de Stat, era alcătuită din reprezentanți numiți sau desemnați de instituții publice precum Biserica sau adunările nobilimii. Camera inferioară, Duma de Stat, era constituită în întregime din reprezentanți aleşi pe baza unui sistem electoral complicat, menit să asigure preponderența elementelor mai conservatoare. Toate legile trebuiau să aibă, pe lângă semnătura monarhului, aprobarea celor două camere. Bugetul anual trecea de asemeni prin ambele camere. Promisiunea din Manifest, de a permite corpului legiuitor să supravegheze legalitatea acțiunilor guvernanților, era îndeplinită doar parțial, Duma fiind împuternicită să adreseze interpelări publice guvernului. În rest, birocrația rămânea în afara controlului parlamentar.

Spre marea dezamăgire a liberalilor, Coroana şi-a păstrat dreptul de a numi miniştrii: această prerogativă avea să provoace fricțiuni între parlament şi țar, mai mult decât oricare altă chestiune. Coroana îşi rezerva de asemeni dreptul de a declara război şi de a încheia pace.

Merită comentate şi alte două prevederi ale Legilor Fundamentale din 1906. Precum în Marea Britanie, parlamentul avea un mandat normal de cinci ani, însă țarul îl putea dizolva oricând. În sistemul britanic modern, ca şi în alte monarhii constituționale, Coroana nu putea recurge la o asemenea prerogativă decât dacă guvernul pierdea un vot de încredere. În Rusia, aşa cum se va vedea, țarul a făcut uz de acest drept pentru a pedepsi parlamentele care excelau prin agresivitate. Prilej de abuzuri era şi Articolul 87 din Legile Fundamentale, care îl abilita pe țar ca, în situații de urgență, atunci când parlamentul nu era întrunit în sesiune, să guverneze prin decrete. Coroana folosea această clauză pentru a ocoli Duma, atunci când avea motive să creadă că ea s-ar fi putut împotrivi voinței monarhului.

În anumite privințe, poate că singura prerogativă importantă a Dumei era imunitatea parlamentară de care se bucurau membrii ei. Deputații liberali şi radicali au profitat de acest drept pentru a se angaja în critici violente, adesea incendiare, la adresa regimului. Aceste critici împuținau şi mai mult prestigiul Coroanei, distrugându-i aura de înțelepciune şi atotputernicie pe care şi-o cultivase cu atâta asiduitate şi pe care marea masă a populației o considera piatra de temelie a unei bune guvernări.

Răspunsul la întrebarea dacă Legile Fundamentale din 1906 au fost un semnificativ pas înainte sau, dimpotrivă, nişte înşelătoare jumătăți de măsură depinde de criteriile adoptate în judecată. După standardele democrațiilor industriale avansate, Constituția din 1906 lăsa fără îndoială mult de dorit.

Dar dacă ne raportăm la tradițiile Rusiei, ea echivala cu un uriaş pas spre democrație. Pentru prima oară în istoria țării, Coroana îngăduia unor reprezentanți aleşi de supuşii ei să inițieze legi sau să li se opună prin veto, să controleze bugetul, să critice politica guvernului şi să adreseze interpelări miniştrilor. Dacă experimentul constituțional nu a reuşit să aducă stabilitate țării, faptul se datorează nu atât textului Constituției, cât lipsei de voință din partea coroanei şi a parlamentului pentru respectarea spiritului şi prevederilor ei.

Conflictele au început din chiar ziua în care Duma şi-a deschis lucrările. Din cauză că socialist-revoluționarii şi social-democrații boicotaseră alegerile, constituțional-democrații de orientare liberală, cunoscuți şi sub numele de „cadeți", care părăsiseră Uniunea de Eliberare în octombrie rămâneau partidul cel mai radical între cele reprezentate în parlament, în speranța de a-şi asigura un control permanent asupra circumscripțiilor muncitoreşti şi țărăneşti, cadeții au adoptat o strategie a confruntării. Deținând numărul cel mai mare de locuri în parlament (179 din 478), inclusiv totalitatea locurilor din Sankt Petersburg şi Moscova, au trecut direct la ofensivă. Din punctul lor de vedere, Legile Fundamentale nu reprezentau decât o schiță preliminară a adevăratei Constituții, care ar fi trebuit să creeze un regim de democrație parlamentară, mai degrabă decât o monarhie constituțională: urmând exemplul Stărilor Generale din Franța anului 1789, cadeții au încercat să îngenuncheze monarhia. În cadrul unor dezbateri parlamentare aprinse, ei au cerut desființarea camerei superioare, dreptul de a numi miniştrii, exproprierea marilor domenii funciare şi amnistia generală pentru deținuții politici, inclusiv pentru cei condamnați pentru acțiuni teroriste.

Consternată de comportamentul intransigent al parlamentului, Curtea a decis dizolvarea lui. Pe 8 iulie

1906, la nici trei luni de la deschiderea lucrărilor, țarul a dizolvat Duma şi a decretat ținerea de noi alegeri. Deputații cadeților au replicat acestei măsuri – care încălca poate spiritul, nu însă şi litera constituției – retrăgându-se în oraşul finlandez Vîborg, la adăpost de poliția rusă. De acolo, ei au îndemnat populația să refuze plata impozitelor şi să nu respecte decretele țarului. Aşa-zisul Manifest de la Vîborg era în acelaşi timp neconstituțional şi inutil. Populația l-a ignorat, singurul lui efect fiind privarea de drepturi electorale a semnatarilor, printre care se numărau unii din cei mai renumiți politicieni liberali din Rusia.

În timp ce țara vota pentru desemnarea unei a doua Dume, Coroana căuta omul forte capabil să-i îmblânzească pe politicienii răzvrătiți. Alegerea a căzut asupra lui Piotr Stolîpin, guvernator al provinciei Saratov, care se făcuse remarcat prin modul eficient în care pusese capăt agitațiilor țărăneşti din 1905-1906. Era o alegere extrem de fericită, şi Stolîpin avea să se dovedească omul de stat cel mai remarcabil din ultimii ani ai Rusiei imperiale.

Descendent al unei vechi familii de servitori imperiali, Stolîpin manifesta un devotament absolut față de monarhie. În acelaşi timp însă, era conştient că Rusia nu mai putea fi condusă de vechiul regim patrimonial, ca un domeniu al țarului. Coroana avea nevoie, pentru a supraviețui, de o solidă bază socială de sprijin şi de o guvernare bazată pe consens, nu pe supunerea față de ordine. Asemeni lui Bismarck, deşi conservator convins, el îşi dădea seama că monarhia era obligată să se adapteze dispariției vechiului sistem de ranguri şi naşterii unei națiuni moderne.

Stolîpin voia să colaboreze cu Duma, formând în cadrul ei un bloc de sprijinitori loiali şi izolând astfel stânga. Dincolo de manevrele parlamentare însă, plănuia în acelaşi timp să creeze o clasă de mici proprietari funciari liberi, care să îndeplinească aceeaşi

funcție stabilizatoare pe care o îndeplineau categoriile sociale similare din Franța sau alte țări europene. În acest scop, intenționa să slăbească şi, în cele din urmă, să desființeze sistemul comunelor, spre a transforma loturile de pământ comunale în proprietăți individuale, deținute de agricultori liberi. Concepuse de asemeni proiecte ambițioase de modernizare a serviciilor sociale ale Rusiei şi urmărea să elimine ultimele vestigii ale regimului birocratic şi polițienesc.

Câtă vreme monarhia s-a simțit amenințată de tulburările sociale şi de atitudinea de răzvrătire a parlamentului, Stolîpin s-a bucurat de sprijinul ei generos. Dar pe măsură ce reuşea să restabilească liniştea în țară, a devenit tot mai mult ținta unei ostilități care avea în cele din urmă să-l distrugă ca om politic. Birocrații nu îl considerau unul dintre ai lor, fiindcă în loc să urce treaptă cu treaptă scara demnităților ministeriale, fusese promovat direct din funcția de guvernator în cea de prim-ministru. Curtea privea cu îngrijorare manevrele lui în parlament, suspectându-l că urmăreşte interese personale. Iar stânga radicală îl detesta pentru neînduplecarea cu care zdrobise mişcarea revoluționară.

Primul obiectiv pe care Stolîpin şi l-a fixat după desemnarea lui ca ministru de interne (aprilie 1906) şi apoi ca preşedinte al Consiliului de Miniştri (iulie 1906), a fost să pună capăt tulburărilor din mediul rural şi campaniei de teroare a socialist-revoluționarilor. Teroarea continua să lovească. Se estimează că în cursul anilor 1906 şi 1907 teroriştii au ucis sau rănit 4500 de funcționari ai administrației. Dacă includem şi victimele din rândul populației, numărul total se ridică la 9000 de persoane. Stolîpin a suprimat atât terorismul politic, cât şi violențele din mediul rural, organizând curți marțiale care puteau judeca pe loc civilii implicați, prin procese sumare încheiate adesea cu sentințe de condamnare la moarte. Procedura a scandalizat opinia

publică, dar s-a dovedit eficientă pentru restabilirea ordinii.

Spre deosebire de predecesorii săi, Stolîpin nu s-a mulțumit doar să suprime violența, pe care o considera simptomul unui rău mai profund. Voia să taie de la rădăcină acest rău. Fără să mai aştepte convocarea celei de-a doua Dume şi făcând apel la Articolul 87, a trecut la promulgarea unei serii de acte legislative privitoare la țărănime. Pentru început, a ridicat ultimele restricții legale privitoare la ea, acordându-i deplină libertate de mişcare şi abolind ultimele vestigii ale iobăgiei. L-a convins apoi pe Nicolae să transfere Băncii Funciare Țărăneşti terenuri din domeniile Coroanei şi ale statului, spre a fi vândute țăranilor, în condiții accesibile. A urmat apoi singura lege mai importantă a mandatului său, prin care țăranii primeau dreptul de a se retrage din sistemul comunal şi a-şi întemeia ferme individuale.

Cercurile conservatoare îşi pierduseră în acea vreme orice iluzie cu privire la funcționarea sistemului comunal, pe care, cu cincizeci de ani mai înainte îl considerau încă piatra unghiulară a stabilității în mediul rural. Comunele menținеau pe pământurile lor elementele marginale – familii prea mici sau prea ineficiente – stânjenind totodată familiile mari, puternice, care şi-ar fi putut extinde gospodăriile. Redistribuirea periodică a terenurilor făcea ca țăranii să-şi piardă interesul pentru pământ, pe care îl exploatau până la epuizare înainte de a-l ceda la următoarea reîmpărțire. Datele de care dispunea Stolîpin demonstrau că problema agrară nu putea fi rezolvată prin exproprierea marilor domenii, aşa cum îndemnau liberalii şi radicalii: pur şi simplu nu exista suficient pământ pentru a satisface nevoile țărănimii, a cărei creştere demografică întrecea orice exemplu cunoscut în Europa. Soluția era o cultivare mai intensivă a solului, ceea ce ar fi condus la recolte mai mari. Cel mai bun mijloc pentru atingerea acestui obiectiv îl reprezenta

privatizarea bunurilor funciare ale țărănimii.

Legea din noiembrie 1906, legată indisolubil de numele lui Stolîpin, stabilea proceduri rapide prin care o gospodărie, exprimându-şi dorința de a se retrage din cadrul comunei, putea obține titlul de proprietate asupra terenului propriu. Familia respectivă putea apoi fie să vândă pământul, fie să-şi întemeieze o fermă.

Cât de eficace au fost reformele agrare inițiate de Stolîpin? Destul de puțin, în ultimă instanță. Țăranii preferau sentimentul de securitate pe care li-l ofereau comunele; cea mai mare parte dintre ei, care aleseseră să rămână în cadrul lor, resimțeau legea lui Stolîpin ca pe o amenințare. Deşi legea preciza că țăranii care părăseau comuna îşi puteau lucra pământurile în asociere, în multe sate ei erau nevoiți să preia loturi foarte dispersate, ceea ce făcea ca vechiul flagel al agriculturii ruse, cultivarea fragmentată, în fâşii, să subziste. Între 1906 şi 1916, 2,5 milioane de gospodării, adică 22% din total, deținătoare a 14,5% din suprafața de pământ cultivată în sistem comunal, au completat cereri de preluare cu titlu de proprietate a loturilor lor. Datele arată că cei care doreau să profite de noua legislație erau țăranii cei mai săraci; cei mai mulți o făceau cu intenția de a vinde pământul. Scopul reformei lui Stolîpin, acela de a contribui la crearea unei clase puternice de agricultori autonomi, rămânea astfel departe de a fi fost îndeplinit. În preajma Revoluției din 1917, numai 10% din gospodăriile ruseşti funcționau ca ferme independente. Chiar şi acestea aveau să dispară între 1917-1918, când țăranii din comune au pus mâna pe pământurile aflate în proprietate particulară, inclusiv pe cele ale țăranilor independenți, pentru a le împărți între ei. Mult-aşteptata revoluție agrară nu s-a mai produs.

Stolîpin a reluat încercările lui Witte de a introduce în cabinet reprezentanți ai societății, inclusiv din rândul cadeților, fără să aibă mai mult succes decât

predecesorul lui. A cerut cadeților să condamne terorismul, dar aceştia au refuzat, ratând şansa de a câştiga un statut legal ca partid politic.

Spre dezamăgirea Coroanei, cea de-a doua Dumă, care şi-a deschis lucrările în februarie 1907, s-a dovedit chiar mai radicală decât cea care o precedase. Atât social-democrații, cât şi socialist-revoluționarii hotărâseră să participe la alegeri, cu intenția de a folosi privilegiile şi imunitatea parlamentară pentru a submina parlamentul şi a radicaliza masele. În aprilie social-democrații au decis să participe la lucrările Dumei, pentru „[a exploata] în mod sistematic conflictele dintre guvern şi Dumă, ca şi pe cele din interiorul Dumei, în interesul extinderii şi adâncirii mişcării revoluționare". Socialist-revoluționarii au hotărât prin vot să participe la alegeri cu scopul de „a utiliza Duma de Stat pentru organizarea maselor şi răspândirea spiritului revoluționar în rândul lor". Cadeții, sub impresia înfrângerii suferite cu un an înainte, au adoptat o strategie mai constructivă, care a fost însă dejucată de partidele radicale situate la stânga lor, deținătoare a 222 de fotolii parlamentare.

Țarul Nicolae şi consilierii lui erau deja excedați de acțiunile Dumei şi luau în considerare desființarea ei. Poate că şi-ar fi pus în practică planul, dacă nu ar fi existat riscul ca piețele financiare internaționale să reacționeze negativ şi să devalorizeze obligațiunile ruseşti. Membrii luminați ai administrației au adus propriile argumente împotriva ideii de a desființa Duma. În cele din urmă s-a hotărât menținerea acesteia, însă în condițiile unei revizuiri a legii electorale, care să întărească reprezentarea păturilor conservatoare şi să reducă în mod corespunzător influența liberală şi radicală.

Guvernul a dizolvat a doua Dumă la 2 iunie 1907 şi, în ziua următoare, prevalându-se de Articolul 87, a

făcut public textul unei noi legi electorale. Aceasta creştea reprezentarea claselor de proprietari, în detrimentul țărănimii, muncitorilor şi al minorităților etnice. Rezultatul a fost formarea unei legislaturi ruse mai conservatoare şi mai omogene din punct de vedere etnic. Fără discuție că manevra era neconstituțională, din moment ce Legile Fundamentale interziceau în mod explicit utilizarea Articolului 87 în scopul modificării dispozițiilor privitoare la dreptul de vot. Opoziția a calificat de aceea legea electorală de la 3 iunie drept „o lovitură de stat", dar termenul pare neadecvat, în măsura în care legea nu afecta drepturile fundamentale ale parlamentului.

Cea de-a treia Dumă, întrunită în noiembrie 1907, a fost singura care şi-a dus mandatul de cinci ani până la capăt. Din cei 422 de deputați, 154 aparțineau Uniunii „17 Octombrie", ai cărei membri, cunoscuți sub numele de octombrişti, îmbrățişau o ideologie liberal-conservatoare şi se declarau deschişi colaborării cu Coroana. Alți 147 de deputați aparțineau diferitelor grupări de dreapta şi naționaliste. Cadeții trebuiau să se mulțumească cu 54 de locuri, iar socialiştii ajunseseră la 32 de reprezentanți. Deşi noua Dumă era mult mai pe placul Coroanei, nu avea nici pe departe un rol decorativ. Stolîpin s-a văzut obligat să recurgă la manevre parlamentare dificile pentru a face să treacă unele din proiectele de lege ale guvernului.

Octombriştii, care dominau a treia Dumă, aşa cum liberalii o dominaseră pe prima şi socialiştii pe cea de-a doua, au acceptat aranjamentul constituțional din 1906. Dacă pentru liberali bunul cel mai de preț era libertatea, iar pentru socialişti, egalitatea, octombriştii puneau accentul pe legalitate; din acest punct de vedere, se aflau pe aceeaşi lungime de undă cu birocrația liberală pe care o reprezenta Stolîpin. Liderul lor, Alexandr Guşkov, îmbina patriotismul cu credința în necesitatea unei autorități puternice şi respectul față de lege.

Cooperarea dintre Stolîpin şi Guşkov a oferit celei de-a treia Dume echilibrul de care avea nevoie pentru a desfăşura o activitate intensă şi constructivă. Duma a votat 2571 de proiecte de lege propuse de guvern, a iniţiat 205 proiecte proprii şi a adresat 157 de interpelări miniştrilor. Comisiile din cadrul ei se ocupau de probleme agrare, de legislaţie socială şi alte chestiuni similare. În 1908 şi mai ales în 1909, recoltele au fost extrem de bogate, ceea ce a readus liniştea în mediul rural. Violenţa în descreştere şi relansarea dezvoltării industriale păreau să fi şters urmările nefericite ale Revoluţiei. Stolîpin se afla la apogeul carierei lui.

În chiar acest timp însă, primii nori negri au apărut la orizont. Curtea era nemulţumită de manevrele din parlament ale lui Stolîpin, suspectându-l că în loc să servească interesele Coroanei, aşa cum afirma, îşi construia o bază proprie de putere. După moartea lui, ţarina avea să îi avertizeze succesorul, făcând în mod clar aluzie la Stolîpin, „să nu caute sprijin în rândul partidelor politice". Cu cât primul ministru înregistra mai multe succese, cu atât Coroana făcea mai puţin apel la el şi îi arăta mai multă ostilitate.

Reformele în curs şi cele proiectate ale lui Stolîpin se loveau de interese din ce în ce mai puternice. Politica lui agrară irita aristocraţia funciară conservatoare, care nu privea cu ochi buni perspectiva ca micii agricultori independenţi să devină clasa dominantă în mediul rural. Birocraţii se împotriveau planurilor lui de descentralizare a administraţiei şi diminuare a prerogativelor poliţiei. Încercările lui, de altfel lipsite de succes, de a acorda evreilor drepturi civile depline au înfuriat extrema dreaptă, care era convinsă că evreii se aflau la originea tuturor dificultăţilor prin care trecea Rusia. Liberalii şi socialiştii îl detestau pentru eforturile lui de a consolida monarhia şi pentru reprimarea terorismului. Atacat din toate direcţiile, izolat şi din ce în ce mai descurajat, Stolîpin a început să şovăie şi să

comită gafe politice.

Prima lui confruntare cu Duma a avut loc în 1908-1909, când corpul legiuitor a refuzat suplimentarea bugetului cu suma necesară lărgirii flotei, menită să compenseze pierderea suferită în războiul cu Japonia. Însă cel mai grav şi, în cele din urmă, cel mai dezastruos conflict s-a declanşat în martie 1911, în chestiunea extinderii zemstvelor în provinciile occidentale ale Imperiului. În momentul creării lui, în 1864, sistemul zemstvelor nu a inclus şi provinciile occidentale, teritorii obținute în urma împărțirii Poloniei în secolul al XVIII-lea. Alegerile pentru zemstve erau astfel organizate încât să-i favorizeze pe marii proprietari, or, în regiunile respective, o mare parte a nobilimii era alcătuită din polonezi şi alte grupuri catolice, considerate ostile Rusiei. Stolîpin a ajuns la concluzia că sosise vremea ca omisiunea să fie îndreptată. A prezentat parlamentului un proiect de lege pentru alegerea unor zemstve în vest, printr-o procedură complicată, în care ruşii şi polonezii ar fi urmat să voteze în cadrul unor camere diferite. Evreii urmau pur şi simplu să fie lipsiți de dreptul de a avea reprezentanți. Măsura era minoră şi abia dacă ar fi atras atenția, însă grupurile reacționare, ostile lui Stolîpin şi conştiente că influența lui la Curte slăbise, au decis să o utilizeze ca un pretext pentru a-l înlătura. În mai 1910, proiectul privind zemstvele din provinciile occidentale a fost aprobat de Dumă cu un vot strâns şi trimis camerei superioare, în care aprobarea ar fi fost practic o formalitate. Însă, fără ştirea lui Stolîpin, doi din membrii Consiliului au obținut permisiunea țarului pentru ca deputații să fie lăsați să voteze aşa cum doreau şi nu aşa cum, de obicei, le cerea Curtea. Spre surprinderea şi indignarea lui Stolîpin, Consiliul a respins proiectul de lege.

Stolîpin şi-a înaintat demisia, dar s-a lăsat ulterior convins să renunțe la ea de către țar, care nu bănuise

cât de umilit avea să se simtă ministrul. La sugestia lui, Nicolae a suspendat lucrările celor două camere pentru trei zile, interval în care legea zemstvelor din provinciile vestice a fost promulgată pe baza Articolului 87. Era o mişcare fatală, care l-a îndepărtat pe Stolîpin de octombrişti şi i-a atras dușmănia Curții: țarul nu i-a iertat niciodată situația delicată în care fusese pus. Stolîpin ştia, ca şi ceilalți, că era sfârşitul carierei lui politice.

La începutul lui septembrie 1911, Stolîpin a însoțit familia imperială la Kiev, pentru festivitățile ocazionate de dezvelirea monumentului lui Alexandru al II-lea. Poliția primise avertismente privind posibile atacuri teroriste şi măsurile de securitate fuseseră sporite. Stolîpin a sfidat amenințările, refuzând să poarte o vestă antiglonț şi să fie urmat îndeaproape de gărzile de corp. În timpul unui spectacol la opera din Kiev, un terorist s-a apropiat şi a tras două gloanțe de la mică distanță, unul dintre ele lovindu-l pe Stolîpin în ficat. Ancheta a scos la iveală că asasinul, un tânăr dintr-o familie bogată, era agent dublu şi lucra pentru poliție, fiind în acelaşi timp în legătură cu cercurile teroriste. Inventând o poveste despre un atentat împotriva țarului, plănuit să aibă loc în timpul spectacolului, reuşise să pătrundă în operă sub pretext că voia să descopere presupusul terorist. Țarul şi soția lui nu au părut prea afectați de moartea ministrului, de care considerau că se pot dispensa cu uşurință, dat fiind că regimul redevenise stabil.

Stolîpin şi-a depăşit cu mult atât predecesorii cât şi succesorii, prin modul în care a ştiut să pună de acord viziunea a ceea ce era necesar cu un lucid simț al posibilului; omul de stat şi politicianul se îmbinau în el într-un mod unic. Witte, singura personalitate de o anvergură comparabilă cu a lui, era un politician strălucit şi plin de realism, dar avea un temperament mai degrabă de executor decât de conducător şi o

oarecare doză de oportunism. Stolîpin a fost practic singurul prim-ministru al deceniului constituțional care a tratat cu Duma ca un partener în efortul comun de construcție a unei Rusii puternice şi mărețe, nu ca un intendent regal. Monarhist convins, el se considera totodată pus în slujba națiunii.

Şi totuşi: dacă vrem să fim realişti, nu putem susține, aşa cum fac unii conservatori ruşi, că, dacă Stolîpin ar fi supraviețuit, revoluția rusă nu ar mai fi avut loc. Reformele lui fie au eşuat, fie nu au fost puse în practică. Cariera lui politică era deja încheiată atunci când s-a prăbuşit sub gloanțele atentatorului şi fără îndoială că ar fi fost curând destituit. Deşi ucis de un revoluționar, Stolîpin a fost în fapt distrus ca om politic de chiar aceia pe care îi slujise şi pe care încercase să-i salveze.

Cei trei ani care s-au scurs între moartea lui Stolîpin şi izbucnirea celui de-al doilea război mondial au fost marcați de tendințe contradictorii, unele conducând spre stabilizare, altele prevestind catastrofa.

Situația Rusiei părea, la prima vedere, promițătoare. Represiunile lui Stolîpin şi avântul economic cu care, întâmplător, acestea au coincis reuşiseră să restaureze ordinea. Conservatorii şi radicalii, deşi cu sentimente diferite, recunoşteau că monarhia supraviețuise cu bine Revoluției din 1905. Economia prospera. Față de 1900, producția de fier era în 1913 cu peste 50% mai mare, iar cea de cărbune se dublase; nivelul exporturilor şi al importurilor se dublase de asemenea. Un economist francez previziona în 1912 că, dacă Rusia avea să-şi mențină până la jumătatea secolului ritmul de creştere economică pe care îl cunoscuse începând cu 1900, ar fi ajuns să domine Europa din punct de vedere economic, politic şi financiar. În mediul rural domnea liniştea. Creşterea numărului de greve în industrie nu prevestea neapărat o revoluție, fiindcă acelaşi fenomen se întâlnea

în anii din preajma primului război mondial şi în Marea Britanie sau Statele Unite. În Rusia fenomenul era expresia unei creşteri a puterii sindicatelor, pe care legislaţia anilor 1905–1906 o făcuse posibilă. Opinia publică începea să încline spre dreapta. Socialismul îşi pierdea forţa de atracţie, fiind înlocuit de patriotism şi gustul pentru estetică.

În ciuda acestor tendinţe pozitive, Rusia rămânea o ţară agitată şi marcată de probleme. Nici violenţele din 1905, nici reformele lui Stolîpin nu rezolvaseră aceste probleme. Prevala sentimentul că evenimentele din 1905 fuseseră doar preludiul unei noi izbucniri violente.

Pentru un istoric, trăsătura cea mai frapantă – şi cea mai neliniştitoare – a acestei perioade este prezenţa urii, atotstăpânitoare şi intensă: ura cu motivaţie ideologică, etnică sau socială. Radicalii urau establishment-ul. Ţăranii îi urau pe aceia dintre vecinii lor care se retrăseseră din comune. Ucrainenii îi urau pe evrei, musulmanii pe armeni, nomazii kazahi îi urau şi voiau să-i izgonească pe ruşii care se instalaseră printre ei în vremea lui Stolîpin. Ceea ce împiedica această ură să se dezlănţuie era prezenţa forţelor de ordine – armata, jandarmeria, poliţia –, aflate la rândul lor sub asaltul stângii. Din cauză că nu apăruseră instituţiile politice şi nu se produseseră evoluţiile susceptibile să conducă la o rezolvare paşnică a acestor contradicţii, exista riscul recurgerii din nou la violenţă şi la exterminarea fizică a celor care, cu sau fără voia lor, s-ar fi aflat în calea uneia sau alteia din taberele în conflict.

Era un lucru obişnuit în acele zile să auzi spunându-se că Rusia trăieşte deasupra unui „vulcan”. Poetul Alexandr Blok recurgea în 1908 la un alt gen de metaforă, vorbind de tic-tac-ul „bombei” ascunse în inima Rusiei. Unii au încercat să o ignore, alţii să fugă de ea, iar alţii chiar să o dezamorseze. Fără folos:

...fie că ne aducem aminte sau uităm, în fiecare din noi

sălăşluieşte senzaţia de rău, de spaimă, presentimentul catastrofei, al exploziei... Nu ştim ce fel de întâmplări ne aşteaptă, *dar în inimile noastre acul seismografului s-a mişcat deja.*

Capitolul III.
RUSIA ÎN RĂZBOI

Perspectivele

Judecând după rezultatul războiului cu Japonia, o înfrângere urmată de revoluție, conducătorii Rusiei ar fi dat dovadă de înțelepciune evitând participarea la primul război mondial: cauza directă a declanşării Revoluției din 1917 a fost prăbuşirea fragilelor structuri politice ale Rusiei sub loviturile unui război de uzură. S-ar putea desigur argumenta că din ce în ce mai slaba capacitate de a guverna a țarului şi existența unei inteligheții militante făceau ca revoluția să fie inevitabilă, indiferent dacă războiul ar fi izbucnit sau nu. Chiar dacă acceptăm acest argument însă, o revoluție în timp de pace, cu armata prezentă şi pregătită să pună capăt dezordinilor, ar fi fost mult mai puțin violentă, iar elementele moderate ar fi avut mai multe şanse să preia puterea.

Neutralitatea nu se număra totuşi printre opțiunile la îndemână, date fiind ambițioasele planuri ale Germaniei wilhelmiene privitoare la Europa şi la Rusia. În urma înfrângerii Franței în războiul din 1870–1871, germanii se aşteptau ca francezii să încerce, mai devreme sau mai târziu, să îşi ia revanşa. Se pregăteau de aceea pentru

eventualitatea unui nou război, care, sperau ei, urma să se soldeze cu instaurarea unei hegemonii germane incontestabile pe continent. Anumiți publicişti germani cu influență îi prevedeau Rusiei un statut de colonie economică, menită să furnizeze Germaniei mână de lucru şi materii prime ieftine. Pentru conducătorii ruşi devenise limpede că, dacă Germania ar fi reuşit să zdrobească pentru a doua oară Franța, următoarea victimă ar fi fost Rusia. Țarul Alexandru al III-lea scria în 1892 că era absolut necesar ca Rusia să încheie o înțelegere cu Franța şi, „în eventualitatea unui război între Franța şi Germania, să-i atace neîntârziat pe germani, pentru a nu le lăsa răgazul să înfrângă Franța şi să se întoarcă apoi împotriva noastră". Francezii, la rândul lor, îşi dădeau seama că nu pot învinge Germania de unii singuri şi că au nevoie de un aliat. În anii '80, cele două țări au început demersurile pentru încheierea unei alianțe; aceasta a fost oficializată în 1894, sub forma unui tratat de apărare mutuală, prin care părțile se angajau să vină una în ajutorul celeilalte în cazul unui atac al Germaniei sau al aliaților acesteia.

Confruntat cu perspectiva unui război pe două fronturi, statul major general al armatei germane a pus la punct o strategie complexă, cunoscută sub numele de Planul Schlieffen. În forma lui finală, acesta prevedea desfăşurarea de către Germania a nouă zecimi din forțele ei pe frontul francez, rămânând ca armata austro-ungară, sprijinită de câteva divizii germane, să-i țină în şah pe ruşi, până când s-ar fi decis soarta bătăliei din Vest. Armata germană urma să-i zdrobească pe francezi în patruzeci de zile – înainte ca ruşii să se poată mobiliza complet – şi să-şi îndrepte apoi grosul forțelor spre est. Succesul Planului Schlieffen era condiționat de viteza de acțiune şi mai ales de cea de mobilizare. El pornea de la postulatul că ruşii ar fi avut nevoie de 105 zile pentru a-şi aduce armata la capacitatea de luptă maximă, timp suficient pentru ca

francezii să fie scoşi din calcul.

Statele majore generale ale Rusiei şi Franței, aflate în linii mari la curent cu intențiile germanilor, au pregătit o contra-strategie. Ruşii ar fi trebuit ca, la numai cincisprezece zile de la începerea mobilizării, să lovească fie trupele germane din Prusia Orientală, fie pe cele care controlau căile de acces spre Berlin. Se spera ca germanii, confruntați cu o ofensivă care le-ar fi amenințat capitala, să îşi retragă trupele de pe frontul de vest într-un moment critic al operațiunilor, ceea ce ar fi dus la prăbuşirea întregii strategii conținute în Planul Schlieffen. Ruşii nu erau prea satisfăcuți de propunerile franceze, convinşi că în lipsa germanilor, ocupați cu bătălia din Vest, ar fi putut spulbera mai slaba armată austro-ungară. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis: forțele ruse urmau să-i atace simultan pe germani şi austro-ungari. Decizia era una nefericită, fiindcă ruşii nu dispuneau de forțe suficiente pentru a lupta pe două fronturi.

În 1912 germanii au fost alarmați de anunțarea la Sankt Petersburg a unui plan de modernizare militară, care urma să fie pus în aplicare cu sprijinul financiar al Franței şi al cărui obiectiv era scurtarea perioadei de mobilizare a armatei ruse la optsprezece zile. Odată adus la îndeplinire, planul ar fi făcut inutilă strategia Schlieffen. Această perspectivă i-a făcut pe unii din factorii de decizie germani să ia în considerare varianta unui război preventiv, ceea ce explică rapiditatea riscantă cu care Germania a acționat în vara lui 1914.

Europa era prin urmare deja pregătită de război, când un incident tragic, dar relativ minor – asasinarea de către un terorist sârb a moştenitorului tronului austriac – a deschis ostilitățile între Austria şi Serbia. Deşi sârbii erau gata să satisfacă cererile conținute în ultimatumul austriac, Viena, încurajată de Berlin, a exclus orice compromis, declarând război (15/28 iulie). Ruşii, protectori autodeclarați ai creştinătății ortodoxe,

temându-se că prestigiul lor în Balcani ar fi fost iremediabil afectat dacă nu veneau rapid în sprijinul sârbilor, au răspuns prin decretarea unei mobilizări parțiale şi apoi a mobilizării generale (15-17/28-30 iulie). La 30 iulie Germania a adresat Rusiei un ultimatum, cerându-i să oprească masarea de trupe la frontiera comună. Nu a primit niciun răspuns. În aceeaşi zi Germania şi Franța au declanşat mobilizarea, iar la 19 iulie/1 august, Germania a declarat război Rusiei. În noaptea următoare, fără o declarație oficială de război, trupele germane au trecut granița în Belgia şi Luxemburg, îndreptându-se spre Paris.

Era Rusia pregătită de război? Depinde despre ce fel de război vorbim: unul scurt, măsurat în luni, sau unul de durată, întins pe mai mulți ani.

Membrii statului major general al armatei ruse nu erau singurii care se aşteptau la un război scurt. Ei se bazau pe experiența războaielor din secolul precedent, în care deciziile erau luate de obicei cu rapiditate, mizându-se totul pe un singur angajament, şi aveau convingerea că interdependențele din economia mondială făceau imposibil un conflict de lungă durată. Rusia era bine pregătită pentru un astfel de război rapid, dat fiind că dispunea de o armată permanentă numeroasă.

Lucrurile stăteau cu totul altfel dacă potențialul militar al Rusiei era evaluat în perspectiva unui conflict care s-ar fi măsurat în ani, aşa cum fusese cazul războiului de secesiune american. Resursele ei umane, considerate inepuizabile, erau în realitate destul de limitate: populația, dată fiind rata neobişnuit de mare a natalității, era foarte tânără, aproape jumătate din locuitorii Rusiei fiind la începutul secolului sub vârsta încorporării. Sistemul rezerviştilor, aşa cum am văzut, era slab dezvoltat şi, după încheierea mobilizării, lipsa unor cadre bine pregătite a început să se facă simțită. Soldații ruşi se dovedeau curajoşi în bătaia focului şi nu

se temeau prea mult de moarte, dar nu ştiau pentru ce luptă şi se supuneau din obişnuinţă: de îndată ce autoritatea slăbea, începeau să nu mai respecte ordinele şi dezertau. Erau în mare parte lipsiţi de patriotismul soldaţilor occidentali, care le-a permis acestora să reziste unui carnagiu de patru ani. Soldaţii nici unei alte armate participante la primul război mondial nu s-au predat în număr atât de mare duşmanului. Ofiţerii ruşi disprețuiau tehnica de război modernă, spunând că aceasta distruge moralul trupei: tactica lor preferată de luptă era asaltarea poziţiilor inamice cu baionete şi grenade de mână. Mulţi dintre comandanţii superiori erau aleşi după criterii de obedienţă politică şi aveau o experienţă de luptă redusă.

Posibilităţile Rusiei de a duce un război prelungit erau la fel de limitate şi din punct de vedere economic. Hrana era disponibilă în cantităţi suficiente în timpul războiului, dar capacităţile de transport nu făceau faţă necesarului de cereale al oraşelor nordice, cereale care trebuiau aduse din regiunile agricole din sud şi sud-est. În ciuda dezvoltării impresionante din ultimul sfert de secol, structura industrială a Rusiei era incomparabil mai slabă decât aceea a ţărilor avansate din Vest. Cea mai mare parte a armelor şi muniţiei erau produse în manufacturi controlate de stat, incapabile să facă faţă cerinţelor unui război modern. La sfârşitul anului 1914, odată mobilizarea încheiată, Rusia avea 6,5 milioane de soldaţi sub arme, dar numai 4,6 milioane de puşti. Industria rusească putea în cel mai bun caz să producă 27.000 de puşti lunar. De aceea în prima fază a războiului o parte din soldaţii ruşi au trebuit să aştepte armele camarazilor căzuţi în luptă. Nici în privinţa proiectilelor de artilerie situaţia nu era mai bună. Fuseseră repartizate 1000 de proiectile pentru o gură de foc, dar consumul real a depăşit cu mult disponibilul, astfel încât după patru luni de lupte depozitele erau goale. Numărul maxim de proiectile pe care

manufacturile îl puteau furniza lunar în 1914 era de 9000. Rezultatul a fost că după câteva luni multe din piesele de artilerie au tăcut neputincioase în fața focului inamic.

Transportul constituia de asemeni un motiv de îngrijorare. Raportat la suprafață, Rusia se afla mult în urma celorlalți beligeranți majori: ea dispunea de numai 1,1 kilometri de cale ferată pentru fiecare 100 kilometri pătrați, față de 10,6 în Germania, 8,8 în Franța şi 6,4 în Austro-Ungaria. Trei sferturi din lungimea totală, inclusiv Transsiberianul, erau alcătuite din linii simple. Complet neprevăzător, guvernul de la Sankt Petersburg nu luase în considerare riscul ca în caz de război principalele porturi să fie scoase din uz de inamici – germanii în Marea Baltică şi turcii în Marea Neagră – şi țara să se afle sub o blocadă totală. Rusia din timpul războiului a fost comparată cu o casă în care nu se poate pătrunde decât prin hornuri. Atâta doar că până şi hornurile erau astupate. În afară de Vladivostok, situat la mii de kilometri depărtare, Rusiei îi rămăseseră doar două porturi maritime deschise spre lumea exterioară. Primul, Arhanghelsk, era blocat de gheţuri şase luni pe an. Cel de-al doilea, Murmansk, deşi nu îngheța, nu dispunea încă în 1914 de o cale ferată: linia de legătură cu Petrograd-ul a fost începută în 1915 şi terminată abia în ianuarie 1917, în ajunul Revoluției. Ca urmare, o mare parte a materialului de război trimis de aliați între 1915 şi 1917 a zăcut tot timpul în depozitele din Arhanghelsk, Murmansk şi Vladivostok.{11}

Ultima slăbiciune, nu însă şi cea mai puțin importantă, o constituiau relațiile încordate dintre guvernanți şi societate. După epuizarea valului de entuziasm patriotic de la începutul războiului, această încordare a afectat mobilizarea „frontului intern”. Guvernul era hotărât să nu permită reprezentanților societății să profite de război pentru a-i mina autoritatea. În unele momente, guvernul rus a trebuit să

ducă război pe două fronturi: unul militar, cu germanii şi austriecii, celălalt politic, împotriva opoziției interne. Şi, oricât de incredibil ar părea, unii monarhişti considerau că inamicul intern era cel mai periculos. Din nefericire pentru Rusia, atitudinea societății, aşa cum era ea exprimată în cadrul Dumei, s-a dovedit a fi încă şi mai ostilă şi mai inflexibilă. Deputații liberali şi socialişti doreau o victorie a armatei, dar nu se dădeau în lături să exploateze situația creată de război pentru a slăbi poziția guvernului. În 1915 şi 1916, opoziția a refuzat să vină în întâmpinarea cererilor Coroanei, conştientă de faptul că dificultățile acesteia ofereau parlamentului o ocazie unică de a-şi consolida puterea în detrimentul monarhiei. Iată de ce se poate spune că, dintr-un anumit punct de vedere, liberalii şi socialiştii au intrat într-o alianță tacită cu Germania, folosind victoriile acesteia împotriva Rusiei pentru a obține avantaje politice, într-o oarecare măsură, nerezolvarea crizei politice a țarismului se află la originea înfrângerii militare şi a prăbuşirii finale a acestuia.

Au existat spirite clarvăzătoare care au realizat riscurile pe care războiul le presupunea pentru stabilitatea internă a țării. Atât Witte cât şi Stolîpin au pledat pentru păstrarea neutralității într-un posibil conflict european. Fostul ministru de interne şi şef al Departamentului Poliției, Piotr Durnovo, pe care inteligheția îl considera întruchiparea obtuzității birocratice, a avut intuiția profetică a ceea ce avea să se întâmple în cazul unui război, într-un memorandum către țar din februarie 1914, Durnovo prezicea că, în eventualitatea unor înfrângeri militare, „o revoluție socială, în formele ei cele mai teribile, va deveni de neevitat în Rusia". Ea va începe, afirma el, cu blamarea guvernului de către toate păturile societății, pentru eşecurile înregistrate pe câmpul de bătălie. Politicienii din Dumă vor profita de situația dificilă a guvernului pentru a incita masele. Odată cu dispariția în luptă a

militarilor de profesie, se va putea conta din ce în ce mai puțin pe armată. Cadrele care îi vor înlocui, proaspăt recrutate, nu vor avea nici autoritatea, nici voința să îi oprească pe țărani să dezerteze şi să se întoarcă acasă pentru a lua parte la împărțirea pământurilor. În agitația care va urma, partidele de opoziție, pe care Durnovo le considera lipsite de sprijin popular, nu vor reuşi să restabilească autoritatea, iar Rusia „se va prăbuşi într-o anarhie absolută, ale cărei consecințe nici măcar nu pot fi imaginate".

Primul an

Din prima zi a ostilităților, francezii au început să-i bombardeze pe ruşi cu apeluri de a-i ataca pe germani. Devenea evident că ofensiva germană în Belgia se desfăşura pe un front mai larg şi cu forțe mai mari decât se anticipase. Contraatacurile franceze pe mijlocul acestui front s-au dovedit ineficace.

Nicolae voia să preia comanda trupelor pe teren, dar a fost convins (pentru moment) de miniştrii lui să renunțe, aceştia fiind îngrijorați de efectul negativ pe care eventualele insuccese pe front l-ar fi avut asupra prestigiului țarului. Comanda trupelor a revenit Marelui Duce Nikolai Nikolaievici.

Răspunzând apelurilor din partea Franței, ruşii au trimis două corpuri de armată în Prusia Orientală. Intenția era ca, după nimicirea trupelor germane din zonă, ele să facă joncțiunea şi să înainteze spre Berlin. Deşi terenul, acoperit de lacuri şi păduri, îi favoriza pe apărători, ruşii au reuşit într-o primă fază să avanseze în mod simțitor. Însă, cu cât înregistrau mai multe succese, cu atât deveneau mai neprevăzători, renunțând să-şi mai cifreze comunicările şi aruncându-se orbeşte

înainte, fiecare comandant fiind grăbit să smulgă laurii victoriei. Germanii, sub comanda lui Paul von Hindenburg şi a şefului său de stat major, Erich Ludendorff, aşteptau momentul potrivit. Când au considerat că acest moment sosise, au lansat un atac surpriză, izolând cele două armate ruse una de alta. Au început prin a anihila Armata a II-a Rusă, apoi au străpuns liniile Armatei Întâia, obligând-o să se retragă în Polonia. Era o înfrângere catastrofală, pe care însă comandamentul rus, ca de obicei nepăsător față de pierderi, a tratat-o cu uşurință. Ataşatului militar francez, care şi-a exprimat compasiunea pentru aceste pierderi, cifrate la aproape un sfert de milion de oameni, Nikolai Nikolaievici i-a răspuns cu nonşalanță: „Suntem fericiți să putem face asemenea sacrificii pentru aliații noştri." Însă ataşatul britanic, care relatează incidentul, a avut sentimentul că ruşii acționaseră astfel mai puțin de dragul aliaților, cât din pură iresponsabilitate: Nu erau altceva decât „nişte copii cu suflet mare, incapabili să prevadă ceva, care călcaseră pe jumătate adormiți peste un cuib de viespi".

Dezastrul din Prusia Orientală a fost eclipsat de victoriile ruşilor împotriva austriecilor. Într-o operațiune impresionantă, ei au capturat cea mai mare parte din Galiția, scoțând din luptă o treime din armata austro-ungară şi deschizându-şi drum spre sud către Ungaria şi spre est către Silezia.

În următoarele şase luni s-au desfăşurat lupte intense pe frontul de est, fără ca balanța să încline de o parte sau de alta. În iarna 1914–1915, armata rusă a început să resimtă lipsa materialelor de război; jumătate din trupele de întărire trimise pe front nu aveau puşti.

După trei luni de război, înaltul comandament german se vedea pus în fața unei perspective sumbre. Planul Schlieffen eşuase, în primul rând pentru că nu luase în calcul oboseala soldaților şi dificultatea de a asigura trupelor aflate în înaintare rapidă sprijinul

logistic necesar. Aripa dreaptă a armatei invadatoare, în loc să se desfăşoare la sud de Paris şi să prindă astfel armata franceză ca într-un cleşte, a trebuit să-şi îngusteze liniile, îndreptându-se spre nordul capitalei franceze. După contraofensiva franceză de pe Marne, campania germană s-a împotmolit. Spre sfârşitul anului 1914, frontul de vest se stabilizase, trupele rămânând în tranşee. Germania se vedea confruntată cu situația de care se temuse cel mai mult: un război prelungit, pe două fronturi, pe care nu îl putea câştiga, dată fiind superioritatea inamicului (Marea Britanie se alăturase Franței) în efective şi resurse.

Singura speranță rămânea scoaterea din război a ruşilor. În ultima parte a lui 1914, înaltul comandament german a decis să adopte o atitudine defensivă în Vest şi să lanseze la începutul primăverii o campanie decisivă împotriva Rusiei, cu scopul de a o forța să ceară încheierea păcii. Acționând în cel mai mare secret, germanii au început să transfere trupe pe frontul de est. În aprilie 1915, odată aceste mişcări încheiate, Puterile Centrale se bucurau, în raport cu ruşii, de o superioritate considerabilă în efective şi de un avantaj de patruzeci la unu în materiale de artilerie. Planul lor strategic prevedea o mişcare de cleşte, cu un corp de armată, sprijinit de austrieci, înaintând pe teritoriul Poloniei dinspre sud-vest şi un altul lovind dinspre nord-vest. Obiectivul era capturarea celor patru armate ruse desfăşurate în centrul Poloniei.

Ofensiva germană a fost declanşată prin surprindere la 15/28 aprilie, cu un baraj susținut al artileriei, care i-a scos pe ruşi din adăposturile lor, insuficient de adânci. Ruşii au trebuit să se retragă. Când, la 30 iunie/12 iulie, i s-a adus la cunoştință că armata germană din nord-vest se pusese de asemeni în marş, Nikolai Nikolaievici s-a văzut pus în fața unei alternative dureroase: să decidă rămânerea pe poziții, cu riscul de a-şi vedea trupele încercuite, sau să abandoneze Polonia

inamicului, cu toate consecințele politice dezastruoase pe care acest gest avea să le aducă. În mod înțelept, a ales cea de-a doua opțiune. Ruşii s-au retras, abandonând Polonia şi odată cu ea 13% din populația Imperiului. Armata rusă a suferit pierderi grele în oameni – căzuți în luptă, răniți sau luați prizonieri. Corpul ofițerilor de carieră, elita armatei ruse, a fost practic distrus. Cei recrutați ca să-i înlocuiască, în majoritate proaspeți absolvenți de liceu şi studenți, nu se bucurau de respectul trupei – exact ceea ce prevăzuse Durnovo. Soldații ruşi căpătaseră o teribilă frică față de germani: convinşi că germanii „sunt capabili de orice", erau gata să întoarcă spatele şi să fugă la vederea duşmanului.

Cu toate acestea, se poate spune că impresionantele victorii de pe frontul de est i-au făcut pe germani să piardă războiul. Ofensiva din Polonia, în 1915, nu şi-a atins niciunul dintre obiective: să anihileze armata rusă şi să oblige Rusia să ceară pace. Armatele ruse, deşi puternic slăbite, au reuşit să evite căderea în mâinile inamicului, iar Sankt Petersburg-ul ignora ofertele de pace ale Germaniei. Campaniile din Răsărit au oferit frontului vestic un an de relativă stabilitate, pe care britanicii l-au folosit ca să mobilizeze întreaga populație şi să-şi convertească vasta infrastructură industrială la producția de război. În 1916, când au reluat ofensiva în Vest, germanii aveau în față un inamic mult mai bine pregătit. Dezastrul din 1915 se va fi dovedit cea mai însemnată contribuție – involuntară – a Rusiei la victoria aliată.

Nici politicienii ruşi şi nici opinia publică nu erau totuşi conştienți de acest lucru; ei ştiau doar că armatele ruse suferiseră o înfrângere dezastruoasă şi umilitoare. Se căutau țapi ispăşitori. Primul sacrificat a fost ministrul de război, generalul Vladimir Suhomlinov, demis pentru neglijența cu care pregătise Rusia pentru război şi ulterior închis sub acuzația de trădare şi

deturnare de fonduri. Înlocuitorul lui, generalul Aleksei Polivanov, bun cunoscător al naturii războiului modern, era mult mai potrivit pentru postul respectiv şi, spre deosebire de Suhomlinov, a ştiut să lege relaţii strânse atât cu politicienii cât şi cu industriaşii ruşi. Împărăteasa s-a arătat însă nemulţumită, plângându-se soţului ei că îl prefera pe fostul ministru care, deşi mai puţin inteligent decât Polivanov, îi era mai „devotat". Alţi miniştri impopulari au fost de asemeni destituiţi şi înlocuiţi de funcţionari cu o mentalitate mai liberală. O parte a politicienilor ruşi continuau totuşi să considere că problema nu era atât lipsa personalităţilor, cât întreaga concepţie a ducerii războiului. Această concepţie trebuia complet revizuită, dacă se dorea ca Rusia să iasă nevătămată din război. Dezastrele anului 1915 reprezentau pentru ei ocazia de a desăvârşi Revoluţia din 1905.

Când a început campania din Polonia, Duma se afla în vacanţă parlamentară. Exista totuşi promisiunea ca ea să fie convocată, dacă situaţia războiului ar fi impus-o – ceea ce părea acum să fie cazul. Împărăteasa îşi implora soţul, în engleza ei pitorească, să nu convoace parlamentul:

> ...rogu-te nu, nu-i treaba lor, vor să discute lucruri ce nu-i privesc, vor aduce şi mai multă discordie – trebuie ţinuţi deoparte – fi încredinţat că nu vor face decât rău – nu fac decât să vorbească. Slavă Domnului, Rusia nu e o ţară constituţională[!], cu toate că fiinţele acelea încearcă să ia parte, să se amestece în lucruri de care nu sunt în stare. Nu le îngădui să facă presiuni – e îngrozitor dacă cedezi, capetele li se vor înfierbânta.

Nicolae, ignorând totuşi sfaturile ţarinei, a convocat corpul legiuitor pentru o sesiune de şase săptămâni, începând cu data de 19 iulie 1915 – după calendarul rusesc, prima aniversare a izbucnirii războiului.

Deputaţii din Dumă au profitat de ocazie pentru a se

lansa în jocuri de culise. Micul Partid Progresist i-a convins pe cădeți şi pe conservatorii moderați că, în acele momente tragice pentru ea, Rusia avea nevoie de o autoritate eficientă, pe care doar Duma o putea reprezenta. Însăşi supraviețuirea Rusiei impunea o confruntare cu monarhia asupra împărțirii prerogativelor, îndeosebi în privința numirii miniştrilor, rezervată de Legile Fundamentale din 1916 Coroanei.

Duma şi-a deschis lucrările în momentul în care trupele ruse abandonau Varşovia în mâinile germanilor. Pe un ton plin de pasiune, deputații au început să atace guvernul pentru incompetență. Unul dintre cei mai înverşunați oratori era Alexandr Kerenski, avocat radical în vârstă de treizeci şi patru de ani, care, aşa cum avea să iasă la iveală după Revoluție, făcea uz de imunitatea parlamentară pentru a organiza forțe în vederea răsturnării regimului țarist. Criza politică a atins punctul culminant la sfârşitul lunii august, când 300 dintre cei 420 de deputați ai Dumei au format „Blocul Progresist". Acesta a anunțat un program în nouă puncte care cerea ca Duma să aibă drept de veto la numirea miniştrilor. Alte clauze se refereau la eliberarea deținuților politici şi religioşi şi la abolirea discriminărilor împotriva minorităților religioase, inclusiv a evreilor. În mod surprinzător, majoritatea miniştrilor şi-au manifestat disponibilitatea de a demisiona pentru a lăsa locul unui guvern care să aibă aprobarea Dumei.

În august 1915 a apărut astfel o situație ieşită din comun: parlamentarii liberali şi cei conservatori, reprezentând laolaltă aproape trei sferturi dintr-un corp legiuitor ales pe baza unui sistem electoral extrem de restrictiv, au făcut front comun cu cei mai înalți funcționari numiți de țar, pentru a cere o guvernare parlamentară – asta în plin război şi, după cum se pretindea, în interesul victoriei.

Nicolae a replicat prin suspendarea lucrărilor Dumei

şi a plecat pe front. Aici, respingând sfaturile miniştrilor săi, a preluat comanda directă a forţelor armate. Făcea acest lucru din patriotism şi din dorinţa de a împărtăşi soarta grea a armatei în momentele cele mai dificile. Spre sfârşitul lunii septembrie i-a demis pe miniştrii care se opuseseră cel mai vehement hotărârii lui de a-şi asuma comanda trupelor. Unii martori din epocă au văzut în acţiunile ţarului din august-septembrie 1915, care făceau imposibil transferul paşnic al puterii de la Coroană către reprezentanţii naţiunii, preludiul unei inevitabile revoluţii.

Pentru moment însă, decizia din septembrie a Germaniei de a opri înaintarea forţelor sale l-a salvat pe Nicolae. Temerile că germanii vor mărşălui asupra Moscovei şi Sankt Petersburgului, ocupându-le, nu s-au confirmat. Această întorsătură a evenimentelor a liniştit pentru o vreme opinia publică.

Deşi refuzase să acorde mai multă putere societăţii şi reprezentanţilor ei, ţarul a acceptat să atribuie deputaţilor Dumei şi membrilor cercurilor de afaceri un rol mai însemnat în mobilizarea frontului intern. Împreună cu sprijinitorii săi monarhişti, Nicolae spera ca aceste măsuri să stimuleze efortul de război şi să tempereze opoziţia. În vara lui 1915 au fost înfiinţate un număr de consilii speciale, însărcinate cu organizarea producţiei de armament şi rezolvarea dificultăţilor legate de transport şi de aprovizionarea cu alimente şi combustibili. Apariţia acestor consilii, care în Occident erau o prezenţă de rutină, a constituit pentru Rusia o inovaţie ieşită din comun: alături de oficialii care deţineau în mod tradiţional monopolul posturilor guvernamentale, făceau parte din ele deputaţi din Dumă şi din Consiliul de Stat, ca şi reprezentanţi ai zemstvelor, ai consiliilor municipale şi oameni de afaceri. Cel mai important dintre aceste consilii speciale, Consiliul de Apărare, avea autoritatea să intervină în activitatea fabricilor care nu aparţineau statului dar

participau la producția de apărare. Consiliul a creat un Comitet Central Militaro-Industrial, cu sarcina de a include în efortul de apărare un număr de 1 300 de unități industriale mici şi mijlocii care până atunci nu fuseseră implicate în acest efort. A luat de asemeni inițiativa fără precedent de a cere reprezentanților lucrătorilor din industria de război să colaboreze cu guvernul pentru întărirea disciplinei muncii, prevenirea grevelor şi rezolvarea problemelor muncitorilor. În acest demers, Consiliul a fost sprijinit de un Grup Muncitoresc Central, organizat la inițiativa menşevicilor: la începutul lui 1917, acest Grup Muncitoresc avea să constituie nucleul Sovietului din Petrograd. Participarea muncitorilor la administrarea industriei şi, indirect, la organizarea economiei de război era încă un semn al schimbărilor sociale şi politice pe care războiul le impusese monarhiei.

Consiliul de Apărare şi Comitetul Militaro-Industrial au contribuit în mod semnificativ la creşterea producției de război, aşa cum arată cifrele privitoare la producția de proiectile de artilerie. În timp ce în 1914 industria de apărare rusă, aflată atunci în întregime sub controlul statului, putea furniza cel mult 108.000 proiectile anual, în 1915, odată cu includerea sectorului privat, cifra a ajuns la 950.000, iar în 1916, la 1.850.000. În preajma Revoluției din Februarie, penuria de proiectile era deja o problemă de domeniul trecutului.

O a treia instituție creată pentru a sprijini guvernul în efortul de război a fost Uniunea Zemstvelor şi Consiliilor Municipale din întreaga Rusie, cunoscută sub numele de Zemgor. Zemgor-ul a ajutat populația civilă să facă față greutăților războiului, demonstrându-şi eficiența mai ales în rezolvarea problemelor sutelor de mii de refugiați din zona frontului.

În afară de aceste organisme cvasipublice, şi-au făcut apariția mii de organizații de voluntari, inclusiv asociații cooperative de producție şi consum.

În plin război lua astfel naştere, pe nesimțite, o Rusie nouă: birocrația îşi pierdea monopolul asupra administrației. Procesul poate fi comparat cu creşterea viguroasă a puieților la umbra unei păduri bătrâne şi putrede. Prezența în instituțiile guvernamentale, alături de purtătorii de ranguri, a cetățenilor de rând şi participarea unor reprezentanți ai muncitorilor la administrarea industriei echivalau cu o veritabilă revoluție tăcută. Birocrații conservatori erau consternați de apariția acestui „guvern fantomă", care îi umplea în schimb pe membrii opoziției de optimism. Liderii cadeților afirmau că organizațiile civice create în timpul războiului îşi vor dovedi în mod atât de convingător superioritatea asupra birocrației încât, odată pacea reinstaurată, nimic nu le-ar mai fi putut opri să preia conducerea țării.

Semnele catastrofei

În cursul celui de-al doilea an de război, Rusia a reuşit să depăşească penuria de armament. Apăruseră însă noi probleme, de astă dată de natură economică, care făceau ca nemulțumirile, până atunci limitate la cercurile educate şi înstărite, să cuprindă şi marea masă a populației urbane.

Una dintre aceste probleme noi era inflația. În timpul jumătății de secol care a precedat primul război mondial, prețurile fuseseră în Rusia, ca de altfel peste tot în lume, remarcabil de stabile. În iulie 1914 însă, guvernul rus a suspendat convertibilitatea rublei în aur pentru tot restul războiului, dând trezoreriei permisiunea să emită bancnote în cantitățile necesare pentru a acoperi costurile războiului, fără raport cu rezerva de aur. Această măsură a avut urmări

inflaționiste. Deficitul trezoreriei a fost agravat şi de decizia, luată de guvern la începutul războiului, de a interzice vânzarea băuturilor alcoolice. Populația a trecut peste urmările prohibiției recurgând la alcoolul de contrabandă, însă tezaurul de stat a pierdut un sfert din veniturile pe care le obținea prin impozitarea alcoolului. O parte a deficitului a fost acoperită prin împrumuturi, în special din Marea Britanie; restul a fost compensat prin emiterea de monedă de hârtie. De-a lungul războiului, cantitatea de ruble de hârtie aflată în circulație a crescut de patru până la şase ori. Afluența de bancnote nu a afectat imediat prețurile la consumator, fiindcă oprirea exporturilor a supraaglomerat piața cu alimente şi alte bunuri. Spre mijlocul anului 1915, prețurile au început să crească, iar în anul următor urcau deja vertiginos.

Inflația nu a afectat populația rurală. Dimpotrivă, pe măsură ce războiul se prelungea, produsele agricole se vindeau la prețuri mai mari, în timp ce alocațiile guvernamentale pentru familiile soldaților aduceau țăranilor venituri suplimentare. Mobilizarea dusese în mare parte la dispariția excedentului de populație rurală, făcând să crească prețul forței de muncă. După standardele ruseşti, țăranii se scăldau realmente în bani. Ei au început de aceea să reducă suprafața cultivată şi chiar să stocheze produse, în speranța că mai târziu aveau să obțină prețuri şi mai mari pe ele.

Inflația şi penuria de alimente afectau prin urmare doar populația urbană, care crescuse în mod considerabil datorită afluxului refugiaților de război şi al noilor muncitori angajați în industria de apărare. Se estimează că oraşele au atras pe durata războiului un număr de 6 milioane de noi veniți. Orăşenii reuşeau din ce în ce mai greu să-şi procure produsele de bază, iar când le găseau nu-şi puteau permite să plătească prețul cerut. Departamentul de Poliție estima în octombrie 1916 că în cei doi ani precedenți salariile se dublaseră,

în timp ce prețul bunurilor de strictă necesitate crescuse cu 300%.

O problemă suplimentară o punea incapacitatea căilor ferate, suprasolicitate de nevoile armatei, de a mai asigura o aprovizionare satisfăcătoare a oraşelor.

Nemulțumirile populației urbane rămâneau deocamdată de natură economică. Dar, spre sfârşitul anului 1916, Departamentul de Poliție avertiza că ar fi fost suficiente chiar şi nişte provocări minore pentru ca doleanțele economice să îmbrace un caracter politic.

Aliații, care în urma dezastrului din Polonia aproape că încetaseră să mai conteze pe armata rusă, au fost surprinşi în mod plăcut de vigoarea ofensivei acesteia împotriva austriecilor, declanşate în iunie 1916. Operațiunea şi-a pierdut repede din suflu, dar reuşise deja să cauzeze pierderi grele inamicului. Austro-Ungaria se afla pe marginea prăpastiei, însă germanii au salvat-o încă o dată, trimițând pe frontul de est cincisprezece divizii.

Nicolae a plătit un preț greu pentru decizia nechibzuită de a prelua personal comanda trupelor: instalându-se la cartierul general de la Moghilev, a pierdut contactul cu situația politică. Conducerea treburilor țării a trecut în mâinile țarinei care, convinsă că se pricepea mai bine cum să discute cu politicienii din opoziție, era fericită să-l ştie departe. În scrisorile pe care i le trimitea, nu înceta să îl liniştească: „Nu fi îngrijorat pentru ce laşi în urmă… Iubire, aici sunt, nu râde de bătrâna ta soțioară, care pe ascuns poartă «pantaloni»…” În ultimul an şi jumătate de război, Alexandra a avut o influență hotărâtoare în numirile de funcționari din administrație, atât la nivel central cât şi în provincie. Candidații la posturile de vârf erau judecați exclusiv după criteriul loialității lor față de tron. Miniştrii care nu treceau acest test erau destituiți într-un ritm atât de rapid, încât o nouă expresie a luat

naştere: „capra ministerială”. Dezorganizarea aparatului administrativ nu se oprea la nivelul instituțiilor centrale. Guvernatorii erau şi ei numiți şi destituiți într-un ritm alarmant. Numai în primele nouă luni ale anului 1916 au avut loc patruzeci şi trei de numiri pentru posturile de guvernator, ceea ce înseamnă că în mai puțin de un an majoritatea provinciilor îşi schimbaseră capii.

Alexandra nu acționa de una singură, fiind sfătuită de confidentul ei, Rasputin. Pomenit adeseori sub numele de „călugărul nebun”, Rasputin nu era nici nebun, nici călugăr. Era un țăran siberian cu puteri de vindecător, un posibil adept al sectei hlîstilor, ai cărei membri credeau că păcătuind fac să scadă numărul păcatelor în restul lumii. Rasputin îşi datora poziția câştigată la Curte faptului că reuşea – prin ce mijloace, nu se ştie – să oprească sângerările şi durerile care îl chinuiau pe moştenitorul tronului, Alexei, bolnav de hemofilie. Boala acestuia, transmisă de mamă, era o tragedie care rodea familia imperială, amplificând fatalismul țarului şi înclinațiile superstițioase ale soției sale. Rasputin s-a folosit de influența lui pe lângă țarină pentru a stoarce bani anturajului acesteia şi a trăi într-o neîntreruptă orgie alcoolică; poveştile despre performanțele lui sexuale sunt însă pură fantezie: un doctor care îl examinase se îndoia chiar că ar fi fost capabil de un act sexual.

Rasputin a ajuns să câştige influență politică abia după plecarea pe front a țarului. Începând cu august 1915, devenise imposibil pentru oricine să se mențină într-un post sau să obțină unul fără consimțământul lui. Nicolae, care nu ținea în mod deosebit la Rasputin, îl tolera de dragul țarinei şi al fiului său, respingând enervat orice sugestie de a îl înlătura, sub motiv că prezența lui la Curte era o „chestiune de familie”. Perechea imperială ajunsese de altfel să creadă că Rasputin, care repeta de câte ori avea ocazia că ruşii de rând îl iubesc, reprezenta glasul poporului. Lui îi

revenea în mare parte răspunderea pentru înstrăinarea crescândă față de Curte a monarhiştilor conservatori, care aveau sentimentul că Rasputin dezonorase Coroana.

Printre victimele intrigilor puse la cale de Alexandra şi Rasputin s-a numărat şi Polivanov, ministrul de război, cel care salvase armata rusă de la prăbuşire. Polivanov a fost demis pentru că întreținea legături strânse cu politicienii şi cu industriaşii. Înlocuitorul lui era un general incompetent, expert în încălțăminte militară. Când opinia publică a început să vorbească de trădare în sferele înalte ale puterii, se pare că noul ministru ar fi exclamat indignat: „Sunt poate prost, nu însă şi trădător!" – cuvinte care aveau să-i ofere lui Miliukov prilejul unei figuri retorice în senzaționalul discurs ținut în fața Dumei la 1 noiembrie 1916.

O evaluare din octombrie 1916 a Departamentului Poliției, referitoare la starea de spirit din țară, oferea un tablou sumbru. Nemulțumirile populației legate de lipsa bunurilor de strictă necesitate puteau exploda în orice moment şi da naştere unei revolte deschise. Extrem de îngrijorător era faptul că, pentru prima dată, poliția secretă înregistra în rândurile mulțimii o mânie care nu mai era îndreptată doar împotriva miniştrilor, ci şi a perechii imperiale. Nemulțumirile o vizau mai ales pe împărăteasă, care din pricina originii ei germane era suspectată că trădează duşmanului secretele militare ale Rusiei.

Spre finele lui 1916, elementele cele mai conservatoare erau deja atât le dezgustate de ceea ce se petrecea la Curte, încât vorbeau de necesitatea mor măsuri care „să salveze monarhia de monarh". Pentru prima oară cercurile de dreapta au încercat o apropiere de liberali, sperând că prin eforturile lor comune Rusia ar fi putut continua războiul şi explozia socială ar fi putut fi prevenită.

Pentru a linişti opoziția, Nicolae a recurs la ceea ce

părea a fi o concesie majoră, numindu-l ca ministru de interne pe Aleksandr Protopopov, om de afaceri şi membru al Blocului Progresist, care nu deținea nicio poziție oficială. Numirea, aparent o încercare de apropiere față de Dumă, stârnit speranța entuziastă că țarul ar fi pe punctul să renunțe la prerogativa sa de a alege miniştri. Măsura s-a dovedit a fi însă doar o manevră politică. Curtea ştia că Protopopov era un carierist vanitos şi lipsit de scrupule, gata să îndeplinească orice ordin. Alexandra fusese aceea care îl recomandase, la sfatul lui Rasputin. „Te rog, numeşte-l pe Protopopov ministru de interne", îl îndemnase ea pe țar, „face parte din Dumă – asta îi va impresiona şi le va închide gura". Impresia a fost de scurtă durată totuşi: de îndată ce a realizat că Protopopov nu e nimic altceva decât un slujitor al țarului, Duma s-a întors împotriva Coroanei cu o furie înzecită.

Furia a izbucnit fățiş odată cu redeschiderea, în noiembrie 1916, a lucrărilor Dumei, întrunită pentru a vota bugetul. În septembrie şi octombrie, principalele partide de opoziție, în urma unor reuniuni ținute mai întâi separat, apoi în cadrul Blocului Progresist, au reuşit să ajungă la o strategie comună. Deputații simțeau că se află în fața unei urgențe: trebuia făcut ceva, cât mai repede, înainte ca țara să explodeze. Cadeții au adoptat o platformă extrem de radicală, prin care Miliukov, purtătorul lor de cuvânt din Dumă, era însărcinat să îl acuze în mod public pe primul ministru, Boris Stürmer, de înaltă trădare. Stürmer, vechi membru al aparatului birocratic şi monarhist înveterat, era într-adevăr foarte puțin potrivit să conducă guvernul Rusiei în vremuri de criză. Nu existau însă – şi nici până astăzi nu au ieşit la lumină – dovezi că ar fi comis acte care să aducă măcar pe departe a trădare. Fusese ales ca țintă din cauza numelui de origine germană, care trezea printre şovini şi ignoranți suspiciuni în legătură cu loialitatea lui. Sub presiunea elementelor

conservatoare din Blocul Progresist, Miliukov a acceptat să îşi tempereze întrucâtva acuzaţiile, fără a ascunde însă încotro bătea.

Stürmer, căruia îi ajunseseră la ureche informaţii despre planul opoziţiei, i-a cerut ţarului permisiunea de a dizolva Duma, în cazul în care situaţia ar fi impus-o: proferarea unor acuzaţii de trădare la adresa guvernului, într-o ţară aflată în război, era în sine un act de trădare. Dar Nicolae, stăpânit de acum de o descurajare fără leac, devenise şovăielnic. Dormea prost şi era atât de scârbit de comportamentul – după el, lipsit de patriotism – al politicienilor, încât refuza chiar şi să mai citească ziarele.

Duma şi-a deschis lucrările la 1 noiembrie 1916, într-o atmosferă extrem de tensionată. După cuvântul de deschidere, Kerenski a urcat la tribună şi s-a lansat într-un atac virulent la adresa guvernului, afirmând că adevăraţii duşmani ai Rusiei se aflau nu pe front, ci în interiorul ţării. A cerut răsturnarea guvernului, acuzându-l că trădează interesele ţării.

Cum Kerenski avea reputaţia unei personalităţi isterice, discursul lui nu a făcut prea multă impresie. Nu la fel au stat lucrurile cu Miliukov, un om de ştiinţă controlat în atitudini, cunoscut în întreaga Rusie în calitatea lui de lider al cadeţilor şi redactor-şef al ziarului acestora. În discursul lui, Miliukov, îmbinând cu abilitate adevăruri şi insinuări, încerca să sugereze, fără a o declara explicit, că Stürmer se făcea vinovat de înaltă trădare. În acest scop, Miliukov cita presa franceză şi pe cea germană şi făcea aluzie la probe chiar mai compromiţătoare pe care le-ar fi deţinut, dar pe care nu putea să le prezinte. A trecut în revistă toate greşelile comise de guvern, însoţindu-şi enumerarea cu o întrebare retorică repetată: „E aceasta prostie sau e trădare?", la care Camera răspundea de fiecare dată prin strigăte de „Prostie!", „Trădare!", „Amândouă!"

Acuzaţiile lui Miliukov erau lipsite de orice

fundament, practic o înşiruire de minciuni. Mai târziu, aflat în emigrație, el avea să recunoască acest lucru, justificându-şi calomniile prin necesitatea unor măsuri extreme, care ar fi permis Blocului Progresist să preia conducerea înainte ca țara să se prăbuşească. În fapt, discursul lui a contribuit la fel de mult ca activitatea – sau lipsa de activitate – a guvernului la aprinderea pasiunilor revoluționare. Deşi cenzura militară a interzis presei să citeze sau chiar să relateze despre discurs, sute de mii de copii ale acestuia au fost răspândite în țară şi pe front. Civili şi soldați laolaltă erau acum convinşi că „deputatul Dumei, Miliukov, a adus dovezi că împărăteasa şi Stürmer au vândut Rusia Kaiserului Wilhelm". Pasiunile stârnite de Miliukov au avut un rol hotărâtor în declanşarea Revoluției din Februarie, în care presupusa trădare a guvernului a constituit inițial principala motivație a protestatarilor.

Şedințele Dumei care au urmat nu au îmbunătățit cu nimic situația autorităților, oratorii, inclusiv monarhişti, alăturându-se atacurilor.

Lucrările din noiembrie ale Dumei au marcat instalarea unei psihoze revoluționare – a unui sentiment irațional, dar prin asta nu mai puțin apăsător, că „lucrurile nu mai puteau continua astfel", că întregul edificiu al Rusiei țariste trebuia dărâmat. Psihoza, care! stăpânea de mult cercurile intelighenției radicale, cuprinsese acum centrul liberal şi începea să se răspândească până şi în rândul conservatorilor. Un aghiotant al țarului vorbeşte în memoriile sale de „convingerea larg răspândită că ceva trebuia să cedeze, să fie distrus – o convingere care îi frământa pe oameni şi nu le dădea pace". Un alt contemporan scria în decembrie 1916 despre „instituția autorității devenită obiect de amuzament".

La 8 noiembrie 1919, Nicolae, într-un efort zadarnic de a linişti Duma, l-a demis pe Stürmer, numindu-l în locul lui pe liberalul A. F. Trepov. Urmând exemplul lui

Stolîpin, acesta a încercat să-şi facă din Dumă un partener de discuție. A promis să satisfacă mare parte din cererile deputaților. Dar, la 19 noiembrie, când a apărut în fața Dumei cu intenția de a-şi prezenta programul, stânga l-a primit cu strigăte insultătoare şi, timp de patruzeci de minute, l-a împiedicat să vorbească. Când în cele din urmă ordinea a fost restabilită, Trepov a adresat deputaților un apel la reconciliere, cerându-le sprijin:

> Să lăsăm în urmă disputele, să uităm pentru o vreme duşmăniile... În numele guvernului, declar fără ocolişuri, în mod deschis, că suntem gata să ne închinăm eforturile unei acțiuni constructive, pragmatice, dusă în cooperare cu parlamentul.

Totul s-a dovedit inutil. Spre finele lunii decembrie 1916, țarul l-a demis pe Trepov, despre care într-un mesaj personal împărăteasa spunea că e un mincinos şi merită să fie spânzurat.

În vreme ce liberalii şi radicalii doreau o schimbare constituțională completă, monarhiştii erau de părere că ar fi fost suficient să fie înlăturată țarina. Or pentru asta, credeau ei, nu trebuia decât să fie eliminat Rasputin, de care țarina pretindea că depinde echilibrul ei emoțional. Trepov încercase să îl mituiască pe Rasputin pentru a-l convinge să părăsească Petrogradul, însă vicleanul favorit i-a adus la cunoştință acest lucru Alexandrei, rezultatul fiind că influența lui la Curte a atins cote fără precedent. Nu mai rămânea altă soluție decât asasinarea lui. Prințul Felix Iusupov, educat la Oxford, fiul celei mai bogate femei din Rusia (ea însăşi duşmană declarată a împărătesei), a pus la cale complotul, în care mai erau implicați Marele Duce Dimitri, vărul țarului, şi Vladimir Purişkevici, unul dintre deputații cei mai reacționari din Dumă. Iusupov acționa pornind de la principiul că

> echilibrul spiritual [al împărătesei] se sprijină în întregime pe

> Rasputin: odată cu dispariția lui, acest echilibru se va prăbuşi. Şi, din clipa în care împăratul va fi eliberat de sub influența soției sale şi a lui Rasputin, totul se va schimba: [Nicolae] va deveni un bun monarh constituțional.

În noaptea de 16 spre 17 decembrie, Iusupov l-a atras pe Rasputin în luxosul lui palat, unde el şi Purişkevici l-au împuşcat. Cadavrul, îngreunat cu lanțuri, a fost aruncat într-un canal, unde avea să fie descoperit câteva zile mai târziu.

Asasinatul a avut asupra perechii imperiale un efect contrar celui scontat: în loc să-i înstrăineze pe cei doi, i-a apropiat şi mai mult. Nicolae şi Alexandra se simțeau acum izolați şi înconjurați de trădători. Țarul a fost dezgustat să afle că propriul lui văr era implicat în crimă: „Mă simt ruşinat în fața întregii Rusii", scria el, „de faptul că mâinile unora din rudele mele sunt mânjite cu sângele acestui țăran." Când un grup de mari duci şi ducese l-au implorat să nu îl pedepsească pe Dimitri, Nicolae le-a răspuns: „Nimeni nu are dreptul să recurgă la crimă."

Nicolae s-a întors de pe front şi şi-a petrecut următoarele două luni împreună cu soția şi copiii la Țarskoe Selo, întrerupând practic orice contacte cu lumea din afară. Un vizitator frecvent din acea vreme al reşedinței imperiale compara atmosfera de acolo cu aceea a unei case aflate în doliu. Protopopov prezenta țarului rapoarte liniştitoare, afirmând că în țară domneşte calmul şi că dispune de forțe mai mult decât suficiente pentru a face față oricăror tulburări. Când vreunul dintre vizitatorii ocazionali de la Țarskoe Selo îl avertiza că un dezastru este iminent, Nicolae asculta politicos, dar distrat, studiindu-şi unghiile sau răsucind o țigară. „Împărăteasa şi cu mine ştim că totul e în mâinile Domnului", repeta el. „Facă-se voia Lui." Rasputin prezisese în mai multe rânduri că, dacă lui i s-ar fi întâmplat ceva rău, Rusia avea să fie „scăldată în

sânge şi trecută prin foc”.

Seninătatea nu l-a părăsit pe țar decât într-o singură ocazie. La 7 ianuarie 1917, a primit vizita lui Mihail Rodzianko, preşedintele Dumei. A ascultat netulburat obişnuitele avertismente, însă când oaspetele i-a cerut să nu pună poporul în situația de „a alege între Voi şi binele țării”, Nicolae „şi-a apăsat tâmplele cu mâinile” şi a spus: „Este oare cu putință ca timp de douăzeci şi doi de ani să fi încercat să fac ce e mai bine şi totuşi aceşti douăzeci şi doi de ani să nu fi fost decât o lungă greşeală?”

Eşuând în încercarea lor de a modifica situația politică prin eliminarea lui Rasputin, conservatorii au ajuns la concluzia că pentru a salva monarhia trebuiau să îl înlăture pe monarh. Au fost inițiate mai multe comploturi, prin care Nicolae urma să fie răpit şi forțat să abdice în favoarea fiului său în vârstă de doisprezece ani, pus sub regența Marelui Duce Nikolai Nikolaevici. Într-unul dintre ele era implicat generalul Mihail Alekseev, comandantul şef de facto al forțelor armate ruse. Conspirațiile nu au depăşit niciodată stadiul unor simple discuții.

Chiar şi în aceste condiții, Protopopov continua să respire încredere prin toți porii – lucru care i-a făcut pe mulți dintre contemporani să pună la îndoială sănătatea lui mintală. În clipele lui de răgaz, îi plăcea să stea de vorbă cu spiritul lui Rasputin.

Capitolul IV.
REVOLUȚIA DIN FEBRUARIE

După două ierni blânde, cea dintre 1916 şi 1917 a fost una neobişnuit de rece; temperaturile erau atât de scăzute, încât tărăncile renunțaseră să-şi mai ducă mărfurile la oraş. Viscolul scotea din funcțiune locomotivele şi aduna munți de zăpadă pe linii. Vremea a avut un efect devastator asupra aprovizionării oraşelor din nord, mai ales a îndepărtatului Petrograd.{12} Brutăriile au fost nevoite să înceteze lucrul, din lipsă de făină şi combustibil. Tot lipsa combustibilului a obligat unele fabrici să-şi închidă porțile şi să concedieze zeci de mii de lucrători.

Țarul, pe care Protopopov îl asigurase că situația se afla sub control, a plecat pe front la 22 februarie: avea să se întoarcă două săptămâni mai târziu, când nu mai era decât un simplu cetățean pe nume Nicolae Romanov.

Pe neaşteptate, vremea s-a îmbunătățit, temperaturile medii urcând de la -14,5 grade Celsius la +8 grade şi menținându-se la acest nivel până la sfârşitul lunii. Oamenii, care rămăseseră săptămâni în şir închişi în casele lor prost încălzite, ieşeau acum să se bucure de soare. Documentare filmate în timpul Revoluției din Februarie înfățişează o mulțime veselă sub cerul strălucitor.

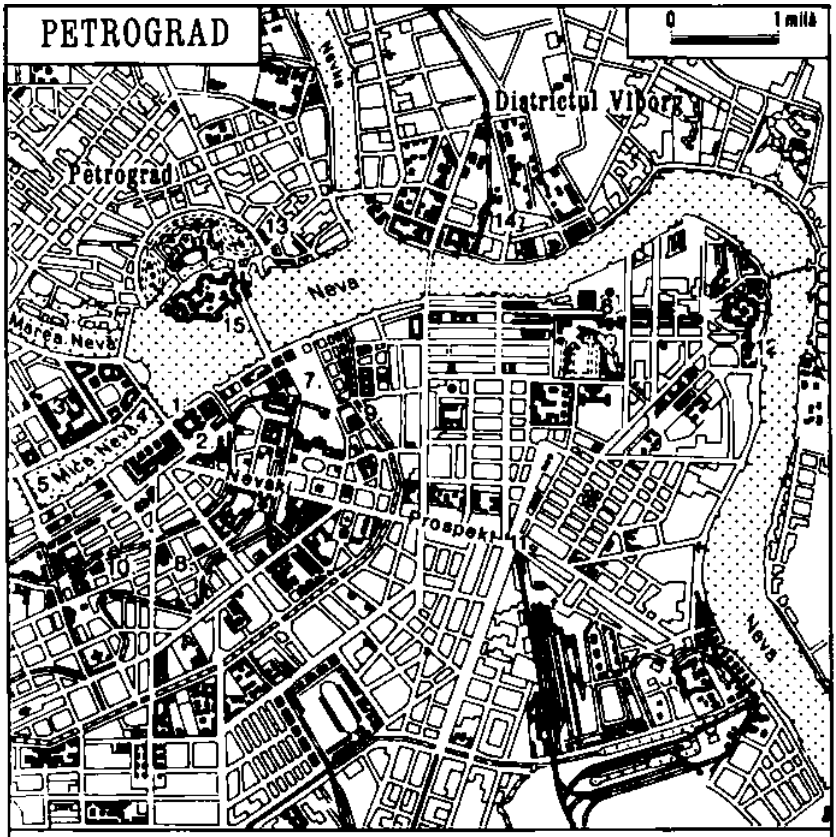

1. Palatul de Iarnă
2. Piaţa Palatului
3. Universitatea
4. Podul Palatului
5. Podul Nikolaev
6. Palatul Taurida
7. Cîmpul lui Marte
8. Palatul Marinski
9. Palatul Mihailovski (al Inginerilor)
10. Palatul Iusupov
11. Piaţa Znamenski
12. Institutul Smolnii
13. Reşedinţa Kşesinskaia
14. Gara Finlanda
15. Fortăreaţa „Petru şi Pavel"

La o zi după plecarea țarului, în Petrograd au izbucnit tulburări. Totul a început cu o demonstrație ocazionată de ziua internațională a femeii (23 februarie). Mitingul s-a desfăşurat în linişte, dar autoritățile aveau motive să se teamă că trupele de cazaci, răspunzătoare de menținerea ordinii, vor simpatiza cu demonstrantele, care protestau față de lipsa pâinii. Atmosfera era deja tensionată, în urma atacurilor din Dumă (întrunită din 14 februarie) la adresa guvernului. Kerenski şi alte personalități din opoziție incitau din nou populația cu discursuri incendiare.

La 24 februarie situația din capitală s-a deteriorat: 200.000 de muncitori fără lucru, aflați în grevă sau trimişi acasă din cauza închiderii fabricilor, au umplut străzile. Pe principala arteră publică a oraşului, Nevski Prospekt, mulțimea striga: „Jos autocrația!", „Jos războiul!" Ici şi colo, grupuri ieşite de sub control jefuiau magazinele alimentare.

În ziua următoare, încurajată de lipsa unei riposte ferme, mulțimea a devenit şi mai agresivă. Aparent sub influența intelectualilor radicali, demonstrațiile căpătau acum un caracter politic; îşi făcuseră apariția steaguri roşii cu slogane revoluționare, precum „Jos nemțoaica!" în mai multe cartiere ale oraşului, jandarmii începeau să fie atacați.

Alexandra relata astfel evenimentele, într-o scrisoare către soțul ei:

> E o mişcare huliganică, oameni tineri aleargă peste tot, strigă că nu e pâine, doar ca să stârnească mulțimea, împreună cu muncitorii care îi împiedică pe ceilalți să muncească. Dacă ar fi foarte frig, probabil că ar sta toți acasă. Dar toate astea vor trece şi lucrurile se vor linişti, dacă Duma se poartă cum trebuie.

Socialiştii simțeau că revoluția pluteşte în aer. La 25 februarie, deputații menşevici din Dumă au luat în

discuție formarea unui „soviet al muncitorilor”. Agitațiile avuseseră până în acel moment doar motivații economice. Alexandr Şliapnikov, personalitate de frunte a bolşevicilor din Petrograd şi ulterior primul comisar pentru probleme de muncă al Sovietelor, respingea ipoteza unei revoluții: „Ce revoluție? Dați muncitorilor pâine şi totul se va dezumfla.”

Dacă mai existau şanse ca revolta, aflată încă într-un stadiu incipient, să fie pusă sub control, ele au fost spulberate de o telegramă din seara zilei de 25 februarie, în care țarul cerea comandantului militar al oraşului să restaureze ordinea prin forță. Nicolae, care continua să primească din partea lui Protopopov rapoarte liniştitoare, nu realiza cât de tensionată devenise situația în capitală. I se părea intolerabil ca, în timp ce trupele de pe front înfruntau privațiuni de tot felul şi chiar moartea, civilii să stârnească tulburări în spatele frontului. Ordinul lui a dus pentru moment la restabilirea liniştii. În dimineața de duminică 26 februarie, trupe în ținută de luptă au ocupat Petrogradul şi totul părea să revină la normal.

Părea doar, fiindcă în aceeaşi zi s-a produs un incident care a schimbat în întregime situația. În Piața Znamenski, loc obişnuit al întrunirilor politice, trupele regimentului de gardă Pavlovski au deschis focul împotriva mulțimii care refuza să se împrăştie. Patruzeci de civili au fost ucişi. Masacrul a provocat răzvrătirea garnizoanei din Petrograd şi extinderea revoltelor în rândul muncitorilor, ducând la o explozie socială a cărei rapiditate şi anvergură nu încetează nici azi să uimească.

Pentru a înțelege evenimentele, trebuie făcute câteva precizări în legătură cu garnizoana din Petrograd şi cu condițiile de viață de acolo. În vara lui 1916, armata rusă, care epuizase posibilitățile de recrutare a tinerilor, a început să cheme sub arme oameni de treizeci-patruzeci de ani, în mod normal scutiți de încorporare.

Nemulțumirea acestora a fost sporită de faptul că erau încartiruiți în cazărmi supraaglomerate, situate în plin oraş: la Petrograd, 160.000 de oameni erau înghesuiți în spații care în timp de pace găzduiau abia 20.000. După o instrucție de numai câteva săptămâni, desfăşurată sub îndrumarea unor ofițeri aduşi de pe front, recruții erau trimişi în luptă. Plini de resentimente, ei aveau un comportament diferit de cel al trupelor de pe front, care – spun martori oculari străini – erau disciplinate şi aveau un moral încă bun. Lipsea foarte puțin pentru ca nemulțumirea noilor încorporați să izbucnească în mod violent.

Masacrul din Piața Znamenski a reprezentat scânteia care a declanşat explozia. Îndată după evenimente, un grup de muncitori mânioşi, care fuseseră martori la masacru, s-au îndreptat spre cazarma regimentului de gardă Pavlovski. Ajunşi acolo, au povestit soldaților ceea ce făcuseră camarazii lor. Furioşi la culme, unii soldați au pus mâna pe arme şi au pornit înspre Piața Znamenski, dar pe drum s-au ciocnit de un detaşament de polițişti călare. În schimbul de focuri care a urmat, tânărul ofițer aflat în fruntea lor a fost rănit. Descurajați, soldații s-au întors în cazarmă. În noaptea următoare însă, trupe ale regimentului Pavlovski au ținut întruniri în cadrul cărora au decis prin vot să nu se mai supună ordinelor de a trage în civili. Au fost trimişi mesageri la alte unități, cerându-le să li se alăture. În dimineața zilei de 27 februarie, trei din regimentele petrogrădene se aflau în stare de rebeliune. În unele unități, ofițerii au fost atacați şi omorâți. Soldații rebeli au rechiziționat maşini blindate, patrulând cu ele pe străzile acoperite de zăpadă, agitându-şi armele şi strigând. Un număr de polițişti în uniformă au fost linşați, iar mulțimea a devastat sediul Ministerului de interne. Steagul roşu şi-a făcut apariția pe clădirea Palatului de iarnă. După-amiaza târziu, mase de oameni au pătruns în cartierul general al

Ohranei, împrăştiind şi arzând dosarele – presupuşi informatori ai poliției au fost văzuți luând parte la aceste acțiuni cu un zel ieşit din comun. Porțile arsenalelor au fost sparte şi mii de puşti furate. Au fost jefuite sistematic magazine, restaurante şi locuințe particulare. Seara, Petrograd-ul se afla deja sub controlul țăranilor în uniformă militară. Dintr-o garnizoană de 160.000 de soldați, jumătate se răzvrătiseră, iar restul păstrau o atitudine de „neutralitate". Comandamentul militar era incapabil să restabilească ordinea, neavând la dispoziție decât 2000 de soldați loiali, 3500 de polițişti şi un oarecare număr de cazaci călare.

Nicolae continua să ignore gravitatea situației. Nu lua în seamă telegramele alarmante ale politicienilor, convins că aceştia exagerau amploarea revoltelor spre a smulge puteri sporite pentru Dumă. Enervarea lui a lăsat însă loc neliniştii, pe măsură ce comandanții militari ai capitalei au început să confirme că situația le scăpase de sub control.

Primul lui impuls a fost să ordone restabilirea ordinii prin forță. A dat instrucțiuni unui batalion de elită, format din veterani care se remarcaseră în război şi pus sub comanda generalului N. I. Ivanov, să se îndrepte spre Petrograd. Totodată, a cerut comandanților de pe front să-i trimită opt regimente întărite cu detaşamente de mitraliere. Mărimea acestor forțe indică intenția lui de a ordona o operațiune de amploare. Ivanov urma să preia comanda districtului militar Petrograd.

Nu se va şti niciodată dacă misiunea lui Ivanov ar fi putut reuşi în cazul în care țarul ar fi acționat fără şovăire în zilele următoare, fiindcă operațiunea a fost în cele din urmă contramandată. Se pare totuşi că ea nu era atât de lipsită de speranță pe cât au crezut politicienii şi generalii aflați sub influența lor. Răzvrătiții erau doar o masă informă şi anarhică. La prima amenințare, intrau în panică, fugind să se ascundă. Însă liderii Dumei erau convinşi – şi au reuşit să-i

convingă şi pe generali – că numai ei puteau restabili ordinea. În realitate, ceea ce a transformat revolta locală într-o revoluție la scară națională au fost tocmai presiunile pe care conducătorii Dumei le-au exercitat asupra lui Nicolae ca să abdice.

Țarul, nerăbdător să-şi întâlnească familia, a plecat din Moghilev spre Țarskoe Selo la 28 februarie, orele 5 dimineața. Pentru a nu stânjeni misiunea generalului Ivanov, trenul imperial nu s-a îndreptat direct spre nord, ci a urmat o rută ocolită, mergând la început spre est, către Moscova, apoi spre nord-vest. Ajuns la aproape 170 de kilometri de capitală, trenul care-l transporta pe țar împreună cu suita a fost oprit de un ofițer, care a raportat că linia se află în mâinile unor trupe ostile. După o scurtă deliberare, călătorii au decis ca trenul să se întoarcă şi să se îndrepte spre Pskov, cartierul general al frontului de nord, de unde se putea intra în legătură cu Petrograd-ul (nu însă şi cu Țarskoe Selo) prin teleimprimator. Comandantul frontului nordic, generalul N.V.Ruzski, era cunoscut pentru vederile lui antimonarhice, lucru nu lipsit de importanță pentru desfăşurarea evenimentelor în cele douăzeci şi patru de ore – hotărâtoare – care au urmat.

După ce manifestanții s-au potolit, centrul atenției s-a deplasat spre Palatul Taurida, sediul Dumei. Duma aflase că țarul îi ordonase dizolvarea. Fără să se supună ordinului, ea nu a avut totuşi curajul de a-l sfida în mod deschis şi, alegând cu precauție calea de mijloc, a convocat în dimineața zilei de 28 februarie o întrunire confidențială a Blocului Progresist şi a Consiliului Bătrânilor. Conducătorii Dumei, care reclamau de atâta timp şi cu atâta vehemență puterea, şi-au pierdut cumpătul tocmai în clipa când această putere era mai aproape ca oricând. Se temeau să incite mulțimea care umplea spațiul vast din fața palatului, dar nu puteau nici să rămână cu mâinile încrucişate, fiindcă oamenii le cereau să acționeze. După îndelungi deliberări, au

hotărât să formeze un birou executiv, cu caracter deocamdată oficios, alcătuit din doisprezece membri ai Dumei şi care urma să fie cunoscut sub numele de „Comitetul Provizoriu al Membrilor Dumei pentru Restaurarea Ordinii în Capitală şi Stabilirea de Legături cu Persoane Individuale şi Instituţii". Condus de Rodzianko, preşedintele Dumei, comitetul a fost alcătuit iniţial din zece membri ai Blocului Progresist şi doi socialişti – dintre care unul era Kerenski. Numele ridicol şi complicat pe care îl purta reflectă lipsa de hotărâre a fondatorilor lui. Un martor ocular afirmă că, într-adevăr, Comitetul Provizoriu – în fond, guvernul de facto al Rusiei – fusese creat cam în modul în care se întrunea în vremuri normale Comitetul pentru Pescuit.

Lucrurile stăteau cu totul altfel în centrul rival de putere, Sovietul din Petrograd, format în cursul aceleiaşi zile (28 februarie). Acesta fusese convocat la iniţiativa menşevicilor, cu sprijinul Grupului Muncitoresc Central (v. mai sus), ai cărui membri fuseseră încarceraţi de Protopopov şi eliberaţi apoi de mulţimea răzvrătită. Sovietul era alcătuit din reprezentanţi aleşi la întâmplare ai fabricilor şi unităţilor militare. Procedura de alegere respecta vechea practică tradiţională a adunărilor populare ruseşti, în care se urmărea obţinerea – de obicei cu multă dificultate – a unei unanimităţi din partea comunităţii, în locul unei reflectări matematic precise a opţiunilor individuale. Micile ateliere aveau tot atâţia reprezentanţi cât giganţii industriali. Unităţile din garnizoană au urmat o procedură similară, rezultatul fiind că din cei 3000 de deputaţi pe care îi cuprindea Sovietul în a doua lui săptămână de existenţă, peste 2000 erau soldaţi – asta într-un oraş în care numărul lucrătorilor industriali era de două-trei ori mai mare decât cel al militarilor. Cifrele ilustrează în ce măsură Revoluţia din Februarie a fost de fapt, în primele ei faze, o revoltă a soldaţilor.

Sesiunile plenare ale Sovietelor semănau cu o uriaşă

adunare sătească. Nu existau nici ordine de zi, nici proceduri de vot. Oricine cerea să fie ascultat primea cuvântul, după care se lua o hotărâre prin aclamații. Dat fiind că o astfel de organizare nu făcea decât să dea prilejul unor discursuri interminabile şi că intelectualii, în mod conştient sau nu, credeau că ştiu mai bine de ce au nevoie „masele", autoritatea decizională a Sovietului a trecut curând în seama Comitetului Executiv (Ispolkom). Acest organism nu era ales de Soviet, ci, aşa cum se întâmplase şi în 1905, era alcătuit din reprezentanți desemnați de partidele socialiste, care aveau fiecare dreptul la trei locuri. Iată de ce, în loc să reprezinte un veritabil organ executiv al Sovietului, Ispolkom-ul a devenit un organism prin care partidele sociaiste coordonau activitatea Sovietului, suprapunându-se acestuia şi acționând în numele lui.

Faptul, trecut cu vederea atunci, a avut trei consecințe grave. A crescut în mod artificial reprezentarea Partidului Bolşevic, care avea puțini adepți în rândul muncitorimii şi practic niciunul printre soldați. A întărit poziția locialiştilor moderați, care, deşi populari în acel moment, aveau să piardă: urând încrederea populației. În fine, lucrul cel mai important, a condus a birocratizarea Ispolkomului, devenit un organism executiv care lua lecizii cu de la sine putere şi acționa independent de plenul Sovietului, hotărârile fiind deja luate la nivelul coteriilor intelectualilor socialişti.

Sovietul, dominat inițial de menşevici, şi-a însuşit doctrina acestora, lupă care în Rusia trebuia înfăptuită o revoluție „burgheză" de mare anvergură, socialiştii având sarcina să organizeze masele în vederea următoarei faze, cea socialistă, dar fără a se implica în guvernare. Aceasta a fost şi motivația refuzului de a trimite reprezentanți în Comitetul Dumei. Liderii Sovietului considerau că misiunea lor politică era deocamdată de a veghea ca „burghezia" să nu trădeze

revoluția. În Rusia a luat astfel naştere un sistem de guvernare neobişnuit, numit *dvoevlastie*, „putere dublă" sau „diarhie", care a durat până în octombrie. Comitetul Provizoriu al Dumei – care avea să fie curând rebotezat Guvern Provizoriu – şi-a asumat teoretic întreaga răspundere a guvernării, în timp ce Ispolkom-ul urma să rămână un soi de curte supremă a conştiinței revoluționare. În realitate, Ispolkom-ul a avut de la bun început atât funcții legislative, cât şi executive. Era un aranjament cu totul nerealist, nu doar pentru că atribuia răspunderea unei instituții şi puterea reală alteia, dar şi pentru că părțile aveau obiective diferite. Duma dorea să limiteze amploarea Revoluției; conducătorii Sovietului să o extindă. Pentru prima, cursul evenimentelor trebuia oprit în punctul atins în seara de 27 februarie. Cea de-a doua vedea în ziua de 27 februarie doar un preludiu al „adevăratei" revoluții – cea socialistă.

Desfăşurarea evenimentelor i-a condus pe liderii Dumei la concluzia inevitabilă că trebuiau să formeze un guvern – chiar dacă astfel îl sfidau pe țar –, fiindcă nu mai exista nicio altă autoritate în stat. Odată stabilit acest lucru, trebuia găsită o modalitate de a legitima respectivul guvern. Unii au propus să se ia legătura cu țarul, pentru a i se cere acordul de a forma un cabinet. Majoritatea a preferat însă recursul la Soviet – prin urmare, la Ispolkom. Demersul era explicabil din punct de vedere practic, dată fiind influența pe care o avea Sovietul printre soldați şi muncitori, dar din perspectiva legitimității se dovedea aproape lipsit de sens, pentru că Ispolkom-ul era un organism cu caracter privat, format din reprezentanți desemnați de partidele socialiste, în timp ce Duma rezultase din alegeri.

Socialiştii din Ispolkom nu aveau nici cea mai mică intenție de a da noului guvern mână liberă. În cursul nopții de 1 spre 2 martie, ei au avut o întâlnire cu reprezentanți ai Dumei conduşi de Miliukov, cu scopul

de a elabora o serie de directive politice care să asigure sprijinul Sovietului pentru noul guvern. Rezultatul acestei întruniri a fost o platformă în opt puncte, pe care urma să se sprijine activitatea guvernului până la convocarea unei Adunări Constituante. Principalele puncte cereau amnistierea tuturor deținuților politici, inclusiv a teroriştilor; pregătirea alegerilor pentru o Adunare Constituantă desemnată prin vot universal; desființarea instituțiilor polițieneşti; noi alegeri pentru organele de autoguvernare; garanții pentru unitățile militare care luaseră parte la Revoluție că îşi vor putea păstra armele şi că nu vor fi trimise pe front.

Documentul, redactat de nişte oameni extenuați după o noapte întreagă de discuții, avea serioase deficiențe. Cea mai gravă o reprezentau articolele care cereau desființarea imediată a poliției şi alegeri noi pentru organele de autoguvernare – ele au fost interpretate ca însemnând desființarea imediată a birocrației provinciale. Se punea astfel capăt în mod brutal existenței unei structuri administrative şi de securitate care asigurase integritatea statului rus mai bine de un secol. Calea anarhiei administrative era deschisă. Aproape la fel de nocive erau punctele privitoare la garnizoana Petrograd, care lipseau guvernul de orice autoritate asupra a 160.000 de soldați-țărani nemulțumiți şi înarmați, gata să se întoarcă în orice moment împotriva lui.

În urma acestei înțelegeri, Comitetul Provizoriu al Dumei a adoptat noua titulatură de Guvern Provizoriu. Cabinetul era prezidat de prințul G. E. Lvov, activist civic inofensiv şi influențabil, ales doar pentru că, în calitatea lui de conducător al Uniunii Zemstvelor şi Consiliilor Orăşeneşti (Zemgor), se putea spune că reprezintă ansamblul societății. Pentru Lvov, democrația însemna luarea tuturor deciziilor de către cetățenii direct interesați, guvernul fiind redus la rolul de simplu oficiu de registratură. Convins de nemăsurata

înțelepciune a poporului rus, prințul refuza să dea directive delegațiilor din provincie, veniți la Petrograd pentru a primi instrucțiuni. Secretarul cabinetului, Vladimir Nabokov (tatăl scriitorului), nota: „Nu-mi aduc aminte ca măcar o dată [Lvov] să fi folosit un ton autoritar sau să fi spus ceva în mod răspicat... era întruchiparea însăşi a pasivității."

Figurile de frunte ale noului guvern erau cei doi rivali înverşunați: Miliukov, ca ministru al afacerilor străine, şi Kerenski, ministru al justiției.

Miliukov, în vârstă de cincizeci şi opt de ani, era un om de o energie nestăvilită. Istoric de profesie, reuşea să îmbine munca lui de savant cu conducerea Partidului Constituțional-Democratic şi activitatea de redactor-şef l1 ziarului acestui partid. Lipsa de intuiție politică era principalul său defect: ajuns, printr-o deducție strict logică, la un anumit punct de vedere, se crampona de el chiar şi după ce devenise evident pentru oricine că se înşela. Fiind însă personalitatea politică cea mai cunoscută din țară, avea motive a se considere potrivit pentru funcția de premier al Rusiei democrate.

Kerenski se situa la antipodul lui Miliukov. În vârstă de numai treizeci şi şase de ani, devenise cunoscut ca apărător în procese politice şi îşi câştigase renumele de cel mai de seamă orator radical al Dumei. Vorbitor cu o exprimare strălucită, deşi lipsit de o ideologie bine precizată, Kerenski era un om mistuit de ambiții politice. Conştient de asemănarea fizică pe care o avea cu împăratul francez, îi plăcea să adopte atitudini napoleoniene, vanitos şi impulsiv acolo unde Miliukov era rece şi calculat, a cunoscut succes fulgurant, după care a dispărut la fel de rapid.

În calitate de vicepreşedinte al Sovietului şi membru al Ispolkomului, Kerenski ar fi avut datoria de onoare să refuze postul de ministru al justiției într-un cabinet „burghez". Propunerea i s-a părut totuşi irezistibilă şi, dat fiind că Ispolkom-ul nu îi permitea să o accepte, a

făcut apel direct la mulțime. Într-un discurs înflăcărat adresat Sovietului, s-a angajat să nu trădeze idealurile democratice dacă avea să devină ministru. „Nu pot trăi altfel decât în mijlocul poporului", a strigat el, „şi în clipa în care vă veți îndoi de mine, mă puteți ucide!" Pronunțând aceste cuvinte, a părut pe punctul să cadă leşinat. Muncitorii şi soldații l-au ovaționat frenetic. Ispolkom-ul, nevoit să cedeze, nu avea să-i ierte niciodată acest şantaj. Kerenski şi-a păstrat şi locul pe care-l ocupa în cadrul Ispolkomului, devenind astfel singura persoană care era membru atât în Soviet cât şi în Guvernul Provizoriu.

Revoluția din Februarie a fost – pentru o revoluție –, relativ puțin sângeroasă. Cifra totală a victimelor este estimată la 1 300-1450, din care 169 de morți. Numărul morților ar fi putut fi mai mare, dacă Kerenski, asumându-şi riscuri personale considerabile, nu ar fi salvat de la linşaj funcționarii țarişti, amenințați de mulțimea înfierbântată de chiar discursurile lui din Dumă. Aproape 4000 de oficiali țarişti s-au predat sau au fost luați în custodie, pentru a fi protejați. Cei mai importanți dintre ei au fost transferați în fortăreața Petru şi Pavel. Măruntul Protopopov se făcuse şi mai mic de frică, în timp ce era escortat, cu pistolul la tâmplă, spre fortăreață. Ca mulți alții, avea să piară în perioada „terorii roşii" bolşevice.

Deşi se intitula organ de „control democratic" al guvernului „burghez", Ispolkom-ul a decis brusc să-şi aroge puteri legislative. A început prin a sfida guvernul, emițând la 1 martie, fără nicio consultare prealabilă, documentul de tristă notorietate cunoscut drept Ordinul nr. 1. Acesta era redactat de un grup de ofițeri şi civili cu convingeri socialiste. Cu toate că scopul lui declarat era de a răspunde doleanțelor soldaților, ordinul viza în realitate decapitarea corpului ofițeresc, pe care intelectualitatea socialistă, versată în materie de istorie revoluționară, îl considera terenul cel mai propice

pentru o reacție contrarevoluționară. Adresat garnizoanei Petrograd, Ordinul nr. 1 a fost imediat interpretat ca aplicabil tuturor trupelor, de pe front sau din spatele frontului. El cerea alegerea în unitățile militare a unor „comitete" similare sovietelor, care urmau apoi să trimită reprezentanți în Sovietul din Petrograd. Articolul 3 stipula că în materie de acțiune politică forțele armate se subordonau Sovietului. Articolul 4 proclama dreptul Sovietului de a anula acele ordine ale Guvernului Provizoriu care priveau chestiuni de natură militară. Articolul 5 prevedea preluarea de către comitetele de companie şi batalion a echipamentului militar şi interdicția de acces la acest echipament pentru ofițeri. Doar ultimele două articole se refereau la drepturile soldaților.

Acest document extraordinar, emis în plin război, cu acordul socialiştilor, a dus la politizarea armatei; ofițerii au fost dezarmați şi lipsiți de autoritatea lor asupra trupei. Rezultatul a fost o completă dezorganizare a forțelor armate. Comitetele din armată, îndeosebi cele de la nivelele superioare, au căzut în mâinile unor ofițeri tineri, dintre care mulți erau intelectuali menşevici, bolşevici şi socialist-revoluționari. Guvernul a pierdut controlul forțelor armate, Sovietul devenind adevăratul stăpân al țării. La 9 martie, la nicio săptămână de la formarea noului guvern, ministrul de război, Guşkov, îi telegrafia generalului Alekseev la Moghilev:

> Guvernul Provizoriu nu are niciun fel de putere, iar ordinele sale sunt îndeplinite doar în măsura în care o îngăduie Sovietul de Deputați ai Muncitorilor şi Soldaților, care controlează cele mai importante pârghii ale puterii: trupele, căile ferate, serviciile poştale se află în mâinile lor. Adevărul crud este că Guvernul Provizoriu funcționează doar pentru că Sovietul de Deputați ai Muncitorilor şi Soldaților îl tolerează.

Țarul nu a participat în niciun fel la desfăşurarea evenimentelor. Ultimul lui ordin important fusese cel din

25 februarie, prin care cerea să se pună capăt dezordinilor. Din momentul în care a fost clar că ordinele ei nu pot fi aduse la îndeplinire, monarhia s-a retras în planul al doilea, puterea alunecând treptat în mâinile Dumei şi ale Sovietului. Însă, odată cu formarea Guvernului Provizoriu, chestiunea viitorului monarhiei devenise extrem de presantă. O parte a miniştrilor – în frunte cu Miliukov şi Guşkov – doreau menținerea monarhiei, fie şi doar cu rol decorativ, cu argumentul că populația identifica statul cu persoana monarhului şi fără acesta s-ar fi lăsat cuprinsă de anarhie. Alții erau de părere că, dată fiind starea de spirit a oamenilor, o astfel de opțiune era nerealistă. Unul dintre factorii principali care înclinau balanța în defavoarea prezervării monarhiei era teama militarilor din Petrograd de a fi considerați răzvrătiți şi a se vedea pedepsiți. Din această cauză, garnizoana s-a opus fără şovăire Coroanei. În ceea ce priveşte restul țării şi trupele de pe front, nu dispunem de informații demne de încredere pentru a aprecia atitudinea lor în această problemă.

În momentul sosirii la Pskov la 1 martie, Nicolae nu se gândea deloc la abdicare. Treptat însă, a început să ia în considerare şi această eventualitate, sub presiunea generalilor, influențați şi ei de argumentele oamenilor politici, care susțineau că, pentru a asigura menținerea în război a Rusiei până la victoria finală, țarul trebuia să renunțe la tron. Generalul Alekseev, care preluase funcția de comandant şef al armatei pe durata absenței din Moghilev a țarului, se temea că eventuala continuare a grevelor şi revoltelor în capitală ar fi putut perturba activitatea căilor ferate, întrerupând aprovizionarea frontului. Exista de asemenea riscul ca tulburările să se răspândească şi în rândurile trupelor combatante, desfăşurate la doar câteva sute de kilometri distanță de Petrograd. Aflând despre izbucnirea unor dezordini la Moscova, Alekseev i-a telegrafiat la 1 martie țarului:

O revoluție în Rusia – de neevitat atunci când apar dezordini în spatele frontului – va însemna o încheiere ruşinoasă a războiului, cu toate urmările nefaste pe care acest lucru le-ar putea aduce pentru țară. Soarta armatei atârnă direct de ceea ce se întâmplă în spatele frontului. Se poate afirma cu toată certitudinea că tulburările de acolo vor atrage tulburări în rândul trupelor de pe front. Nu se poate cere armatei să continue lupta, în timp ce acasă revoluția se răspândeşte. Vârsta tânără a efectivelor şi a corpului ofițeresc, alcătuite în foarte mare măsură din rezerviști şi studenți, nu ne oferă motive să credem că armata nu va reacționa față de evenimentele care se petrec în Rusia.

Alekseev recomanda țarului să permită Dumei formarea unui cabinet. Telegrama lui Alekseev, recepționată puțin înainte de miezul nopții, a lăsat o impresie deosebită asupra țarului. Sub influența ei, Nicolae a luat două decizii: să i se transmită lui Rodzianko că Duma poate demara formarea unui cabinet, iar generalul Ivanov să oprească înaintarea trupelor lui spre Petrograd. După ce a dat aceste instrucțiuni, țarul s-a retras în vagonul-dormitor, unde a petrecut o noapte albă.

În vreme ce țarul se răsucea în pat, îngrijorat de soarta familiei lui şi întrebându-se ce efect vor avea concesiile făcute, generalul Ruzski a luat legătura cu Rodzianko. Convorbirea lor, purtată prin teleimprimator, a durat patru ore. Pus la curent cu instrucțiunile țarului, Rodzianko a răspuns că țarul pare să nu-şi dea seama cât de mult s-a deteriorat situația: garnizoana era complet scăpată de sub control, soldații trăgeau unii în alții. Concesiile lui Nicolae deveniseră irelevante; numai abdicarea lui ar mai fi putut potoli trupele răzvrătite. În timp ce conversația lui Ruzski cu preşedintele Dumei continua, benzile cu textul convorbirii erau transmise la Moghilev, generalului Alekseev. Stupefiat de ceea ce citea, Alekseev le-a trimis comandanților frontului şi ai flotei, cerându-le punctul de vedere asupra recomandărilor lui Rodzianko. Personal, le scria el acestora, sunt de părere că țarul ar trebui să abdice în

favoarea fiului său minor, iar fratele lui, Marele Duce Mihail, să conducă regența.

La 2 martie, orele 10:45, Ruzski i-a prezentat țarului benzile convorbirii lui cu Rodzianko. Țarul le-a examinat în tăcere. A spus apoi că ia în considerare o eventuală abdicare, dar se îndoieşte că poporul va înțelege o astfel de măsură. Şi-a reafirmat

> convingerea fermă că era blestemat, că adusese Rusiei numai nenorocire. A spus că în noaptea trecută îşi dăduse seama în mod limpede că declarația [privitoare la miniştrii Dumei] nu avea să fie de niciun ajutor... „Dacă e nevoie, pentru binele Rusiei, ca eu să mă dau la o parte, sunt pregătit să o fac."

În jurul orelor 2 după-amiaza, Pskov-ul se afla în posesia răspunsurilor comandanților trupelor de uscat şi marinei la cererea lui Alekseev. Toți, inclusiv Marele Duce Nikolai Nikolaevici, comandant al frontului caucazian, erau de acord că Nicolae trebuie să renunțe la tron. Ruzski, însoțit de doi generali, i-a adus țarului benzile. După ce le-a citit şi a ascultat opiniile fiecăruia din cei prezenți – care coincideau cu cele ale celorlalți comandanți –, s-a retras. A reapărut după o oră, purtând textul unei declarații de abdicare scrisă de mână pe hârtie de telegraf, în două exemplare, unul destinat lui Rodzianko, celălalt lui Alekseev. Coroana urma să treacă țareviciului Alexei, cu stipularea că până la majoratul acestuia, Mihail avea să fie regent.

Totul demonstrează că Nicolae a abdicat din rațiuni patriotice, convins fiind de generali că trebuia să procedeze astfel pentru a menține Rusia în război şi a-i aduce laurii victoriei. Dacă ar fi fost preocupat doar să păstreze coroana, ar fi putut pur şi simplu să încheie pace cu germanii – aşa cum avea să facă Lenin un an mai târziu – şi să trimită trupele de pe front împotriva rebelilor din Petrograd şi Moscova.

Înainte ca declarația de abdicare să fi fost făcută publică, Ruzski a aflat că doi deputați din Dumă, dintre

care unul era chiar Guşkov, se aflau în drum spre Pskov. Când i s-a adus la cunoştinţă acest lucru, ţarul a cerut ca documentele de abdicare să-i fie înapoiate: credea poate că cei doi deputaţi, amândoi monarhişti cunoscuţi, aduceau veşti care puteau însemna rămânerea lui pe tron. Aşteptând sosirea mesagerilor, Nicolae l-a consultat pe medicul curţii în legătură cu boala fiului său. Rasputin, spunea el, îl încredinţase că atunci când avea să împlinească treisprezece ani – în chiar acel an, 1917 – Alexei urma să fie complet vindecat de hemofilie. Era adevărat? Medicul i-a răspuns că din nenorocire medicina nu cunoştea asemenea cazuri miraculoase. Primind această lămurire, Nicolae s-a răzgândit. Nedorind să se despartă de băiatul suferind, a hotărât pe loc să lase coroana Marelui Duce Mihail. Acest act impulsiv părea ultima zvâcnire a vechiului spirit patrimonial, pentru care coroana era proprietatea ţarului. Decizia era nu doar ilegală, ci şi nerealistă.

Cei doi membri ai Dumei au sosit la orele 9:45 seara, fiind imediat conduşi în vagonul ţarului. Nu aduceau veşti bune: conducerea Dumei era de părere că ţarul ar trebui să abdice în favoarea ţareviciului. Nicolae a răspuns că se hotărâse deja să procedeze astfel, dar dată fiind posibilitatea ca fiul său să nu se mai vindece niciodată, avea să abdice şi în numele lui Alexei şi să lase coroana lui Mihail. Deputaţii au fost uluiţi de idee, dar Nicolae rămânea de neclintit. A modificat textul declaraţiei, numindu-l succesor pe Mihail. În document, ţarul sublinia că face acest sacrificiu pentru a aduce Rusiei victoria în războiul „crâncen” dus împotriva unui inamic hotărât să subjuge Rusia.{13} în timp ce declaraţia era transcrisă, Nicolae a acceptat cererea deputaţilor ca Lvov să preia funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, iar Marele Duce Nikolai Nikolaevici pe aceea de comandant-şef. Ţarul a plecat apoi spre Moghilev, pentru a-şi lua rămas bun de la trupe. În acea noapte, a

notat în jurnalul său: „Părăsit Pskov-ul la 1 noaptea cu sentimente apăsătoare despre evenimente. În jur numai trădare şi laşitate şi dezamăgire.”

În contextul strict al momentului, abdicarea lui Nicolae a fost un eveniment mai degrabă lipsit de semnificație, fiindcă el fusese deja detronat cu patru zile mai înainte de Dumă şi Sovietul din Petrograd. Într-un context mai larg însă, ea reprezenta un eveniment capital. Țarul era pivotul structurii politice a țării. Toate atributele autorității erau reunite în persoana lui, toate cadrele administrației şi armatei îi datorau ascultare. Populația vedea în el întruchiparea statului. Îndepărtarea lui lăsa în urmă un gol: statul dispăruse.

Când Guşkov şi însoțitorul lui au ajuns la Petrograd, în zorii zilei de 3 martie, aducând cu ei declarația de abdicare a țarului, cabinetul se afla într-o întrevedere cu Mihail. Marele Duce era surprins şi contrariat de faptul că fratele lui îl desemnase ca succesor la tron fără a-l fi consultat. A urmat o scenă de mare intensitate emoțională, Miliukov cerându-i să accepte coroana, în timp ce Kerenski îl implora să refuze. Ceea ce a decis deznodământul a fost incapacitatea lui Rodzianko de a garanta siguranța personală a lui Mihail. Spre seară, Marele Duce a semnat o declarație prin care refuza coroana atâta vreme cât Adunarea Constituantă nu ar fi considerat necesar să i-o acorde.

În ziua următoare, la 4 martie, cele două declarații au fost făcute publice. Conform martorilor oculari, populația a primit apariția lor cu bucurie.

Nicolae a reuşit în cele din urmă să ajungă la Țarskoe Selo, unde el şi familia lui au fost plasați în arest la domiciliu. În cele cinci luni care au urmat, a dus o viață liniştită, curățind zăpada, făcând lectură în familie şi plimbându-se. Guvernul, care se simțea incomodat de prezența lui, a negociat cu Marea Britanie să i se acorde azil. Inițial, englezii au acceptat, dar apoi şi-au retras invitația, de teama eventualelor obiecții ale Partidului

Laburist. Vestea acestui nou act de neloialitate l-a deprimat, se spune, în mod profund pe fostul țar.

Intelectualii care formau noul guvern al Rusiei se pregăteau de mulți ani pentru acest moment. Niciunul dintre ei nu avea însă experiență administrativă, iar în timpul Revoluției din 1905 şi după aceea refuzaseră ofertele de a se implica în administrarea țării. Considerau că politica înseamnă legiferare, şi mai puțin administrare. Guvernul Provizoriu a emis nenumărate legi, cu intenția de a repara abuzurile vechiului regim, fără a crea noi instituții în locul celor pe care le desființase. Într-o țară care de-a lungul întregii sale istorii se obişnuise cu o guvernare centralizată şi ordine venite de sus, Guvernul Provizoriu s-a lansat într-o politică de *laissez-faire* absolut – şi asta în plin război, cu un nivel al inflației fără precedent şi în contextul unor mari fierberi în mediul rural.

La 4 martie, pe baza programului în opt puncte adoptat împreună cu Ispolkom-ul, guvernul a dizolvat Departamentul Poliției, Ohrana şi Jandarmeria, transferând funcțiile poliției unor miliții cetățeneşti conduse de ofițeri aleşi şi subordonate zemstvelor locale şi consiliilor municipale, în ziua următoare a demis toți guvernatorii şi viceguvernatorii, încredințând responsabilitățile deținute de aceştia preşedinților de consiliu ai zemstvelor, care nu exercitaseră niciodată funcții administrative. Măsurile au avut ca efect distrugerea întregului aparat administrativ al statului. Rusia din primăvara anului 1917 oferă exemplul fără precedent al unui guvern care, născut în urma unei revoluții, demontează întregul mecanism administrativ existent înainte de a-l putea înlocui cu unul propriu.

La început, vidul administrativ nu şi-a făcut simțite efectele. Întreaga populație, inclusiv elementele cele mai reacționare, s-a declarat loială Guvernului Provizoriu, care a funcționat o vreme împins de valul entuziasmului

popular. Puterile aliate, începând cu Statele Unite (la 9 martie), satisfăcute de poziția guvernului rus, favorabilă rămânerii în război, i-au acordat acestuia recunoaştere diplomatică. Dar semnele de sprijin din partea populației şi a puterilor străine erau înşelătoare şi au făcut guvernul să persiste în convingerea că are situația sub control, când în realitate se găsea pe nisipuri mişcătoare. Nabokov scria despre Guvernul Provizoriu în memoriile lui: „Lucrul pe care mi-l amintesc cel mai pregnant este senzația că tot ceea ce se întâmpla părea ireal."

Unul dintre aspectele acestei irealități îl constituia dubla natură a guvernului. Ispolkom-ul repeta de câte ori avea ocazia că guvernul exista doar cu aprobarea sa şi că, deşi miniştrii puteau, într-o manieră strict limitată, să se ocupe de chestiunile „marii politici", Sovietul controla aspectele vieții de zi cu zi. Ispolkom-ul legifera în toate domeniile. Cedând presiunilor muncitorilor, instituise ziua de lucru de opt ore în toate fabricile, chiar şi în cele care participau la producția de război. La 3 martie a ordonat arestarea membrilor familiei imperiale, inclusiv a Marelui Duce Nikolai Nikolaevici. La 5 martie a dispus încetarea apariției ziarelor „reacționare". Două zile mai târziu, avea să interzică redactorilor-şefi de la toate cotidienele şi periodicele să mai publice fără permisiunea expresă a Sovietului – adică a Ispolkomului însuşi. Aceste încercări de a reinstaura cenzura de dinainte de 1905 au provocat proteste atât de puternice, încât măsurile au trebuit revocate, dar devenise limpede că inteligheția socialistă, deşi profesa idealuri democratice dintre cele mai elevate, era pregătită să încalce unul dintre principiile fundamentale ale democrației: libertatea de expresie.

Ispolkom-ul insista ca guvernul să nu ia nicio decizie importantă fără aprobarea sa, în care sens a creat o „Comisie de Legătură14 alcătuită din cinci intelectuali

socialişti şi însărcinată cu asigurarea respectării acestei directive. Conform afirmațiilor lui Miliukov, guvernul a îndeplinit toate cerințele Comisiei.

Din motivele care au fost deja expuse, Ispolkom-ul acorda o atenție deosebită forțelor armate. Pentru a „facilita legăturile", el a numit la 19 martie comisari la Ministerul de război, la cartierul general al armatei şi la cartierele generale ale frontului şi flotei. În zona frontului, ordinele comandanților militari nu erau puse în aplicare fără aprobarea prealabilă a Ispolkomului şi a comisarilor numiți de acesta.

În prima sa lună de existență, Sovietul din Petrograd coordona doar activitatea capitalei, dar ulterior şi-a extins autoritatea asupra întregii țări. După ce a inclus în rândurile lui reprezentanți ai sovietelor oraşelor din provincie şi ale unităților de pe front, Sovietul s-a transformat într-un Soviet de Deputați ai Muncitorilor şi Soldaților din întreaga Rusie, iar Ispolkom-ul şi-a schimbat numele în Comitetul Central Executiv al întregii Rusii (CCE). Numărul membrilor Ispolkomului a fost mărit la şaptezeci şi doi; dintre aceştia, douăzeci şi trei erau menşevici, douăzeci şi doi socialist-revoluționari şi doisprezece bolşevici. CCE-ul se substituia în fapt Sovietului. În primele patru zile de existență (28 februarie-3 martie), Sovietul se întrunea zilnic în plen. În restul lunii martie s-a întrunit de patru ori, iar în aprilie de şase ori. Nimeni nu acorda atenție şedințelor lui zgomotoase, limitate în esență la aprobarea prin aclamații a rezoluțiilor înaintate de CCE.

Cu toate că Ispolkom-ul şi CCE-ul se declarau purtătorii de cuvânt ai maselor, niciun reprezentant al vreunei organizații țărăneşti nu făcea parte din ele. Țăranii, care constituiau 80% din populație, aveau propria lor Uniune, care nu întreținea legături cu Sovietul. Acest Soviet al întregii Rusii vorbea prin urmare doar în numele unei mici părți a populației țării, 10 până la cel mult 15 procente, dacă ținem cont că

țărănimea şi „burghezia” nu erau reprezentate.

Guvernul Provizoriu emitea lege după lege: industria legislativă devenise sectorul cel mai productiv al economiei ruse. Din nefericire, în vreme ce legile care acordau noi libertăți erau imediat puse în aplicare, cele care impuneau obligații noi nu erau luate în seamă.

În privința celor trei urgențe maxime pe care le avea în față – reforma agrară, Adunarea Constituantă şi încheierea păcii – guvernul acționa cu o încetineală extremă.

În afara zonelor din jurul marilor oraşe, în Rusia rurală, vestea despre abdicarea țarului se răspândea greu, țara fiind prinsă în încleştarea iernii. Majoritatea satelor au aflat despre Revoluție cu o întârziere de patru până la şase săptămâni – adică în prima jumătate a lunii aprilie, după ce a început dezghețul. Prima lor reacție a fost să se năpustească asupra gospodăriilor care se retrăseseră din sistemul comunal ca urmare a legilor lui Stolîpin şi să le aducă înapoi în turmă, ca pe nişte oițe rătăcite. În plus, țăranii au invadat pe alocuri marile proprietăți, tăind copacii şi furând grânele de sământă. Violențele individuale au fost totuşi puține la număr. Socialist-revoluționarii şi-au creat organizații în rândul țăranilor, îndemnându-i să-şi păstreze răbdarea şi să aştepte decretul asupra marii reforme agrare. Decretul nu avea să mai apară niciodată.

Guvernul a amânat de la o lună la alta convocarea unei Adunări Constituante, în dezacord cu platforma stabilită împreună cu Ispolkom-ul şi contrar propriilor interese. Era singura instituție care ar fi putut oferi o legitimitate de necontestat guvernului post-țarist, punându-l la adăpost de atacurile venite dinspre cele două extreme ale spectrului politic. Nu se poate contesta faptul că punerea la punct a unor proceduri electorale echitabile, în condițiile războiului şi ale revoluției, reprezenta o sarcină de o complexitate ieşită din comun. Să nu uităm însă că în 1848, după prăbuşirea

Monarhiei din Iulie, Franța a reuşit să organizeze o Adunare Constituantă în două luni. În Germania, la sfârşitul anului 1918, după înfrângerea suferită în război şi în plină criză socială, oamenii politici care i-au succedat Kaiserului au putut convoca o Adunare Națională în patru luni. Guvernul Provizoriu rus nu a fost capabil să facă acest lucru de-a lungul celor opt luni în care a funcționat. Întotdeauna se găseau chestiuni mai urgente de rezolvat. Această întârziere a contribuit în mod substanțial la răsturnarea guvernului, pentru că le-a dat bolşevicilor ocazia să pretindă că numai un guvern al sovietelor ar fi putut asigura convocarea Adunării.

Mai exista în fine şi problema războiului. În această privință, vina era a Sovietului. Teoretic, toate partidele, cu excepția bolşevicilor, sprijineau ideea rămânerii în război până la obținerea victoriei. Contrar opiniei larg răspândite, din februarie 1917 şi până la începutul verii, populația nu s-a opus continuării războiului. Nicolai Suhanov, martor ocular şi autor al celei mai fidele descrieri a evenimentelor anului 1917, scrie că în primele săptămâni ale Revoluției din Februarie „soldații din Petrograd nu numai că nu voiau să audă vorbindu-se de pace, dar erau gata să străpungă cu baioneta pe «trădătorul» imprudent care ar fi pronunțat cuvântul şi pe cei care «primejduiau frontul împotriva duşmanului»". Bolşevicii, pentru care sfârşitul ostilităților însemna preludiul războiului civil şi şansa de a pune mâna pe putere, au fost foarte rezervați în a face propagandă împotriva războiului. Chiar şi în aceste condiții, lipsa lor de popularitate în rândul soldaților era evidentă: în alegerile pentru CCE, desfăşurate la 8 aprilie cadrul secției militare a Sovietului, bolşevicii nu au obținut nici măcar un loc.

În declarațiile sale publice, Sovietul urma o strategie extrem de contradictorie. Războiul trebuia să continue, deşi era un război „imperialist", într-un „Apel către

popoarele lumii", datat 15 martie, Ispolkom-ul cerea oamenilor de pretutindeni – „cărora acest război monstruos le-a stors ultima picătură de sânge şi le-a adus numai ruină" – să pornească la revoluție, angajându-se să „reziste prin toate mijloacele politicii lacome a claselor [lor] conducătoare". Omul de pe stradă era complet năucit. Dacă „clasele conducătoare" ruse duc o „politică lacomă", de ce li se îngăduie să rămână la putere şi „să ne stoarcă ultima picătură de sânge" în „războiul lor monstruos"? Guvernul Provizoriu a ignorat aceste gen de apeluri, dând asigurări Aliaților că Rusia va continua războiul cu toate forțele şi că îşi menține pretențiile de a primi, după victorie, Constantinopolul şi strâmtoarea Bosfor, pe care Aliații i le promiseseră în 1915. La presiunile insistente ale Sovietului, guvernul a dat însă înapoi, negând că ar fi dorit cucerirea de teritorii străine.

Revoluția din Februarie s-a extins în mod paşnic în provincii. În majoritatea localităților, funcționarii țarişti au demisionat, autoritatea trecând fie în mâinile zemstvelor şi ale consiliilor municipale, fie în acelea ale sovietelor locale.

Aspectul cel mai frapant al Revoluției din Februarie a fost rapiditatea ieşită din comun cu care s-a produs dezintegrarea statului rus. Totul s-a petrecut ca şi cum cel mai mare imperiu din lume nu ar fi fost decât o construcție artificială, lipsită de unitate organică. În clipa în care monarhia a părăsit scena, întreaga structură s-a prăbuşit într-un morman inform. Kerenski afirmă că a avut momente în care i se părea că

> „revoluția" [era] un cuvânt care nu se putea aplica celor ce se petreceau în Rusia... O întreagă lume, lumea legăturilor naționale şi politice, se scufundase şi dintr-odată toate programele politice şi tactice, oricât de îndrăznețe şi de bine concepute ar fi fost ele, păreau să plutească în aer, lipsite de obiect şi de utilitate.

Sau, în cuvintele lui V. Rozanov:

> I-au fost suficiente două zile Rusiei ca să-şi dea sufletul. Trei, cel mult. Nici chiar [ziarul] *The New Times* nu şi-ar fi putut opri apariția atât de repede pe cât s-a oprit inima Rusiei. E uimitor ce iute s-a ales praful de ea. Adevărat: tulburări ca acestea nu au mai avut loc niciodată, nici chiar în vremea „Marilor Migrații”… Nu mai existau nici Imperiul, nici Biserica, nici armata, nici clasa muncitoare. Ce-a mai rămas? Oricât de ciudat ar părea, nimic, nimic pur şi simplu. Gloata.

În ultimele zile ale lui aprilie, la opt săptămâni după izbucnirea Revoluției, Rusia se afla în plină derivă. La 26 aprilie, Guvernul

Provizoriu a lansat un apel patetic, recunoscând că nu mai putea conduce țara.

Ruşii, după ce se debarasaseră de țarism, pe care se obişnuiseră să arunce vina pentru toate relele care îi loveau, se trezeau deodată buimăciți de proaspăt câştigata lor libertate. Erau asemeni doamnei din nuvela lui Balzac, care fusese atâta vreme bolnavă, încât atunci când în fine s-a vindecat a crezut că suferă de o boală nouă şi necunoscută.

PARTEA A DOUA.

Bolşevicii cuceresc Rusia

Capitolul V.
LENIN ŞI ORIGINILE BOLŞEVISMULUI

Nu trebuie neapărat să fii un adept al ideii că istoria o fac „marile personalități" pentru a recunoaşte rolul covârşitor pe care Lenin l-a jucat în desfăşurarea Revoluției ruse şi în apariția noului regim. Nu numai pentru că Lenin a acumulat o putere care i-a permis să influențeze în mod hotărâtor evenimentele, dar şi fiindcă regimul pe care l-a înființat în 1917 reprezenta, într-un fel, o instituționalizare a personalității lui. Partidul Bolşevic era creația lui Lenin: fiindu-i fondator, l-a conceput după chipul şi asemănarea lui şi, trecând peste opoziția din interior şi din afară, l-a menținut în mod constant pe direcția pe care el o fixase. Când, în octombrie 1917, acest partid a pus mâna pe putere, a eliminat toate celelalte partide rivale, devenind singura sursă a autorității politice în Rusia. De-a lungul celor şaptezeci şi patru de ani ai existenței sale, Rusia comunistă a personificat în mare măsură spiritul şi sufletul unui singur om: biografia lui Lenin şi istoria Rusiei se contopesc în mod unic.

Deşi puține sunt personalitățile istorice despre care să se fi scris la fel de mult, informațiile privitoare la persoana lui sunt departe de a fi abundente. Lenin dorea atât de mult să fie identificat cu propria-i cauză şi era atât de puțin dispus să admită că ar fi avut vreodată o existență în afara acestei cauze, încât nu a lăsat

practic niciun fel de date autobiografice. Nu se ştie aproape nimic despre anii lui de tinereţe. Înscrisurile privitoare la primii douăzeci şi trei de ani din viaţa lui sunt în număr de douăzeci, fiind vorba aproape în totalitate de documente oficiale: cereri, certificate etc. şi nici prieteni care să-şi amintească de tinereţea lui n-a avut.

Lenin, pe numele lui adevărat Vladimir Ilici Ulianov, s-a născut în aprilie 1870 în oraşul Simbirsk de pe Volga, într-o familie de birocraţi, oameni convenţionali şi relativ înstăriţi. Tatăl, inspector şcolar, atinsese în 1886, când a murit, rangul de consilier de stat, ceea ce îi conferea un statut egal cu acela al unui general şi avantajul nobleţei ereditare. Era un om cu vederi liberal-conservatoare şi un admirator al reformelor lui Alexandru al II-lea. La un an după moartea lui, o nouă tragedie avea să lovească familia: fiul cel mare, Alexandr, a fost arestat şi executat pentru a fi complotat în vederea asasinării ţarului. Ca urmare, Ulianovii au fost ostracizaţi de societatea din Simbirsk. Deşi hagiografia comunistă pretinde că executarea fratelui său a făcut din tânărul Lenin, atunci în vârstă de şaptesprezece ani, un revoluţionar, mărturiile existente nu sprijină în niciun fel această teză. De-a lungul anilor de şcoală Lenin a fost un elev model, obţinând în fiecare an medalia de aur pentru învăţătură şi bună purtare. Faţă de politică, în schimb, nu manifesta niciun interes.

Mulţumită acestui dosar model, a fost admis la Universitatea din Kazan, deşi în mod normal antecedentele de familie nu i-ar fi permis-o. Tatăl lui Alexandr Kerenski, care – coincidenţa face – era director la şcoala din Simbirsk în care a învăţat Lenin, l-a recomandat universităţii ca pe un tânăr „retras” şi „nesociabil”, dar care „nici la şcoală, nici în afara ei nu a dat superiorilor sau profesorilor, prin vorbă sau prin fapte, motive de a-şi forma despre el o părere negativă”. Dacă regimul ţarist nu ar fi tratat, cu o insistenţă

irațională, orice act de nesupunere ca pe o crimă politică, poate că Lenin ar fi făcut o exemplară carieră de funcționar public.

Intrând la universitate, unde a fost recunoscut de colegi ca fratele acelui Alexandr care fusese executat de curând, Lenin a fost atras într-o organizație politică clandestină. Faptul avea să iasă la lumină cu ocazia participării lui la o adunare studențească cu totul inofensivă, prin care se protesta împotriva anumitor regulamente universitare şi în urma căreia a fost eliminat. Acest gen de represalii disproporționate alimentau în permanență mişcarea revoluționară cu noi adepți.

Fiindu-i interzis să se înscrie la altă universitate, plin de o amărăciune uşor de înțeles, Lenin şi-a petrecut următorii patru ani de viață într-o inactivitate forțată. Era atât de disperat, încât mama lui, care solicitase fără succes autorităților să fie reprimit la universitate, se temea să nu se sinucidă. Aceasta a fost perioada în care tânărul Lenin s-a familiarizat cu literatura radicală, transformându-se într-un revoluționar fanatic, hotărât să distrugă statul şi societatea care îl trataseră într-un mod atât de meschin. Atunci, ca şi mai târziu, radicalismul lui se hrănea nu din idealism, ci din resentimente de natură personală. Struve, care în anii '90 avea dese contacte cu el, îşi aminteşte că

> *Einstellung*-ul lui fundamental [starea de spirit] din acea vreme era *ura.* Lenin s-a apropiat de doctrina lui Marx în primul rând pentru că ea răspundea acestui *Einstellung.* Doctrina luptei de clasă dusă cu neînduplecare până la capăt, până la distrugerea şi exterminarea adversarului, s-a dovedit a fi în acord cu atitudinea emoțională a lui Lenin față de realitatea înconjurătoare. Nu ura doar autoritatea existentă (țarul) şi birocrația, lipsa de respect față de lege şi arbitrariul polițienesc, ci şi pe cei aflați la antipodul acestora – „liberalii" şi „burghezia". Această ură avea în ea ceva teribil şi respingător: deşi alimentată de emoții şi aversiuni concrete, aş putea spune animalice, nu înceta să fie în acelaşi timp rece şi abstractă, precum întreaga

ființă a lui Lenin.

Prin întregul lui temperament, Lenin se deosebea în mod fundamental de reprezentantul tipic al *inteligheției* ruse, care – pentru a relua categorizarea lui Ivan Turgheniev – era fie un Hamlet, fie un Don Quijote: visător incapabil sau erou imprudent. Personalitatea lui Lenin i-a înstrăinat majoritatea oamenilor. Dar aceeaşi personalitate i-a adus devotamentul nezdruncinat al unei mici mase de adepți.

Inițial, la fel ca şi fratele lui, a fost un simpatizant al grupării „Voința Poporului". Din discuțiile cu veterani ai acestei organizații teroriste exilați în regiunea Volgăi, acolo unde a crescut şi el, Lenin a învățat cum se alcătuieşte o organizație revoluționară clandestină cu o disciplină strictă, căpătând convingerea că regimul țarist trebuia atacat frontal, convingere pe care a păstrat-o şi după convertirea la social-democrație.

Această convertire s-a produs la începutul anilor '90, sub impresia marilor succese electorale ale Partidului Social-Democrat german şi în urma contactelor avute cu micul grup al social-democraților ruşi emigrați în Elveția. Lenin încerca să grefeze anarhismului practicat de Voința Poporului doctrina marxistă, prin asimilarea tezei lui Marx, conform căreia țară nu putea deveni socialistă decât după ce trecea prin stadiul capitalist, teză la care se adăuga aceea că Rusia se afla deja în plină dezvoltare capitalistă. În 1891, când autoritățile au cedat în fine şi i-au permis să-şi susțină examenul de diplomat în drept la Universitatea din Sankt Petersburg, Lenin întruchipa un amestec, destul de răspândit (la vremea aceea), de anarho-terorist şi social-democrat.

Lenin, la cei douăzeci şi doi de ani ai lui, avea deja în acel moment o personalitate bine conturată. Silueta lui scundă şi îndesată, chelia prematură, ochii înclinați şi pomeții proeminenți, bruschețea exprimării, însoțită adesea de un soi de mic nechezat sarcastic, nu făceau o

impresie prea bună. Cei care l-au cunoscut atunci îl descriau prin cuvântul „provincial”: unora le amintea de un comerciant provincial, altora de un băcan sau un profesor de provincie. Acest individ lipsit de strălucire era însă mistuit de un foc interior care făcea repede uitată prima impresie. Nu existau pentru el decât două feluri de oameni: prieteni şi duşmani – cei; are îl urmau şi ceilalți. În 1904, înainte de a-i fi devenit tovarăş, Troțki îl compara pe Lenin cu Robespierre, care, ca şi el, nu cunoştea decât „două partide – cel al bunilor cetățeni şi cel al cetățenilor răi”. Distincția naturală „eu/noi – tu/ei”, transformată într-un dualism inflexibil, de tipul, prieten-duşman”, a avut două consecințe cu mare înrâurire asupra istoriei acestui secol.

În primul rând, ea l-a condus pe Lenin la convingerea că politica înseamnă o permanentă stare de război. Într-unul dintre rarele lui momente e sinceritate, definind pacea ca „un moment de respiro între două războaie”, el îşi dezvăluia fără să vrea ascunzişurile cele mai profunde ale minții. O astfel de mentalitate îl făcea din start inapt pentru orice fel de compromisuri, în afara celor de natură tactică. Atunci când Lenin şi adepții lui au ajuns la putere, această atitudine a devenit o trăsătură de bază a regimului. O a doua consecință a fost incapacitatea de a tolera diferențele de opinie. Dat fiind că Lenin considera că orice grup sau individ care nu făcea parte din partidul lui era implicit un adversar, deci reprezenta o amenințare, o astfel de persoană sau grup trebuiau reduse la tăcere şi eliminate. Lenin era practic incapabil să suporte critica; pur şi simplu nu o înregistra. Aparținea acelei categorii de oameni despre care un scriitor francez spusese cu un secol mai înainte că ştiu totul în afară de ceea ce li se spune. Fie erai de acord cu el, fie trebuia să-l înfrunți. Aici se află izvorul întregii mentalități totalitare.

Convingerea lui Lenin că are dreptate şi lipsa oricărui scrupul moral i-au atras în rândurile Partidului Bolşevic

pe pseudo-intelectualii care tânjeau după certitudine într-o lume plină de incertitudini. Bolşevismul oferea un refugiu mai ales tinerilor semianalfabeți de la țară, veniți cu miile la oraş în căutare de lucru şi care se simțeau pierduți într-o lume stranie şi rece, lipsită de genul de relații interpersonale cu care fuseseră obişnuiți în sate. Partidul lui Lenin le dădea sentimentul unei apartenențe; le plăceau coeziunea şi lozincile lui simple.

Ataşamentul total al lui Lenin față de revoluție avea şi o latură atrăgătoare, făcându-l îngăduitor cu adepții lui, chiar şi atunci când îl contraziceau în anumite privințe. El îi conferea de asemeni un anume aer de modestie: contopit cum era cu cauza lui, ego-ul lui Lenin nu avea nevoie de acea adulație personală de care se bucură dictatorii. Îi era suficient triumful cauzei.

Lenin avea o pronunțată înclinație spre cruzime. A condamnat la moarte mii de oameni, fără nicio remuşcare, dar şi fără plăcere. Maxim Gorki, care l-a cunoscut îndeaproape, spunea că pentru Lenin ființa umană „nu prezenta practic niciun interes... gândea doar în termeni de partide, mase, state...” După 1917, când Gorki îi cerea să cruțe viața cutărui sau cutărui condamnat, Lenin părea sincer uimit de faptul că prietenul lui îşi pierdea timpul cu asemenea nimicuri. Aşa cum se întâmplă adesea (lucru valabil şi în cazul lui Robespierre), cruzimea lui Lenin avea drept revers laşitatea. Ori de câte ori intervenea un risc fizic, Lenin dispărea, chiar dacă asta ar fi însemnat să-şi părăsească oamenii. Când în cele din urmă a devenit şef al statului, a folosit puterile nelimitate de care dispunea pentru a-şi exorciza frica, ordonând executarea în masă a unor duşmani reali sau închipuiți.

Ajuns la maturitate, Lenin era neschimbat. După ce, în jurul vârstei de treizeci de ani, formulase teoria şi practica bolşevismului, s-a înconjurat parcă de un zid invizibil, pe care nicio idee din afară nu îl putea străpunge. Fie erai de acord cu el, fie îl înfruntai; or,

dezacordul față de opiniile lui trezea în Lenin pasiuni distructive. În asta stătea forța revoluționarului şi slăbiciunea omului de stat: deşi de temut în luptă, era lipsit de calitățile umane pe care le cere arta guvernării. Acest defect explică în ultimă instanță eşecul eforturilor lui de a crea o societate nouă: Lenin era pur şi simplu incapabil să înțeleagă că oamenii obişnuiți nu voiau altceva decât să trăiască liniştiți.

În toamna lui 1893 Lenin s-a stabilit la Sankt Petersburg, aparent cu intenția de a practica avocatura, în realitate pentru a-şi desăvârşi cariera de revoluționar de profesie. Discuțiile cu marxiştii, din ce în ce mai numeroşi în rândul inteligheției tinere, l-au convins să abandoneze (pentru moment) ideologia Voinței Poporului şi să adere la social-democrație, acceptând ideea că revoluția trebuia să fie rezultatul unei dezvoltări complete a capitalismului şi că sarcina imediată a revoluționarilor era organizarea muncitorimii. Contactul direct cu muncitorii l-a dezamăgit însă, fiindcă aceştia se arătau foarte puțin interesați de politică şi erau impermeabili la agitația revoluționară. Lenin, împreună cu unii dintre tovarăşii lui, a început să distribuie în fabrici broşuri în sprijinul revendicărilor economice ale muncitorilor, cu speranța că îi va ridica împotriva autorităților, atrăgându-i astfel în lupta politică. Arestat ca urmare a acestor acțiuni, a fost condamnat la trei ani de exil în Siberia, ani pe care i-a petrecut într-o căsuță de țară destul de confortabilă, alături de Nadejda Krupskaia, proaspăta lui soție, scriind, traducând şi muncind în aer liber.

Veştile pe care le primea erau însă neliniştitoare. Mişcarea social-democrată era sfâşiată de erezii şi măcinată de diviziuni interne. Ceea ce îl neliniştea în mod special era apariția unei orientări noi în sânul mişcării, orientare care considera apolitismul clasei muncitoare drept un dat inevitabil şi cerea socialiştilor

să-şi concentreze eforturile în direcția activității sindicale. Cum însă sindicatele acceptau sistemul capitalist, Lenin le considera antirevoluționare prin natura lor. Aflat încă în exil, el a formulat o teorie revoluționară extrem de neortodoxă, expunând-o într-o carte apărută în Germania în 1902 şi intitulată *Ce-i de făcut?*

Teza fundamentală a noii teorii a lui Lenin era că muncitorii nu voi înfăptui niciodată revoluția prin ei înşişi, fiind dispuşi să ajungă la înțelegere cu patronii. Era aceeaşi premisă de la care pornise Zubatov atunci când avusese ideea înființării unor sindicate sprijinite de poliție. „În absența social-democrației, mişcarea muncitorească devine în mod inevitabil burgheză", scria Lenin. Concluzia acestei surprinzătoare afirmații era că, atâta vreme cât nu erau conduşi de un partid socialist alcătuit din revoluționari de profesie, muncitorii aveau să-şi trădeze interesele de clasă (aşa cum erau văzute acestea de socialişti), trecând de partea duşmanului. Spre binele lui, proletariatul trebuia condus de o mână de aleşi:

> Niciodată în istorie o clasă nu a învins atâta vreme cât nu a dat naştere unor lideri politici… capabili să organizeze mişcarea şi să o dirijeze. Trebuie şi pregătim oameni care să-şi dedice revoluției nu doar serile lor libere, ci întreaga lor viată.

Dat fiind că muncitorii trebuiau să-şi câştige existența şi nu-şi puteau dedica „întreaga lor viață" mişcării revoluționare, implicația premisei lui Lenin era că răspunderea de a conduce cauza proletară spre victorie revenea inteligheției socialiste. Această concluzie, care nu prea avea legătură cu marxismul, a dus la apariția unui partid a cărui preocupare, înainte şi după luarea puterii, a fost să acționeze în numele muncitorilor, fără a avea mandatul lor.

Pentru a-şi pune în practică noua teorie, Lenin s-a întors la tacticile Voinței Poporului, cerând ca Partidul

Social-Democrat Rus, înființat oficial în 1903, să adopte o structură de organizare clandestină şi centralizată. Toate hotărârile urmau să fie luate de conducerea partidului şi să fie aduse la îndeplinire de celulele lui locale, fără a fi supuse discuției. Programul a fost respins de majoritatea reprezentanților partidului, însă Lenin a refuzat să se conformeze şi a început să-şi constituie propria facțiune, care avea să evolueze cu timpul spre o organizație de sine stătătoare.

Deşi în mod oficial cele două facțiuni au continuat să coexiste în cadrul Partidului Social-Democrat până în 1912, ruptura dintre menşevici şi bolşevici s-a produs încă din anii 1906–1907. Menşevicii, cu toate că rămâneau credincioşi idealului marxist al răsturnării ordinii sociale, se mulțumeau deocamdată să se ocupe de instruirea şi organizarea clasei muncitoare. Bolşevicii pregăteau deja cadre pentru revoluție, pe care o considerau iminentă. Niciuna dintre grupări nu avea o audiență de masă. La apogeul popularității lor, în 1907, bolşevicii numărau 46.100 de membri, iar menşevicii, 38.200 – într-o țară cu o populație de 150 de milioane de locuitori, din care 2 milioane muncitori. Curând însă, aderența lor a început să scadă, numărul adepților devenind din ce în ce mai mic. În epoca relativ liniştită a mandatului lui Stolîpin, mai exact la 1910, cele două facțiuni luate laolaltă numărau, după estimarea lui Troțki, sub 10.000 de membri. Bolşevicii aveau audiență mai ales în rândul ruşilor, în vreme ce menşevicii atrăgeau mai mult membri ai celorlalte etnii, în special pe georgieni şi evrei. La cel de-al cincilea congres al partidului, cel din 1907, 78,3 la sută dintre bolşevici erau ruşi, în rândul menşevicilor proporția acestora fiind de numai 34 la sută. Intelectualii predominau în ambele facțiuni. Organismele de conducere erau, după afirmația lui L. Martov, liderul menşevicilor, alcătuite nu din muncitori, care nu aveau timp pentru astfel de activități, ci din intelectuali.

Deosebirile de opinie între Lenin şi menşevici erau nu doar de natură organizatorică, ci şi programatică. Pentru a se înfăptui cu succes revoluția, atunci când aveau să fie întrunite condițiile, trebuiau reuniți toți potențialii adversari ai status-quo-ului, era de părere Lenin, inclusiv aceia ale căror aspirații de perspectivă erau opuse socialismului. Era vorba aici în primul rând de țărănime şi de minoritățile neruse.

Social-democrații ruşi, ca şi marxiştii din Occident, considerau că țărănimea, cu excepția unui mic număr de oameni lipsiți de pământ, era o clasă „mic-burgheză", reacționară. Ei se opuneau cererilor comunelor ruse de a prelua tot pământul aflat în proprietate privată. Idealul lor era naționalizarea terenurilor agricole, ca un prim pas spre colectivizare, în urma căreia țăranii aveau să devină, asemenea muncitorilor industriali, nişte salariați ai statului. Lenin împărtăşea acest punct de vedere, dar tactica revoluționară îi impunea să considere că sprijinul țărănimii era indispensabil şi că, pentru a-l obține, puteau fi acceptate pentru moment revendicările țăranilor, ca şi programul socialist-revoluționar, care cerea interzicerea vinderii şi cumpărării pământului şi transferarea lui în proprietatea comunelor. După câştigarea puterii, avea să se poată rezolva şi problema agrară, în conformitate cu doctrina marxistă.

Lenin a adoptat o tactică similară în privința minorităților naționale. Ca toți socialiştii, repudia naționalismul şi era un adept al asimilării: orice soluții care ar fi instituționalizat diferențele etnice – federalismul sau autonomia culturală, de pildă – trebuiau respinse. Programul lui Lenin oferea minorităților totul sau nimic: fie vă lăsați asimilați şi deveniți ruşi, fie vă separați şi formați un stat independent. Celor care argumentau că un asemenea program amenința să balcanizeze Rusia, Lenin le răspundea cu două contraargumente: primul, că legăturile economice dintre statele de frontieră şi Rusia

ar fi împiedicat secesiunea; al doilea, că, în cazul în care aceste legături nu ar fi fost suficiente pentru a contracara tendințele centrifuge, socialiştii puteau oricând face apel la principiul superior al „autodeterminării proletariatului", pentru a aduce înapoi provinciile secesioniste.

Lenin nu vedea în cele două lozinci – pământ pentru țărani şi autodeterminare națională pentru minorități – decât nişte concesii temporare:

> E vorba de sprijinul unui aliat împotriva unui inamic *dat*, iar social-democrații acordă acest sprijin spre a grăbi prăbuşirea duşmanului comun, fără să aştepte *nimic pentru ei* din partea acestor aliați şi fără a le oferi nimic.

Deceniul care a precedat Revoluția din 1917 a reprezentat pentru social-democrați o perioadă de intrigi şi certuri interminabile, multe dintre ele legate de bani.

În timp ce menşevicii îşi puteau finanța acțiunile din cotizații, Lenin avea nevoie de sume mult mai mari, fiindcă organizațiile bolşevice erau formate din revoluționari fără altă profesie. Banii proveneau în parte din contribuțiile unor patroni bogați. La vremea aceea, scrie Leonid Krasin, colaborator apropiat al lui Lenin, „era de *bon ton* în cercurile mai mult sau mai puțin radicale să donezi bani unor partide revoluționare, printre cei care plăteau în mod regulat contribuții între 5 şi 25 de ruble numărându-se nu doar avocați, ingineri şi medici foarte cunoscuți, ci şi directori de bancă şi funcționari guvernamentali". Astfel de contribuții ale „burghezilor" pocăiți nu erau însă suficiente, motiv pentru care bolşevicii recurgeau la jafuri asupra unor bănci, jafuri pe care le numeau, cu un eufemism, „exproprieri". Într-o faimoasă spargere care a avut loc la Tiflis în 1907, ei au reuşit să fure 250.000 de ruble (125.000 de dolari). Seriile bancnotelor fuseseră înregistrate, iar încercările de a le folosi în străinătate au dus la arestarea unor bolşevici de frunte, printre care şi

Maxim Litvinov, viitorul ministru sovietic al afacerilor externe. La un moment dat bolşevicii au reuşit să convingă un bogat simpatizant marxist să verse – în parte de bunăvoie, în parte prin şantaj – în trezoreria lor întreaga sa avere, de peste 100.000 de ruble, pe care iniţial le lăsase prin testament Partidului Social-Democrat. După afirmaţiile lui Martov, sumele provenite din astfel de delicte permiteau bolşevicilor să plătească organizaţiilor lor din Sankt Petersburg şi Moscova 1000 şi respectiv 5000 de ruble lunar, în vreme ce venitul lunar legal, provenit din cotizaţii, al social-democraţilor nu depăşea 100 de ruble. În 1910, când bolşevicii au trebuit să transfere fondurile lor unor administratori germani, comitetele din Rusia ale partidului s-au volatilizat peste noapte.

Lenin folosea aceşti bani pentru a-şi plăti oamenii, dar şi pentru a publica în Rusia ziare bolşevice. În bătălia sordidă dintre organele de siguranţă şi revoluţionari, colaborarea dintre vânători şi vânaţi era un lucru destul de obişnuit. A ieşit astfel la iveală că în operaţiunile lui din Rusia – unele publice, altele clandestine – Lenin lucra mână în mână cu poliţia. Departamentul Poliţiei, care îşi infiltrase oamenii în toate partidele revoluţionare, dorea să provoace disensiuni între ele şi în interiorul lor. Una dintre misiunile principale încredinţate agenţilor secreţi, pe lângă aceea de a raporta asupra acţiunilor şi planurilor revoluţionarilor, era de a exacerba conflictele personale şi ideologice din sânul cercurilor radicale. Poliţia a decis să exploateze ostilitatea lui Lenin faţă de menşevici spre a întreţine tensiunile dintre cele două facţiuni social-democrate şi a le face astfel mai puţin periculoase.

În acest scop, Roman Malinovski, agent al poliţiei, a fost infiltrat în rândul bolşevicilor, devenind principalul lor purtător de cuvânt în Dumă. În plus, Malinovski a folosit bani primiţi de la poliţie pentru a publica cotidianul lui Lenin, *Pravda,* şi a numit ca redactor al

acestuia un alt agent secret. Articolele din *Pravda* ale lui Lenin erau citite de poliție înainte de a apărea. Nu este limpede nici până astăzi dacă Lenin pur şi simplu nu cunoştea legăturile lui Malinovski cu poliția, sau le cunoştea şi spera să obțină din ele mai multe avantaje decât poliția. Faptul că a refuzat cu iritare să dea crezare informațiilor care i-au fost oferite de menşevici şi socialist-revoluționari în legătură cu Malinovski, păstrând relații cordiale cu acesta chiar şi după ce legăturile lui cu poliția fuseseră dovedite fără nicio umbră de îndoială, sugerează că cea de-a doua ipoteză este mai aproape de adevăr.{14}

Lenin a salutat izbucnirea primului război mondial, sperând ca masele de muncitori şi țărani să se revolte împotriva măcelului şi, sub îndrumarea socialiştilor, să transforme conflictul internațional într-un război civil. În ianuarie 1913, în timpul uneia din numeroasele crize balcanice, îi scria lui Gorki: „Un război între Austria şi Rusia ar fi extrem de util pentru revoluție (în întreaga Europă Orientală), dar e puțin probabil ca Franz Josef şi Nicki [Nicolae al II-lea] să ne facă plăcerea asta [!].” Iar amantei lui, Inessa Armand, îi scria la declanşarea războiului o carte poştală care începea cu: „Draga şi scumpa mea prietenă! Îți transmit cele mai calde salutări cu ocazia începutului Revoluției ruse.”{15}

Lenin locuia pe atunci la Cracovia, în zona austriacă din Polonia, şi era în permanentă legătură cu guvernul Austriei. În schimbul unor subvenții din partea acestuia, făcea propagandă pentru independența Ucrainei, idee pe care Austria o sprijinea ca un mijloc de a slăbi Rusia. (Nici atunci şi nici mai târziu, Lenin nu a luat poziție în favoarea independenței Ucrainei față de Austro-Ungaria.) Internat odată cu izbucnirea ostilităților ca supus al unei puteri inamice, a fost curând eliberat şi condus sub pază în Elveția, unde avea să-şi petreacă următorii doi ani şi jumătate. Ajuns acolo, a redactat o declarație programatică, în care

susținea că înfrângerea Rusiei de către germani şi austrieci ar fi fost „cel mai mic dintre rele”. Era unicul socialist european de frunte care pleda pentru înfrângerea propriei țări.

Sprijinul acordat de aproape toate partidele socialiste din Europa guvernelor din țările lor la izbucnirea războiului a reprezentat fără îndoială o încălcare a angajamentului solemn pe care şi-l asumaseră, de a nu contribui la declanşarea unui conflict a cărui povară ar fi căzut în primul rând pe umerii celor mulți. Această trădare a provocat o criză în interiorul mişcării socialiste internaționale, opunând majoritatea, care se pronunțase în favoarea războiului, unei minorități cu puternică reprezentare rusă, care cerea încetarea imediată a ostilităților. Lenin se situase în fruntea aripii radicale a acestei minorități, cerând în loc de o încheiere imediată a păcii transformarea luptei dintre națiuni într-o luptă între clase.

Propaganda antirusească a lui Lenin, ca şi dorința lui, exprimată deschis, ca Rusia să fie înfrântă au atras atenția guvernului german. Unul dintre specialiştii în probleme ruseşti ai acestuia era Alexander Helphand-Parvus, radical rus expatriat, care în 1905 formulase teoria „revoluției permanente” (Capitolul II). Deziluzionat de eşecul Revoluției din 1905, Parvus ajunsese la concluzia că numai armata germană putea elibera Rusia de țarism. Emigrat în Germania, a intrat în legătură cu Ministerul de externe de la Berlin. După izbucnirea războiului, Parvus a susținut că interesele revoluționarilor ruşi coincideau cu cele ale guvernului german, în măsura în care primii nu-şi puteau atinge obiectivul – răsturnarea regimului țarist – decât dacă armata germană i-ar fi zdrobit pe ruşi. Cu aprobarea autorităților, Parvus l-a contactat pe Lenin la Zürich în mai 1915, dar la acea vreme Lenin i-a respins planurile. A acceptat totuşi ca în schimbul unui sprijin financiar să furnizeze unui alt agent german, un naționalist

estonian, rapoartele despre situația internă din Rusia pe care colegii lui de partid i le trimiteau în exil. Aceste activități, ca şi legăturile lui cu guvernul austriac, erau dovezi de înaltă trădare şi Lenin avea să păstreze până la moarte o tăcere absolută în legătură cu ele. Totul a ieşit la iveală abia după ce Germania şi Austria şi-au deschis arhivele.

În 1915 şi 1916, Lenin a luat parte în Elveția la două conferințe ale socialiştilor pacifişti. Cu ambele ocazii, el şi colegii lui bolşevici s-au aflat în minoritate, opunându-se apelurilor de încetare imediată a focului şi cerând cu insistență ca războiul „imperialist" să fie transformat într-un război civil. Majoritatea delegaților a considerat acest slogan nerealist şi chiar primejdios: după cum sublinia unul dintre ei, semnatarii unei asemenea platforme ar fi riscat pedeapsa cu moartea, în timp ce Lenin rămânea în siguranță, în Elveția neutră. Deşi respinsă, moțiunea lui Lenin avea să constituie baza programatică a Internaționalei a Treia, Internaționala Comunistă, întemeiată în 1919 în Rusia Sovietică.

Anii de război au reprezentat pentru Lenin şi Krupskaia o epocă de grele încercări, de sărăcie şi izolare față de Rusia. Trăiau în cartiere sărace, luau masa în compania prostituatelor şi a criminalilor, abandonați de mulți dintre adepții lor de odinioară, care vedeau acum în Lenin un fanatic periculos. Singura rază de lumină pentru Lenin în această perioadă sumbră a fost legătura sa sentimentală cu Inessa Armand, fiică a unor artişti de music-hall şi soția unui bogătaş rus. Ea îl întâlnise pe Lenin în 1910, la Paris, şi îi devenise amantă cu îngăduința Nadejdei Krupskaia. Inessa pare să fi fost singura ființă umană cu care Lenin a avut o relație de adevărată intimitate.

În ciuda discursurilor lui despre războiul civil, Lenin nu credea în iminența unei revoluții. Vorbind la o întrunire a tineretului socialist, organizată la Zürich în

9/22 ianuarie 1917, el prevedea că, deşi Europa nu putea evita o răsturnare socială, „noi, bătrânii, nu vom trăi [să vedem] bătălia finală a revoluției care se profilează la orizont”. Şapte săptămâni mai târziu, regimul țarist se prăbuşea.

Capitolul VI.
LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE

Eşecul primelor încercări bolşevice de a lua puterea

Deşi se obişnuieşte să se vorbească despre două revoluții ruse în 1917 – cea din februarie şi cea din octombrie – numai prima îşi merită numele. În februarie 1917, Rusia a trăit o veritabilă revoluție, fiindcă tulburările care au dus la prăbuşirea regimului țarist, deşi nu fuseseră imprevizibile sau neprovocate, izbucniseră în mod spontan, iar Guvernul Provizoriu care a preluat puterea s-a bucurat de o recunoaştere imediată la scară națională. Nimic din toate acestea în octombrie 1917. Răsturnarea Guvernului Provizoriu nu a fost urmarea unor evenimente spontane, ci rezultatul unei conspirații pregătite cu grijă şi aduse la îndeplinire pas cu pas. Conspiratorilor le-au fost necesari trei ani de război civil pentru a supune majoritatea populației. În octombrie a avut loc o lovitură de stat clasică, prin confiscarea autorității de către un mic grup, cu o participare de fațadă a maselor – ca pentru a respecta la modul declarativ idealul democratic profesat în epocă – dar fără o implicare reală a acestora.

Lovitura de stat bolşevică a evoluat în două faze. În

prima dintre ele, desfăşurată sub conducerea directă a lui Lenin, strategia folosită urmărea repetarea evenimentelor din februarie şi răsturnarea guvernului prin demonstraţii de stradă. Această strategie a dat greş. Troţki, care a preluat conducerea mişcării în septembrie, când Lenin a fost obligat să se ascundă în Finlanda, a renunţat la orchestrarea unor agitaţii de masă. Pregătirile în vederea loviturii de stat au fost mascate prin convocarea, ilegală, a unui al doilea Congres al Sovietelor, iar trupe de şoc special constituite au primit din partea lui Troţki sarcina de a ocupa punctele vitale ale guvernului. În teorie, preluarea puterii s-a făcut cu titlu provizoriu şi în numele sovietelor, în realitate însă ea era permanentă şi realizată în beneficiul bolşevicilor.

Izbucnirea Revoluţiei din Februarie l-a găsit pe Lenin la Zürich; a aflat despre evenimente cu o întârziere de aproape o săptămână, dintr-un ziar elveţian. A hotărât să se întoarcă imediat în Rusia. Pe ce cale însă? Dată fiind poziţia lui pronunţat progermană şi antirusească, Aliaţii aveau în mod sigur să-i interzică tranzitul. Cealaltă alternativă era să călătorească prin Germania spre Suedia neutră şi de acolo, prin Finlanda, să ajungă la Petrograd. Era însă o variantă care îl expunea riscului de a se vedea acuzat de înţelegere cu inamicul, într-o perioadă în care sentimentele antigermane în Rusia erau foarte pronunţate.

Blocat la Zürich, unde – după expresia lui Troţki – se agita furios ca un animal în cuşcă, Lenin era îngrijorat de perspectiva ca bolşevicii să adopte o tactică greşită. Se temea, nu fără motiv, aşa cum aveau să demonstreze evenimentele, că adepţii lui intenţionau să urmeze linia menşevicilor, de sprijinire a Guvernului Provizoriu, în loc să acţioneze pentru înlăturarea imediată a acestuia. La 6/19 martie telegrafia bolşevicilor petrogrădeni:

> Tactica noastră: circumspecţie absolută, niciun sprijin noului guvern. Kerenski trebuie suspectat în primul rând. Înarmarea

proletariatului constituie singura garanție. Alegeri neîntârziate pentru Duma [Municipală] din Petrograd. Niciun fel de apropiere față de celelalte partide.

În momentul în care Lenin transmitea colegilor săi aceste instrucțiuni, Guvernul Provizoriu exercita puterea de numai o săptămână şi abia dacă avusese timp să-şi dezvăluie fizionomia. În orice caz, îşi demonstrase supunerea față de Sovietul socialist. Prin urmare, insistența lui Lenin ca guvernul să fie tratat cu „o circumspecție absolută" şi să nu i se acorde niciun sprijin trebuie interpretată nu ca o respingere a actelor lui, ci ca o dovadă că era considerat un rival politic. Directiva lui Lenin de „înarmare a proletariatului" indică intenția de răsturnare a guvernului printr-o insurecție armată. Iar refuzul de a coopera cu celelalte partide arată că lovitura de stat urma să fie exclusiv o operațiune a Partidului Bolşevic.

Partidul, decimat de poliția țaristă, nu avea resursele necesare pentru a înfăptui un program atât de ambițios. Se bucura de un sprijin aproape nul printre soldații răzvrătiți, iar numărul aderenților lui în rândul muncitorilor din Petrograd era mai mic decât acela al menşevicilor sau al socialist-revoluționarilor. Dar bolşevicii erau buni organizatori. La 2 martie, Comitetul de Partid din Petrograd, abia eliberat din închisoare, şi-a reluat operațiunile şi, trei zile mai târziu, a reînceput să publice *Pravda*, care fusese interzisă după declanşarea războiului. Bolşevicii şi-au însuşit, ca sediu pentru partid, luxoasa vilă a balerinei M. F. Kşesinskaia, despre care se spunea că în tinerețe fusese amanta țareviciului, viitorul Nicolae al II-lea.

Bolşevicii petrogrădeni erau dispuşi să coopereze cu menşevicii pentru a sprijini Guvernul Provizoriu „burghez", fără însă a face parte din el. Aceasta era şi opțiunea unor bolşevici de frunte, Lev Kamenev şi Iosif Stalin, reîntorşi din Siberia în urma amnistiei declarate

de guvern. Strategia bolşevică, aşa cum a enunțat-o Stalin la Conferința Bolşevicilor din întreaga Rusie, ținută la Petrograd între 28 martie şi 4 aprilie, era similară cu cea a menşevicilor: control asupra Guvernului Provizoriu şi colaborare cu celelalte „forțe progresiste" în combaterea „contrarevoluției". Comportamentul „nebolşevic" al bolşevicilor în acel moment şi întoarcerea cu o sută optzeci de grade produsă în atitudinea lor după sosirea lui Lenin demonstrează că acțiunea partidului nu se baza pe principii precise, pe care membrii lui le puteau asimila şi pune în practică, ci pe voința conducătorului. Ceea ce îi unea deci pe bolşevici era nu credința în anumite principii, ci credința în anumite persoane.

Germanii aveau propriile lor planuri în legătură cu radicalii ruşi. În toamna lui 1916, Kaiser-ul Wilhelm făcea următoarele reflecții:

> Din punct de vedere strict militar, este important să izolăm pe unul sau altul dintre beligeranții aliați, printr-o pace separată, pentru a putea astfel să ne aruncăm cu toate forțele împotriva celorlalți... În consecință, efortul nostru de război trebuie organizat ținând cont de măsura în care tulburările din Rusia pot influența încheierea unei păci cu noi.

Se punea deci problema exploatării poziției progermane şi antirăzboinice a stângii radicale, al cărei lider necontestat era Lenin.

Cel care insista cel mai mult pentru a se miza pe „cartea Lenin" era Parvus. În 1917 el se afla în Danemarca, țară neutră, unde desfăşura acțiuni de spionaj sub acoperirea companiei de importuri al cărei proprietar era. Reprezentantul lui de afaceri la Stockholm era polonezul Jacob Fürstenberg-Ganetski, colaborator de încredere al lui Lenin. Familiarizat îndeaproape cu aspectele politicii ruse, Parvus, care era un strateg politic de talie comparabilă cu a liderului bolşevic, l-a asigurat pe ambasadorul german în

Danemarca că, odată ce ar fi avut cale liberă, stânga antirăzboinică avea să provoace o asemenea discordie în Rusia, încât în două-trei luni țara ar fi ieşit din război. El a atras în mod deosebit atenția asupra lui Lenin, pe care îl descria ca fiind „un nebun mult mai periculos" decât Kerenski. Cu o extraordinară capacitate de previziune, el a afirmat că, odată reîntors în Rusia, Lenin avea să răstoarne Guvernul Provizoriu, să preia conducerea şi să încheie o pace separată. Parvus înțelesese dorința de putere a lui Lenin şi era convins că acesta ar fi fost gata să încheie un târg pentru a i se permite să traverseze Germania în drum spre Suedia şi Rusia. La sugestia lui Parvus, ambasadorul german a telegrafiat la Berlin:

> Trebuie să încercăm cu orice preț să provocăm în Rusia cel mai mare haos cu putință... Trebuie să facem tot ce ne stă în puteri... pentru a adânci neînțelegerile dintre partidele moderate şi cele extremiste, fiindcă avem tot interesul ca acestea din urmă să învingă, revoluția urmând să devină atunci inevitabilă şi să îmbrace forme care vor zdruncina cu siguranță stabilitatea statului rus.

Convins de aceste argumente, guvernul de la Berlin a autorizat ambasada sa din Elveția să inițieze negocieri cu exilații ruşi în legătură cu tranzitarea Germaniei. Lenin, care a negociat în numele lor, a făcut tot posibilul să se asigure că nu aveau să fie acuzați de colaborare cu inamicul. Ruşii urmau să fie schimbați cu un număr de civili germani reținuți în Rusia; trenul lor urma să aibă un statut extrateritorial şi să fie scutit de controlul paşapoartelor. Obiectivele lui Lenin coincideau întâmplător cu cele ale germanilor şi, ca întotdeauna, liderul bolşevic acționa şi acum după principiul că trebuie să cooperezi cu cei cu care împărtăşeşti anumite interese de moment împotriva unui dușman comun. Cât despre germani, ei nu făceau decât să aplice o strategie mai generală. După cum scria istoricul Richard M. Watt:

Pentru fiecare din inamicii lor – Franța, Marea Britanie, Italia şi Rusia –, germanii puseseră de multă vreme la punct planuri menite să sprijine o trădare din interior. În linii mari, desfăşurarea lor urma să fie similară: mai întâi, crearea de discordie prin intermediul partidelor de extremă stângă; apoi, apeluri pacifiste ale unor defetişti, inspirați sau pur şi simplu cumpărați de Germania; în fine, încheierea unei înțelegeri cu o personalitate politică de frunte, care urma să preia conducerea guvernului pe fondul declinului de autoritate şi să ceară pace.

În Marea Britanie, germanii s-au folosit de un irlandez, Sir Roger Casement, în Franța de Joseph Caillaux, iar în Rusia de Lenin. Casement a fost spânzurat, Caillaux a sfârşit în închisoare; singur Lenin a avut succes.

La 27 martie/9 aprilie, orele 3:20 după-amiaza, un tren în care se aflau treizeci şi doi de emigranți ruşi a părăsit gara din Zürich, îndreptându-se spre granița cu Germania. Printre pasageri se numărau Lenin, Krupskaia, Grigori Zinoviev cu soția şi copilul lui, Inessa Armand. La trecerea pe teritoriul german, trenul a avut prioritate maximă. Contrar legendei, el nu era sigilat, însă niciun german nu a pătruns în vagonul respectiv, respectându-se înțelegerea încheiată. La 30 martie/12 aprilie, ruşii au ajuns pe malul Mării Baltice, unde s-au îmbarcat la bordul unui vapor cu aburi, cu destinația Suedia.

La Stockholm erau aşteptați de Parvus. Acesta a cerut să-l întâlnească pe Lenin, însă Lenin a refuzat, trimițându-l în locul lui pe un colaborator apropiat, Karl Radek, care, fiind cetățean austriac, nu putea fi acuzat de înțelegere cu inamicul. Conținutul discuțiilor dintre Radek şi Parvus nu s-a păstrat, dar practic este aproape sigur că cei doi au stabilit condițiile sprijinului financiar acordat de Germania bolşevicilor. După încheierea negocierilor, Parvus a plecat imediat la Berlin, pentru a se întâlni cu ministrul de externe german.

Lenin şi însoțitorii lui au ajuns la Petrograd în seara zilei de 3 aprilie, la orele 23:10. Sosirea lor a coincis cu încheierea Conferinței Bolşevicilor din întreaga Rusie, iar adepții lui Lenin i-au rezervat o primire de care nicio altă personalitate politică a Rusiei post-țariste nu se bucurase până atunci. Când trenul a intrat în gara Finlandia, o orchestră a început să cânte Marseieza; în fața gării aştepta un automobil blindat, iluminat de un proiector. Lenin s-a urcat pe maşină, de unde a adresat celor de față un scurt mesaj, după care, urmată de o mulțime de oameni, maşina s-a pus în mişcare spre vila balerinei Kşesinskaia. Aici, Lenin a ținut un discurs al cărui militantism i-a uimit pe cei prezenți. Ideea conducătoare a discursului era că trecerea de la etapa „burgheză" a revoluției la cea socialistă era o problemă de săptămâni, nu de ani. Suhanov, un menşevic care se afla în acele momente în public, scria:

> Nu pot uita acel discurs, care, asemenea unui fulger, m-a zguduit şi stupefiat nu doar pe mine, eretic rătăcit în mijlocul unui delir, dar chiar şi pe adevărații credincioşi. Vă asigur că nimeni nu se aştepta la aşa ceva. Părea că toate forțele elementare îşi părăsiseră sălaşurile şi că duhul nimicirii universale, care nu cunoştea piedici sau îndoieli, nici calcule şi slăbiciuni omeneşti, plutea în cercuri deasupra capetelor discipolilor, încremeniți în holul vilei ca sub puterea unei vrăji.

Ceva mai târziu, Lenin le-a citit simpatizanților lui documentul cunoscut sub numele de „Tezele din Aprilie". Majoritatea celor prezenți au fost izbiți de conținutul documentului, care părea opera unui om rupt de realitate, dacă nu de-a dreptul a unui nebun. Lenin propunea: ieşirea din război; trecerea neîntârziată la etapa următoare a revoluției; încetarea oricărui sprijin pentru Guvernul Provizoriu; trecerea întregii puteri în mâinile sovietelor; dizolvarea armatei şi înlocuirea ei cu miliții populare; confiscarea marilor proprietăți funciare şi naționalizarea pământului; integrarea instituțiilor

financiare ale Rusiei într-o singură Bancă Națională, aflată sub directa supraveghere a sovietelor; controlul sovietelor asupra producției şi distribuției; crearea unei noi Internaționale.

Comitetul de redacție al *Pravdei* a refuzat inițial să publice „Tezele" lui Lenin. Obligat să o facă, a însoțit textul acestuia de un editorial în care ziarul se disocia de opiniile autorului.

Oricare va fi fost părerea bolşevicilor despre declarațiile liderului lor, germanii erau încântați. La 4/17 aprilie, agentul lor la Stockholm telegrafia la Berlin: „Intrarea lui Lenin în Rusia un succes. Acționează aşa cum dorim."

Lenin era un om căruia cu greu îi puteai desluşi intențiile: cum politica însemna pentru el război, nu îşi dezvăluia planurile mai mult decât ar face-o un general în ajunul bătăliei. Nu făcea, e adevărat, niciun secret din obiectivul strategic general pe care şi-l fixase; tactica lui însă rămânea necunoscută. Benito Mussolini, un expert în arta loviturii de stat, mărturisea cândva unui prieten: „Statul trebuie apărat nu atât de programul revoluției, cât de tacticile ei".

Ca toți marii cuceritori, Lenin se pricepea foarte bine să găsească punctele slabe ale duşmanului. Era conştient de faptul că reprezentanții intelighenției liberale şi socialiste nu erau – ca să folosim o expresie a lui Clemenceau – decât nişte „tigri vegetarieni", oameni care, în ciuda atitudinii lor revoluționare, se temeau în egală măsură de violență şi de responsabilități. Ştia că Rusia e stăpânită de nemulțumiri şi aspirații nesatisfăcute, care – stimulate şi bine direcționate – îi puteau aduce puterea. Pentru a atinge acest obiectiv, bolşevicii trebuiau să se distanțeze de acțiunile guvernului şi ale celorlalte partide, prezentându-se drept unica alternativă la starea de lucruri existentă.

Lenin studiase cu atenție cartea lui Clausewitz,

Despre război, aplicându-i ideile în activitatea sa politică. Ca şi în război, obiectivul trebuia să fie nu doar înfrângerea inamicului, ci şi nimicirea lui, ceea ce presupunea: (1) a-l lipsi de forțe armate, şi (2) a-i distruge instituțiile. Dar dacă acesta refuza să se supună, trebuia mers până la anihilarea lui fizică.

Principiul după care se ghida Lenin pornea de la afirmația făcută – oarecum în treacăt – de Marx, în urma căderii Comunei din Paris, în 1871. Analizând eşecul acesteia, Marx ajungea la concluzia că, încercând să cucerească – în loc să lichideze – structurile politice, sociale şi militare existente, comunarzii comiseseră o eroare fundamentală. Revoluțiile viitoare trebuiau deci „nu să transfere aparatul birocratico-militar din mâinile unora în mâinile celorlalți, ci să-l *zdrobească* pur şi simplu". Aceste cuvinte s-au imprimat adânc în mintea lui Lenin, arătându-i cum să prevină reacțiile contrarevoluționare care provocaseră eşecul precedentei revoluții. Ele explică de asemeni distrugerea pe care Lenin şi succesorul lui, Stalin, au semănat-o în Rusia după preluarea puterii.

Experiența Revoluției din Februarie pare să-l fi convins pe Lenin că Guvernul Provizoriu putea fi răsturnat prin acțiuni de stradă, aşa cum se întâmplase cu regimul țarist. De astă dată însă, demonstrațiile trebuiau dirijate cu grijă de Partidul Bolşevic. Lenin a împrumutat în acțiunile lui revoluționare tactica militară a hărțuirii (*tiraillerie*), folosită de armatele lui Napoleon pentru a identifica punctele slabe ale inamicului, înaintea loviturii decisive date de garda imperială. În afară de Clausewitz, Lenin studiase şi cartea sociologului francez Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, operă de pionerat în analiza comportamentului uman în cadrul mulțimii şi a modalităților de a-l manipula. (Mussolini şi Hitler s-au folosit şi ei de observațiile lui Le Bon.)

În cele trei luni care au urmat întoarcerii lui în Rusia,

Lenin s-a lansat cu imprudență în mai multe încercări de a răsturna Guvernul Provizoriu, folosindu-se de forța străzii. A eşuat de fiecare dată, iar ultima încercare, în iulie 1917, a fost pe punctul să se soldeze cu distrugerea Partidului Bolşevic. Hărțuielile nu au fost însă cu totul inutile, demonstrând lipsa de fermitate a guvernului, aspect pe care Troțki avea să-l exploateze ulterior cu succes. Ele au contribuit în plus la consolidarea mişcării bolşevice.{16}

Prima tentativă, oarecum timidă, a bolşevicilor de a lua puterea a avut loc în aprilie, la mai puțin de trei săptămâni după întoarcerea lui Lenin. Pretextul l-a constituit neînțelegerea dintre guvern şi Soviet în privința obiectivelor războiului. Sovietul voia continuarea războiului până la victorie, dar şi încheierea lui cu o pace fără „anexiuni şi despăgubiri". Ministrul de externe, Miliukov, avea o opinie diferită, dorind ca Rusia să revendice Bosforul şi Dardanelele, împreună cu Constantinopolul, promise de Aliați în 1915 de teama ieşirii ruşilor din război. Semnalele contradictorii trimise de guvern în această privință au condus la ieşirea în stradă a unor unități militare, care au declanşat demonstrații sub conducerea unor ofițeri tineri cu vederi radicale. Bolşevicii li s-au alăturat, lansând lozinci în care cereau demisia guvernului şi înlocuirea lui cu Sovietul. Generalul Lavr Kornilov, comandant al Districtului Militar Petrograd, a cerut aprobarea cabinetului pentru a pune capăt tulburărilor prin forță, dar propunerea i-a fost respinsă şi ordinea a fost restabilită prin înțelegere cu Ispolkom-ul. Dezgustat de lipsa de fermitate a guvernului, Kornilov a cerut să fie eliberat din funcție şi trimis pe front. Ne vom mai întâlni cu el.

Lecția evenimentelor din aprilie l-a condus pe Lenin la concluzia că bolşevicii „nu fuseseră îndeajuns de revoluționari" în acțiunile lor.

Agitațiile din aprilie au grăbit declanşarea primei crize

guvernamentale. În apelul pe care l-a dat publicității la sfârşitul lunii (vezi mai sus, p. 99), guvernul recunoştea că nu mai putea administra singur treburile țării şi făcea apel la inteligheția socialistă să i se alăture. Ispolkom-ul, credincios principiului pe care şi-l fixase, de a controla noua autoritate din afară, a respins inițial cererile cabinetului, dar la începutul lui mai şi-a reconsiderat poziția, acceptând. După demisia lui Miliukov şi a lui Guşkov, şase reprezentanți socialişti ai Sovietului au devenit miniştri în ceea ce avea să fie cunoscut ca „Guvernul de Coaliție". Lvov şi-a păstrat postul de prim-ministru, iar Kerenski a preluat conducerea Ministerului de război.

Înțelegerile din mai au atenuat efectele pernicioase ale dualității puterii, dar au creat o nouă problemă. Acceptând să intre în guvernul „burghez" şi devenind astfel o componentă a establishmentului, socialiştii trebuiau să îşi asume în mod inevitabil partea lor de răspundere ori de câte ori lucrurile mergeau prost. Acest lucru le-a permis bolşevicilor, care refuzaseră să intre în coaliție, să se prezinte drept unica alternativă la autoritatea „burgheză" existentă şi adevărații gardieni ai revoluției. Şi, dat fiind că sub administrația incompetentă a intelectualilor liberali şi socialişti situația nu putea decât să se înrăutățească, Partidul Bolşevic se plasa în poziția de unic partid capabil să salveze Rusia.

În lunile mai-iunie 1917, bolşevicii au continuat să rămână abia a treia forță între partidele socialiste: la Primul Congres al Sovietelor din întreaga Rusie, desfăşurat la începutul lui iunie, nu dețineau decât 105 locuri, față de cele 285 ale socialist-revoluționarilor şi 248 ale menşevicilor. La Primul Congres al Țărănimii, dominat de socialist-revoluționari, bolşevicii nu au avut decât douăzeci de delegați. Timpul se scurgea însă în favoarea lor.

Bolşevicii aveau un număr de avantaje în raport cu

rivalii lor. Pe lângă statutul lor de unică alternativă la „status quo” şi organizația lor paramilitară, la fel de singulară, merită menționate încă două atuuri.

Spre deosebire de menşevici şi socialist-revoluționari, care nu duceau lipsă de lozinci revoluționare, dar dădeau înapoi când trebuiau să le aplice, bolşevicii îşi respectau programul la modul literal. Puteau de aceea să îi înfățişeze pe rivalii lor socialişti ca pe nişte ipocriți şi să se prezinte drept adevărata conştiință a Revoluției. În plus, din nou în contrast cu socialiştii, bolşevicii gândeau în termeni globali, fără să le pese prea mult de ceea ce se întâmpla cu Rusia – care reprezenta pentru ei doar o rampă de lansare a revoluției mondiale. Îşi puteau deci permite să acționeze cu o totală lipsă de răspundere, promițând fiecărei categorii ceea ce dorea şi încurajând tendințele cele mai distructive, lucru pe care nici menşevicii, nici socialist-revoluționarii – ca să nu mai vorbim de liberali sau conservatori – nu erau pregătiți să îl facă. Ulterior, odată ajunşi la putere, bolşevicii aveau să-şi uite rapid toate promisiunile, reconstruind statul într-o formă extrem de centralizată. Până atunci însă, indiferența lor față de soarta Rusiei avea să reprezinte un atu imens, poate chiar hotărâtor.

Destrămarea rapidă a unității Rusiei a oferit Partidului Bolşevic şansa de a slăbi influența menşevicilor în sânul mişcării sindicale. Pe măsură ce sistemele de transport şi comunicații se dezintegrau şi regiunile, lipsite acum de sprijinul guvernului central, erau nevoite să îşi rezolve singure problemele, rețeaua națională de sindicate dispărea. Lucrătorii din fabrici părăseau sindicatele din structura orizontală, organizată după criterii de ramură, şi se integrau în sindicate organizate pe verticală, în cadrul fiecărei întreprinderi. Această evoluție a stimulat dezvoltarea sindicalismului, formă de anarhism care cerea desființarea statului şi trecerea economiei naționale sub controlul muncitorilor. Una dintre manifestările acestei tendințe a fost apariția

comitetelor de fabrică (Fabzavkom), care reuneau lucrătorii cu meserii diferite din aceeaşi fabrică. Iniţial, Fabzavkom-urile adoptaseră o atitudine moderată, contribuind la creşterea producţiei, dar ele s-au radicalizat curând, înlăturând proprietarii şi directorii şi preluând conducerea fabricilor. Marxiştii disprețuiau sindicalismul, fiindcă intenția lor era de a încredința conducerea economiei statului socialist, nu muncitorilor. Şi totuşi, aşa cum procedase şi cu alte ocazii, Lenin s-a identificat cu cauza sindicalismului, alăturându-se vocilor care cereau trecerea industriei sub „control muncitoresc". A câştigat astfel de partea Partidului Bolşevic o mare parte a proletariatului industrial: la Prima Conferință a Comitetelor de Fabrică din Petrograd, desfăşurată la sfârşitul lui mai, bolşevicii controlau cel puțin două treimi din numărul delegaților. {17}

Ulterior, în 1920, tendința sindicalistă din sânul Partidului Comunist avea să-i dea multă bătaie de cap lui Lenin, care a recurs la epurări pentru a o elimina. În 1917 el sprijinea însă din toată inima sindicalismul.

Dat fiind că în viziunea lui preluarea puterii avea să fie, în faza sa decisivă, un act violent, Lenin a organizat o armată privată, Gărzile Roşii, pe care a refuzat să o subordoneze Sovietului. A desfăşurat de asemeni o intensă propagandă în rândul soldaților, atât în garnizoanele din oraşe, cât şi pe front, pentru a lipsi guvernul de sprijinul armatei în perspectiva plănuitei lovituri de stat. Propaganda antirăzboinică era dusă pe un ton moderat, fiindcă soldații îi urau pe germani şi Lenin era deja suspectat de a fi agentul lor. Ziarele bolşevice, distribuite în mare număr printre militari, erau purtătoarele unui mesaj subtil, mai degrabă propagandistic decât agitatoric: soldații nu trebuiau să lase armele, ci să se gândească numai cine dorea războiul şi în ce scop? (Răspunsul era: „burghezia".){18} Era un apel voalat în favoarea războiului civil. Soldații

erau îndemnați să nu permită cu niciun preț să fie folosiți împotriva muncitorilor (se subînțelegea: împotriva Partidului Bolşevic).

Acest gen de propagandă, răspândit prin ziare cu tiraje de sute de mii de exemplare, cele mai multe distribuite gratuit, necesita anumite sume de bani. Banii proveneau în special din Germania, care avea acelaşi interes ca şi bolşevicii ca Rusia să iasă din război. Despre activitățile subversive de acest gen rămân rareori dovezi scrise. Persoane de încredere de la Berlin trimiteau, prin intermediari siguri, bani unor agenți bolşevici din Suedia neutră, fără ca vreun fel de cerere scrisă sau chitanță să fi fost emisă. O sursă dintre cele mai autorizate, fostul ministru german de externe, Richard Kühlmann, arhitect al politicii germane pro-bolşevice din anii 1917–1918, afirmă că bolşevicii foloseau subvenții germane pentru a-şi finanța organizarea şi propaganda. La 3 decembrie 1917 (stil nou), într-un memorandum interior confidențial, Kühlmann rezuma astfel contribuția țării sale la cauza bolşevică:

> Destrămarea Antantei, urmată de crearea unor alianțe politice convenabile nouă reprezenta cel mai important obiectiv al diplomației noastre în timpul războiului. Rusia părea a fi veriga cea mai slabă din lanțul inamic. Sarcina noastră era deci să slăbim şi, atunci când ar fi devenit posibil, să îndepărtăm această verigă. Iată scopul activităților subversive pe care le-am dirijat în spatele frontului – în primul rând, încurajarea tendințelor separatiste şi sprijinirea bolşevicilor. Fără fondurile pe care le-au primit de la noi în permanență, pe diferite canale şi sub diverse acoperiri, bolşevicii nu şi-ar fi putut publica principalul lor jurnal, *Pravda*, nu ar fi putut desfăşura o propagandă energică şi nu şi-ar fi extins considerabil baza de sprijin, inițial atât de limitată.

Un socialist german apropiat guvernului de la Weimar [de după război] estima că sumele destinate bolşevicilor au depăşit 50 de milioane de mărci germane-aur,

echivalentul a 6-10 milioane de dolari, adică cel puțin nouă tone de aur. Cea mai mare parte au fost se pare transmise printr-un funcționar al ambasadei germane de la Stockholm, un oarecare Kurt Riezler. Riezler i le plătea lui Fürstenberg-Ganetski, colaborator al lui Lenin şi angajatul lui Parvus, iar acesta le transfera unor firme-fantomă din Petrograd, printre care şi o companie farmaceutică deținută de unul dintre membrii Comitetului Central bolşevic. Guvernul Provizoriu a aflat despre aceste tranzacții de la spionajul francez, urmărindu-le pentru a se prevala eventual de ele mai târziu, dar fără a le pune pentru moment capăt.{19}

Deşi lipsit de experiență în probleme militare, Kerenski şi-a îndeplinit atribuțiile de ministru de război cu o remarcabilă energie. El considera că supraviețuirea democrației în Rusia depindea de starea de spirit a armatei şi că cea mai bună soluție pentru a ridica moralul acesteia ar fi fost o ofensivă încununată de succes. Kerenski spera să repete performanța din 1792 a armatei franceze, care îi oprise şi respinsese pe invadatorii prusaci, câştigând astfel sprijinul întregii națiuni pentru guvernul revoluționar. Spera de asemenea ca o victorie răsunătoare a armatei ruse să-i permită să se debaraseze de bolşevici, care duceau o campanie neîntreruptă împotriva guvernului.

Ofensiva a fost stabilită pentru mijlocul lunii iunie. Contribuția personală a lui Kerenski a constat în încurajarea trupelor cu discursuri patriotice; entuziasmul provocat de discursurile lui era enorm şi imediat, dar se topea îndată după plecarea oratorului. Generalii, puşi în situația de a comanda o armată din ce în ce mai indisciplinată, priveau cu un ochi sceptic toată această retorică şi îl porecleră pe ministru „Convingătorul Suprem”. Dorința de luptă dispăruse însă. După opinia lui Kerenski însuşi, Revoluția sădise în soldați convingerea că războiul nu mai avea niciun rost. „După trei ani de suferințe amare”, spunea el,

„milioanele de soldați sătui de război începuseră să se întrebe: «De ce să murim tocmai acum, când acasă ne aşteaptă o viață nouă, mai liberă?»" Atitudinea Sovietului, care pe de o parte îndemna la continuarea luptei, iar pe de alta condamna războiul „imperialist", nu făcea decât să încurajeze aceste sentimente.

Bolşevicii au încercat să exploateze starea de spirit din armată, punând la cale o a doua demonstrație de masă, pentru 10 iunie – de astă dată participanții urmau să fie înarmați –, cu intenția de a pune guvernul în dificultate şi, dacă ocazia se ivea, de a-l răsturna. Planul, considerat prematur şi respins de o bună parte a membrilor Comitetului Central al Partidului Bolşevic, a fost anulat în ultimul moment, la insistențele Sovietului. Acceptând să cedeze, bolşevicii au pus totuşi în vedere Sovietului că pe viitor nu aveau să mai țină cont de opinia lui.

La 16 iunie, armata rusă a lansat operațiunea prevăzută. Forța maximă a atacului a fost concentrată pe frontul sudic, înspre Lvov şi Galiția. Dar ofensiva, în care Armata a Opta comandată de Kornilov s-a distins în mod deosebit, şi-a pierdut suflul de îndată ce germanii au venit în sprijinul austriecilor. La vederea uniformelor germane, ruşii au luat-o la fugă speriați. Operațiunea din iunie a fost ultima zvâcnire a unei armate muribunde.

Din acel moment, armata nu a mai desfăşurat acțiuni semnificative; curând ea avea să se destrame. Ar fi deci timpul să trecem în revistă pierderile înregistrate de Rusia în primul război mondial. Acestea sunt adesea mult exagerate, afirmându-se chiar că ele au depăşit pierderile tuturor celorlalte puteri beligerante. Estimările cele mai plauzibile vorbesc de 1,3 milioane de morți, număr egal cu cel înregistrat de francezi şi austrieci, dar cu o treime mai mic decât cel din tabăra germană. Ruşii au avut totuşi de departe cel mai mare număr de soldați căzuți prizonieri – 3,9 milioane – cifră care, comparată

cu pierderile lor de pe câmpul de luptă, arată că se predau într-un ritm de doisprezece-cincisprezece ori mai mare decât soldații occidentali.

Eşecul ofensivei din iunie 1917 a afectat în mod catastrofal reputația lui Kerenski şi a Guvernului Provizoriu, mărind considerabil şansele de succes ale bolşevicilor, antirăzboinici declarați; profitând de atmosfera de deznădejde care se instalase la Petrograd, s-au aventurat într-o nouă tentativă de puci.

Desfăşurarea evenimentelor din iulie a rămas multă vreme neclară, în mare parte datorită eforturilor deosebite pe care comuniştii le-au depus spre a-şi ascunde implicarea în ceea ce s-a dovedit a fi un dezastru absolut.

Tulburările din iulie au fost provocate de hotărârea guvernului de a trimite pe front câteva unități ale garnizoanei Petrograd. Ordinul, care încălca înțelegerea încheiată cu Sovietul patru luni mai înainte, i-a înfuriat pe soldați. Bolşevicii au dezlănțuit o campanie propagandistică fără precedent, instigând garnizoana la răzvrătire. Au avut însă grijă să se asigure că tulburările nu aveau să fie spontane şi neorganizate, aşa cum se întâmplase în februarie, ci dirijate cu precizie de propria lor organizație militară, un centru clandestin de comandă creat pentru a coordona lovitura de stat.

La 29 iunie, într-o atmosferă de tensiune crescândă, Lenin a dispărut brusc din Petrograd. A reapărut curând în Finlanda. Motivul declarat al plecării era starea lui de epuizare şi nevoia de a se odihni. Cel mai probabil însă a fost vorba de semnale transmise de simpatizanții bolşevici din guvern, conform cărora autoritățile dețineau suficiente dovezi despre legăturile partidului cu inamicul pentru a-i aduce pe liderii acestuia în fața justiției. Într-adevăr, la 1 iulie s-a ordonat arestarea a douăzeci şi opt de bolşevici de frunte, printre care şi Lenin.

În absența acestuia, bolşevicii petrogrădeni şi-au

concentrat acțiunile asupra Regimentului de Mitraliere, cea mai mare unitate militară din capitală şi cea care le crea autorităților cele mai numeroase probleme. La 30 iunie s-a aflat că regimentul urma să fie dezafectat şi soldații trimişi pe front. Au urmat adunări de protest, în timpul cărora agitatori bolşevici şi anarhişti îi instigau pe soldați împotriva autorităților. Mitinguri similare au avut loc şi la baza navală de lângă Petrograd, Kronstadt, bastion al anarhiştilor. Bolşevicii oscilau între a incita la răzvrătire sau a-i linişti pe soldați, pentru că – oricât de mult ar fi dorit să provoace o revoltă pe scară largă – se temeau că o acțiune prematură şi insuficient dirijată putea oferi guvernului un pretext pentru a-i zdrobi.

La 3 iulie, Regimentul de Mitraliere, decizând prin vot să iasă în stradă, a trimis emisari în celelalte unități de garnizoană pentru a le cere sprijinul. Majoritatea au refuzat. Ceva mai târziu în cursul zilei, principalii lideri bolşevici aflați în Petrograd – Kamenev, Troțki şi Zinoviev – au hotărât să se alăture răzvrătiților. Planul lor era să preia controlul Secției Muncitoreşti a Sovietului şi să proclame trecerea puterii în mâinile Sovietului, urmând ca *abia* apoi să anunțe Ispolkom-ul de decizia luată. În conformitate cu acest plan, au convocat o sesiune extraordinară a Secției Muncitoreşti. Când Zinoviev a declarat că Sovietul se pregăteşte să ia puterea, menşevicii şi socialist-revoluționarii au părăsit şedința, lăsându-le bolşevicilor controlul deplin. La propunerea lor, cei rămaşi au votat o rezoluție care cerea trecerea întregii puteri în mâinile Sovietului. Comitetul Central bolşevic, întrunit noaptea târziu, a dat ordin organizației sale militare să scoată a doua zi în stradă soldații şi marinarii răzvrătiți, cu armele asupra lor, pentru o demonstrație.

Bolşevicii acționau după un plan flexibil, deciziile urmând să fie luate în funcție de modul în care avea să evolueze demonstrația. Mihail Kalinin, participant la evenimente (şi, peste ani, preşedinte al Uniunii

Sovietice), descria în felul următor situația bolşevicilor:

> Responsabilii partidului se aflau în fața unei dileme: „Despre ce e vorba – e o demonstrație sau ceva mai mult decât atât? Poate începutul revoluției proletare, luarea puterii?”... [Lenin] a răspuns: „Vom vedea ce se întâmplă, acum nimeni nu poate spune!”... Era într-adevăr o trecere în revistă, o probă a forțelor revoluționare, a numărului, calității şi activismului lor... Proba se putea transforma într-o înfruntare hotărâtoare: totul depindea de raportul de forțe şi de mulți alți factori. În orice caz, ca pentru a ne pregăti pentru orice surpriză neplăcută care se putea ivi, ordinul comandantului a fost: „Vom vedea”. Asta nu însemna că nu eram gata să aruncăm regimentele în luptă, dacă raportul de forțe se dovedea favorabil, sau dimpotrivă, să ne retragem cu minimum de pierderi, ceea ce s-a şi întâmplat de fapt la 4 iulie. {20}

Demonstrația soldaților a început, aşa cum se plănuise, cu trecerea în revistă a trupelor de către bolşevici, în curtea vilei Kşesinskaia. Lenin, care se întorsese chiar în acea dimineață, le-a ținut un discurs scurt şi oarecum neangajant. Demonstranții au mărşăluit apoi prin centrul oraşului, îndreptându-se spre Palatul Taurida, cândva sediul Dumei, acum al Sovietului. Erau coordonați de organizația militară bolşevică, ale cărei unități ocupau puncte strategice în capitală. Intenția oamenilor lui Lenin era să forțeze Sovietul să preia puterea: bolşevicii nu se îndoiau că, odată atins acest obiectiv, aveau să-i dea la o parte cu uşurință pe socialist-revoluționari şi menşevici şi să preia controlul.

După-amiază, o mulțime imensă era adunată în fața Palatului Taurida. Oratorii bolşevici, răspândiți printre oameni, îi bombardau cu întrebări provocatoare pe socialiştii din Soviet, pe măsură ce aceştia îşi făceau apariția. Scena era pregătită pentru ultimul act, dar acesta nu a mai avut loc, fiindcă în momentul crucial Lenin şi-a pierdut curajul. În clipa în care trupele bolşevice, aşteptând ordinul lui, erau gata să ocupe

palatul şi să anunțe preluarea puterii, Lenin a ezitat şi a pierdut partida.

Guvernul, aflat sub asediu şi practic lipsit de apărători înarmați, părea paralizat. Spre marele lui noroc, ministrul de justiție a reacționat prompt, oferind presei o parte din probele pe care le deținea despre legăturile bolşevicilor cu Germania. Informațiile au ajuns rapid la urechile soldaților din garnizoană, producând un efect electrizant. Spre seară, unități ale armatei au ajuns la Palatul Taurida, hotărâte să-i trimită la plimbare pe bolşevici şi pe sprijinitorii acestora. Răzvrătiții, împreună cu simpatizanții lor din rândurile muncitorilor, au fugit. La căderea nopții, se putea spune că puciul eşuase.

În zilele următoare oraşul a fost ocupat de trupe loiale guvernului, venite de pe front, iar poliția a început să-i vâneze şi să-i aresteze pe bolşevici. S-a dat ordin ca Lenin şi colaboratorii lui cei mai apropiați să fie reținuți sub acuzația de „înaltă trădare şi organizare a unei rebeliuni armate". Lenin s-a ascuns undeva în Petrograd, negând cu energie că ar fi avut intenția să organizeze o lovitură de stat; câteva zile mai târziu, însoțit de Zinoviev, a fugit din Petrograd deghizat, oprindu-se un timp într-o regiune din vecinătate şi îndreptându-se apoi spre Finlanda. Majoritatea colegilor lui au fost arestați, dar guvernul nu a declanşat procedurile legale împotriva lor, din cauza obiecțiilor ridicate de Soviet; membrii acestuia se temeau că orice acțiune îndreptată împotriva bolşevicilor ar fi creat un precedent, putând servi ca pretext pentru o eventuală lichidare a partidelor socialiste. Deşi puciul eşuat fusese îndreptat în egală măsură împotriva Sovietului şi a Guvernului Provizoriu, Sovietul simțea că soarta îi era legată de cea a bolşevicilor.

În urma evenimentelor din iulie, Lvov a demisionat şi Kerenski a preluat postul de prim-ministru, primind puteri sporite. El i-a oferit lui Kornilov comanda forțelor

armate. A ordonat de asemenea ca unitățile care participaseră la rebeliune să fie dezarmate şi numărul soldaților din garnizoana Petrograd redus. S-a interzis distribuirea pe front a *Pravdei* şi a altor publicații bolşevice. În ciuda acestor măsuri energice însă, Kerenski continua să se teamă mai mult de o lovitură a dreptei monarhiste decât de o repetare a puciului bolşevic. Străduindu-se să liniştească Sovietul, el nu a aplicat bolşevicilor lovitura de grație la care se aşteptau. Ceea ce i-a salvat. Troțki avea ulterior să scrie: „Din fericire duşmanii noştri nu au avut o logică suficient de consecventă şi nici destulă hotărâre."

Lovitura de stat

Lenin ascunzându-se, în septembrie 1917 comanda forțelor bolşevice a fost preluată de colaboratorii lui. Troțki era cel mai cunoscut dintre membrii partidului, în mare parte datorită talentelor sale oratorice remarcabile. Conducerea operațională a puciului a fost încredințată organizației militare a bolşevicilor, al cărei şef era N. I. Podvoiski. Unul dintre cei care a cunoscut din interior Partidul Bolşevic, Viaceslav Molotov, îşi amintea mulți ani mai târziu că Troțki jucase un „rol major" în octombrie 1917, însă „numai ca agitator" – nefiind implicat în chestiunile organizatorice.{21} Sfidând îndemnurile la acțiune imediată ale lui Lenin, colaboratorii lui au adoptat o strategie mai precaută, evitând agitațiile de stradă şi plănuind să-şi mascheze puciul ca o preluare a puterii de către Soviet.

Personalitatea lui Troțki o completa în mod ideal pe aceea a lui Lenin. Mai cultivat şi mai strălucitor decât acesta, orator şi scriitor mai talentat, avea puterea de a electriza mulțimile, în timp ce carisma lui Lenin era

limitată la micul lui cerc de adepți. Troțki nu era prea popular printre cadrele bolşevice, în parte pentru că intrase relativ recent în partid, în parte din cauza aroganței lui insuportabile. În timpul Revoluției şi al războiului civil, el a fost alter-ego-ul lui Lenin, un nedespărțit tovarăş de luptă. După victoria bolşevică, avea să devină însă o povară.

Evenimentul care le-a permis bolşevicilor să-şi revină după dezastrul din iulie a constituit unul dintre episoadele cele mai bizare ale Revoluției ruse. Cunoscut de istorici sub numele de „afacerea Kornilov", el a avut drept cauză conflictul interior care îl măcina pe Kerenski. Primul ministru era împărțit între sentimentul că, în calitate de conducător al unui stat aflat într-o situație de cvasianarhie şi amenințat de ofensiva germană, avea nevoie de sprijinul armatei şi teama, izvorâtă din conştiința lui de intelectual socialist, că armata putea da naştere unui contrarevoluționar de genul lui Napoleon.{22}

Kornilov, fiul unui cazac siberian, urcase rapid treptele ierarhiei militare, grație curajului său şi entuziasmului pe care ştia să-l inspire soldaților. Nu era la curent cu ceea ce se întâmpla în viața politică şi de altfel îi păsa prea puțin; opiniile lui în legătură cu acest subiect nu erau cele ale unui conservator sau ale unui monarhist – s-ar putea spune mai degrabă că erau „progresiste". Era un patriot ardent. Pe de altă parte, manifestase dintotdeauna tendințe de insubordonare.

Kerenski s-a apropiat de Kornilov în urma puciului din iulie, numindu-l comandant-şef cu speranța că va restabili disciplina în rândurile forțelor armate şi va opri contraofensiva germană. Kornilov a acceptat postul, dar a pus un număr de condiții. În interesul refacerii capacității de luptă a armatei, a solicitat eliminarea celor mai nocive dintre prevederile conținute în Ordinul nr. 1, prin: dezafectarea sau măcar reducerea influenței

comitetelor din armată create prin respectivul ordin şi reacordarea de puteri disciplinare ofițerilor. Cerea de asemenea reintroducerea pedepsei cu moartea pentru dezertori şi răzvrătiți, atât pe front cât şi în spatele frontului. Industria de apărare rusă trebuia mobilizată pentru a face față cu mai multă eficiență efortului de război.

Condițiile puse de Kornilov l-au înfuriat pe Kerenski, care a fost pe punctul de a-i anula numirea. Colaboratorii lui l-au convins să renunțe, dar sămânța discordiei încolțise deja: după afirmația lui Boris Savinkov, adjunctul lui Kerenski, care îi cunoştea bine pe cei doi, „Komilov iubeşte libertatea... dar pune pe primul plan Rusia şi abia pe al doilea libertatea, în vreme ce pentru Kerenski... libertatea şi revoluția sunt pe primul plan, iar Rusia pe cel de-al doilea". Aceste diferențe de prioritate nu au putut fi şterse.

Timp de două săptămâni, negocierile dintre cei doi au continuat să treneze. Kornilov şi-a preluat noile îndatoriri abia la 24 iulie, după ce primise asigurări că majoritatea cererilor aveau să îi fie satisfăcute. În fapt, Kerenski nu putea şi nici nu voia să onoreze promisiunile făcute lui Kornilov. Nu putea, fiindcă depindea de Soviet, pentru care Kornilov era un dictator militar în devenire; nu voia, fiindcă începuse să vadă în Komilov un rival primejdios.

Kerenski a tergiversat punerea în aplicare a reformelor militare de care Kornilov condiționase acceptarea postului. Conştient că germanii se pregăteau să îşi reia operațiunile în provinciile baltice, Kornilov a cerut să aibă o întâlnire cu cabinetul. Întâlnirea a avut loc la 3 august. În timp ce făcea o prezentare generală a situației de pe front, Kerenski s-a aplecat spre el şi i-a şoptit să fie mai prudent; Savinkov a făcut acelaşi lucru. Incidentul i-a zdruncinat încrederea în Guvernul Provizoriu, creându-i convingerea că existau miniştri capabili să trădeze duşmanului secretele armatei.

Câteva zile mai târziu, Kornilov a ordonat Corpului al Treilea de Cavalerie, alcătuit din două divizii de cazaci şi o divizie caucaziană, să se desfăşoare într-o localitate situată la distanță aproximativ egală de Petrograd şi Moscova. Făcea acest lucru pentru a avea pregătite trupe care să înăbuşe un eventual nou puci bolşevic şi, în cazul în care acesta s-ar fi produs, să disperseze Sovietul.

Politicienii liberali şi cei conservatori au început să-l privească pe Kornilov ca pe un salvator al patriei. Sosind la Moscova la 14 august, după ce trecuse peste obiecțiile lui Kerenski, pentru a participa la o conferință de stat, a fost întâmpinat cu un entuziasm frenetic. Pentru Kerenski, care a luat primirea făcută lui Kornilov drept un afront personal, incidentul marca un punct de cotitură. După mărturisirile lui ulterioare, „în urma Conferinței de la Moscova devenise clar pentru mine că următoarea lovitură avea să vină nu dinspre stânga, ci din partea dreptei". Convingerea i-a fost întărită de apariția în presa neafiliată socialiştilor a unui val de critici concertate la adresa administrației lui. Aştepta de la o zi la alta declanşarea unui puci bonapartist şi nega existența oricărei amenințări bolşevice.

Intriga era gata; se aştepta protagonistul.

La jumătatea lunii august, Savinkov a primit din partea spionajului francez informația că bolşevicii pregăteau un nou puci pentru începutul lui septembrie, puci care urma să coincidă cu o ofensivă a germanilor în direcția Petrograd. Informația s-a dovedit eronată, dar Kerenski s-a folosit de ea pentru a-l distruge pe Kornilov. L-a trimis pe Savinkov la cartierul general al lui Kornilov cu cererea ca acesta să trimită la Petrograd Corpul al Treilea de Cavalerie,

> cu misiunea de a impune legea marțială în Petrograd şi de a proteja Guvernul Provizoriu în fața oricărui atac şi, mai ales, în fața unui atac din partea bolşevicilor... care, conform

informațiilor primite din partea unor servicii străine, pregătesc o nouă rebeliune, coordonată cu debarcări ale germanilor şi cu tulburări în Finlanda.

Kerenski a subliniat în mai multe rânduri, înainte şi după octombrie 1917, că nu se mai temea de un puci bolşevic. Prin urmare, cererea lui trebuie interpretată ca o provocare abilă menită să-l discrediteze pe popularul Kornilov – care, în imaginația febrilă a lui Kerenski, era conducătorul unei cabale a armatei.

În acest moment s-a produs unul dintre acele incidente care, deşi banale în sine, influențează în mod hotărâtor cursul istoriei. Personajul principal, Vladimir Lvov, era un om care, eşuând în toate, reuşise totuşi grație relațiilor familiei să obțină un loc de deputat în ultimele două Dume şi ulterior să fie numit şef al administrației Bisericii (Procurator al Sfântului Sinod) în cadrul primului guvern provizoriu. Kerenski îl destituise în iulie, iar Lvov s-a alăturat uneia din multele grupări conservatoare care răsăriseră la tot pasul, dornice să salveze țara de la catastrofă.

În dimineața zilei de 22 august, Lvov i-a făcut o vizită lui Kerenski, sugerându-i în termeni voalați că reprezintă un partid influent, a cărui convingere era că guvernul poate fi întărit prin primirea în rândurile lui a unor personalități apropiate cercurilor militare. Kerenski avea mai târziu să pretindă că întrevederea, odată încheiată, îi ieşise complet din minte.

Lvov, în schimb, s-a îndreptat spre Moghilev, pentru a sonda opinia lui Kornilov. Ajuns aici, s-a prezentat drept trimis al primului ministru, însărcinat să ceară generalului părerea sa în legătură cu posibile modalități de întărire a poziției guvernului. Manifestând o imprudență incredibilă, Kornilov nu i-a cerut lui Lvov niciun fel de dovadă care să-i confirme afirmațiile şi nici nu a luat legătura cu Petrograd-ul pentru a verifica dacă era autorizat să vorbească în numele primului ministru.

Lvov i-a solicitat lui Komilov opinia cu privire la următoarele variante: (1) Kerenski îşi asumă puteri dictatoriale; (2) se formează un Directorat avându-l în componență pe Kornilov; şi (3) Komilov devine dictator. Interpretând spusele lui Lvov ca un semnal că primul ministru intenționează să îi ofere puteri dictatoriale, Komilov a răspuns că preferă ultima alternativă. Nu era lacom de putere, afirma el, şi era gata să conlucreze cu orice guvern legitim, dar nu ar fi refuzat autoritatea supremă, dacă aceasta i s-ar fi oferit. A continuat prin a avertiza că, dată fiind primejdia unui iminent puci bolşevic la Petrograd, ar fi fost prudent pentru Kerenski şi Savinkov să se refugieze la Moghilev.

Lvov s-a întors imediat la Petrograd şi, în ziua următoare (26 august), la orele 6 după-amiaza, s-a întâlnit din nou cu Kerenski. Aşa cum în întrevederea cu Kornilov pretinsese că vorbeşte în numele primului ministru, s-a prezentat acum ca emisar al comandantului-şef al armatei. Fără să îi pomenească lui Kerenski de alternativele pe care i le prezentase lui Kornilov, Lvov i-a declarat că generalul solicita puteri dictatoriale. Kerenski, care îl suspecta de multă vreme pe Kornilov că nutreşte astfel de ambiții, i-a cerut lui Lvov să pună pe hârtie solicitările generalului. Lvov a scris următoarele: „Generalul Komilov propune ca:

1. La Petrograd să fie proclamată legea marțială.
2. Întreaga autoritate militară şi civilă să fie încredințată comandantului-şef al armatei.
3. Toți miniştrii, inclusiv primul ministru, să demisioneze şi autoritatea executivă provizorie să fie transferată adjuncților lor, până la formarea de către comandantul-şef al armatei a unui nou cabinet.

Textul ultimatumului fusese în realitate pregătit de Lvov şi prietenii lui politici, care erau convinşi că numai o dictatură militară ar mai fi putut salva Rusia şi încercau prin acțiunea lor stângace să provoace

instaurarea ei.

Neliniştea lui Kerenski sporea. În cursul serii a luat legătura cu Kornilov prin teleimprimator. Benzile convorbirii, care ni s-au păstrat, nu lasă nicio îndoială asupra faptului că cei doi aveau în minte lucruri diferite. Kerenski, referindu-se la ultimatumul lui Kornilov (dar fără a-l cita) şi dându-se drept Lvov, i-a cerut lui Kornilov să confirme. Kornilov, convins că mesajul se referea la cererea lui ca primul ministru şi Savinkov să vină la Moghilev, a răspuns afirmativ. Kerenski a interpretat răspunsul ca o confirmare că generalul dorea să capete puteri dictatoriale. Cea mai benignă interpretare a comportamentului primului ministru ar fi că, din cauza epuizării nervoase, devenise incapabil să mai raționeze corect. Asupra lui planează însă suspiciunea că ceea ce a aflat era exact ceea ce dorea să afle şi că atâta aştepta.

„Probele" i s-au părut suficiente lui Kerenski pentru a lua decizia de a-l elimina pe Kornilov. Neluând în seamă cererile insistente ale lui Savinkov de a lua încă o dată legătura cu cartierul general, pentru a lămuri ceea ce el considera a fi o tragică neînțelegere, Kerenski a convocat cabinetul şi a solicitat puteri dictatoriale, în scopul contracarării unui complot contrarevoluționar pus la cale în rândurile armatei. În zori, Kerenski i-a adus la cunoştință lui Kornilov că fusese destituit din funcția de comandant-şef şi urma să se prezinte la Petrograd.

Între timp, Kornilov, care nu avea cum să-şi imagineze ce interpretare dăduse Kerenski convorbirii lor, a ordonat desfăşurarea de trupe pe care guvernul o ceruse prin intermediul lui Savinkov, pentru suprimarea rebeliunii bolşevice care se anticipa. La orele 2:40 noaptea, generalul îi telegrafia lui Savinkov: „Corpul [de Cavalerie] va fi masat în împrejurimile Petrogradului începând cu seara de 28 august. Rog decretați legea marțială la Petrograd." Dacă mai era nevoie de o dovadă că generalul nu plănuise niciun puci, telegrama de mai

sus pare mai mult decât suficientă: de ce ar fi prevenit Kornilov guvernul, dacă trimisese Corpul de Cavalerie cu intenția de a-l răsturna? Şi, totodată, de ce a rămas în Moghilev, lăsând conducerea operațiunii pe seama unor subordonați?

Primirea la cartierul general, la 27 august, orele 7 dimineața, a telegramei în care Kerenski anunța destituirea lui Kornilov i-a descumpănit pe generali. Inițial, au crezut că au de-a face cu un fals, nu doar pentru că telegrama contrazicea ceea ce Kornilov credea că stabilise cu primul ministru, dar şi din cauza modului ei de redactare. În cele din urmă, generalii au tras concluzia că telegrama era poate autentică, dar primul ministru căzuse în mâinile bolşevicilor şi acționa sub constrângere. Kornilov a refuzat de aceea să îndeplinească ordinele lui Kerenski până când situația nu avea să fie lămurită.

În aceeaşi zi, Savinkov l-a contactat pe Kornilov, aflând abia cu acea ocazie de implicarea lui Lvov. Kerenski însă a refuzat să revoce ordinul: era decis să nu mai dea înapoi şi a emis o declarație de presă în care îl acuza pe Kornilov de trădare. Acuzația lui Kerenski a declanşat furia necontrolată a lui Kornilov, care se simțea atins în punctul lui cel mai sensibil, patriotismul. După citirea declarației, el a renunțat să mai creadă că primul ministru ar fi fost prizonierul bolşevicilor, considerându-l drept un intrigant abject, un provocator care intenționa să discrediteze armata şi pe comandantul ei. A transmis forțelor armate un mesaj în care califica acuzațiile lui Kerenski drept „minciuni sfruntate" şi reamintea circumstanțele care îl obligaseră să acționeze aşa cum o făcuse. Cerea poporului rus să i se alăture pentru salvarea țării şi se angaja să îi respingă pe germani şi să convoace Adunarea Constituantă. Toate acestea echivalau cu o rebeliune: Komilov se răzvrătea într-adevăr, dar abia după ce fusese acuzat pe nedrept de răzvrătire.

Corpul de Cavalerie apropiindu-se de Petrograd, Kerenski a dat o nouă declarație, în care populația era anunțată că generalul Kornilov, acționând „în mod trădător”, retrăsese trupe de pe front pentru a le trimite împotriva capitalei. Generalului Alexandr Krîmov, în schimb, i-a telegrafiat că în oraş domneşte liniştea şi că nu există primejdia unor tulburări, drept care trupele trebuiau să-şi oprească imediat înaintarea. L-a invitat pe Krîmov la el, garantându-i siguranța personală. Când acesta a sosit, i-a dat ordin să se prezinte la Curtea Militară şi Navală. Krîmov s-a retras în apartamentul unui prieten şi şi-a tras un glonte în inimă.

A existat o „conspirație a lui Kornilov”? În mod aproape cert, nu. Elementele de care dispunem indică mai degrabă existența unei „conspirații a lui Kerenski”, menită să-l discrediteze pe comandantul armatei, acuzat că s-ar fi pus în fruntea unui – imaginar, dar de mulți anticipat – complot contrarevoluționar, a cărui demascare urma să-i aducă primului ministru o popularitate fără egal. Nu poate fi o coincidență faptul că niciunul dintre elementele unui puci adevărat – liste ale conspiratorilor, planuri de organizare, semne de cod, programe – nu au ieşit vreodată la iveală. Nici Kerenski, nici bolşevicii nu au putut găsi măcar o singură persoană care să fi recunoscut, sau despre care să se fi putut dovedi, că s-ar fi aflat în înțelegere cu Kornilov: or, o conspirație cu un singur conspirator e o absurditate. Comisia desemnată în 1917 să investigheze afacerea Kornilov a ajuns, în iunie 1918 (când bolşevicii se aflau deja la putere), la concluzia că acuzațiile de trădare şi răzvrătire formulate la adresa comandantului şef al armatei nu aveau nicio acoperire. Aceeaşi comisie l-a învinuit pe Kerenski că nu a avut curajul să recunoască greşeala gravă pe care o comisese.

Dacă într-adevăr ruptura cu Kornilov era menită să-i consolideze autoritatea, acțiunea lui Kerenski nu numai că a eşuat, dar a avut chiar un efect contrariu.

Confruntarea l-a îndepărtat de cercurile liberale şi conservatoare, fără a-i întări poziția în tabăra socialistă. Marii beneficiari ai afacerii au fost bolşevicii, care avertizaseră în permanență despre pericolul iminent al unei contrarevoluții. În august, cedând presiunilor Ispolkomului, guvernul a început să îi elibereze pe bolşevicii arestați în urma puciului din iulie. În cadrul alegerilor municipale din luna următoare, bolşevicii au înregistrat un salt spectaculos: câştigau în Moscova 49,5 la sută din locuri, în vreme ce menşevicii şi socialist-revoluționarii, care în iunie deținuseră împreună 71,1 la sută, coborau acum la 18,9. Asta nu era totul. Pentru a opri imaginara invazie a lui Kornilov, Kerenski ceruse ajutorul bolşevicilor. Din cele 40.000 de arme împărțite atunci muncitorilor, o bună parte ajunseseră în mâinile Gărzilor Roşii bolşevice.

O altă consecință importantă a afacerii Kornilov a reprezentat-o ruptura dintre Kerenski şi armată. Corpul ofițeresc, credincios ca întotdeauna guvernului şi dezorientat de apelurile lui Kerenski, nu se raliase lui Kornilov. Acum însă, membrii lui îl disprețuiau pe primul ministru pentru maniera în care îl tratase pe foarte popularul lor comandant, pentru arestarea multor generali proeminenți, acuzați că ar fi conspirat cu Kornilov, şi pentru faptul că făcea jocul stângii. La sfârşitul lui octombrie, când avea să facă apel la armată pentru a salva guvernul de amenințarea bolşevică, Kerenski nu avea să primească niciun răspuns.

Răsturnarea lui Kerenski era o chestiune de timp. Trebuia doar să apară cineva capabil să conducă țara cu o mână fermă. Noul lider urma în mod necesar să provină din stânga spectrului politic, căci, oricât de mari ar fi fost divergențele dintre ele, partidele de stânga strângeau rândurile în fața pericolului „contrarevoluției” – termen care în accepțiunea lor echivala cu orice încercare de a da Rusiei un guvern eficient şi forțe armate credibile. Însă cum țara avea cu adevărat nevoie

de amândouă, inițiativa de restabilire a ordinii trebuia să vină din partea stângii: „contrarevoluția” avea să poarte masca revoluției „adevărate”.

Între timp, în ascunzătoarea lui de la țară, Lenin era ocupat să pună lumea la cale.

Din amintirile lui Zinoviev aflăm că cei doi trăiau pe câmp, într-un soi de colibă, dându-se drept lucrători agricoli, dar menținеau legătura cu Petrograd-ul prin curieri. Inițial, Lenin fusese convins că el şi partidul erau terminați şi se consola cu ideea că eforturile sale, deşi eşuaseră, aveau să fie o sursă de învățăminte pentru revoluțiile viitoare. De aceea a reluat lucrul la o carte pe care începuse să o scrie în Elveția; cartea avea să apară în anul următor, sub titlul *Statul şi revoluția.* Ideea fundamentală a lucrării, inspirată de cuvintele lui Marx (vezi mai sus, p. 118), era că, pentru a învinge, revoluția trebuia să „zdrobească” aparatul birocratico-militar al vechiului regim. „Dictatura proletariatului”, etapă tranzitorie a revoluției, urma să rezolve această sarcină. Odată ce îşi va fi îndeplinit misiunea, guvernarea urma să dispară: în socialism, *toți* vor guverna pe rând, obişnuindu-se rapid cu faptul că, în realitate, nimeni nu va guverna”. În ceea ce priveşte viitorul economiei, Lenin se dovedea mult mai conservator: capitalismul nu trebuia distrus, ci pus să lucreze în folosul statului socialist. Liderul bolşevic era influențat în acest punct de argumentele socialiştilor germani, după care capitalismul avansat, sau „financiar”, atinsese un nivel de concentrare a proprietății care ar fi facilitat introducerea socialismului prin simpla naționalizare a băncilor şi sindicatelor.

Afacerea Kornilov a făcut să renască speranțele lui Lenin. Şi-a dat seama ce pas fatal reprezenta ruptura dintre armată şi Kerenski pentru acesta din urmă şi a asistat cu încântare şi surpriză la reabilitarea şi chiar înarmarea de către primul ministru a simpatizanților bolşevici. Nu i-a scăpat nici faptul că muncitorii şi

soldații se îndepărtau de soviete – principala bază de sprijin a menşevicilor şi socialist-revoluționarilor – ceea ce deschidea calea manipulării lor de către o minoritate hotărâtă.

La mijlocul lunii septembrie, bolşevicii au devenit majoritari în secțiile muncitoreşti ale sovietelor din Moscova şi Petrograd. Troțki, eliberat din închisoare sub cauțiune, a preluat preşedinția Sovietului din Petrograd şi a trecut imediat la transformarea lui într-un instrument prin care să fie puse sub control toate sovietele din țară. Ignorând Ispolkom-ul, a creat o organizație paralelă, de aşa-zisă cuprindere națională, reprezentând sovietele în care bolşevicii dețineau majoritatea.

În circumstanțele politice favorabile create de afacerea Komilov şi de creşterea influenței lor în rândul sovietelor, bolşevicii au reluat discuțiile despre o posibilă lovitură de stat. Kamenev şi Zinoviev, în memoria cărora fiasco-ul din iulie era încă proaspăt, s-au opus cu tărie unei noi „aventuri" politice. Admițând că îşi consolidaseră pozițiile, cei doi atrăgeau atenția că bolşevicii rămâneau totuşi o minoritate: chiar dacă ar fi reuşit să ia puterea, riscau să o piardă rapid, sub asaltul comun al „burgheziei" şi țărănimii, forțe în mod inevitabil „contrarevoluționare". Ei sugerau să se aştepte convocarea celui de-al doilea Congres al Sovietelor, acestea urmând să preia puterea prin mijloace legitime.

Lenin considera că ar fi fost o nebunie să se procedeze astfel. La 12 şi 14 septembrie, a trimis din Finlanda două scrisori, adresate Comitetului Central şi intitulate: „Bolşevicii trebuie să ia puterea" şi „Marxism şi insurecție". Deținând majoritatea în sovietele din Petrograd şi Moscova, sublinia el, „bolşevicii pot şi *trebuie* să pună mâna pe putere". În ciuda a ceea ce afirmau Kamenev şi Zinoviev, bolşevicii nu doar că puteau lua puterea, dar erau capabili să o şi păstreze. Oferind o pace imediată şi încurajându-i pe țărani să-şi

însuşească pământurile aflate în proprietate privată, „bolşevicii pot instaura o guvernare pe care *nimeni* nu va mai fi în stare să o răstoarne", îi asigura Lenin pe sceptici. Era însă absolut necesar să se acționeze cu rapiditate, fiindcă exista riscul ca Guvernul Provizoriu să predea Petrograd-ul în mâinile germanilor şi trebuia evitată încheierea războiului. „Ordinul de zi" era: *„insurecție armată* la Petrograd, Moscova şi în regiunile învecinate, cucerirea puterii, răsturnarea guvernului. Trebuie să ne gândim *cum* putem face agitație în acest sens, fără a ne exprima intențiile în mod deschis". Odată luată puterea la Petrograd şi Moscova, problema ar fi fost rezolvată. Cât despre sugestia lui Kamenev şi Zinoviev ca partidul să aştepte mandatul popular din partea Congresului al Doilea al Sovietelor, Lenin a calificat-o drept o „naivitate": „nicio revoluție nu aşteaptă pentru *atâta lucru".*

Comitetul Central era departe de a se fi lăsat convins: după mărturiile lui Troțki, niciunul dintre membrii acestuia nu sprijinea ideea unei insurecții imediate. La propunerea lui Stalin, scrisorile lui Lenin au fost trimise principalelor organizații regionale ale partidului, în aşteptarea unor reacții.

Pasivitatea Comitetului Central l-a înfuriat pe Lenin, care se temea că unica şansă de a declanşa o insurecție încununată de succes avea să fie ratată. La 29 septembrie, a trimis Comitetului Central o nouă scrisoare, cu titlul „Acum e momentul". Se arăta consternat de intenția Comitetului de a aştepta convocarea Congresului Sovietelor. „A rata o astfel de ocazie şi a «aştepta» Congresul Sovietelor este *o imbecilitate absolută* sau *o trădare absolută*". Trebuia acționat iute şi fără şovăire, simultan la Petrograd, Moscova şi în Flota Balticii; o lovitură neaşteptată la Moscova avea toate şansele să „paralizeze" guvernul. „Putem învinge cu mai puține pierderi decât în 3-5 iulie, fiindcă *trupele nu se vor împotrivi* unui guvern care le

oferă pacea”.

Insistența lui Lenin era în bună măsură motivată de teama convocării unei Adunări Constituante. La 9 august, după nesfârşite amânări, guvernul stabilise în sfârşit data alegerilor pentru 12 noiembrie şi sesiunea inaugurală a noii Adunări pentru 28 noiembrie. O Adunare aleasă prin vot democratic ar fi fost în mare măsură un organism cu reprezentare țărănească, deci dominat de socialist-revoluționari. Singura şansă a bolşevicilor de a câştiga fie şi numai o aparență de mandat popular le-o puteau oferi sovietele din oraşe, în multe dintre ele ei deținând majoritatea. După ce țara şi-ar fi exprimat opțiunea prin alegeri democratice, bolşevicii nu ar mai fi putut avea pretenția că acționează în numele „poporului11. Pe de altă parte, odată ajunşi la putere, ar fi avut situația sub control: un ziar bolşevic comisese de altfel imprudența de a afirma deschis că viitoarea componență a Adunării „va depinde foarte mult de cine sunt cei care o convoacă”. De aici graba. Puciul trebuia declanşat înainte de 12 noiembrie, altfel bolşevicii s-ar fi găsit în situația de a ataca nu un guvern „burghez”, ci unul socialist-revoluționar, ales de națiune.

Deşi Lenin dorea să se treacă imediat la acțiune, a trebuit să se supună deciziei majorității colaboratorilor săi, care preferau ca lovitura de stat să fie făcută în numele sovietelor. Dat fiind că un congres național al sovietelor ales în mod corect ar fi avut aproape sigur o reprezentare bolşevică minoritară, Troțki şi aghiotanții lui au pus la cale organizarea unui congres compus în cea mai mare parte din reprezentanți ai sovietelor în care aveau asigurată majoritatea. Neluând în seamă protestele Ispolkomului, singurul îndrituit să convoace congresul sovietelor, ei au creat un „Comitet Regional al Nordului”, organism-fantomă compus din unsprezece bolşevici şi şase socialist-revoluționari (o mică grupare desprinsă din Partidul Socialist-Revoluționar şi afiliată

temporar bolşevicilor). Comitetul, substituindu-se autorității Ispolkomului, a invitat sovietele şi comitetele de soldați să trimită delegați la apropiatul Congres. Sovietelor şi unităților militare în care bolşevicii dispuneau de o majoritate clară li s-a atribuit un număr dublu şi chiar triplu de reprezentanți. Unui soviet din provincie s-au alocat cinci locuri, mai mult decât cifra rezervată Kievului – oraş în care bolşevicii se întâmpla să aibă o influență redusă. Era o veritabilă lovitură de forță la adresa organismului legitim al Sovietului, pe care Ispolkom-ul a condamnat-o în termenii cei mai severi:

> Niciun alt comitet nu are autoritatea sau dreptul să ia asupra sa inițiativa de a convoca acest congres. Cu atât mai puțin are acest drept Comitetul Regional al Nordului, creat cu încălcarea tuturor reglementărilor privitoare la sovietele regionale şi reprezentând soviete alese în mod arbitrar şi la întâmplare.

Oricât de mult obiectaseră față de procedeele bolşevicilor, în cele din urmă socialiştii din Ispolkom au cedat. La 26 septembrie, Ispolkom-ul a acceptat convocarea pentru 20 octombrie a Congresului al Doilea, cu o reprezentare conformă algoritmului bolşevic, cu condiția ca ordinea de zi să se limiteze la discutarea situației interne a țării, pregătirile pentru Adunarea Constituantă şi alegerea unui nou Ispolkom. (Ulterior Ispolkom-ul a amânat Congresul pentru 25 octombrie, pentru a da timp delegaților din provincie să ajungă la Petrograd.) Era o capitulare uimitoare, care s-a dovedit fatală. Deşi conştient de intențiile bolşevicilor, Ispolkom-ul le-a oferit acestora ceea ce doriseră: un organism ales „pe sprinceană", plin de simpatizanții şi aliații lor, gata să legitimeze lovitura de stat.

Întrunirea sovietelor pro-bolşevice, deghizată în Congres al Sovietelor, avea doar să consfințească puciul, fiindcă, la insistențele lui Lenin, acesta urma să fie declanşat *înainte* de data Congresului, prin acțiunea

unor trupe de şoc din organizaţia militară bolşevică. Sarcina lor era să ocupe punctele strategice ale capitalei şi să anunţe răsturnarea guvernului. Trupele respective aparţineau Comitetului Militar-Revoluţionar (Milrevkom), creat de Sovietul din Petrograd la începutul lunii octombrie, în panica stârnită de posibilul atac german.

Evenimentul care a precipitat lucrurile a fost o operaţiune a marinei germane în Golful Riga. La începutul lui octombrie, prin ocuparea a trei insule strategice, germanii au creat o ameninţare directă la adresa Petrogradului. De teama unui asalt, statul-major general al armatei ruse a propus evacuarea guvernului de la Petrograd la Moscova. Ispolkom-ul a condamnat propunerea, atribuindu-i motivaţii politice, mai precis punând în seama Guvernului Provizoriu intenţia de a preda inamicului „capitala Revoluţiei". La 9 octombrie, un deputat menşevic a cerut înfiinţarea de către Soviet a unui „Comitet de Apărare Revoluţionară", care să iniţieze măsuri de protejare a oraşului. Bolşevicii au votat iniţial împotriva rezoluţiei, pentru că aceasta părea să întărească poziţia Guvernului Provizoriu, dar s-au răzgândit rapid, dându-şi seama că un asemenea comitet nu ar fi avut de ales şi ar fi fost obligat să facă apel la organizaţia lor militară, singura forţă înarmată care nu se afla sub controlul guvernului. Bolşevicii aveau astfel să poată executa puciul în numele Sovietului şi sub umbrela acestuia. În cursul aceleiaşi zile (9 octombrie), bolşevicii au propus şi plenul Sovietului a aprobat – trecând peste obiecţiile menşevicilor – moţiunea de înfiinţare a unui Comitet Revoluţionar de Apărare, însărcinat cu protejarea oraşului nu numai faţă de germani, ci şi faţă de „contrarevoluţionarii" din interior. Rebotezat ulterior Comitetul Militar-Revoluţionar, acesta avea să fie o faţadă a organizaţiei militare bolşevice.

Deşi nu se poate şti cu certitudine, este foarte

probabil că votul Sovietului, atât de inofensiv în aparență, i-a convins pe bolşevici să treacă la acțiune. Decizia finală a fost luată în cursul unei întruniri secrete a Comitetului Central, în noaptea de 10 spre 11 octombrie. Erau prezenți doisprezece dintre membri, inclusiv Lenin, care îşi părăsise ascunzătoarea în pofida tuturor riscurilor, neavând încredere în hotărârea aghiotanților lui de a acționa. S-au exprimat trei puncte de vedere. Lenin, singurul, dorea declanşarea imediată a acțiunii, fără a se aştepta deschiderea Congresului Sovietelor. Zinoviev şi Kamenev, sprijiniți de alți trei membri, propuneau amânarea loviturii pentru un moment mai favorabil. Troțki şi ceilalți cinci membri erau de părere că momentul declanşării puciului sosise, dar acesta trebuia să se desfăşoare în coordonare cu Congresul Sovietelor şi în numele lui. S-a ajuns la un compromis: lovitura de stat urma să fie declanşată în ajunul deschiderii lucrărilor Congresului, la 24 octombrie, urmând ca Congresul să o consfințească post-factum.

Kamenev a considerat decizia inacceptabilă. Şi-a dat demisia din Comitetul Central şi în săptămâna următoare avea să declare, într-un interviu acordat unui ziar menşevic, că el şi Zinoviev „resping în mod ferm ideea ca partidul să-şi asume inițiativa unei insurecții armate în viitorul apropiat". După citirea interviului, Lenin a cerut excluderea imediată a celor doi „spărgători de grevă": „Nu putem spune capitaliştilor adevărul, şi anume că am *hotărât* [să declanşăm] greva [citeşte: să declanşăm un puci] şi că vrem *să ținem secret* față de ei *momentul*." Comitetul Central nu i-a satisfăcut cererea, însă Lenin nu i-a iertat niciodată cu adevărat pe Kamenev şi Zinoviev pentru slăbiciunea arătată în timpul acelor zile decisive.

Tactica aplicată de Comitetul Central era de a provoca guvernul să răspundă prin măsuri punitive, ceea ce le-ar fi permis bolşevicilor să declanşeze puciul sub

pretextul că apără Revoluția. Troțki şi Stalin aveau să confirme ulterior că acesta fusese într-adevăr planul pregătit. După cum mărturisea Troțki:

> În esență, strategia noastră era una ofensivă. Plănuiam atacarea guvernului, dar acțiunile noastre agitatorice urmau să insiste pe ideea că duşmanul se pregătea să disperseze Congresul Sovietelor şi de aceea era necesar să răspundem lovindu-l fără milă.

Şi, conform lui Stalin:

> Revoluția [citeşte: Partidul Bolşevic] şi-a mascat acțiunile ofensive în spatele perdelei de fum a defensivei, pentru a atrage mai uşor în orbita sa elementele nesigure, ezitante.

Hipnotizați de îndrăzneala bolşevicilor, menşevicii şi socialist-revoluționarii s-au resemnat cu ideea unei noi „aventuri" puse la cale de aceştia, fără a se nelinişti prea mult şi convinşi că ea avea să eşueze, asemenea puciului din iulie. Troțki, care în acele zile hotărâtoare dădea impresia că se află peste tot în acelaşi timp, ducea un război al nervilor, recunoscând că insurecția se apropie, doar pentru a nega acest lucru în ziua următoare, îşi fascina ascultătorii cu discursuri în care lansa pe rând promisiuni şi amenințări, laude şi cuvinte batjocoritoare.

O trecere în revistă a raporturilor de forțe la Petrograd în ajunul loviturii de stat arată că dintr-un anumit punct de vedere pesimiştii din tabăra bolşevică aveau dreptate. Elementul cheie avea să fie, ca şi în iulie, atitudinea garnizoanei. Atât cât se poate şti, din totalul de 240.000 de soldați aflați în capitală şi în împrejurimi, doar ceva mai mult de 10.000 erau sprijinitori activi ai bolşevicilor. Restul îşi declaraseră „neutralitatea" în perspectiva unui conflict devenit previzibil. Însă în esență Lenin evaluase situația în mod corect: dacă bolşevicii ar fi putut conta fie şi numai pe 4 la sută din efectivele garnizoanei, guvernul tot avea la dispoziție mai

puține forțe.

Prima mişcare a Milrevkomului a fost să revendice controlul asupra garnizoanei în numele sovietelor. Fapt împlinit în noaptea de 21 spre 22 octombrie: era primul şi cel mai important pas, care a şi decis până la urmă succesul loviturii de stat. Milrevkom-ul şi-a trimis în unitățile militare un număr de circa 200 de „comisari", în majoritate tineri ofițeri care participaseră la puciul din iulie şi fuseseră eliberați condiționat din închisoare în ultima vreme. Apoi a convocat o întrunire a comitetelor de regiment. În discursul ținut în fața lor, Troțki a atras atenția asupra amenințării contrarevoluționare şi a cerut garnizoanei să sprijine Sovietul şi pe reprezentanții acestuia, constituiți în Milrevkom. La solicitarea lui, adunarea a adoptat o rezoluție, redactată în termeni inofensivi, în care se chema la strângerea legăturilor între trupele de pe front şi cele din spatele frontului.

Înarmată cu această declarație care nu angaja la nimic, o delegație a Milrevkomului s-a deplasat la sediul statului-major al armatei. Conducătorul ei, un locotenent bolşevic, l-a informat pe comandantul districtului militar Petrograd că în urma deciziei garnizoanei ordinele statului-major nu aveau să mai fie aduse la îndeplinire dacă nu erau contrasemnate de Milrevkom. Trupele nu luaseră o astfel de decizie, firește, iar delegația acționa la ordinul organizației militare bolşevice. Amenințați de comandant că va pune să fie arestați, membrii delegației s-au întors la Smolnîi, noul cartier general al insurecției bolşevice. O adunare întrunită în grabă – nu se ştie cine au fost participanții –, a aprobat o nouă rezoluție a bolşevicilor, în care se afirma că, prin refuzul lui de a respecta decizia garnizoanei, statul major devenise o unealtă a contrarevoluției. Garnizoana urma să nu mai asculte de ordinele acestuia, dacă nu erau confirmate de Milrevkom. Aceasta era tactica de care vorbeau Troțki şi

Stalin: Milrevkom-ul îşi ascundea ofensiva în spatele perdelei de fum a apărării Revoluției. După spusele lui Podvoiski, comandantul organizației militare bolşevice, aceste desfăşurări au marcat începutul insurecției armate.

Şi totuşi guvernul continua să temporizeze. A oprit apariția câtorva ziare bolşevice, fără a aresta însă membrii Milrevkomului (aşa cum ar fi dorit Kerenski), pentru că miniştrii preferau să rezolve criza nou apărută prin negocieri. Există de altfel îndoieli asupra sincerității dorinței lui Kerenski. Unii contemporani ai evenimentelor susțin că primul ministru spera de fapt că bolşevicii se vor revolta, dându-i astfel prilejul să-i zdrobească o dată pentru totdeauna. Pe de altă parte, ezita să facă apel la armată, temându-se că ar putea deschide calea unei contrarevoluții de dreapta; se pare că zelul cu care militarii îi vânaseră pe bolşevici în iulie îl înspăimântase. Aşa se face că nu s-au luat niciun fel de măsuri concrete pentru mobilizarea forțelor loiale guvernului – inclusiv a celor 15 000 de ofițeri care se aflau în capitală, într-o stare de totală inactivitate. Măsurile de securitate erau atât de slabe încât, de pildă, nimeni nu apăra sediul statului major: oricine putea să pătrundă în acest punct vital al guvernului fără a i se cere să se legitimeze.

Ultima fază a preluării puterii de către bolşevici a debutat în dimineața zilei de 24 octombrie, când statul major a trecut la punerea în aplicare a celor câteva măsuri timide ordonate de guvern.

În zori, cădeți din rândurile armatei – *iuncheri* – au instalat gărzi în punctele cheie ale oraşului. Două sau trei detaşamente s-au deplasat la Palatul de Iarnă, reşedința lui Kerenski şi locul de întrunire a cabinetului; aici li s-au alăturat 140 de voluntari-femei care formau aşa-zisul Batalion al Morții, un oarecare număr de cazaci, o unitate de soldați pe biciclete şi patruzeci de invalizi de război conduşi de un ofițer cu proteze în loc

de picioare. Podurile peste Neva au fost ridicate, pentru a se împiedica pătrunderea soldaților şi muncitorilor pro-bolşevici în centrul oraşului. Au fost emise ordine de arestare a comisarilor bolşevici.

Toate aceste măsuri au creat o atmosferă de criză. În jurul orelor 2:30 după-amiaza, când în mod normal birourile se închideau şi oamenii se grăbeau spre casă, străzile s-au golit brusc.

Lenin, ascuns undeva în Petrograd şi lipsit de informații asupra evoluției evenimentelor, era plin de neliniște şi nerăbdare. În seara de 24 octombrie, când insurecția era în plină desfăşurare, a trimis încă o scrisoare Comitetului Central, în care afirma că „amânarea insurecției este moarte curată... totul atârnă de un fir de păr".

> Ar fi ruinător sau inutil să aşteptăm votul nesigur [al Congresului Sovietelor] din 25 octombrie. Poporul are dreptul să rezolve astfel de probleme nu prin vot, ci prin forță.

Nimic din comportarea sau declarațiile lui Lenin din acele zile dramatice nu lasă de înțeles că ar fi avut încredere în capacitatea maselor de a înfăptui „revoluția proletară". Singurul lucru în care credea era forța.

În cursul serii a plecat spre Smolnîi, după ce îşi răsese barba şi se legase la cap ca şi cum ar fi mers la dentist. Prefăcându-se beat, a reuşit cu greu să evite o patrulă a guvernului, care voia să-l aresteze. Ajuns la Smolnîi, s-a ascuns într-una dintre camerele din spate ale reşedinței, dormind pe apucate pe podea.

În aceeaşi noapte (24-25 octombrie), grupurile bolşevice au ocupat în mod metodic punctele cheie din oraş, pur şi simplu plasând în fiecare din ele pichete. Gărzile de iuncheri, cărora li s-a cerut să se retragă, au plecat de bunăvoie sau au fost dezarmate. Astfel, la adăpostul întunericului, Milrevkom-ul a ocupat rând pe rând gările, oficiile poştale, centralele telefonice şi

telegrafice, băncile şi podurile. Nu s-a opus nicio rezistență, nu s-au tras focuri de armă. Bolşevicii au pus mâna pe cartierul general al statului major în modul cel mai dezinvolt cu putință: un participant povestea că „au intrat şi au luat loc, iar cei care se găseau acolo s-au ridicat şi au plecat; iată cum a fost ocupat statul major”.

Kerenski, izolat împreună cu miniştrii în Palatul de Iarnă, a încercat să telefoneze pentru a cere ajutor armatei, dar nimeni nu răspundea. La orele 9 dimineața, îmbrăcat într-o uniformă de ofițer sârb, a părăsit zona într-o maşină împrumutată de la un funcționar al ambasadei americane, îndreptându-se spre front.

La acea oră, Palatul de Iarnă era singura clădire importantă aflată încă în mâinile guvernului. Lenin insista să fie capturat înainte de deschiderea lucrărilor Congresului. Forțele bolşevice, după luni de pregătire, se dovedeau însă incapabile să o facă. Niciunul dintre oamenii lor nu voia să intre în bătaia focului: cei 45.000 de membri ai Gărzilor Roşii şi promisele zeci de mii de sprijinitori din garnizoană nu se zăreau nicăieri. În zori a fost lansat un atac timid, dar la auzul primelor focuri de armă atacatorii s-au retras.

Între orele 8 şi 9 dimineața, Lenin s-a deplasat la centrul de operațiuni bolşevic din Smolnîi, unde a redactat următoarea declarație în numele Milrevkomului:

CETĂȚENI AI RUSIEI!

Guvernul Provizoriu a fost demis. Autoritatea guvernamentală a trecut în mâinile Comitetului Militar Revoluționar, organ al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor şi Soldaților din Petrograd, aflat în fruntea proletariatului şi a militarilor din garnizoană.

Țelurile pentru care poporul a luptat – o pace democratică, desființarea proprietăților nobiliare, punerea

producției sub controlul muncitorilor, crearea unui guvern al sovietelor – sunt toate îndeplinite.

Trăiască Revoluția muncitorilor, soldaților şi țăranilor!

Documentul, aflat astăzi la loc de onoare în colecția decretelor bolşevice, afirma că puterea supremă în Rusia fusese preluată de un organism căruia nimeni în afara Comitetului Central al Partidului Bolşevic nu îi dăduse autoritatea să facă acest lucru. Sovietul din Petrograd crease Milrevkom-ul pentru a apăra oraşul de armata germană, nu pentru a demite Guvernul Provizoriu. Congresul al Doilea al Sovietelor – fie el şi nereprezentativ – nici măcar nu îşi deschisese lucrările, iar bolşevicii acționau deja în numele lui. Dat fiind că nimeni nu consfințise lovitura de stat şi că ea se desfăşurase practic fără violențe, populația nu avea motiv să ia în seamă evenimentele. La 25 octombrie, viața la Petrograd şi-a reluat cursul obişnuit, birourile şi magazinele s-au deschis, muncitorii s-au întors la lucru şi mulțimea a umplut ca de obicei locurile de distracție. Nimeni, în afara principalilor responsabili, nu ştia ce se întâmplă de fapt: Petrograd-ul se afla în stăpânirea bolşevicilor şi nimic nu avea să mai fie ca înainte.

Restul evenimentelor din acea zi ar putea fi un bun subiect de comedie. Pe front, Kerenski a reuşit să convingă Corpul al Treilea de Cavalerie – acelaşi pe care cu trei luni înainte îl acuza că încercase să-l înlăture la ordinul lui Kornilov – să se îndrepte spre Petrograd; dar, înainte de a ajunge în capitală, soldații au descălecat, refuzând să mai înainteze. Câteva zile mai târziu, după un atac dezordonat împotriva marinarilor din Kronstadt, au fost forțați să se retragă. Cabinetul a cărui demitere o anunțase Lenin se afla în sala de malachit a Palatului de Iarnă, aşteptând ajutor. Cei cinci mii de marinari aduşi de bolşevici de la baza din Kronstadt pentru a ocupa ultimul bastion al guvernului nu aveau curaj să atace. Lenin nu voia să deschidă Congresul Sovietelor înainte

ca miniştrii să fi fost arestaţi, aşa încât delegaţii continuau să se învârtă dezorientaţi. La 6 şi jumătate după-amiaza, Milrevkom-ul a adresat cabinetului un ultimatum în care îi cerea să se predea, în caz contrar Palatul de Iarnă urmând să fie supus focului de artilerie al bateriilor navale şi al celor de pe ţărm. Miniştrii, care aşteptau sosirea trupelor de sprijin în frunte cu Kerenski, nu i-au dat nicio atenţie; purtau discuţii interminabile pe un ton apatic şi din când în când vorbeau la telefon cu prietenii sau trăgeau câte un pui de somn, fără să-şi mai scoată pardesiele. La orele 9 seara, crucişătorul *Aurora* a deschis focul. Neavând muniţie de război, a tras o singură salvă oarbă şi apoi a tăcut – suficient pentru a-şi asigura un loc de frunte în mitologia Revoluţiei din Octombrie. Două ore mai târziu, tunurile din fortăreaţa Petru şi Pavel au început să tragă cu proiectile de război, dar tirul era atât de imprecis încât din cele treizeci sau treizeci şi cinci de lovituri, doar două au atins palatul, provocând stricăciuni neînsemnate.

Apărătorii Palatului de Iarnă, descurajaţi de faptul că trupele de sprijin aşteptate nu mai apăreau, au început să se împrăştie. Când nu au mai întâmpinat nicio rezistenţă, forţele bolşevice au pătruns în clădire prin ferestrele deschise dinspre Ermitaj şi prin porţile de pe malul Nevei. Apoi au invadat imensa clădire, prădând şi distrugând. Iuncherii, care au rămas în palat până la sfârşit, erau gata să lupte, dar miniştrii doreau să evite vărsarea de sânge şi le-au ordonat să se predea. La orele 2:10 noaptea, cabinetul – mai puţin Kerenski – a fost arestat şi condus sub escortă la fortăreaţa Petru şi Pavel.

Cu puţin timp înainte, bolşevicii, nemaiputând amâna, deschiseseră Congresul Sovietelor, în sala de festivităţi din Smolnîi. Erau prezenţi circa 650 de delegaţi, printre care 338 bolşevici şi 98 socialist-revoluţionari de stânga. Cele două grupuri aliate

controlau astfel două treimi din locuri, adică de două ori mai mult decât i-ar fi îndreptățit rezultatele alegerilor pentru Adunarea Constituantă, ținute trei săptămâni mai târziu. Primele ore ale lucrărilor s-au scurs în mijlocul unor dezbateri zgomotoase. Fiind în aşteptarea veştii despre căderea Palatului de lamă, bolşevicii i-au lăsat pe oponenții lor socialişti să se perinde pe la tribună. Întrerupți de huiduieli şi vociferări, menşevicii şi socialist-revoluționarii au condamnat puciul bolşevic, cerând începerea imediată de negocieri cu Guvernul Provizoriu. Troțki le-a respins acuzațiile şi solicitările, numindu-i „falimentari", buni de azvârlit la „lada de gunoi a istoriei".

Toate acestea se petreceau în jurul orei 1 noaptea (26 octombrie). La orele 3:10, Kamenev, numit în fruntea prezidiului, a anunțat arestarea guvernului. La orele 6 a suspendat lucrările Congresului până în aceeaşi seară.

Lenin, aflat în apartamentul unui prieten, redacta decretele cheie care urmau să fie ratificate de Congres.

Congresul s-a întrunit din nou la orele 10:40 seara. Lenin, salutat cu aplauze furtunoase, a citit decretul asupra păcii şi pe cel asupra pământului, prin care spera să obțină sprijinul soldaților şi țăranilor.

Decretul asupra păcii nu era un act legislativ, ci un apel adresat puterilor beligerante, pentru negocierea imediată a unei păci fără anexiuni teritoriale şi despăgubiri, garantând fiecărui popor dreptul la „autodeterminare". Decretul asupra pământului era preluat ca atare din programul Partidului Socialist-Revoluționar. În locul naționalizării pământului, cerută de programul bolşevic, se prevedea „socializarea" lui (plasarea într-un regim de asociere) – mai precis, interzicerea cumpărării şi vânzării de pământ şi trecerea lui în proprietatea comunelor țărăneşti. Toate proprietățile funciare, cu excepția celor deținute de cultivatorii-țărani, urmau să fie expropriate fără despăgubiri.

După ce aceste măsuri au fost aprobate prin aclamații, organizatorii au prezentat o listă provizorie a membrilor noului guvern, sub numele de Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom). Urma să fie un guvern interimar, care să funcționeze până la întrunirea Adunării Constituante. Inițial, Lenin refuzase un post în cabinet, preferând să rămână în culise, ca preşedinte de facto al Comitetului Central al Partidului Comunist, însă colegii lui nu au acceptat, obligându-l să-şi asume responsabilitatea loviturii de stat, declanşată în mare măsură la insistențele lui. Toți comisarii erau membri ai Partidului Bolşevic şi se supuneau disciplinei acestuia. Lenin devenea preşedinte al Consiliului. A. I. Rîkov prelua portofoliul internelor, iar Troțki pe acela al afacerilor externe. Stalin primea postul, nou creat şi destul de puțin important, de comisar pentru problemele naționalităților. Vechiul Ispolkom era dizolvat şi înlocuit cu unul nou, prezidat de Kamenev şi numărând 101 membri, din care 62 erau bolşevici şi 29 socialist-revoluționari de stânga. Decretul de înființare a Sovnarkomului stabilea că acesta se subordona Ispolkomului.

Lenin i-a asigurat pe delegați că toate deciziile Consiliului urmau să fie supuse ratificării Adunării Constituante, care avea să le poată respinge sau modifica. Alegerile pentru Constituantă urmau să aibă loc la data stabilită de fostul guvern, 12 noiembrie. Încheindu-şi agenda, Congresul şi-a suspendat lucrările.

La Moscova, preluarea puterii s-a dovedit mult mai dificilă. Forțele proguvernamentale, alcătuite în majoritate din militari-cadeți şi studenți, au capturat Kremlin-ul. În loc să profite de avantajele situației, Comitetul Siguranței Publice, condus de primarul Moscovei, a inițiat însă negocieri cu bolşevicii, pe care i-a salvat astfel de la o înfrângere aproape sigură. În timpul celor trei zile de armistițiu declarat, Milrevkom-ul

a strâns întăriri şi, la miezul nopții de 30 octombrie, a atacat. În dimineața zilei de 2 noiembrie, guvernul a ordonat trupelor sale să depună armele.

În alte oraşe ale Rusiei, desfăşurarea evenimentelor a urmat scenarii dintre cele mai diferite, rezultatul confruntărilor fiind decis de forța şi hotărârea taberelor în conflict. (în mediul rural, puciul din octombrie nu a avut pentru moment niciun fel de impact, în afară de intensificarea confiscărilor de pământ; primele efecte aveau să se facă simțite abia în cursul verii lui 1918.) în unele oraşe, bolşevicii şi-au unit forțele cu socialist-revoluționarii şi menşevicii, proclamând „puterea sovietelor"; în altele, şi-au înlăturat rivalii socialişti şi au preluat singuri puterea. La începutul lunii noiembrie, noul guvern controla deja inima fostului imperiu, Rusia propriu-zisă – sau în orice caz oraşele de pe teritoriul acesteia. Provinciile de graniță şi satele rămâneau deocamdată în afara influenței lui.

Stratagema bolşevicilor de a înfăptui lovitura de stat în numele sovietelor a făcut ca foarte puțini să realizeze adevărata ei semnificație. Impresia generală era că Sovietul, partenerul cel mai puternic în sistemul puterii duale creat în februarie, îşi asumase în mod oficial întreaga responsabilitate şi că situația rămăsese în esență aceeaşi. Această impresie era întărită de faptul că noua autoritate se autointitulase tot Guvern Provizoriu. În textul original al declarației din 25 octombrie, care anunța demiterea cabinetului Kerenski, Lenin scrisese inițial „Trăiască socialismul!", dar ulterior s-a răzgândit şi a tăiat aceste cuvinte, probabil pentru a sublinia (pentru moment) ideea de continuitate. Cuvântul *socialism* avea să fie folosit în mod oficial pentru prima oară într-un document redactat de Lenin la data de 2 noiembrie. În perioada care a urmat puciului, rubla a pierdut jumătate din valoarea ei în raport cu dolarul american, dar cursul acțiunilor la Bursa din Petrograd s-a menținut stabil. Nici chiar cei bogați nu au intrat în

panică.

Căderea vechiului Guvern Provizoriu nu a stârnit prea multe regrete: martorii oculari relatează că populația a reacționat la acest eveniment cu o indiferență absolută. Omul de pe stradă părea să nu fie interesat cine deține puterea, fiindcă lucrurile nu puteau să meargă mai rău decât mergeau deja.

Capitolul VII.
STATUL PARTIDULUI UNIC

Regimul pe care l-a creat Lenin după venirea lui la putere nu semăna cu niciunul dintre cele care existaseră vreodată. Lumea cunoscuse o mare varietate de sisteme de guvernare, de la cel al autoguvernării colective până la cel autocratic, însă regimul instaurat în Rusia după 1917 nu se încadra în niciunul dintre modelele cunoscute. Era un sistem de putere dual㠖 o dictatură extrem de autoritară exercitată de un organism privat, „partidul", care dirija din umbră sovietele, reprezentante ale autoguvernării populare. Sistemul se preta la fel de bine țelurilor extremei stângi, ca şi celor ale extremei drepte. Neexistând niciun precedent, lumea a avut nevoie de un număr de ani pentru a-i înțelege adevărata natură. Doar după ce fasciştii şi naziştii au împrumutat metodele politice ale comuniştilor, punându-le în slujba propriilor interese, conceptul de totalitarism a început să fie utilizat şi în descrierea regimului apărut pentru prima oară pe pământul Rusiei.

Marx şi adepții lui reflectaseră prea puțin la tipul de stat pe care urmau să îl creeze după preluarea puterii, în mare parte fiindcă nu găseau soluții pentru unele probleme spinoase de care se loviseră: cum urmau să fie împăcate noțiunea de „dictatură a proletariatului" şi cea de democrație proletară – sau cum avea să funcționeze

economia socialistă dacă banii erau desființați. Preferaseră să lase rezolvarea acestor probleme în seama viitorului. La rândul lor, bolşevicii neglijaseră acest gen de subiecte, considerând de la sine înțeles faptul că revoluția avea să cuprindă imediat întreaga lume, scutindu-i prin urmare de grija creării unui guvern național. Unica încercare a lui Lenin de a înfățişa viitorul sub comunism, cartea *Statul şi revoluția*, este atât de confuză, încât i-a pus în dificultate pe majoritatea celor care au încercat să o comenteze.

Noii conducători ai Rusiei şi-au construit deci sistemul politic din mers, improvizând. În esență, ei au impus întregii populații regulile şi metodele pe care organizația lor, Partidul Bolşevic, le adoptase pe vremea când era doar un organism privat, bazat pe voluntariat – au transformat, cu alte cuvinte, sfera privată în sferă publică şi voluntariatul în coerciție. Deşi nu au reuşit niciodată să-i dea o fundamentare teoretică, sistemul partidului unic s-a dovedit înfăptuirea lor cea mai durabilă şi cu cea mai mare influență.

Deşi Lenin considera drept un lucru de la sine înțeles că el şi colaboratorii lui urmau să exercite o putere nelimitată – partidul fiind, în accepțiunea lui, agentul ales de istorie pentru a conduce omenirea spre era socialistă –, nu putea face abstracție de faptul că puterea fusese preluată invocându-se „democrația sovietică". Să nu uităm că bolşevicii declanşaseră puciul din octombrie nu în nume propriu – numele partidului nu apărea în niciuna dintre proclamațiile Comitetului Militar Revoluționar –, ci în numele sovietelor. Era doar un pretext, dar unul necesar, fiindcă țara nu ar fi acceptat autoritatea dictatorială a unui singur partid. Nici chiar delegații la Congresul Sovietelor, din care mare parte erau bolşevici sau simpatizanți ai lor, nu aveau intenția de a învesti noul guvern cu puteri dictatoriale, întrebați fiind, niciunul dintre delegați nu şi-a exprimat opțiunea ca țara să fie condusă de un

singur partid. Lucrul era valabil şi pentru unii dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Lenin, care vedeau noua guvernare ca pe o coaliție a tuturor partidelor socialiste. Cu toate că nu respinsese din start o astfel de idee, Lenin nu avea în realitate nicio intenție să colaboreze cu menşevicii şi socialist-revoluționarii, despre care considera că sunt prea dispuşi la compromisuri şi că ar fi putut limita şi slăbi forța acțiunilor sale revoluționare. Planul lui era să creeze o structură formală de instituții democratice, pentru a respecta principiul guvernării de către popor la care opinia publică ținea, dar această structură urma să fie dirijată cu o mână de fier, prin intermediul Partidului Bolşevic. Reprezentanții menşevicilor şi socialist-revoluționarilor puteau face parte din guvern, cu condiția să rupă cu partidele lor şi să se supună disciplinei bolşevice.

Introducerea sistemului partidului unic impunea o serie de măsuri, unele cu caracter distructiv, altele constructive. În primul rând, bolşevicii trebuiau să elimine toate rămăşițele vechiului regim, fie ele țariste sau „burgheze" (democratice): organele de autoguvernare, partidele politice şi presa afiliată lor, forțele armate, sistemul judiciar, ca şi întregul edificiu economic construit pe principiul proprietății private. Această etapă pur distructivă a revoluției, în acord cu îndemnul lui Marx de a „zdrobi" vechea orânduire, şi-a găsit expresia şi în decretele noii puteri, dar a fost mai cu seamă rezultatul acțiunilor anarhice spontane ale populației, acțiuni pe care bolşevicii au făcut tot posibilul să le încurajeze.

Edificarea noii ordini s-a dovedit o sarcină mult mai dificilă. Trebuia în primul rând să se pună capăt valului de anarhie. Era necesară apoi structurarea unei noi autorități, în aparență o democrație de tip popular, „sovietic", în realitate un sistem înrudit cu absolutismul patrimonial al vechii Rusii moscovite. Noul guvern

trebuia să se elibereze de constrângerea pe care o reprezenta responsabilitatea sa față de soviete – oficial, deținătoare ale autorității supreme – şi să le transforme în unelte supuse ale partidului. Trebuia de asemeni să elimine într-un fel sau altul Adunarea Constituantă, pe care se angajase în mod solemn să o convoace, dar care lăsată să funcționeze l-ar fi înlăturat cu siguranță de la putere. La şase luni după puciul din octombrie, bolşevicii reuşiseră să-şi îndeplinească toate aceste obiective.

Niciun bolşevic nu a pus vreodată la îndoială faptul că partidul reprezenta locomotiva guvernării sovietice. În 1921, Lenin enunța deja un truism, atunci când afirma: „Partidul nostru este partidul guvernării şi rezoluțiile adoptate de Congresul Partidului au putere de lege pe întreg teritoriul republicii." Totuşi, în ciuda autorității lui asupra sferei publice, Partidul Bolşevic a rămas după 1917 ceea ce fusese şi înainte – un organism privat. Nici constituția din 1918, nici cea din 1924 nu făceau referire la el. Până în 1936, când a fost pentru prima oară menționat în aşa-zisa „Constituție a lui Stalin", partidul a preferat să se prezinte drept forța spirituală care conducea țara – nu prin constrângere, ci prin puterea exemplului.

Ca organizație privată, partidul nu era supus nici unui control din afară. Deşi dirija întreaga societate, nu era supravegheat în niciun fel; avea să rămână până la desființarea lui, în august 1991, un organism independent, autonom, subordonat doar lui însuşi.

Rândurile partidului – rebotezat în 1918 „Partidul Comunist" – s-au lărgit în mod exponențial: în februarie 1917 avea 23 600 de membri; în 1919, 250 000; în martie 1921, 730 000 (inclusiv membrii aspiranți). Majoritatea noilor aderenți erau fără îndoială carierişti, intrați în rândurile partidului pentru a beneficia de privilegiile în mod tradițional asociate în Rusia cu calitatea de funcționar public. Lenin era conştient de

această realitate, dar nu avea de ales, fiindcă avea o nevoie disperată de cadre care să administreze toate domeniile vieții, controlate acum de partid. În acelaşi timp însă, a avut grijă să încredințeze anumite posturi cheie din partid şi guvern celor din „Vechea gardă" – bolşevicii care intraseră în partid înainte de 1917.

Până în 1919, partidul şi-a păstrat structura pe care o avusese în anii de clandestinitate, dar pe măsură ce numărul membrilor creştea a trebuit să introducă o organizare mai strictă. În martie 1919, Comitetul Central, organul suprem al partidului, a înființat două noi instituții pe lângă Secretariat: Politburo-ul, menit să ia decizii în problemele politice urgente, şi Orgburo-ul, organizația de cadre a partidului. Lenin era şeful necontestat al partidului, deşi nu exista o funcție oficială de preşedinte. În primul an liderul bolşevic a intrat adesea în conflict cu colaboratorii săi pentru a-şi impune punctul de vedere, amenințând uneori cu demisia. Începând cu sfârşitul anului 1918 însă, deciziile lui au încetat să mai fie contestate. Kamenev îi mărturisea menşevicului Nicolai Suhanov:

> Sunt din ce în ce mai convins că Lenin nu poate greşi. Până la urmă, el are întotdeauna dreptate. De atâtea ori a părut că se înşală în previziunile lui sau că linia politică pe care o indica era eronată – în cele din urmă acele previziuni şi acea linie politică s-au dovedit corecte.

Lenin şi aghiotanții lui conduceau atât partidul, adevăratul organism legislativ al țării, cât şi Sovnarkom-ul, instituția executivă supremă.

Deciziile erau de regulă luate la nivelul Comitetului Central şi al Politburoului, fiind apoi supuse discuțiilor în cadrul Sovnarkomului, adesea cu participarea unor specialişti din afara partidului. Aceste discuții se rezumau întotdeauna la găsirea celor mai bune modalități de punere în practică a deciziilor partidului, considerate inatacabile. Cumulul de funcții a devenit

prin urmare o trăsătură caracteristică a regimului totalitar.

Faza distructivă a revoluției bolşevice poate fi cel mai bine definită prin cuvântul de origine turcească *duvan,* împrumutat de cazaci, cu sensul de „împărțire a prăzii", în urma expedițiilor pe care le lansau asupra aşezărilor turceşti şi persane. În toamna şi iama lui 1917, întreaga Rusie devenise obiectul unui astfel de *duvan*. Principalul bun supus împărțirii era pământul. Acțiuni asemănătoare aveau loc în industrie, unde muncitorii luau în stăpânire fabricile. Soldații de pe front, care după puciul din octombrie au început să dezerteze în masă, spărgeau, înainte de a pleca acasă, arsenalele şi depozitele, luând cu ei tot ce se putea lua. Ocupați cu astfel de acțiuni, țăranii, muncitorii şi soldații şi-au pierdut şi minimul interes pe care îl avuseseră pentru politică.

Duvan-ul nu se limita la bunurile materiale, fiind aplicat şi puterii politice. Populația fostului Imperiu Rus reuşise să distrugă un stat care era rezultatul unei dezvoltări istorice de şase secole. În primăvara lui 1918 cel mai întins stat al lumii se dezintegrase deja într-un mare număr de entități cu contururi imprecise, de mărimi diferite, revendicând fiecare suveranitate teritorială. Precum în Evul Mediu, Rusia redevenea un conglomerat de „principate" autonome.

Primele care s-au separat au fost regiunile de graniță, locuite de neruşi. După finlandezi, care şi-au declarat independența în decembrie 1917, diferite grupuri etnice au început rând pe rând să părăsească statul rus, justificându-şi în unele cazuri acțiunea prin dreptul la „autodeterminare națională" proclamat de noul guvern. {23} Forțele centrifuge au afectat şi Rusia propriu-zisă, provincii, regiuni şi chiar oraşe declarându-şi independența față de autoritățile centrale. Acceptarea de către bolşevici a principiului anarhist al puterii sovietelor a încurajat aceste evoluții. Conform unei

surse din epocă, în iunie 1918 existau pe teritoriul fostului Imperiu Rus nu mai puțin de treizeci şi trei de „guverne” suverane.

Bolşevicii, printre ale căror obiective pe termen lung figura crearea unui stat puternic centralizat, nu au intervenit pentru moment în aceste procese centrifuge, pentru că erau interesați ca vechile structuri politice şi economice să se dezintegreze. În martie 1918 guvernul a aprobat noua constituție a Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (R.S.F.S.R.); redactată cu contribuția socialist-revoluționarilor de stânga, ea avea o puternică tentă anarhistă. Era însă în mod limpede vorba de un document formal, care deşi atribuia (pe hârtie) întreaga putere sovietelor, nu delimita în mod precis distribuția puterii între sovietele săteşti, districtuale şi provinciale, nici între soviete şi guvernul central. Partidul Bolşevic, adevăratul izvor al întregii autorități, nu era nici măcar menționat.

Pentru a avea deplină libertate de acțiune, Lenin şi Troțki trebuiau să elimine cât mai rapid subordonarea partidului față de Comitetul Central Executiv (CCE).{24} La inițiativa lui Lenin, Congresul al Doilea al Sovietelor, care crease Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom), a atribuit Comitetului Central Executiv controlul acțiunilor şi al componenței acestuia. Adevărata intenție a lui Lenin era să plaseze Sovnarkom-ul, al cărui preşedinte era, în subordonarea exclusivă a Comitetului Central al partidului, care îl recunoştea drept lider necontestat. Acest contrast între declarații şi intenții avea să conducă la prima şi ultima confruntare constituțională din istoria Rusiei Sovietice.

Membrii socialişti ai CCE-ului creat de bolşevici în octombrie 1917 îl considerau un soi de Dumă socialistă, îndrituită să supravegheze acțiunile Guvernului Provizoriu, să numească miniştrii şi să legifereze. Lenin, care disprețuia asemenea „formalisme”, a ignorat încă

de la bun început activitatea CCE-ului. Conflictul care mocnea între Lenin şi CCE a izbucnit în mod deschis odată cu emiterea a două decrete controversate, niciunul dintre ele nefiind supus aprobării CCE-ului. Primul, publicat la 27 octombrie, se referea la presă. Deşi semnat de Lenin, cel care îl redactase fusese Anatoli Lunacearski, comisarul pentru instrucțiune publică. Decretul impunea încetarea apariției tuturor publicațiilor „contrarevoluționare", mai precis a tuturor ziarelor care refuzau să recunoască legitimitatea loviturii de stat din octombrie – adică întreaga presă, cu excepția publicațiilor bolşevice şi a celor aparținând socialist-revoluționarilor de stânga.

Anticipând opoziția puternică pe care acest decret şi altele pe care le pregăteau aveau să o stârnească, bolşevicii au introdus o nouă lege, menită să reglementeze relațiile partidului cu Sovnarkom-ul. Intitulată „Cu privire la procedura de ratificare şi promulgare a legilor", ea autoriza Sovnarkom-ul să emită decrete. Comitetul Central Executiv putea ratifica sau abroga aceste decrete, dar numai retroactiv. Măsura, inspirată de Articolul 87 al Legilor Fundamentale țariste, fusese redactată de principalul consilier economic al lui Lenin, Iuri Larin.

Socialiştii din Comitetul Central Executiv au reacționat cu îngrijorare la aceste evoluții, care încălcau principiile de organizare ale Sovnarkomului şi reduceau CCE-ul la rolul de instituție-fantomă. Controversele au ieşit la iveală cu ocazia întrunirii din 4 noiembrie a CCEului, la care Lenin şi Troțki au apărut – pentru prima şi ultima oară – în fața acestui organism, spre a justifica, asemenea miniştrilor dinaintea revoluției, legalitatea propriilor acțiuni. Socialist-revoluționarii de stânga din CCE au cerut ca Sovnarkom-ul să pună imediat capăt guvernării prin decrete. Lenin a respins această cerere, calificând-o drept o expresie a „formalismului burghez". Troțki l-a sprijinit, afirmând

că, de vreme ce în Rusia Sovietică nu mai existau clase antagoniste, „mecanismele parlamentare tradiționale” erau depăşite. Guvernul şi „masele populare” erau – spunea el – legate nu prin instituții şi proceduri formale, ci printr-un ataşament „organic şi nemijlocit”. Raționamentul lui Troțki nu a reuşit să convingă minoritatea socialist-revoluționară din CCE; chiar şi unii dintre reprezentanții bolşevici rămăseseră cu conştiința neîmpăcată. Unul dintre membrii minorității a înaintat un proiect de rezoluție prin care CCE-ul urma să declare explicațiile preşedintelui Sovnarkomului nesatisfăcătoare. Bolşevicii au răspuns printr-o contrarezoluție în care se spunea:

> Parlamentul Sovietic nu poate refuza Consiliului Comisarilor Poporului dreptul de a emite anumite decrete urgente, în cadrul programului general al Congresului Sovietelor din întreaga Rusie şi fără discutarea lor prealabilă în Comitetul Central Executiv.

Proiectul de rezoluție al socialist-revoluționarilor a fost respins cu 25 de voturi la 20; rezultatul strâns se datora defecțiunii a nouă bolşevici – patru dintre ei comisari (miniştri) –, care şi-au anunțat demisia în semn de protest față de refuzul lui Lenin de a accepta formarea unui guvern de coaliție. (Toți cei nouă aveau să revină curând asupra deciziei lor.)

Această victorie implicită nu îl satisfăcea însă pe Lenin, care dorea să fie recunoscut în mod clar dreptul guvernului de a conduce prin decrete, aşa cum prevedea rezoluția bolşevicilor. După o estimare preliminară, dacă rezoluția era supusă la vot, rezultatul avea să fie de 23 la 23. Pentru a obține un rezultat favorabil, Lenin şi Troțki au anunțat că vor lua parte la vot, ceea ce făcea din ei judecători ai propriei cauze. Dacă „parlamentarii” ruşi ar fi fost mai experimentați, ar fi refuzat să participe la o astfel de mascaradă şi ar fi boicotat votarea. Nu au făcut-o. Rezoluția bolşevicilor a fost adoptată cu 25 de voturi la 23, cele două voturi decisive fiind bineînțeles

acelea ale lui Lenin şi Troţki. Prin acest procedeu, cei doi lideri bolşevici şi-au arogat puteri legislative depline, transformând Congresul Sovietelor şi pe reprezentantul acestuia, CCE-ul, în simple organisme consultative. Era un punct de cotitură în istoria constituției sovietice.

În cursul aceleiaşi zile, Sovnarkom-ul a anunțat că decretele sale urmau să intre în vigoare imediat ce erau publicate în *Gazeta Guvernului Provizoriu al Muncitorilor şi Țăranilor*. Comitetului Central Executiv i s-a mai permis o vreme să dezbată politica guvernului, fără a avea însă puterea de a o modifica. Începând cu vara lui 1918, când reprezentanții nebolşevici au fost excluşi din CCE (vezi mai jos, p. 158), acesta s-a transformat într-un parlament-fantomă, în care deputații bolşevici „ratificau" în mod formal deciziile Sovnarkomului, care, la rândul lui, transpunea în practică voința Comitetului Central al Partidului Bolşevic. De altfel, CCE-ul avea să se întrunească din ce în ce mai rar: de-a lungul anului 1921, s-a întrunit doar de trei ori.

De acum înainte Rusia avea să fie guvernată prin decrete, aşa cum înainte de 1905 fusese guvernată prin ucazuri. Ca şi în epoca prerevoluționară, legile intrau în vigoare odată ce şeful statului – Lenin acum, asemeni țarului odinioară – îşi punea semnătura pe ele. Nicolae I sau Alexandru al III-lea ar fi găsit acest lucru perfect normal. Sistemul legislativ pe care bolşevicii l-au pus la punct în numai două săptămâni de la preluarea puterii marca o întoarcere la practicile autocratice ale Rusiei țariste dinainte de Manifestul din 17 octombrie 1905. Cei unsprezece ani de constituționalism care se scurseseră de atunci erau astfel şterşi cu buretele.

Una dintre problemele cu care s-a confruntat noul regim, în încercarea sa de a-şi asigura – fie şi numai în propriii ochi – legitimitatea, a fost boicotarea de către organizațiile țărăneşti a Congresului al Doilea al Sovietelor. Era o lovitură grea, pentru un guvern care

pretindea că îi reprezintă nu numai pe muncitori, ci şi pe țărani. Congresul Deputaților Țărănimii, dominat de socialist-revoluționari, refuza să recunoască lovitura de stat din octombrie. Pentru a contracara această opoziție, bolşevicii au intrat în alianță cu socialist-revoluționarii de stânga, o facțiune dizidentă a partidului cu acelaşi nume, condusă de o fostă teroristă, Maria Spiridonova. Socialist-revoluționarii de stânga au sprijinit puciul, dar ulterior aveau să conteste multe din acțiunile bolşevicilor.

Congresul Deputaților Țărănimii urma să se întrunească la sfârşitul lunii noiembrie şi, în mod aproape sigur, să condamne lovitura de stat bolşevică. Pentru a preveni acest lucru, bolşevicii au purtat în secret negocieri cu socialist-revoluționarii de stânga, promițându-le un număr de locuri în Sovnarkom şi alte concesii, dacă îi sprijineau în planurile lor de divizare a Congresului Țărănimii. Socialist-revoluționarii au manevrat astfel încât comisia de mandatare a viitorului congres să le asigure o reprezentare disproporționată lor şi aliaților bolşevici. Apoi, în timpul desfăşurării propriu-zise a congresului, au provocat întreruperea lucrărilor. Spiridonova, care prezida dezbaterile, a invalidat o rezoluție oficială adoptată de majoritate, prin care Adunarea Constituantă era recunoscută drept corpul legislativ suprem al noului regim. Ea şi colegii ei s-au alăturat bolşevicilor în decizia de a boicota lucrările. Bolşevicii au ordonat dizolvarea congresului legitim şi au declarat grupul alcătuit din delegații lor şi cei ai socialist-revoluționarilor singurul reprezentant autorizat al țăranilor, după care au integrat acest grup în Sovietul de Deputați ai Muncitorilor şi Soldaților. Dispărea astfel singura instituție care reprezenta în mod legitim interesele țărănimii.

Pentru serviciile aduse, bolşevicii le-au făcut socialist-revoluționarilor anumite concesii, oferindu-le cinci portofolii de mică importanță în Sovnarkom şi alte

câteva posturi, inclusiv pe acela de adjunct al şefului nou createi poliții secrete, CEKA. Mai mult chiar, au acceptat cererea partenerilor de a convoca Adunarea Constituantă.

Primii care s-au opus puciului din octombrie au fost reprezentanții inteligheției. Categoria socială care contribuise atât de mult la răsturnarea vechiului regim şi împiedicase prin atitudinea ei iresponsabilă edificarea unei adevărate democrații pe ruinele acestuia se ridica acum împotriva bolşevicilor. Scriitori, artişti, profesori, jurnalişti, avocați, alături de funcționarii administrației şi cei din întreprinderile private, au refuzat să-şi îndeplinească responsabilitățile atâta vreme cât bolşevicii rămâneau la putere. La Petrograd a luat naştere un Comitet pentru Salvarea Patriei şi a Revoluției, care a organizat o grevă generală a angajaților administrației. Când noii comisari şi-au făcut apariția în ministere spre a-şi lua în primire posturile, nu au găsit decât portari şi femei de serviciu, sau în cel mai bun caz câțiva funcționari plictisiți. La 9 noiembrie – la două săptămâni după numire – Troțki a avut o experiență neplăcută, când s-a hotărât să viziteze Ministerul afacerilor externe. Iată cum descria incidentul unul dintre ziarele epocii:

> Ieri, noul „ministru" Troțki a sosit la Ministerul afacerilor externe. După ce a adunat toți funcționarii, le-a spus: „Sunt Troțki, noul ministru al afacerilor externe." I s-a răspuns cu râsete ironice. Nu le-a acordat nicio atenție şi i-a invitat să îşi reia lucrul. S-au dus... acasă, cu intenția de a nu se mai întoarce, atâta vreme cât Troțki se va mai afla în fruntea ministerului.

Lucrătorii din serviciile poştale şi telegrafice şi-au încetat şi ei activitatea, hotărâți să nu îşi reia lucrul până când bolşevicii nu aveau să cedeze puterea unui guvern de coaliție. Le-au urmat exemplul şi alți angajați, inclusiv funcționarii băncilor private.

Pentru bolşevici, cel mai umilitor moment din această serie de proteste l-a constituit refuzul personalului Băncii de Stat şi al trezoreriei de a onora cererile lor de a primi bani. După refuzuri repetate, o gardă înarmată i-a forțat pe responsabilii Băncii de Stat să deschidă tezaurul, din care au fost ridicate 5 milioane de ruble. Operațiunea a avut aerul unui veritabil jaf.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, Lenin a decis să se treacă la contraofensivă împotriva funcționarilor aflați în grevă. Oameni înarmați au ocupat rând pe rând instituțiile publice din Petrograd şi, amenințând cu represalii severe, i-au obligat pe angajați să reia lucrul. Cei care au refuzat au fost destituiți şi înlocuiți cu funcționari de rang inferior. Dar greva funcționarilor avea să se încheie cu adevărat abia în ianuarie 1918, când Adunarea Constituantă a fost desființată şi a devenit limpede chiar şi pentru democrații cei mai fervenți că bolşevicii nu aveau nicio intenție să împartă puterea sau să renunțe la ea.

Şedințele Sovnarkomului din primele luni de existență a dictaturii bolşevice aminteau de întrunirile de odinioară ale revoluționarilor. Simon Liberman, unul dintre menşevicii care au luat parte la aceste şedințe, ne-a lăsat următoarea mărturie:

> La reuniunile organelor supreme de conducere ale Rusiei Sovietice, prezidate de Lenin, domnea întotdeauna o atmosferă stranie. În ciuda eforturilor unui secretar zelos de a da lucrărilor aspectul unei şedințe de cabinet, nu ne puteam reprima senzația că, iată, retrăiam vremurile comitetelor revoluționare clandestine! Ani la rând făcuserăm cu toții parte din diverse organizații subterane. Totul ne părea extraordinar de familiar. Mulți dintre comisari rămâneau cu mantalele sau pardesiele pe ei; majoritatea purtau încă jachetele lor de piele ponosite. Iama apăreau încălțați cu pâslari şi purtând pulovăre groase, pe care nu le scoteau nici în timpul şedințelor.
>
> Unul dintre comisari, Alexandr Țiurupa, era mai totdeauna bolnav; lua parte la întruniri întins pe spate în fotoliu, cu picioarele suite pe o masă din apropiere.

> Unii dintre colegii lui Lenin nici nu se aşezau în jurul mesei, trăgându-şi scaunele şi instalându-le care pe unde apucau în încăpere. Lenin îşi ocupa întotdeauna locul din capul mesei, de unde prezida şedinţele. Făcea asta cu eleganţă, cu un aer aproape solemn. Fotieva, secretara lui personală, şedea alături de el.

Iritat de lipsa de punctualitate şi de vorbăria colegilor săi, Lenin a stabilit un regulament strict, impunând amenzi pentru întârzieri: cinci ruble pentru cei care întârziau mai puțin de o jumătate de oră, zece pentru cei care depăşeau această limită. Când cineva vorbea, Lenin răsfoia adesea câte un carnet şi îşi spunea părerea abia după ce vorbitorul încheiase.{25}

Pentru a se elibera complet de controlul popular, bolşevicii mai aveau de înlăturat un singur obstacol important, Adunarea Constituantă, care – că să citățm un martor al evenimentelor – „le stătea ca un os în gât”.

Până la începutul lunii decembrie 1917, bolşevicii reuşiseră deja (1) să transforme Congresul Sovietelor din întreaga Rusie dintr-un organism legitim într-unul cu rol pur formal şi să-i desființeze Comitetul Executiv (CEE); (2) să lipsească noul CCE, creat de ei, de atribuțiile legislative şi de dreptul de a numi miniştrii, şi (3) să divizeze Congresul Țărănimii şi să îi substituie un organism alcătuit din propriii lor aderenți şi simpatizanți. Niciuna dintre aceste acțiuni, atât de importante pentru viitorul Rusiei, nu a trezit interesul marii mase a populației, fiindcă ele se desfăşurau în îndepărtatul Petrograd şi aveau un grad de complexitate care depăşea puterea de înțelegere a majorității oamenilor. Nu la fel stăteau lucrurile cu Adunarea Constituantă, care urma să fie aleasă prin votul tuturor cetățenilor. Cel puțin aşa se credea în toamna lui 1917.

Unul dintre argumentele cu care bolşevicii justificaseră lovitura de stat din octombrie fusese acela că numai în acest fel se putea garanta convocarea Adunării Constituante: Guvernul Provizoriu „burghez”,

înspăimântat de radicalismul maselor, nu i-ar fi permis niciodată să se întrunească. Încă din 27 octombrie, organul de presă al bolşevicilor, *Pravda*, îşi anunța cititorii că noul guvern „era singurul capabil să conducă țara spre alegerea unei Adunări Constituante”. În realitate, noul guvern se temea de Adunare şi căuta cu disperare mijloace de a împiedica întrunirea ei sau, dacă acest lucru s-ar fi dovedit imposibil, de a o face inofensivă.

Bolşevicii şi-au respectat promisiunea de a ține alegeri pentru Constituantă; ele au avut loc în Petrograd la 12-14 noiembrie şi în restul țării în a doua jumătate a lunii. Conform criteriilor stabilite de fostul guvern, aveau drept de vot toți bărbații şi femeile care împliniseră douăzeci şi unu de ani; pentru militari, vârsta minimă era de optsprezece ani. Participarea la vot a fost impresionantă: la Petrograd şi Moscova, aproximativ 70 la sută din persoanele cu drept de vot s-au prezentat la urne, iar în unele zone rurale, procentul s-a ridicat la 100 la sută. Estimările cele mai demne de încredere indică 44,4 milioane de votanți. La 1 decembrie, Lenin declara: „Dacă luăm în considerare Adunarea Constituantă făcând abstracție de condițiile luptei de clasă, care împinge în mod inevitabil la un război civil, putem spune că deocamdată nu există o instituție care să exprime în mod mai desăvârşit voința poporului.”

Rezultatele exacte ale votului nu pot fi stabilite, din cauza numărului mare de partide implicate şi a faptului că în multe orașe se formaseră blocuri electorale; numai la Petrograd se înscriseseră nouăsprezece partide. Cel mai mare număr de voturi – 17,9 milioane, sau 40,4 la sută – a fost obținut de socialist-revoluționari. Pe locul al doilea s-au situat bolşevicii, cu 10,6 milioane, adică 24 la sută. Menşevicii şi socialist-revoluționarii de stânga au fost de-a dreptul măturați. Partidul ConstituționalDemocrat a obținut cea mai mare parte a

voturilor acordate candidaților nesocialişti (2,1 milioane, adică 4,7 la sută). În regiunile din afara Rusiei propriu-zise, votanții au favorizat partidele naționale, dintre care multe erau afiliate echivalentelor lor ruseşti; astfel, socialist-revoluționarii ucraineni au obținut 3,4 milioane de voturi, iar menşevicii georgieni s-au situat pe primul loc în Georgia, cu 662.000 de voturi.

Bolşevicii, care speraseră – împotriva oricărei speranțe – să obțină majoritatea, nu au fost descurajați de rezultate. Au câştigat cea mai mare parte a voturilor muncitorilor şi au înregistrat rezultate bune în rândul militarilor, grupuri care aveau să li se dovedească extrem de utile în timpul războiului civil. Erau totuşi nemulțumiți de succesul cadeților, care, deşi pe ansamblul țării obținuseră mai puțin de cinci procente, câştigaseră un mare număr de voturi în oraşe, clasându-se pe locul doi după bolşevici şi, în unele oraşe, chiar depăşindu-i. În măsura în care era de aşteptat ca viitorul politic al Rusiei să se decidă în oraşe, cadeții se dovedeau pentru noii deținători ai puterii nişte adversari mult mai primejdioşi decât socialist-revoluționarii, care controlau circumscripțiile rurale, având un număr uriaş de votanți, dar o influență destul de redusă.

Care trebuia să fie pasul următor? Bolşevicii au dezbătut îndelung în întrunirile lor căile de neutralizare a Constituantei. Unii susțineau anularea alegerilor; alții (printre care şi Lenin) sugerau să i se permită să se întrunească, dar să fie aplicat principiul „rechemării", prin care deputaților nebolşevici să li se invalideze alegerea, pe motiv că în noile condiții istorice nu mai puteau reprezenta interesele celor care îi aleseseră. În toiul acestor pertractări, Lenin a ordonat scoaterea în afara legii a cadeților şi arestarea liderilor acestora, sub acuzația că erau „duşmani ai poporului". Liberalii aveau să fie primul partid politic desființat de guvernul bolşevic.

În cele din urmă, în virtutea înțelegerii încheiate cu socialist-revoluționarii de stânga, s-a hotărât ca Adunarea să fie lăsată să se întrunească, pentru a fi mai apoi lipsită de orice puteri legislative şi în final desființată. Lenin, care la 1 decembrie afirmase despre ea că exprima „în mod desăvârşit" voința poporului, declara la 12 decembrie că lozinca „Toată puterea Adunării Constituante" devenise contrarevoluționară. Adunarea nu avea de ales decât fie să ratifice hotărârile Congresului al II-lea al Sovietelor şi decretele Sovnarkomului, fie să se aştepte la „adoptarea de către puterea sovietelor a măsurilor celor mai energice, mai rapide şi mai ferme" împotriva ei. Era sentința de condamnare la moarte a Constituantei. În toate declarațiile publice ulterioare, reprezentanții bolşevicilor, care în octombrie insistaseră că numai trecerea puterii în mâinile sovietelor putea garanta convocarea Constituantei, afirmau acum că a o sprijini echivala cu a contesta sovietele.

Socialiştii au reacționat la aceste argumente cu o intensă campanie de contrapropagandă. Uniunea pentru Apărarea Adunării Constituante şi-a trimis agitatorii în fabrici şi cazărmi, încercând să strângă cât mai multe semnături pe apelurile în favoarea Adunării, din partea muncitorilor şi soldaților, inclusiv a celor care votaseră cu bolşevicii. Socialist-revoluționarii şi menşevicii, care conduceau Uniunea, sperau că un sprijin popular masiv față de cauza Adunării i-ar fi descurajat pe bolşevici să folosească forța împotriva ei. Unii socialişti considerau însă că războiul psihologic nu era suficient. Voiau să răspundă forței prin forță şi au reuşit să convingă un număr de unități militare din garnizoana Petrograd să participe la o demonstrație armată în favoarea Adunării, în chiar ziua deschiderii lucrărilor, la 5 ianuarie. Organizatorii demonstrației au cerut aprobarea Comitetului Central al Partidului Socialist-Revoluționar. Li s-a răspuns cu un „nu" lipsit de echivoc şi cu

afirmația că masele aveau nevoie de timp pentru a învinge boala „bolşevismului”, o demonstrație armată putându-se dovedi în acel moment o „aventură” periculoasă. Comitetul Central a acceptat doar ideea unei procesiuni paşnice, fără arme. Informați despre decizie, soldații au refuzat să rişte o confruntare cu unitățile bolşevice fără a dispune de arme şi au renunțat să mai participe.

La 4 ianuarie, Lenin l-a numit pe Podvoiski, fostul preşedinte al organizației militare bolşevice care înfăptuise puciul din octombrie, şef al unui stat-major militar extraordinar, însărcinat să rezolve problema Constituantei. Podvoiski a instaurat legea marțială la Petrograd şi a interzis întrunirile publice. *Pravda* avertiza că orice adunări în zona Palatului Taurida, unde urmau să se desfăşoare lucrările Constituantei, aveau să fie dispersate cu forța. La 5 ianuarie ziarul bolşevic titra pe prima pagină: astăzi hienele CAPITALISTE ŞI SLUGILE LOR VOR ÎNCERCA SĂ SMULGĂ PUTEREA DIN MÂINILE SOVIETELOR.

În ziua de vineri, 5 ianuarie, Petrograd-ul – mai ales în zona din vecinătatea Palatului Taurida – avea aerul unei tabere militare: trupe puternic înarmate fuseseră desfăşurate în jurul palatului şi pe străzile care duceau spre el. Forța principală o reprezentau puşcaşii letonieni, care îi susțineau pe bolşevici şi aveau să le aducă în următorii doi ani servicii de neprețuit, atât în interiorul țării cât şi pe fronturile războiului civil.{26}

Participanții la demonstrația paşnică în sprijinul Constituantei s-au pus în mişcare spre Taurida la orele 10 dimineața. Înainte însă de a fi ajuns la palat, unitățile bolşevice au tras asupra lor, împrăştiindu-i.

Lenin a sosit la Taurida la orele 13:00, pentru a supraveghea dispersarea Constituantei. După mărturiile secretarei sale, era „palid ca un mort şi agitat… Paloarea teribilă a feței şi a gâtului făceau ca fruntea să îi pară şi

mai mare, ochii îi erau dilatați şi strălucitori, privirea îi ardea fără încetare". Era un moment hotărâtor, în care soarta tinerei dictaturi bolşevice atârna în balanță.

Lenin, care stătea deoparte, neluând parte la agitația din jur, a amânat deschiderea şedinței până la orele 16:00, pentru a fi sigur că mulțimile de sprijinitori ai Constituantei aveau să fie risipite. Tactica bolşevicilor în aceste împrejurări s-a bazat pe tulburarea în permanență a lucrărilor. De la primul sunet al clopoțelului, deputații bolşevici şi gărzile înarmate i-au întâmpinat cu vociferări şi râsete batjocoritoare pe vorbitorii opoziției; unii şi-au îndreptat armele înspre ei. Mulți dintre marinari şi soldați erau beți, după votca pe care bufetul palatului le-o distribuise cu generozitate. În momentul în care propunerea lor ca Adunarea să renunțe la puterea legislativă şi să se limiteze la a aproba decretele Sovnarkomului a fost respinsă prin vot, bolşevicii au declarat Adunarea „contrarevoluționară" şi au părăsit sala.

La indicațiile lui Lenin, Constituanta fost lăsată să îşi desfăşoare lucrările în continuare. Puțin după orele 4 dimineața, un marinar anarhist, acționând la ordinele adjunctului lui Lenin însărcinat cu securitatea palatului, a urcat la tribună şi a cerut preşedintelui, socialist-revoluționarul Viktor Cernov, să suspende şedința, pe motiv că gărzile erau obosite. Din ce în ce mai mulți soldați apăreau în sală, afişând un aer amenințător. Cernov a reuşit să prelungească lucrările pentru încă două ore, apoi (erau orele 6 dimineața, în zorii zilei de 6 ianuarie) le-a suspendat până în după-amiaza aceleiaşi zile, la orele 17:00. A doua şedință nu avea să mai aibă loc niciodată, fiindcă în cursul dimineții Iakov Sverdlov, preşedinte al CCE-ului şi mâna dreaptă a lui Lenin, a dizolvat în mod oficial Adunarea. *Pravda* a apărut în ziua respectivă anunțând cu litere de-o şchioapă:

SLUGILE BANCHERILOR, CAPITALIŞTILOR ŞI MARILOR PROPRIETARI... SCLAVII DOLARILOR AMERICANI, TRĂDĂTORII – SOCIALIST-REVOLUȚIONARII DE DREAPTA – CER ÎN ADUNAREA CONSTITUANTĂ ÎNTREAGA PUTERE PENTRU EI ŞI PENTRU STĂPÂNII LOR – DUŞMANII POPORULUI... DAR MUNCITORII, ȚĂRANII ŞI SOLDAȚII NU VOR CĂDEA ÎN PLASA ÎNTINSĂ DE DUŞMANII CEI MAI ÎNVERŞUNAȚI AI SOCIALISMULUI. ÎN NUMELE REVOLUȚIEI SOCIALISTE ŞI AL REPUBLICII SOVIETICE SOCIALISTE, EI ÎI VOR MĂTURA DEFINITIV PE ASASINII ŞTIUȚI SAU NEŞTIUȚI.

Pentru prima oară, opoziția față de bolşevism era pusă în legătură cu banii americani.

Două zile mai târziu (la 8 ianuarie), bolşevicii au convocat propria lor Adunare, botezată „Congresul al III-lea al Sovietelor". Nimeni nu avea să îi mai sfideze, fiindcă îşi rezervaseră pentru ei şi aliații lor socialist-revoluționari 94 la sută din numărul de delegați. Legile şi hotărârile bolşevicilor au fost de astă dată ratificate fără probleme. Noul guvern a renunțat la adjectivul „provizoriu" din titulatura sa, declarându-se guvernul de drept al Rusiei şi al tuturor provinciilor ei.

Dizolvarea Adunării Constituante a fost întâmpinată cu o indiferență surprinzătoare: nici urmă din mânia populară cu care fuseseră primite în 1789 zvonurile că Ludovic al XVI-lea intenționa să dizolve Adunarea Națională şi care precipitase asaltul asupra Bastiliei. După un an de cvasianarhie, ruşii erau epuizați; tânjeau după linişte şi ordine, oricare ar fi fost prețul. Bolşevicii mizaseră pe această stare de spirit a populației şi se dovedeau câştigători. După 5 ianuarie, nimeni nu îşi mai putea face iluzii că oamenii lui Lenin puteau fi convinşi să renunțe la putere.

Unul dintre rezultatele imediate ale dizolvării Constituantei a fost încetarea boicotului organizat de funcționarii administrației şi angajații instituțiilor private; greviştii şi-au reluat lucrul, unii împinşi de nevoia de bani, alții cu credința că ar fi putut influența

în bine lucrurile, din interior. Psihologia opoziției primise o lovitură fatală: era ca şi cum brutalitatea şi lipsa de respect față de voința națiunii ar fi legitimat noua autocrație. Dorința bolşevicilor de a pune mâna pe putere era în fine satisfăcută – în realitate abia acum, fiindcă lovitura de stat din octombrie se desfăşurase invocându-se pretexte democratice. Ziua de 5 ianuarie marchează momentul în care bolşevicii au dat de înțeles fără niciun echivoc că nu se simțeau obligați să asculte glasul poporului, fiindcă ei erau „poporul". Pentru a-l cita pe Lenin însuşi: „Dizolvarea de către autoritatea sovietelor a Adunării Constituante [a reprezentat] lichidarea totală şi nedisimulată a democrației formale în numele dictaturii revoluției". „Democrația formală" însemna aici voința majorității națiunii, aşa cum fusese ea exprimată prin alegeri.

Reacția populației şi a inteligheției la acest eveniment istoric era de rău augur pentru viitorul țării. Se confirma o dată mai mult că Rusiei îi lipsea acel sentiment al coeziunii naționale capabil să adune laolaltă populația în numele binelui comun, dincolo de interesele individuale imediate. „Masele" demonstraseră că nu cunosc alte interese în afara celor personale şi locale, lăsându-se purtate de beția *duvan*-ului. Ca pentru a da dreptate proverbului rusesc „Caporal e cel care pune primul mâna pe bâtă", ruşii recunoscusem puterea celui mai îndrăzneț şi mai lipsit de scrupule.

La fel de jenantă a fost reacția inteligheției socialiste, care obținuse o victorie electorală solidă şi ar fi putut acționa bazându-se pe sprijinul națiunii. Ea şi-a semnat condamnarea prin refuzul obstinat de a recurge la forță împotriva bolşevicilor – pe care îi acuza de uzurparea puterii, dar continua să îi trateze ca pe nişte tovarăşi de luptă. Troțki avea mai târziu să-i ironizeze pe intelectualii socialişti, spunând că veniseră la Palatul Taurida înarmați cu lumânări şi sendviciuri – pentru cazul în care bolşevicii le-ar fi întrerupt curentul electric

şi i-ar fi lipsit de hrană –, dar au refuzat să poarte arme sau cel puțin să-şi înarmeze sprijinitorii. Când un grup de soldați i-a abordat pe deputații socialişti, după dizolvarea Adunării, oferindu-se să o restaureze prin forța armelor, intelectualii i-au implorat înspăimântați să nu facă nimic: mai degrabă să moară Adunarea Constituantă în pace, decât să se ajungă la război civil. Nimeni nu mai voia să rişte sprijinind astfel de oameni.

Comportamentul sinucigaş al inteligheției nu trebuie pus doar pe seama repulsiei față de violența fizică şi a credinței oarbe în progresul democrației indiferent de acțiunea oamenilor, ci şi pe seama fricii permanente de contrarevoluție. Socialiştii se simțeau legați de bolşevici printr-un devotament comun față de cauza construirii unei noi orânduiri; oricât de mult ar fi condamnat metodele bolşevicilor, le împărtăşeau obiectivele. Duşmanii nesocialişti ai bolşevicilor erau şi duşmanii lor. Un ziar al menşevicilor scria, la o zi după puciul bolşevic: „Mai presus de orice, trebuie să luăm în considerare tragicul adevăr că o lichidare violentă a loviturii de stat bolşevice va conduce la lichidarea tuturor cuceririlor Revoluției ruse". După dizolvarea Adunării Constituante, acelaşi ziar scria, justificând lipsa unei reacții: „Soarta revoluției noastre este strâns legată de aceea a mişcării bolşevice." Acest mod de gândire a paralizat voința inteligheției socialiste, făcând-o să nu acționeze nici înainte, nici în timpul şi nici după înfăptuirea puciului. Ideea că adevărații contrarevoluționari erau chiar bolşevicii nu le-a trecut nicio clipă prin capete, fiindcă erau obişnuiți să judece în funcție de lozinci, nu de realități.

Spre deosebire de oponenții lor, bolşevicii au tras un mare număr de învățăminte din evenimente. Au înțeles că în zonele pe care le controlau deja nu trebuiau să se teamă de o rezistență armată organizată: adversarii lor, deşi sprijiniți de trei sferturi din populație, erau dezbinați, lipsiți de lideri adevărați şi mai ales incapabili

să lupte pentru propria cauză. Experiența i-a obişnuit pe bolşevici cu ideea că trebuiau să recurgă la forță ori de câte ori întâlneau o împotrivire şi să, rezolve" problemele prin „lichidarea" fizică a celor care creau problemele respective. Mitraliera a devenit astfel principalul mijloc de persuasiune politică. Brutalitatea fără margini cu care bolşevicii aveau să conducă Rusia din acel moment se explică prin convingerea, căpătată în cursul evenimentelor din 5 ianuarie 1918, că pot recurge la forță fără să rişte nimic.

Şi, într-adevăr, începând cu primăvara lui 1918, bolşevicii au recurs la forță din ce în ce mai des, fiindcă pierduseră chiar şi sprijinul soldaților şi muncitorilor care în toamna precedentă fuseseră de partea lor. La alegerile pentru soviete au avut rezultate slabe; în oraşele pentru care dispunem de informații de arhivă, menşevicii şi socialist-revoluționarii i-au înfrânt. Noul regim a rezolvat acest „neajuns" pe două căi: a anulat dreptul menşevicilor şi socialist-revoluționarilor de a candida în alegerile pentru soviete, după care a forțat ținerea repetată de alegeri, până când a obținut majoritatea dorită. Muncitorii, sprijiniți timid de menşevici, au încercat să contracareze aceste acțiuni prin formarea unei organizații proprii de „împuterniciți ai muncitorilor", independentă de soviete – deja discreditate –, însă noua structură avea să fie desființată şi liderii ei arestați.

Era sfârşitul autonomiei sovietelor, al dreptului muncitorilor de a avea proprii reprezentanți şi al ultimelor rămăşițe ale sistemului multipartit. Măsurile luate în iunie-iulie 1918 puneau ultima piatră la temelia dictaturii partidului unic.

Capitolul VIII.
INTERNAȚIONALIZAREA REVOLUȚIEI

A obține acum armistițiul înseamnă
a cuceri întreaga lume.

LENIN, septembrie 1917

Tratatul de la Brest-Litovsk

Principala preocupare a bolşevicilor după octombrie 1917 era să îşi consolideze puterea la Petrograd şi apoi să extindă cât mai rapid cu putință revoluția în Rusia şi pe întregul glob. Pentru a-şi îndeplini acest obiectiv, trebuiau însă mai întâi să încheie pacea. Raționamentul lui Lenin era că guvernul nu putea supraviețui dacă nu obținea armistițiul. Ca şi înainte de puciul din octombrie, era neliniştit de atitudinea trupelor: dacă Rusia rămânea în război, „armata, alcătuită din țărani pe care războiul i-a adus la un grad de epuizare insuportabil... va răsturna guvernul socialist al proletariatului". Bolşevicii aveau nevoie de *peredîşka* – de un „moment de respiro", pentru a-şi întări autoritatea, a organiza administrația şi a crea o nouă armată, una revoluționară.

Lenin era pregătit să încheie pace cu Puterile Centrale

în orice condiții, atâta timp cât acestea i-ar fi permis să rămână la putere. Majoritatea bolşevicilor nu împărtăşeau această opinie. Rezistența pe care o întâmpina din partea colaboratorilor se explică prin credința (pe care de fapt o împărtăşea şi el) că regimul bolşevic nu putea supraviețui decât dacă revoluția izbucnea şi în Europa Occidentală şi prin convingerea (în cazul lui, parțială) că acest lucru era deja pe punctul să se întâmple. Din punctul de vedere al criticilor din interiorul partidului, încheierea unei păci cu Germania „imperialistă" ar fi echivalat cu trădarea mişcării socialiste internaționale şi, deci, a propriei cauze. Rusia trebuia să continue războiul, pentru a crea condițiile declanşării revoluției şi în Germania. Lenin nu era de acord cu acest punct de vedere:

> Tactica noastră trebuie să se bazeze... [pe principiul] de a asigura pe cât posibil şi cu cât mai multe şanse consolidarea sau măcar supraviețuirea revoluției socialiste într-o singură țară, până în momentul în care i se vor putea alătura şi alte țări.

Troțki şi Nikolai Buharin, principalii adversari ai lui Lenin în această privință, susțineau că acesta se autoiluziona: Puterile Centrale nu aveau să dea niciodată răgaz noului regim să se consolideze; dimpotrivă, pacea ar fi servit la consolidarea poziției Puterilor Centrale. Germanii nu au decât să invadeze Rusia, spuneau ei. Nu ar face astfel decât să ridice masele şi să provoace în rândul lor un val de entuziasm revoluționar. Făcând trimitere la evenimentele din Franța anului 1792, oponenții lui Lenin afirmau că rezistența națiunii în fața inamicului avea „să mişte inimile muncitorilor din lumea întreagă", care aveau să pună capăt „coşmarului imperialist". În iarna 1917–1918, această controversă ajunsese să divizeze însuşi nucleul conducător al Partidului Bolşevic: Lenin se afla cel mai adesea în minoritate, uneori chiar singur.

Bolşevicii nu puteau şi nu voiau să recunoască

principiile diplomatice şi de drept internaţional pe care Europa şi le fixase de-a lungul ultimilor 400 de ani. Respingeau mai ales ideea că un stat respectă suveranitatea altor state şi întreţine relaţii cu ele numai la nivelul guvernelor. Ca revoluţionari, nu recunoşteau nici principiul suveranităţii, nici legitimitatea guvernelor existente. Dat fiind însă că pentru moment – adică până la izbucnirea revoluţiei mondiale – trebuiau să întreţină relaţii cu statele „burgheze", fie şi numai pentru a contracara acţiunile dirijate de acestea împotriva lor, se vedeau nevoiţi să ducă o politică externă dublă. La nivelul statului, menţineau relaţii externe corecte din punct de vedere formal, respectând standardele diplomatice acceptate. La nivelul partidului, duceau o politică externă cel puţin neortodoxă, trecând peste guverne şi adresându-se direct cetăţenilor altor state, cu lozinci incitatoare. Când puterile străine protestau faţă de acest tip de atitudine, comisariatul afacerilor externe răspundea că Partidul Bolşevic este o organizaţie privată, pentru care guvernul sovietelor nu îşi asumă nicio răspundere. Subterfugiul nu era de natură să păcălească prea multe state, dar le oferea o scuză acelora dintre ele care, pentru un motiv sau altul, găseau oportun să menţină relaţii cu guvernul sovietic.

În vreme ce se amestecau deci în mod permanent în afacerile interne ale altor ţări, bolşevicii respingeau orice astfel de interferenţe din partea guvernelor străine în Rusia, calificându-le drept „imperialiste".

Aşa cum am remarcat (vezi mai sus, p. 142), Congresul al II-lea al Sovietelor adoptase „Decretul asupra păcii" redactat de Lenin, care propunea puterilor beligernate un armistiţiu imediat. Propunerea era însoţită de un apel adresat muncitorilor din Anglia, Franţa şi Germania, de a ajuta Rusia Sovietică să „desăvârşească... eliberarea maselor populare de sclavie şi orice formă de exploatare". George Kennan a numit acest decret un act de „diplomaţie demonstrativă", menit

să „creeze probleme altor guverne şi să stârnească opoziția popoarelor respective față de propriile guverne”. Bolşevicii au lansat şi alte declarații de aceeaşi natură, care incitau cetățenii altor state la revoltă.

Decretul asupra păcii a fost transmis la 9 noiembrie Aliaților, care l-au respins ca pe o stratagemă propagandistică. Ca urmare, Troțki a notificat Puterilor Centrale disponibilitatea Rusiei de a începe negocieri de pace.

Strategia Berlinului de sprijinire mascată a bolşevicilor îşi arăta roadele: unii germani se aşteptau la o repetare a „miracolului” din 1762, când urcarea pe tron a lui Petru al III-lea, țar cu orientare pro-prusacă, a salvat Prusia de la un dezastru sigur. Perspectiva unei păci separate a făcut să renască speranțele Germaniei de a înfrânge Franța şi Marea Britanie înainte ca Statele Unite să poată pregăti şi desfăşura suficiente forțe militare pe continent. Ludendorff a pus imediat la punct planul unei ofensive decisive pe frontul de vest, la care urmau să participe sute de mii de soldați transferați din Est.

În relațiile ei cu Rusia Sovietică, Germania avea aparent toate atuurile, fiindcă dispunea de un guvern puternic şi de o armată extraordinar de bine pregătită, în timp ce Rusia era lipsită de amândouă aceste elemente. În realitate, raportul de forțe nu era chiar atât de dezechilibrat. Blocada Aliaților împinsese Puterile Centrale la un pas de înfometare. Austro-Ungaria părea că e pe punctul să se prăbuşească: ministrul austriac de externe avertizase Berlinul că, probabil, țara sa nu avea să mai reziste până la următoarea recoltă. Germanii erau dezavantajați şi de ignoranța lor în legătură cu bolşevicii, pe care îi considerau o adunătură de utopişti ponosiți şi lipsiți de simțul realității. Bolşevicii în schimb cunoşteau foarte multe despre clasa conducătoare germană, fiindcă trăiseră ani îndelungați în Germania, familiarizându-se cu realitățile ei interne. Era un atu

care le permitea de fiecare dată să câştige în faţa germanilor.

Mulţi politicieni şi intelectuali germani sperau să învingă Rusia şi să o transforme într-un soi de Africă, într-o colonie menită să le furnizeze materii prime şi capacităţi de prelucrare ieftine. În acest scop, plănuiau să divizeze Imperiul Rus după liniile de demarcaţie interetnică şi să instaleze în ceea ce ar fi rămas – în provinciile Rusiei Mari, adică – un guvern suficient de slab pentru a ceda presiunilor îndreptate spre obţinerea de concesii economice. Din perspectiva unor astfel de ambiţii, nimic nu ar fi avantajat mai mult Berlinul decât existenţa unui regim bolşevic în Rusia, în 1918, documentele emise de instituţiile politice germane abundau în argumente în favoarea sprijinirii bolşevicilor, care, oricât de odioşi ar fi fost, puteau contribui prin incompetenţa şi lipsa lor de popularitate la menţinerea în Rusia a unei permanente stări de dezordine. Un influent comentator politic german, Paul Rohrbach, răspundea astfel în iunie 1918 acelora dintre compatrioţii săi care începuseră să se îndoiască de oportunitatea susţinerii lui Lenin:

> Bolşevicii ruinează din temelii inima Rusiei, sursa oricărei ameninţări ruseşti potenţiale în viitor. Ei au reuşit deja să înlăture cele mai multe din neliniştile noastre privitoare la Rusia Mare şi ar trebui să facem tot ce ne stă în putinţă pentru a-i ajuta să-şi continue atât de folositoarea lor activitate.

În acest context, între cei doi parteneri atât de improbabili – Rusia radicală şi Germania monarhică – s-a dezvoltat o alianţă tacită, care avea să dureze până la capitularea germană din noiembrie 1918, pentru a renaşte din nou la începutul anilor ’20. Alianţa nu l-a salvat pe Kaiser, dar i-a permis lui Lenin să supravieţuiască.

Germanii şi austriecii au acceptat cu promptitudine propunerea rusească de armistiţiu, convinşi că vor urma

imediat convorbiri de pace. La 18 noiembrie / 1 decembrie 1917, o delegație rusă condusă de Adolf Ioffe, fost menşevic şi prieten al lui Troțki, a plecat la Brest-Litovsk, unde se afla cartierul general al înaltului comandament german de pe frontul de est. Delegația germană îl avea în frunte pe von Kühlmann, fostul ministru de externe, care jucase un rol cheie în aranjamentul privitor la tranzitarea lui Lenin prin Germania, în momentul părăsirii Elveției.

De îndată ce armistițiul a fost încheiat şi luptele au încetat, ruşii au declanşat o viguroasă campanie propagandistică destinată trupelor germane de pe frontul de est, prin care acestea erau incitate împotriva propriului guvern şi îndemnate să fraternizeze cu fostul inamic. Tactica ruşilor la Brest a fost de a temporiza cât mai mult şi de a folosi negocierile pentru lansarea de lozinci revoluționare adresate populației germane. Campania s-a dovedit destul de eficientă, la sfârşitul lui ianuarie 1918 izbucnind într-un număr de oraşe germane greve ale muncitorilor, care cereau încheierea imediată a păcii, fără anexiuni teritoriale şi fără despăgubiri de război.

După încheierea primei runde de negocieri (15/28 decembrie 1917), germanii au început să-şi pună întrebări asupra adevăratelor intenții ale ruşilor: doreau aceştia să încheie pace sau voiau doar să câştige timp pentru a provoca o revoluție socială la scară mondială? Militarii, dându-şi seama că bolşevicii trăgeau de timp, au cerut să se pună capăt mascaradei, într-o scrisoare din 7 ianuarie (25 decembrie) adresată Kaiserului, generalul von Hindenburg critica „slăbiciunea” şi „conciliatorismul” tacticii aplicate la Brest de diplomații germani, care creau impresia că Germania dorea cu disperare să obțină pacea. O astfel de impresie, sublinia el, era de natură să afecteze în mod negativ moralul armatei. Kaiser-ul a fost de acord cu observațiile generalului şi, odată cu reluarea convorbirilor de pace,

în 27 decembrie/9 ianuarie, poziția delegației germane a devenit mai fermă. Fără a cere consimțământul Rusiei, Germania a recunoscut în mod unilateral suveranitatea Ucrainei, ca un prim pas spre semnarea unei păci separate cu aceasta. Vizibil şocat, Troțki, care îl înlocuise pe Ioffe în fruntea delegației ruse, avea să protesteze – fără niciun rezultat.{27}

Şocul lui a fost şi mai mare în momentul în care germanii au prezentat la negocieri o hartă cu frontiera revizuită dintre cele două țări. Polonia,

Ucraina, Lituania şi Letonia urmau să iasă din componența statului rus. Troțki a răspuns că propunerile erau inacceptabile pentru guvernul său. La 5/18 ianuarie, în chiar ziua în care era dizolvată Adunarea Constituantă, liderul bolşevic a declarat că guvernul sovietic consideră că cel mai bun mijloc de a cunoaşte voința poporului este referendumul. A plecat apoi imediat spre Petrograd.

Termenii propunerii germane au creat o stare de confuzie în rândul conducătorilor bolşevici. Buharin, făcându-se purtătorul de cuvânt al membrilor de rând ai partidului, a cerut sistarea negocierilor pentru a provoca o revoltă populară împotriva imperialiştilor. Troțki, situându-se pe o poziție asemănătoare, a lansat sloganul „nici pace, nici război", prin care sugera sistarea convorbirilor şi declararea unilaterală de către Rusia a încheierii ostilităților cu Puterile Centrale. Germanii ar fi fost atunci liberi să facă ceea ce doreau şi ceea ce, oricum, nicio forță din lume nu i-ar fi putut împiedica să facă – să anexeze teritorii întinse din Rusia –, dar astfel ar fi dezvăluit propriului popor şi întregii lumi brutalitatea imperialismului lor.

Lenin, sprijinit de Kamenev, Zinoviev şi Stalin, a calificat drept utopice asemenea strategii. Rusia nu dispunea de o armată capabilă să îi oprească pe germani, în cazul în care aceştia ar fi hotărât să ocupe Petrograd-ul şi Moscova şi să răstoarne astfel guvernul

bolşevic. A pledat de aceea pentru acceptarea unei păci, oricât de umilitoare, considerând-o absolut vitală pentru supraviețuirea noului regim.

La întrunirea Comitetului Central care a avut loc după întoarcerea lui Troțki de la Brest, Lenin a suferit o înfrângere la limită. Troțki a primit directive să se întoarcă la Brest şi să-şi continue tactica „nici pace, nici război", încercând să prelungească negocierile cât mai mult, în speranța că în Germania avea să izbucnească în curând o revoluție. Germanii însă înțeleseseră deja tactica ruşilor. La 9-10 februarie, von Kühlmann, acționând la indicațiile Kaiserului, a prezentat ruşilor un ultimatum: fie semnau pacea în termenii propuşi de Germania, fără alte discuții şi amânări, fie negocierile erau sistate şi armata germană invada Rusia. Troțki a răspuns că nu va semna documentul prezentat, dar – cu sau fără un tratat de pace – Rusia se considera ieşită din starea de război şi avea să îşi demobilizeze armata. S-a urcat apoi în tren şi a plecat la Petrograd.

Noua stratagemă a ruşilor i-a descumpănit total pe germani. Nu mai aveau deja nicio îndoială că bolşevicii foloseau convorbirile de pace ca pe o diversiune, dar nu ştiau ce concluzii să tragă din acest fapt. Să continue nişte negocieri care nu duceau nicăieri? Să îi oblige pe bolşevici pe calea armelor să accepte ultimatumul? Sau să ocupe Petrograd-ul şi să îi înlăture de la putere?

Von Kühlmann îndemna la răbdare, temându-se că reluarea ostilităților pe frontul de est va provoca noi tulburări printre muncitorii germani. Era de asemenea îngrijorat de eventualitatea ieşirii din război a Austriei. Dar generalii, care reuşiseră să se facă ascultați de Kaiser, convinşi că bolşevicii erau nişte parteneri slabi şi imprevizibili, au cerut trecerea la acțiuni hotărâte. După afirmațiile lui Hindenburg, dacă în est nu se întreprindeau măsuri imediate, războiul pe frontul de vest se putea prelungi pe termen nedefinit. Hindenburg voia ca „ruşii să fie zdrobiți şi guvernul lor răsturnat".

Kaiser-ul se situa de partea generalilor: bolşevicii, pe care îi considera membri ai unei „conspirații iudeo-masonice" universale, trebuiau eliminați. Ruşii au fost informați că armata germană avea să înceteze starea de armistițiu şi să redeschidă operațiunile militare împotriva lor în ziua de 17 februarie la amiază.

Informațiile despre proiectata ofensivă germană au ajuns la Petrograd în după-amiaza zilei de 17 februarie. La o şedință a Comitetului Central, Lenin şi-a reluat pledoaria în favoarea revenirii la masa negocierilor şi a unei capitulări imediate, dar a fost din nou înfrânt cu o marjă de un vot. Majoritatea conducătorilor bolşevici voiau să aştepte reacția germanilor: dacă aceştia aveau să-şi pună în practică amenințările, fără ca totuşi în Germania şi Austria să izbucnească o revoluție, ar fi fost destul timp să se accepte inevitabilul.

Germanii, respectându-şi promisiunile, au început să înainteze pe teritoriul Rusiei Occidentale şi să ocupe oraş după oraş, fără să tragă nici măcar un foc.

Pentru Lenin, a fost picătura care a umplut paharul: dovada că rămăşițele armatei ruse nu puteau opune nici măcar o rezistență simbolică fiind făcută, orice târguială devenise inutilă. Era convins – probabil pe baza informațiilor provenite de la simpatizanții comunişti germani – că duşmanul intenționa să ocupe cele două capitale şi să lichideze regimul bolşevic. La întrunirea Comitetului Central din 18 februarie, ocazie cu care moțiunea lui Lenin a fost din nou respinsă la o diferență de un vot, Troțki şi-a schimbat în cele din urmă părerea, trecând de partea lui. Ca urmare, propunerea lui Lenin a fost acceptată cu 7 voturi contra 6. Germanii au fost anunțați că delegația rusă avea să se întoarcă la Brest şi să semneze tot ce i se cerea.

A urmat un nou şoc. Germanii şi austriecii nu şi-au oprit înaintarea, ci au continuat să ocupe oraş după oraş, aparent țintind spre Petrograd şi Moscova. Cuprins de panică, Lenin a emis la 21–22 februarie un decret

care avea să aibă consecințe considerabile. Intitulat „Patria socialistă în pericol”, decretul avertiza că germanii erau hotărâți să lichideze guvernul socialist şi să restaureze monarhia în Rusia. Trebuiau luate măsuri neîntârziate de apărare a Revoluției. Una dintre ele era crearea unor batalioane de muncă forțată, din care să facă parte „toți membrii apți de muncă ai burgheziei” şi care să participe la săparea de tranşee; cei care opuneau rezistență urmau să fie împuşcați. Alt paragraf al decretului preciza: „Agenții inamici, speculanții, spărgătorii, huliganii, agitatorii contrarevoluționari, spionii germani vor fi executați pe loc.” Era o prevedere care stabilea pedepse irevocabile pentru delicte care nu erau fixate nicăieri în mod precis; nu se pomenea nimic de procese sau audieri ale acuzaților, în fapt, decretul dădea noului organ de securitate, Ceka, libertatea de a ucide. Era începutul terorii bolşevice.

Ultimul atu al lui Lenin în această criză pe care o prevăzuse fără a o putea împiedica, erau Aliații. Aceştia nu aveau decât o singură preocupare în legătură cu Rusia: să o facă să rămână în război. Îi interesa prea puțin cine erau bolşevicii şi pe cine reprezentau. Nici îndemnurile la fraternizare, nici apelurile subversive adresate muncitorilor nu îi îngrijorau, fiindcă acestea nu găsiseră ecou în țările lor. Atitudinea Aliaților era lipsită de ambiguitate: regimul bolşevic le era dușman dacă încheia pace cu Puterile Centrale şi prieten dacă rămânea în luptă. După expresia ministrului de externe britanic, Arthur Balfour, cauza ruşilor era şi cauza Marii Britanii, atâta vreme cât luptau împotriva germanilor. Statele Unite au adoptat o poziție similară.

După inițierea de către ruşi a negocierilor de pace cu Germania, Aliații şi-au transferat misiunile diplomatice de la Petrograd la Vologda, mic oraş de provincie, relațiile cu guvernul lui Lenin continuând doar prin emisari neoficiali. Aceştia primiseră asigurări din partea bolşevicilor că vor rămâne în război dacă partenerii

occidentali le ofereau asistență militară şi economică. La 21 februarie, contactându-i pe francezi în legătură cu un eventual sprijin împotriva germanilor, Troțki a primit un răspuns prompt din partea ambasadorului Franței: „Puteți conta pe colaborarea militară şi financiară a Franței în rezistența pe care o opuneți Germaniei." Cu aprobarea lui Lenin, Sovnarkom-ul a cerut în mod oficial ajutor, inițiind negocieri pentru a stabili forma pe care urma să o ia acesta. Kamenev a plecat la Paris, pentru a prelua postul de reprezentant diplomatic al Rusiei. (Avea să fie întors din drum.)

Fie pentru că erau la curent cu aceste negocieri, fie dintr-o simplă coincidență, germanii au trimis mult-aşteptatul răspuns la propunerile ruse chiar în ziua în care Sovnarkom-ul vota în favoarea cererii de ajutor adresate Aliaților. Aşa cum avertizase Lenin, pretențiile lor crescuseră, incluzând acum despăgubiri şi o serie de concesii economice. Nota lor avea un caracter ultimativ, cerând un răspuns în termen de patruzeci şi opt de ore, după care, în cel mult şaptezeci şi două de ore, urma să fie semnat un tratat.

Au urmat două zile de dezbateri aproape neîntrerupte ale conducerii bolşevice, timp în care s-au reluat toate vechile argumente. În cele din urmă, amenințând cu demisia din toate funcțiile pe care le deținea în partid şi guvern în cazul în care propunerile germane nu erau acceptate, Lenin a obținut câştig de cauză în fața majorității. Li s-a notificat germanilor că o delegație rusă avea să se deplaseze imediat la Brest.

Neavând încredere că Germania avea să-şi oprească agresiunea, chiar şi după acceptarea necondiționată a termenilor ultimatumului, Lenin a considerat prudent să transfere capitala de la Petrograd la Moscova. Transferarea personalului din administrație a avut loc în cursul primei jumătăți a lunii martie. Lenin însuşi a părăsit pe ascuns Petrograd-ul în noaptea de 10 spre 11 martie, cu un tren păzit de gărzi letone. Operațiunea s-a

desfăşurat în cel mai deplin secret, la sosire liderul bolşevic nefiind întâmpinat decât de sora lui. Şi-a stabilit reşedinţa şi biroul în fortăreaţa medievală din Kremlin; mai mulţi dintre comisari i-au urmat exemplul. Siguranţa clădirii a fost încredinţată letonilor.

Deşi bazată pe considerente de securitate, decizia lui Lenin de a muta capitala la Moscova şi de a se instala la Kremlin avea şi o semnificaţie mai profundă: ea simboliza respingerea cursului pro-occidental inaugurat de Petru cel Mare şi reorientarea spre tradiţia veche moscovită. Măsura reflecta pe de altă parte teama bolnăvicioasă a noilor conducători pentru siguranţa lor personală. Pentru a aprecia semnificaţia acestor acţiuni, încercaţi să vă închipuiţi că primul ministru englez şi guvernul său ar fi părăsit Downing Street, transferându-şi reşedinţa şi birourile în Turnul Londrei, de unde ar fi condus Marea Britanie sub protecţia gărzilor sikh.

Termenii Tratatului de la Brest-Litovsk, semnat de ruşi la 3 martie, erau extrem de împovărători. Ei ne dau o idee despre ce ar fi putut însemna pentru Aliaţi pierderea războiului. Rusia era obligată la concesii teritoriale majore, pierzând toate provinciile vestice pe care le cucerise începând cu mijlocul secolului al XVII-lea. Erau cedate Polonia, Finlanda, Ucraina, Lituania, Letonia, Estonia şi Transcaucazia, care se numărau printre cele mai populate şi mai bogate regiuni ale Imperiului Rus, adăpostind 26 la sută din populaţia acestuia, 28 la sută din instalaţiile industriale şi trei sferturi din rezervele de cărbune şi minereu de fier. Un procent de 37 la sută din producţia de cereale a ţării provenea din aceste provincii. În plus, Rusiei i se impuneau concesii economice importante, prin care cetăţenii Puterilor Centrale care deţineau proprietăţi în Rusia ieşeau de sub incidenţa oricăror decrete de naţionalizare. În fine, forţele armate ruse trebuiau demobilizate.

Niciun guvern rus nu cedase până atunci teritorii atât

de întinse şi nu acordase unei puteri străine atâtea privilegii. Populația, în covârşitoarea ei majoritate, a respins tratatul, Lenin devenind, după cum afirma un istoric, cel mai detestat om din Europa. Una dintre consecințele Tratatului de la Brest-Litovsk a fost retragerea din Sovnarkom a socialist-revoluționarilor de stânga, care se opuseseră cu vehemență încheierii înțelegerii. Guvernarea Rusiei a devenit astfel, în teorie şi în practică, apanajul exclusiv al comuniştilor. Scoțând Rusia din război într-un moment critic al desfăşurării acestuia, Lenin a reuşit în plus să-şi atragă duşmănia Aliaților, care se simțeau trădați şi se vedeau acum confruntați cu perspectiva unei înfrângeri.

S-a spus despre Lenin că a dat dovadă de o viziune profetică acceptând acest tratat umilitor, care i-a dat timp să-şi organizeze armata şi care avea de altfel să devină caduc odată cu capitularea Germaniei în fața Aliaților, la 11 noiembrie 1918. Când, la două zile după aceea, bolşevicii au denunțat Tratatul de la Brest-Litovsk, credibilitatea lui Lenin în rândurile partidului a atins cote fără precedent. Nimic din ceea ce făcuse până atunci nu a contribuit mai mult la reputația lui de infailibilitate; de acum înainte, Lenin nu s-a mai văzut pus niciodată în situația să amenințe cu demisia pentru a obține câştig de cauză.

Şi totuşi, nimic nu pare să indice că insistența cu care Lenin a cerut colegilor lui să accepte ultimatul german ar fi provenit din faptul că prevăzuse înfrângerea Germaniei. Dimpotrivă. În primăvara şi vara lui 1918, el împărtăşea optimismul înaltului comandament german, care prevedea pentru Aliați o înfrângere zdrobitoare. Convingerea bolşevicilor că Germania avea să iasă învingătoare este dovedită de acordurile economice şi militare pe care Moscova le-a semnat cu Berlinul în august 1918, acorduri pe care cele două părți le considerau un prim pas spre încheierea oficială a unei alianțe (vezi mai jos, p. 179).

La 30 septembrie, când Germania imperială era deja în pragul prăbuşirii, Lenin a autorizat transferul către Berlin al unor valori estimate la 312,5 milioane de mărci, în conformitate cu prevederile acordurilor semnate. Concluzia care decurge în mod inevitabil de aici este că Lenin a cedat dictatului german nu pentru că se baza pe faptul că, oricum, Germania nu avea să mai beneficieze de urmările acestuia, ci pentru că se aştepta ca Germania să câştige războiul şi voia să se afle de partea taberei învingătoare.

Circumstanţele încheierii Tratatului de la Brest-Litovsk conturează modelul clasic a ceea ce avea să fie politica externă sovietică în următorii şaptezeci de ani. Principiile acestui model pot fi rezumate astfel:

1. Prioritatea maximă trebuie să o constituie întotdeauna păstrarea puterii politice – mai precis, menţinerea de către aparatul de stat a autorităţii şi controlului deplin asupra cel puţin a unei părţi – oricât de mici – din teritoriul naţional. Aceasta reprezintă minimul necesar. Niciun preţ nu e prea mare pentru a realiza acest lucru: vieţile oamenilor, pământul şi resursele ţării, onoarea naţională, totul poate fi sacrificat. Principiul pleacă de la premisa că timpul lucrează în favoarea comunismului şi că tot ceea ce este cedat astăzi va fi recâştigat mâine.

2. Odată cu Revoluţia din Octombrie, care a făcut din Rusia centrul vital al socialismului mondial, securitatea şi interesele statului rus trebuie să treacă înaintea securităţii şi intereselor oricăror altor ţări, partide sau cauze, inclusiv înaintea intereselor „proletariatului internaţional”.

3. Pentru obţinerea unor avantaje tactice, este permisă realizarea unei păci cu statele „imperialiste”, dar această pace nu reprezintă decât un armistiţiu temporar, care trebuie încălcat de îndată ce situaţia devine favorabilă propriilor interese. Istoria ne învaţă – argumenta Lenin necesitatea ratificării Tratatului de la

Brest-Litovsk – că pacea nu este decât „un moment de respiro între două războaie”. Atâta vreme cât mai există capitalism, afirma el în mai 1918, toate acordurile internaționale nu sunt decât simple „petice de hârtie”. Chiar şi în timp de aşa-zisă pace, lupta trebuie continuată prin mijloace subterane, pentru a submina guvernele capitaliste.

Politica fiind de fapt o stare de război permanent, relațiile externe trebuie abordate cu sânge rece şi raporturile de forțe trebuie evaluate cu cea mai mare atenție. Spre a-l cita din nou pe Lenin:

> Marea noastră experiență revoluționară ne învață că, atâta vreme cât condițiile obiective o permit, ofensiva implacabilă este singura tactică demnă de luat în considerare... Dar atunci când condițiile obiective ne împiedică să continuăm această ofensivă generală, trebuie să adoptăm tactica amânării, a strângerii rândurilor.

După semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk avea să iasă la iveală un alt principiu fundamental al politicii externe bolşevice: acela că promovarea intereselor statului bolşevic în afară (ca şi în interior) trebuia să se bazeze pe aplicarea dictonului „dezbină şi stăpâneşte”,

> pe exploatarea cu maximă circumspecție, grijă, prudență şi abilitate a celor mai mici „fisuri” din tabăra inamică, a tuturor conflictelor de interese dintre burgheziile diferitelor țări şi dintre diferitele grupuri şi categorii ale burgheziei din fiecare țară...

Implicarea străină

Deşi Revoluția rusă avea să infuențeze istoria lumii într-o măsură mai mare decât Revoluția franceză, ea s-a bucurat la început de mult mai puțină atenție. Explicația stă în faptul că, spre deosebire de Franța, care era la momentul respectiv puterea europeană cu cel

mai mare potențial politic, militar şi cultural, Rusia se afla la periferia continentului. Țară agrară, pe jumătate asiatică, ea nu intra prea mult în preocupările Europei: tulburările din 1917 au marcat în ochii occidentalilor intrarea – mult întârziată – a Rusiei în epoca modernă şi nu au părut să reprezinte o amenințare serioasă pentru ordinea mondială. În al doilea rând, Revoluția rusă s-a produs în timpul celui mai mare şi mai pustiitor război din istoria de până atunci a lumii, război care a absorbit în întregime atenția contemporanilor. Astăzi e greu să realizăm în ce măsură acest război a pus în umbră orice alte evenimente, dar să nu uităm că el a costat viețile a milioane de oameni tineri şi a distrus valori acumulate de-a lungul a mai multe generații. Evenimentele care au urmat revoluției au atras atenția doar prin efectul pe care l-ar fi putut avea asupra sorții conflictului mondial: pentru germani, ele erau purtătoarele unui mesaj de speranță; pentru Aliați, erau prevestitoare de catastrofe.

Niciuna dintre marile puteri nu era interesată în răsturnarea regimului bolşevic. Germanii, din motive pe care le-am expus deja, l-au sprijinit prin toate mijloacele, salvându-l de la prăbuşire în câteva rânduri. Aliații l-au curtat inițial şi, când eforturile lor s-au dovedit inutile, s-au străduit să reactiveze frontul de est cu toate forțele pe care le-au putut mobiliza, fie ele ruse sau străine.

Lenin era convins că îndată după încetarea ostilităților marile puteri aveau să treacă peste diferendele dintre ele şi să lanseze un atac concertat împotriva regimului bolşevic. Temerile lui s-au dovedit nejustificate. Englezii au fost singurii care s-au implicat activ în sprijinirea adversarilor Partidului Bolşevic, dar au făcut-o fără prea multă convingere şi doar la insistențele unui singur om, Winston Churchill. Eforturile lor în această direcție au fost fluctuante, fiindcă în Occidentul epuizat de război partizanii compromisului erau mult mai numeroşi decât cei ai

intervenției. Până la jumătatea anilor douăzeci, majoritatea puterilor europene aveau să încheie pace cu Rusia comunistă.

Chiar dacă Occidentul nu era prea interesat de bolşevici, aceştia aveau interese vitale în Vest. Bolşevicii credeau – nu fără motiv – că revoluția lor avea să eşueze dacă nu trecea dincolo de granițele Rusiei. Din momentul în care au luat puterea, au început să lanseze apeluri către muncitorii din întreaga lume, chemându-i să se ridice împotriva propriilor guverne şi însoțindu-şi apelurile de generoase sume de bani destinate agitației şi propagandei. I-au implicat pe germani în conflictul politic din Rusia, folosindu-se de ei împotriva Aliaților atunci când le erau utili şi de Aliați împotriva germanilor, ori de câte ori situația a cerut-o. Principiul enunțat de Lenin, de a exploata toate „fisurile" din tabăra „burgheziei", a fost pus în practică printr-un amestec permanent în afacerile interne ale altor state. Imaginea larg răspândită a unei „intervenții" planificate şi metodice a Aliaților în Rusia Sovietică este unul dintre numeroasele mituri ale istoriei care se cuvin înlăturate: nu a existat o intervenție străină în Revoluția rusă, ci o sumă de intervenții de ambele părți, şi se poate spune că nimeni nu a intervenit în treburile altor state cu mai mult zel decât comuniştii înşişi.

La 23 martie 1918, Germania a lansat mult aşteptata ofensivă pe frontul de vest. După încheierea armistițiului cu Rusia, Ludendorff transferase o jumătate de milion de soldați de pe frontul din Răsărit; era dispus să sacrifice de două ori mai mulți pentru a ocupa Parisul.

Bolşevicii au folosit momentul de răgaz care a urmat armistițiului pentru a-şi organiza o armată proprie. Aveau nevoie de o forță care să apere regimul în fața cruciadei capitaliste de care se temeau şi să aducă la îndeplinire sarcina răspândirii revoluției în întreaga lume. După afirmațiile lui Lenin, Rusia avea nevoie de o

armată puternică, pentru că viitorul îi rezerva un întreg şir de conflicte:

> Coexistența dintre Republica Sovietică şi statele imperialiste este de neconceput pe termen lung. În cele din urmă, una dintre părți va trebui să triumfe. Până atunci, între Republica Sovietică şi guvernele burgheze vor apărea în mod inevitabil o serie de confruntări dintre cele mai dure. Aceasta înseamnă că proletariatul – clasa conducătoare –, dacă vrea să conducă şi dacă va fi să conducă, trebuie să-şi demonstreze [hotărârea] organizându-şi propria armată.

Crearea noii armate sovietice a întâmpinat însă un număr de obstacole. Soldații demobilizați nu doreau să se întoarcă înapoi. Recurgerea la recrutări ar fi dat naştere unei armate alcătuite în cea mai mare parte din țărani, or țărănimea era o clasă pe care bolşevicii o considerau ostilă cauzei lor. Ofițerii din vechea armată erau bănuiți a fi contrarevoluționari. Ar fi fost de preferat miliții muncitoreşti, dar – Rusia neavând în 1918 decât 1-2 milioane de muncitori – o astfel de forță nu ar fi făcut față misiunilor defensive şi ofensive care o aşteptau. Aşa încât bolşevicii amânau rezolvarea problemei. Membrii vechiului stat-major general, instruiți în spiritul unei obedienţe necondiționate față de autoritatea supremă, au trecut de partea lor aproape în bloc; ei aveau să formeze nucleul viitoarei Armate Roşii. Moscova a continuat o vreme negocierile cu Aliații pentru obținerea de asistență militară. Niciunul dintre aceste eforturi nu a dat însă rezultate semnificative şi, până în toamna anului 1918, singura forță eficientă de care dispuneau bolşevicii au rămas cei 35.000 de puşcaşi letoni, folosiți oriunde apărea un pericol la adresa regimului.

Între timp, Aliații, care îşi pierduseră orice speranță că Sovietele vor colabora cu ei împotriva Germaniei, au decis debarcarea unor forțe simbolice pe teritoriul Rusiei. Prima debarcare a avut loc la Murmansk, în

martie 1918, la cererea sovietului local şi cu aprobarea Moscovei. Alte trupe aveau să fie debarcate ulterior la Murmansk şi Arhanghelsk. Misiunea lor era pentru moment să apere cele două porturi de atacurile germanilor şi ale finlandezilor şi să protejeze depozitele cu material de război, acumulat acolo începând din 1916. Sarcina lor strategică (pe termen lung) era să constituie avangarda viitoarei armate reorganizate de pe frontul de Răsărit. În aprilie, japonezii au trimis un contingent la Vladivostok, sub pretextul de a întări prezența interaliată de acolo, în realitate însă cu intenția de a stabili un cap de pod în Extremul Orient rus, în vederea unei viitoare anexări.

Moscova urmărea aceste mişcări ale Aliaților, mai ales inițiativele japonezilor, cu o îngrijorare crescândă. Sub impresia succeselor repurtate de germani în Franța în timpul ofensivei din primăvară, guvernul rus a optat pentru apropierea de Germania.

Spre sfârşitul lunii aprilie, Rusia şi Germania au făcut schimb de ambasadori. În fruntea misiunii germane din Moscova a fost numit contele Wilhelm von Mirbach, diplomat de carieră, care lucrase şi la Sankt Petersburg. Principalul lui colaborator, Kurt Riezler, era un tânăr filosof care în 1917 fusese trimis la Stockholm pentru a servi drept intermediar în transferurile de fonduri germane către bolşevici. Cei doi diplomați au apreciat situația din Rusia drept descurajantă: ei au avertizat Berlinul să nu conteze doar pe comunişti, fiindcă aceştia păreau pe punctul de a se prăbuşi – eventualitate în care Germania ar fi fost lipsită de orice bază de sprijin în Rusia. La 3 iunie, Mirbach a transmis la Berlin că ar fi avut nevoie lunar de 3 milioane de mărci pentru a-i ajuta pe comunişti să se mențină la putere. Ministerul german de externe a răspuns solicitării alocând ambasadei 40 de milioane de mărci, destinate „operațiunilor din Rusia". Din cele 9 milioane cheltuite efectiv, guvernul sovietic a primit aproximativ jumătate,

sub forma a trei tranşe, în lunile iunie, iulie şi august; restul a fost împărțit între mai mulți beneficiari, printre care şi guvernul liberal proclamat în Siberia. Riezler a luat de asemenea legătura cu gruparea clandestină antibolşevică „Centrul de dreapta", alcătuită din politicieni şi generali conservatori, care ajunseseră la concluzia că bolşevismul reprezenta pentru Rusia o amenințare mai mare decât germanii. Principalul obstacol în calea strângerii relațiilor cu elementele conservatoare era Tratatul de la Brest-Litovsk, pe care toate grupările antibolşevice îl doreau revizuit, ca o condiție preliminară a colaborării cu Germania.

La Berlin, Ioffe s-a instalat în fosta ambasadă imperială, pe care germanii o menținuseră în perfectă stare după închiderea ei la începutul războiului. Reprezentanța diplomatică rusă nu era o simplă ambasadă, ci un avanpost revoluționar în inima teritoriului inamic. Misiunile ei principale erau în număr de trei şi toate aveau să fie îndeplinite cu succes. Prima era neutralizarea generalilor germani care cereau lichidarea guvernului bolşevic. Ioffe a reuşit să îşi atingă obiectivul, prezentând comunității de afaceri germane perspectiva profiturilor strălucite pe care le-ar fi putut realiza în Rusia Sovietică. A doua sarcină era încurajarea şi sprijinirea forțelor revoluționare din Germania şi țările învecinate. Cea de-a treia misiune o constituia culegerea de informații de natură politică şi economică.

Ioffe a reuşit să-şi ducă la îndeplinire toate aceste obiective grație protecției Ministerului german de externe, care considera că niciun preț nu ar fi fost prea mare pentru a-i ajuta pe bolşevici să supraviețuiască.

În întrevederile cu marii oameni de afaceri, Ioffe, asistat de Leonid Krasin, care cunoştea multe persoane influente în Germania, îi îndemna pe interlocutori să nu ia în seamă sloganurile „maximaliste" ale Moscovei: simplă retorică, îi asigura el. Bolşevicii erau nişte

oameni realişti, care nu doreau decât să aibă relaţii bune cu Germania. Celor care se plângeau de propaganda subversivă a ruşilor, Ioffe le răspundea că „este vorba de acţiuni ale Partidului Comunist Rus, fără nicio legătură cu guvernul". Afacerişti dintre cei mai versaţi s-au lăsat păcăliţi de această stratagemă – în parte pentru că voiau să creadă că aşa stăteau lucrurile, în parte pentru că nu-şi imaginau că cineva întreg la minte putea lua în serios lozincile bolşevice. Krupp, Thyssen, Stinnes, toţi viitori sprijinitori ai lui Hitler, au exercitat presiuni asupra guvernului german să menţină bunele raporturi cu noii conducători de la Moscova, spre a asigura hegemonia germană în Rusia. Coaliţia diplomaţilor, industriaşilor şi bancherilor a reuşit să contrabalanseze influenţa armatei.

În acelaşi timp, Ioffe a stabilit relaţii strânse cu elementele radicale cele mai extremiste din Germania, prevalându-se de imunitatea diplomatică pentru a ajuta la răspândirea propagandei revoluţionare şi, în ultimă instanţă, chiar pentru a furniza elementelor respective bani şi arme. Iată cum descria Ioffe în 1919 activitatea pe care o desfăşura la Berlin:

> [Ambasada] a dirijat şi subvenţionat peste zece partide socialiste ale stângii... întreaga Germanie a fost împânzită cu o reţea de organizaţii revoluţionare ilegale: sute de mii de manifeste şi proclamaţii revoluţionare au fost tipărite şi răspândite săptămânal în spatele frontului şi în rândurile armatei.

După afirmaţiile lui Ioffe, o parte din aceste materiale erau aduse prin curieri din Rusia, dar majoritatea erau tipărite în Germania, cu sprijinul ambasadei.

În timp ce desfăşurau în străinătate acţiuni subversive de genul celor de mai sus, bolşevicii erau ei înşişi ameninţaţi acasă de o subversiune internă.

Rusia capturase de-a lungul războiului între 50.000 şi 60.000 de soldaţi cehi şi slovaci din armata austriacă.

Cei mai mulți dintre ei aveau sentimente antigermane şi antimaghiare şi erau animați de convingeri socialiste. Guvernul Provizoriu constituise o parte din ei în batalioane naționale, care au luptat în campania din iunie 1917. Ceilalți erau ținuți în lagăre de prizonieri din Ucraina. După semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, cehii şi slovacii au dorit să părăsească Rusia cât mai repede, temându-se că vor fi capturați de germani sau austrieci şi împuşcați ca dezertori. Moscova şi-a dat acordul şi, în martie 1918, contingentele de prizonieri care alcătuiau Legiunea Cehoslovacă au început să se îmbarce în trenuri cu destinația Vladivostok, de unde urmau să plece spre Franța la bordul unor nave. Thomas Masaryk, preşedintele Consiliului Național Cehoslovac format în exil, la Paris, a obținut aprobarea ruşilor ca trupele să fie înarmate, pentru a se apăra de eventuale atacuri banditeşti. Le-a dat oamenilor lui ordine stricte să nu se amestece în problemele interne ale Rusiei.

Inițial evacuarea a decurs fără dificultăți. Cehii şi slovacii călătoreau în mod organizat, în trenuri bine echipate şi dotate cu armament suficient. Cu toate acestea, la 14 mai, în Celiabinsk, oraş situat la est de Urali, a avut loc o altercație între prizonierii cehi şi cei unguri, în urma căreia un ungur a fost ucis. Sovietul local a arestat câțiva cehi, dar camarazii lor au ocupat arsenalul oraşului, cerând să fie eliberați. Sovietul a trebuit să cedeze.

Până în acel moment, cehii şi slovacii simpatizaseră în mare măsură cu cauza revoluționarilor ruşi, inclusiv a bolşevicilor. Comportamentul lipsit de tact al lui Troțki avea să-i facă să-şi schimbe atitudinea. Luând cunoştință de cele întâmplate la Celiabinsk, Troțki, numit de curând comisar pentru probleme de război şi dornic să îşi facă simțită autoritatea, a ordonat Legiunii Cehoslovace să predea armele şi să îşi întrerupă evacuarea; prizonierii aveau de ales între a se înrola în

Armata Roşie şi a intra în „batalioane de muncă”. Cei care opuneau rezistență urmau să fie închişi în lagăre de concentrare.{28} La Celiabinsk, o adunare a Armatei Revoluționare Cehe a respins ultimatumul lui Troțki. Convinşi că bolşevicii acționau la presiunile Berlinului şi că intenționau să îi predea germanilor, cehii şi slovacii au luat sub control calea ferată transsiberiană, pentru a-şi asigura accesul neîngrădit spre Vladivostok. La sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie, Legiunea a ocupat un număr de oraşe importante situate de-a lungul căii ferate. Directiva nechibzuită a lui Troțki, pe care acesta nu avea de altfel mijloace să o pună în aplicare, i-a transformat pe cehii şi slovacii înarmați din simpatizanți taciți în dușmani declarați, creând Moscovei o gravă problemă militară.

Problema avea şi o dimensiune politică. Zonele ocupate de cehi, mai cu seamă provinciile de pe cursul mijlociu al Volgăi, erau un bastion al socialist-revoluționarilor. Imediat după eliminarea bolşevicilor de către cehi, socialist-revoluționarii au ieşit la lumină, organizând în Samara un Comitet al Adunării Constituante, cunoscut sub numele de Komuh şi alcătuit din foşti deputați socialist-revoluționari ai Adunării dizolvate. Proclamându-se unicul guvern legitim al Rusiei, Komuh-ul şi-a declarat autoritatea asupra tuturor teritoriilor eliberate de Legiunea Cehoslovacă, unde a restabilit libertățile cetățeneşti, fără să abroge însă decretul asupra pământului emis de bolşevici şi copiat de Lenin chiar din programul socialist-revoluționarilor. În regiunile situate la est de Urali apăruse între timp un alt guvern independent, care şi-a proclamat autoritatea asupra Siberiei.

Pentru a face față acestor probleme, bolşevicii au inițiat crearea unei armate regulate. Foşti generali țarişti şi consilieri francezi aflați în serviciul noii puteri cereau de o bună bucată de vreme să se renunțe la ideea creării unei miliții muncitoreşti şi să se treacă la recrutări. La

29 mai 1918 – la o săptămână după revolta Legiunii Cehoslovace – Moscova a anunțat o mobilizare generală a muncitorilor şi minerilor. Două luni mai târziu, toți bărbații între optsprezece şi patruzeci de ani au fost declarați incorporabili, iar ofițerii din vechea armată cu vârste cuprinse între douăzeci şi şase şi treizeci şi unu de ani au primit ordin să se prezinte spre a fi luați în evidență.

Lua astfel naştere Armata Roşie. Organizată cu sprijinul unor ofițeri de carieră şi condusă apoi aproape exclusiv de către ei, noua armată era, din punct de vedere al structurilor şi al disciplinei, o copie a vechii armate imperiale. Principala inovație o reprezentau „comisarii" politici, toți bolşevici de încredere, însărcinați cu asigurarea loialității ofițerilor. La 29 iulie, cu ostentația care îl făcuse atât de impopular, Troțki i-a încredințat pe cei care se îndoiau de loialitatea foştilor ofițeri țarişti, rebotezați acum „specialişti militari", că orice ofițer care ar fi intenționat să trădeze Rusia Sovietică urma să fie împuşcat pe loc. „Alături de fiecare specialist", spunea el, „vor trebui să stea doi comisari, unul în dreapta şi celălalt în stânga, cu revolverul în mână." Cu altă ocazie, Troțki avertiza că, din ofițerii care s-ar fi comportat neloial nu avea să rămână decât „o pată de sânge".

Armata Roşie avea să devină repede copilul răsfățat al noului regim, soldații ei primind salarii şi rații de pâine mai mari decât muncitorii.

Deocamdată însă Armata Roşie nu era decât în stadiu embrionar şi soarta Rusiei Sovietice se afla în mare parte în mâinile celor din afară, mai ales ale Germaniei imperiale. Banii pe care Berlinul i-a plătit Moscovei au ajutat regimul bolşevic să supraviețuiască financiar, într-o vreme în care sursele lui de venituri erau minime, dat fiind că sistemul fiscal se prăbuşise. Faptul că Germania îi sprijinea pe bolşevici a temperat opoziția internă. Exista convingerea larg răspândită că germanii

ar fi putut, dacă voiau, să îi înlăture oricând pe bolşevici de la putere; Troţki însuşi recunoştea acest lucru. În vara anului 1918, supravieţuirea regimului a depins de Germania, mai precis de voinţa lui Wilhelm al II-lea.

Kaiser-ul primea sfaturi contradictorii. Ambasada din Moscova se aliniase şi ea poziţiei antibolşevice a generalilor. După revolta cehoslovacă, Mirbach şi Riezler îşi pierduseră orice încredere în guvernul lui Lenin, cerând Berlinului să caute o bază de sprijin alternativă în Rusia. Situaţia se deteriorase atât de mult, încât Riezler a trebuit să-i mituiască pe letoni pentru a-i convinge să rămână în serviciul bolşevicilor. Ministerul de externe s-a disociat de opiniile misiunii sale de la Moscova, afirmând cu insistenţă că bolşevicii erau „clientul" cel mai demn de încredere al Germaniei, fiindcă fuseseră singurii care acceptaseră condiţiile Tratatului de la Brest-Litovsk şi fiindcă menţineau Rusia într-o stare de dezordine permanentă. Un memorandum al ministerului german de externe rezuma astfel argumentele în favoarea bolşevicilor:

> În ceea ce priveşte Rusia, avem un singur interes primordial: să stimulăm forţele dezintegrării şi să slăbim ţara pentru cât mai multă vreme de acum înainte... Este în interesul nostru să normalizăm cât mai curând şi în mod real relaţiile cu Rusia, pentru a-i controla economia. Cu cât ne vom amesteca mai mult în treburile interne ale ţării, cu atât se va lărgi prăpastia care ne desparte deja de Rusia... Nu trebuie trecut cu vederea faptul că Tratatul de la Brest-Litovsk a fost ratificat numai de bolşevici, şi nici măcar de toţi... Suntem de aceea interesaţi în a-i menţine deocamdată în fruntea Rusiei pe bolşevici. În situaţia dată, pentru a rămâne la putere, ei vor face tot posibilul să ni se arate loiali şi să respecte înţelegerile de pace. Pe de altă parte, conducătorii lor, oameni de afaceri evrei, vor renunţa foarte repede la teoriile lor şi se vor arăta dispuşi să încheie tranzacţii comerciale şi acorduri de transport profitabile. Trebuie de aceea să continuăm să ne urmărim obiectivele cu răbdare şi hotărâre. Transporturile, industria, întreaga economie a Rusiei vor intra în mâinile noastre.

Von Kühlmann, care sprijinea cu tărie acest punct de vedere, a sugerat ca Berlinul să-i asigure pe ruşi că nu are niciun fel de intenții amenințătoare în legătură cu Petrograd-ul, pentru a le permite să deplaseze spre est trupele letone care apărau oraşul, spre a lupta împotriva cehilor.

Cele două puncte de vedere opuse i-au fost înfățişate la 28 iunie Kaiserului, de către un înalt funcționar al ministerului de externe. Impulsivul Wilhelm a ales prima opțiune care i-a fost prezentată, cea a ministerului de externe. A ordonat să se transmită ruşilor că îşi puteau transfera fără grijă trupele din Petrograd pentru a lupta împotriva cehilor şi, „fără a exclude alte opțiuni eventuale", să fie sprijiniți bolşevicii, ca singurul partid care acceptase Tratatul de la Brest-Litovsk.

Ca efect imediat al acestei decizii, comandamentul sovietic a putut transfera trei regimente letone pe frontul intern, reuşind să oprească înaintarea cehoslovacilor. La începutul lui septembrie, letonii aveau să recucerească de la cehi oraşele Kazan şi Simbirsk: aceste victorii, primele înregistrate de trupele roşii, au avut un efect salutar asupra moralului în scădere al Kremlinului. La indicațiile lui Kühlmann, Riezler a întrerupt negocierile cu Centrul de Dreapta, concentrându-şi activitatea spre consolidarea regimului lui Lenin. Decizia Kaiserului le-a permis bolşevicilor să facă față perioadei cele mai dificile din istoria lor timpurie. Germanii ar fi putut ocupa Petrograd-ul şi Moscova cu foarte puține eforturi, instalând un guvern marionetă, aşa cum procedaseră în Ucraina. Opțiunea luată de Wilhelm la sfârşitul lui iunie a eliminat definitiv această eventualitate: şase săptămâni mai târziu, când ofensiva lor în vest s-a împotmolit, germanii îşi pierduseră deja capacitatea de a interveni în afacerile Rusiei.

Hotărârea Kaiserului a fost o veste bună pentru Moscova. Vestea proastă era că socialist-revoluționarii

de stânga, singurii aliați ai bolşevicilor, începeau să se agite. Revoluționari romantici, ei tânjeau după entuziasmul popular din Octombrie şi euforia lui februarie 1918, când contribuiseră la mobilizarea maselor împotriva invadatorului german. Bolşevicii postrevoluționari li se păreau demni de dispreț prin înclinația lor spre compromis, iar semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk echivalase pentru ei cu o trădare a Revoluției. Maria Spiridonova, conducătoarea lor, scria: „Este dureros... să văd că bolşevicii, cu care am lucrat până acum cot la cot, cu care m-am aflat de aceeaşi parte a baricadei... au adoptat politica guvernului Kerenski." Socialist-revoluționarii de stânga au decis să provoace un război între Rusia Sovietică şi Germania, pentru a pune capăt politicii de compromis şi a face să renască fervoarea revoluționară a populației.

În acest scop, au început să organizeze o forță militară proprie. Ceka, ocupată cu vânarea țăranilor implicați în comerțul ilicit cu cereale şi cu hărțuirea ofițerilor demobilizați, nu era la curent cu aceste pregătiri. Lucru explicabil în parte, dacă ținem cont de faptul că adjunctul lui Felix Dzerjinski (şeful Ceka) era un socialist-revoluționar de stânga. Complotul a fost în mare măsură pus la cale în sediul poliției secrete, Lubianka.

În naivitatea lor, socialist-revoluționarii de stânga credeau că asasinarea ambasadorului la Moscova ar fi determinat Germania să declare război Rusiei Sovietice, obligându-i astfel pe bolşevici, pe care adepții Spiridonovei nu aveau nicio intenție de a îi înlătura, să revină pe drumul revoluției. La 6 iulie, cu sprijinul unor complici din Ceka, doi socialist-revoluționari de stânga au pătruns în clădirea ambasadei germane, sub pretext că erau trimişi de guvern. Cei doi l-au împuşcat pe Mirbach şi au fugit, lăsând la locul faptei documentele false fabricate de Ceka pe baza cărora reuşiseră să intre în ambasadă. A fost semnalul declanşării unei revolte

generale a forțelor socialist-revoluționare de stânga din capitală. Acestea au ocupat o serie de obiective strategice din oraş, însă fără a încerca să-i înlăture pe bolşevici. Unul dintre rebeli i-a spus şefului Ceka, Dzerjinski, făcut prizonier cu acea ocazie:

> Sunteți puşi în fața faptului împlinit. Tratatul de la Brest-Litovsk a fost anulat; războiul cu Germania este inevitabil. Nu dorim puterea... Vom intra în clandestinitate. Puteți rămâne la putere, dar trebuie să încetați să fiți lacheii lui Mirbach. Lăsați-i pe germani să ocupe Rusia până la Volga.

Lenin, care avea toate motivele să creadă că fusese trădat de propria poliție secretă, a ordonat ca Ceka să fie desființată (ordin revocat ulterior). Unitățile militare staționate în Moscova nedând vreun semn că au intenția să vină în ajutorul guvernului, Lenin a fost obligat să facă apel la letoni. Sub comanda lui I. I. Vațetis, aceştia au pus capăt rebeliunii chiar în ziua următoare. La Moscova şi în alte oraşe, sute de socialist-revoluționari de stânga au fost arestați. Pentru a-i linişti pe germani, guvernul a anunțat că 200 dintre cei arestați, inclusiv Spiridonova, fuseseră împuşcați. În realitate bolşevicii îi trataseră cu o clemență deosebită, mai ales de teamă că represaliile ar fi provocat declanşarea unui val de terorism împotriva liderilor bolşevici. Spiridonova a fost închisă şi ulterior eliberată; avea să fie arestată şi închisă de mai multe ori, fiind în cele din urmă executată în 1941 în închisoarea din Orel, cu puțin timp înainte ca germanii să cucerească orașul.

În ciuda aşteptărilor socialist-revoluționarilor, Berlinul a evitat să răspundă cu duritate la uciderea ambasadorului, trimițând un înlocuitor. Noul emisar, Karl Helfferich, se temea atât de mult pentru propria viață, încât în cele două săptămâni cât s-a aflat la post nu a ieşit din ambasadă decât o singură dată.

Printr-o remarcabilă coincidență, în aceeaşi zi de 6 iulie a izbucnit o revoltă antibolşevică în orașul Iaroslavl

din nord-estul Rusiei şi în două orăşele învecinate. La originea revoltei se afla Boris Savinkov, cel mai eficace şi mai curajos dintre conspiratorii antibolşevici. Terorist revoluționar fanatic în tinerețe, Savinkov a devenit după izbucnirea primului război mondial un adevărat patriot. În cursul anului 1917 a fost adjunctul lui Kerenski, jucând un rol important în afacerea Kornilov. Ulterior avea să se alăture generalului Alekseev, fondatorul Armatei Albe de Voluntari, care l-a trimis în Rusia Sovietică pentru a recruta ofițeri şi a căuta sprijin financiar şi politic.{29}

Savinkov, conspirator încercat, a pus la punct o forță clandestină formată din 5000 de ofițeri, care aveau misiunea de a ieşi la lumină şi a trece la acțiune în momentul intervenției Armatei de Voluntari. Avea o nevoie disperată de bani şi se temea în permanență de trădare: în mai 1918 iubita părăsită a unuia din ofițerii lui a dezvăluit celor din Ceka existența organizației, rezultatul fiind că peste o sută din membrii acesteia au fost arestați şi mai târziu executați. Lipsit de fonduri şi temându-se să nu rămână fără ofițeri, Savinkov a hotărât să atace. Inițial îşi stabilise ca obiectiv Moscova, dar riscul unei intervenții germane l-a făcut să se răzgândească şi să aleagă Iaroslavl. Date fiind zvonurile insistente că Aliații pregăteau noi debarcări în nordul Rusiei, Savinkov a ales ca scenă de desfăşurare a insurecției regiunea de pe cursul mijlociu al Volgăi, de unde putea intra în contact atât cu Legiunea Cehoslovacă, cât şi cu trupele Aliaților. Ulterior avea să afirme că reprezentanți ai Aliaților îi promiseseră, în caz că rezista patru zile, să trimită dinspre Arhanghelsk trupe de sprijin, urmând ca apoi forțele combinate anglo-franco-ruse să înainteze spre Moscova. Afirmațiile lui, neconfirmate de niciun fel de documente, sunt destul de suspecte. Mai probabil este că Savinkov spera ca eventuala lui victorie să provoace o revoltă antibolşevică în întreaga Rusie.

În ziua de 6 iulie, la orele 2 noaptea, locțiitorul lui Savinkov a înălțat la Iaroslavl steagul revoltei; două mici oraşe din apropiere i s-au alăturat la scurtă vreme după aceea. În acestea, revolta a fost rapid înăbuşită, însă Iaroslavl a rezistat timp de şaisprezece zile. Când l-au recucerit, comuniştii au executat 350 de răzvrătiți, majoritatea ofițeri. Savinkov a reuşit să se salveze. A luptat o vreme în Armata Albă a lui Kolceak, iar după înfrângerea acesteia s-a refugiat în Occident. Aici a inițiat mai multe comploturi anticomuniste, toate eşuate. După moartea lui Lenin s-a lăsat atras înapoi în Rusia de o falsă organizație anticomunistă, creată de GPU, instituția care înlocuise Ceka. A fost imediat arestat şi judecat. Datorită cooperării cu autoritățile, condamnarea la moarte i-a fost comutată în zece ani de închisoare. Avea să moară un an mai târziu în circumstanțe suspecte. Deşi oficial s-a declarat că se sinucisese, a fost probabil asasinat de GPU.

Kurt Riezler, care a asigurat conducerea ambasadei germane până la sosirea înlocuitorului lui Mirbach, vedea în evenimentele de la Iaroslavl semnul prevestitor al prăbuşirii bolşevicilor. La 19 iulie, telegrafia la Berlin: „Regimul bolşevic a murit. Cadavrul mai trăieşte (!) doar pentru că groparii nu se înțeleg care din ei să îl îngroape". Riezler a inițiat negocieri cu comandantul puşcaşilor letoni, Vațetis, care i-a dat de înțeles că, dacă li s-ar fi garantat amnistia, oamenii lui erau gata să îi abandoneze pe bolşevici şi să se întoarcă acasă, în Letonia, aflată sub ocupație germană. Diplomatul german a reluat de asemenea discuțiile cu Centrul de Dreapta. Berlinul a respins însă demersurile lui Riezler, continuând să mizeze pe Lenin.

Atmosfera la Kremlin era deja destul de sumbră, când, la 1 august, s-a aflat că o forță navală britanică apăruse în largul coastei Arhanghelskului, debarcând 8500 de soldați. Peste jumătate din ei erau americani, trimişi de preşedintele Wilson după multe şovăieli şi la

presiunile Marii Britanii, pentru a ajuta la evacuarea Legiunii Cehoslovace pe ruta cea mai scurtă, prin nord. Comandantul corpului expediționar, generalul britanic F. C. Poole, primise ordin să se opună „influenței şi ofensivei" germane, să sprijine forțele ruse dornice să lupte de partea Aliaților şi să facă joncțiunea cu Legiunea Cehoslovacă. Alți 15.000 de militari au fost debarcați la Murmansk. La Vladivostok şi-au făcut de asemenea apariția trupe americane. Niciuna dintre aceste forțe nu avea libertatea să intervină în problemele interne ale Rusiei şi cu atât mai puțin să încerce să răstoarne regimul existent. Misiunea lor era să reactiveze frontul de Răsărit, operațiune pentru care experții militari ai Aliaților estimau necesar un efectiv de 30.000 de oameni.

Aceste detalii nu erau însă cunoscute la Moscova. Luând debarcările drept preludiul unei intervenții masive a aliaților, Kremlin-ul şi-a pierdut capul şi s-a aruncat în brațele germanilor. La 1 august, prima zi a operațiunilor aliate la Arhanghelsk, Gheorghi Cicerin, comisar pentru afacerile externe, i-a făcut o vizită lui Helfferich, noul ambasador german. Afirmând că vine de la o şedință a cabinetului, el a cerut, în numele acestuia, o intervenție germană în Rusia, sub două forme: (1) unități militare germane urmau să protejeze Petrograd-ul în fața unor eventuale atacuri ale aliaților; (2) trupele germane din Ucraina să treacă la ofensivă împotriva Armatei Voluntare a Albilor.

Berlinul a acceptat propunerile. La 27 august, cele două țări au semnat un tratat adițional, în care erau dezvoltate prevederile de ordin economic ale Tratatului de la Brest-Litovsk. Rusia Sovietică se angaja să plătească Germaniei despăgubiri însemnate, pentru pierderile suferite ca urmare a măsurilor luate împotriva resortisanților ei atât de guvernul țarist cât şi de cel sovietic, ca şi costul întreținerii prizonierilor de război ruşi. Erau de asemenea confirmate privilegiile

cetățenilor şi corporațiilor germane din Rusia.

Tratatul adițional conținea însă şi trei clauze secrete, care aveau să fie făcute publice mulți ani după aceea. Germania accepta cererea rusă de a interveni împotriva Aliaților la Murmansk şi împotriva Armatei de Voluntari. În plus, se angaja să izgonească din centrul petrolier Baku, din Azerbaidjan, trupele britanice care îl ocupaseră la începutul lui august. Niciuna dintre operațiuni nu avea să se materializeze, fiindcă Germania s-a prăbuşit înainte de a putea să intervină.

La începutul lui octombrie 1918, când Berlinul a solicitat preşedintelui Wilson bunele sale oficii pentru încheierea unui armistițiu, situația internațională se schimbase deja în mod radical. Prietenii de la Berlin ai Moscovei îşi pierduseră pozițiile, dat fiind că noul guvern dorea să se distanțeze de bolşevici. La acea oră, Ioffe şi colaboratorii lui se implicau fățiş în pregătirea unei revoluții în Germania. Aşa cum avea să se laude mai târziu, acțiunile ambasadei ruse

> au luat treptat forma unor pregătiri revoluționare decisive în vederea declanşării revoltei armate. În afară de grupurile conspirative ale spartachiştilor, în Germania şi mai cu seamă la Berlin existau încă din timpul grevei din ianuarie [1918] – în ilegalitate, desigur – soviete de deputați ai muncitorilor... Ambasada menținea permanent legătura cu aceste soviete... străduința proletariatului german de a se înarma era întru totul legitimă şi înțeleaptă, iar ambasada l-a sprijinit pe toate căile.

Ministerul de externe considera însă că ingerințele ruseşti în Germania depăşiseră deja orice măsură şi, la începutul lunii noiembrie, a ordonat închiderea ambasadei sovietice. Înainte de plecare, Ioffe a predat unui membru al Partidului Social-Democrat Independent German, practic un rezident al misiunii sovietice, 500.000 de mărci şi 150.000 de ruble, ca supliment la cele 10 milioane de ruble care fuseseră deja cheltuite „în interesul revoluției germane".

La 13 noiembrie, două zile după intrarea în vigoare a armistițiului pe frontul de vest, Moscova a denunțat în mod unilateral Tratatul de la Brest-Litovsk, ca şi tratatul adițional. În cadrul înțelegerilor de pace de la Versailles, Germania avea să fie la rândul ei obligată de aliați să denunțe Tratatul de la Brest-Litovsk.

Revoluția nu a fost în niciun moment al desfăşurării ei un eveniment local, limitat la Rusia; încă de la declanşarea Revoluției din Februarie, evoluția ei s-a internaționalizat, din două motive.

Rusia fusese unul dintre teatrele de luptă cele mai importante. Ieşirea ei unilaterală din război a afectat interese vitale ale ambelor tabere beligerante. De aceea, atâta vreme cât au continuat ostilitățile, niciuna dintre părți nu a putut ignora ceea ce se întâmpla în Rusia. Bolşevicii au contribuit la implicarea țării în război folosindu-se pe rând de fiecare din tabere împotriva celeilalte. În primăvara lui 1918, discutau cu Aliații crearea pe teritoriul Rusiei a unei forțe armate multinaționale îndreptată împotriva Germaniei; şi-au dat acordul pentru ocuparea Murmanskului; le-au cerut ajutor Aliaților pentru organizarea unei armate proprii. În toamna aceluiaşi an, au cerut intervenția armată a Germaniei, pentru a recuceri porturile din nord şi a zdrobi Armata de Voluntari. Germania a trebuit să intervină în repetate rânduri, cu asistență politică şi financiară, pentru a împiedica regimul bolşevic să se prăbuşească. După afirmațiile lui Riezler, care s-a aflat în miezul evenimentelor, țara sa a intervenit în trei ocazii spre a salva guvernul lui Lenin. Referindu-se la criza regimului sovietic din vara lui 1918, Helfferich recunoştea în memoriile sale că „în momentele cele mai dificile ale existenței lui, regimul bolşevic a fost sprijinit – chiar dacă în mod inconştient şi neintenționat – în primul rând de guvernul german41. Luând în considerare toate aceste elemente, nu se poate susține

în mod serios că puterile străine au „intervenit” în Rusia în 1917–1918 cu scopul de a răsturna guvernul bolşevic. Ele au intervenit mai întâi de toate pentru a înclina balanța raportului de forțe pe frontul de vest în favoarea lor, fie încercând să relanseze luptele în Rusia (cazul aliaților), fie străduindu-se să le pună capăt (cazul Puterilor Centrale). Bolşevicii au participat în mod activ la implicarea străină, cerând ajutor când unei părți, când celeilalte, în funcție de interesele lor de moment. „Intervenția” germană, pe care au solicitat-o şi au salutat-o, i-a salvat în mod cert de soarta pe care o avusese Guvernul Provizoriu.{30}

În al doilea rând, bolşevicii au declarat de la bun început că în epoca revoluției sociale şi a luptei de clasă generalizate granițele naționale nu mai aveau nicio relevanță. Ei au făcut apel la cetățenii altor state să se revolte şi să răstoarne propriile guverne; au alocat în acest scop fonduri de stat; iar acolo unde lucrul a fost posibil, adică în primul rând în Germania, au sprijinit în mod activ pregătirea revoluției. Contestând legitimitatea tuturor guvernelor străine, au lăsat cale liberă acestora să conteste legitimitatea propriului lor guvern. Dacă niciuna dintre puterile europene nu s-a prevalat de acest lucru în 1917 şi 1918, este pentru că niciuna nu a avut interesul să procedeze în acest fel. Germanii au considerat că era în interesul lor să sprijine regimul bolşevic, ori de câte ori acesta s-a aflat în dificultate; Aliații erau prea ocupați cu propria apărare. Întrebarea istoricului Richard K. Debo: „Cum […] a reuşit guvernul sovietic, lipsit de o putere militară semnificativă şi prins în cel mai pustiitor război dintre câte cunoscuse până atunci omenirea, să supraviețuiască primului an de revoluție?” îşi conține ea însăşi răspunsul. Acest atât de pustiitor război a umbrit în întregime evenimentele din Rusia şi a făcut ca taberele în conflict să nu aibă niciun interes să-şi dedice o parte din eforturi răsturnării guvernului bolşevic.

Un ultim lucru trebuie adăugat despre implicarea străină în Rusia anilor 1917–1918. Atunci când se discută despre ce au făcut Aliații *în* Rusia – foarte puțin, în fapt – se uită de obicei ce au făcut ei *pentru* Rusia – adică foarte mult. Din clipa în care Rusia şi-a încălcat angajamentele, lăsându-i să lupte de unii singuri împotriva Puterilor Centrale, Aliații au suferit pierderi umane şi materiale enorme. După ieşirea Rusiei din război, germanii au putut să retragă de pe frontul din Răsărit suficiente divizii pentru a-şi mări efectivele pe frontul de vest cu aproape un sfert. Aceste întăriri le-au permis să lanseze o ofensivă decisivă. În marile bătălii de pe frontul de vest din primăvara şi vara anului 1918 – St. Quentin, Lys, Aisne, Marne, Château-Thierry – britanicii, francezii şi americanii au pierdut sute de mii de oameni. Sacrificiul lor a condus în cele din urmă la înfrângerea Germaniei. Iar înfrângerea Germaniei nu numai că a oferit guvernului sovietic, care nu a avut nicio contribuție la ea, şansa să anuleze Tratatul de la Brest-Litovsk şi să recupereze majoritatea teritoriilor pierdute prin semnarea lui, dar a salvat Rusia de la soarta pe care i-o rezervase Germania imperială, aceea de a fi transformată în colonie, într-un soi de Africă eurasiatică.

Capitolul IX.
COMUNISMUL DE RĂZBOI

Crearea economiei de comandă

În 1924, la puțin timp după moartea lui Lenin, Troțki își reamintea cuvintele scrise de acesta în momentul luării puterii:

> „Triumful socialismului în Rusia [necesita] o anumită perioadă de timp, *nu mai puțin de câteva luni*" Astăzi [– continua Troțki –] astfel de cuvinte par absolut de neînțeles: nu era oare o scăpare, nu voia de fapt să spună *câțiva ani* sau *câteva decenii?* Ei bine, nu: nu fusese o scăpare… îmi aduc foarte limpede aminte că, în primele luni, la Smolnîi, în timpul ședințelor Consiliului Comisarilor Poporului, Lenin repeta în mod invariabil că în zece luni socialismul avea să fie o realitate și Rusia avea să devină statul cel mai puternic din lume.

Această convingere utopică a lui Lenin pornea de la ideea, împărtășită de toți socialiștii, că sistemul capitalist, având ca principiu motrice profitul, nu este numai injust ci și irațional și, prin urmare, în mod inevitabil neproductiv. Socialismul, prin alocarea resurselor umane și materiale de o manieră rațională, după principiul utilității maxime, avea să fie capabil să atingă nivele de eficiență nemaiîntâlnite.

Raționamentul de mai sus a stat la baza politicilor

economice aplicate de bolşevici între 1918 şi 1921, cunoscute sub numele de „comunism de război". Ulterior, după ce provocaseră deja un declin catastrofal în economia Rusiei, aceste politici au fost justificate drept măsuri de urgență impuse de războiul civil: expresia „comunism de război" a fost inventată în 1921 tocmai în acest scop. Declarații mai vechi ale liderilor bolşevici nu lasă însă nicio îndoială asupra faptului că nevoile războiului civil erau pentru ei, în cel mai bun caz, doar o chestiune de interes secundar: dovadă unele măsuri introduse în cadrul comunismului de război, care nu au făcut decât să slăbească efortul de război. Vocea autorizată a lui Troțki ne spune că obiectivul comunismului de război era „crearea unui adevărat comunism", în octombrie 1921, când experimentul a fost abandonat pentru că eşuase, Lenin recunoştea în mod deschis:

> Am contat – sau, mai corect spus, ne-am bazat, fără o evaluare adecvată – pe [capacitatea] statului proletar de a organiza prin comandă nemijlocită producția şi distribuția bunurilor după principii comuniste, într-o țară de mici agricultori. Viața a demonstrat că ne înşelam.

Comunismul de război, ajuns la apogeu în iarna anilor 1920–1921, când războiul civil se încheiase, a fost marcat de o serie de măsuri radicale, menite să plaseze întreaga economie rusă – atât forța de muncă, cât şi capacitățile productive şi rețeaua de distribuție – sub administrarea exclusivă a statului, mai precis a Partidului Comunist. Procesul de expropriere a început cu bunurile funciare. Decretul asupra pământului din 26 octombrie 1917 confisca pământurile tuturor celor care nu erau țărani. A urmat apoi un decret de naționalizare a bunurilor imobiliare din mediul urban. În ianuarie 1918, guvernul comunist a anulat toate datoriile statului, atât cele interne cât şi cele externe. Un decret din mai 1918 desființa principiul moştenirii, iar

un altul, emis în luna următoare, hotăra naționalizarea industriei. Toate aceste măsuri erau menite să lichideze proprietatea privată asupra capitalului şi altor valori productive; ele puneau în practică dictonul lui Marx conform căruia abolirea proprietății private era chintesența comunismului.

Principalele prevederi ale comunismului de război pot fi sintetizate astfel:

1. Naționalizarea mijloacelor de producție şi de transport;
2. Lichidarea comerțului privat, prin naționalizarea schimburilor cu amănuntul şi a celor en gros şi înlocuirea lor cu un sistem de desfacere controlat de stat;
3. Desființarea banilor ca unitate de schimb şi contabilă, în favoarea barterului reglementat de stat;
4. Administrarea economiei pe baza unui plan unic;
5. Introducerea muncii obligatorii pentru toți cetățenii adulți de sex masculin apți de muncă şi, după nevoie, pentru femei şi copii.

Comunismul de război avea mai multe surse de inspirație. Una dintre ele era „socialismul de război", sistemul de administrare a economiei organizat de statul german pentru a face față unei blocade stricte, rezistând patru ani în condiții de maximă dificultate. O alta o constituiau teoriile anumitor economişti socialişti, care considerau că nivelul înalt de concentrare a proprietății în mâinile câtorva bănci crea condițiile construirii unei economii socialiste, prin simpla naționalizare a respectivelor bănci. În fine, o altă sursă de inspirație era modelul statului patrimonial rus din epoca medievală, care – deşi de mult dispărut – lăsase urme de neşters în mentalitatea majorității ruşilor: pentru aceştia, proprietatea statului asupra economiei era mult mai naturală decât drepturile abstracte de proprietate şi decât întreg ansamblul de fenomene care alcătuiau „capitalismul".

La început, Lenin sperase să îşi poată aduce la îndeplinire obiectivele economice prin colaborarea cu

marii oameni de afaceri. Planurile lui inițiale prevedeau crearea unui „capitalism de stat”, după modelul economiei germane din timpul războiului. Sectorul capitalist din industrie urma să rămână intact, dar trebuia forțat să lucreze pentru stat, care avea să beneficieze astfel de metode de lucru avansate, specifice organizării şi tehnologiilor capitaliste. Aceste planuri s-au lovit însă de opoziția „comuniştilor de stânga”, membri influenți ai partidului, care le-au denunțat drept oportuniste. Lenin ar fi reuşit poate să treacă peste opoziția lor, dacă nu ar fi intervenit semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, pe care comuniştii de stânga l-au calificat drept o trădare a cauzei Revoluției. Pentru a-şi linişti tovarăşii, Lenin a abandonat capitalismul de stat în favoarea comunismului de război, deşi avea îndoieli profunde în legătură cu acesta din urmă.

Teoreticienii şi artizanii comunismului de război aveau doar vagi cunoştințe economice şi niciun fel de înțelegere a administrării afacerilor. Informațiile lor în domeniu proveneau exclusiv din literatura socialistă. Niciunul dintre ei nu condusese vreodată o întreprindere şi nu câştigase bani din activități productive sau comerciale. Lipsa de experiență dădea imaginației lor aripi uriaşe. Cuvintele cu care Suhanov îl descria pe Iuri Larin, cel mai influent dintre consilierii economici ai lui Lenin în perioada de după Revoluție, li se pot aplica la fel de bine şi lor: „un cavalerist sărac, a cărui fantezie depăşea orice obstacole, un experimentator fără milă, un specialist în toate domeniile administrării statului, un diletant în toate specialitățile”. Faptul că astfel de amatori aveau libertatea să dea peste cap o economie de care depindeau zeci de milioane de oameni, supunând-o unor inovații pe care nimeni nu le mai aplicase nicăieri, nici măcar pe scară restrânsă, spune foarte mult despre puterea de judecată a celor care în octombrie 1917 luaseră puterea în Rusia.

Nimic nu scoate mai bine în evidență

iresponsabilitatea lor decât obstinația cu care au încercat să creeze o economie fără bani.

Marx scrisese pagini întregi de inepții sofisticate despre natura şi funcția banilor, definindu-i drept „alienare a capacităților umane", „muncă în formă cristalizată", sau un „monstru" care, eliberat de sub tutela creatorului său, a ajuns să îl domine. Pentru intelectualii radicali, oameni care nu aveau bani şi nici nu ştiau cum să îi câştige, dar invidiau puterea şi plăcerile asociate cu deținerea lor, ideile marxiste prezentau o atracție irezistibilă. În zelul lor de a distruge tot ceea ce avea legătură cu capitalismul, aceşti exponenți ai intelighenției uitau că orice societate care cunoaşte diviziunea muncii şi schimbul de bunuri şi servicii are nevoie de o unitate de măsură economică, fie că este denumită „ban" sau altcumva.

Conduşi de astfel de idei, bolşevicii supraestimau şi în acelaşi timp subestimau rolul banilor. Le supraestimau rolul în economia „capitalistă", pe care o considerau dominată în întregime de instituțiile financiare. Le subestimau rolul în economia „socialistă", care – credeau ei – s-ar fi putut lipsi de ei. Conform afirmațiilor lui Nikolai Buharin şi Evgheni Preobrajenski, teoreticieni reprezentativi ai bolşevismului, „societatea comunistă nu va cunoaşte existența banilor". Comisarul sovietic pentru finanțe declara la un moment dat că munca lui era inutilă: „Finanțele nu ar trebui să existe într-o comunitate socialistă; prin urmare, îmi cer scuze că trebuie să vorbesc despre acest subiect."

Bolşevicii au încercat într-o primă etapă să desființeze banii stimulând inflația până la un nivel care să-i facă lipsiți de orice valoare. Au pus deci în funcțiune presele tipografice, emițând bancnote în flux continuu. Cu aceste „bucăți de hârtie colorată" au cumpărat cereale de la țărani şi au plătit salariile funcționarilor statului, din ce în ce mai numeroşi. Bancnotele rămâneau însă pentru ei un simplu expedient, care urma să fie

abandonat odată ce agricultura ar fi fost colectivizată şi forța de muncă ar fi început să fie plătită în întregime în bunuri şi servicii.

În momentul declanşării puciului bolşevic, suma totală a bancnotelor care circulau în Rusia reprezenta 19,6 miliarde de ruble. Cea mai mare parte consta din ruble imperiale, numite popular *nikolaevki*. Existau de asemenea hârtiile emise de Guvernul Provizoriu şi botezate *kerenki* – simple taloane, tipărite numai pe o față, fără număr de serie, semnătură sau numele emițătorului, purtând înscrise doar valoarea şi un avertisment la adresa eventualilor falsificatori. După preluarea Băncii de Stat şi a Trezoreriei, bolşevicii au continuat o vreme să tipărească taloanele lui Kerenski, fără a le modifica aspectul. Până în februarie 1919 nu au emis bancnote proprii, probabil de teamă că populația, în special țăranii, ar fi refuzat să le accepte. Sistemul fiscal fiind complet blocat, bolşevicii au fost nevoiți să tipărească bancnote în număr din ce în ce mai mare. În ianuarie 1919 se aflau în circulație în Rusia Sovietică 61,3 miliarde de ruble, din care două treimi erau taloane kerenki recent tipărite. În luna următoare, guvernul a emis primii bani sovietici, numiți „cupoane contabile". Noile bancnote circulau alături de rublele nikolaevki şi taloanele kerenki, fiind însă mult mai puțin căutate. La începutul anului 1919, inflația, deşi în creştere vertiginoasă, era încă departe de nivelele groteşti pe care avea să le atingă în anii următori. În comparație cu 1917, prețurile crescuseră deja de cincisprezece ori.

Apoi s-a produs explozia. În mai 1919, Banca de Stat a primit autorizația să tipărească bancnote în cantitatea pe care o considera necesară pentru nevoile economiei naționale. Fabricarea „hârtiilor colorate" a devenit cea mai importantă industrie a Rusiei Sovietice, poate singura care nu se afla în regres. De-a lungul anului 1919, cantitatea de bani aflată în circulație a crescut de

patru ori, ajungând la 225 de miliarde. În 1920 era de cinci ori mai mare (1200 de miliarde), iar în anul următor crescuse de treisprezece ori (până la 16.000 de miliarde). 1922 a reprezentat anul de vârf al inflației, cu aproape 20.000.000 de miliarde de ruble în circulație.

Banii de hârtie îşi pierduseră practic orice valoare – cu excepția rublelor imperiale, pe care toată lumea le stoca. Oamenii având însă nevoie de o unitate de valoare, au început să exprime prețurile în sare şi pâine. Dacă luăm prețul în ruble al bunurilor în 1913 ca indice de referință, în 1922 cifra corespunzătoare era de 100 de milioane de ori mai mare.

Comuniştii de stânga exultau. La Congresul al X-lea al Partidului Comunist, în martie 1921, când inflația nu atinsese încă apogeul, Preobrajenski afirma admirativ că, în vreme ce „assignat"-urile emise în timpul Revoluției franceze se depreciaseră de 500 de ori, valoarea rublei sovietice scăzuse deja de 20.000 de ori: „Am întrecut Revoluția franceză de patruzeci de ori."

Specialiştii în istoria economiei au demonstrat nu o dată că banii sunt un element indispensabil al oricărei activități economice, indiferent dacă aceasta se desfăşoară într-un sistem capitalist sau într-unul socialist. Bolşevicii aveau să se convingă şi ei în cele din urmă de adevărul afirmației. Problema cea mai gravă pe care lipsa banilor o punea economiei era reglarea plăților între întreprinderile naționalizate. Diferitele măsuri luate pentru rezolvarea acestei dificultăți au eşuat. În cele din urmă, odată cu revenirea la practici economice mai convenționale, prin lansarea în anii 1921-1922 a Noii Politici Economice, bolşevicii au introdus o monedă obişnuită, bazată pe etalonul aur. Viziunea unei economii fără bani a fost definitiv abandonată.

Noul regim nu a avut mai mult succes nici cu planificarea economică. Lenin vorbea în martie 1918 de necesitatea de a integra „ansamblul mecanismelor

economice ale statului într-un unic aparat uriaş, într-un organism economic care să funcţioneze astfel încât sute de milioane de oameni să poată fi dirijaţi după un singur plan". Iar Troţki scria:

> Organizarea socialistă a economiei începe cu lichidarea pieţei, ceea ce presupune lichidarea elementului regulator al acesteia – jocul „liber" al legilor cererii şi ofertei. Obiectivul inevitabil – acela de a subordona producţia nevoilor societăţii – trebuie atins prin *planul economic unic*, care cuprinde în principiu toate ramurile activităţii productive.

Pentru a formula şi a pune în aplicare un plan economic, partidul a înfiinţat în 1917 Consiliul Suprem al Economiei Naţionale. Subordonat Sovnarkomului, acesta urma să dispună în domeniul economiei de un monopol similar celui de care partidul se bucura în politică. Intenţia liderilor comunişti era de a face din el un soi de trust universal, însărcinat cu coordonarea resurselor umane şi materiale şi utilizarea lor cât mai eficientă. Autoritatea lui însă avea să se dovedească mai degrabă fictivă. În primul rând, agricultura, principala sursă de avuţie a ţării, deşi oficial naţionalizată, era în realitate administrată nu de stat, ci de ţăranii-cultivatori. În al doilea rând, în Rusia Sovietică a existat încă de la început o piaţă neagră, datorită lipsei bunurilor de uz curent şi politicii de preţuri nerealistă. Puterea de intervenţie a Consiliului Economic Suprem se limita la industrie, care fusese naţionalizată aproape în întregime în perioada comunismului de război. Procesul de etatizare, desfăşurat iniţial în mod haotic, avea să fie sistematizat prin decretul din 28 iunie 1918, care stabilea naţionalizarea fără despăgubire a întreprinderilor industriale şi companiilor de căi ferate cu un capital de peste 1 milion de ruble. Cadrele de conducere din aceste instituţii au primit ordin să rămână în posturi, sub ameninţarea unor pedepse severe. Treptat, întreprinderi şi companii din ce în ce

mai mici aveau să fie supuse aceluiaşi tratament, astfel încât în toamna anului 1920 Consiliul superviza în mod oficial un număr de 37.000 de întreprinderi, cuprinzând 2 milioane de angajați; 13,9 la sută din ele aveau un singur angajat şi aproape jumătate erau lipsite de echipamente mecanice. Consiliul Economic Suprem – acest „trust al trusturilor" – a dat naştere unei birocrații imense. El era subîmpărțit în agenții organizate pe verticală (după criteriul funcțional) şi pe orizontală (după criteriul teritorial). Trusturile verticale, numite *glavki* sau *tentrî* şi organizate după modelul instituțiilor similare existente în Germania anilor de război, dirijau domenii specifice ale industriei şi erau desemnate prin acronime melodioase ca Glavlak, Glavsol sau Glavbum – corespunzător industriilor lacurilor, sării sau hârtiei. În plus, Consiliul dispunea în provincie de o rețea de agenții locale. Schema de organizare a Consiliului semăna cu harta sistemului solar, având în centru Prezidiul, în chip de soare, şi diferitele *glavki* şi agenții regionale gravitând în jurul acestuia precum nişte planete cu sateliții lor. Numărul de angajați ai Consiliului era uriaş, cei mai mulți dintre ei fiind intelectuali neafiliați partidului, atraşi de posturile oferite, care nu presupuneau un angajament politic şi le dădeau sentimentul că servesc poporul şi nu regimul. Un exemplu tipic al lâncezelii birocratice care domnea în acest sistem era Trustul Benzenului (Glavanil), ai cărui 50 de funcționari se ocupau cu supervizarea unei singure uzine cu 150 de muncitori. Regimul fusese nevoit să angajeze în posturile respective cadre administrative şi tehnice care înainte de Revoluție fuseseră proprietari sau directori ai aceloraşi întreprinderi. În toamna lui 1919 un observator nota că, la Moscova, în fruntea multora dintre aceste *glavki* şi *țentrî*

se află foşti angajați, responsabili sau directori, iar vizitatorii

> nepreveniți... cei direct familiarizați cu fostele cercuri comerciale şi industriale ar fi surprinşi să-i vadă pe proprietarii de odinioară ai marilor fabrici de pielărie lucrând în Glavhoj [Trustul pielăriei], pe marii fabricanți în organizația centrală a textilelor ş.a.m.d..

Gigantica operă de „construcție socialistă" făcea în străinătate o impresie deosebită. Propaganda prosovietică din Occident zugrăvea în culori trandafirii „reconstruirea pe baze raționale" a industriei ruse, dar scotea în evidență intențiile, mai degrabă decât performanțele. În interiorul Rusiei, în schimb, se recunoştea în mod deschis că toate eforturile făcute nu duseseră la niciun rezultat. În 1921, Troțki evalua la 5-10 la sută „în cel mai bun caz" procentul din industrie care fusese centralizat cu succes. Sau, pentru a relua aprecierea lipsită de menajamente a ziarului *Pravda,* apărută într-unul dintre numerele de la sfârşitul anului 1920, „nu există niciun fel de plan economic". Situația, aşa cum o descria un economist sovietic în noiembrie 1918, rămăsese aceeaşi şi doi ani mai târziu:

> Nici măcar un singur *glavk* sau *țentr* nu dispune de date economice precise şi exhaustive pentru a se putea trece la o veritabilă planificare a industriei şi producției naționale. Zeci de organizații desfăşoară în paralel activități identice de colectare a unor informații asemănătoare, nereuşind în final altceva decât să adune informații complet diferite... Contabilizarea se desfăşoară într-un mod confuz şi uneori 80 până la 90 la sută din elementele inventariate scapă controlului organizațiilor respective. Elementele care nu intră în inventar devin obiectul unei speculații sălbatice şi lipsite de ruşine, trecând dintr-o mână într-alta de zeci de ori înainte de a ajunge la consumator.

Mai mult succes au avut bolşevicii cu stoparea anarhiei manageriale rezultate din introducerea în anii 1917–1918, cu propria lor binecuvântare, a „controlului muncitoresc". Conducerea colectivă a întreprinderilor industriale, sistem în care muncitori neexperimentați şi reprezentanți sindicali aveau ultimul cuvânt, este răspunzătoare în cea mai mare măsură pentru declinul

dramatic al producției industriale din perioada comunismului de război. În primăvara anului 1918, Lenin şi Troțki vorbeau deja despre necesitatea de a încredința autoritatea executivă unor manageri individuali. Muncitorii se opuneau totuşi acestor schimbări, văzând în „controlul muncitoresc" una dintre marile cuceriri ale Revoluției. Odată cu încheierea războiului civil, guvernul a reuşit să treacă peste protestele lor, astfel încât spre sfârşitul anului 1921 nouă din zece fabrici sovietice aveau la conducere cadre administrative, multe moştenite de la vechiul regim.

Niciun fel de măsuri de ordin administrativ nu au putut însă încetini scăderea continuă a productivității industriale, datorată în egală măsură imixtiunii partidului, dificultăților economice şi inexistenței unor stimulente. Această scădere era exprimată de mai mulți indicatori. Producția industrială totală scăzuse, comparativ cu cea a anului 1913, cu 82 la sută. Producția de cărbune scăzuse în 1920 la 27 la sută față de 1913, cea de minereu de fier la 2,4 la sută, cea de fibre de bumbac la 5,1 la sută, iar cea de țiței la 42,7 la sută. Productivitatea muncitorului rus (măsurată în ruble actualizate) scăzuse la 26 la sută. Raportat la anul 1918, numărul muncitorilor angajați în industrie ajunsese în 1921 la 49 la sută. Pe scurt, în perioada comunismului de război, „proletariatul" rus fusese înjumătățit, producția industrială scăzuse cu 75 la sută, iar productivitatea în industrie cu 70 la sută. Evaluând dimensiunile dezastrului, Lenin exclama în 1921 furios: „Ce este proletariatul? Este clasa angajată în industria mare producătoare. Şi unde este industria mare producătoare? Ce fel de proletariat este acesta? Unde este industria *voastră[!]?* De ce nu lucrează?" Răspunsul la aceste întrebări retorice era că programele utopice pe care Lenin însuşi le aprobase distruseseră aproape cu totul industria rusă şi îi reduseseră la jumătate forța de muncă. Deşi era o perioadă marcată de o

dezindustrializare rapidă, cheltuielile legate de menținerea birocrației în fruntea industriei crescuseră exponențial: personalul Consiliului Economic Suprem crescuse de 100 de ori – de la 318 angajați în martie 1918 la 30.000 în 1921.

Unul dintre principiile de bază ale comunismului de război era lichidarea pieței – instituție care reprezenta, conform unui teoretician comunist, „focarul de infecție din care se răspândesc periodic microbii capitalismului." Pentru marxişti, piața este inima economiei capitaliste, aşa cum banii sunt sângele ei. Sugrumarea liberului schimb al produselor şi serviciilor era de aceea punctul principal pe agenda politicii economice a bolşevicilor, un punct a cărui realizare au urmărit-o cu obstinație, fără a ține cont de evidentele lui inconveniente. Eliminarea pieței libere şi centralizarea distribuției sub controlul statului nu au constituit, aşa cum se afirmă adesea în mod eronat, o reacție la lipsurile cauzate de Revoluție şi de războiul civil, ci măsuri îndreptate împotriva sistemului capitalist; iar lipsurile au fost în realitate cauzate de aceste măsuri.

Intenția comuniştilor era să concentreze desfacerea de mărfuri în mâinile Comisariatului pentru Aprovizionare, Komprod. Komprod-ul colecta şi distribuia produsele alimentare pe care guvernul reuşea să le obțină de la țărani. Primea de asemenea alte bunuri de consum, pentru distribuire şi barter. În ceea ce priveşte distribuirea, Komprod-ul se baza în parte pe centre de desfacere proprii şi în principal pe rețeaua de cooperative existentă dinainte de Revoluție, rețea pe care bolşevicii hotărâseră, după oarecari ezitări, să o păstreze, naționalizând-o şi înlăturându-i din ea pe responsabilii socialist-revoluționari şi menşevici. Toți locuitorii dintr-o regiune dată erau obligați să se înscrie în „comune de consum", de unde puteau, prezentând cartele de raționalizare, să obțină alimente şi alte

produse. Cartelele erau de mai multe categorii, cele mai consistente fiind distribuite muncitorilor din industria grea; membrii „burgheziei” primeau în cel mai fericit caz un sfert din rația unui muncitor, dar cel mai adesea nimic.{31} Sistemul a dat naştere unui şir nesfârşit de abuzuri: de exemplu, la Petrograd s-a distribuit în 1918 un număr de cartele cu treizeci la sută mai mare decât numărul locuitorilor oraşului, iar în 1920 Comisariatul pentru Aprovizionare a emis cartele pentru un număr de 21,9 milioane de cetățeni din mediul urban, în timp ce populația urbană a Rusiei nu depăşea 12,3 milioane de persoane.

Cu cât o teorie economică are mai multă influență, „cu atât sunt mai mari şansele ca premisa de la care porneşte să fie falsă”, spunea cândva Milton Friedman. Încercările oficialităților sovietice de a crea un monopol în domeniul schimburilor comerciale confirmă adevărul acestui aforism. În loc să lichideze piața, comunismul de război nu a reuşit decât să o împartă în două: un sector de stat, care vindea la prețul nominal sau distribuia în mod gratuit bunuri de consum pe bază de cartele şi, în paralel, un sector privat ilegal, care funcționa după legile cererii şi ofertei. Spre marea uimire a teoreticienilor bolşevici, cu cât se extindea mai mult sectorul naționalizat, cu atât mai mare devenea şi ceea ce unul dintre ei numise „umbra de nedespărțit” a primului, sectorul liber. Într-adevăr, sectorul liber prospera pe seama sectorului de stat, fiindcă o mare parte din bunurile de consum pe care muncitorii le obțineau la prețuri simbolice sau le primeau pe gratis ajungeau pe piața neagră.

Guvernul a decretat în octombrie 1920 gratuitatea serviciilor publice, scutind instituțiile sovietice de plata telegrafului, a telefoanelor şi a poştei; în anul următor, gratuitatea acestor servicii a fost extinsă şi pentru cetățeni. Începând cu ianuarie 1921, locatarii apartamentelor naționalizate au fost scutiți de plata

chiriilor. Se estimează că în iarna anilor 1920–1921 Komprod-ul asigura deja, gratuit sau la prețuri fixate de stat, nevoile de bază ale unui număr de 38 de milioane de cetățeni.

Evident că o astfel de generozitate nu a fost posibilă decât atâta vreme cât noul regim a dispus de valorile moştenite de la regimul țarist. Guvernul se putea dispensa de sumele obținute din chirii, dat fiind că nu se ocupa nici de întreținerea locuințelor existente, nici de construirea unora noi. În perioada comunismului de război, guvernul nu a reparat sau construit decât un număr de 2601 de clădiri din totalul de o jumătate de milion. Bolşevicii îşi permiteau să distribuie alimente la prețuri de nimic, pentru că obțineau mărfurile de la producători la prețuri de nimic. O asemenea situație nu s-a putut fireşte prelungi la nesfârşit, fiindcă locuințele cădeau în paragină şi țăranii începeau să refuze să producă mai mult decât le era necesar.

Între timp, sectorul privat continua să prospere. Cea mai mare parte a alimentelor consumate de populația urbană în perioada comunismului de război proveneau de pe piața neagră, fiind furnizate de țăranii care aveau curajul de a sfida Ceka şi a-şi vinde produsele direct consumatorilor. S-a calculat că din totalul produselor alimentare consumate în oraşele ruseşti în iarna 1919–1920 piața liberă a furnizat, în valoare calorică, între 66 şi 80 de procente. Guvernul s-a pus astfel într-o situație absurdă: dacă ar fi aplicat în mod strict reglementările împotriva comerțului privat, ar fi înfometat fără speranță întreaga populație urbană. Nu a avut prin urmare de ales decât să tolereze numeroasele piețe negre răsărite pretutindeni în oraşe, locuri unde produsele erau vândute la prețuri negociate; planul de a aboli, o dată pentru totdeauna, legile cererii şi ofertei se dovedea şi el un fiasco lamentabil.

În octombrie 1917, bolşevicii luaseră puterea la

Petrograd în numele „proletariatului”. Aşa stând lucrurile, ar fi fost de aşteptat ca ei să se angajeze imediat, dacă nu în ameliorarea situației economice a muncitorilor, cel puțin în îmbunătățirea statutului lor social şi juridic. În realitate însă, noul regim nu a făcut decât să îi lipsească pe muncitori de drepturile pe care le câştigaseră în timpul țarismului, inclusiv de dreptul de a-şi alege reprezentanți sindicali şi de a face grevă.

O economie înregimentată, bazată pe planificarea de la centru a producției şi pe monopolul de stat asupra comerțului, nu avea desigur cum să coexiste cu o piață liberă a forței de muncă. Mâna de lucru trebuia şi ea înregimentată. Troțki, care adesea exprima ceea ce Lenin doar gândise, prezenta lucrurile în felul următor: „Se poate spune că omul este o ființă mai degrabă leneşă. De regulă, el se străduieşte să ocolească munca… Singura cale de a atrage forța de muncă necesară sarcinilor economiei este de a introduce *munca obligatorie* înainte de Revoluție, bolşevicii, ca şi alți socialişti, idealizau muncitorul ca pe o ființă cu calități morale unice. Experiența exercitării răspunderii politice le-a risipit repede iluziile: muncitorii se dovedeau a fi nici mai buni, nici mai răi decât ceilalți membri ai societății şi la fel de preocupați de bunăstarea lor ca oricare alții. La Congresul al XI-lea al Partidului (martie 1922), Lenin a mers până într-acolo încât a negat că Rusia ar fi avut vreodată un „proletariat” în adevăratul înțeles al cuvântului, insinuând că majoritatea angajaților din fabricile ruseşti veniseră să muncească doar pentru a scăpa de serviciul militar. Drept răspuns, Alexandr Şliapnikov, cea mai proeminentă figură de origine muncitorească din rândul bolşevicilor, l-a felicitat pe Lenin pentru „meritul de a se afla în avangarda unei clase inexistente”.

Regimul a introdus munca obligatorie pentru întreaga populație. În cazul burgheziei, ea echivala cu participarea la batalioane de lucru destinate să

desfăşoare muncile cele mai neplăcute sau mai periculoase, sub ameninţarea cu execuţia pentru cei care s-ar fi sustras. Muncitorii şi alte categorii cu calificare tehnică erau mobilizaţi în serviciul statului. Înrolaţi asemeni soldaţilor, muncitorii erau trimişi oriunde era nevoie de ei, indiferent de opţiunile lor personale. Comisariatul muncii se lăuda în 1922 că „furnizează forţă de muncă în funcţie de necesităţile planului, fără a lua deci în considerare trăsăturile individuale sau dorinţele muncitorilor…"

Într-un regim bazat pe munca obligatorie, sindicatele libere reprezentau desigur o anomalie. Desfiinţarea lor a fost justificată prin faptul că, Rusia fiind un „stat al muncitorilor", muncitorii nu puteau avea alte interese decât cele ale statului; supunându-se statului, ei se supuneau în fapt lor înşile – chiar dacă se întâmpla ca ei să fie de altă părere. Rezulta de aici că funcţia sindicatelor era aceea de a servi statul. Iată cum definea Troţki adevăratul lor rol:

> În statul socialist pe care îl construim, sindicatele au menirea de a lupta nu pentru îmbunătăţirea condiţiilor de lucru – aceasta este sarcina sistemului social şi politic în ansamblul lui – ci pentru a organiza clasa muncitoare în interesul producţiei: pentru a educa, disciplina, repartiza, reuni şi supraveghea categoriile specifice [de muncitori] şi muncitorii individuali la locurile de muncă stabilite pentru o perioadă dată: într-un cuvânt, pentru a încadra muncitorii – umăr la umăr cu guvernul şi de o manieră autoritară – în structura planului economic unic.

Comitetele de fabrică, cândva un element de bază al puterii comuniste, şi-au pierdut treptat din importanţă, pe măsură ce responsabilităţile de conducere au început să fie încredinţate unor cadre profesioniste. Sindicatele, în care bolşevicii se aflau la concurenţă cu menşevicii, au supravieţuit, încetând însă să-i mai reprezinte pe membrii proprii. Transformate în organe de stat, ele şi-au pierdut dreptul de a desemna responsabili: ca şi în

celelalte domenii ale administrației, aceştia erau acum numiți de către partid. A dispărut de asemenea dreptul la grevă, care a fost declarat inutil, sub motiv că era lipsit de sens ca muncitorii să facă grevă împotriva lor înşile.

După cum era de aşteptat, comuniştii de stânga au realizat în cele din urmă că ambițioasele lor planuri economice eşuaseră: în loc să conducă la creşterea productivității până la cote nemaiîntâlnite, comunismul de război o redusese la un nivel care punea în pericol însăşi existența Rusiei. Autorii nu păreau totuşi descumpăniți, dimpotrivă. Buharin, unul dintre fruntaşii comuniştilor de stânga, afirma plin de entuziasm că sistemul comunismului de război juca un rol pozitiv, prin aceea că demolase în întregime moştenirea capitalistă, curățind calea în fața comunismului. Alții susțineau că eşecul se datora menținerii unei economii duble, în care agricultura rămăsese în mâinile particularilor şi administrarea industriei fusese încredințată unor „specialişti burghezi". Soluția era colectivizarea agriculturii şi pregătirea de cadre de specialitate din rândul muncitorilor, ceea ce ar fi permis construirea cu adevărat a socialismului.

În ciuda explicațiilor şi a pretextelor, două lucruri rămâneau de necontestat. Rusia Sovietică supraviețuise în mare măsură în primii trei ani grație capitalului moştenit de la vechiul regim, capital care spre sfârşitul anului 1920 se evaporase deja. În al doilea rând, economia rusă suferise, după spusele lui L. Kritsman, unul dintre artizanii comunismului de război şi primul istoric al acestei perioade, un dezastru „care nu are precedent în istoria omenirii".

Războiul împotriva satelor

Poate că cel mai mare paradox al loviturii de stat din octombrie a fost că viza instaurarea unei „dictaturi a proletariatului" într-o țară în care proletariatul industrial (incluzând aici şi meseriaşii independenți) reprezenta la sută din totalul salariaților şi în care 75–80 la sută din populație era alcătuită din țărani. Or, aşa cum am precizat, țăranii erau în viziunea marxiştilor o clasă „mic-burgheză", ostilă „proletariatului". Realitatea de pe teren şi felul în care era aceasta percepută făceau inevitabilă o guvernare comunistă bazată pe coerciție, nu pe consens.

Deşi înainte şi după 1917 Lenin încurajase, din rațiuni tactice, confiscările de pământuri practicate de către țărani, o dată ajuns la putere a decis să-şi pună în aplicare planul de a împiedica transformarea țărănimii ruse într-o forță conservatoare şi un bastion al „contrarevoluției", aşa cum se întâmplase în Europa. Pe termen lung, singura cale de a realiza acest obiectiv era colectivizarea, care urma să lichideze atât proprietatea privată cât şi cea comunală asupra pământului, transformându-i pe țărani în angajați ai statului. *Pravda* prezicea, într-un număr din noiembrie 1918, că aşa-zisa „țărănime mijlocaşă" – adică acea categorie majoritară care nu se folosea de munca altora şi nici nu-şi vindea propria muncă – avea să fie integrată forțat în ferme colective, „oricât s-ar fi zbătut şi ar fi țipat", de îndată ce noul regim ar fi avut puterea să facă acest lucru.

Până când momentul avea să sosească, considera Lenin, era necesar (1) să fie instaurat controlul statului asupra aprovizionării cu mărfuri alimentare, prin confiscarea produselor de la țărani şi aplicarea monopolului de stat asupra comerțului cu cereale; şi (2) să se treacă la implantarea unor baze de putere

comunistă în mediul rural. Aceste obiective echivalau cu o declarație de război la adresa satului. Războiul propriu-zis a fost declanşat în vara anului 1918. Campania împotriva țărănimii, ignorată practic atât de istoriografia comunistă cât şi de cea occidentală, a reprezentat o etapă crucială în cucerirea Rusiei de către bolşevici. Lenin însuşi o considera de cea mai mare importanță: era pentru el garanția că Revoluția lui, spre deosebire de cele precedente, nu avea să se oprească la jumătate şi să alunece înapoi spre „reacțiune".

Până în primăvara anului 1918, țăranii îşi împărțiseră între ei practic întreaga suprafață de pământ aflată în proprietate privată, necomunală – nu doar pământurile marilor proprietari, ale investitorilor particulari, ale bisericii şi mânăstirilor, dar şi pe acelea ale țăranilor care profitaseră de legislația lui Stolîpin pentru a-şi înființa gospodării individuale. De regulă, comunele au evitat să împartă pământul confiscat cu țăranii din alte districte, preferând să lase ceea ce prisosea în posesia proprietarilor, în aşteptarea unei viitoare exproprieri.

Suprafețele astfel obținute, deşi considerabile, rămâneau sub nivelul aşteptărilor. Înainte de Revoluție țăranii contau pe obținerea, în urma unei redistribuiri la scară națională, a unor suprafețe între 5 şi 15 hectare de fiecare gospodărie. În măsura în care putem avea o estimare corectă, ei au obținut în realitate o medie de 0,4 hectare de pământ arabil pe cap de membru adult al fiecărei comune. Suprafețele erau însă distribuite foarte inegal, dat fiind că în anumite regiuni ale țării – mai ales în cele de graniță – proprietățile particulare ocupau o întindere mai mare decât în celelalte. Un procent de 53 la sută dintre comune nu obținuseră nimic. Dintre celelalte, unele şi-au extins suprafața în mod considerabil, altele foarte puțin. Țăranii – nesiguri pe dreptul lor asupra noilor terenuri, dat fiind că acestea nu le fuseseră date de țar, proprietarul de drept – le munceau separat de vechile lor loturi, sau le dădeau

țăranilor lipsiți de pământ, atunci când autoritățile îi forțau să-şi împartă prada cu aceştia.

Regimul sovietic avea să se laude mai târziu cu faptul că împărțise în mod gratuit țăranilor 23 de milioane de hectare de teren arabil. În realitate, mult trâmbițata împărțire nu a fost nici atât de amplă, nici atât de gratuită pe cât se afirma. Înainte de Revoluție, țăranii acumulaseră economii apreciabile, din care o parte le depuseseră în bănci de stat şi o parte le păstrau acasă. După evaluările făcute în epocă, aceste economii se ridicau la 12-13 miliarde de ruble. Deşi depozitele din casele de economii ale statului nu intrau sub incidența decretelor de naționalizare, ele s-au devalorizat aproape complet, la fel ca şi sumele păstrate acasă, ca urmare a politicilor inflaționiste. Luând în calcul aceste pierderi, țărănimea plătise pentru fiecare hectar de pământ obținut în urma redistribuirii o medie de 1500 de ruble nikolaevki. Înainte de Revoluție, aceeaşi suprafață i-ar fi costat 160 de ruble.

Unii țărani au plătit pentru aceste noi loturi şi sub altă formă – şi anume, prin pierderea terenurilor pe care le dețineau cu titlu personal. Circa o treime din pământurile aflate în proprietate privată înainte de Revoluție aparțineau țăranilor şi cazacilor. Cea mai mare parte aveau să treacă în posesia comunelor. În 1927, în preajma colectivizării, 95,3 la sută din suprafața de teren arabil a țării aparținea comunelor şi numai 3,4 la sută se afla încă în proprietate privată. (Restul de 1,3 la sută ținea de cooperativele de stat.)

Luând în considerare toate aceste realități, ar fi incorect să afirmăm că țărănimea rusă a avut de câştigat de pe urma Revoluției, primind în mod gratuit mari suprafețe de teren agricol. Câştigul nu era nici mare şi nici nu fusese obținut în mod gratuit. Populația rurală nu trebuie tratată ca o entitate omogenă: noțiunea de „țărănime rusă" este o abstracțiune în care intră milioane de indivizi: unii dintre ei reuşiseră,

înainte de Revoluție, să acumuleze, prin pricepere, cumpătare sau spirit de inițiativă, capitaluri pe care le păstrau sub formă de bani lichizi sau le investeau în terenuri. Toate aceste capitaluri şi terenuri erau acum pierdute. Abia după ce am luat în considerare şi aceşti factori putem realiza că țărănimea plătise cu vârf şi îndesat pământurile pe care le confiscase cu binecuvântarea comuniştilor.

Creşterea prețurilor la produsele agricole, începută în timpul războiului şi continuată într-un ritm vertiginos după Revoluția din Februarie, încuraja țăranii să nu scoată pe piață ceea ce le prisosea şi să aştepte momentul în care puteau obține un preț mai bun. Guvernul Provizoriu a încercat să asigure aprovizionarea cu alimente a oraşelor prin emiterea unei legi care îi obliga pe țărani să îşi vândă surplusul de cereale la prețurile fixate de stat. Legea avea să rămână literă moartă până la preluarea puterii de către bolşevici; ea s-a numărat printre foarte puținele acte legislative pe care aceştia nu le-au abrogat. Însă prețul pe care bolşevicii îl plăteau pentru aceste cantități excedentare a devenit treptat insignifiant, din cauza penuriei de produse şi a inflației: în august 1918, tariful oficial era de aproximativ o rublă pentru un kilogram de cereale, în vreme ce pe piața liberă aceeaşi cantitate se vindea cu 18 ruble la Moscova şi cu 26 de ruble la Petrograd. O disparitate similară exista şi în cazul altor produse alimentare, precum carnea şi cartofii, care au fost incluse în ianuarie 1919 pe lista mărfurilor cu prețuri controlate. Țăranii au răspuns acestei politici prin stocarea produselor şi reducerea suprafețelor cultivate.

În cursul anului 1918, autoritățile de la Moscova au introdus rechizițiile forțate de cereale. Acestea erau puse în practică de bande de oameni înarmați, care străbăteau satele în căutare de hrană, confiscând tot ceea ce hotărau că se chema „surplus” – teoretic, ceea ce le rămânea țăranilor după ce îşi hrăneau familia şi vitele

şi puneau deoparte pentru însămânțat. În practică însă, criteriile erau cu totul arbitrare. „Detaşamentele pentru hrană”, operând după principiul că țăranii ascundeau ceea ce le prisoseşte, puneau mâna pe tot ce găseau, transportând o parte la puncte de colectare organizate de guvern şi împărțind restul între membrii lor.

Aceste acțiuni au căpătat un caracter sistematic începând cu luna mai, când Kremlin-ul a decis că sosise vremea să cucerească satul rus. Mediul rural rămăsese până atunci din aproape toate punctele de vedere în afara razei de acțiune a Partidului Comunist, care nu avea la sate nici celule care să-i transmită directivele, nici soviete care să le pună în practică. O anchetă efectuată în 1919 arăta că în districtele rurale din Rusia Centrală numărul comuniştilor se ridica la 1 585. În spatele campaniei îndreptate împotriva satelor se afla un întreg complex de motivații – politice, sociale şi economice – dar, pentru a se câştiga sprijinul populației urbane, accentul era pus în mod aproape exclusiv pe cele de natură economică, mai exact pe necesitatea de a obliga culacii (țăranii bogați) să-şi cedeze stocurile de produse agricole.

Penuria de alimente de la oraşe căpătase într-adevăr dimensiuni alarmante. Rația maximă de pâine ajunsese la circa două sute de grame zilnic; unii nu primeau nici măcar atât. În mai, când campania împotriva satelor se declanşase deja, Zinoviev anunța, în legătură cu soarta care îi aştepta pe „burghezi”:

> Le vom da treizeci de grame pe zi, doar atât cât să nu uite mirosul pâinii. Iar dacă vom fi nevoiți să trecem la paie măcinate, burghezii vor fi primii care îşi vor primi porțiile.

Guvernul ținea însă mai presus de orice la considerentele de natură politică. Anunțând noua campanie, Iakov Sverdlov, preşedintele Comitetului Central Executiv al Sovietelor, le vorbea în mai 1918

membrilor de bază ai acestuia despre putere, nu despre hrană:

> Dacă autoritatea revoluționară sovietică este suficient de puternică în oraşe... nu acelaşi lucru îl putem spune despre sate... Din acest motiv, trebuie să analizăm cu toată seriozitatea chestiunea diferențierilor de la sate, chestiunea creării în sate a două forțe opuse şi ostile una față de cealaltă... Doar dacă vom reuşi să împărțim fiecare sat în două tabere ireconciliabile, dacă vom şti să aprindem şi acolo flacăra războiului civil care a ars până nu demult în oraşe... abia atunci vom putea spune că suntem gata să facem şi la sate ceea ce am reuşit să realizăm în oraşe.

Aceste afirmații ieşite din comun demonstrau că bolşevicii luaseră în fine hotărârea de a-şi extinde puterea şi în mediul rural, incitându-i pe țărani unii împotriva celorlalți şi dezlănțuind un război civil printre oameni care până atunci conviețuiseră în pace. Trupele de asalt urmau să fie alcătuite din muncitori urbani, alături de țărani săraci şi lipsiți de pământ; „duşmanii" erau „culacii", reprezentanții „burgheziei rurale".

Lenin nutrea față de „burghezie" o ură viscerală, pe care numai ura lui Hitler față de evrei a putut-o egala; doar lichidarea completă a celor care intrau în această categorie l-ar fi putut mulțumi. Problema era însă că, în vreme ce Hitler avea la dispoziție criterii „rasiale" pentru a determina cine era evreu şi cine nu, în cazul „culacilor" nu existau astfel de criterii. Cuvântul „culac", folosit rareori de țăranii înşişi, nu avea un înțeles precis, fiind utilizat într-o accepțiune largă pentru a-i desemna pe țăranii întreprinzători, oameni care în slang-ul american contemporan ar putea fi denumiți *go-getters* („descurcăreți"). Dificultatea de a-i identifica cu precizie pe culaci a devenit pregnantă în vara lui 1918, când comisarii însărcinați cu incitarea țăranilor săraci împotriva vecinilor lor mai bogați au început să trimită rapoarte în care se menționa că în satele din zona lor de acțiune 40 la sută din țărani, dacă nu chiar majoritatea,

erau culaci.

Lenin avea însă nevoie de un duşman de clasă în mediul rural, care să-i permită să dezbine populația satelor. A recurs de aceea la prezentarea unor cifre neconforme cu realitatea, menite să sprijine ideea existenței unei „diferențieri de clasă" pronunțate în cadrul comunităților săteşti: în lumina acestor cifre, 15 milioane de familii țărăneşti (75 la sută) erau „sărace", milioane (15 la sută) erau încadrabile în „clasa mijlocie", iar 2 milioane (10 la sută) erau „bogate". Dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr aşa, nimic nu ar fi fost mai simplu decât să fie asmuțiți cei săraci împotriva celor bogați, primii fiind aparent în număr copleşitor. În realitate, țăranii „săraci" şi cei „bogați" reprezentau laolaltă în ansamblul gospodăriilor rurale o proporție care putea fi considerată prea mică până şi după criteriile lui Lenin. Statisticile timpului arată că „săracii" alcătuiau mai puțin de 4 la sută din populația rurală, iar „bogații" (culacii) 2 la sută – restul de 94 la sută aparținând clasei „mijlocaşilor" – agricultori care îşi lucrau singuri pământul. Regimul a preferat să ignore aceste cifre, incluzând orice țăran care se opunea confiscărilor de produse agricole, indiferent de situația lui economică, în categoria culacilor.

Decretele agrare emise de bolşevici în mai-iunie 1918 aveau trei obiective: (1) distrugerea țăranilor implicați activ în politică (care erau aproape toți simpatizanți socialist-revoluționari), prin etichetarea lor drept culaci; (2) crearea unei rețele de soviete rurale, conduse de comunişti; (3) obținerea unei cantități cât mai mari de produse agricole pentru oraşe şi pentru forțele armate. Ofensiva, care avea toate caracteristicile unei veritabile operațiuni militare, era planificată sub forma unei campanii pe două fronturi: din interior, ea urma să fie dusă cu ajutorul unui soi de „coloană a cincea", formată din țăranii cei mai dezavantajați, organizați în „comitete ale săracilor", sau *kombedî;* din afară, acționau

„detaşamentele pentru hrană”, alcătuite din civili înarmați şi susținute de unități militare, care pătrundeau în sate şi îi forțau pe culaci să-şi cedeze rezervele de produse. Lenin a dat instrucțiuni Comisariatului de Război să sprijine operațiunea, jucând rolul de „Comisariat al provizionării militare”. (Amenințarea reprezentată de Legiunea Cehoslovacă nu părea deocamdată prea gravă.) în total, 75.000 de soldați au luat parte, alături de 50.000 de civili înarmați, la lupta împotriva celor care produceau hrana țării.

Țăranii ruşi nu mai trăiseră niciodată o astfel de experiență; chiar şi în timpul iobăgiei, ceea ce produceau le aparținea de drept. Au încercat să reziste atacului aşa cum au putut, susținuți uneori de soldații lăsați la vatră. Amenințați cu mitraliere şi biciuiți, au răspuns violenței cu violență.

Pe măsură ce guvernul îşi extindea campania, revolta locuitorilor satelor a luat proporții care depăşeau tot ceea ce cunoscuse până atunci istoria Rusiei. Istoricul Vladimir Brovkin este de părere că „războiul dus de bolşevici pe frontul intern împotriva țăranilor a pus în umbră chiar şi războiul civil propriu-zis dintre bolşevici şi Albi”. Rapoartele Ceka spun că în 1918 au avut loc 245 de „revolte” rurale, în care şi-au pierdut viața 875 de bolşevici şi 1821 de țărani. În plus, 2431 dintre rebeli au fost pare-se executați. Aceste cifre nu reprezintă însă decât o mică parte din pierderile suferite de ambele părți, revolta țăranilor având să atingă punctul culminant în 1920 (vezi Capitolul XV).

Sfidarea țărănească şi slabele rezultate ale campaniei de colectare a grânelor l-au înfuriat la culme pe Lenin. În august, liderul bolşevic ordona ca țăranii care erau prinşi vânzând produse alimentare să fie deferiți tribunalelor revoluționare şi, dacă erau înarmați, să fie împuşcați. Într-un apel adresat în cursul aceleiaşi luni muncitorilor din industrie, el îi chema pe aceştia la

„ultima bătălie, cea decisivă”:

> Culacii, scoşi din minți, urăsc autoritățile sovietice şi sunt gata să înăbuşe şi să măcelărească sute de mii de muncitori… Culacii sunt exploatatorii cei mai brutali, mai ticăloşi şi mai sălbatici… Şobolani care s-au îmbogățit în timpul războiului… Păianjeni care s-au îmbuibat pe seama țăranilor sărăciți de război şi a muncitorilor înfometați. Lipitori care au supt sângele celor ce trudesc, devenind din ce în ce mai bogați, în vreme ce muncitorii mureau de foame în oraşe şi fabrici. Aceşti vampiri au adunat şi continuă să adune pământurile foştilor proprietari, reducând iarăşi şi iarăşi la sclavie țăranii săraci. Război fără milă împotriva acestor culaci! Moarte lor![32]

Astfel de izbucniri de furie criminală reflectau eşecul campaniei împotriva satelor. Nu numai că volumul de produse agricole colectate era mic (ceea ce rămânea după ce membrii detaşamentelor îşi luau partea), dar eforturile de a diviza populația satelor se dovediseră inutile. Indiferent de conflictele dintre ei, atunci când se confruntau cu forțe din afară, țăranii strângeau rândurile. În ciuda promisiunilor generoase făcute țăranilor săraci că aveau să obțină o parte din pradă dacă ajutau la găsirea ei, aceştia refuzau să-şi denunțe consătenii. „Diferențierea de clasă” din mediul rural se dovedea a fi fost doar o iluzie a intelectualilor marxişti.

Țăranii s-au opus de asemenea înființării de soviete, rămânând ataşați adunărilor săteşti tradiționale. Forțați să intre în soviete, ei alegeau în funcțiile administrative pe foştii conducători, *starosti*, care erau aproape fără excepție simpatizanți socialist-revoluționari. Deşi în 1918–1919 au fost înființate zeci de mii de soviete rurale, cea mai mare parte a lor nu existau decât pe hârtie. Satul rămânea cu încăpățânare ataşat obiceiurilor lui.

Colectările forțate de alimente i-au făcut pe țărani să-şi restrângă suprafețele cultivate; ei porneau de la premisa logică, dar – aşa cum avea să se dovedească – destul de nerealistă, după care cu cât aveau un surplus

mai mic, cu atât avea să li se confişte o cantitate mai mică. În regiunile producătoare de cereale, suprafața cultivată era în 1920 cu 12,5 la sută mai mică decât fusese în 1913. În acelaşi interval, productivitatea la hectar scăzuse cu 30 la sută, în primul rând din cauza lipsei cailor de povară, care fuseseră rechiziționați pentru nevoile armatei. Rezultatul a fost o scădere a recoltei de cereale până la 60 la sută din cea de dinainte de război. Ar fi fost suficient un an cu vreme rea pentru ca foametea să înceapă să bântuie țara.

Foametea adevărată, foametea asiatică, în care milioane de oameni aveau să piară, era încă de domeniul viitorului. Deocamdată, Rusia suferea de o subnutriție permanentă, care storcea vlaga şi dorința de viață a locuitorilor ei şi care costase deja viețile a nenumărați bătrâni şi copii, ca şi a bolnavilor de toate vârstele. După criteriile de dinainte de Revoluție, un consum anual de pâine sub 200 de kilograme de persoană însemna subnutriție: se poate spune deci că în anii 1919–1920 locuitorii din nordul Rusiei erau permanent înfometați. Dacă oraşele ruseşti nu au fost cuprinse de foamete este pentru că, atunci când aceasta era pe punctul să se declanşeze, bolşevicii au reuşit să iasă învingători în războiul civil, recucerind Siberia, Caucazul de Nord şi Ucraina, regiuni care, rămase o vreme în afara stăpânirii bolşevice, acumulaseră mari rezerve de grâne.

Specialiştii în agricultură au avertizat încă din perioada comunismului de război că strategia folosită în mediul rural era contraproductivă, că existau metode mai eficiente decât confiscările brutale pentru a colecta produsele de la țărani. Aceste metode au început să fie puse în practică în martie 1921, prin introducerea unui impozit agricol în natură. Lenin a recurs însă la ele doar după ce, confruntându-se cu perspectiva foametei în masă şi a extinderii revoltelor țărăneşti la scara întregii țări, a realizat că nu există alte alternative. Refuzul lui

încăpățânat de a accepta realitățile economice era motivat de considerații de ordin politic: satele trebuiau puse sub control cu orice preț şi cât mai repede cu putință, altfel autoritatea bolşevicilor în oraşe ar fi fost amenințată.

Dacă judecăm după declarațiile lui publice, Lenin considera că îşi atinsese obiectivul. În decembrie 1918, liderul bolşevic afirma cu mândrie că noul regim reuşise să rezolve în anul care se încheia probleme care „în timpul altor revoluții reprezentaseră obstacole aproape de netrecut pentru construcția socialismului". Burghezia rurală, cu care bolşevicii se aliaseră inițial pentru a obține puterea, era acum supusă atacului forțelor reunite ale proletariatului urban şi sărăcimii de la sate. Era un semn că Rusia scăpase de amenințarea „recidivelor contrarevoluționare" care frânaseră revoluțiile din Occident. Campania împotriva culacilor, concluziona Lenin, „a avut o însemnătate mai profundă şi mai vastă" chiar şi decât Revoluția din Octombrie.

Era, fireşte, vorba de o exagerare: bolşevizarea satelor, cu care se lăuda Lenin, avea să fie realizată zece ani mai târziu de către Stalin. Dar ca în atâtea alte privințe, Lenin i-a deschis acestuia drumul.

Capitolul X.
TEROAREA ROŞIE

Violența este ultimul refugiu
al incompetenței.

AUTOR NECUNOSCUT

Asasinarea familiei imperiale

Fostul țar, Nicolae al II-lea, a petrecut cele cinci luni care au urmat abdicării sale împreună cu soția şi copiii, în arest la domiciliu, la Țarskoie Selo, reşedința imperială de lângă Petrograd. La sfârşitul lunii iulie, temându-se de un atac german împotriva Petrogradului, Kerenski a considerat prudent să trimită familia imperială departe de capitală, pentru a evita implicarea ei într-un complot monarhist. A ales ca loc de exil oraşul Tobolsk din vestul Siberiei. Familia a fost instalată în conacul guvernatorului, unde trăia în condiții destul de confortabile, având la dispoziție un mare număr de servitori şi putând comunica liber cu lumea din afară.

După luarea puterii bolşevicii i-au ignorat o vreme pe Romanovi, dar în martie 1918 au început să se preocupe de soarta lor, fiindcă semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk adusese regimului un profund oprobriu public şi

trezea temeri în legătură cu o posibilă restaurație monarhistă. La câteva zile după ratificarea Tratatului, Lenin a dat ordin ca Marele Duce Mihail să fie exilat din Petrograd la Perm, localitate la vest de Urali. Curând, toți ceilalți membri ai familiei imperiale care nu se aflau în închisoare au fost de asemenea exilați.

Un timp, Moscova a luat în considerare judecarea publică a fostului împărat, după exemplul procesului organizat de Convenție împotriva lui Ludovic al XVI-lea. În aprilie, un bolşevic de încredere, Vasili Iakovlev (Miachin), a fost trimis la Tobolsk, pentru a-l aduce pe țar la Moscova. Comuniştii din regiunea Siberiei Occidentale şi a Uralilor, suspectându-l pe Iakovlev că ar fi vrut să scoată familia imperială din țară şi să o ajute să ajungă în Japonia, i-au refuzat cererea. În urma unor negocieri purtate cu Moscova, negocieri al căror conținut a rămas până astăzi necunoscut, Iakovlev i-a predat pe fostul țar, pe țarină şi pe una dintre fiicele lor Sovietului din Ekaterinburg, care i-a închis într-o reşedință particulară rechiziționată, în condiții de maximă securitate.{33} Casa era înconjurată de un gard dublu înalt, fiind păzită de gărzi înarmate cu mitraliere şi pistoale. Deşi supuşi la unele umilințe de către paznici şi izolați de lumea exterioară, membrii familiei nu erau maltratați şi îşi suportau nenorocirea cu o resemnare sprijinită pe credință.

La începutul verii lui 1918, situația regimului bolşevic se deteriorase deja în asemenea măsură încât ideea unui proces public împotriva fostului țar părea lipsită de realism. Odată cu izbucnirea revoltei Legiunii Cehoslovace, întreaga regiune a Uralilor era amenințată. Guvernul ar fi putut desigur să aducă familia imperială la Moscova, dar se temea de o eventuală intervenție germană în favoarea țarinei şi a fiicelor ei, pe care Berlinul le considera cetățene germane. Pe de altă parte, dacă familia rămânea la Ekaterinburg, exista riscul ca Nicolae să fie eliberat şi transformat într-un simbol al

rezistenței antibolşevice, într-o perioadă în care poziția bolşevicilor era extrem de nesigură. Pentru a înlătura acest risc, Lenin a decis ca țarul să fie executat. Ceka plănuise inițial să îi ucidă pe membrii familiei imperiale înscenând o încercare de evadare. Prizonierii, neîncrezători în dorința gardienilor lor de a-i ajuta, au refuzat să plece, situație în care s-a pus la punct un scenariu după care responsabilitatea pentru execuție urma să revină Sovietului din Ekaterinburg, sub pretextul că ar fi existat riscul răpirii lui Nicolae de către trupele cehe care se apropiau.

O repetiție generală a asasinării familiei imperiale a avut loc la Perm, unde Marele Duce Mihail, virtual succesor la tron, locuia ca simplu cetățean particular, sub supravegherea poliției. În cursul nopții de 12 spre 13 iunie, Ceka a pus la cale o aşa-zisă încercare de „răpire" a lui Mihail de către monarhişti. În realitate, Marele Duce a fost dus într-o pădure din apropiere de Perm şi împuşcat, împreună cu secretarul lui englez. Între timp, ziarele sovietice publicau deja relatări după care un soldat al Armatei Roşii, acționând din proprie inițiativă, îl omorâse pe fostul țar. Scopul articolelor era să testeze reacția guvernelor străine. Faptul că nici acestea şi nici presa internațională nu s-au arătat prea preocupate a pecetluit probabil soarta Romanovilor.

La mijlocul lunii iunie, la o săptămână după uciderea Marelui Duce, familia imperială a primit un pretins mesaj din partea unor ofițeri monarhişti, în care era informată că se fac pregătiri în vederea eliberării ei. Scris într-o franceză incorectă, mesajul era primul dintr-o serie de patru, toate produse de organizația locală a Ceka cu scopul de a înscena o evadare în timpul căreia Romanovii urmau să fie împuşcați. Familia, luând mesajele drept autentice, era gata să coopereze, dar planul a trebuit contramandat, fiindcă Nicolae şi Alexandra, probabil de teama unei capcane, au hotărât că nu vor fugi, ci vor aştepta ca posibilii lor salvatori să

vină să îi ia.

În aceste condiții, agenții Ceka din Ekaterinburg au decis o execuție în masă. Deşi nu există documente în această privință – Lenin fiind un conspirator mult prea încercat pentru a încredința hârtiei un astfel de ordin –, ştim din mărturiile lui Troțki că hotărârea i-a aparținut într-adevăr lui Lenin. În 1935, aflat deja în exil, Troțki a citit într-un ziar al emigrației ruse o relatare a evenimentelor din Ekaterinburg. Iată cum consemnează el amintirile pe care i le-a trezit lectura relatării:

> Următoarea mea vizită la Moscova a avut loc după căderea Ekaterinburgului [i.e., după 25 iulie 1918]. Stând de vorbă cu Sverdlov, l-am întrebat în treacăt: „A, da, şi țarul?" „Mort", mi-a răspuns. „A fost împuşcat". „Iar familia?" „Împuşcați odată cu el". „Toți?" – am întrebat eu, prefăcându-mă oarecum surprins. „Toți", a spus Sverdlov. Se aştepta să întreb „De ce?" Tăceam. Apoi am întrebat: „Cine a hotărât?" „Am luat hotărârea aici. Ilici [Lenin] a fost de părere că nu trebuie să lăsăm pe mâna Albilor un simbol viu, mai ales în condițiile actuale, atât de dificile... „M-am oprit aici cu întrebările, considerând discuția încheiată."{34}

La începutul lui iulie, paza prizonierilor a fost preluată de o echipă a Ceka, alcătuită din comunişti unguri.

Familia imperială a petrecut ziua de 16 iulie în modul obişnuit. Judecând după ultima însemnare din jurnalul țarinei, făcută la orele 11 seara, când familia se pregătea de culcare, niciunul dintre ei nu bănuia ce avea să se întâmple.

Noaptea, la ora unu şi jumătate, au fost treziți din somn şi anunțați că, date fiind tulburările din oraş şi focurile de armă trase la întâmplare, urmau să fie mutați în subsolul clădirii. La orele 2, cei şapte Romanovi, împreună cu doctorul lor, doamna de onoare a țarinei şi doi servitori, au fost coborâți sub pază severă într-o încăpere de la nivelul inferior. La puțin timp după aceea, comandantul cekist Iakov Iurovski, omul

răspunzător de supravegherea familiei imperiale, a intrat în încăperea aglomerată, însoțit de un grup de paznici înarmați. Din amintirile lui în legătură cu evenimentul, scoase recent la lumină, iată ce a urmat:

> Intrând în încăpere, [le-am] spus Romanovilor că, dat fiind că rudele lor îşi continuau atacul împotriva Rusiei Sovietice, Comitetul Executiv al Sovietului din Urali hotărâse să fie împuşcați. Nicolae a întors spatele detaşamentului, privindu-şi familia. Apoi, ca şi cum abia atunci ar fi înțeles, s-a întors din nou spre noi, întrebând „Poftim? Poftim?" [Am] repetat ceea ce spusesem, de astă dată mai repede, şi am dat ordin detaşamentului să se pregătească. Membrii acestuia fuseseră instruiți în prealabil în cine să tragă fiecare şi să țintească direct în inimă, pentru a evita prea mult sânge şi a încheia rapid. Nicolae nu a mai adăugat nimic. S-a întors din nou spre familie. Ceilalți scoteau exclamații incoerente. Totul durase câteva secunde. Apoi au început împuşcăturile, care au ținut două sau trei minute. [L-am] omorât pe Nicolae pe loc.

Alexei, care zăcea pe podea într-o baltă de sânge, încă respirând, a fost omorât de Iurovski cu două focuri trase în cap. Întreaga „procedură", cum numeşte Iurovski, a durat douăzeci de minute.

Corpurile au fost încărcate într-un camion şi duse în afara oraşului, într-un loc special ales. Le-au fost scoase hainele, ocazie cu care s-a descoperit că trei dintre fete ascunseseră în cusătura corsetelor un mare număr de diamante. Iurovski a reuşit cu greu să-i convingă pe cei din plutonul de execuție să nu le fure. Corpurile au fost stropite cu acid sulfuric şi kerosen şi apoi li s-a dat foc. Rămăşițele au fost îngropate la mică adâncime, locul fiind descoperit abia în 1989.{35}

Conform martorilor oculari, marea masă a populației a reacționat cu totală indiferență la vestea morții fostului țar. Un ataşat de la ambasada Germaniei scria: „Chiar şi cei care şi-au păstrat cumpătul, oamenii cu capul pe umeri, s-au obişnuit atât de mult cu asemenea grozăvii şi sunt atât de prinşi de grijile şi nevoile proprii,

încât nu mai simt nimic deosebit."

Nicolae nu era primul monarh din istorie care sfârşea executat. Alți doi regi europeni şi-au găsit moartea în urma unor mişcări revoluționare: Carol în 1649 şi Ludovic al XVI-lea în 1793. Ca şi în privința altor aspecte ale Revoluției ruse, deşi evenimentele ne apar la prima vedere comparabile, cele petrecute în Rusia au un caracter unic. Carol I a fost judecat de un înalt Tribunal şi a avut dreptul să se apere. Procesul a fost public; execuția de asemenea. La fel au stat lucrurile şi în cazul lui Ludovic al XVI-lea, a cărui soartă a fost decisă prin votul Convenției. Nicolae al II-lea nu a fost nici acuzat, nici judecat. Guvernul sovietic care l-a condamnat la moarte nu a emis niciun fel de act în acest sens. În cazul Rusiei, victime au fost şi soția, copiii şi servitorii monarhului detronat. Fapta, săvârşită la adăpostul întunericului, a fost mai degrabă un asasinat gangsteresc decât o execuție în înțelesul legal al termenului.

Raportată la zecile de mii de victime pe care Ceka avea să le facă în anii care au urmat tragediei de la Ekaterinburg şi la milioanele de oameni uciși de succesoarele acestui organism, moartea celor unsprezece prizonieri cu greu ar putea fi calificată drept un eveniment extraordinar. Şi totuşi masacrul are o semnificație simbolică aparte. În primul rând, a fost vorba de un act inutil. Dacă este adevărat că bolşevicii erau îngrijorați de perspectiva ca fostul țar să ajungă o unealtă în mâinile contrarevoluționarilor, ar fi avut tot timpul să îl transfere împreună cu familia la Moscova, de unde nici cehii, nici alți adversari nu îl puteau elibera. Dacă acest lucru nu s-a întâmplat, explicația trebuie căutată în natura intereselor politice ale guvernului bolşevic. În iulie 1918, acesta era, după spusele unui rezident german la Moscova, un „cadavru viu", supus atacurilor din toate direcțiile şi părăsit de mulți dintre simpatizanții lui. Pentru a-şi asigura

controlul asupra unei mase de adepți aflată în scădere, regimul avea nevoie de vărsare de sânge. În amintirile lui despre evenimente, Troțki recunoştea acest lucru. „Decizia" de a-i executa pe fostul țar şi pe membrii familiei lui, scria el,

> nu era doar oportună, ci şi necesară. Severitatea acestei pedepse era menită să arate tuturor că aveam să continuăm lupta fără cruțare şi fără a ne lăsa opriți de nimic. Executarea familiei țarului era necesară nu numai pentru a îi înspăimânta şi descuraja pe duşmani, ci şi pentru a-i zgudui pe partizanii cauzei noastre, pentru a le demonstra că nu există cale de întoarcere, că nu aveam alte alternative decât victoria totală sau condamnarea definitivă.

Asemeni personajelor din *Demonii* lui Dostoievski, bolşevicii trebuiau să recurgă la crimă pentru a-şi uni adepții prin sentimentul unei vinovății colective. Cu cât era mai mare numărul victimelor nevinovate pe care regimul bolşevic le avea pe conştiință, cu atât mai mult membrii de rând ai partidului aveau să înțeleagă că nu era loc pentru şovăială şi compromisuri, că erau legați în mod inseparabil de conducătorii lor. Masacrul de la Ekaterinburg anunța campania de „teroare roşie" care avea să se declanşeze în mod oficial şase săptămâni mai târziu şi ale cărei victime aveau să fie ostateci executați nu pentru că ar fi comis crime, ci pentru că, aşa cum spunea Troțki, moartea lor „era necesară".

Când un guvern îşi arogă dreptul de a ucide cetățenii nu pentru ceva ce aceştia ar fi făcut, ci pentru că moartea lor este „necesară", el intră într-un spațiu etic nou, depăşind pragul genocidului. Raționamentul pe care bolşevicii l-au folosit pentru a-i condamna la moarte pe Romanovi avea mai târziu să fie aplicat, în Rusia şi aiurea, pentru milioane de ființe fără nume, a căror singură vină era că stăteau în calea unuia sau altuia dintre planurile noii „ordini mondiale".

Teroarea de masă

Un partid politic care obținuse în alegeri libere mai puțin de un sfert din voturi, care vedea un adversar în oricine refuza să îi recunoască dreptul de a guverna şi a aplica experimente sociale şi politice ieşite din comun, care considera în mod aprioric nouă zecimi din populație – țăranii şi „burghezii" – drept duşmani de clasă, un asemenea partid nu putea avea asentimentul cetățenilor şi trebuia să recurgă în permanență la teroare. Nu avea de ales, dacă voia să se mențină la putere. Teroarea făcea parte integrantă din procedeele şi obiectivele bolşevice, motiv pentru care – spre deosebire de teroarea iacobină, care a durat numai un an – ea avea să însoțească regimul comunist de-a lungul întregii sale existențe. Teroarea însemna nu doar execuții sumare, ci o atmosferă de ilegalitate atotstăpânitoare, în care minoritatea conducătoare avea toate drepturile, iar majoritatea condusă niciunul, ceea ce dădea cetățeanului de rând sentimentul unei totale neputințe. Isaac Steinberg, socialist-revoluționar de stânga, o vreme comisar pentru justiție în guvernul bolşevic, o descria ca pe „o plasă grea, strivitoare, aruncată de sus peste întreaga populație, o plasă țesută din neîncredere, vigilență amenințătoare şi dorință de răzbunare". Teroarea afecta şi deforma viața fiecăruia, zi de zi, ceas de ceas.

Partizanilor şi apologeților lui Lenin le plăcea să justifice teroarea inițiată de el ca pe o regretabilă necesitate. Angelica Balabanov, prima secretară a Internaționalei Comuniste – în niciun caz o adeptă lipsită de simț critic –, scria:

> Din nefericire, teroarea şi represiunea inaugurate de bolşevici au fost provocate de intervenția străină şi de reacționarii ruşi, care erau hotărâți să îşi apere privilegiile şi să restaureze vechea

ordine.

O astfel de explicație ridică mai multe probleme decât rezolvă. Bolşevicii au înființat Ceka, principalul agent al terorii, în decembrie 1917, când nu avusese loc nicio intervenție străină şi nu exista o opoziție internă organizată.

Deşi prefera să dirijeze teroarea din culise, punându-şi subordonații să semneze decretele necesare, Lenin era cel care lua toate deciziile importante. Liderul bolşevic trebuia adeseori să-i convingă pe colaboratorii şi subalternii mai şovăielnici să-şi învingă scrupulele şi să acționeze cu o violență „necruțătoare". Atât scrierile lui publicate cât şi cele aflate încă în arhive sunt pline de îndemnul repetat de a spânzura şi a împuşca – ca o măsură nu doar punitivă, ci şi preventivă.

Isaac Steinberg surprinde în amintirile lui predilecția lui Lenin pentru teroare. Alături de alți socialist-revoluționari de stânga, Steinberg criticase în şedințele Sovnarkomului decretul lui Lenin intitulat „Patria socialistă în pericol", prin care se instituiau execuții sumare pentru un număr de delicte vagi, precum „agitația contrarevoluționară" (vezi mai sus, p. 164). „Am ridicat obiecția," scrie el,

> că o astfel de cruzime anula tot patosul manifestului. Lenin a replicat în derâdere: „Dimpotrivă, tocmai în asta constă adevăratul patos revoluționar. Chiar credeți că putem învinge fără a recurge la o teroare revoluționară dintre cele mai necruțătoare?"
> Cu greu îi puteai schimba părerile lui Lenin în astfel de privințe: am ajuns curând la un impas. Era vorba de o măsură polițienească extrem de dură, care deschidea calea unei terori pe scară largă. Lenin se arăta contrariat de opoziția mea, care pleca de la principiul justiției revoluționare. Am exclamat exasperat: „Atunci de ce ne mai pierdem timpul cu un Comisariat al Justiției? Să-i spunem pur şi simplu *Comisariatul pentru Exterminare Socială* şi să terminăm!" Lenin s-a luminat brusc la față şi a răspuns: „Bine gândit… exact asta ar trebui să fie… dar nu putem spune aşa ceva."

Primul pas în introducerea terorii de masă l-a reprezentat desființarea legii şi înlocuirea ei cu aşa-zisa „conştiință revoluționară”. Era un eveniment fără precedent: Rusia Sovietică era primul stat din istorie care scotea normele de drept în afara legii. Măsura permitea autorităților să elimine pe oricine le-ar fi stat în cale. Ea marca punerea în aplicare a definiției pe care Lenin o dăduse „dictaturii proletariatului”: „o guvernare neîngrădită de lege”.

Printr-un decret emis la 22 noiembrie 1917, au fost dizolvate aproape toate tribunalele şi au fost desființate profesiunile din sistemul judiciar, inclusiv cea de jurist. Decretul nu abroga în mod explicit textele codurilor de legi – lucrul acesta avea să se întâmple abia un an mai târziu –, însă efectul lui era practic acelaşi, de vreme ce judecătorii din tribunalele locale care nu fuseseră desființate trebuiau „să se ghideze după legile fostului guvern în luarea deciziilor şi emiterea sentințelor doar în măsura în care acestea nu intrau în contradicție cu conştiința revoluționară şi cu simțul justiției revoluționare”.

În martie 1918, regimul a înlocuit curțile judecătoreşti locale cu tribunale ale poporului, însărcinate cu judecarea tuturor delictelor în afara celor politice. O hotărâre din luna noiembrie a aceluiaşi an interzicea judecătorilor din tribunalele poporului să se mai raporteze la legile promulgate înainte de octombrie 1917, scutindu-i de obligația de a respecta procedurile oficiale. Singurul criteriu valabil trebuia să rămână „simțul socialist al justiției”.

Delictele politice erau judecate de tribunalele revoluționare, care fuseseră înființate în noiembrie 1917, după modelul instituțiilor cu acelaşi nume din timpul Revoluției franceze. Categoria „delictelor politice” cuprindea o gamă largă de activități economice considerate dăunătoare intereselor statului. Cei numiți

ca judecători, oameni care aveau autoritatea să pronunțe condamnări la moarte, nu erau obligați să aibă o pregătire de specialitate, fiindu-le suficient să ştie să scrie şi să citească.

Milioanele de oameni care trăiau sub regimul bolşevic s-au aflat încă din primele zile ale acestuia într-o situație nemaiîntâlnită în istorie: chiar şi societățile cele mai primitive respectă anumite cutume care – chiar dacă nu poartă numele de legi – îndeplinesc aceeaşi funcție, de a stabili ce anume au sau nu dreptul să facă membrii respectivei societăți. Între 1917 şi 1922, Rusia Sovietică a avut tribunale separate pentru delictele obişnuite şi delictele împotriva statului, însă nici unele, nici celelalte nu dispuneau de legi după care să se ghideze; judecătorii erau lipsiți de o pregătire profesională de specialitate, iar delictele pe care le judecau nu erau definite nicăieri în mod precis. Principiile *nullum crimen sine lege* şi *nulla poena sine lege* – „nicio crimă fără lege" şi „nicio pedeapsă în afara legii" –, principii după care jurisprudența occidentală se ghidase în mod tradițional (iar cea rusă, începând cu 1864), au fost aruncate la gunoi. Din instituție ce împărțea dreptatea, puterea judecătorească se transformase într-un agent al terorii. Era exact ceea ce intenționase Lenin: în 1922, când a ordonat în fine instituirea unui Cod de Procedură Penală, liderul bolşevic a trasat Comisariatului pentru Justiție sarcina de a oferi „o *justificare* terorii… Tribunalele nu sunt menite să elimine teroarea… ci să o fundamenteze, să o legitimeze…"

Oricât de mare ar fi fost libertatea acestor pseudotribunale de a pedepsi după bunul lor plac, procedurile erau încă prea încete şi prea complicate pentru Lenin, care observa dezgustat că judecătorii, inspirați de tradiționala aversiune a rusului pentru pedeapsa cu moartea, ezitau în multe cazuri să pronunțe o astfel de sentință. Liderul bolşevic a început

de aceea să se bazeze din ce în ce mai mult pe poliția secretă, ai cărei agenți, oameni proveniți de la periferia societății, nu aveau niciun fel de scrupule.

Ceka a fost creată într-un secret aproape deplin, la 7 decembrie 1917. Scopul înființării ei era punerea în aplicare a politicii de teroare preconizate de Lenin. Numele era un acronim pentru „Comisia Extraordinară de Luptă împotriva Contrarevoluției şi a Sabotajelor". Colecția de legi şi ordonanțe din 1917-1918 nu făcea nicio referire la existența şi îndatoririle ei. O lungă bucată de vreme, publicarea oricăror informații despre această instituție fără aprobarea ei avea să constituie o crimă. Organizarea şi metodele folosite de Ceka – ca şi o parte a foştilor angajați – erau preluate de la Departamentul de Poliție țarist, singura diferență fiind că Ceka dispunea de puteri incomparabil mai mari.

Printre cei care făceau parte din poliția secretă se numărau mulți alogeni, din pricină că Lenin îi considera pe conaționalii săi nepotriviți pentru astfel de misiuni. *„Blând, mult prea blând e rusul"* s-ar fi plâns el adeseori. „Nu e în stare să aplice măsurile dure impuse de teroarea revoluționară." Acesta pare să fi fost şi motivul pentru care a numit ca şef al Ceka un polonez, Felix Dzerjinski, revoluționar de profesie crescut în spiritul naționalismului polonez, care în tinerețe îi urâse cu patimă pe ruşi pentru oprimarea la care supuseseră Polonia. După nenumăraţii ani petrecuți în închisorile şi ocnele țariste, Dzerjinski era plin de resentimente împotriva celor responsabili de nenorocirile lui. Slab, cu o înfățişare ascetică, avea să îndeplinească directivele lui Lenin cu un devotament cvasireligios, trimițând oameni în fața plutonului de execuție cu un sumbru simț al datoriei, aşa cum inchizitorii de odinioară îi trimiteau la rug pe eretici. Printre colaboratorii lui se numărau mulți letoni, evrei şi armeni.

Puterea poliției secrete a devenit în cursul anului 1918 din ce în ce mai mare, pe măsura sentimentului

crescând de nesiguranță al regimului. După părăsirea guvernului de către reprezentanții socialist-revoluționarilor de stânga şi mai ales după eşecul puciului din iulie al acestora, Ceka a trecut peste orice rețineri, recurgând din ce în ce mai des la execuții sumare. Însă arbitrariul autorității sale avea să atingă punctul culminant în septembrie după atentatul – aproape reuşit – la viața lui Lenin, eveniment care a dat semnalul declanşării terorii roşii în deplinul înțeles al cuvântului. Inițiatorul era Lenin însuşi. Într-o notă manuscrisă descoperită în arhiva centrală a partidului, datând cu aproximație din această perioadă şi adresată lui N. N. Krestinski, secretar al Partidului Bolşevic, Lenin spunea:

> Sugerez constituirea imediată (la început, în secret) a unei comisii care să propună măsuri excepționale (după ideea lui Larin; Larin are dreptate). Să zicem tu + Larin + Vladimirski (sau Dzerjinski) + Râkov? sau Miliutin? Să pregătească în secret teroarea: este vital şi *urgent.* Iar marți vom hotărî: fie o oficializăm prin intermediul Sovnarkomului, Fie găsim altă formulă.{36}

Niciunul dintre țari, nici chiar la apogeul campaniei teroriste a radicalilor, nu se temuse mai mult pentru propria viață şi nu fusese mai protejat decât Lenin. Liderul bolşevic nu ieşea aproape niciodată din Moscova, în afară de ocaziile când se retrăgea la vila rechiziționată în vecinătatea capitalei. La Petrograd, oraşul care fusese martorul triumfului său, nu s-a deplasat decât o dată, sub paza gărzilor letone. Până în septembrie 1918, nu au avut loc încercări de a-l asasina. Comitetul Central al socialist-revoluționarilor, organizația teroristă prin excelență, respingea astfel de acțiuni împotriva bolşevicilor, fie pentru că membrii ei erau convinşi că bolşevicii aveau să îşi îndrepte „greşelile”, fie fiindcă se temeau de represalii.

Nu toți socialist-revoluționarii aveau însă astfel de

inhibiții, dovadă că în toamna lui 1918, chiar sub nasul cekiştilor, a fost organizat un complot care viza asasinarea lui Lenin şi a lui Troțki.

Liderii bolşevici aveau obiceiul de a se adresa în fiecare vineri după-amiază muncitorilor şi membrilor de partid, prin discursuri pe teme de interes curent. Din motive de securitate, aparițiile lui Lenin nu erau de obicei anunțate în prealabil. Vineri, 30 august, Lenin a vorbit în fața muncitorilor de la fabrica Mihelson, din Moscova. După obişnuita diatribă împotriva „imperialiştilor" occidentali, liderul bolşevic şi-a croit drum prin mulțimea compactă, îndreptându-se spre automobilul parcat în curte. Aici a fost oprit de o femeie, care voia să i se plângă în legătură cu politica alimentară a Sovietelor. În timp ce, aflat deja cu un picior pe scara maşinii, discuta cu ea, s-au auzit trei împuşcături. Focurile fuseseră trase de o altă femeie, care stătuse în apropiere, neobservată de nimeni. După ce a tras, ea s-a întors şi a început să fugă, dar apoi s-a oprit şi s-a predat.

Lenin a fost condus cu cea mai mare rapiditate la Kremlin. Examenul medical a scos în evidență două răni: prima, relativ superficială, la braț, iar cea de-a doua, potențial fatală, între gât şi mandibulă. Rănitul sângera din abundență şi părea gata să îşi dea ultima suflare.

În cursul următoarelor câteva ore, terorista a fost interogată de agenții Ceka. Se numea Fannie Kaplan şi fusese în tinerețe exilată în Siberia, pentru activitate teroristă. Acolo făcuse cunoştință cu Spiridonova şi alți activişti socialist-revoluționari. Afirma că se hotărâse să îl asasineze pe Lenin drept pedeapsă pentru dizolvarea Adunării Constituante şi pentru semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk.

În vreme ce Fannie Kaplan era interogată la Lubianka, o echipă de medici îl îngrijea pe Lenin, care, deşi aflat între viață şi moarte, avusese grijă să se

asigure că doctorii erau bolşevici.

Interogatoriul a scos la iveală că Fannie acționase din proprie inițiativă (ceea ce nu a împiedicat autoritățile să acuze conducerea socialist-revoluționară de implicare în atentat). Neputând dovedi însă existența unui complot organizat, autoritățile au ordonat executarea teroristei. Kaplan a fost împuşcată cu un glonte în ceafă de către comandantul gărzii Kremlinului, iar cadavrul ei a fost distrus.

Lenin s-a refăcut destul de repede şi în octombrie s-a întors la biroul lui de lucru. Fiind însă epuizat, era nevoit să se retragă pentru lungi perioade de odihnă la vila din împrejurimile Moscovei. La începutul anului 1919 avea să îşi reia activitatea normală.

Atentatul împotriva lui Lenin a coincis cu asasinarea la Petrograd a şefului organizației locale a Ceka, M. S. Uriţki. Bolşevicii au tras concluzia că se aflau în fața unui val de terorism organizat. Campania „terorii roşii" a fost lansată tocmai pentru a-l contracara. La 4, respectiv 5 septembrie, au fost emise două decrete. Deşi erau semnate de comisarul pentru afaceri interne şi de cel al justiției, este practic cert că inițiatorul lor a fost Lenin, despre care se ştie că, în ciuda rănilor, a mai semnat în acele două zile şi alte documente de stat. Decretul din 4 septembrie cerea să se pună imediat capăt politicii „blânde şi îngăduitoare" față de duşmanii regimului:

> Toți cei cunoscuți de autorități ca socialist-revoluționari de dreapta vor fi imediat arestați. Trebuie luați cât mai mulți ostateci din rândul burgheziei şi ofițerilor. Cea mai mică încercare de rezistență sau agitație în cercurile Gărzilor Albe va fi întâmpinată cu execuții în masă... Nicio ezitare, nicio şovăială în aplicarea terorii.

Decretul din 5 septembrie ordona internarea „duşmanilor de clasă" în lagăre de concentrare şi executarea sumară a persoanelor implicate în „organizațiile, conspirațiile şi acțiunile de răzvrătire ale

Gărzilor Albe”.

Ceka şi organele ei locale au trecut la luarea de ostateci şi împuşcarea lor. La Petrograd, Zinoviev a ordonat executarea unui număr de 512 ostateci, în majoritate persoane asociate cu fostul regim țarist, care petrecuseră luni întregi în închisori şi nu puteau avea deci nicio legătură cu atentatul împotriva lui Lenin. La Moscova, Dzerjinski a pus să fie executați mai mulți miniştri țarişti, inclusiv Protopopov. În mod straniu, niciun socialist-revoluționar nu a fost împuşcat, deşi partidul lor fusese învinuit că s-ar fi aflat în spatele acțiunii întreprinse de Fannie Kaplan: teama de o eventuală replică violentă din partea socialist-revoluționarilor îşi spunea cuvântul.

Bolşevicii erau cuprinşi de o adevărată psihoză criminală. Organul de presă al Armatei Roşii incita populația la pogromuri:

> Fără milă, fără cruțare, ne vom ucide duşmanii cu sutele, cu miile dacă va fi nevoie, îi vom îneca în propriul sânge. Pentru sângele lui Lenin şi al lui Uriţki... să curgă în valuri sângele burghezilor – mai mult sânge, cât mai mult cu putință.

Adresându-se unei întruniri comuniste, Zinoviev afirma la jumătatea lunii septembrie:

> Vom merge mai departe cu 90 de milioane dintre cele 100 de milioane de locuitori ai Rusiei. Cât despre ceilalți, nu avem nimic să le spunem. Trebuie lichidați.

Aceste cuvinte, rostite de unul dintre cei mai înalți responsabili ai regimului, echivalau cu condamnarea la moarte a 10 milioane de ființe umane.

Teroarea roşie a devenit de necontrolat, comuniştii înspăimântați ucigând orbeşte, pentru a se apăra de duşmanii reali sau imaginari. Vinovăția încetase să mai conteze. N. V. Krîlenko, funcționar al Comisariatului pentru Justiție şi, din 1936, conducător al acestuia,

afirma fără ocolişuri: „Trebuie să îi împuşcăm nu doar pe cei vinovați. Executarea celor care nu au nicio vină va impresiona şi mai mult masele." La ce conducea în practică o asemenea filosofie, ne arată amintirile unui agent Ceka din Kiev:

> Atunci când unul dintre cei deținuți în închisoarea Lukianov era trimis pe neaşteptate la „Ceka", toată lumea ştia care sunt motivele grabei. Oficial, persoana respectivă afla de soarta care i se rezervase abia atunci când – în jurul orei unu noaptea – celula începea să răsune de strigătele gardienilor, care citeau lista deținuților „chemați la interogatoriu". Cel strigat era dus la cancelaria închisorii, unde semna într-un registru, de obicei fără a şti pentru ce semnează. După ce condamnatul semna, în registru se adăuga: cutare a luat la cunoştință sentința. În realitate totul era o minciună, pentru că după ce erau scoşi din celule deținuții nu erau „menajați", ci li se anunța cu mare plăcere soarta care îi aştepta. Prizonierului i se ordona apoi să se dezbrace şi era condus afară, pentru executarea sentinței... Execuțiile aveau loc într-un loc special amenajat, o grădină din curtea casei de pe Strada Institutului, nr. 40... noul sediu Ceka... Călăul – comandantul sau locțiitorul lui, uneori unul dintre adjuncți sau, din când în când, un „amator" din rândurile Ceka – scotea victima în grădină şi îi ordona să se întindă la pământ. Apoi o împuşca cu un glonț în ceafă. Pentru execuții se foloseau revolvere, de obicei Colt-uri. Focul fiind tras de foarte aproape, craniul victimei era cel mai adesea sfărâmat. Urma un alt condamnat, pus să se întindă lângă cel dinainte, care de obicei agoniza încă. Când numărul celor împuşcați devenea prea mare, noii sosiți erau aşezați peste cadavrele celorlalți, sau erau executați la intrarea în grădină... Victimele se lăsau de obicei purtate fără să opună rezistență. Groaza prin care treceau nu poate fi închipuită... Mulți cereau să fie lăsați să îşi ia rămas bun; nefiind altcineva de față, îi îmbrățişau şi sărutau chiar pe călăii lor.

După câteva luni de represiune sângeroasă, chiar şi comuniştii cei mai înverşunați au început să îşi facă scrupule. Motivul era nu atât mila, cât teama – justificată, după cum avea să arate viitorul – că teroarea s-ar fi putut întoarce împotriva lor. Cum altfel puteau interpreta afirmațiile cekiştilor, care se lăudau că nu

datorează ascultare nimănui în afară de propria organizație şi că, „dacă aveau chef4, ar fi putut aresta pe oricine, inclusiv pe Lenin? Ca răspuns la criticile colegilor lui, Lenin, deşi continua să ridice în slăvi Ceka pentru serviciile aduse Revoluției, a decis să îi restrângă puterile. La începutul lui 1919, teroarea exercitată laântâmplare a încetat, dar practica de luare de ostateci avea să continue, ca de altfel şi execuțiile sumare ale opozanților reali sau bănuiți ai regimului.

Focurile trase de Fannie Kaplan au avut şi o altă consecință, marcând începutul politicii de zeificare a lui Lenin, transformată după moartea lui într-un adevărat cult de stat, cu accente orientale.

Lenin nu avea mari pretenții în ceea ce îl privea şi nu îi plăcea să fie glorificat. Tovarăşii lui au simțit însă nevoia de a-l înălța pe un piedestal, în parte fiindcă ruşii identificau statul cu persoana conducătorului, dar şi pentru că Lenin era forța motrice a regimului. Ridicat la statutul unui semizeu, era singurul care putea conferi legitimitate unei organizații al cărei unic principiu de acțiune era acela de a-i îndeplini ordinele.

Aşa se face că, după 30 august 1918, ruşii, care până atunci ştiuseră foarte puține despre dictatorul lor, au început să fie inundați cu laude la adresa lui Lenin, numit „conducător prin voința lui Dumnezeu" (Zinoviev) şi chiar un nou Mesia. Însănătoşirea lui era înfățişată ca un miracol, expresie a mersului implacabil al istoriei – prin voința lui Lenin – către o eră a libertății şi egalității tuturor oamenilor. Faptul că, după moarte, în 1924, corpul i-a fost îmbălsămat şi expus într-un mausoleu, nu a făcut decât să instituționalizeze un cult început încă din timpul vieții lui.

La începutul anilor '20, Rusia Sovietică devenise un veritabil stat polițienesc, în sensul în care poliția secretă, organizată practic ca un stat în stat, ajunsese să îşi întindă tentaculele pretutindeni, inclusiv în

interiorul uriaşului aparat birocratic însărcinat cu administrarea economiei de stat. Ceka a preluat treptat controlul unor activităţi care în mod obişnuit nu au nicio legătură cu securitatea statului. Pentru a supraveghea punerea în aplicare a ordonanţelor împotriva „speculei" – cu alte cuvinte, împotriva comerţului liber – Ceka şi-a subordonat căile ferate şi alte mijloace de transport. În aprilie 1921, Dzerjinski, deja comisar pentru afacerile interne începând cu 1919, a fost numit şi comisar pentru comunicaţii. Pentru a preveni „sabotajele" din partea numeroşilor „specialişti burghezi" din administraţie şi întreprinderi, Ceka şi-a plasat agenţi la toate nivelele. Efectivele ei înarmate, independente de cele ale Armatei Roşii, au cunoscut o creştere constantă, ajungând la jumătatea anului 1920 la aproape un sfert de milion de oameni.

Printre sarcinile de căpătâi ale Ceka se numărau organizarea şi administrarea „lagărelor de concentrare", instituţie pe care nu bolşevicii au creat-o, dar căreia ei i-au dat un înţeles nou şi sinistru. În formele lor cele mai perfecţionate, lagărele de concentrare, alături de sistemul partidului unic şi atotputernica poliţie politică, au reprezentat principala contribuţie a bolşevismului la strategiile politice ale secolului XX.

În lume, lagărele de concentrare şi-au făcut apariţia în vremea războaielor coloniale de la începutul secolului nostru, astfel de instituţii fiind create de spanioli în Cuba, de americani în Filipine şi de englezi în Africa de Sud. În toate cele trei cazuri, scopul lor era de a izola gherilele rebele de populaţiile locale. Oricât de brutale ar fi fost, aceste prototipuri luaseră totuşi naştere ca urmare a unor măsuri excepţionale şi aveau să fie desfiinţate odată cu încheierea operaţiunilor militare. Lagărele sovietice, ca şi instituţiile similare din regimurile totalitare de mai târziu, aveau – în ciuda numelui lor identic – un caracter şi scopuri diferite. În primul rând, ele nu erau destinate inamicului din afară,

ci oponenților interni. În al doilea rând, erau instituții permanente. În fine, aveau şi funcții economice, asigurând regimului o forță de muncă gratuită.

Troțki a fost cel dintâi care a menționat lagărele de concentrare, în vara anului 1918, în contextul revoltei Legiunii Cehoslovace şi al „recuperării" foştilor ofițeri țarişti (vezi mai sus, pp. 173). În august 1918, el şi Lenin au ordonat construirea de lagăre de concentrare permanente. Decretul din 5 septembrie asupra terorii roşii prevedea în mod explicit „salvgardarea Republicii Sovietice în fața atacurilor duşmanilor de clasă, prin izolarea acestora în lagăre de concentrare".

În primăvara anului următor, au fost puse la punct reglementările după care urmau să funcționeze lagărele de concentrare. Toate oraşele de provincie au primit în acest sens directiva de a construi spații de detenție care să poată găzdui fiecare cel puțin 300 de persoane. Prizonierii urmau să muncească pentru a acoperi cheltuielile de funcționare ale lagărelor: „Responsabilitatea deficitelor va cădea în sarcina administrației şi a deținuților..." Tentativele de evadare erau sancționate cu severitate: pentru a Ic descuraja, autoritățile lagărului erau împuternicite să instituie principiul „responsabilității colective", prizonerii răspunzând cu viața pentru abaterile comise de colegii de detenție.

La sfârşitul anului 1920 existau în Rusia Sovietică 84 de lagăre de concentrare, cu aproximativ 50 000 de prizonieri; trei ani mai târziu, numărul lor se ridica deja la 315 de lagăre, cu 70 000 de prizonieri.

Lua astfel ființă o instituție fundamentală a regimului totalitar. După spusele lui Andrzej Kaminski:

> Troțki şi Lenin au fost inventatorii şi creatorii unui nou tip de lagăre de concentrare. [Asta înseamnă] nu doar că au creat pur şi simplu instituții numite „lagăre de concentrare"... Liderii comuniştilor sovietici sunt şi inițiatorii unui raționament juridic de tip special, a unui sistem de concepte încorporând implicit

existența unei gigantice rețele de lagăre de concentrare – sistem căruia Stalin nu a făcut decât să îi dea o organizare tehnică şi să îl perfecționeze, în raport cu lagărele de concentrare ale lui Troțki şi Lenin, cele staliniste au reprezentat punerea în practică la o scară gigantică a unui proiect deja existent. Naziştii au luat amândouă sistemele drept modele, dezvoltându-le. Exemplul ruşilor a fost urmat cu promptitudine de germani, tovarăşii lor într-ale totalitarismului. La 13 martie 1921, pe atunci încă obscurul Adolf Hitler scria în *Volkischer Beobachter:* „Coruperea de către evrei a poporului nostru trebuie prevenită, la nevoie, prin închiderea instigatorilor ei în lagăre de concentrare." În acelaşi an, la 8 decembrie, într-un discurs ținut la Clubul Național din Berlin, Hitler şi-a făcut cunoscute planurile de a crea lagăre de concentrare de îndată ce avea să ia puterea.

Teroarea roşie a avut multe fațete, însă interesul istoricilor ar trebui să se concentreze înainte de toate asupra victimelor ei. Numărul acestora nu se poate fixa nici măcar cu aproximație; estimările merg de la 50 000 la 140 000. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că, prin comparație, victimele terorii iacobine au fost de ordinul miilor; teroarea inițiată de Lenin a însemnat sacrificarea a zeci de mii de vieți. Victimele următorului val de teroare, lansat de Stalin şi Hitler, aveau să se numere cu milioanele. Care a fost scopul acestui carnagiu?

Lui Dzerjinski, ca şi lui Lenin, îi plăcea să laude teroarea şi unealta acesteia, Ceka, pentru meritul de a fi salvat Revoluția. Afirmație probabil corectă, atâta timp cât revoluția este identificată cu dictatura bolşevică. Nu există nicio îndoială că în toamna lui 1918, când şi-au lansat campania de teroare, bolşevicii se confruntau cu o respingere din partea tuturor păturilor populației, în afară de membrii propriului aparat de stat. În asemenea condiții, „teroarea necruțătoare" era într-adevăr singura cale de a salva regimul.

Teroarea trebuia să fie nu doar „necruțătoare" (poate fi oare imaginată o teroare „blândă"?), ci şi oarbă. Dacă oponenții regimului ar fi fost o minoritate identificabilă,

eliminarea lor ar fi fost simplă ca o operație chirurgicală. În Rusia Sovietică însă, adevărata minoritate o constituiau regimul şi sprijinitorii lui. Pentru a se menține la putere, bolşevicii trebuiau să atomizeze societatea şi să distrugă însăşi voința ei de a acționa autonom. Teroarea roşie a dat de înțeles populației că, într-un regim care nu avea niciun fel de remuşcări pentru executarea unor oameni nevinovați, nevinovăția nu putea fi o garanție a supraviețuirii: unica şansă era o totală ştergere a propriei personalități şi resemnarea fatalistă în fața evenimentelor. Odată ce societatea se dezintegra într-o aglomerare de atomi umani, în care fiecare se temea să atragă atenția şi toți erau preocupați numai de supraviețuirea personală, ceea ce gândeai înceta să mai conteze, fiindcă regimul pusese stăpânire pe întreaga sferă publică. Numai aşa au putut câteva sute de mii de indivizi să îşi subordoneze o sută de milioane dintre semenii lor sau mai mulți.

Aceste metode de guvernare i-au costat însă scump pe cei care le-au pus în practică. Pentru a păstra puterea împotriva voinței majorității covârşitoare a populației, bolşevicii au trebuit să desfigureze această putere până la a o face de nerecunoscut. Teroarea a salvat poate comunismul, dar i-a descompus în întregime sufletul.

În noiembrie 1918, când războiul s-a sfârşit, bolşevicii controlau douăzeci şi şapte din provinciile europene ale Rusiei, cu o populație de 70 de milioane de locuitori, adică jumătate din populația de dinainte de război a Imperiului. Provinciile de graniță – Polonia, Finlanda, regiunile baltice, Ucraina, Transcaucazia, Asia Centrală şi Siberia – fie se separaseră şi formaseră state suverane, fie se aflau sub controlul Albilor antibolşevici. Noul stat comunist cuprindea inima fostului Imperiu, populată aproape în întregime de etnici ruşi. Războiul civil bătea la uşă: în cursul lui, Moscova avea să

recucerească prin forța armelor cea mai mare parte a regiunilor de graniță şi să încerce să extindă noul sistem în Europa, Orientul Mijlociu şi Asia de Est. Revoluția intra într-o nouă etapă, cea a expansiunii.

Primul an de guvernare a bolşevicilor i-a înspăimântat pe ruşi prin aplicarea orbească şi pe o scară nemaiîntâlnită a terorii; mai mult, i-a aruncat într-o stare de confuzie absolută. Cei care au trăit această experiență au fost martorii unei răsturnări complete a valorilor: tot ceea ce înainte fusese bun şi demn de respect era acum rău şi pasibil de a fi pedepsit. Valori tradiționale precum credința în Dumnezeu, iubirea aproapelui, toleranța, patriotismul şi cumpătarea erau denunțate de noul regim ca moşteniri inacceptabile ale unei civilizații condamnate de istorie. Omorul şi jaful, defăimarea şi minciuna erau bune, dacă erau săvârşite în numele cauzei potrivite, a cauzei stabilite de noul regim. Lumea îşi pierduse sensul. Descumpănirea contemporanilor este reflectată de următoarea mărturie, publicată în vara lui 1918 într-unul dintre puținele jurnale independente care reuşeau să mai apară:

> A fost odată un om care trăia dincolo de Poarta Narva şi bea în ficcaro dimineață ceai din samovarul aflat în fața lui. La masă golea o jumătate de sticlă de vodcă şi citea *Răcnetul Petrogradului.* O dată pe an, când se întâmpla vreo crimă, omul nostru era în culmea indignării o săptămână întreagă, pe puțin. Acum, în schimb…
> Despre crime, dragă domnule, au încetat să mai scrie: dimpotrivă, ne informează că ieri n-au fost lichidați decât vreo treizeci de oameni şi că alți o sută au fost jefuiți… Asta înseamnă că totul e în ordine. Şi, orice s-ar întâmpla, e mai bine nici să nu priveşti pe fereastră. Astăzi mărşăluiesc cu drapele roşii, mâine cu stindarde, apoi din nou cu drapele roşii, apoi iar cu stindarde. Astăzi Komilov e omorât, mâine e înviat din morți. Poimâine, Kornilov nici nu mai e Komilov, e Dutov, iar Dutov e Kornilov şi niciunul dintre ei nu e nici ofițer, nici cazac, nici măcar rus, sunt cu toții cehi. Şi de unde vin cehii ăştia, nimeni nu ştie… Noi ne batem cu ei, ei se bat cu noi. Nicolae Romanov a fost omorât. Ba n-a fost omorât. Cine pe cine a omorât, cine unde a fugit, de ce

Volga nu mai e Volga şi Ucraina nu mai e în Rusia. De ce germanii promit că ne dau înapoi Crimeea, de unde a venit Hetman ăsta, care Hetman, de ce are un furuncul sub nas... De ce nu suntem cu toții la spitalul de nebuni?

Noua situație era atât de anormală şi nega în atât de mare măsură bunul simț şi decența, încât marea majoritate a populației considera regimul care îi dăduse naştere drept un soi de cataclism îngrozitor şi inexplicabil, căruia nu i te puteai împotrivi, dar care trebuia îndurat până când avea să dispară la fel de brusc şi de inexplicabil precum apăruse. Timpul avea să arate totuşi că aşteptările oamenilor erau iluzorii. Nici ruşii, nici celelalte popoare stăpânite de ei nu aveau să mai răsufle uşurați: cei care trăiseră Revoluția şi îi supraviețuiseră nu au mai apucat ziua reîntoarcerii la normalitate. Revoluția nu fusese decât începutul suferințelor.

PARTEA A TREIA.

Rusia sub regimul bolşevic

Capitolul XI.
RĂZBOIUL CIVIL

Primele bătălii: 1918

Guvernul sovietic şi istoricii puşi în slujba lui au afirmat cu insistență că războiul civil, ca şi comunismul de război sau teroarea roşie, i-a fost impus noului regim de către inamicii lui. Mărturiile istorice demonstrează însă contrariul, anume că şi în acest caz era vorba de o acțiune, nu de o reacție: bolşevicii doreau războiul civil şi au făcut tot posibilul pentru a-l provoca. Lenin nu numai că aştepta izbucnirea unui război civil în Rusia şi în întreaga lume după preluarea puterii; el a luat puterea tocmai cu intenția de a declanşa acest război. Din punctul lui de vedere, lovitura de stat din octombrie ar fi rămas o aventură inutilă, dacă nu ar fi făcut altceva decât să schimbe regimul existent în Rusia. Cu zece ani înainte de Revoluție, analizând învățămintele Comunei din Paris, Lenin ajunsese ca şi Marx la concluzia că prăbuşirea acesteia se datorase incapacității comunarzilor de a provoca un război civil. Din chiar momentul izbucnirii primului război mondial, Lenin a denunțat acțiunea socialiştilor antirăzboinici, care cereau încetarea conflictului. Adevărații revoluționari nu îşi puteau dori pacea: „E o lozincă pentru filistini şi preoți. Lozinca proletară trebuie să fie: război civil.”

Troțki a exprimat aceeaşi idee într-un mod şi mai lipsit de menajamente: „Puterea sovietelor înseamnă război civil organizat.”

Când vorbim de războiul civil din Rusia, ne referim de obicei la conflictul dintre Armata Roşie şi cea Albă, conflict care face şi obiectul capitolului de față. Aceasta este însă doar una dintre fețetele evenimentului istoric. Bolşevicii nu recunoşteau legitimitatea granițelor naționale; pe de altă parte, termenul de „război civil” era folosit în epocă pentru a desemna conflictul de natură politică şi socială dintre regimul bolşevic şi propriii cetățeni. Într-un sens mai larg deci, impunerea dictaturii partidului unic şi aţâţarea luptei de clasă la sate, descrise în capitolele VII şi IX, sunt momente esențiale ale războiului civil. Considerația rămâne valabilă şi în cazul „terorii roşii”.

Războiul civil, în înțelesul militar al expresiei, a avut trei fronturi principale – sudic, estic şi nord-vestic – şi a cunoscut trei faze. Prima fază a durat un an, între puciul bolşevic şi încheierea armistițiului pe frontul european din apus, fiind caracterizată de mişcări rapide ale liniei frontului şi de angajarea intermitentă în luptă a unor unități cu efective reduse, în această fază, trupele străine – cehoslovacii în tabăra antibolşevică şi letonii în cea bolşevică – au jucat rolul principal.

O a doua fază, cea decisivă, a durat nouă luni, între martie şi noiembrie.

La început, forțele Albilor au obținut succese impresionante, părând chiar la un pas de victorie. Dar, din motive care vor fi expuse mai pe larg în continuare, soarta bătăliei s-a schimbat în mod dramatic din momentul în care Armata Roşie a zdrobit forțele din Siberia ale amiralului Kolceak (iunie-noiembrie 1919) şi apoi pe cele ale Armatei de Sud a generalului Denikin şi ale Armatei de Nord-Vest conduse de generalul Iudenici. În această fază au participat la lupte sute de mii de soldați din trupele regulate.

Ultima fază a războiului a reprezentat-o episodul lipsit de glorie al luptelor din Crimeea, al căror protagonist a fost generalul Vranghel. Evacuarea, în noiembrie 1920, a resturilor Armatei de Sud la Constantinopol a marcat sfârşitul războiului civil din punct de vedere al operațiunilor militare; războiul politic şi social avea să se prelungească ani de zile.

De la bun început, bolşevicii şi-au etichetat adversarii înarmați drept „Albii" sau „Gărzile Albe", după exemplul armatelor contrarevoluționare din timpul Revoluției franceze (albul fiind culoarea dinastiei de Bourbon). Numele a prins, însă trebuie subliniat că niciuna dintre aşa-zisele Armate Albe din Rusia nu lupta pentru restaurarea monarhiei. Obiectivul lor politic era reconvocarea unei Adunări Constituante; în teritoriile pe care le controlau, Albii au aplicat legile promulgate de Guvernul Provizoriu. De altfel, niciunul dintre membrii dinastiei Romanov nu a emis în timpul războiului civil pretenții la tron. În acelaşi timp, trebuie remarcat totuşi că majoritatea ofițerilor albi nutreau puternice convingeri monarhiste.

Războiul civil din Rusia nu a avut prea mult în comun cu campaniile din primul război mondial. Nu au existat decât câteva fronturi fixe. Trupele s-au aflat în permanentă mişcare, deplasându-se în principal de-a lungul căilor ferate şi lăsând neocupate spații întinse între acestea. Armatele înaintau cu mare rapiditate şi tot la fel de rapid se dispersau şi dispăreau. Ofensive aparent de neoprit se împotmoleau de îndată ce întâlneau o rezistență mai hotărâtă. Liniile frontului erau slab apărate; era un lucru obişnuit ca divizii de câteva mii de soldați să țină un front de 200 de kilometri. Această fluiditate face aproape imposibilă descrierea schematică a evoluției războiului, cu atât mai mult cu cât în spatele combatanților principali acționau bande independente, precum cele ale „Verzilor" (partizani din rândul țărănimii) sau ale „Negrilor"

(anarhiştii), ostile atât Roşilor cât şi Albilor. Unele hărți ale războiului civil seamănă cu picturile lui Jackson Pollock, fiind pline de linii albe, roşii, verzi şi negre care se întretaie în toate direcțiile.

Armata Roşie fiind aceea care a câştigat războiul civil, suntem tentați să punem acest lucru pe seama superiorității conducătorilor ei şi pe existența unei motivații mai puternice. Deşi nu poate fi negat rolul factorilor subiectivi în deciderea sorții războiului, o analiză atentă a raportului de forțe arată că hotărâtori au fost factorii de natură obiectivă. Capacitatea Albilor de a rezista unor forțe copleşitoare şi faptul că s-au aflat la un moment dat la un pas de victorie sugerează că, în ciuda opiniei larg răspândite, au avut generali mai buni şi un moral de luptă mai ridicat. Dacă au fost înfrânți, este pentru că adversarii le erau superiori din punct de vedere numeric şi al înzestrării cu armament.

Avantajul major al Roşilor a fost însă acela că formau o singură armată, în timp ce adversarii lor erau divizați. Roşii aveau un comandament militar unic, care acționa la directivele unei oligarhii politice. Albii nu aveau un guvern, iar armatele lor se aflau la mare distanță unele de altele, cel mai adesea fără a putea intra în contact. Mai mult chiar, Armatele Albe erau compuse din mai multe grupuri etnice, fiecare luptând pentru atingerea unor obiective proprii: cazacii mai cu seamă, care reprezentau o bună parte din efectivele Albilor, respectau ordinele primite doar atunci când acest lucru era în interesul lor, fiind mai preocupați de soarta teritoriilor locuite de ei decât de aceea a Rusiei.

Roşii aveau în plus imensul avantaj de a controla centrul fostului Imperiu Rus, în timp ce adversarii lor acționau în regiunile periferice ale țării. Această diferență le-a adus Roşilor un număr de câştiguri.

În primul rând, aveau la dispoziție resurse umane mult mai vaste decât inamicii lor, dat fiind că teritoriul pe care îl controlau era cel mai dens populat. În plin

război civil, autoritățile bolşevice controlau destinele a 70 de milioane de locuitori, în timp ce Kolceak şi Denikin, cu excepția unor scurte perioade, guvernau fiecare o populație de cel mult 8-9 milioane. În toamna lui 1919, când au avut loc bătăliile decisive ale războiului civil, efectivele Armatei Roşii se ridicau la aproape trei milioane de oameni; laolaltă, forțele albilor nu au depăşit niciodată 250 000 de soldați. În cele mai importante operațiuni, raportul de forțe era de 2 la 1 în favoarea Armatei Roşii, uneori chiar de patru ori mai mare.

Forțele Armatei Roşii erau nu doar mai numeroase, ci şi mai omogene din punct de vedere etnic. Populația din 1918-1919 a Rusiei Sovietice era alcătuită în proporție de nouăzeci la sută din ruşi. În zonele de operații ale Armatelor Albe, minoritățile etnice erau puternic reprezentate: cazacii, de exemplu, deşi ortodocşi de origine slavă, se considerau un popor aparte. Lozincile legate de patria rusească nu găseau prea mult ecou în rândul minorităților.

Un alt avantaj al Armatei Roşii era uriaşa superioritate în materie de armament. Bolşevicii moşteniseră bogatele depozite ale armatei imperiale. Un inventar realizat de comunişti în decembrie 1917 menționa prezența în arsenalele fostei armate a 2,5 milioane de puşti, 1,2 miliarde de cartuşe, 12 000 tunuri şi 28 de milioane proiectile de artilerie. Aproape întreg acest armament a fost preluat de Armata Roşie. Pe de altă parte, cea mai mare parte a fabricilor care lucrau pentru industria de război se aflau în Rusia propriu-zisă şi lucrau acum pentru Armata Roşie. Ca urmare, în ultimele bătălii ale războiului civil, Armata Roşie dispunea de un număr de piese de artilerie şi mitraliere care, raportat la efectivele umane, depăşea proporția existentă în fosta armată țaristă. Albii, care nu aveau acces nici la arsenalele imperiale, nici la industria de război, depindeau aproape în întregime de materialul

militar pe care Aliații, mai ales britanicii, erau dispuşi să îl trimită.

Forțele albe şi cele roşii se deosebeau şi din alt punct de vedere – tot comuniştii fiind avantajați şi aici. Armata Roşie era brațul înarmat al unui guvern civil, în timp ce Armatele Albe erau o forță militară care trebuia să îndeplinească şi atribuții guvernamentale. Generalii albi nu erau pregătiți să facă față acestei din urmă responsabilități, neavând niciun fel de experiență administrativă şi fiind educați în spiritul unei armate care disprețuia politica şi considera că era sub demnitatea unui militar să se implice în ea. Generalii erau de părere că amestecul politicii în acțiunea lor risca să provoace disensiuni nedorite. Când unul dintre consilierii lui civili i-a spus că are nevoie de un program politic clar şi de legi prin care acesta să fie pus în practică, amiralul Kolceak a răspuns: „Nu, lăsați asta, ocupați-vă doar de armată. Nu vă dați seama că oricât de minunate ar fi legile pe care le-ați redacta, dacă pierdem, ne vor împuşca oricum?" Războiul civil era însă în primul rând un conflict de natură politică, o luptă pentru putere şi nu un război convențional. Concentrarea exclusivă asupra operațiunilor militare şi refuzul de a depăşi nivelul unei administrații rudimentare a făcut ca generalii albi să pară mai reacționari decât erau în realitate, ceea ce le-a oferit inamicilor o puternică armă propagandistică.

* * *

Prima forță albă apărută a fost Armata de Voluntari, organizată în regiunea căzăcească a Donului de către generalul M. V. Alekseev. Generalul Alekseev era departe de a fi un monarhist reacționar: fusese implicat în mai multe comploturi pentru răsturnarea lui Nicolae al II-lea şi jucase un rol hotărâtor în abdicarea lui. Era un patriot, care considera că Rusia avea datoria morală de

a rămâne credincioasă Aliaților, neieşind din război şi luptând împotriva Germaniei şi a marionetelor ei bolşevice. După lovitura de stat din octombrie se refugiase la Rostov pe Don, unde a început să recruteze voluntari pentru refacerea unei armate ruse. A primit în acest scop fonduri din partea Aliaților – fonduri destul de mici de altfel, fiindcă era înainte de ratificarea Tratatului de la Brest-Litovsk, iar Aliații, sperând să convingă Rusia Sovietică să nu semneze o pace separată, îi curtau pe noii conducători. Curând, numeroşi ofițeri şi politicieni antibolşevici au sosit la Rostov, printre ei aflându-se şi Kornilov, care a preluat comanda Armatei de Voluntari.

Veştile despre formarea unei armate ostile au alarmat Petrogradul. Forțe adunate în grabă au fost trimise împotriva celor 3000 de voluntari albi, reuşind să îi scoată din Rostov şi să îi împingă în stepa Kubanului. În timpul refugiului, care avea să primească numele de „Marşul de gheață", albii au înfruntat în permanență atacuri din partea dezertorilor pro-bolşevici şi a „veneticilor". Într-una dintre lupte şi-a pierdut viața şi Kornilov, cel mai popular comandant alb.{37} Locul lui a fost luat de generalul Anton Denikin. Voluntarii au reuşit să recruteze numeroşi cazaci din Kuban şi, spre sfârşitul iernii, poziția lor era consolidată, cu atât mai mult cu cât populația locală, după două luni de guvernare bolşevică, începuse să îi sprijine. Au recucerit oraşul Rostov, stabilindu-şi aici o solidă bază de operațiuni.

Odată cu apropierea primăverii, Denikin trebuia să decidă asupra strategiei de urmat. Alekseev plănuise ca Armata de Voluntari, împreună cu trupele cazacilor de pe Don, să atace oraşul Țarițân, a cărui capturare ar fi permis joncțiunea cu cehii şi cu Armata Populară Siberiană. Forțele antibolşevice din est şi din sud ar fi putut, astfel reunite, să deschidă un singur front de la Marea Neagră la Urali. Denikin însă avea altfel de

planuri. Ideea lui era să înainteze spre sud, în stepa Kubanului, pentru a lichida forțele bolşevice şi pro-bolşevice care îi amenințau spatele şi pentru a recruta trupe de cavalerie în Kuban.

PRINCIPALELE FRONTURI ALE RAZBOIULUI CIVIL

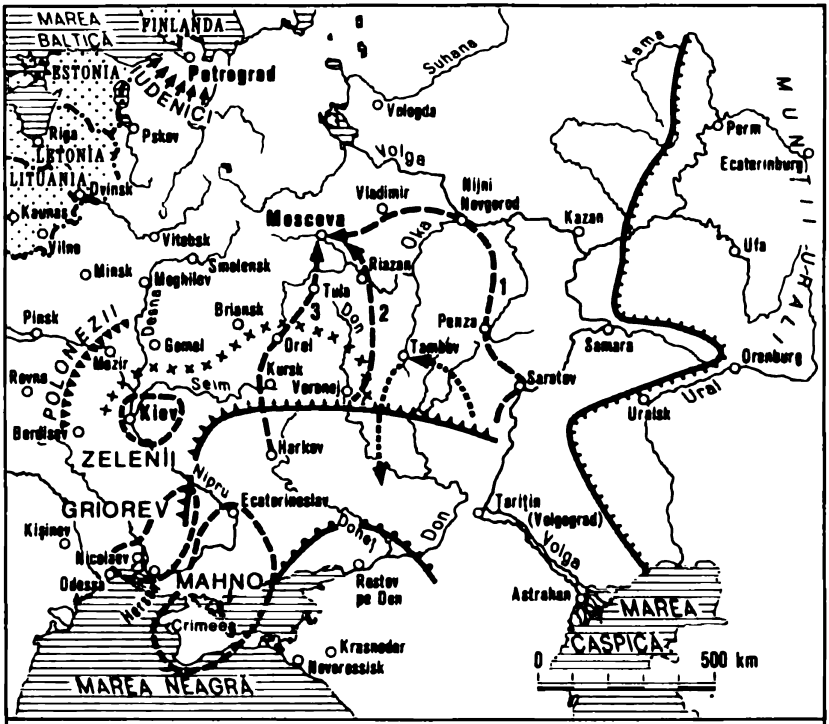

Frontul lui Denikin, în martie 1919

Frontul lui Denikin, la 1 august 1919

×××× Limita înaintării maxime a Armatelor de Voluntari (10 octombrie 1919)

Limita înaintării maxime a armatelor amiralului Kolceak (aprilie 1919)

Incursiunile trupelor lui Mamontev august - septembrie 1919

DIRECȚII DE ÎNAINTARE PLANIFICATE

1. Sub conducerea generalului Vranghel
2. Sub conducerea generalului Sidorin
3. Sub conducerea generalului Mai-Maevski

În noiembrie-decembrie 1918, cazacii de pe Don au atacat pe cont propriu Țarițîn-ul, fără a reuşi să-l cucerească.{38}

Cea de-a doua campanie a lui Denikin în Kuban şi-a atins obiectivul. La sfârşitul ei, în septembrie 1918, Armata de Voluntari ajunsese la un efectiv de 35.000-40.000 de oameni (din care aproape 60 la sută cazaci din Kuban). Succesele înregistrate de Albi i-au făcut pe bolşevici să ceară în august germanilor să intervină cu forțe militare împotriva Armatei de Voluntari (vezi mai sus, p. 180). Având acum spatele asigurat, Denikin a început pregătirea unei ofensive majore şi – posibil – decisive în direcția Moscovei, pentru primăvara anului următor. Unii observatori susțin însă că, refuzând să atace oraşul Țarițân şi să facă joncțiunea cu Armata din Est, Denikin a ratat şansa unică de a constitui un front antibolşevic unit.

Armata de Voluntari acorda prea puțină atenție responsabilităților administrative. Generalii nu erau pregătiți să se ocupe de problemele civile şi nici nu aveau personal calificat în acest scop. Autoritatea administrativă a fost încredințată ofițerilor, care urmau să se ghideze după legile anterioare lui 25 octombrie 1917. Populația a fost lăsată în general să se descurce pe cont propriu, ceea ce era de natură să conducă la anarhie, în niciun caz la democrație. Cu puțin înainte de moartea sa, în octombrie 1918, Alekseev a creat un grup de consilieri alcătuit din politicieni şi experți civili, grup dominat de cădeți. Hotărârile lui nu erau totuşi obligatorii pentru comandanții militari. Răspunzând presiunilor britanice, Denikin a anunțat un program cu nuanță vag liberală, care cerea, printre altele, convocarea unei Adunări Constituante. Nici el, nici ceilalți generali nu credeau totuşi în importanța unor asemenea manifeste politice.

Elementul major de slăbiciune rămânea lipsa de disciplină care domnea în Armata de Sud, lucru de care Denikin era personal răspunzător. La plângerile şefului misiunii militare britanice că nivelul corupției era atât de mare încât devenise imposibilă aprovizionarea în bune condiții a trupelor de pe front, Denikin a răspuns: „Nu-i nimic de făcut cu armata mea. Sunt fericit că măcar îndeplineşte ordinele de luptă pe care i le dau." Furturile, jaful şi mai târziu pogromurile deveniseră fenomene obişnuite, nemaifiind sancționate. Lucrul era valabil nu atât pentru voluntarii ruşi, care reprezentau o minoritate disciplinată, cât pentru cazaci şi pentru proaspeții recruți.

În timp ce în sud se organiza Armata de Voluntari, în Siberia lua naştere o nouă forță albă. Apariția ei era în primul rând urmarea revoltei Legiunii Cehoslovace, care eliberase de sub controlul bolşevicilor Siberia şi cea mai mare parte a regiunii de pe cursul mijlociu al Volgăi. La Tomsk a fost creat un guvern regional, care şi-a declarat autoritatea asupra Siberiei şi, în februarie 1918, independența provinciei. Guvernul siberian, care mai târziu avea să-şi mute reşedința la Omsk, era alcătuit dintr-o coaliție a elementelor moderate din partidele Socialist-Revoluționar şi Constituțional-Democrat, elemente apropiate de influenta mişcare siberiană a societăților cooperatiste. Noul guvern a abrogat legile sovietice şi a restituit pământurile foştilor proprietari. Era una dintre puținele administrații eficiente care funcționau pe teritoriul fostului Imperiu Rus.

Pe cursul mijlociu al Volgăi, în provinciile controlate militar de cehi, autoritatea politică a fost asumată de un Comitet al Adunării Constituante (Komuh), cu sediul la Samara şi compus aproape în exclusivitate din deputați socialist-revoluționari ai fostei Adunări. Komuh-ul ducea o politică mai radicală decât guvernul siberian (care avea o orientare de centru), menținând o mare parte a legislației sociale bolşevice. Comitetul se considera

singura autoritate legitimă din Rusia şi a luat măsuri pentru reconvocarea Adunării Constituante, fără însă a reuşi să le pună în practică.

Atât guvernul siberian cât şi Komuh-ul şi-au organizat armate de voluntari, ale căror efective aveau să crească ulterior prin recrutări. Amândouă au continuat totuşi să se bazeze în mare măsură pe sprijinul Legiunii Cehoslovace, pe care Consiliul Suprem al Aliaților a declarat-o în vara anului 1918 parte integrantă a forțelor armate aliate şi care urma să constituie nucleul unei viitoare armate multinaționale desfăşurate pe teritoriul Rusiei.

Misiunile militare aliate au făcut tot posibilul pentru a convinge guvernul siberian şi Komuh-ul să se reunească într-o singură autoritate guvernamentală. Presiunile lor au avut ca rezultat formarea, în septembrie 1918, a unui Directorat format din cinci persoane, membri sau simpatizanți ai Partidului Socialist-Revoluționar. Noul organism nu se bucura de o autoritate prea mare, fiindcă socialist-revoluționarii din fostul Komuh se angajaseră în intrigi interminabile împotriva reprezentanților siberieni. Situația s-a agravat la sfârşitul lui septembrie, când socialist-revoluționarii de stânga, conduşi de Viktor Cernov, care nu fusese inclus în Directorat, au declarat că înțelegerea încheiată între Komuh şi siberieni era un act de trădare. Directoratul avea de altfel aerul unei instituții fantomă şi, în cele două luni de existență a sa, au circulat în permanență zvonuri privind posibila lui desființare. După 18 octombrie 1918, când Consiliul Național de la Paris a proclamat independența statului cehoslovac, poziția lui avea să slăbească vertiginos. Imediat după publicarea declarației, cehii şi slovacii din Rusia s-au retras din luptă, lăsând apărarea Siberiei şi a regiunilor de pe Volga pe seama Armatei Populare Ruse, mult inferioară ca forță. La cererea Franței, o mică parte a trupelor Legiunii au acceptat să apere în continuare o porțiune a

căii ferate transsiberiene.

Zilele Directoratului erau numărate. Ofițerii conservatori din Armata Populară erau dezgustați de intrigile socialiştilor din guvern, care le reaminteau de acțiunile obstrucționiste din 1917 ale sovietelor. Scânteia care a provocat explozia a fost o proclamație a Comitetului Central Socialist-Revoluționar de la sfârşitul lunii octombrie, în care forțele democratice erau chemate să se înarmeze pentru a face față unei iminente încercări de contrarevoluție. Proclamația a fost considerată un act de înaltă trădare de corpul ofițeresc, care a pus la cale răsturnarea Directoratului şi instalarea unui dictator militar. În noaptea de 17 spre 18 noiembrie, ofițeri din grupul de conspiratori i-au arestat pe membrii Directoratului, puterea trecând inițial în mâinile cabinetului de miniştri. După o scurtă şedință, acesta l-a numit „conducător suprem" pe ministrul de război al fostului Directorat, amiralul Alexandr Kolceak, în vârstă de patruzeci şi cinci de ani.

Kolceak avusese o carieră exemplară ca ofițer de marină şi conducător al unor expediții polare. Lipsit de ambiții politice, a acceptat noua însărcinare cu inima îndoită, ca pe o obligație patriotică. Alegerea s-a oprit asupra lui în virtutea bunelor relații pe care le avea cu englezii, care îl considerau conducătorul cel mai energic şi mai devotat din tabăra Albilor, însă în afară de integritatea şi devotamentul lui dezinteresat pentru cauza eliberării Rusiei de sub bolşevici, amiralul nu avea calitățile necesare răspunderii încredințate. Ca ofițer de marină, nu cunoştea aproape nimic despre războiul terestru. Îi displăceau politica şi politicienii, era puțin sociabil şi suferea de accese de depresie. Dictatura lui de numai un an a fost marcată de o notă de tragism – era o dictatură pe care nu şi-o dorise şi care, după câteva succese trecătoare, avea să fie încununată de moartea în fața unui pluton de execuție bolşevic.

Evenimentele de la Omsk din noiembrie 1918 i-au

împins pe socialişti în braţele bolşevicilor. După puciul din octombrie, socialiştii duseseră o politică lipsită de realism, asumându-şi rolul de a treia forţă, alături de Roşii şi Albi, şi mizând că inevitabila (credeau ei) prăbuşire a celor două tabere avea să le ofere puterea pe tavă. Stânga socialist-revoluţionară şi aşa-zişii internaţionalişti menşevici conduşi de L. Martov i-au sprijinit pe bolşevici, deşi cu anumite condiţii. Curentul major al socialist-revoluţionarilor (dreapta) a jucat un rol dominant în sânul Komuhului şi al Directoratului. Lovitura de la Omsk le-a distrus şi ultimele speranţe de a culege roadele victoriei obţinute la alegerile din anul precedent pentru Adunarea Constituantă şi i-a făcut să treacă de partea Moscovei. În iarna 1918-1919, liderii Partidului Socialist-Revoluţionar au negociat cu reprezentanţii bolşevicilor o înţelegere, încheiată oficial în februarie 1919. Socialist-revoluţionarii renunţau la orice încercare de a înlătura regimul comunist prin forţă. O conferinţă a partidului, ţinută în iunie 1919 la Moscova, a dat directive reprezentanţilor săi din teritoriile aflate sub controlul Albilor să intre în clandestinitate şi să declanşeze o campanie teroristă împotriva lui Denikin şi a amiralului Kolceak. Menşevicii au acţionat de o manieră mai puţin ostilă împotriva Albilor, făcând însă şi ei pace cu regimul sovietic şi oferindu-se să participe la apărarea lui. Ca răsplată pentru această schimbare de atitudine, reprezentanţii socialist-revoluţionari şi menşevici au fost reintegraţi în soviete, de unde fuseseră excluşi în primăvara precedentă. Înţelegerea avea să dureze doar până la încheierea războiului civil, moment din care Lenin s-a întors din nou împotriva aliaţilor de odinioară.

Apogeul: 1919–1920

Primăvara lui 1919 a marcat începutul unor campanii militare care aveau să hotărască deznodământul războiului civil, încheiat după opt luni cu înfrângerea definitivă a Albilor.

În toamna lui 1918, guvernul sovietic a pus capăt ezitărilor privind crearea unei armate permanente, trecând imediat la mobilizarea foştilor ofițeri țarişti şi la recrutări din rândul țărănimii.

Decizia de a încredința unor foşti veterani țarişti poziții de comandă în noua Armată Roşie a fost luată cu greutate, trecându-se peste puternica opoziție a vechii gărzi bolşevice. Nu exista însă altă alegere. La 1 octombrie 1918, Lenin a ordonat crearea unei armate de 3 milioane de militari, menită „să sprijine revoluția muncitorească internațională". O forță de asemenea anvergură – cu un efectiv de două ori mai mare decât cel al armatei țariste în vreme de pace – nu putea fi comandată de civili din rândul comuniştilor, nici de puținele cadre militare ataşate noului regim. Rezervele ofițereşti erau numeroase (250.000 de persoane) şi diversificate din punct de vedere social, mare parte din ele fiind reprezentate de tineri mobilizați în timpul primului război mondial. Corpul ofițeresc rus din momentul declanşării Revoluției nu avea în niciun caz un caracter elitist: din cei 220.000 de locotenenți chemați sub arme în timpul războiului, 80 la sută erau de origine țărănească şi 50 la sută nu încheiaseră nici măcar învățământul secundar. Toate acestea nu i-au salvat însă de la a fi suspectați şi supuşi persecuțiilor. Plătiți cu solde şi pensii din ce în ce mai mici, rezerviştii trăiau la limita subzistenței şi mulți dintre ei au răspuns prompt ordinelor de revenire în serviciul activ. Cei mai reticenți au fost amenințați cu sancțiuni aspre la adresa lor şi a familiilor. (într-o directivă secretă, Troțki ordona mobilizarea numai a acelor ofițeri ale căror familii locuiau în teritoriile controlate de regimul sovietic; membrii acestora puteau astfel să servească drept

ostatici.)

Noua Armată Roşie era condusă de un Consiliu Revoluționar Militar al Republicii (Revvoensovet), subordonat direct Comitetului Central al Partidului Comunist. Troțki, în calitatea lui de comisar de război, era preşedintele Consiliului. Revvoensovet-ul era însărcinat cu supervizarea forțelor armate, cu care se afla în legătură permanentă, fără a se putea însă amesteca în deciziile militare ale ofițerilor profesionişti. Consiliul îl avea în componența lui pe comandantul-şef al armatei, „specialist militar" care dispunea de o largă autoritate în problemele strategice şi de operațiuni. Hotărârile lui nu intrau însă în aplicare decât după ce erau contrasemnate de un membru civil al Consiliului. Comandantului i se subordona statul major superior, alcătuit din generali din vechea armată, care puneau la punct planurile de operațiuni.

În timpul războiului civil, în Armata Roşie au servit aproximativ 75.000 de ofițeri ai fostei armate imperiale, inclusiv 775 de generali din fostul stat major general. Foştii ofițeri țarişti reprezentau 85 la sută din comandanții de fronturi, 82 la sută din comandanții de armate şi 70 la sută din comandanții de divizii. Gradul mare de integrare a corpului ofițeresc țarist în noua armată sovietică este ilustrat de faptul că ultimii doi miniştri de război țarişti şi un ministru de război din perioada Guvernului Provizoriu îmbrăcaseră uniforma Armatei Roşii.

Troțki este descris de biograful lui, Isaac Deutscher, ca omul care „a creat o mare armată şi a condus-o la victorie". Contribuția lui a lost în realitate ceva mai modestă. Decizia de înființare a unei armate recrutate din rândul țăranilor şi condusă de foşti ofițeri țarişti nu i-a aparținut lui personal, ci Comitetului Central; meritul victoriei Armatei Roşii aparține în întregime ofițerilor din fostele trupe țariste. Troțki era lipsit de experiență militară şi simțul lui strategic lăsa mult de

dorit.[39] Un istoric militar sovietic, generalul Dmitri Volkogonov, care a avut acces la surse de arhivă privitoare la activitatea lui Troțki în timpul războiului civil, concluziona că în probleme militare liderul bolşevic era un „diletant”.

Contribuția lui Troțki a fost mai degrabă de altă natură. El a reprezentat cureaua de transmisie a autorității supreme, exercitând controlul politic în numele acesteia. Este un element care a lipsit armatelor albe – dezavantaj major pentru ele. Parcurgând în permanență linia frontului, Troțki a evaluat situația la fața locului şi a scurtcircuitat hățişul birocratic, pentru a rezolva problemele legate de lipsa forțelor umane şi a materialului de război. Pe de altă parte, Troțki era un orator irezistibil, care ştia să electrizeze trupele cu moralul în scădere; din acest punct de vedere, i s-ar fi potrivit şi lui titlul de „Convingător Suprem” acordat în glumă lui Kerenski. Directivele pe care le dădea trupelor erau lipsite de relevanță militară, constând în general din îndemnuri exclamative: „Frontul sudic, veniți-vă În fire!”, „înconjurați-i!”, „Pe cai, proletari!”, „Nu vă faceți de râs!”, „Nu pierdeți timpul!”, „Repet, nu pierdeți timpul” – şi altele asemănătoare. Aşa cum se va vedea în continuare, a introdus în armată o disciplină draconică, vecină cu teroarea.

În ceea ce priveşte contribuția lui Lenin la conducerea armatei, ea s-a limitat în linii mari la trimiterea de mesaje alarmiste comisarilor militari şi comandanților, cărora li se cerea fie să mențină pozițiile cu orice preț, „până la ultima picătură de sânge”, fie să atace şi să izbească duşmanul – altfel Revoluția ar fi fost pierdută. În plus, liderul bolşevic nu obosea niciodată să adreseze ofițerilor îndemnul de a teroriza populația civilă. „încercați să pedepsiți Letonia şi Estonia prin mijloace militare”, sugera el adjunctului lui Troțki, „de exemplu… străpungeți frontiera fie şi numai pe distanță de o verstă şi spânzurați 100 ori 1000 de funcționari sau bogătaşi.”

În februarie 1920, a amenințat că va ordona măcelărirea întregii populații a orașelor Maikop şi Groznîi, în cazul în care câmpurile de extracție petrolieră din zonă ar fi fost sabotate. La 30 august 1918 – cu câteva ore înainte de a fi el însuşi împuşcat aproape mortal – Lenin îi scria lui Troțki, referindu-se la prestația slabă a trupelor roşii din regiunea Kazan, că nu ar fi fost poate o idee rea să fie împuşcat Vațetis, comandantul frontului estic, în caz de „întârziere prelungită sau eşec". Era vorba de acelaşi Vațetis care cu două luni înainte îl salvase pe Lenin şi guvernul lui de revolta socialist-revoluționarilor de stânga.

Armata Roşie avea probleme grave de moral, lucru reflectat de numărul mare de dezertări.{40} Între lunile octombrie 1918 şi aprilie 1919, circa un milion de persoane nu au răspuns ordinelor de recrutare. Numărul dezertărilor între iunie 1919 şi iunie 1920 este estimat de surse comuniste la 2,6 milioane; în a doua jumătate a anului 1919, numărul soldaților dezertori într-o singură lună era mai mare decât efectivul total al Armatei Albe de Voluntari. Pedepsele pentru dezertare erau foarte aspre, dar se pare că nu au fost aplicate în mod riguros, pentru că altfel mai mult de jumătate din efectivele Armatei Roşii ar fi fost exterminate. Mulți dintre dezertori erau pur şi simplu trimişi înapoi la unități. În ultimele şase luni ale lui 1919 au fost executați 612 militari; în 1921, după încheierea războiului civil, când operațiunile militare erau îndreptate în cea mai mare parte împotriva grupurilor de țărani răzvrătiți, numărul execuțiilor s-a ridicat la 4337.

Un alt semn al lipsei de loialitate şi al moralului scăzut cu care se confruntau bolşevicii îl constituie măsurile de o severitate ieşită din comun luate în cadrul Armatei Roşii. Iată cum le justifica Troțki, inițiatorul lor:

> Nu se poate construi o armată fără a face uz de represiune. Masele nu pot fi convinse să meargă la moarte, dacă ofițerii aflați

la comanda lor nu au la dispoziție argumentul pedepsei capitale. Atâta timp cât maimuțele fără coadă numite oameni, mândre de tehnologia lor, vor construi arme şi vor duce războaie, comandanții vor trebui să poată pune soldații în fața alternativei: moarte posibilă pe front sau moarte sigură în spatele frontului.

Măsurile cele mai aspre îi vizau pe ofițeri: familiile lor erau considerate ostatice, ei înşişi riscând să fie împuşcați după o procedură sumară, pe baza unor simple suspiciuni. În august 1918, Troțki a ordonat ca în caz de retragere „nejustificată" comisarul de front să fie executat primul, urmat de comandantul militar. Recruții erau şi ei supuşi unor măsuri punitive extreme. La intrarea în serviciul activ, li se aducea la cunoştință că oricare din camarazii lor puteau, ba chiar aveau datoria să îi împuşte pe loc, dacă părăseau lupta, nu îndeplineau ordinele sau se plângeau de lipsa hranei.

Pentru a pune în practică tactica „moarte posibilă pe front, moarte sigură în spatele frontului", Troțki a organizat „detaşamente preventive", alcătuite din militari de încredere, în majoritate comunişti, care să patruleze drumurile din imediata apropiere a frontului. Măsurile luate le întreceau în severitate chiar şi pe cele care funcționau în armata țaristă în epoca iobăgiei. Ele nu aveau echivalent în tabăra Albilor; prizonierii şi dezertorii din Armata Roşie erau uimiți de lipsa de strictețe a disciplinei în rândul trupelor inamice.

Pedepselor li se adăuga o propagandă neobosită. Trenuri speciale parcurgeau în permanență zona frontului, distribuind manifeste. Tipografiile produceau afişe şi ziare destinate trupelor. Obiectivul acestor eforturi era de a-i convinge pe soldați că victoria Albilor ar fi însemnat restaurarea monarhiei, reîntoarcerea marilor proprietari şi uciderea în masă a muncitorilor.

Deşi gradul de implicare a aşa-zişilor „intervenționişti străini" în războiul civil este de obicei supraestimat până la exagerare, desfăşurarea războiului nu poate fi bine

înțeleasă fără luarea în considerare a acestui factor. Dacă Albii nu ar fi primit asistență militară, în special din partea britanicilor, victoria Armatei Roşii ar fi fost mult mai rapidă. Pe de altă parte, trebuie să notăm două lucruri. În primul rând, nu a existat o acțiune străină concertată pe teritoriul Rusiei; fiecare țară şi-a urmărit propriile obiective, adesea contradictorii, sub influența diferitelor grupuri de interese din interior, unele sprijinind ideea intervenției, altele respingând-o. În al doilea rând, puterile străine, cu excepția Marii Britanii în 1919, nu şi-au propus să răstoarne guvernul bolşevic. În primul an de război civil, ele nu au intervenit decât pentru a reactiva frontul din Răsărit – cu sprijinul bolşevicilor, dacă s-ar fi putut, sau, la nevoie, fără ei. În cel de-al doilea an, decisiv, când pe frontul de vest armele tăcuseră deja, intervenția nu a mai avut un obiectiv precis. Statele Unite şi Franța au renunțat la orice implicare. Japonezii au rămas pe loc: au făcut-o nu pentru a lupta împotriva Armatei Roşii, ci cu intenția de a cuceri aşa-zisele „provincii maritime" ale Rusiei. Singurii care au continuat să se implice au fost englezii, care au acordat sprijin armatelor albe până în toamna anului 1919. Acțiunea englezilor a fost în mare parte rezultatul eforturilor politice ale unui singur om: Winston Churchill, unul dintre puținii oameni de stat europeni care înțelegea urmările pe care o victorie a comuniştilor le-ar fi avut asupra Marii Britanii şi a păcii în lume. Să nu uităm, în fine, că războiul civil din Rusia a fost un conflict fratricid; în timp ce ruşii au pierdut milioane de soldați şi civili, englezii, singurii dintre Aliați care au participat la lupte pe teritoriul Rusiei, nu au înregistrat mai mult de 400 de victime.{41}

Personajul cheie al intervenției aliate a fost primul ministru britanic, David Lloyd George, acționând de comun acord cu preşedintele american, Woodrow Wilson. În memoriile sale, Lloyd George scria:

> Eram dispus să tratez cu sovietele considerându-le guvernul *de facto* al Rusiei. La fel şi Preşedintele Wilson. Dar ştiam amândoi că nu-i puteam convinge nici pe colegii noştri din Congres, nici opinia publică din ţările noastre, care era speriată de violenţele bolşevicilor şi se temea de extinderea lor.

Afirmaţiile lui Lloyd George sunt adevărate, însă motivaţiile şi elementele care l-au influenţat sunt mai diverse şi mai complicate decât lasă să se înţeleagă.

Primul ministru a trebuit să facă faţă unor presiuni provenite din direcţii opuse ale spectrului politic. Purtătorul de cuvânt al conservatorilor în această privinţă, Churchill, dorea nici mai mult nici mai puţin decât un soi de cruciadă internaţională pentru înlăturarea bolşevicilor. Fiind şeful unui cabinet de coaliţie, liberalul Lloyd George nu putea ignora opinia lui Churchill, în acelaşi timp, premierul britanic se confrunta cu opoziţia crescândă a Partidului Laburist şi a Congresului Sindicatelor faţă de ideea unei intervenţii în Rusia, intervenţie pe care acestea o considerau în ultimă instanţă îndreptată împotriva lor. Lloyd George a trebuit prin urmare să găsească o formulă de compromis: Marea Britanie a intervenit, dar fără prea multă convingere, retrăgându-se de îndată ce s-a ivit o ocazie onorabilă.

Lloyd George şi-a justificat reticenţa de a oferi Albilor sprijin efectiv şi recunoaştere diplomatică cu argumentele că experienţa Revoluţiei franceze demonstrase inutilitatea încercărilor de a pune capăt unei revoluţii prin forţa armelor, că bolşevicii aveau să fie înlăturaţi cu siguranţă de la putere de forţe interne dacă nu reuşeau să câştige sprijin popular şi că menţinerea lor la putere se explica tocmai prin existenţa unui astfel de sprijin popular. Primul ministru avea însă argumente şi mai puternice împotriva unei intervenţii în favoarea Albilor, în primul rând acela că regimul bolşevic reprezenta pentru Marea Britanie o ameninţare mai mică decât o eventuală revenire a Rusiei la statutul

de dinainte de război. Iată de ce, în decembrie 1918, el îşi afirma în faţa cabinetului de război convingerea că Rusia bolşevică „nu este în niciun caz la fel de periculoasă pe cât era vechiul Imperiu Rus, cu reprezentanţii săi oficiali agresivi şi milioanele de soldaţi pe care îi avea la dispoziţie". Un an mai târziu, Lloyd George avea să exprime o opinie similară în mod public. Argumentaţia lui semăna cu aceea avansată în 1918 de partizanii germani ai unei politici pro-bolşevice şi cu aceea susţinută ulterior de preşedintele Republicii Poloneze, Josef Pilsudski. Preşedintele Wilson împărtăşea aceleaşi sentimente, motivate mai degrabă de anumite prejudecăţi decât de o evaluare corectă a situaţiei reale din Rusia.

Lloyd George şi Woodrow Wilson au încercat într-o primă fază să aducă cele două tabere aflate în conflict la masa negocierilor. Convingerea lor era că revenirea Rusiei la stabilitate reprezenta o condiţie indispensabilă pentru trasarea noilor graniţe în Europa răsăriteană şi, cu atât mai mult, pentru realizarea unei păci durabile. William Bullitt, diplomat american de circumstanţă, trimis în martie 1919 la Moscova cu misiunea secretă de a media o înţelegere, nu a reuşit să îşi atingă obiectivul. În timp ce guvernul bolşevic s-a arătat dispus să accepte un armistiţiu, din dorinţa de a evita un atac previzibil din partea Aliaţilor, liderii albi au respins din start orice propunere. A eşuat de asemenea şi încercarea de convocare a unei conferinţe de pace, care urma să se desfăşoare pe insula Prinkipo din apropierea Constantinopolelui. Lloyd George s-a văzut de aceea nevoit să accepte, după multe ezitări, ideea unei intervenţii. Condiţiile în care urma să aibă loc intervenţia au fost expuse de primul ministru britanic la începutul lui 1919:

„1. Nu vor exista încercări de cucerire a Rusiei prin forţa armelor.
2. Sprijinul nostru va continua doar atâta vreme cât există

certitudinea că în regiunile controlate de Denikin şi Kolceak populaţia nutreşte sentimente antibolşevice.
3. Trupele antibolşevice nu vor fi folosite spre a reinstaura vechiul regim ţarist... [şi] a impune din nou ţărănimii sistemul feudal (!) de proprietate asupra pământului."

Ajutorul Marii Britanii a constat în esenţă în furnizarea de material şi instructori militari, principalul beneficiar fiind amiralul Kolceak. Unităţile engleze au sprijinit în mod ocazional trupele albe, prin atacarea unor obiective navale ale Armatei Roşii şi prin acţiunea unui mic număr de tancuri de asalt şi avioane de recunoaştere. În toamna anului 1919, experţii britanici estimau valoarea totală a asistenţei acordate albilor la 100 de milioane de lire sterline (500 de milioane de dolari), evaluare considerată de Churchill drept exagerată, dat fiind că ajutorul britanic ar fi constat mai ales în materiale care, devenite inutile după încheierea primului război mondial, aveau o valoare financiară redusă.

Churchill era – nu doar în Anglia, ci şi în Europa – cel mai fervent sprijinitor al ideii unei intervenţii militare. Omul politic britanic ajunsese la concluzia că primul război mondial inaugurase o nouă eră în istorie, în care conflictele şi interesele de ordin naţional aveau să piardă teren în faţa unor conflicte şi interese supranaţionale şi ideologice. Această convingere i-a permis să sesizeze implicaţiile apariţiei comunismului şi apoi a naţional-socialismului, mai rapid şi cu mai multă claritate decât oricare alt politician. Comunismul reprezenta pentru Churchill răul în stare pură, o forţă satanică. Cauza Armatelor Albe era pentru el şi cauza Angliei. În septembrie 1919, când Marea Britanie era pe punctul de a-i abandona pe Albi, Churchill scria:

Ar fi o iluzie să credem că în toate aceste luni am luptat pentru cauza ruşilor care se împotrivesc bolşevismului. Dimpotrivă, ei sunt aceia care au luptat pentru cauza noastră. Adevărul acesta

va deveni dureros de limpede pentru noi în momentul în care ei vor fi fost zdrobiți şi în care bolşevicii vor pune stăpânire pe vastele teritorii ale fostului Imperiu Rus.

Îngrijorarea lui Churchill cu privire la triumful comunismului în Rusia era motivată de considerente geopolitice. Discipol al lui H. J. Mackinder, fondatorul geopoliticii, politicianul britanic se temea că o eventuală intrare a zonei centrale a Eurasiei sub controlul comuniştilor ruşi le-ar fi deschis acestora calea spre o hegemonie mondială, mai ales dacă şi-ar fi unit forțele cu Germania şi Japonia:

Dacă noi abandonăm Rusia, trebuie să fim conştienți că Germania şi Japonia nu o vor face. Noile state care sunt pe cale să apară în estul Europei vor fi strivite între Rusia bolşevică şi Germania. Prin influența pe care o va avea asupra Rusiei, Germania va câştiga mult mai mult decât a pierdut în colonii şi în provinciile ei vestice. La cealaltă extremă a căii ferate transsiberiene, Japonia va ajunge fără îndoială la o soluție asemănătoare. În cinci ani, sau poate chiar mai curând, vom realiza că rodul victoriilor noastre a fost irosit la Conferința de Pace, că Liga Națiunilor e o caricatură neputincioasă, că Germania va fi mai puternică decât oricând şi că interesele britanice în India vor fi afectate în mod primejdios. După toate triumfurile, vom fi ajuns să părăsim câmpul de luptă umiliți şi înfrânți.

Churchill nu avea însă sprijinitori printre membrii cabinetului şi avertismentele nu i-au fost luate în seamă. De altfel, deşi temerile şi previziunile lui erau justificate, soluția pe care o propunea – o intervenție militară masivă, preferabil cu participare internațională – era complet nerealistă, dată fiind starea de epuizare a Europei după război.

Poziția Franței față de Rusia era mai puțin complicată. Două erau obiectivele care o dictau: prevenirea unei apropieri între ruşi şi germani şi obținerea de compensații pentru pierderile uriaşe suferite de francezi în urma retragerii ruşilor din război

şi a exproprierilor bolşevice. Franța nu credea într-o victorie a Albilor. Mareşalul Foch, comandantul şef al forțelor aliate în 1918, explica acest scepticism al țării sale, afirmând că nu acordă „nicio importanță armatei lui Denikin, fiindcă armatele nu există prin ele însele… Orice armată trebuie să aibă în spate un guvern, o legislație, un stat organizat. Mai bine un guvern fără armată decât o armată fără guvern" Deşi Franța nutrea o ostilitate inflexibilă față de conducătorii de la Kremlin, nu a făcut aproape nimic pentru a-i ajuta pe adversarii acestora. Mica forță multinațională pe care a trimis-o în sudul Rusiei în martie 1919 a fost evacuată la scurt timp, în urma atacurilor suferite din partea bandelor ucrainene aliate cu unități ale Armatei Roşii. În loc să intervină în Rusia, Franța şi-a concentrat eforturile în direcția izolării ruşilor de Germania, printr-un „zid" de state prietene al cărui pilon principal era Polonia.

Statele Unite au intervenit în 1918, după multe ezitări şi la presiunile britanicilor, în parte pentru a preveni căderea în mâinile germanilor a furniturilor militare expediate în porturile ruse din nord, pentru a ajuta la evacuarea Legiunii Cehoslovace, dar şi pentru a-i împiedica pe japonezi să se instaleze în Siberia Orientală. Trupele americane nu s-au angajat în lupte pe teritoriul Rusiei.

Japonia, care debarcase forțe la Vladivostok sub pretextul protejării propriilor cetățeni şi al întăririi forțelor aliate de pe frontul de est, urmărea obiective pur expansioniste. Japonezii nu au făcut nimic pentru a-l ajuta pe Kolceak – mai mult, s-au străduit să-i îngreuneze situația, fiindcă în eventualitatea unei victorii a amiralului, trupele lor ar fi trebuit să se retragă. Forțele japoneze colaborau cu şefii militari cazaci, care terorizau populația din Orientul îndepărtat, vizând menținerea regiunii în afara controlului armatelor lui Kolceak.

În primăvara anului 1919 Kolceak a trecut la o ofensivă decisivă în direcția fluviului Volga. Şansele de succes erau în mare parte compromise de calitatea slabă a comandamentului şi de lipsa de organizare care domnea în spatele frontului. Kolceak s-a dovedit a fi un administrator dezastruos. Un stat major supradimensionat, alcătuit din cei 2000 de ofițeri încartiruiți la Omsk, redacta planurile de operațiuni pentru o armată de 140.000 de oameni. Proviziile destinate frontului erau în mod constant deturnate; unele unități primeau rații de trei ori mai mari decât le-ar fi dat dreptul efectivele lor reale. Uniforme britanice şi alte bunuri erau furate şi valorificate. Speculanții vindeau arme şi muniție inamicului. Anumite spirite ironice din Omsk îl botezaseră pe generalul Alfred Knox, şeful misiunii militare britanice, Intendent General al Armatei Roşii; Knox a primit chiar la un moment dat o falsă scrisoare din partea lui Troțki, provenind de la aceiaşi glumeți, în care i se adresau mulțumiri pentru ajutorul dat la echiparea Armatei Roşii. Nimeni nu se preocupa de soarta populației civile. În octombrie 1919, când armata condusă de el se afla deja în pragul dezmembrării, Kolceak îi spunea unuia din colaboratorii lui civili, care îl îndemna să acorde mai multă atenție aspectelor politice:

> Ştiți bine că legile civililor dumneavoastră mi se par inutile... Mi-am fixat un țel măreț: acela de a zdrobi Armata Roşie. Sunt comandantul şef al armatei şi reformele nu mă interesează. Redactați doar acele legi care ne sunt necesare în acest moment şi lăsați restul pe seama Adunării Constituante.

Ofensiva amiralului Kolceak a înregistrat la început succese remarcabile. Trupele Armatei Roşii nu aveau spirit combatant şi erau afectate de propaganda Albilor şi revoltele țărăneşti din spatele frontului. Roşii se aflau în plus în inferioritate numerică, din cauză că Moscova, care anticipa debarcări aliate masive la Marea Neagră,

neglija frontul de est. Spre jumătatea lui aprilie, trupele albe se aflau la mai puțin de 100 de kilometri de Volga, după ce în numai câteva săptămâni cuceriseră un teritoriu cu o suprafață de 300.000 km^2 şi o populație de peste 5 milioane de locuitori.

Comandamentul Armatei Roşii, realizând greşeala pe care o comitea, şi-a schimbat tactica, acordând prioritate maximă frontului de est. În zonă au început să fie trimise întăriri masive, astfel încât în iunie forțele roşii au devenit superioare numeric, continuând să crească în lunile care au urmat.

Kolceak a decis în acest moment să obțină din partea Aliaților recunoaşterea lui ca reprezentant legitim al statului rus, conştient că populația ar fi avut mai multă încredere într-o autoritate sprijinită de puterile învingătoare din primul război mondial. (La fel se întâmplase în 1918, când, sub impresia că bolşevicii ar fi fost sprijiniți de Germania, adversarii lor au fost puternic descurajați.) Consiliul Suprem Aliat i-a impus amiralului o serie de condiții, printre care şi asumarea datoriilor externe ale Rusiei. Kolceak a acceptat aproape toate condițiile, mergând până la recunoaşterea „angajamentelor şi decretelor" fostului Guvern Provizoriu. Sprijinul a întârziat totuşi să vină, în mare măsură din cauză că preşedintele Wilson, care în problemele privitoare la Rusia se baza pe opiniile lui Kerenski, inamic al Albilor, nu credea în intențiile democratice ale amiralului. Când, la mijlocul lunii iunie, Consiliul Suprem Aliat s-a întrunit la Paris pentru a lua o decizie în privința lui Kolceak, armatele acestuia băteau deja în retragere. Ofensiva lor s-a împotmolit definitiv, iar recunoaşterea internațională nu avea să mai vină niciodată.

În primăvara lui 1919, când Kolceak era încă în plină glorie, Armata de Voluntari se găsea blocată în inima teritoriilor cazace. Denikin plănuise să atace oraşele Țarițân şi Astrahan, pentru a face joncțiunea cu

Kolceak. Planurile au trebuit însă abandonate, după ce în martie şi aprilie Armata Roşie a străpuns liniile cazacilor, ameninţând regiunea Donului, în care era desfăşurată Armata de Voluntari. La 12 martie frontul de sud al Armatei Roşii a primit ordinul de a ataca Dombas-ul şi a izgoni trupele albe din zonă. Aşa cum a ieşit recent la iveală, Armata Roşie avea însă şi alt obiectiv, acela de a-i „lichida" pe cazaci. O directivă secretă venită de la Moscova cerea

> anihilarea totală, rapidă şi definitivă a căzăcimii ca entitate economică de sine stătătoare, distrugerea bazelor ei economice, exterminarea fizică a oficialilor şi ofiţerilor ei, ca şi a elitei cazace.

Troţki a ordonat „extirparea cuiburilor de trădători fără onoare şi renegaţi... Aceşti Câini trebuie exterminaţi." Folosirea verbului „a extermina" cu referire la un întreg grup social şi etnic anticipa un gen de acţiune cunoscută mai târziu sub numele de genocid. Programul iniţiat de Troţki avea să fie pus în aplicare după încheierea războiului civil, între anii 1920 şi 1921.

Denikin era pus în faţa unei dileme dureroase: fie abandona Dombas-ul şi se alătura lui Kolceak, fie renunţa la joncţiunea cu trupele lui Kolceak şi salva Dombas-ul. În cele din urmă a ales cea de-a doua variantă, trecând peste opoziţia unora din ofiţerii lui superiori, inclusiv a generalului Piotr Vranghel, comandantul Armatei Caucaziene – poate cel mai capabil dintre ofiţerii albi. Armata a fost împărţită în două: o mică forţă condusă de Vranghel urma să cucerească oraşul Ţariţân, în timp ce grosul armatei trebuia să apere Dombas-ul.

Decizia lui Denikin avea să fie criticată ulterior, pentru că generalul ratase în acest fel pentru a doua oară şansa de a face joncţiunea cu forţele lui Kolceak. Când, la sfârşitul lui iunie, Vranghel a reuşit să cucerească Ţariţân-ul în urma unei campanii strălucite,

trupele lui Kolceak se aflau deja în retragere şi joncțiunea nu mai avea nicio şansă de succes. Voluntarii au obținut la rândul lor victorii spectaculoase în Dombas, înaintând apoi în Ucraina şi capturând în iunie oraşele Harkov şi Ekaterinoslav.

Contraofensiva roşie în est a fost lansată la sfârşitul lunii aprilie prin atacarea localității Ufa, care avea să cadă la 9 iunie. Armata Roşie şi-a continuat înaintarea spre est. Soarta bătăliei a cunoscut o cotitură decisivă la sfârşitul lui iunie, când Armata a V-a Roşie a reuşit să treacă dincolo de Urali, singura barieră naturală din regiune. Comandantul ei, Mihail Tuhacevski, era un aristocrat în vârstă de numai douăzeci şi şapte de ani, fost ofițer al regimentului de gardă Semenovski, unitatea de elită a armatei țariste. În fața înaintării Armatei Roşii la est de Urali – la sfârşitul lui iulie, oraşul Celiabinsk a fost cucerit –, frontul central al Albilor a cedat, trupele de pe flancurile drept şi stâng fiind retrase. Ofensiva amiralului Kolceak a fost respinsă. Ştirea i-a descurajat pe sprijinitorii lui englezi. Aflând despre căderea Celiabinskului, lordul Curzon, ministrul de externe britanic, nota: „O cauză pierdută." Armata siberiană, în ciuda acțiunilor curajoase ale ariergardei, nu a mai putut opri ofensiva trupelor roşii, fiind împinsă treptat spre Omsk. În timp ce Albii nu mai aveau oameni pentru a compensa pierderile suferite, Armata Roşie dispunea acum de rezerve practic inepuizabile.

Centrul de greutate al războiului civil s-a mutat spre sud, unde Denikin părea să înainteze în mod irezistibil, dând lovitură după lovitură Armatei Roşii şi ocupând cea mai mare parte a Ucrainei.

Sosit în Țarițân la scurt timp după cucerirea oraşului, Denikin şi-a convocat statul major pentru a pune la punct planul viitoarei campanii. La 3 iulie 1919 generalul emitea ordinul cu numărul 08878, mai cunoscut sub numele de Directiva Moscova. Ea stabilea ca obiectiv imediat şi final cucerirea capitalei, care avea

să fie realizată printr-un atac pe trei fronturi. Vranghel, conducând Armata Caucaziană în flancul drept, urma să înainteze spre Moscova dinspre nord-est. Cazacii de pe Don țineau frontul central. Principala forță, alcătuită din Armata de Voluntari, alte unități căzăceşti şi trupe de recruți aveau să se îndrepte spre Moscova urmând drumul cel mai scurt, pe direcția Kursk, Orel, Tuia. Vranghel a criticat din nou dispunerea forțelor, susținând că efortul principal trebuia concentrat în sectorul lui. După mărturiile lui Vranghel, Denikin ar fi reacționat la sugestia lui spunând: „înțeleg că vrei să fii primul care să pună piciorul în Moscova!"

Planul era construit pe principiul „totul sau nimic". Exagerat de prudentul Denikin nu mai avea de astă dată de ales, fiindcă Armata Roşie înainta cu paşi uriaşi, iar sprijinul englezilor avea să înceteze înainte de venirea iernii. La data emiterii Directivei Moscova, forțele din sud ale Armatei Roşii numărau 180 000 de oameni, în timp ce efectivele lui Denikin se ridicau la numai 85 000. În cursul bătăliilor decisive din octombrie-noiembrie, Armata Roşie a primit întăriri de încă 60 000 de soldați.

Campaniile care au urmat au fost marcate de o brutalitate ieşită din comun. Ofițerii albi căzuți prizonieri erau adesea torturați. Într-una dintre operațiuni, comandantul şef al Armatei Roşii, S. S. Kamenev, a ordonat „să nu se ia niciun prizonier". Albii i-au executat şi ei pe mulți dintre comandanții şi comisarii capturați, dar nu există dovezi că ar fi recurs la tortură.

Armatele lui Denikin şi-au continuat înaintarea în tot cursul lunilor august şi septembrie. În avangardă se găseau diviziile de voluntari, care la 20 septembrie au reuşit să cucerească oraşul Kursk. Însă, pe măsură ce se lărgea, frontul Albilor devenea din ce în ce mai subțire. Desfăşurat pe o distanță de 1000 de kilometri, el se sprijinea la capătul vestic în Kiev şi la cel estic în

Țarițân, vârful fiind reprezentat de Kursk. Era extrem de permeabil: un istoric îl descria ca „un număr de patrule legând între ele rare coloane de trupe lipsite de rezerve". Singurul sector cu acoperire compactă era cel din nord, unde 10.000 de soldați controlau un front cu lățimea de doisprezece kilometri. Rolul lor era să facă străpungerea şi să cucerească Moscova.

Deşi conducătorii Albilor încercau să evite răspunderile politice, amânându-le până după obținerea victoriei, existau şi probleme care trebuiau rezolvate fără întârziere. Cea mai importantă era statutul provinciilor de graniță, dintre care cea mai mare parte se declaraseră independente în 1917 şi 1918. Generalii albi se pronunțau pentru restaurarea Imperiului. Sloganul lor era „Rusia unică şi indivizibilă", cu motivația, exprimată printre alții de Denikin, că nimeni nu ar fi vrut să-şi dea viața în luptă pentru o Rusie federală. De fiecare dată când erau îndemnați să recunoască independența fostelor provincii, conducătorii Albilor se eschivau, afirmând că nu aveau autoritatea de a lipsi statul rus de teritoriile sale şi lăsând rezolvarea problemei pe seama viitoarei Adunări Constituante. Această politică avea să îi coste scump.

Popoarele care profitaseră cel mai mult – politic vorbind – de pe urma tulburărilor din Rusia, proclamându-şi suveranitatea, erau polonezii şi finlandezii.

Dintre toți oamenii de stat din Europa, liderul polonez Pilsudski îi cunoştea cel mai bine pe ruşi, mai ales pe socialiştii în rândul cărora activase în tinerețe. În 1887, Pilsudski fusese arestat şi deportat în Siberia pentru participare la complotul împotriva lui Alexandru al III-lea, acelaşi complot care îl costase viața pe fratele lui Lenin. Politicianul polonez era perfect conştient că țara sa avea şansa unică de a-şi afirma independența acum, când inamicii ei tradiționali, Germania şi Rusia, erau

puternic slăbiți – primul, din cauza pierderii războiului, cel de-al doilea, ca urmare a Revoluției. Pentru Pilsudski era de asemenea evident că, mai devreme sau mai târziu, cel două mari puteri aveau să se refacă şi să amenințe din nou Polonia. Pentru a consolida şansele de viitor ale țării sale, voia să împingă cât mai mult spre est granițele Poloniei şi să creeze între ea şi Rusia un zid protector de state tampon. După exemplul Franței, care vedea în Polonia pivotul securității ei la est de Germania, Pilsudski considera că o Ucrainã independentă ar fi reprezentat elementul de bază al securității Poloniei în fața amenințării ruse.

Pilsudski l-a abordat pe Denikin în legătură cu viitorul Poloniei. Răspunsurile pe care le-a primit de la general nu l-au satisfăcut. Personal, comandantul Albilor şi consilierii lui politici erau gata să recunoască independența Poloniei, însă numai în granițele aşa-zisei „Polonii a Congresului", create în urma Congresului de la Viena din 1815 şi cuprinzând Varşovia şi provinciile imediat învecinate. Chiar şi acest stat polonez trunchiat ar fi trebuit să aştepte, pentru a fi recunoscut oficial, o decizie a viitoarei Adunări Constituante. Pilsudski a ajuns la concluzia că, din punctul de vedere al intereselor poloneze, câştigarea războiului civil de către bolşevici ar fi reprezentat un rău mai mic decât o eventuală victorie a Albilor, dat fiind că aceasta din urmă avea toate şansele să conducă la restaurarea unui Imperiu Rus cu o poziție naționalistă şi expansionistă.

Implicarea polonezilor în războiul civil din Rusia nu era cu totul lipsită de importanță, dat fiind că trupele poloneze, care pătrunseseră în 1919 pe o distanță de câteva sute de kilometri în Bielorusia şi Ucraina, puteau înclina balanța de forțe de o parte sau de cealaltă. Denikin, care în vara lui 1919 era destul de încrezător în victorie, nu se simțea presat să accepte cererile de recunoaştere a independenței şi a granițelor statului polonez. Pe de altă parte, Denikin spera că ostilitatea

față de bolşevism avea să îl facă oricum pe Pilsudski să se situeze de partea cauzei albe. Guvernul comunist în schimb, angajat într-o luptă pentru supraviețuire şi neinteresat de nişte frontiere care urmau să dispară în mod inevitabil în vâltoarea aşteptatei revoluții mondiale, era gata să facă orice concesii pentru a se asigura de neutralitatea Poloniei în războiul civil din Rusia.

Folosind ca emisar un comunist polonez, Moscova şi Varşovia au inițiat la mijlocul lunii iulie 1919 negocieri secrete, sub paravanul unor discuții vizând schimbul de prizonieri. Convorbirile s-au referit în realitate la frontiera dintre cele două țări şi la disponibilitatea Poloniei de a nu îl sprijini pe Denikin, în schimbul unui aranjament satisfăcător privitor la granițe. Negociatorul comunist a dat asigurări că Moscova va recunoaşte frontierele în varianta dorită de polonezi. Pentru Pilsudski promisiunea s-a dovedit suficientă. La indicația lui, spre sfârşitul lunii octombrie 1919, reprezentantul polonez la negocieri i-a comunicat omologului său rus: „Vrem ca Denikin să fie înfrânt. Trimiteți-vă regimentele împotriva lui Denikin şi Iudenici. Nu vă vom ataca.” Respectându-şi angajamentul, forțele poloneze desfăşurate în spatele trupelor bolşevice nu s-au mişcat, în timp ce roşii şi albii erau angajați într-o luptă decisivă în vestul Ucrainei. Promisiunea lui Pilsudski de a nu interveni a oferit Armatei Roşii un avantaj de neprețuit, permițându-i să retragă 43.000 de oameni de pe frontul polonez şi să îi trimită împotriva lui Denikin. Pilsudski avea ulterior să se laude că pasivitatea trupelor poloneze decisese soarta războiului civil. Denikin şi Tuhacevski au confirmat această evaluare. Pe de altă parte, Pilsudski pregătea atacarea bolşevicilor imediat ce Denikin ar fi fost învins.

Refuzul Albilor de a recunoaşte independența Finlandei a avut un efect la fel de dezastruos asupra operațiunilor din nord-vest, unde o mică armată

comandată de generalul N. N. Iudenici era pe punctul de a cuceri Petrograd-ul. Finlanda îşi proclamase independența la 4 noiembrie 1917 (stil nou). Guvernul lui Lenin a recunoscut rapid suveranitatea Finlandei şi a pus la cale, la fel de rapid, o lovitură de forță împotriva guvernului ei, folosindu-se de garnizoana rusă din Helsinki şi de comuniştii finlandezi. Generalul finlandez Carl Mannerheim a organizat rezistența națională împotriva ruşilor, reuşind să îi izgonească pe comuniști din nordul țării, nu însă şi din regiunea sudică, unde se afla capitala. În aprilie 1918, ignorând obiecțiile lui Mannerheim, germanii au debarcat trupe în Finlanda şi au pus capăt rebeliunii comuniste.

Iudenici, care crease cu sprijinul englezilor o mică armată de voluntari albi în Estonia, le-a cerut la începutul lui 1919 finlandezilor să i se alăture sau – cel puțin – să îi permită să atace Petrograd-ul pe calea cea mai scurtă, peste Istmul Karelic. Mannerheim a ezitat să îşi dea acordul, în parte pentru că englezii, asemeni altor aliați, nu dădeau semne clare că ar fi avut intenția de a-l sprijini pe Iudenici, dar mai ales fiindcă amiralul Kolceak, superiorul lui Iudenici, refuza să recunoască independența Finlandei. Atunci când, din proprie inițiativă, Iudenici a făcut acest lucru,

Kolceak l-a dezavuat. Ca urmare, finlandezii au refuzat să-i permită lui Iudenici să atace Petrograd-ul de pe teritoriul lor, obligându-l astfel să-şi lanseze ofensiva dinspre Estonia, ceea ce i-a îngreunat foarte mult eforturile.

Recunoaşterea independenței Finlandei ar fi fost aproape o formalitate, dat fiind că aceasta se considera deja un stat pe deplin suveran, recunoscut ca atare de mai multe puteri, printre care Franța, Germania şi Rusia Sovietică. Era o dovadă în plus a lipsei de simț politic a generalilor albi, preocupați în mod exclusiv de operațiunile militare.

Prăbuşirea lui Kolceak a fost o pilulă amară pentru

micul grup de politicieni britanici favorabili intervenției, care îşi puseseră toate speranțele în amiral. Lloyd George, care acceptase intervenția fără a fi crezut în utilitatea ei, şi-a exprimat în mod public scepticismul față de ideea unui sprijin continuu acordat Albilor. „Dacă Denikin ar avea cu adevărat poporul în spatele lui", spunea el, „bolşevicii nu ar putea niciodată să îl învingă" – ca şi cum succesul militar ar fi fost o expresie a voinței populare. La începutul lui august 1919, cabinetul de război britanic a decis să îi ofere lui Denikin un „ultim sprijin", alcătuit în cea mai mare parte din bunuri „nevandabile". Generalul urma să fie avertizat că asistența britanică avea să se oprească aici – asta într-un moment în care Denikin era mai aproape ca oricând de victorie. La 7 octombrie, în timp ce Armata de Voluntari înainta spre Orei, oraş aflat la 300 de kilometri de Moscova, iar Iudenici se pregătea să atace Petrograd-ul, cabinetul britanic a stabilit „contribuția finală pentru generalul Denikin", în valoare totală de 14 milioane de lire sterline (70 de milioane de dolari), din care 11 milioane reprezentau materiale rămase din război.

Sămânța trădării fusese semănată. După înfrângerea lui Kolceak, Marea Britanie şi-a pierdut orice interes pentru intervenție, cabinetul englez căutând modalități de a se retrage din Rusia. Nu mai exista nicio îndoială că, de îndată ce avea să sufere primele eşecuri în ofensiva împotriva Moscovei, Denikin urma să fie abandonat.

Războiul civil a fost însoțit de pogromuri teribile în teritoriile ucrainene de pe malul apusean al Niprului. Evreii nu mai suferiseră asemenea persecuții de la mijlocul secolului al XVII-lea, când Ucraina fusese invadată de cazacii răsculați împotriva polonezilor. Era un preludiu la genocidul pe care germanii aveau să îl săvârşească un sfert de secol mai târziu.

Cu excepția unei minorități alcătuite din cei cu studii superioare şi din deținătorii unor averi considerabile, populația evreiască a Imperiului Rus nu putea locui decât în anumite oraşe, cele aflate pe lista aşa-zisei „Limite de Stabilire", într-o zonă circumscrisă fostelor provincii ale statului polono-lituanian, obținute de Rusia în urma împărțirilor teritoriale din secolul al XVIII-lea. În această regiune-ghetou, evreii erau înscrişi în registrele de stare civilă ca orăşeni (*burgheri*), cei mai mulți dintre ei fiind nevoiți să trăiască din activități comerciale şi meşteşugăreşti. Din cauza sporului lor demografic neobişnuit de ridicat, evreii ruşi s-au văzut puşi într-o situație economică din ce în ce mai dificilă, mulți emigrând în restul Europei şi în America. Pentru cei rămaşi, posibilitatea de a desfăşura activități altele decât cele comerciale era exclusă (evreii nu puteau face parte din administrația statului sau din corpul ofițeresc) sau puternic limitată (prin aplicarea la admiterea în universități a unui *numerus clausus*, de exemplu). Ca urmare a acestor discriminări, un număr disproporționat de mare de tineri evrei s-au alăturat mişcării revoluționare. Unii oameni de stat luminați, precum Stolîpin, au cerut abolirea restricțiilor medievale privitoare la evrei, dar propunerile lor s-au lovit de opoziția cercurilor antisemite de la Curte şi din administrație.

Limita de Stabilire a dispărut de la sine în timpul primului război mondial, când zeci de mii de evrei din apropierea frontului au fost mutați în interiorul Rusiei, sub suspiciunea că nutreau simpatii pro-germane. Guvernul Provizoriu a abolit toate restricțiile care rămăseseră încă în vigoare. În 1917 şi în anii care au urmat, evreii au putut pentru prima oară în istoria Rusiei să lucreze ca funcționari ai guvernului, atât în interiorul cât şi în afara regiunilor circumscrise de Limita de Stabilire. Astfel, în urma Revoluției, evreii şi-au făcut pe neaşteptate apariția în zone ale țării în care

nu fuseseră văzuți niciodată – mai ales în Rusia Mare – şi în posturi pe care nu le mai ocupaseră niciodată. Fatalitatea făcea ca pentru ruşi apariția evreilor să coincidă cu începutul nenorocirii comuniste. Un intelectual evreu din epocă scria:

> Ruşii nu au mai văzut înainte evrei în poziții cu autoritate: nici ca guvernatori, nici ca polițişti, nici măcar ca funcționari poştali. Fuseseră desigur şi înainte vremuri mai bune şi vremuri mai proaste, dar poporul rus trăia, muncea şi se bucura de roadele muncii lui, națiunea rusă creştea şi devenea mai bogată, numele de rus era demn şi respectat. Acum evreul e la fiecare colț şi la toate eşaloanele puterii... Rusul îl vede astăzi ca judecător şi executor. Îi întâlneşte pe evrei la fiecare pas – nu comuniști, ci oameni la fel de nenorociți ca el, care totuşi dau ordine şi lucrează pentru regimul sovietic; iar regimul ăsta, la urma urmei, e pretutindeni, nu poți fugi de el. Regimul ăsta, chiar dacă ar fi ieşit din străfundurile iadului, tot nu putea fi mai rău şi mai neruşinat. Mai e de mirare că rusul, după ce compară trecutul cu prezentul, ajunge la concluzia că regimul actual e evreiesc şi tocmai din pricina asta diabolic?

Această identificare a condus la izbucnirea unui antisemitism virulent, mai întâi în Rusia şi apoi în afara ei. Aşa cum socialismul era ideologia inteligheției şi naționalismul cea a vechiului establishment civil şi militar, iudeofobia a devenit ideologia maselor. Conexiunea dintre evrei şi comunism, făcută în perioada imediat următoare Revoluției şi exportată de naționaliştii extremişti şi germanii baltici din Rusia în Germania Republicii de la Weimar, a fost imediat preluată de Hitler, devenind unul dintre elementele principale ale doctrinei naziste.

Paradoxul acestei situații era că, deşi percepuți ca lucrând în profitul propriului popor, bolşevicii de origine evreiască nu numai că nu se considerau evrei, dar respingeau indignați orice sugestie în acest sens. Erau de fapt nişte renegați, care vedeau în comunism o cale de a fugi de identitatea lor evreiască. Nora Levin, istoric al evreimii sovietice, scrie:

Bolşevismul i-a atras pe evreii marginali, pe cei suspendaţi între două lumi – cea a evreilor şi cea a neevreilor –, care încercau să-şi creeze o nouă patrie, o comunitate de ideologi porniţi să reconstruiască lumea după chipul şi asemănarea lor. Această categorie de evrei a rupt în mod deliberat şi conştient cu viaţa socială, religioasă şi culturală restrictivă a evreilor Limitei de Stabilire, atacând în acelaşi timp cultura seculară a socialiştilor evrei şi a sioniştilor. Renegându-şi originile şi identitatea, dar negăsind, sau neputându-se adapta, sau neavând acces la o viaţă nouă în mijlocul societăţii ruseşti (cu excepţia mediilor de partid), bolşevicii ruşi şi-au aflat un adăpost ideologic în universalismul revoluţionar.

Troţki – satanicul „Bronstein" al antisemiţilor ruşi – reacţiona cu o furie nestăpânită la orice aluzie despre originea lui. Când o delegaţie evreiască aflată în vizită în Rusia i-a cerut să ajute nişte evrei în numele apartenenţei lui etnice, Troţki a replicat înfuriat: „Eu nu sunt evreu, ci internaţionalist." Cu altă ocazie afirma că evreii nu îl interesau mai mult decât bulgarii. În toamna lui 1919, când evreii din Ucraina piereau cu miile în pogromuri, liderul bolşevic nu părea să aibă cunoştinţă de asta, cu toate că fusese la faţa locului. Un alt comunist evreu, Karl Radek, a mers până într-acolo încât să mărturisească unui jurnalist german că ar fi dorit să „extermine" toţi evreii.

Armata Albă din Sud nu a cunoscut manifestări de antisemitism în primul an de existenţă: evreii luptau în rândurile ei şi luaseră parte la Marşul de Gheaţă. Situaţia avea să se schimbe în iama 1918-1919, când evreii au început să fie învinovăţiţi de declanşarea terorii roşii – mai cu seamă de uciderea ţarului şi a familiei lui – şi când, odată cu retragerea germanilor, anticomuniştii ruşi au trebuit să găsească un alt ţap ispăşitor pentru instaurarea bolşevismului, despre care nu admiteau că şi-ar fi putut avea rădăcinile în realităţile ruseşti. Trebuie însă subliniat faptul că Armata de Voluntari nu a comis pogromuri; ele au fost exclusiv opera banditilor

ucraineni şi a cazacilor din rândul trupelor albe, care vedeau în războiul civil o ocazie de a jefui.

Excesele antievreieşti au debutat în 1918, în timpul ocupației germane în Ucraina; ele s-au intensificat după retragerea germanilor. Cele mai teribile episoade s-au petrecut în 1919, cunoscând două faze acute, mai întâi în mai şi apoi în august-octombrie. Cazacii albi au luat parte numai la ultima fază, care a fost şi cea mai sălbatică. Până atunci, pogromurile fuseseră doar opera bandelor naționalistului ucrainean Semion Petliura şi ale altor tâlhari care terorizau regiunea.

Toate pogromurile se desfăşurau după acelaşi model. Cei implicați nu erau de regulă membri ai populației locale, ci străini. Obiectivul principal îl constituia jaful; violența fizică împotriva evreilor era folosită ca mijloc de a stoarce bani de la ei, deşi uneori aveau loc şi acte de sadism gratuite. Bandiții pătrundeau în case, cerând bani sau lucruri de valoare. Dacă erau refuzați, recurgeau la forță. Majoritatea omorurilor se datorau refuzului sau imposibilității victimelor de a plăti. Făptaşii încărcau mobila şi alte bunuri în trenuri militare, expediindu-le spre regiunile Don, Kuban sau Terek. Ceea ce nu puteau lua cu ei distrugeau sau împărțeau țăranilor, care aşteptau în apropiere cu căruțe şi saci. În aproape toate cazurile, pogromurile erau însoțite de violuri; victimele erau adesea omorâte. Uneori pogromurile aveau caracter religios, autorii pângărind lăcaşurile de rugăciune evreieşti şi distrugând sulurile Torei şi alte obiecte de cult, însă în general religia juca un rol mult mai redus decât motivațiile economice sau sexuale.

Estimări scrupuloase făcute de organizațiile evreieşti arată că cele mai crunte pogromuri au fost opera bandiților ucraineni. Conform acestor evaluări, în timpul războiului civil au avut loc 1 236 de acte de violență împotriva evreilor, 887 dintre ele putând fi calificate drept pogromuri, iar restul „excese”, adică acțiuni

violente fără caracter de masă. Oamenii lui Petliura au fost responsabili de 493 dintre acțiunile înregistrate, adică 40 la sută; grupurile de ucraineni („atamanii") de 307, adică 25 la sută; trupele lui Denikin, de 213(17 la sută), iar Armata Roşie, de 106 (8,5 la sută). Asupra acestora din urmă, istoricii au păstrat o tăcere oarecum stranie.

Deşi ar fi greşit să aruncăm întreaga vină pentru masacrele împotriva evreilor pe seama Armatei Albe, trebuie arătat că Denikin şi comandanții din subordinea lui nu au făcut nimic ca să împiedice atrocitățile comise de aliații lor cazaci. Această pasivitate nu numai că a pătat reputația armatei, dar a contribuit în mare măsură la demoralizarea ei. Comandantul Armatei de Sud nu era un antisemit în înțelesul obişnuit al epocii: în orice caz, în cronica în cinci volume pe care a scris-o despre războiul civil, Denikin nu îi învinovățeşte pe evrei nici pentru instaurarea comunismului, nici pentru înfrângerea pe care a suferit-o. Dimpotrivă, regretă modul în care au fost tratați în armată şi pogromurile cărora le-au căzut victime. Generalul alb era un om slab, lipsit de experiență politică şi cu destul de puțină influență asupra trupelor de sub comanda lui. Dacă a cedat presiunilor venite din partea subordonaților lui antisemiți, a fost din teama de a nu fi acuzat că ia partea evreilor şi din sentimentul că ar fi fost zadarnic să înoate împotriva curentului. În iunie 1919, la cererea unei delegații de evrei care îi solicitau să emită o declarație de condamnare a pogromurilor, a răspuns: „Cuvintele sunt aici neputincioase şi orice agitație în această privință nu ar face decât să înrăutățească situația evreilor, iritând populația şi dând naştere la clasica acuzație «v-ați vândut jidanilor»". În câteva rânduri, Denikin şi subordonații lui au încercat să-i pedepsească pe cei care se dedau la violențe împotriva evreilor, dar ordinele în acest sens nu au putut fi aduse la îndeplinire, din cauza psihozei care domnea în

legătură cu subiectul respectiv. La Kiev, de pildă, un general alb a dispus judecarea unor ofițeri implicați într-un pogrom, obținând condamnarea lor la moarte, însă a trebuit să anuleze sentința din cauza reacției altor ofițeri, care au amenințat că vor răzbuna executarea colegilor printr-un pogrom împotriva evreilor kieveni şi omorârea a sute dintre aceştia.

Antisemitismul forțelor albe a fost ilustrat şi prezentat pe larg de istorici. Mult mai puțină atenție a fost acordată în schimb reacției extrem de slabe a sovieticilor în fața exceselor antievreieşti. Bolşevicii nu au tolerat desfăşurarea de pogromuri în teritoriile controlate de ei, conştienți fiind că antisemitismul ascundea cel mai adesea o atitudine anticomunistă. Din acelaşi motiv însă, nu au insistat prea mult să facă publice violențele antisemite din tabăra albă, pentru a nu face jocul celor care îi acuzau că servesc interesele „evreieşti". Au închis de asemenea ochii în fața pogromurilor săvârşite de propriile trupe. În arhiva secretă a lui Lenin, deschisă recent cercetării istoricilor, există un document conținând instrucțiunile pe care le-a adresat reprezentanților comunişti locali după reocuparea Ucrainei, spre sfârşitul anului 1919. În acest document poate fi citită următoarea directivă:

> Evreii (a se face referire la ei cu expresia politicoasă de „mica burghezie evreiască") şi ceilalți locuitori ai oraşelor ucrainene vor trebui tratați fără menajamente: transferați-i în zona frontului, nu le permiteți să lucreze în administrația locală (decât poate într-un procentaj nesemnificativ, în circumstanțe excepționale şi sub un strict control de clasă).[42]

Singura personalitate care a condamnat pogromurile în mod categoric şi fără echivoc a fost capul Bisericii Ortodoxe, patriarhul Tihon, care într-o epistolă din 21 iulie 1919 denunța violențele antievreieşti ca pe „o ruşine pentru cei care le săvârşesc, o ruşine pentru Sfânta Biserică".

Numărul victimelor pogromurilor comise între 1918 şi 1920 nu poate fi stabilit cu exactitate, fiind însă în orice caz foarte mare. Datele oficiale vorbesc de 31.071 de înhumări, fără vreo referire la cei ale căror corpuri au fost arse sau lăsate neîngropate. Prin urmare, cifra reală a victimelor este în general considerată a fi fost de două sau chiar de trei ori mai mare, situându-se undeva între 50.000 şi 100.000. În plus, populația evreiască din Ucraina a fost complet sărăcită. Exceptând absența unei politici organizate de asasinat şi jaf, pogromurile din timpul războiului civil din Rusia au fost din toate punctele de vedere un preludiu al Holocaustului. Tragica identificare dintre comunism şi evrei a reprezentat una dintre moştenirile cele mai grele ale acestei perioade, moştenire care două decenii mai târziu, sub regimul nazist, avea să ducă la asasinarea în masă, sistematică, a evreilor.

Această identificare a căpătat în epocă o răspândire largă, nu numai în cercurile de extremă dreapta din Rusia şi Germania, ci şi în rândul multor englezi şi americani – altfel luminați. Erau create astfel premisele psihologice ale viitoarei „soluții finale" a lui Hitler. *Protocoalele înțelepților Sionului*, aşa-zisă descriere a unei strategii evreieşti de stăpânire a lumii, a devenit un soi de best-seller internațional, pretinzând că explica un fenomen aparent inexplicabil prin alte mijloace – comunismul. Poveştile delirante răspândite de extremiştii ruşi, despre originea evreiască a tuturor liderilor sovietici (cu excepția lui Lenin) au găsit audiență şi în afara Rusiei. Este suficient să menționăm cuvintele lui Sir Eyre Crowe, unul dintre cei mai înalți responsabili din Ministerul de externe britanic. Răspunzând unui memoriu al viitorului preşedinte al Israelului, Haim Weizmann, în care acesta protesta împotriva pogromurilor, Crowe afirma că „ceea ce în opinia dlui Weizmann par a fi excese antievreieşti pot fi, din punctul de vedere al ucrainenilor, o replică la ororile

comise de bolşevici, orori puse la cale şi conduse de evrei".

Care este realitatea? Evreii au jucat fără îndoială în Partidul Bolşevic şi în aparatul de stat sovietic un rol disproporționat de mare în raport cu ponderea lor în ansamblul populației ruse. Acelaşi lucru se poate spune despre prezența lor în partidele comuniste occidentale şi în Internaționala Comunistă. Nu trebuie uitat însă că evreii sunt un popor extrem de activ, care a dat figuri proeminente în multe domenii. Ei s-au afirmat în mediile capitaliste la fel de mult ca în cele comuniste – ca să nu mai vorbim de artă, literatură sau ştiință. Deşi nu reprezintă decât 0,3 la sută din populația lumii, evreii au obținut între 1901 şi 1970 un sfert din numărul total al premiilor Nobel pentru medicină şi o cincime din cel al premiilor pentru fizică. După afirmațiile lui Mussolini, patru din cei şapte fondatori ai Partidului Fascist erau evrei; este o realitate faptul că ei constituiau inițial categoria cu reprezentarea cea mai numeroasă în rândul fasciştilor italieni.8 Hitler însuşi spunea că, la începuturile ei, mişcarea nazistă a numărat printre sponsorii ei şi evrei.

Prezența masivă a evreilor în primele guverne comuniste nu s-a datorat faptului că evreimea rusă ar fi fost procomunistă. Să nu uităm că Partidul Bolşevic era, în timpul Revoluției şi apoi al războiului civil, o mişcare minoritară, un organism autoales, a cărui componență nu reflecta opiniile populației. Lenin însuşi recunoştea că în „oceanul" națiunii ruse comuniştii nu erau decât o „picătură". Cu alte cuvinte, deşi nu puțini comunişti erau evrei, puțini dintre evrei erau comunişti. La alegerile din 1917, preferințele politice ale evreimii ruse s-au îndreptat nu spre bolşevici, ci spre sionişti şi spre partidele de orientare social-democrată. Rezultatele votului pentru Adunarea Constituantă demonstrează că baza de sprijin bolşevică nu era concentrată în regiunile locuite de evrei (cele din interiorul Limitei de Stabilire),

ci în rândul forțelor armate şi în oraşele din Rusia propriu-zisă. Un recensământ din 1922 al membrilor Partidului Comunist arăta că numărul evreilor care se înscriseseră în organizație înainte de 1917 era de numai 959.

În timpul războiului civil, populația evreiască, prinsă la mijloc în conflictul dintre Roşii şi Albi, a trecut treptat de partea regimului comunist, din instinct de conservare. Când Albii au ocupat pentru prima oară Ucraina, evreii i-au salutat ca pe nişte eliberatori, sătui de suferințele pe care trebuiseră să le îndure sub autoritatea comunistă – nu neapărat pentru că erau evrei, ci pentru că aparțineau „burgheziei". Politica Albilor, de excludere a etnicilor evrei de la ocuparea unor posturi în administrație şi de tolerare a pogromurilor, avea să îi descurajeze însă foarte repede, făcându-i să caute protecție în tabăra Armatei Roşii, care număra în rândurile ei ofițeri şi comisari evrei. S-a creat astfel un cerc vicios: evreii erau persecutați pentru presupusele lor simpatii comuniste; pentru a supraviețui persecuțiilor, ei s-au îndreptat spre comunişti; trecerea de cealaltă parte a baricadei a reprezentat un nou prilej de persecuții.

În noiembrie 1919, armata amiralului Kolceak ajunsese o adunătură de soldați preocupați doar de propria supraviețuire. Miile de ofițeri, însoțiți de soții sau amante, soldații şi civilii laolaltă fugeau spre est, îndreptându-se spre Omsk, în speranța că oraşul avea să poată fi apărat. Fluxul de refugiați a făcut ca populația oraşului să crească de la 120 000 la jumătate de milion de locuitori. Răniții şi bolnavii erau lăsați în voia sorții. În spațiul dintre Roşii care înaintau şi armatele albe în retragere – o țară a nimănui – bande dezordonate, cele mai multe alcătuite din cazaci, se dedau la jafuri, omoruri şi violuri.

Când grosul trupelor [lui Kolceak] a ajuns la Omsk, grozăvia situației de aici era de neimaginat. Refugiații umpleau străzile, gările şi clădirile publice. Drumurile erau îngropate în noroaie. Soldații şi familiile lor cerşeau din casă în casă pentru câte o bucată de pâine. Unele soții de ofițeri ajunseseră să se prostitueze ca să nu moară de foame. Cele câteva mii de privilegiați care aveau bani îi azvârleau în petreceri deşănțate prin cafenele. Mame cu copii mici mureau înghețate pe marginea străzilor. Mii de copii erau rătăciți de ai lor şi orfanii piereau pe capete, umblând zadarnic după hrană şi căldură. Multe magazine au fost jefuite, altele au fost închise de teama hoților. Soldații adunați prin cârciumi căzuseră pradă unei veselii sumbre, lipsită de speranțe. Omsk-ul era scufundat într-un ocean de nenorociri… Situația răniților era de nedescris.
Suferinzii zăceau adesea câte doi într-un pat, iar în unele spitale şi clădiri publice erau aşezați direct pe podele. Cearceafuri, fețe de masă şi lenjerie femeiască erau folosite ca fese. Antisepticele şi morfina lipseau aproape cu desăvârşire.

Tifosul făcea ravagii; trenuri întregi cu bolnavi, muribunzi şi cadavre blocau linia ferată transsiberiană.

Kolceak intenționa inițial să apere Omsk-ul, dar a fost convins să renunțe. A părăsit oraşul la 13 noiembrie 1919, îndreptându-se spre Irkuțk, în vreme ce Armata Roşie ajunsese la un pas de Omsk. Călătorea împreună cu colaboratorii lui în şase trenuri, dintre care unul, format din douăzeci şi nouă de vagoane, adăpostea aurul tezaurului rus şi alte valori pe care bolşevicii le evacuaseră la Kazan şi care fuseseră apoi capturate de cehi. Cehii şi slovacii, care controlau liniile, străbăteau satele, jefuind tot ce le cădea sub ochi. La sfârşitul lui decembrie, şapte săptămâni după ce abandonase oraşul Omsk, Kolceak era blocat la 500 de kilometri de Irkuțk, părăsit aproape de toți şi ținut în izolare de gărzile cehe.

Între timp, o coaliție de grupări de stânga dominată de socialist-revoluționari a organizat o lovitură politică la Irkuțk, formând un aşa-zis Centru Politic, care l-a destituit pe Kolceak şi s-a autoproclamat drept guvern al Siberiei. Luând cunoştință de evenimente, Kolceak şi-a anunțat demisia şi s-a pus sub protecția cehilor,

împreună cu valoroasa încărcătură care îl însoțea. Cehii şi-au luat angajamentul de a-l escorta la Irkuțk şi de a-l încredința misiunilor aliate.

Desfăşurările care au urmat nu au fost încă pe deplin elucidate. După toate aparențele, Kolceak a fost trădat de comandantul Legiunii Cehoslovace şi de şeful misiunii militare franceze, astfel încât în loc să primească protecție din partea Aliaților a fost predat Centrului Politic din Irkuțk. Acest organism s-a autodizolvat la scurtă vreme după aceea, predând puterea – şi pe Kolceak – unui comitet militar revoluționar bolşevic. În schimbul cedării amiralului şi a aurului, cehii au primit permisiunea să îşi continue drumul spre Vladivostok, de unde urmau să se îmbarce spre casă. Kolceak, împreună cu amanta lui în vârstă de douăzeci şi şase de ani şi cu prim-ministrul fostului guvern siberian, au fost încarcerați.

Bolşevicii au creat o comisie însărcinată cu interogarea amiralului. Ancheta-proces, desfăşurată între 21 ianuarie şi 6 februarie, s-a încheiat cu decizia Comitetului Revoluționar din Irkuțk de condamnare la moarte a lui Kolceak. Justificarea oficială, dată câteva săptămâni mai târziu, a fost că exista un plan de salvare a amiralului de către trupele comandate de generalul alb V. O. Kappel. Un document codificat descoperit în arhiva Troțki de la Harvard pune însă sub semnul întrebării această explicație, sugerând că execuția a fost ordonată de Lenin. Mesajul, aşternut în grabă pe spatele unui plic şi adresat preşedintelui Comitetului Militar-Revoluționar al Siberiei, cuprinde următoarele:

> Nu publicați nicio informație despre Kolceak, nimic scris. După ce vom fi ocupat Irkuțk trimiteți o telegramă strict oficială în care veți arăta că autoritățile locale, înainte de intrarea noastră în oraş, au acționat în cutare şi cutare mod sub influența amenințării lui Kappel şi de teama unui complot al Albilor în Irkuțk.

Procedura ordonată de Lenin a fost similară cu cea folosită pentru a ascunde adevărul despre asasinarea membrilor familiei imperiale: autoritățile locale ar fi luat inițiativa de a-i omorî pe prizonieri de teamă că ar fi putut fi salvați, iar cei de la centru au aflat numai după ce evenimentul se consumase.

Kolceak şi primul ministru au fost scoşi din celule la miezul nopții de 6 spre 7 februarie şi împuşcați. Cadavrele lor au fost scufundate sub gheața unui râu din apropiere.

În sud şi nord-vest, deşi o vreme soarta a părut încă să le surâdă Albilor, dezastrul de la Irkuțk avea să se repete.

La 12 septembrie 1919, Denikin a dat ordin armatelor lui, desfăşurate „de la Volga până la granița cu România", să înainteze spre Moscova. La 20 septembrie, Armata de Voluntari ocupa oraşul Kursk. După afirmațiile lui Viaceslav Molotov, pe atunci secretar al Comitetului Central, Lenin le spunea în acele zile colaboratorilor lui că guvernul sovietic era terminat şi că partidul avea să reintre în clandestinitate.9 Dzerjinski a dat directive agenților Ceka să împartă cei 12 000 de ostatici în mai multe grupuri, selectându-i pe cei care urmau să fie executați primii pentru a nu cădea în mâinile forțelor albe.

În marşul lor asupra capitalei, Albii au fost ajutați cu informații de o organizație clandestină, Centrul Național. Condus de avocatul liberal N. N. Şcepkin, Centrul furniza informații despre starea de spirit a populației şi sugera ce anume sloganuri să fie folosite pentru a atrage oamenii de partea cauzei albe. Biroul său din Petrograd i-a furnizat informații militare lui Iudenici. Un şir de întâmplări norocoase au permis celor din Ceka să deconspire Centrul. În septembrie 1919, conducătorii acestuia, inclusiv Şcepkin, au fost executați.

Armata din Sud înregistra victorie după victorie,

străpungând în mai multe locuri apărarea inamică. În noaptea de 13 spre 14 octombrie, Armata de Voluntari a capturat Orel-ul, oraş aflat la 300 de kilometri de Moscova, care avea să rămână limita maximă a înaintării Albilor. În chiar acele momente, trupele lui Iudenici dădeau lupte la Gatcina, lângă Petrograd. Următorul obiectiv al lui Denikin era Tuia, ultimul mare oraş pe drumul spre capitală şi centru important al producției de armament. Mobilizând populația şi transferând în zonă trupe de pe frontul polonez, disponibile ca urmare a înțelegerii încheiate cu Pilsudski, Armata Roşie dobândise însă între timp un avantaj numeric covârşitor, care avea să se dovedească decisiv în bătăliile finale.

La 11 octombrie 1919, în timp ce în sud luptele atinseseră punctul culminant, Iudenici a lansat o a doua ofensivă împotriva Petrogradului. Deşi forțele inamicului erau superioare ca număr, Albii au reuşit să avanseze puternic. La 16 octombrie armata lui Iudenici se afla la Țarskoe Selo, fosta reşedință imperială, situată la nici douăzeci şi cinci de kilometri de Petrograd. Trupele Albilor, în care mulți ofițeri luptau ca simpli soldați, au avut o comportare strălucită. Atacând la adăpostul nopții, ele au reuşit să dezorienteze şi să înspăimânte soldații inamici, făcându-i să creadă că erau depăşiți numericeşte. Apariția celor câteva tancuri de care dispunea Iudenici a pus pur şi simplu pe fugă unitățile roşii. Operațiunea a fost sprijinită de nave britanice, care au asigurat barajul de artilerie şi au bombardat portul Kronstadt, scufundând sau avariind unsprezece vase bolşevice, inclusiv două nave de război.

Lenin se pregătea să abandoneze Petrograd-ul, dând în secret ordinul ca fosta capitală să fie evacuată. Troțki şi Stalin însă l-au convins să apere oraşul, argumentând că cedarea lui ar fi avut un efect negativ asupra moralului armatei. În singura bătălie la care a participat personal, Troțki s-a ocupat de organizarea apărării

Petrogradului, ordonând ridicarea de baricade. În discursurile mobilizatoare pe care le ținea trupelor descurajate, liderul bolşevic îi lua în derâdere pe inamici şi tancurile lor. Implicarea lui Troțki a schimbat soarta bătăliei. Sfatul lui Lenin s-a dovedit inutil: la 22 octombrie acesta i-a cerut lui Troțki să adune „vreo 10 mii de burghezi, să posteze mitraliere în spatele lor şi, lăsând câteva sute dintre ei să fie împuşcați, să treacă la un asalt în masă asupra lui Iudenici".

La 20 octombrie, forțele lui Iudenici pătrundeau în suburbiile Petrogradului. Călare pe cal, Troțki a adunat trupele care fugeau, aducându-le înapoi în luptă. Factorul decisiv în înfrângerea lui Iudenici l-a reprezentat întârzierea cu care unul dintre ofițerii lui, dornic să intre primul în Petrograd-ul eliberat, a pus în aplicare ordinul de blocare a liniei de cale ferată. Comandamentul Armatei Roşii a putut astfel să trimită întăriri.

La 21 octombrie, Armata a VII-a Roşie a trecut la contraatac, străpungândcu rapiditate liniile Albilor, inferiori ca număr. Odată cu intrarea în luptă a Armatei a XV-a Roşie, trupele lui Iudenici au trebuit să se retragă spre Estonia, unde au fost dezarmate. În lunile care au urmat, Rusia Sovietică a semnat tratate de pace cu cele trei republici baltice şi Finlanda.

Spre sfârşitul lunii septembrie 1919, înaltul comandament bolşevic a concentrat în secret la vest de Orei un „grup de asalt", alcătuit din trupe de şoc. Nucleul grupului îl alcătuiau bine-cunoscuții soldați în vestoane din piele ai diviziei de puşcaşi letoni, transferați de pe frontul de vest şi care aveau să aducă regimului comunist – pentru a câta oară? – servicii de neprețuit. Comandantul frontului de sud, A. I. Egorov, ofițer de carieră şi adept al socialist-revoluționarilor, a întărit forțele grupului de asalt cu noul corp de cavalerie creat şi condus de Semion Budionîi, „venetic" din

regiunea Donului şi duşman de moarte al cazacilor. Budionîi, ai cărui cavalerişti au fost desfăşurați la răsărit de Voronej, urma să atace Armata de Voluntari dinspre est.

În noaptea de 18 spre 19 octombrie, în timp ce Armata de Voluntari înainta în direcția oraşului Tuia, brigăzile a doua şi treia letone din cadrul grupului de asalt au declanşat un atac surpriză în flancul stâng al Armatei de Voluntari. După lupte crâncene, letonii au înfrânt forțele albe, aflate la limita epuizării, forțându-le să părăsească Orel-ul la 20 octombrie. Letonii au pierdut jumătate din efectivul de ofițeri şi aproape 40 la sută din soldați.

Armata de Voluntari se afla într-o situație extrem de dificilă, dar nu disperată, când dinspre est şi-a făcut amenințător apariția corpul de cavalerie al lui Semion Budionâi, sprijinit de 12-15.000 de infanterişti. La 19 octombrie trupele lui Budionâi i-au izgonit pe cazaci din Voronej, ocupând oraşul. La 29 octombrie au traversat Donul şi au atacat Kastornoe, nod de cale ferată şi punct de importanță strategică. Luptele au durat două săptămâni. Armata Roşie a intrat în Kastornoe în ziua de 15 noiembrie, pecetluind soarta ofensivei albe asupra Moscovei. Armata de Voluntari a început să se retragă în direcția Kursk. Comandantul ei, ofițer talentat, însă bețiv şi afemeiat, a fost înlocuit cu Vranghel.

Aflați deja în plină derută, Albii au primit o nouă lovitură. La 8 noiembrie, Lloyd George declara public că bolşevismul nu putea fi înfrânt pe calea armelor şi că Marea Britanie „nu îşi poate permite să continue o intervenție atât de costisitoare, în condițiile în care războiul civil se prelungeşte în mod nedefinit”. Într-o intervenție susținută la 17 noiembrie în fața Camerei Comunelor, primul ministru relua avertismentul lui Disraeli, despre „o Rusie din ce în ce mai mare, uriaşă, colosală, înaintând ca un tăvălug spre Persia, spre frontierele Afghanistanului şi Indiei – cea mai mare

ameninţare cu care se confruntă Imperiul Britanic". Lupta lui Kolceak şi a lui Denikin pentru „o Rusie refăcută" nu corespundea intereselor britanice, mai afirma Lloyd George.

După mărturia lui Denikin, aceste cuvinte au avut un impact dezastruos asupra trupelor albe, lucru confirmat şi de un martor ocular englez, ziaristul C. E. Bechhofer:

> Efectul discursului ţinut de Dl. George a fost copleşitor. Până în acel moment, voluntarii albi şi sprijinitorii lor se consolaseră cu ideea că luau parte la una dintre fazele finale ale războiului mondial, iar Anglia se număra încă printre aliaţii lor. Realizau acum cu groază că englezii considerau războiul încheiat şi că, pentru ei, conflictul din Rusia nu era decât un conflict intern. În câteva zile, starea de spirit în sudul Rusiei s-a schimbat complet. De oricâtă hotărâre ar fi dat dovadă până atunci albii, speranţele lor se năruiseră şi cele mai sumbre presimţiri păreau să se adeverească. Afirmând că soarta voluntarilor era pecetluită, Dl George aproape că le-a semnat acestora condamnarea.

La 17 noiembrie Albii s-au retras din Kursk, chiar în momentul în care sosea ştirea că amiralul Kolceak abandonase Omsk-ul. Retragerea a continuat într-un ritm din ce în ce mai rapid. La jumătatea lui decembrie, după căderea oraşelor Harkov şi Kiev, deruta devenise totală. Se repeta scenariul din Siberia: grupuri de soldaţi şi civili stăpâniţi de panică fugeau în dezordine spre sud, către Marea Neagră. Refugiaţii se adunau la Novorossisk, principalul port controlat de aliaţi, în speranţa că aveau să fie evacuaţi de navele acestora. În timp ce cavaleria bolşevicilor pândea la marginea oraşului, tifosul făcea ravagii printre fugari. În port se petreceau scene teribile, oamenii implorând să fie primiţi la bordul vaselor aliate, care nu puteau îmbarca decât o mică parte dintre ei. După ce ultimele nave au părăsit portul şi cavaleria roşie a pătruns în Novorossisk, sute de oameni au fost omorâţi şi zeci de mii au sfârşit în lagăre de concentrare.{43} Aşezările cazacilor au fost devastate şi locuitorii deportaţi. În

1921 populația de cazaci din unele zone scăzuse deja la jumătate. Zece ani mai târziu, în timpul colectivizării, căzăcimea a fost desființată.

BĂTĂLIILE DECISIVE
octombrie–noiembrie 1919

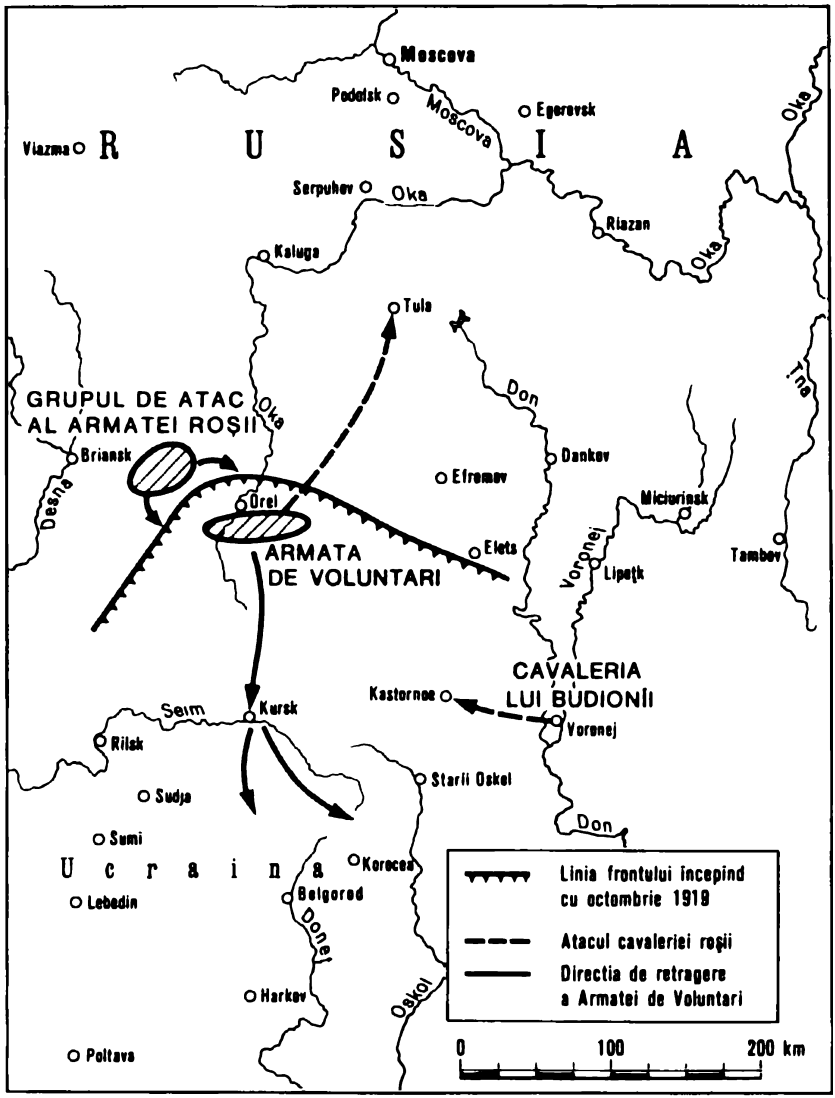

Sosiți în Crimeea la 2 aprilie 1920, generalii albi l-au forțat pe Denikin să demisioneze. Prin votul ofițerilor superiori, a fost desemnat ca succesor Vranghel. Aflat la Constantinopol, unde se retrăsese după momentul Novorossisk, acesta s-a îmbarcat imediat pe un vas englez cu destinația Crimeea. Era purtătorul unui mesaj oficial al înaltului comisar britanic, care cerea forțelor albe să se retragă neîntârziat dintr-o „luptă inegală". Marea Britanie se angaja să acorde azil ofițerilor de rang înalt şi să intervină pe lângă autoritățile sovietice pentru ca cei care rămâneau în Rusia să fie amnistiați. În cazul în care Albii respingeau oferta, se spunea în mesaj, guvernul britanic avea să „înceteze imediat furnizarea oricărui ajutor şi a oricărei forme de asistență".

Vranghel nu îşi făcea iluzii că ar fi putut continua lupta împotriva unei Armate Roşii ajunse la un efectiv de ordinul milioanelor, dar refuza să abandoneze la mila acesteia sutele de mii de soldați albi şi civili anticomunişti care se refugiaseră în Crimeea. Invadarea de către polonezi a Ucrainei Sovietice, petrecută la trei săptămâni după ce preluase comanda, i-a oferit şansa unui scurt răgaz (vezi mai jos, pp. 269-270). Armata Roşie, care voia să evite o luptă pe două fronturi, îşi suspendase operațiunile din Crimeea în urma atacului polonez. Vranghel a profitat de ocazie pentru a restabili disciplina în rândul trupelor. A pus de asemenea la punct un program de reforme menit să transforme Crimeea într-un stat democratic cu un sistem social progresist, model pentru o viitoare Rusie eliberată de comunism. Însă încetarea, la 18 octombrie, a ostilităților între polonezi şi ruşi a pus capăt strădaniilor lui Vranghel. Două zile mai târziu Armata Roşie declanşa ofensiva finală în Crimeea. La 14 noiembrie ultimele trupe ale lui Vranghel s-au îmbarcat la bordul navelor britanice şi franceze, îndreptându-se spre

Constantinopol. De acolo, refugiații militari şi civili s-au răspândit în întreaga Europă, alăturându-se celor un milion de emigranți ruşi care îi precedaseră.

Istoricii s-au grăbit să pună înfrângerea Albilor pe seama incapacității lor de a câştiga sprijinul popular, explicând această incapacitate prin refuzul de a adopta o platformă social-politică liberală. O astfel de explicație pleacă de la premisa că un război civil e un soi de întrecere populară în care voința majorității decide rezultatul. În realitate, războiul civil din Rusia a adus față în față două grupuri minoritare, cea mai mare a populației ducând greul războiului fără să fi fost implicată politic; „masele", spun contemporanii, aveau față de taberele în conflict o atitudine de genul „dare-ar ciuma în casele voastre". Țărănimea, mai ales, era nemulțumită de lipsa unei politici clare a Albilor în legătură cu preluarea pământurilor, dar şi de confiscările de produse agricole ordonate de bolşevici. Relatările martorilor oculari arată că sub conducerea bolşevicilor oamenii aşteptau sosirea Albilor, iar după ce aveau ocazia să îi vadă la lucru şi pe aceştia ajungeau să-şi dorească reîntoarcerea bolşevicilor. Din multe puncte de vedere, bandele aşa-zişilor „Verzi," care luptau atât împotriva Roşilor cât şi a Albilor, exprimau cel mai bine starea de spirit a ruşilor şi ucrainenilor în timpul războiului civil.{44}

În ultimă instanță deci, triumful bolşevicilor trebuie pus pe seama avantajelor „obiective" de care am vorbit deja: controlul asupra centrului Rusiei, cu vastele sale resurse umane şi militare, şi existența unui comandament unic.

Numărul victimelor războiului civil a fost impresionant, cele mai multe dintre ele fiind rezultatul epidemiilor şi foametei. Pierderile Armatei Roşii – înregistrate mai ales pe frontul intern, în lupta împotriva țărănimii – s-a ridicat la aproximativ un milion de

oameni. Albii au pierdut în luptă, după evaluările unui specialist în demografie, circa 127 000 de combatanți.

Cifra nu include prizonierii de război executați sau pe aceia care au murit în lagăre de concentrare.

Celor căzuți în luptă trebuie să le adăugăm victimele din rândul civililor, provocate de epidemii, malnutriție, frig sau sinucideri. Numai în privința morților cauzate de bolile infecțioase, estimările se ridică la 2 milioane de persoane.

În fine, trebuie să includem în rândul pierderilor şi pe cei care au părăsit țara, al căror număr s-a situat între 1,5 şi 2 milioane de oameni. Majoritatea lor s-au stabilit în Franța şi Germania (câte 400 000 în fiecare din cele două țări), dar emigranții ruşi şi-au găsit adăpost aproape peste tot în lume. Foarte mulți dintre ei erau reprezentanți ai fostei elite ruse de dinainte de Revoluție. Convinşi că se vor putea întoarce în Rusia, emigranții considerau refugiul lor doar un exil temporar. Cu câteva excepții însă, toți aveau să-şi sfârşească viața departe de țară. Exodul lor a însemnat pentru Rusia pierderea unor talente, a unor cunoştințe şi a unei experiențe cu o valoare imposibil de estimat.

Capitolul XII.
NOUL IMPERIU

Deşi se vorbeşte în mod convenţional de Revoluţia „rusă” şi războiul civil „rus”, ţara în care au avut loc aceste două evenimente istorice era un imperiu în care ruşii propriu-zişi reprezentau doar o minoritate. Conform primului recensământ naţional, efectuat în 1897, imperiul (fără Marele Ducat al Finlandei) avea o populaţie de 125 de milioane de locuitori. Din ei, 56 de milioane erau ruşi, 22 de milioane ucraineni şi 6 milioane bieloruşi. Numărul locuitorilor aparţinând naţionalităţii dominante fusese însă exagerat, dat fiind că cenzorii înregistrau nu apartenenţa etnică, ci limba vorbită: recensămintele ulterioare au arătat că un mare număr de neruşi (8,2 la sută în 1926) indicaseră rusa ca limbă maternă, fiind de aceea înregistraţi ca ruşi. Dacă ţinem cont de criteriul originii etnice, populaţia rusă nu număra în preajma Revoluţiei mai mult de 52 milioane de locuitori, adică 42 la sută din populaţia totală a Imperiului.

Recensământul din 1897 înregistra 85 de grupuri lingvistice distincte, cele mai mici dintre acestea neavând mai mult de câteva sute de membri. Dacă pentru antropologi şi etnografi astfel de grupuri pot fi interesante, pentru istorici ele nu prezintă decât o importanţă marginală. Numărul minorităţilor care contau politic în Imperiul Rus era de cel mult

douăsprezece.

Cea mai mare dintre ele, cea ucraineană, avea afinități strânse cu ruşii propriu-zişi în materie de limbă şi religie, însă evoluase diferit, datorită apartenenței sale de aproape cinci secole la Polonia catolică. Lucrul era valabil – deşi în mai mică măsură – şi pentru bieloruşi. Aceste două minorități aveau prin urmare o experiență mult mai redusă în contactul cu cele trei instituții care modelau viețile ruşilor: autocrația patrimonială, iobăgia şi sistemul de proprietate comunală. La începutul acestui secol, niciuna dintre ele nu era încă o națiune în adevăratul înțeles al cuvântului, sentimentul național nefiind dezvoltat decât în sânul unei mici părți a inteligheței. Mişcarea națională ucraineană, încurajată şi finanțată de Austria cu scopul de a slăbi Rusia, avea să câştige un sprijin mai larg în timpul Revoluției şi al războiului civil.

Grupul etnic care crea cele mai multe probleme din punct de vedere politic era cel al polonezilor, în număr de 8 milioane. În preajma începutului de secol, administrația de la Sankt Petersburg le răpise orice drept la autodeterminare, guvernându-i ca şi cum Polonia, cândva o mare putere continentală, ar fi fost doar o provincie a Rusiei. E greu de înțeles cum şi închipuiau ruşii că ar fi putut supune la nesfârşit un popor care era superior ca grad de civilizație marii mase a propriei populații. Dacă se comportau ca şi cum acest lucru ar fi fost posibil, este pentru că Polonia reprezenta pentru ei un avanpost de importanță geopolitică vitală.

După slavi, cea mai numeroasă minoritate o formau diferitele grupuri turco-tătare de religie islamică – mai ales suniți – răspândiți între Marea Neagră şi Pacific. Populația turco-tătară era concentrată în trei regiuni. Cea nai întinsă dintre ele, Asia Centrală (zona stepei şi Turkestan-ul), era locuită de 7 milioane de musulmani, toți – cu excepția tadjicilor şiiți – fiind suniți vorbitori ai unor dialecte turcice. Un alt grup musulman, primul:

are intrase sub stăpânirea Rusiei, îi cuprindea pe turcii care trăiau de-a lungul cursului mijlociu al Volgăi şi în Urali: e vorba de tătari, populaţie le agricultori şi negustori, şi de cele 1,3 milioane de başkiri, în majoritate nomazi. O a treia regiune cu mare concentrare musulmană era cea a Caucazului şi a Peninsulei Crimeea. Musulmanii numărau 14-15 milioane le persoane, adică 11 la sută din populaţia Imperiului.

Rusia primise Finlanda în 1809, ca un cadou din partea aliatului ei, Napoleon. Finlanda constituia în cadrul Imperiului Rus o entitate autonomă, cu un parlament propriu; ţarul, care stăpânea ca autocrat toate celelalte posesiuni ale sale, domnea peste Finlanda ca monarh constituţional, încălcările tot mai dese ale constituţiei finlandeze de către funcţionarii ruşi aveau să conducă spre începutul secolului la destrămarea acestui aranjament politic. Finlandezii nu cădeau sub incidenţa legilor ruse şi nu puteau recrutaţi în armata rusă.

În regiunile baltice, cunoscute în epocă sub numele de Livonia, Kurlanda şi Estonia, elementul dominant îl reprezentau germanii, care controlau cea mai mare parte a proprietăţilor funciare şi a comerţului, letonii şi estonii erau în general ţărani şi muncitori. Lituanienii alcătuiau al treilea grup etnic important în provinciile baltice.

Georgienii (1,4 milioane în 1897) şi armenii (1,2 milioane) erau o minoritate creştin ortodoxă într-o regiune predominant musulmană. În Georgia, menşevicii locali dominau scena politică, unii dintre ei jucând un ol proeminent şi la nivelul Partidului Social-Democrat Rus. Gruparea politică cea mai importantă din Armenia era Daşnakţutiun, partid cu orientare naţionalistă care milita pentru unirea cu armenii din Imperiul Otoman.

Cele 5 milioane de evrei din Imperiu alcătuiau o

categorie aparte, din cauza legilor discriminatorii la care erau supuşi. Statutul lor unic se datora intoleranței religioase, ca şi temerii oficialilor responsabili de securitatea internă că spiritul întreprinzător capitalist, în care evreii excelau, ar fi putut tulbura stabilitatea socială. Marea majoritate a populației evreieşti locuia în zona circumscrisă de Limita de Stabilire, care cuprindea părți lin Polonia, vestul Ucrainei, Bielorusia şi Lituania.

În afară de polonezi, care aspirau la obținerea unei suveranități depline şi – într-o mai mică măsură – de finlandezi, minoritățile etnice nu creau probleme deosebite autorităților imperiale. Aşa-zisa „problemă a naționalităților" era pentru unitatea Imperiului o amenințare mai degrabă potențială decât reală.

Revoluția din 1905 şi regimul constituțional inaugurat de ea au stimulat dezvoltarea conştiinței etnice. În anii 1905-1906 au avut loc congrese ale reprezentanților principalelor grupuri etnice, prilej cu care s-au exprimat o serie de nemulțumiri şi revendicări. În campaniile electorale pentru Dumă, multe dintre minorități şi-au prezentat candidați proprii, în general pe listele partidelor socialiste sau ale constituțional-democraților de orientare liberală. Programele partidelor aparținând minorităților etnice (cu excepția polonezilor) se limitau la a cere un mai mare grad de autonomie teritorială şi culturală în cadrul Imperiului Rus. Obținerea independenței nu figura deocamdată pe lista revendicărilor.

Dacă ținem cont de importanța pe care urmau să o capete problemele etnice, e uimitoare lipsa de preocupare a ruşilor față de ele: chiar şi intelectualii implicați activ în politică considerau chestiunea naționalităților şi a naționalismului aspecte secundare, simple reacții la discriminările suferite din partea statului rus, care aveau să dispară odată cu democratizarea politică şi socială a țării. Această lipsă de preocupare poate fi explicată printr-o serie de factori

de ordin istoric şi geografic. Spre deosebire de celelalte imperii din Europa, apărute după formarea statelor naționale, Imperiul s-a dezvoltat concomitent cu statul rus; din punct de vedere istoric, cele două procese – crearea statului şi cea a Imperiului – nu pot fi separate. Mai mult chiar, Rusia nefiind o putere maritimă, posesiunile ei coloniale alcătuiau un teritoriu unitar şi nu un ansamblu disparat de colonii. Acest factor geografic ştergea şi mai mult distincția dintre metropolă şi domeniul imperial. Elitele ruse – în măsura în care erau interesate de problemă – contau pe o asimilare a minorităților şi pe topirea lor într-o singură națiune, după exemplul Statelor Unite. Analogia era mai degrabă forțată, dat fiind că Statele Unite, cu excepția indienilor şi a sclavilor africani, erau o națiune alcătuită din grupuri de imigranți, în timp ce Imperiul Rus se formase prin cuceriri istorice succesive şi înglobarea de noi regiuni.

Problema naționalităților a devenit acută îndată după Revoluția din Februarie. Prăbuşirea țarismului a oferit grupurilor etnice nu numai prilejul de a-şi exprima în mod deschis revendicările, ci şi şansa de a cere satisfacerea lor imediată. Dacă în provinciile cu populație majoritar rusească nemulțumirile au îmbrăcat forme economice şi sociale, în regiunile locuite de minorități ele au căpătat accente naționaliste. Pentru a da un singur exemplu, nomazii kazaho-kirghizi din Asia Centrală îi priveau pe coloniştii ruşi, care le ocupaseră păşunile, transformându-le în terenuri arabile, nu ca pe o clasă socială ostilă, ci ca pe o etnie inamică.

Ucrainenii au fost primii care au trecut la acțiune, formând la 4 martie 1917, la Kiev, un soviet regional, Rada. Deşi inițial revendicările lor erau moderate, liderii naționalişti ucraineni au devenit din ce în ce mai radicali, pe măsură ce autoritatea centrală rusă îşi pierdea influența. La 10 iunie, Rada s-a proclamat drept

singurul organism îndrituit să exprime voința poporului ucrainean, asumându-şi în scurt timp puterile unei autorități cvasisuverane. În august 1917, Guvernul Provizoriu a trebuit să recunoască autoritatea Radei asupra Ucrainei.

Mişcarea separatistă ucraineană era încă la acea dată o manifestare a intelighenției, încurajată şi sprijinită financiar de austrieci şi germani. În cursul anului 1917 ea a căpătat însă o audiență de masă, atrăgând de partea ei țărănimea, care nu voia să împartă terenurile agricole ale Ucrainei – mai fertile decât cele din Rusia – cu țăranii ruşi. Răspunzând stării lor de spirit, politicienii de la Kiev au susținut ideea ca deciziile privind distribuirea pământului în Ucraina să aparțină populației locale.

Musulmanii au organizat în mai 1917 la Moscova un Congres al Musulmanilor din întreaga Rusie. Dat fiind că populația de religie islamică nu forma o comunitate compactă, ci trăia risipită pe teritorii întinse, reprezentanții ei politici erau divizați. Tătarii de pe Volga revendicau un regim de autonomie culturală în cadrul statului unitar rus. Alții ar fi preferat un sistem federal. În urma votului, platforma federală a câştigat majoritatea. Congresul a decis crearea unui Consiliu Național Central al musulmanilor din Rusia (Şura).

Ca urmare însă a declinului accelerat al statalității Rusiei de-a lungul anului 1917, influența instituțiilor panmusulmane a scăzut şi centrul de greutate al activității politice s-a deplasat spre regiuni. În zona stepei a luat naştere un partid kazaho-kirghiz, Alaş Orda, care milita pentru autonomie etnică şi retrocedarea pământurilor deținute de coloniştii ruşi şi ucraineni. Pe alocuri au izbucnit chiar lupte între grupurile autohtone şi populația slavă.

Şi mai la sud, în Turkestan, regiune unde proporția dintre numărul musulmanilor şi cel al ruşilor era de 17 la 1, s-a format în aprilie 1917 un Comitet Central

Musulman. Ca şi în zona stepei, populația slavă a trecut peste disputele interne, făcând front comun împotriva localnicilor. Congresul Sovietelor care a luat puterea la Taşkent în noiembrie 1917, în urma unei lovituri de forță de tip bolşevic, a hotărât ca musulmanii să nu poată avea reprezentanți în soviete. În anii 1918 şi 1919, Asia Centrală avea să fie scena unor confruntări violente, conflictele sociale căpătând un caracter interetnic.

Situația politică din Caucaz, complicată deja de structura etnică foarte diversă, a fost agravată de intervenția germanilor şi turcilor.

Georgia era un bastion al social-democrației, iar aspirațiile naționale ale intelectualilor georgieni erau legate de mişcările democratice ruse: lupta pentru independență s-a declanşat în momentul în care, după lovitura de stat bolşevică, speranțele de a vedea apărând în Rusia un guvern democratic s-au năruit. Majoritatea armenilor erau supuşi ai Imperiului Otoman. În timpul primului război mondial, guvernul turc a ordonat expulzarea lor, acuzându-i de lipsă de loialitate. Deportările în masă ale armenilor din estul Anatoliei s-au soldat cu moartea a sute de mii de persoane. În 1917–1918, armenii, aflați într-o situație extrem de precară, au cerut protecția unor națiuni creştine, printre care şi Statele Unite. Neprimind sprijin, au devenit dispuşi să accepte hegemonia Rusiei, chiar cu prețul bolşevizării. Azerii din Turcia aveau legături strânse cu conaționalii lor din nordul Iranului, care au sprijinit în secret Imperiul Otoman în timpul războiului. În afara acestor trei grupuri etnice principale, existau numeroase comunități musulmane mai mici în văile din Munții Caucaz.

La o săptămână după ce au preluat puterea la Petrograd, bolşevicii au lansat o „Declarație asupra drepturilor popoarelor din Rusia", semnată de Lenin şi Stalin (acesta din urmă, în calitate de comisar pentru

problemele naționalităților). Documentul garanta în mod necondiționat fiecărei națiuni dreptul de a ieşi din componența Rusiei şi de a-şi proclama independența. Inițiativa se baza pe teoria lui Lenin privitoare la naționalități. Conform acestei teorii (vezi capitolul V), minoritățile etnice erau mult prea integrate în economia rusă pentru a putea profita de dreptul la autodeterminare. Lenin conta pe această tactică psihologică pentru a da naționalităților sentimentul că au ales să rămână în cadrul Rusiei prin propria lor voință.

Lenin avea să-şi vadă aşteptările înşelate, evenimentele ulterioare obligându-l să-şi retragă curând angajamentele. La sfârşitul anului 1917 şi începutul anului 1918, provinciile de graniță, nerăbdătoare să scape de stăpânirea bolşevică şi de nenorocirile războiului civil, şi-au declarat rând pe rând independența. Germanii şi austriecii au încurajat aceste tendințe, recunoscând în februarie 1918 independența Ucrainei şi obligând Rusia să procedeze la fel. Finlanda, Lituania, Letonia şi Estonia au urmat exemplul ucrainenilor. Transcauzia s-a proclamat federație independentă în aprilie 1918. Doar Asia Centrală a rămas sub controlul ruşilor, în virtutea loialității populației slave locale față de țara-mamă.

Ca orice comandant militar priceput, Lenin ştia să-şi modifice tactica atunci când situația o impunea. A decis prin urmare să abandoneze – în practică, nu şi formal – principiul autodeterminării naționale, în favoarea federalismului, pe care în trecut îl respinsese sub motiv că ar fi instituționalizat granițele interetnice. Federalismul, aşa cum îl concepea Lenin, nu era unul veritabil, în care statele membre să aibă un statut egal şi să exercite o autoritate reală asupra teritoriilor lor. Sub regimul partidului unic, sursa unică a autorității legislative, executive şi judecătoreşti era Partidul Comunist. Statul avea să fie divizat după criterii etnice,

pentru a satisface nevoia de suveranitate a neruşilor, însă Partidul Comunist – unic, indivizibil şi centralizat – urma să exercite de la Moscova controlul efectiv asupra „federației". Modelul adoptat de Lenin a fost oficializat între 1922 şi 1924, prin redactarea constituției noului stat, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Lenin pleca de la premisa că statele care aveau să devină comuniste în viitor urmau să se alăture U.R.S.S.-ului după acelaşi principiu, formând treptat o singură comunitate mondială de state.

În 1919, situația din Ucraina era extrem de haotică şi volatilă. Îndată ce germanii şi-au evacuat trupele, guvernul marionetă pe care îl instalaseră s-a prăbuşit. Două tabere principale îşi disputau controlul asupra țării: în Kiev, naționaliştii conduşi de Semion Petliura, iar la Harkov, comuniştii proruşi. Niciuna dintre ele nu controla însă teritorii întinse, o mare parte din Ucraina fiind împărțită între şefii bandelor locale, care se îndeletniceau cu jaful şi pogromurile. În vara anului 1919 armatele lui Denikin au ocupat cea mai mare parte a Ucrainei. După înfrângerea albilor (noiembrie-decembrie 1919), Armata Roşie a recucerit provincia, instalând un regim comunist. Noul regim avea să se divizeze rapid în două facțiuni rivale, una loială Moscovei, cealaltă cu orientare autonomistă. În cursul anului 1920, Ceka a trecut la arestări şi execuții pe scară largă în Ucraina, lichidându-i cu această ocazie şi pe şefii bandelor locale.

Bolşevicii nu aveau practic sprijinitori printre musulmani, dar se străduiau cu asiduitate să-i câştige, nu doar pentru a-şi extinde influența în rândul populației de religie islamică din Rusia, ci şi fiindcă strategia revoluției mondiale pe care o vizau depindea de controlul asupra Orientului Mijlociu şi de radicalizarea acestuia. Urmărirea acestui obiectiv era o sursă permanentă de fricțiuni între Moscova şi populația de origine slavă din regiunile majoritar musulmane.

Trecând peste opoziția autohtonilor ruşi, Moscova le-a acordat autonomie tătarilor şi başkirilor. Cum însă dreptul la autodeterminare a rămas mai degrabă formal, regiunea de pe cursul mijlociu al Volgăi a fost zguduită în 1920 de o serie de revolte antibolşevice, a căror suprimare le-a cerut comuniştilor eforturi considerabile.

O evoluție similară a avut loc în Asia Centrală, unde populația slavă, partizană a menținerii regimului colonial, sabota inițiativele luate de Moscova în favoarea etniilor locale. Ruşii au pus capăt unei încercări a musulmanilor de a crea un guvern național la Kokand, distrugând oraşul. Musulmanii au răspuns represiunilor prin acțiuni de gherilă. Partizanii locali, basmaşii, au atacat aşezările ruseşti şi oraşele controlate de comunişti. Revoltele localnicilor, care au atins punctul culminant în anii 1920-1922, aveau să fie stopate abia spre sfârşitul deceniului.

Figura cea mai proeminentă a musulmanilor convertiți la bolşevism era un fost învățător tătar, Mirza Sultan-Galiev. Protejat al lui Stalin, Galiev a urcat rapid treptele ierarhiei de partid. Curând însă, liderul tătar a început să aibă îndoieli asupra cauzei pe care o îmbrățişase. Tratamentul la care comuniştii îi supuneau pe musulmani, mai ales în Asia Centrală, ca şi tendința slavilor de toate orientările de a trece peste disputele care îi măcinau şi a-şi uni forțele împotriva populațiilor autohtone l-au făcut să-şi piardă speranța în capacitatea comunismului de a elibera popoarele coloniale de asuprire. Galiev a ajuns la concluzia că omenirea nu era împărțită în „burghezie" şi „proletariat", ci între puterile imperiale exploatatoare (printre care se număra şi Rusia) şi națiunile oprimate. Acestea din urmă reprezentau adevăratul „proletariat" mondial, dat fiind că, odată ajunsă la putere, clasa muncitoare din țările imperialiste se comporta asemeni „burgheziei". Pornind de la această premisă, popoarele coloniale trebuiau să-şi impună propria „dictatură" asupra

stăpânilor imperiali – europenii. Ideile eretice ale lui Galiev, care anticipau doctrina lui Mao Ze Dong, au fost considerate de către Partidul Comunist Rus inacceptabile: liderul tătar a fost expulzat, arestat şi în cele din urmă executat. Sultan-Galiev a fost, se pare, prima victimă a epurărilor staliniste.

În 1918, Caucazul a intrat sub influența Germaniei şi a Turciei. Germanii erau interesați în primul rând de zăcămintele de mangan din Georgia şi de câmpurile petrolifere din vecinătatea oraşului Baku. Turcii aveau propriile lor planuri în legătură cu regiunea. Cele două puteri şi-au împărțit sferele de influență în Caucaz: germanii au luat sub control zona din jurul Tiflisului, iar turcii s-au instalat la Baku. În mai 1918, la îndemnurile lor, Georgia, Armenia şi Azerbaidjanul şi-au proclamat independența, Federația Transcaucaziană dizolvându-se.

Dintre statele succesoare, Georgia a avut cea mai promițătoare evoluție. Menşevicii, care au condus guvernul georgian timp de trei ani, erau mai instruiți şi aveau relații mai bune cu Occidentul decât liderii republicilor învecinate. Punându-şi în aplicare programul de reformă, au expropriat terenurile agricole în limita a patruzeci de acri (18 hectare) şi le-au distribuit țăranilor. Au naționalizat de asemeni o mare parte a fabricilor şi a rețelei de transporturi. În ciuda conflictelor cu abhazii şi osetinii – minorități de religie islamică trăind în zone revendicate de georgieni –, noul stat a făcut față cu destul succes responsabilităților impuse de statutul de independență.

Moscova nu renunțase niciodată la pretențiile ei asupra Transcaucaziei, regiune care înainte de Revoluție furniza Rusiei două treimi din producția de țiței, trei sferturi din cea de mangan şi un sfert din cea de cupru, ca şi o însemnată parte din produsele tipice climatului subtropical. Comuniştii aşteptau un moment potrivit pentru a recâştiga controlul asupra regiunii. Cucerirea

s-a desfăşurat în două etape – aprilie 1920/februarie 1921—după o strategie bine pusă la punct, care a îmbinat agresiunea militară din afară cu subversiunea internă. Factorii cruciali care au permis Moscovei să îşi restabilească dominaţia asupra Transcaucaziei au fost politica de neamestec adoptată de marile puteri, în primul rând de Marea Britanie, şi neutralitatea binevoitoare a liderului turc, Kemal Atatiirk. Kemal renunţase la ambiţiile panislamice şi panturceşti ale fostului Imperiu Otoman şi a acceptat reintrarea Caucaziei sub stăpânirea ruşilor, în schimbul angajamentului Moscovei de a nu provoca agitaţii comuniste în Turcia şi de a-i acorda acesteia sprijin împotriva Aliaţilor.

Preparativele pentru campania din Caucaz au început în mai 1920, când Lenin a dat ordin să fie ocupate Azerbaidjan-ul şi Georgia. În luna următoare, Comitetul Central al Partidului Comunist Rus a creat un Secretariat Caucazian (Kavbiuro), sub conducerea unuia din apropiaţii lui Stalin, georgianul Sergo Ordjonikidze. Menirea noului organism era să impună autoritatea Rusiei în Caucaz şi, pornind de aici, să furnizeze sprijin mişcărilor „antiimperialiste" din Orientul Mijlociu. Kavbiuro-ul colabora îndeaproape cu comandamentul Armatei a XI-a Roşie, cea care urma să aducă la îndeplinire ordinul de cucerire.

Azerbaidjan-ul a căzut primul. În amiaza zilei de 27 aprilie 1920, reprezentanţi ai Partidului Comunist din Azerbaidjan au înmânat guvernului de la Baku un ultimatum prin care îi cereau să demisioneze în termen de douăsprezece ore. Înainte ca termenul să fi expirat, Armata a XI-a Roşie a trecut graniţa şi în ziua următoare a pătruns în Baku, fără să întâmpine vreo rezistenţă. Ordjonikidze a instaurat din prima clipă un regim de teroare, ordonând arestarea şi executarea unui număr de politicieni azeri, inclusiv primul ministru şi şeful statului major al armatei.

Trupele ruse şi-au continuat înaintarea spre capitalele Armeniei şi Georgiei. Operațiunea a trebuit însă oprită la 25 aprilie, când o forță comună polono-ucraineană a invadat Ucraina (vezi mai jos, pp. 269-270). La 4 mai, Lenin i-a ordonat lui Ordjonikidze să retragă unitățile care pătrunseseră deja pe teritoriul georgian. Trei zile mai târziu, guvernul sovietic încheia cu Georgia un tratat prin care îi recunoştea independența şi se angaja să nu se amestece în afacerile ei interne. Printr-o clauză secretă, Georgia accepta legalizarea Partidului Comunist. Serghei Kirov, numit emisar al Moscovei la Tiflis, şi-a început imediat acțiunea de pregătire a cuceririi Georgiei. În iunie, Rusia a semnat un tratat similar cu Armenia. Războiul ruso-polonez le-a oferit celor două republici un scurt răgaz.

Campania din Caucaz a fost reluată în decembrie 1920, odată cu încetarea ostilităților dintre Rusia şi Polonia.

Sovietizarea Armeniei a intervenit în mijlocul disputei teritoriale dintre Armenia şi Turcia asupra Anatoliei Orientale, zonă pe care Aliații o atribuiseră turcilor prin tratatele de pace, dar pe care armenii o revendicau şi continuau să o ocupe. Spre sfârşitul lunii septembrie 1920, turcii au trecut la contraatac. Soarta bătăliei înclinând în favoarea Turciei, Moscova nu a întârziat să profite de situația dificilă a Armeniei şi, la 27 noiembrie, Lenin şi Stalin i-au dat instrucțiuni lui Ordjonikidze să pătrundă pe teritoriul Armeniei pentru a opri ofensiva turcească. Două zile mai târziu, misiunea diplomatică rusă de la Erevan a transmis guvernului armean dominat de Partidul Daşnakțutiun un ultimatum, cerând transferarea imediată a puterii unui „Comitet Revoluționar al Republicii Sovietice Socialiste a Armeniei", format în Azerbaidjan. Armenii au salutat intervenția sovietică, care îi salva de ofensiva turcească. În decembrie 1920, Armenia a devenit republică sovietică, fiind condusă inițial de o coaliție formată din

comunişti şi daşnaci.

Georgia se vedea astfel încercuită. Urmare a tratatului încheiat cu Rusia Sovietică în mai 1920, guvernul de la Tiflis dispusese eliberarea din închisoare a unui număr de aproape 1 000 de comunişti, care pregăteau acum terenul pentru o insurecție armată. În decembrie 1920, Ordonikidze şi Stalin erau pe punctul de a declanşa invadarea Georgiei, dar Moscova a ordonat amânarea acțiunii. Lenin avea îndoieli serioase în legătură cu oportunitatea unui atac asupra republicii caucaziene. Comandantul şef al Armatei Roşii, S. S. Kamenev, se opunea cu tărie acestui plan, motivând că Armata a XI-a, confruntată cu un val masiv de dezertări, nu putea primi întăriri atâta vreme cât în Rusia revoltele țărănimii continuau. Considerente de politică externă ar fi făcut de asemeni nepotrivită o invazie în Georgia. La începutul anului 1921, în contextul colapsului economic şi al tulburărilor din mediul rural, Politburo-ul lua în considerare ideea abandonării comunismului de război şi a trecerii la o politică economică mai liberală. În această eventualitate, Rusia ar fi avut nevoie de credite şi investiții occidentale masive, pe care o eventuală agresiune împotriva Georgiei le-ar fi putut bloca.

Georgia ar fi supraviețuit poate, dacă Stalin şi Ordjonikidze, nerăbdători să cucerească țara lor natală, nu ar fi exercitat presiuni neîncetate asupra lui Lenin. Dându-i-se să înțeleagă că Aliații considerau Georgia inclusă în sfera de influență a Rusiei, Lenin a cedat în cele din urmă presiunilor. La 26 ianuarie, Ordjonikidze a primit undă verde. Această ultimă cucerire teritorială rusească din perioada de până la 1939 s-a desfăşurat după un scenariu devenit clasic. Mai întâi, în zilele de 11-12 februarie 1921, a avut loc „revolta” maselor populare nemulțumite, începută— la instigările Kavbiuroului – într-o regiune disputată de la granița dintre Georgia şi Armenia. A urmat apoi sprijinul „prietenesc” al Armatei a XI-a. La 16 februarie, unități

ale acestei armate au pătruns pe teritoriul Georgiei, venind dinspre Azerbaidjan şi înaintând spre Tiflis. La operațiune au luat parte şi trupele de cavalerie ale lui Budionîi. La 25 februarie, după o rezistență de câteva zile, georgienii, copleşiți de forțele ruse, au fost nevoiți să capituleze, iar Tiflis-ul a căzut în mâinile inamicului. Lupta fiind inegală, restul țării a cedat şi el, cu atât mai mult cu cât, înainte de a se autoexila în Occident, menşevicii au semnat cu comuniştii un acord prin care aceştia din urmă se angajau ca Batumi, oraş georgian revendicat de turci, să rămână în componența republicii.

Deşi optimiştii avuseseră câştig de cauză, Lenin continua să fie îngrijorat de perspectivele sovietizării Georgiei. Conştient de popularitatea fostului guvern menşevic şi neîncrezător în calitățile diplomatice ale lui Ordjonikidze, liderul comunist l-a avertizat pe „guvematorul" lui în Caucaz să manifeste un tact deosebit în relațiile cu învinşii şi cu comuniştii locali. Ordjonikidze şi patronul lui, Stalin, au ignorat avertismentele lui Lenin, intrând în conflict cu populația şi cu comuniştii georgieni şi deschizând astfel calea unei crize majore în interiorul Partidului Comunist Rus.

Odată cu cucerirea Georgiei, granițele Rusiei Sovietice căpătau forma pe care aveau să o păstreze până în septembrie 1939. Alcătuit în mod oficial din şase republici, noul stat era o adevărată anomalie constituțională, dat fiind că nici relațiile dintre entitățile componente, nici rolul Partidului Comunist Rus în noua structură multinațională nu erau încă definite. Trăsăturile noului stat, viitoarea Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste, aveau să fie fixate abia între 1922 şi 1924, după dispute aprinse între Lenin şi Stalin – unul muribund, celălalt aflat în plină ascensiune.

Capitolul XIII.
COMUNISMUL DE EXPORT

În cei cinci ani în care Lenin s-a aflat în fruntea regimului, politica externă a Rusiei Sovietice a fost subordonată complet ţelurilor Partidului Comunist Rus, servind deci mai presus de toate interesele revoluţiei mondiale. Nu se poate sublinia îndeajuns sau suficient de des că bolşevicii au luat puterea nu pentru a schimba Rusia, ci pentru a o folosi ca rampă de lansare pentru Revoluţia care urma să schimbe faţa lumii. „Afirmăm", spunea Lenin în mai 1918, „că interesele socialismului, interesele revoluţiei mondiale sunt mai presus de interesele naţionale, de interesele statului". Fondatorii regimului comunist erau convinşi că revoluţia nu putea supravieţui timp îndelungat, dacă nu se extindea rapid în afara graniţelor Rusiei. Convingerea lor pornea de la două premise. Prima era că mult mai puternicul „lagăr capitalist" avea să se unească pentru a distruge bastionul revoluţiei prin sancţiuni economice şi agresiune militară. A doua, că şi în eventualitatea în care acest lucru nu s-ar fi întâmplat – sau s-ar fi întâmplat, dar comuniştii ruşi ar fi reuşit să respingă ofensiva capitalistă –, regimul s-ar fi confruntat în continuare cu dificultăţi insurmontabile în încercarea de a conduce un stat înconjurat de duşmani şi locuit de o populaţie ţărănească înapoiată şi ostilă.

La atât se reducea teoria. În practică, Rusia Sovietică

fiind prima – şi multă vreme, singura – țară comunistă din lume, bolşevicii identificau interesele Rusiei cu cele ale comunismului internațional. Pe măsură ce speranțele lor de a vedea declanşându-se o revoluție mondială dispăreau – asta se întâmpla în 1921 – singura alternativă rămasă era să se dea prioritate maximă intereselor Rusiei Sovietice. La urma urmelor, în Rusia comunismul era deja o realitate, în timp ce dincolo de granițele ei rămânea un simplu deziderat.

Aflat în fruntea unei țări care avea propriile ei interese naționale şi care era în acelaşi timp avanpostul viitoarei revoluții supranaționale, regimul bolşevic a continuat să-şi ducă politica externă pe două fronturi. Comisariatul pentru afacerile externe, acționând în numele statului sovietic, menținea relații aparent corecte cu acele puteri străine care erau dispuse să trateze cu el. Sarcina de a promova cauza revoluției mondiale a revenit unui nou organism, Internaționala a III-a, Comunistă (Comintem-ul), creat în martie 1919. Oficial, Comintern-ul era independent în raport cu guvernul sovietic şi cu Partidul Comunist Rus. În realitate, el nu era decât o secție a Comitetului Central al Partidului. Existența acestor două instituții distincte permitea Moscovei să desfăşoare o politică dublă – de „coexistență paşnică" şi subversiune.

Comintem-ul avea două obiective, unul ofensiv – să promoveze cauza revoluției dincolo de granițele Rusiei, celălalt defensiv – să neutralizeze eforturile țărilor „capitaliste" de a declanşa o cruciadă împotriva Rusiei Sovietice. Cea de-a doua misiune a avut mai mult succes. Făcând apel la socialiştii şi liberalii europeni cu sloganuri politice şi fluturând în fața întreprinzătorilor străini perspectiva unor afaceri profitabile, agenții Comintemului au reuşit să dejoace inițiativele anticomuniste, sub lozinca „Jos mâinile de pe Rusia!" La începutul anilor '20, aproape toate statele europene întrețineau deja relații diplomatice şi comerciale cu

guvernul sovietic, deşi iniţial îl calificaseră drept nelegitim. Şi totuşi, încercările Cominternului de a declanşa o revoluţie în afara Rusiei, fie ele desfăşurate în Europa, Orientul Mijlociu sau Extremul Orient, au avut rezultate dezastruoase. Eşecul planurilor lui Lenin de a internaţionaliza Revoluţia şi, mai ales, de a o extinde în ţările industrializate a marcat reîntoarcerea Rusiei Sovietice spre tradiţiile autocratice şi birocratice ale fostului Imperiu. Ascensiunea lui Stalin devenea astfel inevitabilă. Georgianul înţelesese foarte de timpuriu că şansele de internaţionalizare a revoluţiei erau aproape nule – cel puţin, până la izbucnirea unui nou război mondial – şi se străduia să-şi consolideze baza de putere în interiorul Rusiei.

Lenin a încercat să „exporte" Revoluţia în Finlanda şi ţările baltice când războiul era în plină desfăşurare, însă eforturile în această direcţie au demarat cu adevărat abia după armistiţiul din noiembrie 1918. Puterile Centrale, bântuite de anarhie şi foamete, constituiau un teren extrem de propice pentru acţiunile revoluţionare. În ianuarie 1919, Lenin l-a trimis în Germania pe Karl Radek, care avea relaţii numeroase la Berlin şi cunoştea îndeaproape situaţia internă. Radek a preluat conducerea Ligii Spartachiste, facţiune radicală a nu mai puţin radicalului Partid Social-Democrat Independent (USPD) fondat de Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg. Trecând peste ezitările spartachiştilor, Radek a lansat soldaţilor şi muncitorilor germani apeluri la boicotarea alegerilor pentru Adunarea Naţională şi răsturnarea guvernului socialist interimar.

Strategia lui Radek, inspirată de experienţa puciului din octombrie 1917, nu şi-a atins scopul, fiindcă socialiştii germani nu au repetat greşeala lui Kerenski şi a sovietelor, reprimând în forţă încercarea de nesocotire a voinţei populare. La 5 ianuarie 1919, când spartachiştii şi USPD-ul au încercat să declanşeze o

revoltă la Berlin, guvernul a făcut apel la veterani să formeze detaşamente de voluntari. Unitățile guvernului au pus capăt revoltei în zece zile. Luxemburg şi Liebknecht au fost arestați şi ucişi, iar Radek a fost azvârlit în închisoare.

În ciuda acestei înfrângeri, comuniştii germani au încercat să preia puterea şi în alte oraşe. Punctul culminant al tulburărilor a fost marcat de proclamarea la München, în ziua de 7 aprilie 1919, a unei Republici Socialiste a Bavariei. La directivele lui Lenin şi urmând modelul sovietic, programul revoluției müncheneze prevedea înarmarea muncitorimii, exproprierea băncilor, confiscarea pământurilor „culacilor" şi crearea unei poliții politice împuternicită cu luarea de ostatici. Strategia utilizată nu ținea însă cont de respectul înnăscut al muncitorilor germani pentru stat şi proprietatea privată. Şi această acțiune a comuniştilor germani a eşuat.

Singura țară în care comuniştii au înregistrat un succes – de altfel temporar – a fost Ungaria. Explicația acestui succes trebuie pusă pe seama naționalismului şi mai puțin a principiilor socialiste.

În Ungaria, care se numărase printre învinşii primului război mondial, s-a format spre sfârşitul anului 1918 un guvern de orientare liberală. Ca reacție la atribuirea de către Aliați a Transilvaniei, regiune populată de o importantă minoritate maghiară, statului român, guvernul liberal a cerut sprijinul comuniştilor. Liderul comunist ungar, Béla Kun, trimis de sovietici cu însărcinarea oficială de a organiza repatrierea prizonierilor ruşi de război, era în realitate agentul Moscovei. Liberalii i-au propus lui Kun, aflat în închisoare pentru agitație comunistă, formarea unui guvern de coaliție, în speranța că participarea comuniştilor la guvernare avea să le aducă sprijinul Armatei Roşii împotriva României. Noul guvern, dominat de comuniști şi condus de Béla Kun, a promovat reforme

sociale şi economice radicale, recurgând la teroare ca armă politică. În aprilie 1919, când românii au invadat Ungaria, sovieticii nu au intervenit. Dezamăgirea ungurilor nu avea margini. Kun a fost nevoit să fugă, iar puterea a fost preluată de un guvern avându-l în frunte pe amiralul Mikloş Horty, personalitate conservatoare şi anticomunistă.

Planul lui Kun de a organiza o revoluție în Austria vecină nu avea să se mai materializeze.

Astfel, cele trei tentative revoluționare puse la cale în Europa Centrală, într-un context care părea extrem de propice, au eşuat. Moscova, care salutase în fiecare din aceste încercări începutul unei revoluții mondiale, investind cu generozitate în ele bani şi resurse umane, nu câştigase nimic. Proletariatul şi țărănimea din Europa se dovedeau făcute din alt aluat decât cele din Rusia. Inițiativele sovietice în Europa Centrală au avut un rezultat contrar celui scontat, discreditând comunismul şi deschizând drumul naționaliştilor extremişti. „Principala urmare a acestei politici greşite," scrie Neil Melnnes, „a fost înspăimântarea claselor conducătoare şi a unei bune părți a claselor mijlocii din Occident, care, confruntate cu spectrul revoluției, au găsit în fascism un răspuns contrarevoluționar pe măsura modelului bolşevic."

În martie 1919, responsabilitatea operațiunilor de subversiune externă, deținută până atunci de comisariatul pentru afaceri externe, a trecut în seama Internaționalei Comuniste. Noul organism a luat naştere în urma unui congres convocat în grabă. Reprezentanții „proletariatului internațional" care au luat parte la acest congres erau fie comunişti ruşi, fie cetățeni străini care trăiau în Rusia; din cei treizeci şi cinci de delegați, numai cinci veneau din străinătate şi doar unul avea mandatul propriei organizații. Fondatorii îşi puneau speranțe foarte mari în noua Internațională. Zinoviev, numit de Lenin preşedinte al Cominternului, declara

entuziast în vara lui 1919:

> Mişcarea noastră se extinde cu o rapiditate ameţitoare, aşa încât putem afirma cu încredere: peste un an vom fi uitat deja că Europa a trebuit să lupte pentru comunism, pentru că peste un an întreaga Europă va fi comunistă. Bătălia pentru comunism va cuprinde apoi America şi poate chiar Asia şi alte părţi ale lumii.

În primul an Comintern-ul a existat doar pe hârtie. El avea să devină o organizaţie cu capacitate operaţională şi financiară deplină abia după cel de-al doilea congres, ţinut în vara anului 1920. Comuniştii şi simpatizanţii străini au fost de această dată mult mai bine reprezentaţi: au luat parte 217 delegaţi din treizeci şi şase de ţări. După ruşi, care alcătuiau o treime din numărul participanţilor, cele mai numeroase delegaţii erau cele ale Germaniei, Italiei şi Franţei. Programul bolşevic a întâmpinat o rezistenţă considerabilă din partea delegaţilor străini, însă în cele din urmă ruşii aproape că şi-au impus strategia. Veştile despre înaintarea Armatei Roşii spre Varşovia, parte a unei campanii pe care comuniştii o considerau începutul cuceririi Europei, au creat în cadrul congresului o atmosferă de euforie. Cuprins de un adevărat delir revoluţionar, Lenin îi telegrafia la 23 iulie 1920 lui Stalin, aflat în Ucraina:

> Situaţia din Comintern strălucită. Zinoviev şi Buharin cred, ca şi mine, că trebuie stimulată neîntârziat starea revoluţionară din Italia. Personal, consider că în acest scop ar trebui să se treacă la sovietizarea Ungariei şi, poate, a Cehoslovaciei şi României.

Mesajul ieşit din comun al lui Lenin trebuie plasat în contextul deciziei luate la începutul lunii iulie 1920, în plin război cu Polonia, de a se înfăptui revoluţia în vestul şi sudul Europei. În septembrie 1920, într-un discurs rostit la o întrunire secretă a liderilor bolşevici, discurs scos la lumină în 1992, Lenin dezvăluia decizia Politburoului de a se folosi conflictul cu Polonia ca un

pretext pentru o ofensivă spre centrul Europei.

Războiul polono-sovietic a fost declanşat de Polonia. Pilsudski, care în timpul războiului civil păstrase o poziție de neutralitate pentru a per mite Armatei Roşii să îl înfrângă pe Denikin, a început după căderea generalului pregătirile în vederea războiului cu Rusia Sovietică. Intenția lui nu era de a răsturna guvernul sovietic, ci de a cuceri Ucraina şi de a crea astfel un stat tampon între Polonia şi Rusia. După încheierea unui tratat secret cu liderul naționalist Semion Petliura, o forță comună polono-ucraineană a trecut la sfârşitul lunii aprilie frontiera cu Ucraina Sovietică, înaintând spre Kiev. Aşa cum se prezentau lucrurile, polonezii erau indiscutabil agresorii. Izvoare sovietice indică totuşi că Armata Roşie era pregătită să atace Polonia înainte de intrarea polonezilor în Ucraina, din motivele pe care le-am văzut expuse în discursul lui Lenin din septembrie 1920.

Atacatorii au reuşit să împingă înapoi forțele Armatei Roşii. La 7 mai, polonezii au ocupat Kiev-ul: era, se pare, a cincisprezecea schimbare de regim care avea loc în capitala ucraineană după prăbuşirea țarismului. Soarta războiului s-a întors însă curând în defavoarea polonezilor. Ucrainenii nu s-au ridicat împotriva bolşevicilor, aşa cum aşteptau polonezii, în Rusia Sovietică, în schimb, invadarea Ucrainei a provocat o explozie de patriotism, chiar şi anticomuniştii alăturându-se regimului pentru a apăra ceea ce ei considerau a fi o parte integrantă a patrimoniului rus. La începutul lui iunie, cavaleria lui Budionîi a străpuns liniile poloneze. La scurt timp, invadatorii au fost puşi pe fugă şi Armata Roşie s-a apropiat de frontierele etnice ale Poloniei. Îngrijorat de perspectiva pătrunderii Armatei Roşii pe teritoriul polonez, lordul Curzon, ministrul de externe al Marii Britanii, a cerut ruşilor să încheie pacea, avertizând că invadarea Poloniei avea să atragă după sine intervenția Angliei şi a Franței.

Politburo-ul se afla în fața unei decizii istorice. După cum avea să explice ulterior Lenin, zdrobirea forțelor albe marcase încheierea fazei „defensive" a războiului împotriva Aliaților (Albii fiind, din punctul de vedere al liderului bolşevic, simpli pioni ai puterilor aliate):

> Astfel... am ajuns la convingerea că atacul militar aliat împotriva noastră s-a încheiat, că războiul defensiv împotriva imperialismului s-a încheiat cu victoria noastră... (Vă rog să nu notați totul, lucrurile pe care vi le spun nu sunt destinate publicului)... O nouă sarcină stă în fața noastră... Putem şi trebuie să profităm de situația militară pentru a trece la un război ofensiv... Nu am formulat în rezoluția oficială a Comitetului Central... [Am aliat] că, într-un fel, în apropiere de Varşovia se află nu doar cartierul general al guvernului burgheziei poloneze, al republicii capitalului, ci chiar centrul întregului sistem contemporan al imperialismului internațional şi că sunt întrunite condițiile pentru a zgudui din temelii acest sistem şi a ne lărgi sfera de acțiune politică în Germania şi Anglia.

Această înşiruire de remarci incoerente demonstrează convingerea lui Lenin că în vara anului 1920 Germania şi Anglia se aflau în fața unei revoluții. Lenin credea, de altfel, că Ungaria şi Cehoslovacia erau şi ele în pragul unei explozii sociale. Concluzia lui: „Dacă Polonia devine un stat sovietic... Tratatul de la Versailles... şi odată cu el întregul sistem internațional apărut după înfrângerea Germaniei vor fi lichidate. Era chiar obiectivul pe care Hitler şi Stalin aveau să îl atingă nouăsprezece ani mai târziu.

Trecând peste obiecțiile lui Troțki şi ezitările comandanților militari, Lenin şi-a convins colaboratorii să ignore avertismentele lordului Curzon şi să declanşeze ofensiva împotriva Varşoviei. La 22 iulie, Armata Roşie a primit instrucțiuni să ocupe capitala poloneză până la 12 august. A fost creat chiar un Comitet Revoluționar Polonez, alcătuit din cinci membri şi însărcinat cu administrarea viitoarei Polonii sovietice.

În acest context şi-a deschis lucrările Congresul al II-lea al Cominternului. În sala principală a dezbaterilor era expusă o hartă a zonei de operațiuni, pe care se marca zilnic, în aplauzele delegaților, înaintarea Armatei Roşii.

Lenin urmărea prin organizarea acestui congres trei obiective. Primul era crearea de partide comuniste în toate țările europene, fie pornind de la zero, fie reunind elementele cele mai radicale din partidele socialiste existente. Conform rezoluțiilor congresului, noile partide afiliate trebuiau să se supună unei „discipline de fier, militare" şi să manifeste „o încredere tovărăşească deplină" în deciziile centrului – mai precis, ale Moscovei, în al doilea rând, spre deosebire de Internaționala a II-a, Socialistă, care era structurată ca o federație de partide independente şi egale, Comintem-ul urma să fie un organism centralizat, un „Partid Comunist unic, cu filiale în diferite țări", după cum se exprimase Zinoviev. Comitetul Executiv al Comintemului alcătuia o secție în cadrul Comitetului Central al Partidului Comunist Rus, ale cărui ordine trebuia să le aducă la îndeplinire fără crâcnire. În al treilea rând, partidele comuniste afiliate aveau sarcina de a se infiltra în parlamentele şi sindicatele din țările respective şi de a prelua controlul acestora. Obiectivul final al Cominternului era declanşarea „insurecției armate" împotriva tuturor guvernelor existente.

Unele din propunerile lui Lenin s-au lovit de opoziția delegaților. Mai ales comuniştii occidentali obiectau față de ideea de participare la alegeri şi colaborare cu sindicatele, convinşi că o asemenea tactică nu ar fi făcut decât să le scoată la iveală slăbiciunea. Lenin a continuat să-şi susțină strategia, motivând că nucleele comuniste, oricât de mici, puteau manipula parlamentele şi sindicatele şi influența opinia publică. „Raportul de forțe" le era atât de defavorabil comuniştilor, încât singura strategie posibilă era

exploatarea răbdătoare a celor mai mici disensiuni din tabăra inamică şi încheierea de înțelegeri conjuncturale cu toți aliații potențiali. Lenin a forțat, cu sprijinul lui Buharin, adoptarea unei rezoluții care cerea partidelor comuniste afiliate „să participe la activitatea instituțiilor burgheze cu scopul de a le distruge dinăuntru". Pentru a nu cădea pradă „cretinismului parlamentar" de care vorbea Marx, reprezentanții comunişti erau datori să îmbine acțiunile din parlament cu activitatea ilegală. Conform rezoluției Congresului,

> Niciun deputat comunist nu trebuie să uite că nu se află în parlament pentru a face compromisuri cu reprezentanții celorlalte formațiuni, ci pentru a lucra ca agitator al partidului, ca un soldat trimis în tabăra duşmanului spre a aduce la îndeplinire ordinele partidului. Deputații comunişti sunt răspunzători nu față de masa amorfă a alegătorilor, ci față de partidele comuniste din care provin, fie ele legale sau ilegale.

Înainte de a-şi încheia lucrările, Congresul al II-lea a adoptat un ultim document, cel mai important, care conținea douăzeci şi una de „condiții" pentru primirea în Comintern. Lenin, inițiatorul documentului, formulase în mod deliberat respectivele condiții în termeni inflexibili, astfel încât să le facă inacceptabile pentru socialiştii moderați, pe care nu îi dorea incluşi în noul organism. Iată care erau cele mai importante condiții:

> ARTICOLUL 2. Toate organizațiile care fac parte din Comintern trebuie să-i excludă din rândurile lor pe „reformişti şi centrişti".
> ARTICOLUL 3. Comuniştii vor crea pretutindeni „organizații ilegale paralele", care, în momentul decisiv, vor ieşi la lumină şi vor prelua conducerea revoluției.
> ARTICOLUL 4. Vor desfăşura o propagandă intensă în rândul forțelor armate, pentru a preveni folosirea lor în interesul „contrarevoluției"{45}.
> ARTICOLUL 9. Vor prelua controlul sindicatelor.
> ARTICOLUL 14. Vor sprijini Rusia Sovietică în lupta împotriva contrarevoluției.
> ARTICOLUL 16. Deciziile congreselor Comintemului şi cele ale

Comitetului său Executiv sunt obligatorii pentru toate partidele membre."

În momentul încheierii Congresului, căderea Varşoviei şi crearea unei republici sovietice în Polonia păreau mai aproape ca oricând. Trupele poloneze, inferioare numeric, ajunseseră să se retragă într-un ritm de cincisprezece kilometri pe zi. La 28 iulie, Armata Roşie ocupa Bialystok, primul oraş cu populație pur poloneză, iar două zile mai târziu autointitulatul Comitet Revoluționar Polonez anunța „punerea bazelor viitoarei Republici Sovietice Socialiste Poloneze", prin naționalizarea fabricilor, a proprietăților agricole şi a pădurilor.

Armata Roşie înainta în Polonia pe două fronturi: în nord, corpul principal, condus de Tuhacevski, în sud trupele lui Egorov, avându-l drept comisar politic pe Stalin. Polonezii nu au primit niciun sprijin din partea aliaților occidentali, fiindcă docherii englezi refuzau încărcarea materialelor, iar Germania blocase tranzitul tuturor echipamentelor militare destinate Poloniei. Francezii au trimis la Varşovia un corp de consilieri militari, ale căror propuneri de strategie defensivă au fost respinse de polonezi, care mizau pe declanşarea la momentul potrivit a unei acțiuni contraofensive.

Cauza exactă a surprinzătoarei înfrângeri suferite de Armata Roşie a rămas până astăzi nelămurită. Troțki avea să îl acuze ulterior pe Stalin că nu respectase ordinele, care cereau trupelor de pe frontul sudic să facă joncțiunea cu armata lui Tuhacevski. Responsabilitatea eşecului pare să fi aparținut totuşi lui Lenin, care, încrezător în victorie, hotărâse că Armata Roşie trebuia să urmărească obiective geopolitice mai ambițioase. Tuhacevski, acționând după cât se pare la ordinul direct al Moscovei, a retras o parte considerabilă din trupele care asediau Varşovia, pentru a le dirija asupra Coridorului Polonez. Obiectivul era ocuparea Coridorului

şi reunirea în acest mod a Prusiei Orientale cu Germania propriu-zisă, pentru a câştiga sprijinul naţionaliştilor germani. Dacă Stalin nu a făcut joncţiunea cu armata lui Tuhacevski în nord, explicaţia trebuie căutată nu în nerespectarea ordinelor, ci în faptul că misiunea iniţială a frontului sudic era invadarea Ungariei şi a Cehoslovaciei şi transformarea lor în republici sovietice.

Oricum ar sta lucrurile, desfăşurările din Polonia au avut ca rezultat apariţia unei breşe fatale în frontul sovieticilor, breşă pe care Pilsudski a exploatat-o în mod strălucit. Polonezii au lansat o contraofensivă surpriză în flancuri, lovind în spatele liniilor inamice şi forţându-i pe sovietici să se retragă. Un număr de divizii ale Armatei Roşii au trecut în Prusia Orientală, unde aveau să fie dezarmate şi internate în lagăre de prizonieri, în total, aproape 100.000 de ruşi s-au predat armatei poloneze. Moscova a fost nevoită să ceară încheierea armistiţiului, care a fost urmată de semnarea în martie 1921, la Riga, a unui tratat de pace. Prevederile Tratatului au stabilit un traseu al frontierei mult mai dezavantajos pentru Rusia Sovietică decât cel pe care îl oferise lordul Curzon.

Dezastrul din Polonia şi eşecul planurilor ambiţioase legate de Europa Occidentală au avut un efect profund demoralizant asupra lui Lenin, care ieşea învins din prima confruntare directă cu naţionalismul european. Aşa-zişii eliberatori ruşi nu întâmpinaseră doar rezistenţa „gărzilor albe poloneze", ci pe aceea a întregii naţiuni poloneze. „Polonezii au văzut în soldaţii Armatei Roşii nişte inamici, nu fraţi sau eliberatori", i se plângea Lenin unui comunist german.

> Sentimentele, gândurile şi acţiunile lor nu erau sociale sau revoluţionare, ci naţionaliste, imperialiste. Revoluţia poloneză pe care o aşteptam nu s-a produs. Muncitorii şi ţăranii... s-au situat de partea duşmanului de clasă, i-au lăsat pe curajoşii soldaţi ai Armatei Roşii să moară de foame, i-au încolţit şi ucis.

Experiența poloneză l-a vindecat pe Lenin de iluzia că instigarea la ura de clasă, care se dovedise atât de eficientă în Rusia, putea înfrânge sentimentele naționale oricând şi oriunde. În plus, ea l-a făcut pe liderul bolşevic să devină extrem de precaut în legătură cu implicarea Armatei Roşii dincolo de granițele statului sovietic. Troțki îi mărturisea lui Ciang Kai-şek, care a vizitat Moscova în 1923 ca reprezentant al Kuomintangului (pe atunci aliat al comuniştilor), că Lenin ordonase în urma războiului cu Polonia ca trupele sovietice să nu mai fie niciodată folosite în lupta împotriva „imperialismului", pentru a evita confruntarea directă cu forțele naționaliste.

Imediat după încheierea celui de-al doilea congres al Cominternului, Comitetul Executiv a trecut la punerea în practică a rezoluțiilor acestuia, în Occident s-au repetat evenimentele care zdruncinaseră cu două decenii mai devreme unitatea social-democrației ruse. Rând pe rând, facțiunile radicale ale mişcărilor social-democrate s-au desprins de acestea, formând partide comuniste. Sciziunile au avut ca efect slăbirea tuturor partidelor socialiste europene.

Partidul Socialist Italian (PSI) a fost singura organizație socialistă europeană importantă care a participat la Congres. Majoritatea reprezentanților italieni, în frunte cu G. M. Serrati, au votat pentru adoptarea celor douăzeci şi una de condiții şi s-au alăturat Cominternului. Restul membrilor delegației italiene, deşi se opuseseră, au preferat să se supună, în interesul unității socialiste, în loc să părăsească partidul. Reformiştii nu au fost excluşi, aşa cum cerea Articolul 2, ci au rămas în partid, lucru pe care Lenin l-a considerat inacceptabil. Refuzul de a-i exclude a marcat declanşarea unei campanii de calomnii împotriva lui Serrati, cu susținerea Cominternului. Campania a

inclus acuzații de luare de mită, care – deşi absolut nefondate – au condus la excluderea lui din Comintern. Colaboratorii lui Serrati au sfârşit prin a se supune voinței sovieticilor şi au părăsit PSI, înființând Partidul Comunist Italian (PEI). În cadrul alegerilor parlamentare organizate la scurt timp după aceea, comuniştii italieni au obținut zece la sută din voturile acordate taberei socialiste. Sciziunea a slăbit puternic stânga italiană, facilitând ascensiunea la putere a lui Mussolini în 1922.

Partidul Socialist Francez a votat în decembrie 1920, cu o majoritate de trei la unu, intrarea în Internaționala Comunistă. Câştigătorii s-au constituit în Partidul Comunist, iar minoritatea învinsă a păstrat, ca şi în Italia, denumirea de Partid Socialist.

În Germania, elementele cele mai radicale erau concentrate în Partidul Social-Democrat Independent (USPD), adept al unei guvernări de tip sovietic. După îndelungi ezitări, USPD a votat, în octombrie 1920, acceptarea condițiilor Cominternului şi aderarea la acesta. Socialiştii germani s-au împărțit în trei facțiuni. Un prim grup, provenit din Liga Spartachistă, a format Partidul Comunist Unit din Germania (VKPD), un al doilea grup a rămas în cadrul USPDului, iar ultimul s-a alăturat Partidului Socialist. VKPD a devenit cel mai mare partid comunist din afara Rusiei. Ca şi în Italia, sciziunea a uşurat ascensiunea extremei naționaliste, care se confrunta acum cu trei partide socialiste concurente, în locul unui front socialist unit.

În celelalte țări europene, partidele comuniste create la inițiativa Cominternului au avut o audiență redusă.

Cel de-al doilea obiectiv al Internaționalei Comuniste în ordinea importanței, acela de a infiltra şi controla sindicatele, era mult mai greu de atins, dată fiind atracția mult mai mică exercitată de lozincile comuniste asupra muncitorimii, în raport cu intelectualitatea. Lenin îşi îndemna însă adepții să folosească orice mijloace pentru a câştiga influență în sânul mişcării

sindicale. „Trebuie”, scria el,

> ca la nevoie... să recurgem la orice şiretlic, viclenie sau acțiune ilegală, la ascunderea adevărului, pentru a pătrunde şi a ne putea menține în organizațiile sindicale, pentru a desfăşura prin intermediul lor, cu orice preț, activitatea comunistă.

Cel mai mare succes l-a înregistrat Comintern-ul în rândul muncitorilor din Franța, țară cu puternice tradiții sindicale. Şi totuşi, eforturile de a controla mişcarea sindicală europeană, în sensul Articolului 9 din rezoluția Cominternului, au eşuat: „în cei cincisprezece ani care au urmat [1920-1935]”, scrie Franz Borkenau, „comuniştii occidentali s-au dovedit incapabili să preia controlul fie şi numai al unui singur sindicat”.

Descumpănit şi iritat de aceste eşecuri, Lenin le-a pus pe seama inerției şi lipsei de curaj a europenilor: „Comuniştii englezi trebuie învățați, învățați şi iar învățați să lucreze asemenea bolşevicilor”. Hrăniți cu ideea că lupta de clasă era unica realitate socială, ruşii refuzau să plece urechea la avertismentele celor care le spuneau că Europa era q altfel de lume. Însă, aşa cum experiența avea să demonstreze în mod repetat, muncitorii şi agricultorii europeni nu erau nici anarhişti, nici lipsiți de sentimente patriotice. Faptul că în Rusia comunismul găsise un teren mult mai propice decât în Occident se datora acelui factor imponderabil atât de disprețuit de către Marx: cultura politică.

Nu trebuie uitat că în țările europene mai avansate cetățenii beneficiau de un sistem de asigurări sociale care îi făcea să fie interesați în menținerea statu-quoului: ajutoare de şomaj, asigurări de boală şi pensii. Primind astfel de ajutoare din partea statului, era puțin probabil ca muncitorii să dorească răsturnarea regimului capitalist şi să rişte pierderea beneficiilor pe care le câştigaseră de-a lungul timpului, de dragul ofertei mai generoase, însă mult mai nesigure, a

comuniştilor. Bolşevicii ignorau acest aspect, fiindcă Rusia prerevoluționară nu cunoscuse nimic asemănător.

Deşi îşi concentra eforturile asupra țărilor industrializate, Comintem-ul nu scăpase din vedere coloniile. Cu mult înainte de Revoluție, lectura cărții lui J. A. Hobson, *Imperialismul* (1902), îl convinsese pe Lenin că supraviețuirea capitalismului în stadiile sale avansate se datora numai materiilor prime, forței de muncă şi pieților de desfacere oferite de colonii. A lipsi capitalismul de aceste profituri însemna, după părerea lui Lenin, a-i da lovitura de grație.

În colonii nu exista însă un „proletariat" şi, prin urmare, nici baza socială pentru o revoluție comunistă. Pentru a le atrage în lupta împotriva „imperialismului", trebuia găsit ceva care să înlocuiască lupta de clasă. Lenin a descoperit acest „ceva", în naționalism. Reacționar în țările capitaliste, naționalismul îndeplinea în coloniile acestora o funcție progresistă. Strategia lui Lenin viza declanşarea în colonii a unor războaie de „eliberare națională", în care masele populare împreună cu „burghezia locală" urmau să izgonească forțele colonialiste. Comuniştii trebuiau să participe la această luptă şi să o conducă, menținându-şi însă o identitate distinctă. Odată obținută victoria, ei urmau să întoarcă masele împotriva foştilor aliați „burghezi".

Puținii comuniști din regiunile coloniale care au luat parte la congresul Cominternului au ridicat obiecții față de o astfel de strategie, cu argumente de natură morală şi pragmatică. Ei refuzau să facă front comun cu duşmanii de clasă, pe care nu îi considerau cu nimic mai buni decât colonialiştii şi nu voiau să îmbrățişeze cauza naționalistă, pe care o considerau reacționară. Lenin şi-a menținut însă poziția şi a obținut câştig de cauză. Cel de-al II-lea Congres al Cominternului a aprobat o rezoluție privind „sprijinirea activă a mişcărilor de eliberare" din colonii.

Evenimentele din Turcia şi China au scos în evidență

riscurile unei astfel de politici.

Kemal Atatiirk, şeful statului turc, a cerut ajutorul Moscovei pentru a-şi debarasa țara de forțele de ocupație ale Aliaților. Oricâtă nevoie avea de sprijinul rusesc, Atatiirk nu intenționa totuşi să tolereze activitatea comuniştilor pe teritoriul Turciei, aşa încât a desființat Partidul Comunist Turc şi a instaurat dictatura în numele partidului pe care îl conducea. Richard Loewenthal avea să spună despre el că era primul dictator naționalist care a adoptat modelul politic comunist, fără a îmbrățişa ideologia comunistă.{46}

În China anilor ’20, strategia comuniştilor de sprijinire şi totodată de infiltrare a forțelor naționaliste a condus la un dezastru încă şi mai mare. Rusia Sovietică a încheiat o înțelegere cu Partidul Naționalist (Kuomintang) fondat de Sun Yat-sen şi condus de succesorul acestuia, generalul Ciang Kai-şek, prin care îi sprijinea în lupta împotriva forțelor străine de pe teritoriul Chinei. În schimb, comuniştii chinezi erau acceptați în rândurile Kuomintangului. Însă, în 1927, când îşi simțea deja poziția asigurată, Ciang a rupt cu comuniştii, excluzându-i din Kuomintang şi desființându-le sindicatele.

Dacă în operațiunile desfăşurate în străinătate, Rusia Sovietică ar fi trebuit să se bazeze exclusiv pe comunişti, şansele ei de succes ar fi fost extrem de limitate: în primăvara anului 1919, când a fost creat Comintern-ul, existau probabil în Anglia mai mulți vegetarieni, sau în Suedia mai mulți nudişti, decât comunişti. În 1920-1921, numărul simpatizanților din afara Rusiei crescuse deja în mod considerabil, dar chiar şi aşa comuniştii erau prea puțini pentru a putea organiza o revoluție sau pentru a modifica politica guvernelor din țările lor față de Moscova. Singurele succese externe – mai ales în Occident – cu care Moscova se putea lăuda în anii ’20 erau datorate mai cu seamă liberalilor şi

„tovarăşilor de drum", oameni care erau gata să susțină cauza sovietică, fără a deveni comunişti. În timp ce liberalii respingeau atât teoria cât şi practica bolşevică, dar găseau totuşi puncte de înțelegere cu comuniştii, aşa-zişii tovarăşi de drum apreciau comunismul ca pe un fenomen pozitiv, dar nu doreau să se supună disciplinei de partid. Ambele categorii au adus Rusiei Sovietice servicii de neprețuit.

Marea majoritate a liberalilor şi a tovarăşilor de drum ai comunismului o alcătuiau intelectualii. În ciuda caracterului lui contestabil, intelectualii se simțeau atraşi de regimul bolşevic pentru că era primul, de la Revoluția franceză şi până atunci, în care oameni de felul lor aveau acces la putere, în Rusia Sovietică, intelectuali care cu numai câțiva ani în urmă băteau străzile Europei, exilați trăind de pe o zi pe alta, aveau acum autoritatea să îi exproprieze pe capitaliştii cei mai puternici, să-şi execute adversarii politici şi să pună căluş ideilor „reacționare". Fiind aproape cu totul lipsiți de experiența puterii, intelectualii aveau tendința să-i supraestimeze orbeşte virtualitățile. Iată ce scria jurnalistul american Eugene Lyons, referindu-se la comuniştii şi tovarăşii de drum care se înghesuiau să viziteze Moscova în anii '20:

> Proaspăt sosiți din oraşele în care erau disprețuiți şi persecutați, nu se aflaseră niciodată atât de aproape de fagurii cu miere ai puterii, al căror gust li se părea îmbătător. Şi, luați aminte, nu era vorba de simulacrul de putere pe care îl dă conducerea unui partid revoluționar clandestin şi oprimat, ci de puterea pe care ți-o oferă armatele, avioanele, poliția, supunerea necondiționată a subalternilor şi perspectiva de a domina cândva întreaga lume. Odată eliberați de riscurile şi răspunderile care îi măcinau în țările lor, dorința de a avea o situație, o carieră, privilegii căpătase la ei forme luxuriante... Cine nu cunoaşte îndeaproape mişcarea revoluționară din țara lui nu poate înțelege nerăbdarea şi vibrația interioară cu care radicalii europeni luau contact cu realitățile unui regim proletar în exercițiul funcțiunii, nici

exaltarea care îi cuprindea în fața emblemelor şi simbolurilor acestui regim. Era o împlinire, o identificare electrizantă cu Puterea. Cuvinte, imagini şi culori, refrene şi gânduri care în mintea mea erau legate de ani de arzătoare aşteptare şi, într-o oarecare măsură, chiar de ideea de sacrificiu, le vedeam, auzeam, simțeam pretutindeni, expuse la loc de onoare, semne ale autorității, ale unei puteri nelimitate!

Liberalii şi socialiştii occidentali care vizitau Rusia la invitația guvernului sovietic nu se lăsau, în general, înşelați de aparența de democrație pe care încerca să o prezinte regimul. Explicau însă această latură întunecată a realității sovietice fie ca pe o moştenire a țarismului şi o consecință a ostilității Occidentului, fie ca pe un efect secundar inevitabil al construirii unei societăți cu adevărat libere şi egalitare.

O atitudine similară, motivată însă de rațiuni diferite, era aceea a reacționarilor occidentali, care simpatizau Rusia Sovietică doar pentru că guvernele lor, cu care se găseau în dezacord, o detestau. Spre a relua cuvintele celor de la *The New Republic*: „iubeau Rusia pentru duşmanii pe care îi avea". Din acelaşi motiv, unii senatori americani izolaționişti apărau cauza Rusiei comuniste, iar William Randolph Hearst, magnatul presei americane, deşi avea o reputație de ultrareacționar, ridica în slăvi regimul condus de Lenin, numindu-l „cea mai avansată democrație din lume". Hearst îi disprețuia pe englezi, or, englezii erau antisovietici. În anii '30, acelaşi Hearst avea să devină admiratorul lui Hitler.

Tovarăşii de drum occidentali s-au dovedit deosebit de utili, mai ales după ce comuniştii şi-au pierdut credibilitatea externă din cauza obedienței lor totale față de Moscova. Pe de altă parte, aceşti tovarăşi de drum, care aveau reputația de a asculta numai de vocea propriei conştiințe, se bucurau de un respect considerabil. Reputația de independență funcționa mai cu seamă în cazul anumitor scriitori proeminenți, a

căror celebritate literară părea să constituie o garanție a integrității. Luările de poziție prosovietice ale unor scriitori renumiți ca Romain Rolland, Anatole France, Amold Zweig şi Lion Feuchtwanger şi ale unor savanți precum Sidney şi Beatrice Webb sau Harold Laski exercitau o influență considerabilă în rândul elitelor occidentale. Moscova îi cultiva cu asiduitate pe intelectualii străini simpatizanți ai cauzei sovietice, tratându-i cu o deferență cu care nu erau obişnuiți în țările lor.

Drept răsplată, tovarăşii de drum înfățişau opiniei publice occidentale imaginea unei Rusii comuniste care se străduia, în condiții extrem de dificile, să înfăptuiască idealurile cele mai de preț ale civilizației occidentale. Treceau însă sub tăcere rolul partidului şi al poliției politice, descriind Rusia ca pe o țară guvernată de soviete alese în mod democratic – un soi de echivalent al adunărilor cetățeneşti din oraşele americane.

Motivațiile acestor atitudini erau la fel de diferite ca şi personalitățile celor care mergeau în pelerinaj la Moscova: „universitari mânați de neastâmpărul nonconformismului, atei aflați în căutarea unei religii, fete bătrâne în căutare de compensații revoluționare, radicali care încercau să refacă puritatea unor crezuri zdruncinate". Angelica Balabanov, căreia se cuvine să-i dăm crezare, căci s-a numărat printre secretarii Cominternului, mărturisea că vizitatorii erau de la bun început plasați în una dintre următoarele patru categorii: „superficiali, naivi, ambițioşi sau venali". În realitate, puțini erau aceia care puteau fi încadrați cu precizie doar într-una dintre grupe. Un idealist „naiv" rămânea mai statornic în credința lui dacă primea imboldul celebrității sau al banilor, în timp ce un oaspete „venal" se bucura mai mult de stimulentele materiale dacă le putea justifica prin formule idealiste de genul „comerțul, promotor al păcii".

Interesele materiale, nu neapărat sub forma

mercenariatului fățiş, făceau din mulți vizitatori străini purtători de cuvânt ai comunismului. Cei care se arătau dispuşi să joace un astfel de rol intrau sub aripa ocrotitoare a puternicei maşini de propagandă sovietice, care ştia să aibă grijă de protejații ei. Tovarăşii de drum englezi aveau acces la „Clubul de lectură al stângii", patronat de Victor Gollanez, care în 1939, la apogeul popularității sale, distribuia literatură prosovietică unui număr de circa 50.000 de abonați. Cărțile cu orientare asemănătoare ale editurii Penguin se vindeau cu sutele de mii. Lucrul acesta se petrecea într-o vreme în care *Întuneric la amiază* a fostului comunist Arthur Koestler, carte care avea să devină mai târziu clasică, se tipărea în Anglia într-un prim tiraj de 1000 de exemplare şi înregistra într-un an mai puțin de 4000 de vânzări. Paisprezece editori au respins *Ferma animalelor* a lui Orwell, pe motiv că era antisovietică. Ziariştii străini acreditați la Moscova aveau un stil de viață pe care colegii lor de aiurea cu greu şi l-ar fi putut permite – bineînțeles, dacă ştiau să se plieze cerințelor puterii sovietice. Alternativa era discreditarea urmată de expulzare. Cât despre oamenii de afaceri care simpatizau cu regimul, se găsea întotdeauna un ban de câştigat din comerț şi concesiuni.

Majoritatea aşa-zişilor tovarăşi de drum se încadrau probabil în categoria „naivilor". Credeau ceea ce li se spunea despre experimentul comunist, pentru că doreau cu disperare să vadă o lume eliberată de război şi nevoi. Capitalismul îi dezgusta fiindcă tolera existența sărăciei în mijlocul opulenței şi fiindcă părea condamnat, din cauza contradicțiilor lui interne, să conducă în mod inevitabil la război. Esteții, revoltați de vulgaritatea culturii de masă, erau încântați de efortul comuniştilor de a deschide poporului drumul spre cultura „înaltă". Ei considerau că omul şi societatea pot fi conduşi la perfecțiune. Lumea din jurul lor fiind însă atât de departe de această perfecțiune, erau dispuşi să

ia idealurile comuniste drept realitate şi învățau treptat să închidă ochii în fața a tot ceea ce contrazicea aspirațiile lor. Koestler povesteşte cum, trăind în Rusia anilor ’30, într-o epocă de foamete şi de aneantizare a drepturilor omului, căpătase reflexul de a filtra mental tot ceea ce vedea şi de a considera realitatea sovietică drept irealitate – „o membrană tremurătoare care despărțea viitorul de trecut”. Acest „filtru mental... îmi îngăduia să atribui tot ceea ce mă şoca «moştenirii trecutului» şi să văd în tot ceea mă încânta «semnele lumii viitoare»”. O minte astfel condiționată se putea obişnui cu aproape orice.

Exemplul clasic al tovarăşului de drum idealist este John Reed. Fiul unor părinți bogați, absolvent al Universității Harvard, Reed a făcut în 1917 o călătorie în Rusia, fără a avea nici cea mai mică idee despre realitățile de acolo, despre limba țării sau despre socialism. Martor al evenimentelor din octombrie 1917, americanul avea să relateze lovitura de stat bolşevică în cartea *Zece zile cure au zguduit lumea*, apărută în 1919 şi prefațată de însuşi Lenin. Fiind concepută sub forma unui scenariu de film, în care bolşevicii jucau rolul „băieților buni”, iar adversarii lor pe acela al „răilor”, cartea lui Reed a fost receptată ca o mărturie autentică, deşi nu depăşea nivelul unui manifest propagandistic scris de un american aflat în căutare de emoții romantice. Reed avea să devină ulterior membru al Cominternului, pe care l-a părăsit însă repede, deziluzionat de practicile lui autoritare.{47}

Ne-am putea imagina că adversitatea declarată a regimului comunist față de capitalism, ca şi lipsa lui de respect pentru proprietatea privată făceau din comunitatea de afaceri occidentală duşmanul de moarte al Rusiei Sovietice. În realitate, mulți dintre capitaliştii înfățişați în afişele propagandei sovietice ca nişte burtoşi cu jobene manifestau față de regimul de la Moscova o atitudine cel puțin prietenoasă. Nicio altă categorie

socială nu promova cooperarea cu Rusia Sovietică cu mai multă asiduitate şi eficienţă decât o făceau oamenii de afaceri americani şi europeni. Primele misiuni comerciale sovietice sosite în Vest în vara anului 1920, cu obiectivul de a obţine credite şi echipamente, au fost întâmpinate de marii afacerişti cu braţele deschise. Cercurile de afaceri considerau că Rusia – privită de unii ca cea mai mare piaţă de desfacere „neexplorată" din lume – le putea oferi perspective comerciale şi investiţionale nelimitate. Optimismul legat de viitorul experimentului comunist a atins cote maxime la începutul lui 1921, odată cu lansarea de către Moscova a Noii Politici Economice, care marca o relativă deschidere spre iniţiativa privată şi părea să anunţe abandonarea metodelor comuniste.

Oamenii de afaceri occidentali, dornici să exploateze resursele naturale ruseşti şi să găsească un nou debuşeu pentru produsele lor, găseau mai multe argumente pentru a justifica reluarea relaţiilor comerciale cu un regim care încălcase, în Rusia şi în afara ei, toate normele unui comportament civilizat. Primul era că fiecare ţară are dreptul să se conducă aşa cum găseşte de cuviinţă. Sau, cum scria Bernard Baruch în 1920, „Ruşii au, după părerea mea, dreptul să aleagă cum să fie guvernaţi." Argumentul este perfect raţional, cu condiţia ca ruşii să fi avut într-adevăr dreptul să *aleagă* regimul care îi conducea.

Al doilea argument era că, în măsura în care este o lecţie de bun simţ şi o lovitură dată doctrinelor abstracte, comerţul reprezintă un factor de civilizaţie. Lloyd George motiva menţinerea relaţiilor comerciale cu Rusia cu argumentele următoare: „Am eşuat în încercarea de a readuce Rusia pe calea cea bună prin forţă. Cred că vom putea face acest lucru prin comerţ, care are darul de a trezi la realitate. Aritmetica elementară cu care operează schimburile economice va face rapid evidentă extravaganţa teoriilor comuniste."

Henry Ford, care reuşea să îmbine fanatismul anticomunist şi antisemit cu relații comerciale profitabile cu Uniunea Sovietică, era şi el convins de forța de influențare morală a pragmatismului economic. Cu cât comuniştii aveau să îşi dezvolte mai mult industria, cu atât mai rațional avea să devină comportamentul lor, fiindcă „în mecanică şi în morală rațiunea este una singură".

O altă explicație a disponibilității oamenilor de afaceri de a avea raporturi normale cu Rusia Sovietică o constituia tendința lor de a considera teoriile comuniste simple mijloace propagandistice destinate maselor. Pur şi simplu, nu puteau crede că un om întreg la minte ar fi fost capabil să ia în serios idei de o asemenea extravaganță. Prin urmare, comuniştii fie nu credeau în teoriile pe care le promovau – lucru care putea fi scos la iveală dacă li se ofereau tentații materiale –, fie credeau şi atunci aveau să piardă curând puterea, fiind înlocuiți cu conducători mai realişti. În oricare dintre variante, nu era nimic rău în a-i pune la încercare.

* * *

Regimul sovietic încuraja aceste tendințe nu numai pentru că avea o nevoie disperată de capitaluri occidentale, ci şi pentru că îşi făcuse calculul – care avea să se dovedească, după cum vom vedea, corect – că relațiile comerciale aveau să deschidă calea spre recunoaşterea diplomatică.

Printr-o propagandă sistematică, Moscova a reuşit să proiecteze în afară o imagine favorabilă a comunismului. Vom aborda în capitolul următor acțiunile de propagandă internă ale regimului sovietic, rezumându-ne deocamdată la câteva considerații asupra dimensiunii lor internaționale. Prin anvergura şi intensitatea lor, aceste acțiuni au avut un caracter unic: Lenin făcea din propagandă o chestiune de maximă

prioritate, convins că, împreună cu lipsa de unitate a adversarilor, propaganda era un factor esențial pentru supraviețuirea regimului în cele mai dificile circumstanțe. Prima condiție era însă exercitarea unui control absolut asupra tuturor surselor de informații.

Moscova a naționalizat serviciile telegrafice, creând agenția ROSTA (Agenția Telegrafică Rusă), care în 1925 avea să fie rebotezată TASS. Agenția deținea monopolul ştirilor privitoare la Rusia Sovietică.

Într-o epocă în care presa reprezenta principala sursă de informații, calea cea mai sigură de a asigura o prezentare favorabilă a regimului sovietic în străinătate era acreditarea numai a acelor ziare şi ziarişti care dădeau dovadă de o atitudine cooperantă. Dat fiind că fiecare dintre marile ziare dorea să aibă un birou de presă la Moscova, majoritatea lor au respectat cerința de a trimite în Rusia corespondenți cu orientare convenabilă. Ziariştii străini au învățat rapid să minimalizeze, să selecteze sau, la nevoie, să treacă sub tăcere informațiile defavorabile, să nu mai facă distincție între intențiile şi realitățile regimului şi să-i ia în derâdere pe criticii acestuia. Odată „adaptați", ei ajungeau să se autocenzureze şi, mai devreme sau mai târziu, să se transforme în promotori ai propagandei sovietice. Înainte de a da drumul unei depeşe, corespondenții de presă trebuiau să obțină aprobarea departamentului de presă al Comisariatului pentru Afaceri Externe. „Erau invitați", îşi aminteşte scriitorul şi corespondentul englez Malcolm Muggeridge, „pentru a li se cenzura textele, aşa cum prezentau odinioară eseurile spre citire profesorilor de la Cambridge, urmărind neliniştiți fiecare încruntare sau ezitare a funcționarului sovietic şi aşteptând cu groază momentul în care creionul cobora pe hârtie ca să taie ceva." Un cenzor a refuzat odată să-i permită lui Muggeridge să transmită o relatare, cu explicația: „Nu puteți spune aşa ceva, pentru că e adevărat."

Ziarele care nu intrau în joc – exemplul tipic era *Times,* de la Londra – nu primeau permisiunea de a trimite reporteri la Moscova. *New York Times*, în schimb, avea un corespondent extrem de „ascultător", pe Walter Duranty, pe care stilul luxos de viață şi favorurile unei amante rusoaice l-au convins să devină apologetul regimului sovietic. Relatările lui, care au mers cu deformarea realităților ruseşti până la a nega foametea din Ucraina din anii 1932–1933, care a făcut milioane de victime, au contribuit la dezvoltarea în Statele Unite a unui curent de opinie favorabil Uniunii Sovietice a lui Stalin, ceea ce a creat condițiile pentru restabilirea în 1933 a relațiilor diplomatice dintre cele două țări.

Moscova a influențat opinia publică occidentală şi prin finanțarea unor ziare străine. Exemplul cel mai grăitor este cel al organului de presă al aripii radicale a Partidului Laburist, *Daily Herald.* La începutul anilor '20, ziarul se afla într-o situație materială dificilă. Confruntat cu perspectiva falimentului, redactorul-şef, George Lansbury, a întreprins o călătorie la Moscova, în căutare de sprijin financiar. Obținând subvențiile pe care le dorea, *Daily Herald* a adoptat o poziție prosovietică lipsită de orice echivoc, în cursul aceluiaşi an, Krasin şi Kamenev, aflați la Londra pentru a încheia un acord comercial cu Marea Britanie, i-au înmânat lui Lansbury pietre prețioase şi platină în valoare de 40.000 de lire sterline, plus suma lichidă de 35.000 de lire sterline. Neşansa lor a făcut ca Scotland Yard-ul să îi fi urmărit. Cazul a fost făcut public şi Kamenev a trebuit să părăsească Marea Britanie, iar Lansbury să înapoieze banii. Serviciile pe care le-a adus Moscovei nu l-au împiedicat pe Lansbury să fie ales în 1931 preşedinte al Partidului Laburist.

Prin mijloace de acest gen, adevărul despre Rusia Sovietică a fost din ce în ce mai mult ocultat, iar atmosfera a devenit favorabilă reluării cooperării economice şi normalizării relațiilor diplomatice.

Problema datoriilor Rusiei reprezenta principalul obstacol în calea extinderii relațiilor comerciale şi diplomatice. În ianuarie 1918, prin refuzul guvernului sovietic de a-şi asuma obligațiile contractate de guvernele precedente, statele şi deținătorii străini de bonuri de tezaur ruseşti au pierdut o sumă estimată la 6,59 miliarde de dolari – care, în termenii puterii de cumpărare, echivala în 1990 cu de zece ori cifra respectivă. Pe de altă parte, decretele de naționalizare au adus pierderi considerabile proprietarilor şi acționarilor străini ai întreprinderilor ruseşti. Numai investitorii francezi, de exemplu, au pierdut 2,8 miliarde de dolari.

Moscova, conştientă de dimensiunile problemei, nu avea nici voința, nici capacitatea de a o rezolva în mod satisfăcător, mulțumindu-se să fluture periodic în fața creditorilor perspectiva iluzorie a rambursării datoriilor. Deşi îşi recunoştea „în principiu" obligațiile, regimul sovietic punea nişte condiții de natură să golească acest „principiu" de sens. Principala condiție pusă Occidentului pentru a-şi putea recupera pierderile era să acorde Rusiei compensații pentru daunele provocate de pretinsa intervenție străină din timpul războiului civil. Unul dintre rapoartele confidențiale pregătite de un funcționar al Comisariatului pentru Finanțe ne dă o idee despre noțiunea pe care şi-o făceau sovieticii despre aceste pierderi. Punând pe seama Aliaților toate costurile războiului civil, împreună cu compensațiile pentru pierderile umane suferite de Armata Roşie, funcționarul respectiv obținea suma de 8,25 miliarde de dolari. La această cifră se adăugau alte 15 miliarde, ca „pierderi cauzate de pogromuri" şi „daune morale" datorate poporului rus. Adăugând în fine epidemiile, scăderea nivelului de educație şi alte pierderi suferite de Rusia începând cu octombrie 1917, se ajungea la suma totală de 92,9 miliarde, de zece ori datoria externă a

Rusiei.

Problema raporturilor cu această țară care nu îşi onora datoriile a fost abordată inițial prin soluția iluzorie a stabilirii de relații comerciale cu cooperativele ruseşti. Deşi instituțiile cu pricina fuseseră naționalizate,

Occidentul şi Moscova pretindeau că ar fi fost vorba de asociații private, în aprilie 1921, Marea Britanie a încheiat un acord comercial cu Rusia. Alte țări aveau să îi urmeze curând exemplul.

Patru erau țările care îi interesau în mod deosebit pe arhitecții politicii externe ruseşti: Franța, Statele Unite, Marea Britanie şi Germania. Prioritatea principală o reprezenta Germania.

Franța continua să rămână un duşman neîmpăcat al Rusiei Sovietice, atât din cauza pierderilor grele pe care le suferise în urma Revoluției, cât şi a temerilor legate de o posibilă alianță sovieto-germană. Pentru a face față acestei din urmă eventualități, Franța a creat un „cordon sanitar" între cele două țări, ducând față de Germania de la Weimar o politică intransigentă, care avea să îi împingă pe naționaliştii germani în brațele bolşevicilor. Moscova nu avea prin urmare motive să aştepte nimic bun de la Franța.

Statele Unite, care se ținuseră departe de rivalitățile de pe continentul european şi fuseseră destul de puțin afectate de exproprierile şi abuzurile guvernului sovietic, considerau Rusia Sovietică nelegitimă şi refuzau să întrețină relații oficiale cu ea. Secretarul de stat american motiva în 1920 atitudinea țării sale față de regimul sovietic prin încălcarea de către acesta a „tuturor normelor şi convențiilor recunoscute prin dreptul internațional". Conducătorii sovietici, adăuga el, „au promis în mod repetat să încheie acorduri cu puterile străine şi să îndeplinească obligațiile care le revin, fără a avea însă nici cea mai mică intenție de a-şi respecta obligațiile sau de a pune în practică eventualele

acorduri". Mai mult chiar, continua secretarul de stat, au afirmat

> că însăşi supravieţuirea bolşevismului în Rusia, ca şi rămânerea lor la putere depind şi trebuie să depindă şi pe mai departe de declanşarea unor revoluţii în toate marile state civilizate, inclusiv în Statele Unite...

Administraţia de la Washington a refuzat prin urmare să acorde recunoaştere diplomatică Rusiei Sovietice, fără a pune însă piedici relaţiilor comerciale dintre cetăţenii americani şi aceasta. La nivelul anilor '20, era un lucru deloc neglijabil.

Marea Britanie şi-a normalizat relaţiile cu Rusia Sovietică. Churchill avertizase că bolşevicii, dat fiind fanatismul lor, nu puteau fi convinşi să-şi abandoneze doctrina: „Din punctul lor de vedere, sistemul comunist nu şi-a dovedit încă superioritatea pentru că nu a fost aplicat la o scară suficient de mare şi, pentru a avea succes, va trebui extins în întreaga lume." Majoritatea politicienilor britanici considerau însă anticomunismul lui Churchill o obsesie personală, ceea ce explică lipsa de reacţie la avertismentele lui, situaţie care avea să se repete şi în cazul ameninţării naziste.

Germania era pentru regimul sovietic cheia realizării ambiţiilor sale pe plan internaţional. Ţara europeană cea mai industrializată şi cu muncitorimea cea mai numeroasă, ea fusese redusă de aliaţi la rolul de paria. În cazul ei însă, obstacolul principal nu îl reprezentau naţionaliştii sau capitaliştii, care erau dispuşi să facă front comun cu bolşevicii împotriva Aliaţilor, ci social-democraţii. Intelectualii care conduceau SPD-ul salutaseră preluarea puterii de către comunişti în octombrie 1917, dar criticau suprimarea libertăţilor politice, pe care le considerau vitale pentru socialism. Aceste critici, ca şi orientarea pro-aliată a social-democraţilor germani, au făcut imposibilă colaborarea cu Moscova, care şi-a îndreptat atenţia spre naţionaliştii

conservatori şi radicali.

Naționaliştii germani, obsedați de Tratatul de la Versailles, erau gata să cadă la înțelegere cu oricine i-ar fi sprijinit în anularea urmărilor acestuia şi în primul rând cu Rusia. Imediat după ce prevederile Tratatului au fost făcute publice (mai 1919), Comisariatul pentru Afaceri Externe de la Moscova le-a denunțat în termenii cei mai categorici, iar Comintern-ul a emis o proclamație intitulată „Jos Tratatul de la Versailles!" Un an mai târziu, în timpul puciului organizat de politicienii de dreapta şi de generali cu scopul de a instaura o dictatură militară (aşa-zisul puci „Kapp" din martie 1920, eşuat de altfel), liderii Partidului Comunist German, foarte probabil la ordinul Moscovei, au adoptat o poziție neutră, afirmând că „proletariatul nu va ridica nici măcar un deget pentru a salva republica democrată". Neputând avea o Germanie comunistă, Moscova prefera o dictatură militară de dreapta unui guvern social-democrat.

Cel mai important susținător al ideii unei alianțe între Germania şi Rusia Sovietică era generalul Hans von Seeckt, şef al comandamentului armatei şi ofițerul german cu gradul cel mai înalt. Seeckt considera armata adevăratul suflet al Germaniei. Tratatul de la Versailles, prin care țara fusese practic dezarmată, însemna din punctul lui de vedere condamnarea la moarte a națiunii germane. Numit în 1920 în fruntea Reichswehrului, el concepuse planul refacerii în secret a capacității militare a Germaniei, în contradicție cu prevederile Tratatului de la Versailles. Era un obiectiv care nu putea fi atins decât cu sprijinul Rusiei Sovietice. Iată ce scria Seeckt: „Singura şansă a Germaniei de a-şi recâştiga statutul de mare putere o reprezintă colaborarea consecventă cu o Rusie Mare." Generalul a inițiat discuții cu Radek şi alți reprezentanți sovietici asupra unei cooperări militare menite să permită Germaniei să ocolească acele prevederi ale Tratatului care îi interziceau să dețină

material de război modern: avioane, artilerie grea, tancuri şi gaze de luptă. Colaborarea inițiată de el a continuat până în toamna anului 1933 şi avea să se dovedească extrem de importantă în pregătirea armatelor germană şi sovietică pentru cel de-al doilea război mondial.

În vara anului 1920, când Armata Roşie se afla la porțile Varşoviei, Seeckt a salutat o eventuală victorie a Rusiei ca pe un prim pas în lichidarea urmărilor păcii de la Versailles: dacă Polonia era distrusă, iar Rusia şi Germania ajungeau din nou să aibă o graniță comună, armătura „cordonului sanitar" creat de francezi avea să se prăbuşească. „Viitorul aparține Rusiei", scria generalul. „Rusia are resurse nelimitate şi e inexpugnabilă." Un stat german aliat cu Rusia avea să impună respect Aliaților, alternativa fiind transformarea germanilor într-o națiune de „iloți". Seeckt nu era îngrijorat de repercusiunile pe care o orientare procomunistă le-ar fi putut avea în plan intern, convins că guvernul ar fi câştigat astfel simpatia elementelor radicale. Vom discuta ceva mai departe rezultatele colaborării militare inițiate de Seeckt.

Cercurile de afaceri germane erau la fel de interesate într-o cooperare cu Rusia Sovietică. Înainte de 1914, Rusia fusese principalul partener comercial al Germaniei. Exista temerea că „anglo-saxonii" aveau să profite de slăbiciunea Germaniei pentru a acapara comerțul exterior rusesc. Oamenii de afaceri germani nu erau preocupați de subversiunea comunistă, mai mult chiar, sperau ca întărirea relațiilor economice cu Moscova să contribuie la stabilizarea țării şi să facă regimul sovietic să fie interesat în menținerea unei Germanii capitaliste. (Ministerul de externe german lansase chiar sloganul „Bolşevicii trebuie să ne salveze de bolşevism".) După reluarea oficială a relațiilor comerciale (mai 1920), schimburile economice dintre cele două țări au cunoscut o creştere rapidă, Germania

redevenind în următorul deceniu principalul partener comercial al Rusiei. În 1932, grație şi creditelor germane, 47 la sută din importurile sovietice proveneau din Germania.

Se puneau astfel bazele unei apropieri germano-sovietice, pe care Tratatul de la Rapallo din 1922 avea să o consfințească, spre surprinderea întregii lumi.

În ultimă instanță, strategiile convenționale ale misiunilor diplomatice şi economice sovietice se vor fi dovedit mai eficiente decât acțiunile subversive ale Cominternului. De la crearea lui în 1919, până în 1943, când a fost desființat, acesta a înregistrat un lung şir de eşecuri, explicabile în primul rând prin ignorarea de către bolşevici a realităților europene. Liderii partidului petrecuseră ani îndelungați în Occident: între 1900 şi 1917, Lenin trăise cincisprezece ani, Troțki zece, iar Zinoviev doisprezece ani în afara Rusiei. Viața lor se desfăşurase însă în izolarea cercurilor emigrației, în contact cu elementele cele mai radicale ale mişcării socialiste europene. Liderii bolşevici erau la curent cu multe, dar înțelegeau prea puțin. Între ei şi lumea occidentală pe care voiau să o revoluționeze se ridica o barieră mentală de netrecut. Noțiunea de „cortină de fier" a intrat în uz încă din anii '20.

Nu erau nici măcar dispuşi să învețe din această experiență. „Nu ere deți că din luptele, mişcările sociale şi revoluțiile din alte țări se pot trage învățăminte?" îl întreba exasperat pe Zinoviev un delegat englez din Comintern. „Ruşii au venit aici doar ca să dea lecții?" întors acasă, un alt delegat englez la Congresul al II-lea al Cominternului avea să scrie:

> Poate că lucrul cel mai izbitor era totala incapacitate a Congresului de a lua decizii în cunoştință de cauză în privința mişcării socialiste engleze. Unele din tacticile folosite cu succes în Rusia ar fi condus la eşecuri groteşti, dacă ar fi fost puse în aplicare la noi. Cei care nu cunosc realitățile ruseşti nu-şi pot

face o idee despre enorma diferență dintre Rusia, țară medievală, semi-barbară, cu o organizare (politică) fragilă şi o cultură politică frizând infantilismul, şi Marea Britanie, stat insular cu structuri şi instituții politice bine puse la punct, stabile, şi o industrie centralizată.

Moscova nu numai că ignora astfel de opinii, ci îi sancționa cu duritate pe cei care îndrăzneau să-i critice politica. Una dintre figurile de frunte ale comunismului german, Paul Levi, care îi avertizase pe sovietici asupra riscurilor pe care le presupunea organizarea unor lovituri revoluționare în Germania, a fost declarat „trădător" şi exclus din Comintern. Levi fusese pedepsit nu pentru că ar fi greşit (de vreme ce Lenin însuşi recunoştea că sfaturile lui erau utile), ci pentru că dăduse dovadă de insubordonare.

Ca rezultat al acestei atitudini, Moscova a ajuns să conteze din ce în ce mai mult pe indivizi docili şi maleabili, care nu puteau fi decât lipsiți de principii şi coruptibili. Angelica Balabanov nu a reuşit să treacă peste hotărârea lui Lenin de a cheltui oricât pentru a cumpăra noi adepți şi a influența opinia publică. Mărturisindu-şi îndoielile, secretara Cominternului a primit din partea lui Lenin următorul răspuns: „Te rog, nu face economii. Cheltuieşte milioane, cât mai multe milioane." Fondurile erau dirijate pe mai multe canale: arhivele Cominternului înregistrează mari sume de bani plătite unor partide, publicații sau cetățeni străini. Subvențiile de acest gen au permis Moscovei să controleze mişcarea comunistă europeană, ducând însă totodată la degradarea acesteia, prin descurajarea celor loiali şi atragerea unor aventurieri lipsiți de scrupule.

Acestor explicații ale eşecului Cominternului li se mai poate adăuga una, imponderabilă prin însăşi natura ei. Ea ține de substanța tipic rusească a bolşevismului. Mişcarea radicală rusă s-a distins întotdeauna prin extremismul ei inflexibil, prin atitudini de genul „totul sau nimic" sau „cu orice preț", ostile compromisului.

Explicația stă în faptul că, înainte de a ajunge la putere, radicalii ruşi, intelectuali care nu se bucurau de prea multă audiență, îşi construiseră identitatea exclusiv pe forța ideilor. Astfel de indivizi existau şi în Occident, mai ales în rândul anarhiştilor, dar ei reprezentau acolo o minoritate insignifiantă. Radicalii europeni voiau să reformeze ordinea existentă, nu să o distrugă. Dimpotrivă, radicalii ruşi găseau că nu merita să păstreze mare lucru din moştenirea istorică. Din punctul lor de vedere, comuniştii occidentali şi simpatizanții lor erau lipsiți de autenticitate. „Bolşevismul e un cuvânt rusesc", scria un emigrant anticomunist în 1919,

> dar nu numai un cuvânt. Sub forma şi în manifestările în care s-a cristalizat pe pământul Rusiei în ultimii doi ani, bolşevismul este un fenomen pur rusesc, cu rădăcini profunde în sufletul rus. Când îi aud vorbind despre bolşevismul german sau maghiar, îmi vine să zâmbesc. Să fie vorba acolo de bolşevism? La suprafață şi poate doar în plan politic. Însă fără sufletul specific. Fără sufletul rus. Nu e decât un pseudo-bolşevism.

Capitolul XIV.
VIAȚA SPIRITUALĂ

Pentru marxişti, cultura e o „suprastructură” condiționată economic, care reflectă interesele şi valorile claselor dominante. Religia e o credință primitivă, o relicvă a epocilor în care oamenii făceau primii paşi în înțelegerea lumii înconjurătoare; un instrument prin intermediul căruia clasele care domină economia țin în robie masele. Triumful socialismului va da naştere unei culturi noi, care va exprima interesele şi valorile proletariatului, noua clasă conducătoare. Religia va dispărea.

Bolşevicii atribuiau acestor teze o valoare axiomatică. Ajunşi la putere, ei au trecut la punerea lor în practică, încercând să creeze o cultură nouă, proletară şi să distrugă cu brutalitate credințele şi practicile religioase, însă, dincolo de aceste linii generale, bolşevicii nu reuşeau să cadă de acord asupra celor mai nimerite metode de aplicare a platformei lor religioase şi culturale; unii cereau lichidarea fără cruțare a moştenirilor trecutului, alții propuneau o abordare mai nuanțată. Lenin, care avea ultimul cuvânt de spus în toate problemele, sprijinea adoptarea unei tendințe liberale în cultură, dar în privința religiei era adeptul persecuției deschise.

Cultura ca propagandă

Liderii bolşevici aveau o viziune pur instrumentală despre cultură, considerată drept o latură a procesului de guvernare menită să modeleze spiritele şi să sădească în ele convingerile necesare construirii societății socialiste. Funcția ei esențială era propaganda în înțelesul cel mai larg al termenului: propaganda prin literatură, prin artele vizuale, prin teatru şi mai ales prin învățământ.

Nu bolşevicii erau inventatorii propagandei, fireşte. Începuturile ei trebuie situate la începutul secolului al XVII-lea, când papalitatea a înființat Congregatio de Propaganda Fide, cu scopul de a răspândi catolicismul. În timpul primului război mondial, toate puterile beligerante au recurs la acțiuni propagandistice. În cazul bolşevicilor, noutatea consta în rolul central pe care îl juca propaganda în viața societății: dacă până atunci ea fusese utilizată pentru a înfrumuseța sau deforma realitatea, în Rusia comunistă propaganda a devenit un surogat al realității. Propaganda comunistă se străduia – şi într-o măsură surprinzătoare a şi reuşit – să creeze o lume fictivă, în paralel cu aceea a experienței de zi cu zi şi în contrast puternic cu ea, o lume în care cetățenilor sovietici li se cerea să creadă, sau cel puțin să se prefacă a crede. Pentru a-şi atinge scopul, Partidul Comunist a instaurat un monopol absolut asupra tuturor surselor de informație şi opinie, tinzând treptat să taie cetățenilor orice legătură cu restul lumii. Prin anvergura ei, prin ingeniozitatea şi hotărârea cu care a fost aplicată, propaganda a reuşit să creeze un univers imaginar care eclipsa pentru mulți dintre cetățenii sovietici realitatea vie, inducându-le un soi de schizofrenie intelectuală.

Primii ani din istoria culturii sovietice au stat sub

semnul unei dualități izbitoare: pe de o parte, experimente îndrăznețe şi libertate creatoare neîngrădită; pe de altă parte, înregimentarea culturii, pusă în slujba intereselor politice ale noii elite conducătoare. Deşi observatorii din afară şi istoricii s-au aplecat în special asupra creațiilor fanteziste ale artiştilor din rândul bolşevicilor şi al tovarăşilor de drum ai acestora, fenomenul cel mai semnificativ rămâne ascensiunea tăcută a noii birocrații „culturale", pentru care cultura nu era decât o formă a propagandei, iar propaganda forma cea mai înaltă de cultură. În anii '30, când Stalin controla deja societatea rusă cu o mână de fier, experimentele au încetat brusc: birocrația îşi intrase în rol.

În privința politicii culturale, bolşevicii erau împărțiți în două orientări, în funcție de valoarea pe care o atribuiau moştenirii trecutului. O primă tendință, apărută după Revoluție şi grupată în jurul mişcării „Cultura Proletară" (Proletkult), afirma că toate creațiile din epocile „feudală" şi „burgheză" îşi pierdeau orice relevanță în noua societate comunistă. Ele trebuiau distruse, sau măcar trecute sub tăcere, pentru a lăsa loc descătuşării libere a energiilor creatoare ale clasei muncitoare. Responsabilii Proletkultului, tutelați de influentul conducător al Comisariatului Instrucțiunii Publice, Anatoli Lunacearski, au trecut cu entuziasm la transpunerea în practică a teoriilor lor, înființând pentru muncitori studiouri în care învățau să deseneze şi să picteze şi „ateliere" de creație poetică.

În privința conținutului noii culturi, teoreticienii Proletkultului nu insistau prea mult, lăsând definirea lui pe seama creativității spontane a maselor. Erau totuşi de acord asupra unui lucru: „inspirația" individuală nu avea ce căuta în arta nouă, ea fiind o iluzie „burgheză". Cultura era produsul relațiilor economice dintre indivizi şi al luptei lor neîncetate pentru a supune natura. În societatea socialistă,

construită pe principiul colectivismului, cultura trebuia să aibă un caracter colectiv. Un reprezentant proeminent al proletcultismului, Aleksei Gastev, fost metalurgist devenit poet şi teoretician, descria viziunea unui viitor în care oamenii aveau să fie simple automate, identificabile prin coduri în loc de nume şi lipsite de idei sau sentimente proprii:

> Psihologia proletariatului este puternic standardizată de mecanizarea mişcărilor şi a gândirii de zi cu zi... Tocmai această trăsătură conferă psihologici proletare izbitoarea ei anonimitate, făcând posibilă desemnarea fiecărei entități proletare prin A, sau B, sau C, sau 325,075, sau 0 ş.a.m.d... Prin urmare, de la un capăt la celălalt al lumii, proletariatul este străbătut de un flux impetuos de curenți psihologici, ca şi cum nu ar mai exista un milion de creiere proletare diferite, ci un singur creier universal. În viitor, această tendință va face ca, treptat, gândirea individuală să dispară.

Anumiți teoreticieni proletcultişti considerau că ziarele reprezintă modelul ideal de creativitate colectivă. În cadrul „atelierelor" de poezie, ei încercau să creeze poeme compozite, în care fiecare participant contribuia cu un vers. Lucrul cel mai bun pe care îl realiza Proletkult-ul era să dea o minimă educație unor oameni care nu avuseseră până atunci niciun fel de contact cu arta sau literatura; în cel mai rău caz, îşi pierdea timpul cu experimente diletantiste, care nu produceau nimic valoros sau durabil.

Politica i-a pierdut pe proletcultişti. Lenin privea cu scepticism însăşi noțiunea de „cultură proletară", considerând că gradul de cultură al maselor şi potențialul lor creator erau insignifiante. Sarcina guvernului sovietic trebuia să fie, în opinia lui, răspândirea în mase a aptitudinilor ştiințifice şi tehnice moderne. Deşi i se părea absurdă negarea moştenirii artistice şi literare ruse în favoarea creațiilor imature ale unor muncitori transformați în artişti şi scriitori amatori, a tolerat acțiunile Proletkultului până în

momentul în care a devenit conştient de ambiţiile politice ale acestuia. Aleksandr Bogdanov, fondatorul şi principalul teoretician al mişcării, considera că organizaţiile culturale trebuiau să fie independente de instituţiile politice şi să coexiste, pe picior de egalitate, cu organizaţiile de partid. Graţie protecţiei lui Lunacearski, reţeaua celulelor proletcultiste, care cuprindea la un moment dat 80.000 de membri activi şi 400.000 de simpatizanţi, nu era supervizată de Comisariatul Instrucţiunii Publice, deşi acesta o finanţa. Pus la curent cu situaţia (în toamna anului 1920), Lenin a decis trecerea imediată a organizaţiilor Proletkultului în subordinea Comisariatului. Treptat, mişcarea avea să dispară.

Regimul comunist condus de Lenin îşi exercita controlul asupra activităţilor culturale prin intermediul a două instrumente: cenzura şi monopolul strict asupra organizaţiilor şi acţiunilor culturale.

Cenzura era un element tradiţional în viaţa societăţii ruse. Înainte de 1864 era practicată de o manieră „preventivă" dintre cele mai oneroase, aşa cum nu se mai întâmpla de mult în restul Europei: toate manuscrisele trebuiau aprobate de un funcţionar al cenzurii, înainte de a putea fi publicate. În 1864 s-a trecut la un sistem de cenzură „punitivă", autorii şi edi torii fiind pasibili de trimiterea în judecată dacă publicau materiale considerate incitatoare. Cenzura avea să fie definitiv desfiinţată în 1906.

Importanţa pe care bolşevicii o acordau supravegherii informaţiilor şi dirijării opiniei publice reiese şi din faptul că în primul decret emis după luarea puterii se prevedea suprimarea tuturor ziarelor care refuzau să recunoască legitimitatea noului regim (vezi mai sus, p. 148). Decretul a întâmpinat o asemenea rezistenţă din partea întregii societăţi, încât a trebuit să fie anulat. Bolşevicii au găsit alte modalităţi de a controla cuvântul

tipărit. Noul guvern şi-a instaurat monopolul asupra presei şi a publicității. Un tribunal revoluționar special al presei judeca editorii care publicau informații considerate ostile autorităților. În ciuda piedicilor, presa liberă continua să supraviețuiască; în prima jumătate a anului 1918 apăreau în Rusia câteva sute de publicații independente, dintre care 150 numai în Moscova. Zilele lor erau însă numărate: Lenin nu făcea niciun secret din intenția lui de a desființa presa scrisă de îndată ce condițiile aveau să i-o permită.

Ocazia s-a ivit în iulie 1918, în urma revoltei socialist-revoluționarilor de stânga. Imediat după înăbuşirea rebeliunii, guvernul a oprit tipărirea tuturor ziarelor şi periodicelor care nu erau controlate de bolşevici, unele dintre ele întemeiate în secolul al XVIII-lea. Prin această acțiune fără precedent erau eliminate dintr-o singură mişcare sursele independente de informații şi opinie, iar Rusia era împinsă într-o situație pe care nu o mai cunoscuse dinaintea domniei lui Petru cel Mare, când informațiile erau monopolul statului şi opinia o făcea țarul.

Ca şi regimul țarist, cel bolşevic dovedea o mai mare îngăduință față de cărți, al căror public era destul de restrâns. Şi în acest domeniu libertatea de expresie a fost însă puternic îngrădită, prin naționalizarea tipografiilor şi a editurilor. Toate cărțile apăreau cu aprobarea Editurii de Stat (Gosizdat).

Statul şi-a desăvârşit controlul asupra circulației informațiilor şi ideilor prin crearea, în iunie 1922, a unui organism central de cenzură, care purta denumirea inocentă de Administrația Principală a Problemelor Literare şi Editoriale (Glavlit) şi era subordonat Comisariatului Instrucțiunii Publice. Cu excepția materialelor emanând de la Partidul Comunist, organizațiile afiliate lui şi Academia de Ştiințe, toate publicațiile aveau să fie supuse cenzurii preventive a Glavlitului. Acesta cuprindea şi un departament

însărcinat cu cenzura în domeniul artelor spectacolului. Ruşii au învățat rapid arta autocenzurii, prezentând spre publicare doar acele materiale despre care ştiau din experiență că aveau şansa să primească autorizația de apariție. În anii ’20, aparatul cenzurii era deja pus la punct, dar condițiile erau încă destul de puțin restrictive. Un deceniu mai târziu, orice urmă de gândire independentă dispăruse.

Deşi îi curta cu insistență pe scriitori, noul regim întâmpina în mediile literare o opoziție aproape unanimă. În afara câtorva poeți şi prozatori care se arătau dispuşi să coopereze, autorii ruşi au reacționat la restricțiile impuse activității lor emigrând sau retrăgându-se din viața culturală. Cei care aleseseră această din urmă cale se confruntau cu dificultăți materiale extreme, fiind nevoiți să îndure frigul în timpul iernii şi foamea aproape în permanență. Singurul mod de a avea condiții de viață suportabile era supunerea față de autorități, însă, spre cinstea lor, marea majoritate a scriitorilor au refuzat să se vândă.

Un singur curent literar a colaborat cu bolşevicii din convingere, cel al futuriştilor. Apărut în Italia în anii premergători primului război mondial, futurismul avea să numere printre reprezentanții lui un mare număr de simpatizanți ai lui Mussolini. Futuriştii ruşi, asemeni celor italieni, disprețuiau burghezia şi creațiile ei artistice şi tânjeau după o cultură nouă, în ton cu tehnologia modernă şi ritmurile erei maşinismului. Exaltând energiile primitive, militau pentru raderea de pe fața pământului a tuturor muzeelor şi bibliotecilor. Futuriştii, lăsându-se ghidați de „impuls” şi nu de puterea rațiunii, au intrat în sfera de atracție a fascismului şi comunismului, cu care aveau în comun ura față de civilizația burgheză decadentă.

Poetul „de curte” al regimului bolşevic, futuristul Vladimir Maiakovski, personifica din multe puncte de vedere opusul idealului comunist al omului colectiv.

Personaj de un egocentrism obsesiv, şi-a intitulat prima piesă de teatru *Vladimir Maiakovski*, primul volum de versuri *Eu!* şi autobiografia *Eu însumi*. Maiakovski se străduia întotdeauna să se afle în centrul atenției, punând în scenă piese scandaloase, recitând cu glas tunător poezii în întruniri publice, sau desenând afişe propagandistice. Lenin îi disprețuia bufoneriile şi eticheta poeziile scrise de el „stupidități patente". Maiakovski însă continua să prospere, fiindcă era singurul poet talentat care se arăta dispus să ridice în slăvi noul regim. Inovațiile lui prozodice, ca şi disprețul față de morala tradițională pe care îl afişa contribuiau la promovarea ideii că Partidul Comunist se situa în avangarda istoriei. În 1930, când autoritățile staliniste au început să-i restrângă libertatea de exprimare, Maiakovski s-a sinucis.

Deşi Maiakovski se bucura de toate onorurile, autoritățile sovietice găseau mult mai pe gustul lor versurile lui Demian Bednâi, poetastru care versifica la comandă lozincile momentului. Troțki îl aprecia în mod deosebit, pentru că nu scria doar în rarele momente în care era vizitat de muze, ci „zi de zi, ceas de ceas, după cum o cereau evenimentele... şi Comitetul Central". Trupele Armatei Roşii erau, pare-se, inspirate de refrenurile lui, în momentele de şovăială.

Marea poezie, poezia făcută să dăinuie, era opera unor poeți care se izolaseră de mizeriile epocii. Anna Ahmatova şi soțul ei, Nikolai Gumiliov, Osip Mandelstam, Serghei Esenin şi Boris Pasternak îşi duceau viața în tăcere, departe de lume, fără beneficii materiale sau publicitate. Pentru toate există însă un preț. Gumiliov a fost executat în 1921, sub acuzația de a fi făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară: este, se pare, primul scriitor rus de renume despre care nu se ştie unde a fost îngropat. Esenin avea să se sinucidă în 1925. Mandelstam a pierit în 1939, într-unul dintre lagărele sovietice. Ahmatova şi Pasternak au

supraviețuit, însă cu prețul unor umilințe pe care suflete mai puțin călite nu le-ar fi putut îndura.

Aleksandr Blok a reprezentat un caz aparte. Poet simbolist de frunte în anii premergători primului război mondial, nu manifestase niciun fel de interes față de politică înainte de Revoluție. În anii 1917-1918, purtat de valul revoluționar şi cuprins de un soi de delir creator, Blok avea să scrie ceea ce mulți consideră a fi poemul cel mai remarcabil născut din Revoluție. „Cei doisprezece" înfățişează Gărzile Roşii – însetate de sânge şi neînduplecate – mărşăluind în urma unui Crist nevăzut, spre a zdrobi lumea „burgheză". Blok avea să fie repede dezamăgit, din clipa în care forțele elementare pe care le exalta în poeziile lui au fost sugrumate de mâna de fier a statului. A încetat să mai scrie poezie şi a murit în 1921, stăpânit de deziluzii.

Romanul a avut o soartă proastă în primii ani ai noului regim. Scriitorii de talent se hotărau cu greu să suporte chingile comandamentelor politice, cu atât mai mult cu cât acestea impuneau ca personajele romaneşti să fie tratate nu ca individualități distincte, ci prin prisma tipologiei de clasă. Proza sovietică a începuturilor încerca să descrie modul în care Revoluția şi războiul civil zguduiseră din temelii vechile valori şi tradiții. Accentul era pus pe violență. Într-un gen aparte se încadrează romanul distopic al lui Zamiatin, *Noi*, imagine de coşmar a unei lumi care prefigura societatea viitoare a lui Gastev. Apărut în primă ediție în străinătate, romanul a inspirat celebrul *1984* al lui George Orwell.

Într-o țară în care majoritatea populației nu ştia să citească sau să scrie, cuvântul tipărit nu era la îndemâna multora. Interesați să îşi extindă influența în rândul maselor, bolşevicii au ales mijloace mai eficiente pentru a-şi răspândi ideile, încurajând experimentele teatrale şi cinematografice, în afara teatrului clasic, comuniştii au făcut apel la spectacole neconvenționale,

de la cabaretul politic şi teatrul stradal la reconstituirea în aer liber a unor evenimente istorice.

Dramele cu subiect revoluționar erau menite să câştige noi sprijinitori regimului şi, în acelaşi timp, să trezească dispreț şi ură față de adversarii acestuia. Regizorii sovietici împrumutau tehnici artistice inovatoare de la confrații lor occidentali şi mai ales de la creatorii germani. Strădania lor era să elimine barierele dintre actori şi public, prin renunțarea la spațiul scenic clasic şi montări realizate pe stradă, în fabrici şi pe front. Spectatorii erau încurajați să intre în interacțiune directă cu actorii. Granița dintre realitate şi fantezie se ştergea aproape cu totul, ceea ce făcea să dispară şi distincția dintre realitate şi propagandă.

Teatrul agitatoric, sau „agit-prop", miza pe vulgarizarea personajelor, care deveneau simple fantoşe, exemplificări ale virtuții ideale sau ale răului în stare pură. Conflictele interioare şi confruntările între individualități, care alcătuiesc veritabila substanță a dramei, erau înlocuite de ciocnirea primitivă dintre personajele „pozitive" şi cele „negative", încadrate după apartenența lor de clasă.

Piesele de acest gen erau montate adesea în aer liber, cu actori profesionişti deghizați în simpli spectatori, spre a da replici care ridiculizau vechiul regim şi pe „capitaliştii" occidentali. Erau exploatate sentimentele xenofobe şi invidia, iar publicul era stimulat să-şi exprime deschis resentimentele, idealizate apoi ca expresii ale conştiinței de clasă.

S. Tretiakov a produs un exemplu notabil de dramă a urii, piesa *Mă auzi, Moscovă?* pe care Serghei Eisenstein, viitorul cineast, a pus-o în scenă la Moscova, în 1924. Acțiunea piesei, desfăşurată în Germania epocii şi înfățişând lupta muncitorilor comunişti împotriva „fasciştilor", a stârnit un val de entuziasm în rândul spectatorilor:

Actele al doilea şi al treilea creau în public tensiunea necesară, conducând la explozia din actul al patrulea, în care muncitorii [germani] devastau tribuna fasciştilor. Spectatorii se ridicaseră în picioare. Se auzeau strigăte de „Acolo, acolo! Uite, contele fuge! Puneți mâna pe el!" Un student de la o universitate muncitorească, un adevărat uriaş, arăta spre cocotă, strigând: „Ce vă tot codiți? Înşfăcați-o!" şi însoțindu-şi îndemnurile cu o înjurătură suculentă. După ce „cocota" a fost omorâtă şi scoasă de pe scenă, studentul a mai înjurat o dată, satisfăcut, apoi a adăugat: „A primit ce merita." Cuvintele răsunaseră atât de convingător încât o doamnă în haină de blană, aşezată alături, s-a pierdut cu firea, sărind în picioare şi țipând speriată: „Dumnezeule! Ce se petrece aici? Ne vor omorî şi pe noi", după care s-a năpustit spre ieşire. Cu fiecare fascist ucis, aplauzele şi strigătele se întețeau. Au existat relatări că un militar de pe unul dintre ultimele rânduri şi-a scos revolverul şi l-a îndreptat spre cocotă, dar vecinii au reuşit să-l liniştească. Entuziasmul îi cuprinsese chiar şi pe actori. Personaje din mulțimea aflată în fața tribunei, simpli figuranți, nemaiputându-se stăpâni, s-au alăturat muncitorilor care îi atacau pe fascişti, trebuind să fie traşi de picioare spre a fi opriți.

Un gen de spectacole foarte gustate la începutul anilor '20 erau reconstituirile în aer liber ale unor evenimente istorice, la care luau parte mii de figuranți şi care erau menite să-i prezinte pe comunişti într-o lumină favorabilă. Cea mai celebră montare de acest fel, *Cucerirea Palatului de Iarnă*, ocazionată de aniversarea a trei ani de la puciul din octombrie, a avut loc în centrul Petrogradului, cu participarea a 6000 de figuranți. Reconstituirea, pe baza căreia Eisenstein avea să turneze un film, a culminat cu asaltul Gărzilor Roşii asupra palatului. Instantaneele luate atunci sunt prezentate până în ziua de astăzi ca fotografii din timpul Revoluției, deşi în realitate nu a avut loc niciun asalt.

Din cauză că spectacolele de acest gen implicau cheltuieli enorme, guvernul şi-a îndreptat atenția spre cinema. Regizorul american D. W. Griffith a exercitat o influență considerabilă asupra cinematografiei sovietice de început. Realizatorii ruşi erau atraşi mai ales de

tehnica lui de montaj şi de gros-planuri, care aveau un puternic efect emoțional asupra spectatorilor.

Artiştii plastici, arhitecții şi compozitorii care se puseseră în slujba noului regim nu au întârziat să-şi adapteze talentul transformărilor revoluționare prin care trecea Rusia.

Curentul artistic cel mai influent al anilor ’20, cunoscut sub numele de constructivism, viza, ca şi teatrul comunist, desființarea barierelor dintre artă şi realitate. Inspirându-se din Bauhaus-ul german, constructiviştii ruşi respingeau formalismul şi încercau să impregneze estetica în viața de zi cu zi. Gama lucrărilor mergea de la pictură, arhitectură, design industrial şi arta ilustrației, până la creație vestimentară şi publicitate. Constructivismul respingea în mod agresiv toate formele „artei înalte”, tradiționale. Pictorul Aleksandr Rodcenko a expus la un moment dat trei „pânze”, fiecare în câte una dintre culorile primare, afirmând că arta picturii murise.

Pe măsură ce accentul se deplasa spre creațiile stradale, muzeele au căzut în desuetudine. Afişele se bucurau de o atenție specială. În timpul războiului civil, ele proclamau triumful iminent al Armatei Roşii asupra inamicilor, înfățişați ca nişte paraziți respingători. Mai târziu aveau să servească unor scopuri didactice, inclusiv combaterii religiei. În 1918 şi 1919, artiştii aflați în slujba statului sovietic umpleau pereții clădirilor publice şi ai caselor, trenurile şi tramvaiele cu graffiti conținând lozinci propagandistice.

Arhitecții avangardişti considerau că structurile comuniste trebuiau construite din materiale potrivite cu noua eră: declarând lemnul şi piatra „burgheze”, ei foloseau metalul, sticla şi betonul. Exemplul cel mai cunoscut de proiect arhitectural din primii ani ai comunismului este cel al lui Vladimir Tatlin, monumentul închinat Internaționalei a III-a. Tatlin, constructivist de frunte, voia ca arhitectura „proletară”

să fie la fel de mobilă precum metropola modernă. În consecință, monumentul proiectat de el era o structură în permanentă mişcare. Clădirea urma să aibă trei nivele. Cel inferior trebuia să execute o rotație anuală, cel intermediar o rotație lunară, iar cel superior să se rotească zilnic; cu o înălțime totală de 400 de metri, monumentul ar fi depăşit cele mai înalte clădiri din lume. Proiectul nu avea să se materializeze însă niciodată. Tatlin este şi autorul unui proiect de aparat de zbor pus în mişcare de forța omului – aparat care nu s-a ridicat niciodată de la sol.

Viața muzicală rusă intrase în declin după Revoluție, în urma căreia cei mai buni compozitori şi interpreți emigraseră în Occident. Cei rămaşi s-au orientat spre un stil novator, creând de pildă adevărate „orgii muzicale", în care instrumentele folosite nu erau cele „burgheze", prea vetuste, ci motoare, turbine şi sirene. Locul dirijorului era luat de un „maestru de zgomote". „Simfonia sirenelor de fabrică", interpretată în primă audiție la Moscova, conținea sunete atât de stranii, încât publicul nu reuşea să distingă niciunul dintre acordurile cunoscute. Noul gen muzical a înregistrat cel mai mare triumf odată cu prezentarea la Baku, în 1922, cu ocazia celei de-a cincea aniversări a Revoluției, a unui „concert" interpretat de unitățile flotei Mării Caspice – sirene de ceață şi de fabrică, două baterii de artilerie, mitraliere şi avioane.

Creațiile scriitorilor şi artiştilor subvenționați de guvernul leninist nu aveau aproape nimic în comun cu gusturile maselor, presupuşii lor destinatari. Cultura poporului rămânea ancorată în religie. Studiile asupra orientărilor de lectură arată că în anii premergători Revoluției şi imediat după aceasta, țăranii şi muncitorii obişnuiau să citească mai ales producții religioase; în ceea ce priveşte lecturile laice, gusturile lor mergeau spre literatura de evaziune. Experimentele în materie de roman şi poezie, pictură, arhitectură şi muzică erau

reflexe ale avangardismului european, fiind prin urmare destinate nu consumului popular, ci elitelor cultivate. Stalin a înțeles perfect acest lucru. Din momentul în care şi-a instaurat dictatura personală, a pus capăt experimentalismului în artă şi a impus standarde literare şi estetice care – când nu erau pur şi simplu pastişe după clasicii literaturii ruse sau după „Lacul lebedelor" – depăşeau prin realism primitiv şi didacticism cele mai proaste producții ale epocii victoriene.

În limba rusă există două cuvinte pentru ceea ce am încadra în termenul general de „învățare": *obrazovanie*, care înseamnă „instruire", şi *vospitanie*, adică „educare". Primul se referă la procesul de transmitere a cunoştințelor, iar cel de-al doilea la formarea personalității. Regimul sovietic îşi dedica toate forțele „educării": instituțiile statului, de la sindicate la Armata Roşie, aveau misiunea de a forma cetățenii în spiritul comunismului şi al creării unui om nou – în asemenea măsură încât Rusia Sovietică le apărea unora dintre contemporani ca o imensă şcoală. În afară de „educare" în sensul cel mai larg al termenului, bolşevicii se preocupau şi de „învățământ", în înțelesul său convențional. Ca şi în celelalte aspecte ale vieții sovietice, „corectitudinea politică" era cuvântul de ordine în orele de clasă: Lenin nu concepea în niciun caz ideea unei educații „neutre" din punct de vedere ideologic. Din această perspectivă, programul partidului definea în 1919 şcolile ca „instrumente ale transformării socialiste a societății". Elevii trebuiau deci „dezintoxicați" de ideile „burgheze", în primul rând de convingerile religioase. Învățământul presupunea pe de altă parte inculcarea valorilor comuniste, pozitive, şi a cunoaşterii ştiințifico-tehnice.

Teoretic, instruirea şi educarea, considerate responsabilități ale statului, trebuiau să înceapă din

clipa în care copilul vedea lumina zilei. Părinții nu aveau niciun drept asupra copiilor. Iată ce afirma Evgheni Preobrajenski, autoritate comunistă în materie:

> Din punctul de vedere al socialismului, nu este rațional ca un membru al societății noastre să-şi considere corpul proprietatea lui personală, inalienabilă, dat fiind că individul nu reprezintă decât o verigă în evoluția speciilor. Cu atât mai irațional ar fi deci ca părinții să considere că progeniturile sunt „ale lor".

Au fost puse la punct planuri ambițioase, prin care copiii urmau să fie luați de sub îngrijirea părinților, dar proiectul a eşuat din lipsă de fonduri. Promotorii acestor idei radicale nu ținuseră cont de faptul că, spre deosebire de mame, care îşi îngrijesc copiii în mod gratuit, alții ar fi trebuit plătiți, pentru a se ocupa de copii.

În mai 1918 a fost emis un decret de naționalizare a şcolilor. Câteva luni mai târziu toate instituțiile de învățământ erau integrate într-un sistem unic, Uniunea Şcolilor de Muncă, cu o programă structurată în două etape: cursul inferior, pentru copiii între opt şi treisprezece ani, şi cel superior, pentru copiii între treisprezece şi şaptesprezece ani. Învățământul era obligatoriu pentru toți copiii de vârstă şcolară, băieții şi fetele învățând împreună.

În noile şcoli, autoritatea profesorilor era puternic restrânsă. Numiți de acum înainte „lucrători şcolari", pe scurt *şkrabt*, profesorii nu aveau dreptul să pedepsească elevii, să le dea teme sau să pună note. Administrarea şcolilor era încredințată unor comitete din care, pe lângă „lucrătorii şcolari", făceau parte elevi din cursul superior şi muncitori de la fabricile învecinate. Lunacearski, admirator al filosofiei educaționale a lui John Dewey, punea accentul pe „învățarea prin muncă". Sovieticii au experimentat cele mai avansate teorii ale educației importate din Occident, dar, în afara câtorva şcoli-model, încercările lor au eşuat: în majoritatea şcolilor,

incapacitatea profesorilor de a înțelege noile metode şi lipsa de fonduri au dus la scăderea nivelului de învățământ. Aspectul financiar era într-adevăr extrem de constrângător. Între 1918 şi 1921, procentul din bugetul național destinat Comisariatului Instrucțiunii Publice nu a depăşit 3 la sută. După estimările lui Lunacearski, aceşti bani nu acopereau decât între 25 şi 33 la sută din necesitățile învățământului. În 1925-1926, spunea el, suma alocată pe cap de locuitor a fost cu o treime mai mică decât în 1913. Se repeta situația din ultimii ani ai regimului țarist: în ciuda promisiunilor de generalizare a educației şcolare, doar 45 la sută din copii urmau cursurile unei şcoli.

Mărturii din epocă demonstrează că singurele inovații care „au prins" au fost reducerea cerințelor programei şi limitarea autorității profesorilor. Fragmentul literar următor, datând din epoca respectivă şi conceput sub forma unui jurnal scris de un copil de cincisprezece ani, reuşeşte să transmită ceva din atmosfera care domnea în şcolile sovietice la începutul anilor '20:

> Astăzi, întreaga grupă a fost indignată. Iată ce s-a petrecut. O *şkrabiha* [„lucrătoare şcolară"] nouă a venit să predea ştiințele naturii. O chema Elena Nikitişna Kaurova, iar noi am poreclit-o Elnikitka. Ne-a împărțit temele şi apoi ni s-a adresat:
> „Copii!"
> Atunci m-am ridicat în picioare şi i-am spus: „Nu suntem copii."
> La care ea: „Fireşte că sunteți copii şi nu o să vă spun altfel",
> I-am răspuns: „Fiți mai politicoasă, sau zburați de aici."
> Asta a fost tot. Grupa era de partea mea.
> Elnikitka s-a înroşit şi a zis: „În cazul ăsta, fii bun şi părăseşte clasa."
> I-am răspuns: „Mai întâi, asta nu e clasă, ci atelier – şi nu ne puteți da afară."
> Ea: „Eşti un mojic".
> Iar eu: „Sunteți ca profesorii de pe vremuri. Numai ei credeau că pot să facă tot ce vor."
> Asta a fost tot. Grupa era de partea mea. Elnikitka a zbughit-o ca înțepată de viespi.

Cu ocazia aniversării a patru ani de la Revoluție, Lunacearski recunoştea cu amărăciune eşecul planurilor guvernului de a revoluționa învățământul:

> Comunismul de război li se părea celor mai mulți calea cea mai scurtă spre comunism... În rândul nostru, al pedagogilor comunişti, dezamăgirea era extrem de mare. Dificultățile construirii unui sistem socialist de învățământ pentru întregul popor se dovediseră de netrecut, într-o Rusie a ignoranței şi analfabetismului. Nu aveam profesori comunişti: mijloacele materiale şi băneşti erau insuficiente.

Tristul adevăr era că, în ciuda cuvintelor frumoase despre progresele înregistrate în calitatea şi gradul de accesibilitate al învățământului, mulți dintre copii nu numai că erau lipsiți de şansa de a învăța, ci îşi pierduseră în urma Revoluției un drept elementar, pe care şi animalele îl au, dreptul la îngrijirea părintească. E vorba de *bezprizornîie*, orfanii şi copiii abandonați, care bântuiau prin Rusia anilor '20 asemeni unor creaturi preistorice. Estimările din epocă dau o cifră de 7 până la 9 milioane, trei sferturi dintre ei fiind sub treisprezece ani. Un procent similar îl reprezentau copiii de țărani şi muncitori. Copiii străzii trăiau în bande, supraviețuind din cerşit, furturi şi prostituție. „Rătăceau în grupuri, incapabili să scoată mai mult de câteva cuvinte, aveau o înfățişare vag omenească şi fețele trase, părul încâlcit şi murdar, ochii goi", îşi amintea Malcolm Muggeridge. „I-am văzut în Moscova şi în Leningrad, strânşi ciorchine pe sub poduri, pândind prin gări, năpustindu-se ca o turmă sălbatică de maimuțe, risipindu-se şi dispărând." Guvernul a internat o parte dintre ei în colonii administrate de stat, însă majoritatea erau labili psihic şi nu puteau fi reintegrați în societate. Stalin avea să selecteze din rândul lor indivizi loiali, tineri fără familie, dezrădăcinați, care vedeau în el pe unicul lor protector.

În primul an care a urmat puciului din octombrie,

bolşevicii nu s-au atins de învățământul superior, deşi erau conştienți că majoritatea profesorilor, mulți dintre ei simpatizanți ai Partidului Constituțional-Democrat, se opuneau noului regim şi valorilor pe care le promova. Lenin atribuia ştiinței un rol de importanță capitală în modernizarea Rusiei şi era gata să facă orice eforturi pentru a câştiga sprijinul mediilor universitare. „Marii savanți, specialiştii de vârf din diferite domenii", îi spunea el lui Lunacearski, „trebuie cruțați cât se poate de mult, chiar dacă sunt nişte reacționari." Verbul „a cruța" (*şceaditi*) sugerează în context că toleranța față de respectivele personalități urma să fie condiționată şi temporară.

De această politică a profitat în primul rând principala instituție ştiințifică a țării, Academia de Ştiințe. În schimbul păstrării autonomiei, Academia se angaja să-şi concentreze activitatea în domeniul ştiințelor aplicate, lăsând pe planul al doilea cercetarea ştiințifică fundamentală. Era singura dintre instituțiile culturale ruseşti care nu se subordona Comisariatului Instrucțiunii Publice sau Glavlitului.

Universitățile au avut o soartă mai puțin fericită. Între 1918 şi 1921, comuniştii au lichidat autonomia universitară şi au desființat sistemul titularizărilor, umplând universitățile de studenți prost pregătiți, dar cu convingeri politice promițătoare.

Printr-un decret emis la 1 octombrie 1918, erau desființate titlurile universitare şi concediați profesorii care predaseră mai mult de zece ani într-o singură instituție, sau care deținuseră aceeaşi catedră mai mult de cincisprezece ani. Posturile au fost reatribuite printr-un concurs la scară națională, candidaților cerându-li-se doar să aibă o bună „reputație", nu şi pregătire superioară. Au fost înființate universități noi, unele dintre ele destinate exclusiv predării teoriilor comuniste. În iama 1918-1919, autoritățile au închis facultățile de drept şi istorie, unde întâmpinau rezistența cea mai

înverşunată, înlocuindu-le cu facultăți de „ştiințe sociale”, la care se preda doctrina marxist-leninistă. Începând cu 1921, din dispoziția lui Lenin, toți studenții au fost obligați să urmeze cursuri de materialism istoric şi istoria Revoluției bolşevice.

Statutul învățământului superior avea să fie definitivat în septembrie. Noile prevederi aminteau în mare măsură de binecunoscutul statut reacționar din 1884. Facultățile pierdeau dreptul de a-şi alege rectorii şi profesorii, responsabilitatea numirilor trecând în seama Comisariatului Instrucțiunii Publice. Guvernul a ignorat protestele mediilor universitare şi a concediat profesorii care participaseră la ele; unii dintre aceştia au fost siliți să se exileze.

Comuniştii au dat peste cap procedurile de admitere în universități, prin extraordinarul decret din 2 august 1918, care permitea tuturor cetățenilor în vârstă de peste şaisprezece ani să se înscrie în instituția de învățământ superior dorită, fără a fi obligați să facă dovada unei educații şcolare prealabile, să susțină un examen de admitere sau să plătească taxe. „Admiterea liberă”, pe care în anii ’60 aveau să o promoveze unii radicali americani şi care a fost chiar adoptată de o parte a colegiilor din Statele Unite, a deschis porțile universităților ruse unui val de studenți care nu aveau nici pregătirea necesară, nici apetit real pentru studiu. Cei mai mulți dintre ei aveau să părăsească repede mediul universitar, cu care nu se puteau obişnui, încât în anii ’20 majoritatea studenților o reprezentau tinerii proveniți din rândurile clasei de mijloc şi ale inteligheției.

Pentru a remedia situația, autoritățile au decis crearea unor „facultăți muncitoreşti”. Organizate pe lângă instituțiile de învățământ superior, aşa-numitele Rabfaki ofereau muncitorilor şi țăranilor dornici să capete pregătire universitară cursuri intensive. Noile facultăți au avut succes, dând multor tineri – altfel

lipsiți de datele necesare – şansa de a urma cursurile unei universități.

Structura socială a universităților nu s-a schimbat totuşi prea mult: în anii 1923 şi 1924, muncitorii alcătuiau doar a şaptea parte din numărul total al studenților. Mai mult chiar, comparativ cu situația din universități în ultimii ani ai țarismului, proporția de muncitori şi țărani scăzuse, mai ales din cauză că greutățile vieții de zi cu zi făceau din studiile superioare un lux pe care numai puțini şi-l puteau permite.

Unul dintre proiectele culturale cele mai ambițioase din primii ani ai regimului bolşevic a fost programul național de eradicare a analfabetismului. Cu toate că analfabetismul nu era atât de larg răspândit pe cât se crede de obicei – înainte de Revoluție, cel puțin patru persoane din zece ştiau să citească şi să scrie –, noul guvern atribuia o importanță deosebită alfabetizării, ca mijloc de a extinde aria de cuprindere a propagandei şi accesul cetățenilor la aptitudinile tehnice moderne. În consecință, în decembrie 1919 s-a decretat necesitatea „lichidării analfabetismului" în rândul tuturor cetățenilor între opt şi cincizeci de ani. Cei care ştiau să citească şi să scrie aveau datoria, dacă li se cerea, să îi învețe şi pe alții. Neştiutorii de carte care refuzau să învețe riscau trimiterea în fața judecătorului. În oraşe şi sate au fost create „puncte de alfabetizare", care ofereau cursuri intensive cu durata medie de trei luni. Țăranii însă se fereau să participe, fiindcă în mintea lor educația bolşevică echivala cu propaganda atee. Între 1920 şi 1926, aproximativ cinci milioane de locuitori din partea europeană a Rusiei au urmat cursuri de alfabetizare.

Ca şi în cazul multor altor campanii lansate de comunişti, fără luarea în calcul a dificultăților şi costurilor posibile şi cu convingerea că orice problemă putea fi rezolvată prin măsuri energice şi coerciție, minunile au întârziat să se producă. Înainte de

Revoluție, 42,8 la sută din populație era alfabetizată; în rândul bărbaților, procentul era de 57,6 la sută. Campania împotriva analfabetismului a făcut ca proporțiile să urce la 51,1 şi respectiv 66,5 la sută. Saltul nu era câtuşi de puțin spectaculos, fiind vorba mai degrabă de o menținere a ritmului de creştere din epoca țarismului. Dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea spune că nu se înregistrase niciun progres: dat fiind că şcolile sovietice nu puteau primi decât jumătate din copii, tendința pozitivă era contrabalansată de perpetuarea analfabetismului în rândul celeilalte jumătăți a populației de vârstă şcolară. Soția lui Lenin, Nadejda Krupskaia, care a jucat un rol activ în această campanie, recunoştea cu regret că analfabetismul fusese doar „stabilizat".

În timpul Revoluției şi al războiului civil, limba rusă a suferit schimbări interesante. Cea mai pregnantă dintre ele a fost invazia de prescurtări, sub forma unor cuvinte „telescopice" de genul Sovnarkom sau Proletkult. „Domn" (*gospodin*) a fost înlocuit de „tovarăş" *(tovarişci).* Scrierea a fost simplificată prin introducerea unor noi norme ortografice. „Dumnezeu" nu mai putea fi scris cu majusculă.

Schimbările au fost asimilate doar de cadrele administrației şi populația urbană. Țăranii, în schimb, continuau să vorbească aşa cum o făcuseră dintotdeauna şi interpretau noul vocabular în maniera lor proprie. Conform unor cercetări realizate în anii '20, ei înțelegeau prin „căsătorie civilă" situația în care „un bărbat şi o femeie necununați trăiesc împreună", „camunist" era „cineva care nu crede în Dumnezeu", iar „miliard" însemna pentru ei „ban de hârtie". Întrebați despre Karl Marx, al cărui nume îl pronunțau „Mars", țăranii răspundeau „totuna cu Lenin".

Fondatorii socialismului nu lăsaseră alte îndrumări în materie de etică, în afară de afirmația că toate normele

morale sunt produsul relațiilor de clasă, fiind prin urmare relative şi efemere. Conform acestei viziuni, fiecare clasă îşi creează o etică proprie, principiile aşa-zis eterne ale binelui şi răului nefiind decât o impostură. Comuniştii trebuiau totuşi să definească normele etice ale societății socialiste. Preobrajenski şi Buharin, cei doi teoreticieni ai comunismului care s-au ocupat de această problemă, afirmau că în comunism singurul criteriu moral era binele cauzei. După Buharin, „pentru proletariat, «etica» se transformă de la sine, pas cu pas, în regulile simple şi inteligibile ale comportamentului comunist". Asta spunea teoria. Cum însă „comunismul" este o abstracțiune, punerea în practică a principiului cădea în seama gardianului, a Partidului Comunist – mai exact a conducătorilor acestuia, care, oameni fiind, urmăreau şi realizarea unor interese personale. Rezultatul era că interesele guvernului deveneau criterii etice. La sfârşitul anilor '30, când atât Preobrajenski cât şi Buharin aveau să fie judecați, torturați şi executați din ordinul lui Stalin, pentru crime pe care nu le comiseseră, din punctul de vedere al propriilor lor cri terii cei doi nu ar fi avut motive să se plângă: „comunismul" acționa o dala mai mult aşa cum considera „necesar".

Revoluția trebuia de asemeni să aducă schimbări fundamentale în statutul femeii: în condițiile societății împărțite în clase, spunea Friedrich Engels, autoritatea socialistă în domeniu, acest statut echivala cu o sclavie domestică. În socialism, femeile, eliberate de corvezile gospodăriei prin crearea cantinelor şi a grădinițelor, aveau să îşi poată lua o slujbă, devenind membre cu drepturi depline ale societății. Unul dintre efectele acestei schimbări urma să fie dezvoltarea sentimentului dragostei, pentru că legătura conjugală nu avea să mai fie construită pe starea de dependență economică a femeii. O căsnicie nefericită putea fi desfăcută prin proceduri simple de divorț.

Credincioşi acestor principii, comuniştii au introdus în decembrie 1917 o lege a divorțului originală (la vremea respectivă), care permitea oricăruia dintre parteneri să pună capăt căsniciei, pe motiv de incompatibilitate. Pentru moment, nu au legalizat avortul, dar l-au tolerat, acesta fiind practicat pe scară largă. Efectuate de obicei în condiții neigienice, de către persoane fără calificare, avorturile aveau să facă numeroase victime. Pentru a remedia situația, guvernul a legalizat avortul în noiembrie 1920, cu condiția ca acesta să se desfăşoare sub supravegherea medicului. Legea respectivă, care autoriza avortul la cerere, era încă o premieră legislativă.

După primul război mondial, în Rusia, ca şi în alte țări, morala sexuală s-a relaxat în mod considerabil. Ideea iubirii libere (bazată pe simpla atracție sexuală), importată din Scandinavia şi Germania, a fost larg îmbrățişată de cercurile avangardiste. Comuniştii o găseau justificată, în contextul respingerii generale a valorilor şi convențiilor „burgheze".

Principala promotoare în Rusia Sovietică a ideii de iubire liberă era Alexandra Kollontai, singura femeie de la vârful ierarhiei comuniste. Fiica răsfățată a unui general influent, s-a căsătorit şi a divorțat la o vârstă tânără, iar în timpul războiului a intrat în rândurile mişcării bolşevice. Kollontai era, în declarații şi în practică, adepta unei libertăți sexuale neîngrădite, ca premisă a maturității afective şi a succesului relației dintre bărbat şi femeie. Legăturile ei amoroase i-au scandalizat pe unii bolşevici şi i-au amuzat pe alții, aducându-i o notorietate care tinde să pună în umbră faptul că era departe de a fi tipul clasic de comunist. Lenin respingea dezgustat filosofia iubirii libere, ca şi maxima, atribuită Alexandrei Kollontai, că a face dragoste trebuie să fie un lucru la fel de natural ca a bea un pahar cu apă. Deşi, epoca fiind tulbure, raporturile sexuale întâmplătoare deveniseră larg răspândite,

cercetările sociologice desfăşurate în anii ’20 în mediile studenţeşti arată că tinerii nu împărtăşeau viziunea Alexandrei Kollontai despre iubire. Majoritatea tinerelor femei chestionate erau interesate mai mult de dragoste şi căsnicie decât de simpla relație fizică.

Libertatea sexuală neîngrădită nu a devenit o normă, nu numai pentru că nu era ceea ce îşi doreau majoritatea tinerilor, dar şi pentru că venea în contradicție cu intențiile autorităților, interesate în mobilizarea societății. Tendința mergea în direcția moravurilor tradiționale, culminând cu promulgarea în 1936 a unui nou cod al familiei, care interzicea avortul. Sub Stalin, statul a încercat să întărească funcția: iubirea liberă a căzut în dizgrație, fiind considerată contrară principiilor socialiste. La fel ca în Germania nazistă, accentul era pus pe creşterea unor copii viguroşi, în interesul armatei.

Relativa toleranță a lui Lenin față de intelectuali s-a sfârşit brusc în primăvara anului 1922. Încrâncenarea cu care liderul bolşevic s-a întors împotriva lor provenea dintr-un sentiment al eşecului, care nu îl mai părăsise după martie 1921, când prăbuşirea economiei îl obligase să liberalizeze comerțul şi să amâne pe termen nelimitat proiectul de construire a societății comuniste (vezi Capitolul XV). Schimbarea lui de atitudine pare să fi fost provocată însă în egală măsură de atacurile cerebrale repetate, care îl făceau paranoic şi agresiv chiar şi în relațiile cu colaboratorii cei mai apropiați. Lenin nu mai putea suporta să vadă intelectualitatea liberală şi socialistă jubilând în fața insucceselor lui.

În martie 1922, Lenin a declarat război deschis „ideologiei burgheze”. Organismul care succedase temutei Ceka, GPU, a primit ordin să îi reducă la tăcere pe contrarevoluționarii, spionii şi „corupătorii tinerei generații”, de care, spunea Lenin, inteligența era plină. Poliția secretă i-a adus la îndeplinire ordinul, arestând

120 de universitari de frunte şi deportându-i pe cei mai mulți dintre ei în Germania. Un decret emis în aceeaşi perioadă restabilea practica țaristă a deportării interne a „provocatorilor”, care puteau fi condamnați prin simple proceduri administrative la până la trei ani de exil în regiuni îndepărtate ale țării. Expulzarea în afara Rusiei, metodă inaugurată în epoca respectivă, era însă inovația bolşevicilor.

În comparație cu măsurile politice şi economice, măsurile luate de Lenin în domeniul culturii erau ceva mai liberale. Cu toate că în ultimul an de viață conştientă, înainte de atacul cerebral care avea să îl amuțească, Lenin s-a manifestat ca un adevărat persecutor al gândirii libere, respingerea de către el a atitudinii de ostilitate față de tradițiile culturale promovată de Proletkult a permis unor întregi generații de cetățeni sovietici să păstreze contactul cu marea literatură, artă şi muzică ale lumii. Lucrul acesta i-a ajutat să supraviețuiască intelectual şi spiritual încercărilor teribile prin care treceau. În acelaşi timp însă, concepția lui instrumentală despre cultură ca domeniu al propagandei a denaturat funcția acesteia, conducând, după epuizarea impulsurilor experimentaliste inițiale, la o sterilitate creatoare care a devenit trăsătura definitorie a culturii sovietice.

Lucru şi mai trist încă, regimul leninist reuşise deja să corupă cultura „populară”, a oamenilor obişnuiți, atacând valorile lor religioase şi tradiționale. Efectul a fost apariția unui vid spiritual care a golit comunismul de substanță vitală, contribuind în ultimă instanță la autodistrugerea lui.

Război împotriva religiei

Cultura marii majorități a popoarelor care locuiau pe teritoriul fostului Imperiu Rus era organizată în jurul credințelor şi riturilor religioase. Sentimentul demnității şi tăria sufletească erau ancorate în religie. Marea masă a creştinilor, evreilor şi musulmanilor nu participau la „cultura înaltă", domeniu rezervat elitelor – care erau indiferente față de religie, când nu îi erau pur şi simplu ostile. Din acest motiv, preluarea puterii de către o minoritate agresiv atee din sânul elitei laice, o minoritate care se arăta dornică să elimine religia, a avut un efect devastator asupra oamenilor obişnuiți. În afară de dificultățile economice, niciun alt element al regimului leninist nu a provocat mai multă suferință marii mase a populației decât profanarea credinței, închiderea lăcaşurilor de rugăciune şi persecutarea clerului.

Politica bolşevică în domeniul religios a avut două fațete: una culturală, cealaltă politică. Ca şi alți socialişti, noii conducători ai Rusiei vedeau în credința religioasă o superstiție care frâna modernizarea societății. Ei acordau însă o atenție cel puțin egală structurilor instituționale, mai ales Bisericii Ortodoxe, din cauza puterii şi ideologiei sale conservatoare.

Aşa cum se întâmplase şi în cazul altor domenii ale politicii lor culturale, bolşevicii erau divizați asupra căilor de urmat pentru atingerea obiectivului. Unii dintre ei afirmau că religia este expresia primară a unei nevoi spirituale reale, care trebuia satisfăcută prin dirijarea oamenilor spre credințe de natură laică. Alții militau pentru atacarea directă a religiei, prin mijloacele persecuției şi ale ridiculizării. Cele două tactici au coexistat o vreme, însă în cele din urmă adepții ateismului dur au obținut câştig de cauză.

În privința instituțiilor religioase, noile autorități au adoptat de la bun început o poziție inflexibilă: ele nu îşi aveau locul într-o societate comunistă. Campania desfăşurată împotriva lor, mai ales împotriva Bisericii Ortodoxe, a luat forme dintre cele mai diverse:

eliminarea mijloacelor de subzistență ale clerului, spolierea lăcaşurilor de cult şi schimbarea destinației lor, scoaterea în afara legii a învățământului religios, înlocuirea sărbătorilor religioase cu festivități comuniste.

În timpul țarismului, ortodoxia era religia oficială. Deținătoare a unor privilegii speciale, Biserica Ortodoxă plătea acest statut favorizant printr-o dependență totală față de monarhie. Încă de la Petru cel Mare, care abolise puterea patriarhului, ea era administrată de un organism spiritual, Sfântul Sinod, în frunte cu un laic. Clericii cu orientări reformatoare vedeau în această dependență față de monarhie un izvor de slăbiciune, revendicând un mai mare grad de independență. Ei nu reprezentau însă decât o minoritate în sânul ierarhiei ecleziastice, predominant conservatoare.

În 1917, înalții ierarhi ortodocşi s-au întrunit la Moscova, pentru prima oară în ultimele două secole şi jumătate. Conservatorii au obținut fără dificultate câştig de cauză împotriva reformatorilor, care ar fi dorit ca biserica să fie condusă de o adunare a clerului, şi au reinstituit puterea patriarhului. Alegerea a căzut asupra mitropolitului de Moscova, Tihon, ierarh cu vederi moderate şi profund credincios, însă cu o personalitate mai degrabă docilă. Tihon voia ca biserica să se țină departe de politică şi să se dedice exclusiv misiunii de a oferi credincioşilor sprijinul spiritual atât de necesar în vremuri de restrişte. Patriarhul nu a reacționat la măsurile prin care noul regim urmărea să restrângă activitatea instituțiilor religioase: naționalizarea proprietăților funciare ale bisericilor şi mânăstirilor, legalizarea căsătoriei civile şi preluarea de către stat a şcolilor administrate până atunci de biserică. Nu a mai putut însă păstra tăcerea în fața războiului civil dezlănțuit de bolşevici. La 19 ianuarie/1 februarie, Tihon a emis o enciclică împotriva „monştrilor neamului omenesc", care „în locul iubirii creştineşti, semănau

răutatea, ura şi vrajba între fraţi". Patriarhul arunca anatema asupra creştinilor care luau parte la astfel de grozăvii.

Bolşevicii au reacționat la mesajul lui Tihon în ziua imediat următoare, printr-un decret care fixa principiile după care avea să se desfăşoare pe viitor activitatea instituțiilor religioase în Rusia. Purtând titlul înşelător de „Decret cu privire la separarea bisericii de stat", el proclama într-adevăr această separare, dar conținea o serie de alte prevederi care atacau fundamentele economice ale bisericii. Era ordonată astfel confiscarea tuturor bunurilor bisericeşti, inclusiv a clădirilor şi a obiectelor de cult, şi se interzicea clerului să perceapă dări. Decrete ulterioare aveau să interzică predarea învățăturilor religioase minorilor. În interpretarea autorităților, separarea dintre biserică şi stat însemna că biserica nu putea acționa ca un organism unitar; erau tolerate doar anumite capitole ale activității religioase, nu şi biserica în integralitatea ei. Conlucrarea şi chiar simpla consultare între clericii din diferite parohii constituiau o probă concludentă de atitudine contrarevoluționară. În timpul războiului civil, pentru a nu trezi mânia populară, autoritățile s-au ferit să pună în aplicare cu strictețe prevederile decretului, pregătind însă terenul pentru implementarea lor în momentul în care poziția regimului avea să fie consolidată.

De-a lungul anului 1918, numeroase biserici şi mânăstiri au fost jefuite de soldați, marinari şi de Gărzile Roşii. În unele locuri, preoții au fost ucişi şi procesiunile religioase atacate. Conform unor surse comuniste, între lunile februarie şi mai ale anului respectiv, 687 de persoane şi-au pierdut viața în timp ce participau la procesiuni religioase sau încercau să apere bunurile bisericii. Guvernul comunist şi Biserica Ortodoxă se aflau în stare de război.

Conflictul avea să se întețească începând cu octombrie 1918, când patriarhul Tihon a condamnat în

mod public teroarea roşie, chemându-i pe liderii comunişti să pună capăt ororilor: „De nu, sângele nevinovat pe care îl vărsați va striga împotriva voastră (Luca 11,51) şi veți pieri de sabie, voi cei care ați ridicat sabia (Matei 26,52).” Pentru aceste cuvinte, Tihon a fost plasat în arest la domiciliu.

În 1922, Biserica Ortodoxă îşi pierduse deja privilegiile şi bunurile pe care le deținuse. Ea continua totuşi să păstreze statutul aparte de unică instituție în Rusia Sovietică (în afara minusculei Academii de Ştiințe) rămasă în afara sferei de autoritate a Partidului Comunist. Lenin considera această situație intolerabilă. Cu toate că biserica acceptase tacit noul regim şi nu mai reprezenta o amenințare directă la adresa lui, liderul bolşevic, aflat într-o stare de iritare tot mai accentuată şi căutând țapi ispăşitori pentru eşecurile lui politice, a decis să o zdrobească. În acest scop, a provocat un conflict deschis, folosind tactica deja cunoscută a unui atac concertat din interior şi din afară: din interior, prin exploatarea neînțelegerilor dintre clerul conservator şi cel cu orientare reformatoare; din afară, prin arestarea ierarhilor conservatori şi judecarea lor pentru pretinse acțiuni subversive. Campania împotriva bisericii, lansată în martie în 1922, viza distrugerea o dată pentru totdeauna a ultimelor rămăşițe de autonomie a instituțiilor religioase, cu alte cuvinte repetarea loviturii din octombrie 1918, de astă dată împotriva bisericii, ultimul vestigiu al vechii orânduiri.

Pretextul l-a reprezentat pretinsa indiferență a bisericii față de soarta celor 30 de milioane de cetățeni sovietici loviți de foametea din primăvara anului 1921 (vezi Capitolul XV). Ideea de a folosi foametea ca pretext pentru a îngenunchea biserica i-a aparținut lui Troțki. Acesta a propus să se ceară bisericii să cedeze toate obiectele de valoare care îi aparțineau, inclusiv vasele sfințite; ele urmau să fie vândute, iar sumele obținute utilizate pentru ajutorarea celor înfometați. Odată

adoptată această strategie, autoritățile aveau să respingă toate ofertele de compromis ale patriarhului Tihon: regimul era interesat nu atât să salveze victimele foametei, cât să distrugă biserica.

Un decret emis la 26 februarie 1922 dădea sovietelor dreptul să confişte toate obiectele bisericeşti din aur, argint sau pietre prețioase, inclusiv vasele sfințite folosite în ritualul ortodox, a căror utilizare în alte scopuri era considerată de către biserică un sacrilegiu. După cum era de aşteptat, Tihon a refuzat să se supună prevederilor decretului, amenințându-i cu excomunicarea pe cei care ar fi participat la punerea lor în aplicare. Pentru atitudinea lui, patriarhul a fost plasat din nou în arest la domiciliu.

În multe locuri, mulțimile de credincioşi au opus o rezistență directă trupelor implicate în confiscări. Sutele de incidente de acest gen înregistrate au fost puse imediat pe seama unor pretinse organizații „contrarevoluționare", care ar fi acționat la ordinele emigrației. Într-un astfel de episod, petrecut la începutul lunii martie la Şuia, centru al industriei textile situat la nord-est de Moscova, civili neînarmați au izgonit o companie de militari echipați cu mitraliere. Alarmat de reacția populației, Politburo-ul a decis suspendarea temporară a confiscărilor.

Lenin însă, care, bolnav fiind, nu mai lua parte la dezbaterile din Politburo, a hotărât să treacă peste decizia colaboratorilor lui, convins că foametea le oferea comuniştilor o şansă unică de a înfrânge biserica, demonstrând țăranilor că aceasta rămânea insensibilă la suferințele lor. Într-o notă interminabilă adresată Politburoului la 19 martie 1922, dar făcută publică abia în 1970, Lenin insista ca asaltul împotriva bisericii să fie continuat cu toată hotărârea:

> Acum şi numai acum, când în regiunile lovite de foamete a apărut canibalismul, iar drumurile sunt acoperite de sute şi mii

de cadavre, putem (şi de aceea trebuie) să trecem la confiscarea bunurilor [bisericii] cu toată energia, fără milă, recurgând la toate mijloacele pentru a înăbuşi orice urmă de rezistenţă... Trimiteţi la Şuia pe unul dintre cei mai energici, mai inteligenţi şi mai eficienţi dintre membrii Comitetului Central Executiv al întregii Rusii... care urmează să primească instrucţiuni verbale prin intermediul unui membru al Politburoului. Aceste instrucţiuni vor cere arestarea cât mai multor reprezentanţi ai clerului, notabilităţilor şi burgheziei din Şuia, sub suspiciunea implicării lor directe sau indirecte în acte de rezistenţă violente... Imediat ce acest lucru se va fi realizat, persoana respectivă se va întoarce la Moscova şi va prezenta un raport... Pe baza raportului, Politburo-ul va da directive detaliate autorităţilor judiciare, tot pe cale verbală, ca judecarea răzvrătiţilor din Şuia, care se opun ajutorării celor care mor de foame, să se desfăşoare cu maximum de operativitate şi să se încheie prin executarea unui număr cât mai mare dintre ei... pe cât posibil, nu doar în oraşul respectiv, ci şi la Moscova şi în alte câteva centre ale bisericii... Cu cât vom executa un număr mai mare de burghezi şi clerici reacţionari, cu atât mai bine.

Istoricul rus D. A. Volkogonov, care a avut acces nelimitat la arhivele sovietice, a descoperit printre documentele rămase de la Lenin un ordin în care acesta cerea să fie informat zilnic asupra numărului de preoţi care erau împuşcaţi.

„Procesele" au început aproape imediat. Erau mai degrabă spectacole de teatru „agitatoric" decât proceduri judiciare, cu o distribuţie aleasă cu grijă şi deznodământul dinainte stabilit de autorităţi. În aprilie 1922, cincizeci şi patru de preoţi şi laici au făcut obiectul unor astfel de proceduri în Moscova; în iunie, „procese" similare au avut loc şi la Petrograd. Unii dintre acuzaţi au fost condamnaţi la moarte. Conform unui ziarist englez, campania din 1922 împotriva bisericii a făcut 28 de victime printre episcopi şi 1215 printre preoţi. Mărturii recent scoase la iveală arată că în timpul conflictului legat de bunurile bisericii au fost executate sau ucise mai mult de 8000 de persoane. În termeni băneşti, rezultatele acestei campanii au fost minime;

bisericile aveau mult mai puține averi decât le atribuia imaginația populară. În măsura în care o evaluare poate fi realizată, statul a obținut între 4 şi 8 milioane de dolari, prima cifră fiind, se pare, mai aproape de realitate. O foarte mică parte din această sumă a fost folosită pentru ajutorarea celor înfometați, fondurile destinate acestui scop provenind în cea mai mare parte din surse americane şi europene.

* * *

Campania împotriva bisericii a fost însoțită de atacuri propagandistice la adresa credințelor şi riturilor religioase. În 1919, autoritățile au ordonat expunerea în public a relicvelor de sfinți, cărora ruşii pioşi le atribuiau puteri miraculoase. Comuniştii voiau să scoată la iveală că mormintele nu conțineau rămăşițele perfect conservate ale unor sfinți, aşa cum susținea biserica, ci schelete sau falsuri. Oricare va fi fost rezultatul asupra intelectualilor, în rândul oamenilor obişnuiți efectele au fost contrare aşteptărilor. Un țăran bătrân explica unui vizitator american: „Sfinții noştri s-au ridicat la cer şi au înlocuit moaştele cu zdrențe şi paie, văzând că mormintele lor erau pângărite de necredincioşi. A fost o mare minune."

Fără a se lăsa descurajate, organizațiile ateiste, sprijinite mai ales de Komsomol, organizația tineretului comunist, au lansat la sfârşitul anului 1922 o campanie prin care încercau să discrediteze Crăciunul, ca şi sărbătorile altor culte. În numeroase oraşe s-au organizat în bătaie de joc „festivități religioase", cea mai cunoscută dintre ele fiind aşa-zisul „Crăciun komsomolist". Grupuri de tineri primeau sarcina să defileze cu efigii care le imitau pe cele bisericeşti şi să caricaturizeze ceremoniile desfăşurate în bisericile pe lângă care treceau. Îmbrăcați ca preoți sau rabini, participanții străbăteau străzile Moscovei,

maimuțărindu-se şi rostind blasfemii. Erau urmați de tinere fete care intonau:

N-avem nevoie de rabini, nu ne trebuie preoți,
Loviți burghezii, sugrumați culacii!

Carnavaluri asemănătoare au fost organizate şi în alte locuri. În Gomei, oraş din Bielorusia în care conviețuiau mai multe etnii, un teatru local a pus în scenă un „proces al dumnezeilor" ortodocşilor şi evreilor. Judecătorii şi publicul i-au condamnat la moarte şi, în ziua de Crăciun, cei „judecați" au fost arşi în piața oraşului.

S-a încercat ridiculizarea în ochii copiilor a Sfântului Nicolae şi a îngerilor, despre care se afirma că slujesc la „îndoctrinarea minților fragede". Pentru a lovi în credințele „decadente", autoritățile organizau în Ajunul Crăciunului spectacole de teatru la care copiii puteau asista la „satirizarea Conferinței de la Lausanne, a regimului Kerenski şi a vieții burgheziei străine".

Martorii din epocă relatează că oamenii reacționau la sacrilegii cu o groază mută. Dovadă stă şi rezoluția din 1923 a Partidului Comunist, care punea capăt acțiunilor de acest gen, motivând că ele nu făceau decât să întărească „fanatismul religios". Campania ateistă avea să continue în forme mai puțin ostentative. O „Societate a celor fără Dumnezeu" ridiculiza în ziarul său şi în alte tipărituri toate religiile. În privința evreilor, ea recurgea la stereotipuri antisemite, care anticipau practicile naziştilor.

Acestea erau coordonatele generale ale atacurilor din afară împotriva bisericii şi a religiei. Aşa cum am precizat deja, ele au fost însoțite de o campanie din interior, care urmărea divizarea bisericii. Pentru a-şi atinge scopul, regimul a atras elementele reformiste din Biserica Ortodoxă, organizând o aşa-zisă „Biserică Vie". Noua instituție a luat ființă în martie în plină campanie

de confiscare a bunurilor bisericeşti. Administrată de un departament special din cadrul GPU, ea cuprindea preoți care renegaseră biserica tradițională.

În mai 1922, câțiva astfel de preoți colaboraționişti l-au vizitat pe Tihon la mânăstirea de lângă Moscova unde i se stabilise domiciliu forțat. Ei i-au cerut patriarhului să convoace un consiliu al bisericii şi să renunțe la poziția pe care o deținea. Tihon a cedat, fiind înlocuit de o nouă instituție, controlată de guvern prin intermediul poliției secrete, înalta Administrație Bisericească, similară în linii mari vechiului Sfânt Sinod. S-a declanşat o campanie publică pentru abolirea instituției patriarhale. Unii episcopi, înspăimântați, s-au alăturat Bisericii Vii. Cei care au refuzat să recunoască noua ierarhie ilegitimă au fost arestați şi înlocuiți cu clerici mai docili. În august 1922, Biserica Ortodoxă s-a divizat: din cei 143 de episcopi, 37 au intrat în Biserica Vie, 36 au respins-o, iar 70 au rămas neutri. Tihon a anatemizat înalta Administrație Bisericească şi pe toți cei care aveau vreo legătură cu ea. Biserica tradițională, scoasă practic în afara legii, avea să intre în clandestinitate.

Aservirea totală a Bisericii Vii față de noul regim s-a manifestat prin hotărârile adoptate la cel de-al doilea Consiliu al Bisericii, organizat în aprilie 1923, cu participarea clerului colaboraționist. Adunarea a salutat puciul din octombrie 1917 ca pe o „faptă creştinească", negând că bolşevicii ar fi persecutat biserica şi exprimându-şi recunoştința față de Lenin, „lider mondial" şi „tribun al dreptății sociale". Guvernul sovietic, s-a afirmat atunci, era singurul din lume care lucra pentru împlinirea „idealului împărăției Domnului". Instituția patriarhală a fost desființată.

În acest moment, Tihon a cedat. Speriat probabil de perspectiva unei scindări definitive a bisericii, fostul patriarh a abjurat într-o scrisoare adresată în iunie 1923 autorităților trecutul său „antisovietic" şi a retras

anatema pe care o aruncase asupra Bisericii Vii. Drept răsplată, regimul a permis redeschiderea bisericilor patriarhale. Tihon avea să moară în aprilie 1925; într-un testament a cărui autenticitate trebuie pusă sub semnul întrebării, el îndemna credincioşii să sprijine guvernul sovietic. Până la prăbuşirea comunismului la începutul anilor ’90, biserica nu avea să mai creeze probleme regimului.

Odată misiunea ei îndeplinită, Biserica Vie a pierdut sprijinul Kremlinului, dispărând treptat din viața țării. La începutul anilor ’30, majoritatea conducătorilor ei au fost arestați.

Cu toate că mulți dintre credincioşii creştini aveau sentimentul că persecuțiile erau opera evreilor, instituțiile evreieşti au suferit şi ele de pe urma politicii antireligioase a bolşevicilor.{48} Există opinii după care evreii au fost, în anumite privințe, victimizați în mai mare măsură decât creştinii, pentru că instituțiile lor religioase erau nu doar spații rituale şi de educare a tinerilor, ci şi centre ale vieții comunitare. Unul dintre cercetătorii care sprijină acest punct de vedere este Nora Levin:

> Atacurile îndreptate împotriva vieții religioase evreieşti au fost deosebit de dure şi de eficace, fiindcă la evrei credința şi practicile religioase se regăsesc în toate aspectele vieții de zi cu zi… Relațiile de familie, munca, rugăciunea, învățătura, distracția şi cultura sunt parte a unui întreg: e de ajuns să atingi o latură şi întregul va fi afectat.

Persecuțiile împotriva practicilor religioase evreieşti au fost încredințate partidului social-democraților evrei, Bund, care fuzionase în 1921 cu Partidul Comunist. Reprezentanții Bundului disprețuiau religia la fel de mult ca bolşevicii şi nutreau o ură adâncă față de sionism, mişcare cu mai mult succes în rândul populației evreieşti. Organizați în „Secții evreieşti” (*Evsekții*), ei desfăşurau acțiuni antireligioase după

tacticile cunoscute, profanând sinagogi şi transformându-le în cluburi sau depozite. Tot Bund-ul este responsabil pentru desfiinţarea instituţiilor tradiţionale de autoadministrare ale comunităţilor evreieşti. Secţiile evreieşti au convins conducerea Partidului Comunist să interzică utilizarea ebraicii, limbă „burgheză" (în favoarea idişului) şi să persecute mişcarea sionistă.

Secţiile evreieşti au avut aceeaşi soartă ca şi Biserica Vie, fiind lichidate în decembrie 1929. Cei mai mulţi dintre funcţionarii lor au făcut obiectul epurărilor, iar unii din ei au fost executaţi.

Biserica Catolică nu a scăpat nici ea atacurilor. În martie 1923, autorităţile au înscenat un proces unui număr de şaisprezece clerici catolici, cei mai mulţi dintre ei polonezi. Ierarhul catolic cu rangul cel mai înalt a fost condamnat la moarte, dar presiunile puternice din afara Rusiei au dus la graţierea lui. Un alt preot a fost totuşi împuşcat.

Dintre cele trei culte principale, islamul a avut parte de tratamentul cel mai tolerant. Faptul se explică în mare parte prin teama Moscovei că persecutarea credincioşilor musulmani ar fi putut trezi nemulţumiri în rândul populaţiei musulmane din Orientul Mijlociu, pe care bolşevicii voiau să o atragă de partea lor. Spre deosebire de preoţii ortodocşi şi de rabini, preoţii musulmani au primit drept de vot; au putut continua învăţământul religios şi şi-au păstrat proprietăţile. Privilegiile clerului musulman aveau să fie menţinute până la sfârşitul deceniului.

Efectul persecuţiilor asupra sentimentelor religioase ale populaţiei este greu de măsurat. Impresia de ansamblu pe care o oferă relatările martorilor oculari este că, deşi comuniştii au reuşit să slăbească Biserica Ortodoxă, campaniile lor antireligioase au avut efecte contrare celor scontate, ducând la o intensificare a convingerilor religioase. În 1920, bisericile erau pline de

lume şi mulțimi imense de credincioşi luau parte la sărbătorile bisericeşti. Unii contemporani sunt de părere că persecuțiile declanşate de comunişti au făcut ca fervoarea religioasă să atingă cote nemaiîntâlnite.

Credința se afla însă în Rusia în fața unor încercări pe care nicio religie nu le-a avut de îndurat vreodată.

Capitolul XV.
COMUNISMUL ÎN CRIZĂ

A dispărut tot ceea ce putea obstrucționa
acțiunile guvernului central şi,
în acelaşi timp, tot ceea ce îi consolida poziția.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

NEP: Falsul Thermidor

Thermidor este numele lunii din calendarul Revoluției franceze în care, în 1794, s-a pus capăt terorii iacobine şi a început reîntoarcerea la normalitate – care avea să conducă douăzeci de ani mai târziu la restaurarea dinastiei de Bourbon. Pentru revoluționarii de profesie, cuvântul e blestemat; bolşevicii erau hotărâți să nu se dea în lături de la nimic pentru a preveni o contrarevoluție thermidoriană.

În ciuda hotărârii lor, în primăvara lui 1921, ca urmare a colapsului economic şi a izbucnirii unor revolte la scară națională, bolşevicii au fost nevoiți să adopte un set de măsuri, cunoscut sub numele de Noua Politică Economică (NEP) şi despre care mulți dintre contemporani au considerat că anunța sfârşitul fazei iacobine a Revoluției ruse şi începutul unui

„Thermidor”. Analogia avea să se dovedească greşită: NEP-ul nu a marcat despărțirea de practica violenței revoluționare, ci doar un moment de respiro, încheiat câțiva ani mai târziu cu declanşarea unor excese încă şi mai grave.

Deosebirea cea mai evidentă dintre Thermidorul francez al anului 1794 şi pseudo-Thermidorul rus din 1921 este că, în vreme ce primul a dus la eliminarea iacobinilor, în cazul celui de-al doilea neoiacobinii au rămas la putere, fiind ei înşişi inițiatorii reformelor. Ei puteau prin urmare să renunțe la noul curs de îndată ce pericolul contrarevoluționar ar fi dispărut. „Vă cer, tovarăşi, să nu uitați”, spunea Zinoviev în decembrie 1921, „că Noua Politică Economică reprezintă numai o îndepărtare trecătoare de la drumul nostru, o retragere tactică, o curățare a terenului înaintea unui nou asalt, înaintea asaltului decisiv al muncitorilor împotriva coaliției capitaliste internaționale.” În al doilea rând, spre deosebire de Thermidor-ul francez, în Rusia, replierea s-a produs doar în planul economiei; liberalizarea economică a fost contrabalansată de intensificarea represiunii şi a controlului politic. Majoritatea contemporanilor nu au înțeles natura tactică şi anvergura strict limitată a acestei replieri, văzând în ea începutul sfârşitului Revoluției.

Comunismul de război reuşise aproape să distrugă economia rusească (vezi mai sus, pp. 188-189). Sfârşitul războiului civil nu a însemnat şi sfârşitul acestui sistem: dimpotrivă, în 1920 au avut loc experimente dintre cele mai nebuneşti în materie de legislație a muncii şi politică monetară. Guvernul a continuat confiscarea prin forță a „surplusurilor” de hrană de la țărani, care în multe cazuri nu erau deloc surplusuri, ci rezerve pentru subzistența familiei şi grâne pentru însămânțările din anul următor. 1920 a fost un an cu vreme proastă pentru agricultură, astfel încât pâinea a devenit şi mai rară, iar în regiunile rurale au apărut primele semne ale

foametei.

Proasta administrare a economiei a erodat ceea ce mai rămăsese din baza de sprijin a bolşevicilor, transformându-i pe partizanii acestora în duşmani şi pe duşmani în răzvrătiți. „Masele", pe care regimul încercase să le convingă în timpul războiului civil că Albii şi sprijinitorii lor din exterior erau răspunzători pentru greutățile prin care treceau, au refuzat să mai accepte astfel de explicații după încheierea războiului. Muncitorii comunişti, care fuseseră de la bun început o minoritate, înapoiau în număr din ce în ce mai mare carnetele de partid; în 1920–1921, procentul muncitorilor industriali în rândul membrilor de partid scăzuse la 2-3 la sută. Țăranii, cărora li se adăugau acum şi foştii soldați demobilizați ai Armatei Roşii, au pus mâna pe arme. De-a lungul anului 1920 şi în primele luni ale lui 1921, regiunile rurale ale Rusiei, de la Marea Neagră la Pacific, au fost scena unor revolte țărăneşti care depăşeau prin amploare şi arie de cuprindere tulburările din vremea țarismului. Sute de mii de oameni au participat la ele, de o parte sau de cealaltă a baricadei; pierderile înregistrate în aceste conflicte interne au fost considerabil mai mari decât cele din timpul războiului dintre Albi şi Roşii. Bolşevicii erau – după expresia lui Lenin însuşi – doar o picătură într-un ocean, iar oceanul era acum în furtună.

Noul regim a supraviețuit acestor revolte la scară națională îmbinând represiunea cu compromisul: a înăbuşit cu o brutalitate fără margini protestele şi a făcut concesii – sub forma Noii Politici Economice. Dispunând de o armată imensă, mult mai bine echipată şi condusă de profesionişti, bolşevicii au zdrobit țărănimea răzvrătită, lipsită de unitate, de platformă politică sau de un comandament central, aşa cum făcuseră odinioară țarii. Forța militară avea să se dovedească însă insuficientă: abia după încetarea rechizițiilor de grâne satele s-au liniştit şi bolşevicii s-au

văzut salvați.

Cea mai periculoasă dintre revolte a izbucnit în vara anului 1920 în provincia Tambov, la 350 de kilometri sud-vest de Moscova. Regiune agricolă prosperă, Tambov-ul producea înainte de Revoluție până la un milion de tone de cereale anual, adică aproape o treime din exporturile ruseşti. Comunismul de război a lichidat surplusurile şi a redus dramatic rezerva de cereale. După afirmațiile lui Vladimir Antonov-Ovseenko, oficialul sovietic însărcinat cu înăbuşirea revoltei din Tambov, consumul de cereale pe cap de locuitor fusese înainte de primul război mondial de 293 de kilograme anual, la care se adăugau încă 121 de kilograme pentru hrana animalelor. În anii 1920-1921, cifra scăzuse la 69 de kilograme, în afara grânelor de sămânță, dar excluzând hrana pentru animale. După ce preda statului cotele obligatorii, fiecărui țăran îi mai rămâneau doar 25 de kilograme, adică a opta parte din necesarul de subzistență. În ianuarie 1921, după afirmațiile lui Antonov-Ovseenko, jumătate din țăranii din regiunea Tambov erau muritori de foame.

Revolta s-a declanşat în mod spontan, conducerea ei fiind însă rapid asumată de un lider extrem de talentat şi curajos, Aleksandr Antonov (nicio legătură cu Antonov-Ovseenko), care a reunit țăranii într-o forță de gherilă puternică, ducând un război de partizani împotriva trupelor Armatei Roşii şi mai ales a detaşamentelor speciale Ceka trimise să lichideze rebeliunea. La începutul anului 1921, Antonov conducea deja o forță cu un efectiv între 20.000 şi 50.000 de partizani, cu care lansa atacuri-surpriză împotriva trupelor bolşevice şi a obiectivelor administrative. După fiecare astfel de raid, partizanii dispăreau în sate. Moscova i-a declarat pe rebeli „bandiți” şi a trimis întăriri în Tambov, dar rezultatele întârziau să apară, fiindcă Armata Roşie era lipsită de experiența luptelor de gherilă. A devenit astfel evident că

singura cale de a pune capăt tulburărilor era izolarea partizanilor de familiile şi sprijinitorii lor, lucru care presupunea recurgerea la teroare: internarea în lagăre de concentrare, luarea de ostatici şi executarea lor, deportările în masă. Antonov-Ovseenko a cerut şi a obținut din partea Moscovei autorizația de a recurge la astfel de măsuri.

Foametea nu lovise însă numai regiunile rurale. În iarna 1920–1921, situația aprovizionării cu alimente şi combustibil în oraşele din partea europeană a Rusiei amintea de zilele din preajma Revoluției din Februarie. La Petrograd, care era din nou cel mai afectat datorită depărtării sale față de regiunile producătoare de cereale, fabricile au trebuit să fie închise: muncitorii rămaşi fără lucru străbăteau satele în căutare de hrană, riscând să fie opriți de „detaşamentele preventive", care le confiscau încărcătura.

În februarie 1921, pe fundalul foametei şi al şomajului din ce în ce mai răspândite, marinarii de la baza navală din Kronstadt, pe care Troțki îi ridicase cândva în slavă, numindu-i „mândria şi frumusețea" Revoluției, au înălțat steagul revoltei.

Scânteia care a aprins revolta a fost un ordin al guvernului prin care rația de pâine la Moscova şi Petrograd, deja insuficientă, era redusă cu o treime. Măsura a provocat tulburări şi greve în cele două oraşe. La sfârşitul lui februarie 1921, muncitorii din Petrograd au amenințat cu declanşarea unei greve generale, dacă nu erau asigurate – pe lângă dreptul de a procura hrană de la țărani în mod neîngrădit – alegeri corecte pentru soviete, libertatea de expresie şi încetarea terorii politice. Când veştile despre tulburările din mediul industrial au ajuns la baza navală, marinarii şi-au însuşit lozincile muncitorilor şi au creat un Comitet Revoluționar Provizoriu, însărcinat cu apărarea insulei împotriva previzibilului atac dinspre continent. Răzvrătiții nu îşi făceau iluzii că ar fi putut rezista puternicei Armate

Roşii, dar sperau să poată ralia cauzei lor restul țării şi al forțelor armate.

Aşteptările le-au fost înşelate. Spre deosebire de Nicolae al II-lea, Lenin a reacționat. Susținut de Troțki, el a pus revolta din Kronstadt pe seama unor generali albi aşa-zis manipulați de socialist-revoluționari şi de serviciile de informații franceze. Lenin l-a trimis pe Troțki la Petrograd, pentru a prelua comanda operațiunii. Troțki le-a ordonat răzvrătiților să se predea neîntârziat, în caz contrar riscând represalii armate: cu mici diferențe, ultimatumul său părea opera unui guvernator general din vremea țarismului. Troțki a ordonat de asemenea luarea de ostatici din rândul soțiilor şi copiilor marinarilor răzvrătiți.

La 7 martie, trupele Armatei Roşii, sub comanda lui Tuhacevski, au atacat baza Kronstadt, trecând peste apele înghețate. În ariergarda atacatorilor se găseau detaşamente de mitraliere ale Ceka, ce primiseră ordinul de a-i împuşca pe soldații care ar fi încercat să se retragă. Asaltul s-a încheiat în mod dezastruos, tirul dinspre baza navală secerându-i pe atacatori. O parte a soldaților Armatei Roşii au refuzat ordinul de a pomi la asalt; circa 1000 dintre ei au trecut de partea rebelilor. Troțki a ordonat executarea fiecărui al cincilea soldat dintre cei care refuzaseră să îndeplinească ordinele.

În ziua următoare, Comitetul Revoluționar Provizoriu din Kronstadt a emis o declarație programatică, „Pentru ce luptăm”, în care bolşevicii erau acuzați că trădaseră Revoluția şi instauraseră o tiranie mai cruntă decât țarismul. Națiunea era chemată să răstoarne „autocrația comunistă”, înlocuind-o cu un regim democratic bazat pe alegeri corecte pentru soviete.

În săptămâna care a urmat, Tuhacevski s-a străduit să „taie suflul” celor din bază prin raiduri nocturne, continuând în acelaşi timp să aducă întăriri. Lipsa de reacție la apelurile lor a restului țării i-a descurajat pe marinari, ale căror provizii de alimente erau pe sfârşite.

Asaltul final, la care au participat 50.000 de soldați roşii împotriva celor 17.000 de apărători, a fost declanşat în noaptea de 16 spre 17 martie. Forțele atacatoare au reuşit să se strecoare neobservate până în apropierea bazei. A urmat o luptă pe viață şi pe moarte, corp la corp. În dimineața de 18 martie, comuniştii controlau insula. Au ucis câteva sute de prizonieri. Restul apărătorilor, în afară de cei care reuşiseră să se refugieze peste ghețuri în Finlanda, au fost trimişi în lagăre de concentrare în Nordul îndepărtat, de unde puțini aveau să se mai întoarcă. Operațiunea nu a sporit reputația lui Troțki, dimpotrivă; deşi îi plăcea să revină adesea asupra triumfurilor lui militare şi politice, în memoriile pe care le-a redactat în exil nu a făcut nicio referire la rolul lui în tragedia de la Kronstadt.

În timp ce răzvrătirea marinarilor din nord era înfrântă, revolta din Tambov continua cu o forță sporită. Lenin şi Troțki primeau rapoarte periodice de la comandamentul Comitetului Militar-Revoluționar, în care operațiunile împotriva „bandiților" erau descrise ca şi cum ar fi fost vorba de un război în toată regula. Deşi comandamentul anunța că înregistrează victorie după victorie, Moscova a trebuit să accepte realitatea: rebelii, care foloseau tactici de luptă neconvenționale, nu puteau fi învinşi prin mijloacele militare obişnuite. Lenin a hotărât de aceea să recurgă direct la teroare. Încredințând responsabilitatea operațiunii lui Tuhacevski, care comanda o armată de peste 100.000 de soldați, el i-a autorizat pe acesta şi pe Antonov-Ovseenko să ia toate măsurile pe care le considerau necesare pentru a-i lipsi pe partizani de sprijinul populației. Pe baza listelor de partizani obținute de la informatori plătiți, Ceka a trecut la încarcerarea membrilor familiilor acestora. Antonov-Ovseenko îi raporta lui Lenin că, pentru a-i convinge pe oameni să vorbească, comandanții roşii foloseau următoarele metode:

În sate se pronunță „sentințe” speciale, fiind enumerate crimele săvârşite împotriva poporului muncitor. Toată populația de sex masculin este plasată sub jurisdicția Tribunalului Revoluționar Militar: familiile bandiților sunt internate în lagăre de concentrare, ca *ostatici* pentru ruda lor care este membru al unei bande. Banditul are la dispoziție două săptămâni pentru a se preda. În caz contrar, familia lui este deportată în afara provinciei şi averea ei (pusă până în acel moment doar sub sechestru provizoriu) este definitiv confiscată.

În ciuda sălbăticiei lor, măsurile luate nu au dat rezultatele aşteptate, drept care teroarea a fost împinsă şi mai departe, printr-o nouă directivă:

1. Cetățenii care refuză să îşi dea numele vor fi executați pe loc…
4. Familia care a ascuns un bandit va fi arestată şi deportată în afara provinciei. Bunurile ei vor fi confiscate, iar membrul ei cel mai în vârstă va fi executat pe loc, fără judecată.
5. Cei care oferă adăpost membrilor familiei unui bandit, sau care ascund bunuri aparținând unui bandit vor fi tratați ca nişte bandiți; cel mai în vârstă dintre membrii apți de muncă ai unei astfel de familii va fi executat pe loc, fără judecată…
7. Ordinul de față va fi adus la îndeplinire cu strictețe şi fără milă. El va fi citit în adunările săteşti.

Teroarea, însoțită de operațiuni militare pe scară largă – inclusiv de utilizarea gazelor toxice pentru scoaterea din păduri a partizanilor ascunşi acolo, a reuşit să izoleze forțele țărăneşti răzvrătite. Odată cu încetarea rechizițiilor forțate de alimente, în martie 1921 (vezi mai jos, p. 320), cauza principală a revoltelor din Tambov şi din alte regiuni a dispărut, iar satele s-au liniştit.

Modul în care Antonov reuşise să țină în şah o armată regulată, net superioară propriilor forțe, a lăsat o impresie puternică comandanților militari comunişti. S-a ordonat realizarea de studii asupra tacticilor neconvenționale de război şi operațiunile de partizani au fost incluse în pregătirea de luptă a trupelor. Toate aveau să fie utilizate cu succes în timpul celui de-al

doilea război mondial. Invadatorii germani, la rândul lor, aveau să copieze metodele de teroare folosite de Armata Roşie împotriva populației civile în campaniile antigherilă din anii 1920–1921.

Lenin devenise conştient de necesitatea de a calma nemulțumirile din mediul rural prin anumite concesii, încă înainte de Kronstadt, dar nu era deloc dispus să satisfacă principala revendicare a țăranilor – dreptul de a dispune liber de produsele muncii lor –, fiindcă ar fi consolidat astfel poziția unei clase pe care o considera iremediabil antisocialistă. El declarase chiar la un moment dat că bolşevicii ar fi preferat să moară decât să permită reluarea comerțului liber cu cereale. Episodul Kronstadt l-a silit în cele din urmă să-şi revizuiască poziția. La 15 martie, în preziua asaltului final al forțelor lui Tuhacevski împotriva bazei navale, Politburo-ul a decis încetarea rechizițiilor forțate. De acum înainte, țăranii aveau să plătească statului un impozit fix în produse. Guvernul spera să poată obține restul de produse necesar în contrapartidă cu bunuri manufacturate. Cum însă aceste bunuri lipseau, aproape tot surplusul de produse agricole lua drumul piețelor: monopolul statului în comerț înceta şi astfel autoritățile s-au văzut obligate să permită reluarea activităților economice libere în sfera consumului. Statul continua să exercite însă un control strict asupra industriei grele, băncilor, comerțului en gros, comerțului exterior şi transporturilor – „punctele de comandă" ale economiei. Acesta era, în linii mari, tabloul Noii Politici Economice.

Curând, Moscova a renunțat şi la ideea de a desființa banii. Rublele de hârtie, tipărite într-un ritm limitat doar de capacitățile de tipărire, îşi pierduseră aproape orice valoare. Inundând în continuare țara cu hârtii devenite inutile, guvernul a hotărât totuşi să adopte o nouă unitate monetară, cu acoperire în aur, *cervoneț*-ul.

Primele rezultate benefice ale NEPului au apărut în agricultură. Stimulați de noua politică de impozite să cultive mai mult, țăranii au început să aducă pe piață cantități mai mari de produse; în 1925, suprafața cultivată (nu însă şi randamentul) o egala pe cea din 1913. Măsurile luate veniseră însă prea târziu pentru a putea preîntâmpina foametea dezastruoasă care a ucis milioane de oameni în 1921 şi 1922.

Din cauza lipsei de capital, producția industrială se restabilea într-un ritm mult mai lent. Lenin conta în mare măsură pe investițiile externe, dar acestea au întârziat să apară, străinii ferindu-se să investească într-o țară care nu-şi plătea împrumuturile şi care naționalizase proprietățile private.

În ultimul an al Noii Politici Economice (1928), nu existau în Uniunea Sovietică decât treizeci şi una de companii străine, cu un capital (la nivelul anului 1925) de numai 16 milioane de dolari. Majoritatea lor erau implicate nu în producția de mărfuri, ci în exploatarea resurselor naturale ale țării, în special a cherestelei.

NEP-ul a luat locul planificării economice, pentru moment eliminată. Lenin şi-a concentrat atenția asupra unui ambițios proiect de electrificare, prin care spera să pună bazele unei viitoare industrii moderne. Speranțele lui nu s-au materializat însă, din lipsa fondurilor, estimate la un necesar de 500 de milioane de dolari anual, pentru o perioadă de zece până la cincisprezece ani.

Ansamblul măsurilor economice adoptate începând cu martie 1921 au echivalat cu o lovitură severă dată planurilor de construire a comunismului în Rusia. În 1921, Lenin a recunoscut că introducerea comunismului de război fusese o greşeală (vezi mai sus, p. 183), admițând astfel în mod tacit justețea criticilor lui de dinainte de Revoluție, după care Rusia trebuia să străbată o lungă perioadă de dezvoltare capitalistă, înainte de a fi pregătită pentru construirea socialismului

şi – cu atât mai mult – a comunismului. Liderul bolşevic nu a precizat cât avea să dureze Noua Politică Economică, sugerând însă că aceasta nu avea să fie abandonată prea curând. Când, în 1928–1929, Stalin a lichidat NEP-ul şi a trecut la colectivizarea şi industrializarea forțate, el acționa în spiritul ideilor lui Lenin, dar mult mai devreme şi cu mult mai mare rapiditate decât ar fi făcut-o acesta dacă s-ar mai fi aflat încă în viață.

Pentru bolşevici, slăbirea controlului economic, care permitea – deşi cu multe restricții – reapariția întreprinderilor private, constituia un pericol în plan politic. Ei au avut de aceea grijă ca, în paralel cu liberalizarea economică, să acționeze în sensul unei întăriri a controlului politic. „Ca partid conducător", spunea Troțki în 1922, „putem admite prezența speculanților în economie, nu însă şi în politică." Perioada care a urmat introducerii NEP-ului a fost, în consecință, marcată de o intensificare a represiunii politice, sub diferite forme: persecutarea Bisericii Ortodoxe şi a partidelor socialiste rivale, hărțuirea tot mai accentuată a reprezentanților inteligheției, înăsprirea cenzurii şi a legilor dirijate împotriva disidenților politici.

Poliția secretă rămânea principalul instrument de control politic, ea transformându-se în epoca NEP-ului dintr-un organism al terorii oarbe într-o instanță birocratică omniprezentă. Măsura în care poliția secretă era implicată în toate aspectele vieții sovietice este pusă în lumină de responsabilitățile pe care le-a îndeplinit şeful ei, Felix Dzerjinski, în diferite momente: comisar pentru afaceri interne, comisar pentru transporturi, preşedinte al Consiliului Suprem al Economiei Naționale. Ceka, a cărei reputație devenise odioasă, a fost desființată în februarie 1922 şi înlocuită cu un organism purtând titulatura inocentă de Administrația

Politică a Statului, GPU (rebotezat doi ani mai târziu OGPU). Asemeni fostului Departament al Poliției din vremea regimului țarist, GPU se subordona Ministerului (comisariatului) pentru Afaceri Interne.

Teoretic, GPU avea puteri mai restrânse decât Ceka, delictele obişnuite (deci altele decât de natură politică) fiind scoase de sub jurisdicția ei şi trecute în sarcina comisariatului justiției. În practică însă, GPU se bucura de puteri discreționare în anchetarea infracțiunilor economice şi a „banditismului", ca şi în urmărirea persoanelor suspecte, având nu numai autoritatea de a deporta prin simplă decizie administrativă, ci şi pe aceea de a condamna la moarte. Poliția secretă controla rețeaua lagărelor de concentrare, dintre care cele mai notorii, „Lagărele din nord cu destinație specială", localizate în pustietatea înghețată a Nordului îndepărtat, aveau să facă numeroase victime. GPU dispunea de un efectiv de peste 100.000 de angajați permanenți şi de forțe militare considerabile, având un mare grad de autonomie.

Încălcarea principiului „legalității revoluționare" a continuat să reprezinte şi în epoca NEPului monedă curentă, în virtutea puterilor judecătoreşti acordate poliției secrete, dar şi pentru că Lenin considera legea un instrument politic şi tribunalele instituții ale guvernului. Concepția liderului bolşevic despre legalitate reiese din textul primului Cod Penal sovietic, redactat în 1922. Lenin a participat direct la pregătirea documentului, care avea să servească în epoca stalinistă la condamnarea la muncă forțată sau moarte a milioane de cetățeni sovietici. Nemulțumit de ceea ce el considera a fi o clemență excesivă din partea juriştilor însărcinați cu redactarea Codului, Lenin a inclus în categoria delictelor politice „propaganda şi agitația, implicarea în organizații sau colaborarea cu organizațiile care sprijineau (prin propagandă şi agitație)" „burghezia" internațională. Pedeapsa pentru astfel de „delicte" – care

cuprindeau în fapt toate formele de activitate politică independentă – era cea capitală. Articolele 57 şi 58 ale Codului Penal, redactate de jurişti la directivele lui Lenin, aveau să constituie ulterior temeiul legal al condamnărilor pronunțate împotriva victimelor stalinismului. Că Lenin era perfect conştient de implicațiile directivelor lui se vede şi din îndrumările pe care le-a dat comisarului pentru justiție. Sarcina organelor judecătoreşti, scria el, era „să legitimeze" teroarea (vezi mai sus, p. 207). Pentru prima oară în istoria dreptului, funcția procedurilor judecătoreşti nu mai era realizarea justiției, ci justificarea violenței oarbe a statului.

Scopul ultim al teoriei şi practicii dreptului sub Lenin era eliminarea tuturor obstacolelor care stăteau în calea pedepsirii celor pe care guvernul – dintr-un motiv sau altul – îi considera indezirabili. Raportându-se la practicile anilor '20, specialiştii comunişti în istoria dreptului defineau legea ca „principiu disciplinator care contribuie la întărirea statului sovic tic şi la dezvoltarea economiei socialiste". Procedurile judecătoreşti au fost simplificate astfel încât să uşureze sarcina acuzării. „Vinovăția" nu mai presupunea acum încălcarea efectivă a legii – fiind suficientă şi presupusa „intenție" de a o încălca. Vinovăția era de asemenea stabilită în funcție de urmările dăunătoare pe care o acțiune le-ar fi putut avea asupra societății – indiferent dacă acțiunea respectivă constituia sau nu o încălcare a legii. Drepturile acuzaților au fost puternic restrânse; avocații apărării, care trebuiau să fie membri de partid, aveau datoria să considere vinovăția clienților lor drept lucru stabilit şi să se rezume la a pleda pentru acordarea de circumstanțe atenuante. Un proeminent jurist sovietic afirma în 1929, când teroarea stalinistă era abia la început, că legea sovietică permitea condamnarea unei persoane chiar şi în absența vinovăției. Cu greu s-ar fi putut merge mai departe în distrugerea noțiunii de drept

şi a procedurilor legale.

Principiile de mai sus au fost aplicate în procesele intentate clericilor ortodocşi şi catolici, dar şi în extraordinarele procese-spectacol ale liderilor Partidului Socialist-Revoluționar, organizate în aceeaşi epocă la Moscova. (Menşevicii, de care regimul avea mai puține motive să se teamă, s-au bucurat de un răgaz până în 1931, când aveau să facă şi ei obiectul înscenărilor judiciare.) în toate aceste cazuri, autoritățile stabiliseră de la bun început sentințele pentru fiecare acuzat, „procesele" neavând alt scop decât să ofere populației o lecție politică. Lenin a comunicat autorităților judecătoreşti implicate că voia nişte „procese exemplare, *educative*". Opinia lui Troțki mergea în aceeaşi direcție: într-o scrisoare către Politburo, el afirma că un proces trebuie să fie „o producție politică impecabilă".

În procesul socialist-revoluționarilor au fost implicate două categorii de acuzați: adevăratele victime alese de autorități şi vinovații „pocăiți," dispuşi să depună mărturie împotriva „complicilor" lor, pentru a fi iertați şi a ilustra astfel în fața maselor avantajele colaborării cu puterea. Liderilor socialist-revoluționari li s-a refuzat asistența juridică cuvenită, fiind supuşi la nenumărate umilințe, inclusiv o demonstrație „muncitorească" înscenată, la care a luat parte şi Buharin, unul dintre avocații apărării, care a cerut condamnarea lor la moarte. Judecătorii i-au condamnat pe unsprezece dintre acuzați la pedeapsa capitală, în conformitate cu Articolul 57, dar i-au iertat pe cei care depuseseră mărturie împotriva lor. Spre surpriza generală, condamnările au fost comutate. Aflăm din memoriile lui Troțki că el a fost cel care l-a convins pe Lenin să îi cruțe pentru moment pe socialist-revoluționari, de teama unui posibil val de terorism antibolşevic organizat de colegii de partid ai acuzaților, terorism care ar fi fost îndreptat în primul rând împotriva celor doi lideri de la Kremlin. În consecință, s-a anunțat că execuțiile erau

anulate, cu condiția ca Partidul Socialist-Revolutionar să renunțe la terorism şi la acțiunile subversive îndreptate împotriva regimului sovietic. În anii '30-'40, când regimul nu mai avea motive să se teamă de represaliile lor, socialist-revoluționarii au fost în mod sistematic condamnați şi executați. Doar doi dintre activiştii lor – două femei – aveau să supraviețuiască epocii staliniste.

Toate aceste reglări de conturi politice aveau loc pe fundalul foametei, care prin numărul de victime depăşea tot ceea ce cunoscuse istoria Europei.

Rusia trăise şi în trecut experiența unor recolte dezastruoase, datorate vremii nefavorabile. Țăranii învățaseră să facă față unor asemenea situații, asigurându-şi întotdeauna rezerve pentru doi-trei ani de eventuale recolte slabe. În anii 1920-1921 însă, efectele secetei au fost agravate de politica agrară a bolşevicilor. Catastrofa prin care trecea acum Rusia confirma zicala populară: „Recoltele slabe sunt de la Dumnezeu, foametea o aduce omul." Seceta, începută în 1920 şi prelungită şi în anul următor, nu avea decât să grăbească un deznodământ pe care rechizițiile de produse ordonate de bolşevici îl făcuseră inevitabil. Confiscarea surplusului de grâne, care consta cel mai adesea în rezerve esențiale pentru supraviețuirea țăranilor, s-a dovedit a fi rețeta sigură a dezastrului. În 1920, după estimările comisariatului pentru aprovizionare, recoltele abia ajungeau pentru hrănirea familiilor şi însămânțarea din anul următor. Țăranii nu mai dispuneau de rezervele care în trecut îi ajutaseră să facă față capriciilor vremii.

Seceta din 1921 a lovit aproximativ jumătate din regiunile producătoare de hrană; pe 20 la sută din suprafețe recoltele au fost compromise total. În perioada de maximă extindere a foametei, populația afectată număra în Rusia şi Ucraina 33,5 milioane de persoane.

Cea mai greu lovită a fost regiunea cernoziomului, de pe Volga, care în vremuri normale era unul dintre principalii furnizori de cereale; în unele din provinciile ei, recoltele din 1921 abia au atins echivalentul a 90 de kilograme pe cap de locuitor – jumătate din necesarul de subzistență, nemairămânând nimic pentru însămânțări. {49} În majoritatea celorlalte regiuni, producția raportată la numărul de persoane s-a situat între 90 şi 180 de kilograme, ceea ce abia ar fi ajuns pentru hrănirea populației locale, fără posibilitatea de a păstra rezerve. Totalul producției în principalele douăzeci de provincii ruseşti cultivatoare de produse agricole scăzuse de la 20 milioane de tone de cereale anual, înainte de Revoluție, la 8,45 de milioane de tone în 1920 şi 2,9 milioane în 1921 – deci cu 85 la sută. În contrast, recolta din 1892, ultimul an de foamete din vremea țarilor, fusese doar cu 13 la sută mai mică decât nivelul normal. Diferența este dată în cea mai mare parte de rechizițiile bolşevice, care i-au împins pe țărani să reducă suprafețele cultivate şi, în unele cazuri, i-au lipsit de grânele de sămânță.

În primăvara anului 1921, țărănimea din regiunile lovite de foamete se hrănea cu iarbă, scoarță de copac şi rozătoare. Tătari cu spirit întreprinzător vindeau o substanță botezată „clei comestibil", la un preț de peste 1 000 de ruble pentru un kilogram. Au apărut cazuri de canibalism. Milioane de ființe umane deznădăjduite îşi părăseau satele, îndreptându-se spre stațiile de cale ferată cele mai apropiate, în speranța de a putea ajunge în regiunile în care – spuneau zvonurile – se găsea hrană. Depourile erau înțesate, înfometaților refuzându-li-se transportul, pentru că Moscova s-a încăpățânat până în iulie 1921 să nege realitatea dezastrului. Oamenii aşteptau, spune un martor al evenimentelor, „trenurile care nu aveau să mai vină niciodată, sau moartea, devenită inevitabilă". Vizitatorii regiunilor afectate străbăteau sate întregi lipsite de viață, ai căror locuitori fugiseră sau zăceau în bordeiele lor, prea slăbiți

pentru a se mai putea mişca. În oraşe, străzile erau acoperite de cadavre, care erau adunate cu căruțele – adesea după ce fuseseră în prealabil dezbrăcate – şi aruncate în gropi comune.

Foametei i s-au adăugat epidemiile, care desăvârşeau ravagiile provocate de inaniție. Tifosul era cel mai ucigător, dar holera, febra tifoidă şi variola au făcut şi ele sute de mii de victime.

Guvernul sovietic asista paralizat la răspândirea foametei, fiindcă, aşa cum scria istoricul francez Michel Heller, „pentru prima oară, se confrunta cu o problemă pe care nu o mai putea rezolva făcând apel la forță". Inițial, autoritățile s-au comportat ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Apoi, când dezastrul nu a mai putut fi negat, au aruncat vina asupra „gardiştilor albi" şi a „imperialiştilor". În cele din urmă, când tragedia a ieşit la iveală în întreaga ei amploare, Moscova, nedorind să ceară ajutor extern în mod oficial, a decis să se folosească de renumele unor persoane particulare. În iulie, Maxim Gorki, având desigur acceptul lui Lenin, a lansat un apel în care cerea țărilor lumii să trimită în Rusia hrană şi medicamente. Guvernul a aprobat formarea unui comitet independent, menit să organizeze distribuirea ajutoarelor, sub supravegherea unei celule comuniste.

La zece zile după lansarea apelului, Herbert Hoover, în acel moment ministrul american al comerțului, a răspuns demersului lui Gorki. Hoover crease Administrația Americană pentru Ajutor Umanitar, pentru a oferi Europei abia ieşite din război alimente şi alte produse de strictă necesitate; era gata să acorde şi Rusiei un sprijin similar. Lenin considera că ar fi fost un lucru odios să accepte ajutor din partea celei mai importante țări capitaliste, cu atât mai mult cu cât Hoover îşi condiționase oferta de eliberarea tuturor americanilor deținuți în închisorile sovietice şi de neamestecul guvernului de la Moscova în proiectul

umanitar. „Josnicia Americii, a lui Hoover şi a Ligii Națiunilor este fără egal”, afirma liderul bolşevic în fața Politburoului. „Hoover trebuie pedepsit, *trebuie pălmuit în văzul întregii lumii”* Lenin nu avea însă de ales: a fost nevoit să accepte oferta lui Hoover şi condițiile puse de el.

În vara lui 1922 organizația americană ajunsese să hrănească zilnic aproximativ 11 milioane de persoane. Alte 3 milioane primeau alimente din partea unor organizații similare din alte țări. Instituțiile umanitare străine furnizau de asemenea Rusiei medicamente. Grație activității lor, la începutul verii anului 1922, decesele cauzate de înfometare practic încetaseră. Acțiunile caritabile promovate de Hoover au salvat cel puțin 9 milioane de ruşi de la o moarte sigură. Chiar şi în aceste condiții însă, cifra estimată a victimelor provocate de foamete şi epidemii între 1920 şi 1922 se ridică la 5,1 milioane. Era cel mai mare dezastru umanitar din istoria Europei în vreme de pace, după epidemia de ciumă din secolul al XIV-lea.

Organizația creată de Hoover avea să-şi înceteze activitatea în 1923, nu doar pentru că îşi îndeplinise scopul, dar şi pentru că între timp ieşise la iveală că guvernul sovietic oferea cereale pe piața internațională, pentru a cumpăra cu banii astfel obținuți echipamente industriale şi agricole. În urma deschiderii arhivelor sovietice, la începutul anilor ’90, s-a descoperit de asemenea că, în plină foamete, Troțki cheltuia milioane de dolari pentru cumpărarea de puşti şi mitraliere din Germania.

Noua Politică Economică a afectat în egală măsură politica externă, care, odată cu recunoaşterea de către marile puteri a Rusiei Sovietice, a continuat să funcționeze în mod încă şi mai explicit decât înainte pe două niveluri distincte: unul clasic, de natură diplomatică şi comercială, cel de-al doilea

neconvențional, subversiv-revoluționar. Normalizarea relațiilor diplomatice rămânea unul dintre obiectivele principale, ea fiind menită să încurajeze comerțul exterior şi investițiile străine, ca parte integrantă a NEPului. Sovieticii au renunțat la politica de instigare la insurecție: puciul organizat în Germania în 1923, improvizat în pripă şi de altfel eşuat, a reprezentat ultima lor încercare de a răsturna prin forță guvernele țărilor europene. Moscova a pus în schimb la punct, prin intermediul Cominternului, o strategie pe termen lung de infiltrare a instituțiilor occidentale.

Ca şi în Rusia, introducerea NEPului a dus la întărirea controlului politic al Partidului Comunist în cadrul Cominternului. Cele „Douăzeci şi una de condiții" subordonaseră partidele comuniste străine intereselor Moscovei, menținând totuşi iluzia că Internaționala rămânea o federație de egali. Iluzia avea să se risipească în decembrie 1922, la Congresul al IV-lea al Cominternului. Rezoluțiile adoptate atunci stabileau în mod explicit că (1) partidele comuniste străine nu aveau dreptul la puncte de vedere independente şi (2) în cazul unui conflict de opinii, interesele statului sovietic – rebotezat la scurt timp după aceea Uniunea Sovietică – trebuiau să prevaleze asupra intereselor țărilor „reprezentate" de respectivele partide.

În pregătirea Congresului al IV-lea, Moscova a avut grijă să elimine din structura Cominternului orice urmă de federalism. Buharin a dai Articolului 14 al „Condițiilor", care cerea comuniştilor străini să sprijine Rusia Sovietică în respingerea „contrarevoluției", interpretarea după care aceştia aveau obligația de a susține în permanență politica externă a guvernului sovietic. Comuniştii trebuiau prin urmare să aibă o singură patrie, Rusia Sovietică, şi un singur guvern, cel sovietic.

Pentru a împiedica partidele frățeşti să pună în discuție sau să influențeze redactarea rezoluțiilor care

emanau de la autoritatea oficială supremă a Cominternului, Congresul, s-a stabilit ca pe viitor partidele membre să se întrunească numai după încheierea lucrărilor propriu-zise ale Congresului. Clauza elimina posibilitatea ca delegații străini să propună rezoluții proprii, în numele organizațiilor lor naționale. Delegaților li s-a interzis de altfel în mod expres să vină cu mandate ferme din partea partidelor pe care le reprezentau. Acestea din urmă au pierdut chiar şi dreptul de a-şi alege singure reprezentanții în Comitetul Executiv al Cominternului: ei trebuiau selectați de Congres. Cadrele din Comintern nu puteau demisiona decât cu aprobarea prealabilă a Comitetului Executiv, sub motivul că „posturile executive în orice partid comunist aparțin nu persoanelor care le dețin, ci Internaționalei Comuniste în ansamblul ei". Din cei douăzeci şi cinci de membri ai noului Executiv, cincisprezece trebuiau să aibă domiciliul în Moscova.

Congresul al IV-lea a adoptat noile regulamente în unanimitate, singur delegatul brazilian făcând notă discordantă. Julius Braunthal, specialist în istoria internaționalelor socialiste, scrie, referindu-se la congresul din decembrie 1922:

> Internaționala Comunistă fusese transformată într-un partid bolşevic mondial, puternic centralizat şi supus unei discipline de tip militar, gata să accepte necondiționat – aşa cum demonstrase însăşi desfăşurarea lucrărilor congresului – ordinele sovieticilor. Partidele comuniste din întreaga lume deveniseră în fapt secții ale Partidului Comunist Rus, dirijate de organismul care conducea însuşi statul rus. Ele erau astfel reduse la rolul de oficine ale guvernului sovietic.

Noua formulă oferea avantajele previzibile ale unei organizări şi discipline stricte. În acelaşi timp însă, ea împiedica Executivul Cominternului să perceapă corect problemele cu care se confruntau asociații – sau, mai precis, filialele – din străinătate, cărora li se impuneau

acum principii stereotipe, rezultate din experiența bolşevismului în Rusia. Unii dintre colegii străini au acceptat noile metode din respect pentru succesele bolşevicilor ruşi, alții doar în interesul propriei cariere. Cei care refuzau să urmeze linia Moscovei erau epurați: contestația a fost redusă la tăcere.

Partidele socialiste europene şi organismul lor de coordonare, Internaționala Socialistă, ținta principală a urii comuniştilor, au reacționat în mod ambiguu la evoluțiile din cadrul Cominternului. Ca şi menşevicii, ei îi condamnau pe bolşevici pentru metodele lor violente şi pentru lichidarea libertăților. Pe de altă parte, repetau greşeala aceloraşi menşevici, militând pentru o politică internațională de tipul „Jos mâinile de pe Rusia Sovietică" şi pentru o imediată recunoaştere diplomatică a statului sovietic. Argumentul lor era că bolşevismul nu reprezenta decât o etapă aberantă, tranzitorie, dintr-un fenomen istoric fundamental progresist, care – liber de orice interferențe – avea să evolueze în mod inevitabil spre democrație. O rezoluție adoptată în mai 1923, la întrunirea de la Hamburg a partidelor socialiste europene, afirma că o intervenție străină în treburile statului sovietic ar fi condus nu la îndreptarea „erorilor etapei actuale a Revoluției Ruse",

> ci la distrugerea Revoluției înseşi. Departe de a pune bazele unei democrații reale, ea nu ar face decât să instaureze un guvern de contrarevoluționari sanguinari, pus în slujba exploatării poporului rus.

Politica externă rusă în componenta ei clasică se concentra în continuare asupra Germaniei, pe care liderii sovietici o considerau scena cea mai probabilă a unei revoluții europene şi principalul aliat potențial în lupta împotriva superputerilor „capitaliste", Marea Britanie şi Statele Unite. Moscova urmărea în paralel realizarea ambelor sale obiective în Germania – subversiunea şi colaborarea – aparent ireconciliabile.

Evenimentul cel mai semnificativ produs în relațiile internaționale după încheierea primului război mondial (în afara refuzului Statelor Unite de a intra în Liga Națiunilor) a fost încheierea Tratatului de la Rapallo, semnat de guvernele sovietic şi german la 26 aprilie 1922, în timpul Conferinței internaționale de la Genova, spre surpriza întregii lumi. Conferința fusese convocată pentru a rezolva problemele politice şi economice ale Europei Centrale şi de Est rămase în suspensie după încheierea Tratatului de la Versailles şi pentru a sprijini reintegrarea Rusiei şi a Germaniei în comunitatea internațională. Genova a fost prima întrunire internațională postbelică la care cele două țări erau invitate. Manevrând fără ştiința organizatorilor, Moscova şi Berlinul au pus la punct un tratat separat, susceptibil să dea peste cap conferința şi să exacerbeze disensiunile dintre învingătorii şi învinşii primului război mondial – un țel pe care Moscova îl urmărea cu obstinație.

Germania avea toate motivele să dorească o reconciliere cu Rusia. Berlinul fusese înainte de 1914 principalul partener comercial al ruşilor şi nu era dispus să piardă această poziție în fața Angliei şi a Statelor Unite. În cursul anului 1921 şi în primele luni ale lui 1922, guvernul sovietic a purtat discuții intense cu industriaşi germani, vizând un plan amplu de sprijinire a reconstrucției economiei sovietice de către Germania. Considerentele de ordin geopolitic jucau însă un rol şi mai important. Germania era sufocată de termenii Tratatului de la Versailles, care o redusese la un stalul de paria, interzicându-i să mențină o armată semnificativă. Mulți germani aveau sentimentul că țara lor şi-ar fi putut recâştiga statutul de mare putere numai printr-o alianță cu Rusia Sovietică, un alt paria al comunității internaționale.

Pentru Moscova, înrăutățirea relațiilor dintre Germania şi Aliați constituia un obiectiv primordial de politică externă. Ruşii urmăreau pe de altă parte să

atragă capital german şi să obțină echipamente militare şi *know-how.* Înfrângerea suferită în războiul cu Polonia dăduse Kremlinului măsura înapoierii forțelor sale armate; în ciuda victoriei din războiul civil, Armata Roşie se dovedea inferioară chiar şi unei armate occidentale de rangul al doilea. Ea trebuia modernizată, obiectiv care nu putea fi atins decât cu sprijin german. Istoria face ca interesul Rusiei de a primi asistență militară din partea Germaniei să fi coincis cu nevoia acesteia din urmă de sprijin rusesc în ocolirea prevederilor Tratatului de la Versailles, care interziceau germanilor să achiziționeze tancuri, avioane de război, artilerie grea şi gaze toxice de luptă. Generalul von Seeckt, comandantul Reichswehrului, era principalul promotor al cooperării militare ruso-germane, desfăşurată în cel mai mare secret începând cu 1919 şi mai ales după martie 1921. Această cooperare avea să continue până în septembrie 1933, nouă luni după venirea la putere a lui Hitler, contribuind la pregătirea celor două țări în vederea viitorului război mondial, a cărui declanşare era dorită şi încurajată de amândouă.

Oricât de mari ar fi fost beneficiile potențiale ale cooperării cu sovieticii, germanii se fereau să încheie cu Moscova un tratat oficial, de teama unei posibile reacții a Aliaților. Diplomații sovietici i-au convins să treacă peste ezitări, folosindu-se de o stratagemă la care Stalin avea să recurgă cu şi mai mult succes în 1939 – anume lăsând să se înțeleagă că erau gata să încheie un tratat separat cu Aliații. Diplomația germană a înghițit momeala. În plină desfăşurare a conferinței, cele două țări au semnat la Rapallo, localitate în apropiere de Genova, un acord bilateral menit să reglementeze relațiile dintre ele. Cele două părți restabileau relații diplomatice oficiale, îşi acordau reciproc statutul de partener privilegiat şi renunțau amândouă la despăgubirile pretinse anterior în urma primului război mondial şi a decretelor sovietice de naționalizare.

Tratatul de la Rapallo a făcut să eşueze Conferința de la Genova, care fusese organizată cu scopul de a rezolva prin consensul părților toate problemele aflate în suspensie şi de a pune capăt izolării Rusiei şi Germaniei în raport cu restul comunității internaționale.{50}

Momentul Rapallo a marcat începutul unei dezvoltări rapide a schimburilor comerciale sovieto-germane, în defavoarea comerțului dintre sovietici şi britanici; în anii 1922-1923, o treime din importurile ruseşti proveneau din Germania. Lucru şi mai important însă, Rapallo a deschis calea unei colaborări militare strânse între cele două țări. Germanii au construit în câteva oraşe din Rusia instalații de producere şi testare a unor categorii de arme interzise lor prin Tratatul de la Versailles. Cea mai importantă dintre ele era baza aviatică de la Lipețk, unde piloții germani se antrenau pe aparate de zbor olandeze de proveniență clandestină, punând la punct tactici pe care Wehrmacht-ul avea să le utilizeze în timpul celui de-al doilea război mondial. Unul dintre germanii implicați avea să afirme ulterior că prin aceste activități s-au pus „bazele spirituale" ale organizării aviației hitleriste, Luftwaffe. Mulți dintre viitorii generali şi mareşali ai lui Hitler au participat la antrenamentele din Rusia. În compensație, ei au invitat ofițeri ai Armatei Roşii să urmeze cursurile academiilor militare germane. În 1933, când cooperarea militară dintre cele două țări a încetat, mareşalul Tuhacevski, la acea dată comisar adjunct pentru război, mărturisea însărcinatului german cu afaceri de la Moscova că „nu va fi niciodată uitat sprijinul decisiv pe care Reichswehr-ul l-a dat în organizarea Armatei Roşii".

Cele două mari puteri răspunzătoare de declanşarea celui de-al doilea război mondial s-au întâlnit prin urmare într-un joc fatal, inițial ca aliați, apoi ca inamici. În ciuda tuturor avertismentelor, puterile occidentale nu au făcut nimic pentru a le opri.

Criza noului regim

Criza politică prin care a trecut Partidul Comunist în anii 1920-1921 s-a datorat în primul rând faptului că suprimarea grupărilor politice şi a publicațiilor ostile nu eliminase disidența, ci îi mutase centrul de greutate în chiar interiorul partidului. Iată ce afirma în această privință Troțki: „în Rusia nu mai există astăzi decât un singur partid; toate nemulțumirile trec prin el." Această evoluție contrazicea trăsătura esențială a bolşevismului, cheia succeselor lui, anume unitatea bazată pe disciplină şi pe acceptarea necondiționată a deciziilor luate de organele de conducere ale partidului. Bolşevicii se vedeau astfel puşi în fața unei alegeri dificile: fie să sacrifice unitatea şi avantajele care decurgeau din ea, tolerând exprimarea deschisă a diferențelor de opinie în sânul partidului, fie să rişte osificarea organelor de conducere şi pierderea contactului cu membrii de rând ai partidului, prin interzicerea oricărei atitudini de disidență. Lenin a ales fără ezitare cea de-a doua alternativă, creând condițiile pentru instaurarea dictaturii staliniste.

În prima parte a deceniului trei, unul dintre motivele principale de pic ocupare ale liderilor bolşevici – ale lui Lenin, mai ales – îl constituia birocratizarea tot mai accelerată a regimului. Exista sentimentul, confirmai de datele statistice, că guvernul era sufocat de o clasă de funcționari supradimensionată şi parazitară, ai cărei reprezentanți făceau din slujbă o sursă de beneficii personale. Cu cât birocrația se dezvolta, cu atât consuma o parte mai mare din buget şi devenea mai ineficientă. Pentru Lenin, care sperase că Revoluția avea să reducă la minimum administrația, eliminând-o în cele din urmă cu totul, masa tot mai numeroasă a „gulerelor albe" a devenit o permanentă sursă de

nelinişte.

Faptul că bolşevicii erau surprinşi de această evoluție demonstrează o dată mai mult că în spatele realismului versat al noilor conducători se ascundea o mare doză de naivitate. Naționalizarea întregii activități instituționalizate a țării, inclusiv a economiei, făcea previzibilă şi inevitabilă dezvoltarea serviciului public. Bolşevicii nu păreau să fie însă conştienți de faptul că „puterea" (*vlasti*), pe care şi-ar fi dorit-o nelimitată, implica nu doar autoritate, ci şi responsabilitate; că îndeplinirea acestei responsabilități cerea un număr tot mai mare de cadre specializate; în fine, că existau puține şanse ca respectivele cadre să fie preocupate în mod exclusiv sau în principal de binele public, neglijându-şi nevoile personale. Birocratizarea comunistă deschidea indivizilor din pătura inferioară a clasei de mijloc perspectiva unor cariere publice, făcând din ei principalii beneficiari ai noului regim. Chiar şi muncitorii de bună credință, odată ce părăseau fabrica pentru a lucra în administrație, se integrau în casta birocraților şi îi asimilau practicile.

Bolşevicii nu au reuşit să anticipeze această evoluție, fiindcă filosofia marxistă a istoriei îi învățase că politica e doar un colateral al luptei de clasă, iar guvernul un simplu instrument în mâinile clasei conducătoare – teze care excludeau posibilitatea ca statul şi oficialitățile sale să aibă interese distincte de acelea ale clasei pe care se presupunea că o slujesc, în cazul de față „proletariatul". Aceeaşi filosofie i-a împiedicat să înțeleagă natura reală a problemei chiar şi după ce deveniseră conştienți de existența ei. Asemeni unui conservator tipic din vremea țarismului, Lenin nu putea imagina altă cale de a reduce abuzurile birocrației decât crearea unui şir nesfârşit de „comisii de control", trimiterea de inspectori „pe teren" şi repetarea obsesivă a ideii că nu exista nicio dificultate pe care „oamenii de bine" să nu o poată rezolva. Cauzele sistemice ale problemei îi scăpau cu

desăvârşire.

Birocratizarea afecta nu doar statul, ci şi aparatul de partid.

Deşi organizat de la bun început ca o structură centralizată, Partidul Bolşevic respectase prin tradiție un anumit grad de democrație. Comitetul Central lua decizii colective în problemele curente, iar congresele anuale, care întruneau delegații aleşi de organizațiile locale, hotărau „linia" generală a partidului.

Pe măsură ce Partidul Comunist îşi asuma tot mai multe responsabilități în conducerea țării, numărul membrilor săi creştea şi, odată cu el, se lărgea aparatul administrativ. În martie 1919, când partidul ajunsese deja la 314 000 de membri, Comitetul Central a decis crearea, pe lângă Secretariat (care se ocupa de fluxul de documente), a două noi organisme, Poltiburo-ul şi Orgburo-ul (vezi mai sus, p. 146). Începea astfel procesul de concentrare a autorității la vârful partidului, în Moscova. Spre sfârşitul războiului civil, Partidul Comunist dispunea de un număr considerabil de cadre însărcinate exclusiv cu munca de partid, care pierduseră aproape orice contact cu masele de muncitori ale căror interese ar fi trebuit să le reprezinte. Procesul nu s-a oprit aici. Din rândurile funcționarilor de partid a luat treptat naştere o elită de cadre angajate în mod exclusiv în activitatea organelor centrale de la Moscova. În vara anului 1922, acest grup număra mai mult de 15 000 de persoane. Politologul Merle Fainsod de la Universitatea Harvard scrie, în acest sens:

> Birocratizarea vieții de partid a avut consecințe inevitabile... Cadrele care se ocupau în exclusivitate cu activitatea de partid aveau o poziție net avantajoasă în raport cu membrii de rând, angajați în paralel în munca de la fabrică sau de la birou. Simplul fapt că erau implicați în administrarea treburilor partidului îi plasa pe membrii aparatului în poziția de centru de decizie, direcționare şi control. La toate nivelurile ierarhiei de partid au avut loc transferuri de autoritate, mai întâi dinspre

congres către conferințe, apoi către comitetele alese nominal de congres şi, în fine, dinspre comitete către secretarii partidului, a căror îndatorire era – cel puțin teoretic – să pună în practică deciziile acestora.

Aparatul Comitetului Central s-a substituit treptat, în mod spontan şi aproape insesizabil, organelor locale ale partidului, luând majoritatea deciziilor în numele acestora şi ajungând chiar să le numească membrii. Funcționarii locali ai partidului nu mai erau aleşi de organizațiile lor, ci trimişi de la centru. Moscova numea de asemenea delegații la congrese, deşi acestea erau organele supreme de conducere ale partidului.

Procesul de centralizare a continuat după aceeaşi logică inexorabilă. Partidul Comunist a luat sub controlul lui întreaga viață politică a țării; Comitetul Central şi-a asumat conducerea partidului; Politburo-ul a început să decidă în toate problemele Comitetului Central; apoi, trei persoane – Stalin, Kamenev şi Zinoviev – au preluat conducerea Politburoului; în cele din urmă un singur om, Stalin, a ajuns să decidă singur în numele Politburoului. Centralizarea culminase cu instaurarea unei dictaturi personale şi se încheia în acest punct. Iată de ce după moartea lui Stalin s-a declanşat un proces de destrămare treptată a structurilor centraliste şi a început declinul autorității partidului, care avea să ducă în final la prăbuşirea statului comunist.

Influența de care se bucurau membrii de partid în societatea sovietica, în condițiile în care restul cetățenilor erau lipsiți de orice drepturi, a condus în mod inevitabil la corupție şi abuzuri. Idealul înălțător promovat de Lenin, acela al cadrelor de partid care dau un exemplu de străduință şi modestie, nici nu se întrevedea măcar. Calitatea oficială conferea practic membrilor de partid o imunitate în fața legii similară cu aceea a foştilor funcționari țarişti, ceea ce le permitea să

comită abuzuri şi să pretindă de la cetăţenii de rând foloase materiale. Lucru şi mai grav încă, partidul a început să-şi corupă el însuşi funcţionarii. Personajele din ierarhia superioară de partid aveau dreptul la raţii suplimentare de alimente, la locuinţe speciale şi alocaţii pentru îmbrăcăminte şi îngrijire medicală. Călătoreau în trenuri cu vagoane tapiţate, în vreme ce cetăţenii obişnuiţi se băteau pentru un loc pe banchete de lemn. „Vârfurile" puteau petrece lungi sejururi în sanatorii din străinătate, pe cheltuiala guvernului. Fiecare din conducătorii partidului era îndreptăţit să deţină o reşedinţă proprie la ţară *(dacea).* Primul care a primit o astfel de vilă a fost Lenin, care s-a instalat în octombrie 1918 la fosta moşie a unui general ţarist, în Gorki, oraş situat la treizeci şi cinci de kilometri de Moscova. Troţki şi-a însuşit una dintre cele mai frumoase proprietăţi din Rusia, care aparţinuse cândva familiei Iusupov, iar Stalin s-a mutat în vila unui magnat al petrolului.

Atât despre birocraţia de partid.

Birocraţia de stat se dezvolta într-un ritm şi mai spectaculos. Două erau cauzele acestei hipertrofii: preluarea de către guvern a unor responsabilităţi care aparţinuseră până atunci intereselor private şi tendinţa aparatului funcţionăresc de a profita de anarhia şi penuria generalizate pentru a-şi extinde privilegiile. Un exemplu în această din urmă privinţă îl constituie Comisariatul Instrucţiunii Publice, care coordona activitatea tuturor şcolilor, particulare sau administrate de biserică, toate aspectele vieţii culturale şi cenzura. În mai 1919, instituţia avea deja un număr de angajaţi de zece ori mai mare decât fostul minister ţarist de profil.

Funcţionarii din administraţia de stat se bucurau de numeroase avantaje: aveau acces la bunuri inaccesibile cetăţenilor obişnuiţi, puteau pretinde mită şi bacşişuri. Cifra angajărilor era impresionantă. În primul an de dictatură comunistă, raportul dintre funcţionari şi muncitori ajunsese cu o treime mai mare decât în 1913.

Deşi traficul pe calea ferată scăzuse de cinci ori, iar numărul lucrătorilor feroviari rămăsese acelaşi, numărul funcționarilor din transporturi a crescut cu 75 la sută. Pe ansamblu, între 1917 şi 1921, numărul funcționarilor de stat a crescut de aproape cinci ori, de la 576.000 la 2,4 milioane. Rusia ajunsese să aibă astfel în 1921 de două ori mai mulți funcționari decât lucrători industriali.

Dat fiind că bolşevicii numărau în rândurile lor puține persoane cu pregătire şi experiență managerială corespunzătoare, guvernul a fost nevoit să angajeze un mare număr de foşti funcționari țarişti, mai ales în insti tuțiile centrale. Un istoric rus a descoperit că mai mult de jumătate din angajații din centralele ministerelor şi aproximativ 90 la sută dintre funcționarii eşaloanelor superioare ale birocrației de stat lucraseră şi înainte de octombrie 1917 în administrație. Pe baza aceloraşi izvoare, istoricul australian T. H. Rigby a ajuns la concluzia şocantă că schimbările operate de bolşevici în administrația de stat în primii cinci ani după Revoluție sunt comparabile cu cele produse la Washington „în epoca de glorie a sistemului «împărțirii posturilor» (de către partidul care câştiga alegerile, *n.t.).*

Lenin era exasperat de aceste evoluții. Oameni pe care el îi considera duşmani neînduplecați ai regimului ajunseseră să ocupe poziții înalte în stat. Nu putea face însă prea mult pentru a schimba situația – pe care de altfel o crease el însuşi, prin dorința lui de a controla şi a conduce totul.

Lenin nu era singurul care îşi exprima neliniştea în legătură cu birocratizarea vieții sovietice şi cu rolul tot mai important pe care îl dețineau în conducerea statului şi a economiei ruse „specialiştii burghezi”. La fel de nemulțumiți erau şi simpatizanții bolşevici din rândul muncitorimii, în special membrii Sindicatului Metalurgiştilor condus de Aleksandr Şliapnikov, unul

dintre foarte puținii muncitori adevărați care ocupau o poziție de frunte în Partidul Bolşevic. Dintre toate categoriile profesionale, metalurgiştii fuseseră şi continuau să rămână şi după Revoluție cei mai loiali sprijinitori ai bolşevicilor. Ei susținuseră toate măsurile luate de noul regim pentru a-şi reduce la tăcere adversarii politici şi a restrânge libertățile individuale. În timpul evenimentelor de la Kronstadt, au fost printre primii care s-au oferit voluntari pentru a lupta în unitățile Armatei Roşii trimise să înăbuşe revolta. Metalurgiştii erau însă din ce în ce mai dezamăgiți de faptul că tocmai sub „dictatura proletariatului" proletarii nu aveau practic niciun cuvânt de spus, iar puterea era concentrată în mâinile inteligheției. Situația existentă, considerau ei, înstrăina clasa muncitoare de regim.

Activiştii de partid îi numeau pe sindicaliştii cu asemenea vederi „Opoziția Muncitorească". Mişcarea şi-a făcut auzit glasul pentru prima oară în martie 1920, la Congresul al IX-lea al Partidului, care a decis desființarea conducerii colective a întreprinderilor şi a „controlului muncitoresc", încredințând responsabilitățile manageriale unor cadre specializate, dintre care o mare parte deținuseră posturi similare şi înainte de Revoluție. Din acel moment, sindicatele nu mai puteau interveni în activitatea de conducere sau promova drepturile muncitorilor, ci trebuiau să se limiteze la a menține disciplina în rândul forței de muncă. Noua politică, adoptată în interesul creşterii eficienței economice, s-a lovit de o puternică rezistență din partea sindicaliştilor, care se vedeau conduşi de aceeaşi *„burjui"* care îi „munciseră" sub vechiul regim.

Pentru a stopa această tendință şi a da muncitorilor locul pe care îl meritau, reprezentanții Opoziției Muncitoreşti au prezentat la Congresul al X-lea două moțiuni. Prima cerea partidului să se debaraseze de oportunişti şi să promoveze un număr mai mare de muncitori în aparatul de partid; fiecare comunist urma

să efectueze cel puțin trei luni de muncă fizică anual. Cea de-a doua reclama trecerea treptată a conducerii economiei în mâinile muncitorilor.

Lenin a respins propunerile, calificându-le drept „deviaționism sindical” şi avertizând asupra pericolelor „spontaneității mic-burgheze.” Pentru a-şi justifica reacția, Lenin şi alți delegați au pretins că Opoziția Muncitorească nu îi reprezenta pe adevărații muncitori, dintre care cei mai mulți îşi dăduseră viața luptând în războiul civil, ci pe țăranii care le luaseră locul. Replicând afirmației lui Lenin că muncitorimea era plină de „cârtitori” care luaseră locul adevăraților proletari, Şliapnikov a insistat asupra faptului că, din cei patruzeci şi unu de delegați care sprijineau Opoziția Muncitorească la Congresul al X-lea, şaisprezece intraseră în partid înainte de 1905, iar ceilalți înainte de 1914. I s-a răspuns cu contraargumentul că Opoziția Muncitorească fetişiza democrația. Troțki a susținut dreptul partidului de a-şi impune dictatura, chiar dacă aceasta „venea pentru moment în contradicție cu atmosfera de democrație muncitorească”.

Conducerea partidului se plasa astfel într-o postură absurdă: mai întâi pretindea să guverneze Rusia Sovietică în numele „proletariatului”, care reprezenta poate 1 la sută din populație – şi din acest procent, doar 2 sau la sută erau membri de partid –, apoi, presată de minuscula ei masă de simpatizanți proletari să-şi modifice strategia, ajungea să nege chiar existența unei clase muncitoare în Rusia Sovietică. „Proletariatul” devenise deja o noțiune abstractă, un ideal al imaginarului bolşevic: el nu putea exista decât în măsura în care se supunea directivelor partidului.

Supuse la vot, rezoluțiile înaintate de Opoziția Muncitorească au fost respinse. Grupul a primit ordinul să se autodizolve; în cei câțiva ani care au urmat, membrii lui aveau să fie treptat eliminați din partid.

Una dintre urmările importante şi cu bătaie lungă ale

acestui conflict a fost adoptarea de către Congresul al X-lea a unei rezoluții secrete care interzicea crearea de „facțiuni”, definite ca grupuri cu o platformă diferită de cea a partidului în ansamblul său:

> În interesul menținerii unei discipline stricte în activitatea partidului şi a sovietelor, [în interesul] întăririi cât mai accentuate a unității partidului prin eliminarea facționalismului, Congresul autorizează Comitetul Central să aplice, în toate cazurile de încălcare a disciplinei, de repunere în discuție sau de tolerare a facționalismului, toate măsurile necesare… mergând până la excluderea din partid.

Anumiți istorici consideră că această rezoluție a reprezentat un punct de cotitură în istoria Partidului Comunist şi a statului sovietic. Cu o expresie concisă aparținând lui Troțki, ea a însemnat extinderea „regimului politic al statului în viața internă a partidului conducător”. Din acel moment, partidul avea să fie şi el condus după principii dictatoriale. Disidența putea fi tolerată atâta vreme cât păstra un caracter individual – deci neorganizat. Dat fiind că vocile izolate puteau fi ignorate sub pretextul nereprezentativității lor, iar grupările disidente deveniseră indezirabile, rezoluția îi lipsea pe membrii de partid de dreptul de a contesta majoritatea care controla Comitetul Central. Decizia Congresului a jucat un rol hotărâtorân ascensiunea lui Stalin la statutul de unic deținător al puterii.

Amintirile lui Viaceslav Molotov au scos recent la iveală faptul că Lenin însuşi a încălcat în mod flagrant decizia de interzicere a facțiunilor, convocând cu ocazia următorului congres, al unsprezecelea, un conclav secret al colaboratorilor lui cei mai loiali, cu scopul de a redacta lista de candidați pentru alegerile în Comitetul Central. Stalin a contestat procedura, dar Lenin i-a replicat că ea era necesară pentru a asigura obținerea rezultatului dorit.{51}

Primele simptome ale bolii lui Lenin au apărut în februarie 1921, când liderul comunist a început să acuze dureri de cap şi stări de insomnie. Cauzele erau atât de ordin fiziologic, cât şi psihologic (înfrângerea din Polonia şi concesiile pe care trebuise să le facă prin Noua Politică Economică – NEP – îi zdruncinaseră obişnuita încredere în sine). În decembrie, Politburo-ul, îngrijorat de starea lui de extenuare, i-a impus o perioadă de odihnă de şase săptămâni, interzicându-i să mai vină la biroul lui de lucru din Moscova fără permisiunea Secretariatului. Măsurile s-au dovedit însă inutile. Lenin a petrecut cea mai mare parte a lunii martie la țară. Devenise morocănos şi irascibil, iar agresivitatea lui obişnuită căpătă forme din ce în ce mai anormale; este perioada în care a ordonat arestarea, judecarea şi executarea unor reprezentanți proeminenți ai socialist-revoluționarilor şi ai clerului. La Congresul al XI-lea al partidului, care a avut loc în aceeaşi lună, a ținut două discursuri pline de divagații şi atacuri personale la adresa celor care îl contestaseră, chiar şi a unor colaboratori apropiați. Medicii, unii dintre ei specialişti aduşi din Germania, după ce îi puseseră diagnosticul de „neurastenie datorată epuizării", au ajuns la concluzia că suferea de o paralizie progresivă, care avea să conducă inevitabil la infirmitate şi apoi la moarte.

Colaboratorii lui Lenin au trebuit să ia în considerare asigurarea succesiunii. Pentru toată lumea, Troțki părea varianta cea mai plauzibilă. În aparență doar, nu şi în realitate, pentru că Troțki intrase în partid târziu, în preajma puciului din octombrie, după ani de zile în care îi criticase şi îi ridiculizase fără milă pe Lenin şi apropiații lui. Vechea gardă bolşevică nu i-a iertat niciodată atitudinea. Spre deosebire de principalii lui rivali – Zinoviev, Stalin şi Kamenev – Troțki nu deținea nicio funcție executivă în partid, neavând prin urmare o bază de sprijin reală. În martie 1919, la alegerile pentru

Prezidiul Comitetului Central, desfăşurate cu ocazia Congresului al VIII-lea, când se afla la apogeul carierei sale politice, Troţki s-a clasat al nouălea, în urma lui Lenin, a lui Stalin şi Buharin – aflaţi la egalitate în poziţia a doua – şi chiar a relativ necunoscutului M. Tomski.11 Doi ani mai târziu, la Congresul al X-lea, a primit un număr şi mai mic de voturi, situându-se pe locul al zecelea, după Viaceslav Molotov, birocrat înveterat şi figură ştearsă a aparatului superior de partid. Troţki era dezavantajat şi de caracterul lui, considerat arogant şi mult prea ambiţios. Obişnuia să-i trimită lui Lenin lungi memorii, în care critica diferite aspecte ale politicii sovietice şi pe care liderul bolşevic îşi făcuse o regulă din a le trimite la arhivă.

În activitatea de conducere a partidului, Lenin se baza din ce în ce mai mult pe Stalin. Georgianul era un partener de lucru agreabil, un moderat în aparenţă, capabil să rezolve problemele cu calm şi eficienţă. Stalin accepta să se ocupe de hârtii, sarcină obositoare, pe care alţi lideri bolşevici o evitau, preferind să se afle în avanscena activităţii politice. În aprilie 1922, la iniţiativa lui Lenin, a fost numit secretar general al partidului.12 Deşi la început postul a avut o importanţă redusă, faptul că Stalin devenise membru în toate cele trei organisme de conducere ale partidului – Politburo-ul, Orgburo-ul şi Secretariatul – îi asigura o bază de putere fără egal. Lenin ştia că poate conta pe sprijinul lui în blocarea acţiunilor contestatare, aşa cum se întâmplase în cazul Opoziţiei Muncitoreşti. Stalin îşi folosea influenţa pe care o deţinea în privinţa numirilor în funcţii executive pentru a se înconjura de oameni loiali, pe care îi proteja asigurându-le raţii suplimentare de alimente şi alte avantaje. În momentul declanşării luptei pentru succesiune, Stalin se afla într-o poziţie net superioară faţă de rivalii lui.

În mod surprinzător, Lenin nu şi-a imaginat că sistemul pe care îl crease deschidea calea instaurării

unei dictaturi personale în partid. În iarna 1918-1919, îndemnat de un istoric menşevic să-şi asume puteri dictatoriale pentru a pune capăt crizei economice, Lenin a replicat calificând ideea drept „complet absurdă”; aparatul de partid devenise mult prea mare pentru ca o singură persoană să îl poată controla în întregime. Altceva îl îngrijora pe Lenin: eventualitatea apariției unei sciziuni cauzate de rivalități personale, în special de conflictul dintre Stalin şi Troțki. Liderul bolşevic nu ştia însă cum ar fi putut împiedica o izbucnire deschisă a animozităților şi destrămarea structurii monolitice a partidului.

La sfârşitul lui mai 1922 Lenin a suferit primul atac al bolii, care s-a soldat cu paralizia piciorului şi a mâinii drepte şi pierderea capacității de a vorbi. În următoarele câteva luni de indisponibilitate a lui Lenin, responsabilitățile lui au fost preluate de o troikă, sau triumvirat, alcătuită din Kamenev, Zinoviev şi Stalin. Stalin se întâlnea în mod frecvent cu Lenin la Gorki, ținându-l la curent cu ultimele evoluții şi cerându-i sfatul. După mărturiile surorii lui Lenin, Maria, care locuia şi ea la Gorki, întâlnirile erau calde şi prietenești. După ce primeau aprobarea lui Lenin şi cădeau de acord între ei, membrii triumviratului prezentau rezoluțiile Politburoului şi Sovnarkomului, care le aprobau fără probleme. Troțki vota de partea majorității sau se abținea. Nu avea nici măcar un singur aliat în Politburo.

Jocul lui Stalin, strălucit de altfel, i-a indus în eroare pe toți, începând cu Lenin. Georgianul se arăta moderat în toate dezbaterile, venind uneori cu argumentul că unitatea partidului era mai presus de principii, alteori susținând dimpotrivă că principiile erau lucrul cel mai important. Nu avea duşmani, cu excepția poate a lui Troțki. A încercat să şi-l facă prieten chiar şi pe acesta, dar s-a văzut respins: Troțki, care îl descrisese la un moment dat pe Stalin drept „mediocritatea eminentă a partidului”, îl considera prea insignifiant pentru a-şi

bate capul cu el. Stalin îi invita pe liderii partidului la *dacea* lui de la țară, uneori împreună cu soțiile şi copiii, pentru discuții de substanță, dar şi pentru a depăna amintiri, a cânta şi a dansa. Nimic din ceea ce făcea sau spunea nu lăsa să se întrevadă că în spatele înfățişării lui joviale se ascundea un criminal. Ca un prădător care imită aspectul unor insecte inofensive, Stalin se strecura în mijlocul victimelor naive.

În septembrie 1922, Lenin a trimis Politburoului, prin Stalin, o notă în care sugera alegerea lui Troțki şi a lui Kamenev ca vicepreşedinți, însărcinați cu conducerea Consiliului Comisarilor Poporului, respectiv a Consiliului pentru Muncă şi Apărare. Admiratorii lui Troțki au încercat de-a lungul timpului să interpreteze faptul în favoarea lui, unii susținând chiar că Lenin şi-l alesese ca succesor. Nici pe departe. În realitate, Troțki a considerat oferta atât de umilitoare, încât, după cum stă menționat în procesul, verbal al votului din Politburo, a „refuzat-o în mod categoric". Ca un înalt oficial comunist să refuze o însărcinare era un fapt aproape fără precedent; reputația lui Troțki în partid avea să scadă în consecință.

Stalin s-a întors la Gorki în ziua imediat următoare, obținând, se pare, acceptul lui Lenin pentru ca Troțki să primească o mustrare oficială. Politburo-ul, întrunit în absența lui Troțki, şi-a exprimat „regretul" că acesta nu considerase potrivit să accepte postul oferit. Era primul pas dintr-o campanie menită să-l discrediteze. La puțin timp după aceea, Kamenev, adresându-i-se lui Lenin în numele triumviratului, i-a propus excluderea lui Troțki din partid. Lenin a reacționat cu furie:

> Să ne debarasăm de Troțki – asta îmi sugerați. Nu văd altă interpretare – culmea absurdității. Credeți probabil că mi-am pierdut simțul realității, cum altfel ați fi putut să vă gândiți la asta???? Copii însângerați sub ochii mei…[52]

Pe neaşteptate însă, constelaţia politică i-a redevenit favorabilă lui Troţki. Spre sfârşitul anului 1922, Lenin, aflat într-o stare vecină cu paranoia, era convins că triumviratul ţesea în jurul lui un păienjeniş de intrigi, încercând, sub pretextul de a-i proteja sănătatea, să îl elimine de la con ducerea treburilor statului. O dovadă era şi modalitatea de desfăşurare a întrunirilor Politburoului, la care Lenin a început să participe din nou în octombrie 1922, cu permisiunea doctorilor. Pentru că obosea repede, Lenin era nevoit uneori să părăsească şedinţele înainte de încheierea lor. În ziua următoare afla că în absenţa lui se luaseră decizii de importanţă vitală. Spre a pune capăt acestei practici, liderul bolşevic a hotărât la 8 decembrie 1922 ca întrunirile Politburoului să nu dureze mai mult de trei ore, toate problemele rămase nediscutate urmând să fie abordate la următoarea şedinţă. Ordinea de zi trebuia distribuită cu cel puţin douăzeci şi patru de ore înainte.

Simţindu-se din ce în ce mai izolat, Lenin a încercat să strângă legăturile cu Troţki, alt proscris. Reapropierea dintre ei a fost ocazionată de discutarea unei chestiuni de mică însemnătate, legată de comerţul exterior. Nemulţumit de intenţia Politburoului de a slăbi monopolul statului asupra comerţului exterior, Lenin i-a cerut lui Troţki să acţioneze în numele lui şi să obţină eliminarea propunerii. Câteva zile mai târziu, în noaptea de 15 spre 16 decembrie, Lenin suferea un al doilea atac de paralizie. Medicii i-au cerut să renunţe la orice activitate politică. Lenin, suspectându-i că acţionează la ordinele triumviratului, a refuzat să se supună.

Troţki a reuşit să convingă Politburo-ul să accepte rezoluţia lui Lenin privitoare la comerţul exterior. Succesul acestui demers, care părea să anunţe încheierea unei alianţe între cei doi, a alarmat triumviratul. În chiar ziua în care Troţki ieşea victorios din această confruntare birocratică (18 decembrie), Stalin şi Kamenev au obţinut din partea Politburoului

mandatul ca Stalin să supravegheze respectarea regimului medical al lui Lenin. Iată cum suna importanta decizie:

> Tovarăşul Stalin va fi personal responsabil de izolarea lui Vladimir Ilici [Lenin], care trebuie să se ferească de contactele cu muncitorii [comunişti] şi să evite citirea corespondenței.

Conform instrucțiunilor lui Stalin, Lenin urma să lucreze cât mai puțin, dictând totul secretarelor, dintre care una era chiar soția lui Stalin. Nu trebuia să comunice cu nimeni din afara reşedinței lui, în afară de membrii Politburoului, cu care avea să păstreze contactul prin intermediul secretarului general. La scurt timp după aceea, Lenin i-a cerut secretarei lui, Lidia Fotieva, să îi procure cianură, pe care intenționa să o folosească în cazul în care şi-ar fi pierdut complet capacitatea de a se exprima.

La 21 decembrie, Lenin, neavând încredere în secretare, i-a dictat Nadejdei Krupskaia un mesaj în care îl felicita în termeni călduroşi pe Troțki pentru victoria din Politburo. Conținutul mesajului a ajuns imediat la cunoştința lui Stalin, care avea astfel confirmarea unei iminente coalizări între Lenin şi Troțki. A doua zi, Stalin i-a telefonat Krupskaiei, învinovățind-o cu duritate de nerespectarea regimului pe care îl stabilise pentru Lenin şi amenințând că va cere să fie anchetată de autoritățile de partid. După încheierea convorbirii, Krupskaia a făcut o criză de isterie, plângând şi tăvălindu-se pe podea. Înainte să-i fi putut transmite vestea lui Lenin, acesta a suferit un nou atac. La 24 decembrie, urmând instrucțiunile Politburoului (Buharin, Kamenev şi Stalin), doctorii i-au cerut lui Lenin să se limiteze la a dicta cel mult zece minute zilnic. Notele lui urmau să fie considerate ca având un caracter personal, cei care le primeau neavând obligația de a le răspunde; se încerca în mod subtil ca Lenin să

fie împiedicat să intervină în treburile statului şi să corespondeze cu Troţki. „Nici prietenii şi nici servitorii”, se menţiona în instrucţiuni, „nu trebuie să îi comunice lui Vladimir Ilici informaţii despre activitatea politică, pentru a nu îi oferi subiecte de reflecţie şi de îngrijorare.” Sub pretextul că îi protejau sănătatea, Stalin şi colaboratorii lui îl plasau în fapt pe Lenin în arest la domiciliu.

Ostilitatea lui Lenin faţă de Stalin, care căpătase deja forme obsesive, a fost amplificată de maniera brutală în care georgianul aborda problemele minorităţilor. Lenin voia un stat puternic centralizat, în care toţi cetăţenii, indiferent de naţionalitate, să se supună autorităţii Moscovei. În acelaşi timp insista însă ca minorităţile să fie tratate cu tot tactul necesar, pentru a calma suspiciunile lor faţă de ruşi, moştenite din secolele de dominaţie imperială. În acest scop, Lenin susţinea ideea ca minorităţile să primească un statut pseudo-federal şi o autonomie culturală limitată, însă cu menţinerea unui control strict al partidului asupra lor. Lipsit de orice urmă de sentimente naţionale, liderul bolşevic disprețuia şi în acelaşi timp se temea de naţionalismul rus, în care vedea o ameninţare la adresa revoluţiei comuniste mondiale.

Stalin, care vorbea ruseşte cu un accent comic, avea o altă viziune asupra problemei. Georgianul îşi dădea seama că baza de putere a comuniştilor o constituia populaţia Rusiei Mari. Din cei 376 000 de membri de partid înregistraţi în 1922, 270 000 (72 la sută) erau ruşi, restul fiind în mare parte complet rusificaţi. Încă de la începutul carierei lui politice, Stalin a căutat să se identifice cu cauza ruşilor: pentru el, politician interesat mai mult să obţină puterea în interior decât să schimbe lumea, naţionalismul rus era o şansă, nu o primejdie.

Până în 1922, comuniştii recuceriseră deja cea mai mare parte a provinciilor locuite de neruşi. Statul sovietic era alcătuit din patru republici: rusă (RSFSR),

ucraineană, bielorusă şi transcaucaziană. Ultima dintre ele fusese creată prin contopirea forțată a Armeniei, Azerbaidjanului şi Georgiei într-o singură federație. Apariția Republicii Transcaucaziene era rezultatul acțiunilor lui Sergo Ordjonikidze, viceguvernatorul comunist al Caucazului şi colaborator apropiat al lui Stalin. Ordjonikidze trecuse peste opoziția comuniştilor georgieni, care voiau ca țara lor să intre în Uniune direct, ca republică de sine stătătoare.

Pentru a reglementa relațiile dintre republici, Lenin i-a cerut lui Stalin în august 1922, când cei doi mai erau încă în termeni amicali, să accepte conducerea noii comisii constituționale. Stalin a venit cu o propunere de o simplitate desăvârşită. Cele trei republici urmau să intre în R.S.F.S.Rusă ca entități autonome, iar organele de stat ale acesteia aveau să capete şi funcții unionale. Prin acest aranjament, Ucraina sau Georgia – de exemplu – şi republicile autonome din cadrul RSFSR, precum Başkiria, urmau să aibă acelaşi statut. Planul, extrem de centralist, echivala cu o reîntoarcere la principiul țarist al „indivizibilității" Imperiului.

Era cu totul altceva decât ceea ce intenționase Lenin. Liderul bolşevic voia ca naționalitățile cele mai importante să aibă statut de republici unionale cu drepturi depline, inclusiv comisariate republicane similare celor de la nivel central. Pornind de la raționamentul că eventualele tendințe centrifuge ale republicilor aveau să fie blocate de existența Partidului Comunist unic, Lenin considera că riscul unei destrămări a statului sovietic astfel constituit era minim. Stalin şi-a văzut proiectul supus unei critici necruțătoare: în locul asimilării celor trei republici de către a patra, Rusia, aşa cum propusese el, Lenin dorea ca toate cele patru republici sovietice să formeze o nouă entitate supranațională, numită „Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ale Europei şi Asiei", căreia urmau să i se alăture şi alte state ale lumii, pe măsură ce

treceau la comunism. Stalin a trebuit să accepte recomandările lui Lenin, deşi le considera „şcolăreşti". În anii şi 1924, propunerile aveau să fie treptat incluse în constituția Uniunii Sovietice.

Conflictul dintre Lenin şi Stalin nu s-a încheiat însă aici. Lui Lenin au început să îi parvină informații despre duritatea cu care Stalin şi Ordjonikidze treceau peste opoziția comuniştilor georgieni față de încorporarea țării lor în Federația Transcaucaziană. Cu cât afla mai multe despre atitudinea celor doi față de georgieni, cu atât mai mare devenea furia lui Lenin. Perspectivele extinderii comunismului în regiunile coloniale ale lumii erau amenințate de politica lui Stalin. În ultimele luni de viață conştientă, Lenin ajunsese să fie măcinat de problema georgiană. Liderul bolşevic a dat de înțeles că pregătea pentru Congresul al XII-lea al Partidului, programat pentru martie 1923, un discurs politic important, în care urma să îşi concentreze atacurile împotriva lui Stalin şi a politicii acestuia privitoare la naționalități.

Sentimentul lui Lenin că fusese trădat de colaboratorii lui era atât de puternic încât în ultimele treisprezece luni de viață a refuzat categoric să îi mai întâlnească. Agenda activităților lui din cursul anului 1923 nu indică nici măcar o singură întrevedere cu Troțki, Stalin, Zinoviev, Kamenev sau Râkov. La ordinul lui expres, toți au fost ținuți la distanță. Lenin se afla în situația în care se aflase Nicolae al II-lea în ultimele luni de domnie, când întrerupsese legăturile până şi cu rudele apropiate.

De-a lungul lunilor decembrie 1922 şi ianuarie 1923, Lenin a dictat un număr de note în care îşi exprima preocuparea profundă față de destinul Rusiei Sovietice. Cea mai importantă dintre ele, care avea să fie intitulată ulterior „Testamentul lui Lenin," cuprindea caracterizări lipsite de menajamente despre liderii bolşevici susceptibili să îi devină succesori. Troțki era descris ca

„persoana cea mai capabilă din Comitetul Central”, dar totodată mult prea încrezător în sine şi înclinat spre un stil individualist de conducere. Erau reamintite ezitările lui Zinoviev şi Kamenev în octombrie 1917. Lenin vedea în Buharin favoritul partidului, menționând însă că acesta se depărtase de linia marxistă. Stalin acumulase „o influență nelimitată.” „Nu sunt convins că va şti întotdeauna să-şi folosească puterea cu circumspecția necesară.” Câteva zile mai târziu, Lenin adăuga:

> Stalin e prea brutal, defect care, deşi ar putea fi tolerat în cercurile noastre restrânse şi în relațiile dintre noi, comuniştii, devine inacceptabil în cazul unui secretar general. Din acest motiv, sugerez ca tovarăşii să ia în considerare eliberarea lui din acest post şi înlocuirea cu cineva care să-i fie superior într-o măsură oarecare, în privința răbdării, devotamentului, amabilității, atenției față de tovarăşii lui şi a lipsei de capricii.

Lenin sesizase deci defectele minore ale lui Stalin, comportamentale şi de temperament; i-au scăpat până în ultima clipă, ca şi celorlalți, cruzimea lui sadică, megalomania şi ura față de cei care îi erau superiori.

Citind comentariile dezlânate ale lui Lenin, rămâi cu impresia că, din punctul lui de vedere, niciunul dintre colaboratori nu era potrivit să îi succeadă. Fotieva i-a adus imediat la cunoştință lui Stalin observațiile respective.

La 5 martie 1923 Lenin, surprinzând o convorbire telefonică a Nadejdei. Krupskaia şi vrând să ştie despre ce era vorba, a aflat de incidentul dintre ea şi Stalin, din luna decembrie a anului precedent. Într-un mesaj urgent către Stalin, l-a acuzat pe acesta că îi insultase soția şi, indirect, pe el însuşi. Amenințând că va rupe orice relații cu el, i-a cerut să-şi retragă afirmațiile şi să-şi ceară scuze. Stalin i-a răspuns cu calm că era pregătit să-şi ceară scuze, deşi nu vedea unde greşise.

Dacă Lenin – sau Troțki, acționând în numele lui – se hotărau să îl atace la apropiatul Congres al XII-lea,

Stalin risca să-şi vadă cariera politică distrusă. Georgianul păstra de aceea în mod permanent legătura cu medicii lui Lenin, de la care a aflat că starea pacientului nu era prea încurajatoare. Conştient că timpul lucra în favoarea lui, Stalin a anunțat pe neaşteptate, la 9 martie, amânarea cu o lună a deschiderii Congresului. Încercarea a meritat riscul. În chiar ziua următoare (la 10 martie), Lenin a suferit un atac puternic, în urma căruia şi-a pierdut pentru totdeauna capacitatea de a vorbi. Până în momentul morții, survenită în ianuarie 1924, nu avea să mai poată emite decât sunete greu inteligibile. În mai a fost transportat definitiv la Gorki. Devenise din toate punctele de vedere un cadavru viu şi era, ca niciodată, dornic de prețuire şi încântat să citească elogii despre el şi realizările lui.

Lenin fiind practic scos din scenă, Troțki s-a văzut aproape complet izolat. În încercarea de a-şi salva poziția prin apropierea de Stalin şi acoliții lui, a refuzat să apere cauza comuniştilor georgieni în cadrul Congresului, aşa cum îi ceruse Lenin la 5 martie. În preziua deschiderii lucrărilor, Troțki l-a asigurat pe Kamenev că avea să sprijine realegerea lui Stalin în funcția de secretar general. Atitudinea lui nu a încetat de atunci să îi uimească pe istorici. Explicația cea mai plauzibilă a acestei cedări ar putea fi că Troțki ajunsese la convingerea că nu avea nicio şansă de a-l înfrânge pe Stalin, cu atât mai mult cu cât era evreu. Încercarea de împăcare avea să se dovedească însă inutilă. Delimitările fuseseră făcute şi, de acum înainte, toți cei care voiau să facă o carieră în partid trebuiau să ia în mod clar atitudine împotriva lui Troțki.

În octombrie 1923, ajuns într-o situație disperată, Troțki a trecut la contraatac. Dacă voiau să îl trateze în continuare ca pe un outsider, ei bine, avea să se facă purtătorul de cuvânt al outsider-ilor. Era vorba de acei comunişti care intraseră în partid în 1917 sau mai

târziu şi cărora li se bloca din această cauză accesul în pozițiile de frunte, monopolizate de reprezentanții vechii gărzi. Într-o scrisoare confidențială adresată Comitetului Central şi apoi într-un articol din *Pravda*, Troțki acuza birocratizarea excesivă a partidului şi faptul că membrii de rând ai acestuia nu mai îndrăzneau să-şi exprime opiniile. Erau chiar argumentele folosite de Opoziția Muncitorească cu câțiva ani mai înainte şi pe care Troțki le condamnase la vremea respectivă.

Cu 102 voturi pentru, două împotrivă şi zece abțineri, plenul partidului a decis că Troțki se făcea vinovat de „facționalism". Principala justificare pentru acest vot de blam a fost aceea că Troțki era sprijinit de aşa-zisul „Grup al celor patruzeci şi şase," care îi împărtăşea opiniile şi cu care continuase să păstreze legătura, în ciuda rezoluțiilor partidului.

Partida era jucată; restul avea să urmeze de la sine. Troțki nu avea nicio posibilitate de a se apăra în fața majorității. Aşa cum avea să recunoască el însuşi în 1924: „Niciunul dintre noi nu vrea şi nu poate să aibă dreptate împotriva partidului. În ultimă instanță, partidul nostru are întotdeauna dreptate." În ianuarie 1925 avea să fie obligat să demisioneze din funcția de comisar de război. A urmat excluderea din partid şi exilul, mai întâi în Asia Centrală şi apoi dincolo de granițele Uniunii Sovietice; în fine, asasinarea lui în Mexic, de către un agent al lui Stalin. Acțiunea de îndepărtare a lui Troțki, orchestrată de Stalin în înțelegere cu Zinoviev, Kamenev, Buharin şi alții, s-a bucurat de sprijinul consecvent al cadrelor de partid, convinse că nu făceau altceva decât să apere unitatea partidului în fața manevrelor egoiste ale unui intrigant.

Istoria ne oferă multe exemple de învinşi care câştigă simpatia posterității pentru că par superiori din punct de vedere moral învingătorilor. E dificil să nutrim o asemenea simpatie pentru Troțki. Era într-adevăr mai cultivat decât Stalin sau acoliții lui, mai interesant din

punct de vedere intelectual, mai curajos şi, în raporturile cu camarazii lui comunişti, avea un comportament mai onorabil. Însă, ca şi în cazul lui Lenin, calitățile lui se manifestau exclusiv în cadrul partidului. În relațiile cu outsider-ii, ca şi cu acei membri de partid care militau pentru un mai mare grad de democrație, nu se deosebea de Lenin şi Stalin, considerând că normele morale obişnuite nu îl priveau. Asemeni celorlalți bolşevici, aplica în viața politică criterii de loialitate similare celor din cercurile crimei organizate, contribuind la degradarea politicii până la stadiul delictual, tipic bolşevismului şi regimurilor totalitare inspirate de el. În felul acesta, Troțki îşi săpa singur groapa: din momentul în care s-a plasat de partea minorității contestatare, a devenit un outsider, un inamic care nu mai putea pretinde să fie tratat în mod corect. Soarta lui avea să fie asemănătoare cu aceea a adversarilor dictaturii leniniste, la condamnarea cărora consimțise cu sufletul împăcat: cadeții, socialist-revoluționarii, menşevicii, foştii ofițeri țarişti care refuzaseră să lupte de partea Armatei Roşii, Opoziția Muncitorească, marinarii din Kronstadt, țăranii din Tambov, preoțimea. A devenit brusc conştient de pericolul totalitarismului abia atunci când s-a simțit direct amenințat. Convertirea la democrația de partid a reprezentat în cazul lui o reacție de autoapărare, nu afirmarea unui principiu.

Lui Troțki îi plăcea să se înfățişeze pe sine ca un leu mândru încolțit de o haită de şacali; cu cât ieşea mai mult la iveală monstruozitatea caracterului lui Stalin, cu atât mai convingătoare devenea această imagine în ochii celor care, în Rusia şi în afara ei, erau dispuşi să creadă în existența unui leninism ideal. Mărturiile istorice demonstrează însă că, în epoca lui de glorie, Troțki făcea şi el parte din haită. Înfrângerea pe care a suferit-o nu îl înnobilează. A pierdut pentru că în lupta sordidă pentru cucerirea puterii politice alții s-au dovedit mai abili

decât el.

Lenin a murit în seara zilei de 21 ianuarie 1924. Toată floarea partidului s-a adunat la Gorki, pentru a-i aduce un ultim omagiu. Troțki se afla la Tiflis, în drum spre stațiunea georgiană Suhumi. Cu toate că ar fi avut destul timp să ajungă la funeralii, a preferat să-şi continue drumul spre Marea Neagră, unde s-a odihnit sub soarele cald, în vreme ce corpul lui Lenin zăcea străjuit de vechea gardă în geroasa Moscovă.

Care avea să fie soarta rămăşițelor pământeşti ale lui Lenin? Văduva dorea să fie înhumat alături de mama lui, la Petrograd. Conducătorii partidului aveau însă nevoie de un Lenin „în carne şi oase", care să îi impresioneze pe țăranii ruşi prin caracterul lui nemuritor. Au hotărât să îl îmbălsămeze. A fost găsit un doctor care experimentase cu succes conservarea pe termen nelimitat a țesuturilor vii, prin înlocuirea lichidului celular cu un compus chimic inventat de el. Substanța avea calitatea de a nu se evapora în condiții normale de temperatură şi umiditate, de a distruge mucegaiurile şi bacteriile şi de a bloca fermentația. Îmbălsămarea s-a încheiat spre sfârşitul lunii iulie 1924, după care corpul lui Lenin a fost expus într-un mausoleu din lemn. În 1930 construcția inițială avea să fie înlocuită cu un mausoleu din piatră, care a devenit obiectul unui adevărat cult de stat. Douăzeci şi doi de oameni de ştiință lucrau în laboratorul din incinta mausoleului, având grijă ca mumia să nu se descompună.

Bolşevicii, care cu cinci ani mai înainte ridiculizau zgomotos şi blasfemiator moaştele sfinților ortodocşi, denunțându-le ca falsuri, îşi creaseră acum propriile moaşte. Spre deosebire de sfinții bisericii, ale căror rămăşițe fuseseră înfățişate de către comunişti ruşilor drept nişte biete grămezi de zdrențe şi oase, noul zeu era alcătuit – pe măsura epocii de aur a ştiinței – din alcool,

glicerină şi formol.

Capitolul XVI.
REFLECȚII ASUPRA REVOLUȚIEI RUSE

Revoluția rusă din 1917 nu a constituit un eveniment punctual sau un proces liniar, ci o succesiune de acțiuni discontinue şi violente, mai mult sau mai puțin convergente, implicând actori cu obiective diverse şi într-o oarecare măsură contradictorii. Ea a debutat ca o revoltă a elementelor cele mai conservatoare din societatea rusă, nemulțumite de influența lui Rasputin la curte şi de proasta administrare a efortului de război. Din rândul conservatorilor, revolta s-a extins la păturile liberale, care atacau monarhia din considerentul că rămânerea ei la putere risca să provoace declanşarea unei revoluții. Inițial, atacurile împotriva țarismului au fost motivate nu de epuizarea cauzată de război, aşa cum se afirmă îndeobşte, ci de dorința ca războiul să fie condus de o manieră mai eficientă. Altfel spus, regimul nu era contestat cu intenția de a declanşa o revoluție, ci cu scopul de a o evita. În februarie 1917, când garnizoana din Petrograd a refuzat să deschidă focul asupra civililor, generalii, în înțelegere cu politicienii din parlament, l-au convins pe Nicolae al II-lea să abdice, sperând să prevină astfel răspândirea revoltei în rândul trupelor de pe front. Abdicarea țarului, sacrificiu menit să asigure victoria în război, avea să ducă însă la prăbuşirea statului rus.

Într-o primă etapă, nici nemulțumirile sociale şi nici agitația întreținută de cercurile intelighenției radicale nu au jucat un rol decisiv în desfăşurarea evenimentelor. Din momentul în care autoritatea țarului a dispărut, rolul acestor doi factori a devenit însă covârşitor. În prima parte a anului 1917, țăranii au început să ocupe şi să îşi împartă pământurile aflate în proprietate privată. Revolta s-a extins apoi în rândul trupelor de pe front – soldații dezertând în masă pentru a lua parte la distribuirea pământului, al muncitorimii, care a preluat controlul asupra fabricilor, şi în rândul minorităților naționale, care aspirau la autodeterminare. Fiecare din aceste grupuri urmărea obiective proprii, dar în toamna anului 1917 efectul cumulat al contestărilor dirijate împotriva structurilor sociale şi economice ale statului a împins Rusia în anarhie.

Evenimentele din 1917 au demonstrat că Imperiul Rus, în ciuda întinderii sale teritoriale şi a statutului de mare putere pe care şi-l asuma, era în fapt o structură fragilă, artificială, construită nu pe o legătură organică între guvernanți şi guvernați, ci pe mecanisme rigide de natură birocratică, polițienească şi militară. Cei 150 de milioane de locuitori ai Rusiei nu erau uniți nici de interese economice solide, nici de un sentiment al identității naționale. Sutele de ani în care această țară cu o economie predominant agrară fusese guvernată după principii autocratice au împiedicat formarea unor legături orizontale puternice. Statul imperial rus era o formă fără conținut, realitate confirmată şi de opinia unuia dintre cei mai importanți istorici şi oameni de stat ai Rusiei, Pavel Miliukov:

> Caracterul deosebit al Revoluției ruse nu poate fi înțeles fără o aplecare atentă asupra trăsăturilor specifice pe care o întreagă evoluție istorică le-a imprimat Rusiei. Din punctul meu de vedere, toate aceste trăsături converg într-una singură. Diferența fundamentală dintre structura socială a Rusiei şi cea a altor state civilizate constă într-o anume fragilitate, într-o lipsă de

> coeziune sau de consistență a elementelor care compun agregatul social. Această lipsă de soliditate poate fi observată în toate aspectele vieții civilizate: în politică şi societate, la nivelul mentalităților şi al sentimentului național. Din punct de vedere politic, instituțiile statului rus funcționau într-o completă izolare față de masele pe care le guvernau... Formate relativ recent, instituțiile de stat din Europa de Est au în mod inevitabil trăsături care le diferențiază de cele din Occident. În Est, statul nu a fost rezultatul unei construcții pornite din interior, al unui proces de evoluție organică, ci a urmat un model împrumutat din afară.

Luând în considerare toate aceste elemente, devine limpede că teoria marxistă despre revoluție ca expresie a nemulțumirilor sociale („de clasă") nu rezistă. Astfel de nemulțumiri au existat desigur în Rusia, ca în oricare altă țară, însă cauzele directe şi hotărâtoare ale prăbuşirii regimului şi ale tulburărilor care au urmat au fost de natură aproape exclusiv politică.

Era Revoluția inevitabilă? Suntem în mod natural înclinați să considerăm că ceea ce s-a întâmplat trebuia să se întâmple, unii istorici încercând chiar să confere acestei credințe primitive o justificare rațională bazată pe argumente pseudoştiințifice. Astfel de încercări ar putea fi convingătoare doar cu condiția ca autorii lor să poată prevedea viitorul la fel de corect pe cât pretind că pot „prevedea" trecutul. Parafrazând un cunoscut principiu juridic, s-ar putea spune că, psihologic vorbind, faptul că un eveniment s-a petrecut reprezintă nouăzeci la sută din confirmarea pe care i-o dă istoria. Edmund Burke a fost privit la vremea lui ca un nebun, pentru criticile la adresa Revoluției franceze: şaptezeci de ani mai târziu, spune Matthew Arnold, ideile lui Burke erau încă tratate drept „depăşite şi contrazise de istorie", într-atât de înrădăcinată este credința în caracterul rațional, deci inevitabil, al evenimentelor istorice. Cu cât acestea sunt mai grandioase şi mai bogate în consecințe, cu atât mai mult ne apar ca o expresie a unei ordini naturale, pe care numai nişte

visători ar putea-o nega.

Ceea ce se poate afirma este că Revoluția rusă era mai degrabă probabilă decât improbabilă, din câteva motive. Poate că cel mai important dintre ele a fost scăderea neîncetată a prestigiului monarhiei în ochii unor supuşi obişnuiți să fie guvernați de o autoritate intangibilă şi care vedeau în această intangibilitate un criteriu al legitimității. După un veac şi jumătate de victorii militare şi expansionism, Rusia suferise din partea străinilor, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea şi până în 1917, un şir neîntrerupt de umilințe: înfrângerea din războiul Crimeii, desfăşurat pe propriul teritoriu, pierderea cuceririlor din războiul împotriva turcilor în urma Congresului de la Berlin, dezastrul din războiul antijaponez şi lecția primită de la armata germană în timpul primului război mondial. O asemenea serie de nenorociri ar fi distrus reputația oricărei guvernări. Pentru Rusia ele s-au dovedit fatale.

Situația regimului țarist a fost agravată de apariția în aceeaşi perioadă a mişcării revoluționare, pe care guvernul nu a reuşit, în ciuda represiunii dure la care a recurs, să o înăbuşe. Concesiile şovăielnice făcute în 1905 în sensul împărțirii puterii cu societatea nu au mărit popularitatea țarismului în rândurile opoziției şi nici nu i-au crescut prestigiul în ochii maselor populare, care nu înțelegeau cu niciun chip cum un adevărat suveran putea ceda în fața unei instituții guvernamentale. Principiul confucianist T'ien Ming, „îndreptățirea Cerească", în al cărui înțeles originar autoritatea conducătorului era legată de un comportament virtuos, putea fi interpretat în cazul Rusiei ca bazându-se pe recursul la forță; un conducător slab, un „perdant", încălca acest principiu. Judecarea conducătorilor Rusiei după criteriul moralității sau cel al popularității ar fi o eroare. Important în cazul lor era faptul că inspirau spaimă în egală măsură prietenilor şi duşmanilor – aşa cum

indică, de pildă, cognomen-ul lui Ivan al IV-lea: „cel Groaznic”. Nicolae al II-lea a căzut nu pentru că era detestat, ci pentru că era disprețuit.

Un alt factor favorizant în declanşarea Revoluției l-a reprezentat mentalitatea țărănimii ruse, clasă care nu fusese niciodată integrată în structurile politice. Țăranii alcătuiau aproape 80 la sută din populația Rusiei şi, cu toate că nu aveau niciun cuvânt de spus în treburile țării, reprezentau, ca factor pasiv, un obstacol în fața schimbărilor şi în acelaşi timp o amenințare permanentă la adresa stătu quoului, fiind deci un element cu potențial perturbator extrem de ridicat. Avem adesea ocazia să auzim spunându-se că sub vechiul regim țăranii erau „oprimați”, dar nu e deloc clar cine anume îi oprima. În preajma Revoluției, țărănimea se bucura deja de drepturi civile şi juridice depline; în acelaşi timp, ea deținea în proprietate directă sau comunală nouăzeci la sută din pământurile cultivabile ale țării şi un procent identic din efectivele de animale. Deşi după criteriile occidentale sau americane țăranii ruşi erau săraci, în comparație cu părinții sau bunicii lor – iobagi – erau mai înstăriți şi aveau mai multă libertate. Cultivând loturi deținute în comun, ei aveau o viață mai sigură decât agricultorii irlandezi, spanioli sau italieni.

Adevărata problemă a țărănimii ruse nu era oprimarea, ci izolarea. Nefiind integrați în viața politică, economică şi culturală a țării, procesul de occidentalizare inițiat de Petru cel Mare nu a schimbat aproape deloc modul de viață al țăranilor. Contemporanii au remarcat că țărănimea rămânea adânc înrădăcinată în tradiția vechii Moscove: din punctul de vedere al gradului de civilizație, țăranii ruşi aveau tot atâtea în comun cu elita conducătoare sau cu inteligheția cât populația coloniilor britanice din Africa cu societatea Angliei victoriene. Majoritatea țăranilor erau descendenți ai iobagilor de odinioară, care nu puteau fi considerați nici măcar supuşi ai țarului, dat

fiind că țarul îi lăsa la voia nobililor şi a birocrației. Iată de ce pentru populația rurală rusă statul rămăsese, chiar şi după desființarea iobăgiei, o forță străină şi răuvoitoare, care cerea impozite şi recruți fără a oferi nimic în schimb. Țăranul nu se simțea loial decât față de propria gospodărie sau comună. Patriotismul şi atașamentul față de stat erau pentru el ca şi inexistente – în afara unui vag devotament față de persoana îndepărtată a țarului, de la care era obişnuit să aştepte mult râvnitul pământ. Anarhic din instinct, țăranul nu a fost niciodată integrat în viața națiunii, simțindu-se înstrăinat în egală măsură față de establishment-ul conservator şi opoziția radicală. Orăşenii şi cei care nu purtau barbă erau pentru el demni de dispreț. Marchizul de Custine a avut în 1839 ocazia să audă spunându-i-se că Rusia avea să trăiască la un moment dat o revoltă a oamenilor cu barbă împotriva celor raşi. Existența acestei mase înstrăinate şi potențial explozive de țărani bloca orice inițiativă a guvernului, care era convins că docilitatea lor era motivată doar de frică şi că orice fel de concesii politice le-ar fi oferit pretextul să se răzvrătească.

Tradiția iobăgimii şi instituțiile sociale ale Rusiei – gospodăria familială extinsă şi sistemul cvasigeneralizat de proprietate comunală – împiedicau formarea la țărani a calităților proprii cetățenilor moderni. Iobăgia nu era acelaşi lucru cu sclavia, însă cele două instituții aveau în comun lipsa oricăror drepturi juridice, iobagii nefiind prin urmare conştienți de existența legii. Mihail Rostovțev, cel mai important specialist rus în istoria antichității clasice şi martor al Revoluției, era de părere că iobăgia se va fi dovedit poate mai rea decât sclavia, fiindcă iobagul nu cunoscuse niciodată libertatea, ceea ce îl făcea inapt pentru calitatea de veritabil cetățean; Rostovțev vedea în acest aspect una dintre cauzele principale ale instaurării bolşevismului. Pentru iobagi, autoritatea era prin însăşi natura ei arbitrară; în fața ei,

nu se puteau apăra făcând apel la drepturi legale sau morale, ci recurgând la viclenie. Conducerea bazată pe reguli reprezenta pentru ei o noțiune inaccesibilă, iar viața, un război al tuturor împotriva tuturor, așa cum o vedea Hobbes. Era un gen de atitudine care favoriza despotismul, fiindcă în lipsa disciplinei interioare şi a respectului față de lege, ordinea trebuia impusă oamenilor din afară. Când despotismul slăbea, se năştea anarhia, iar aceasta, după ce îşi consuma impulsul inițial, lăsa loc unui nou despotism.

Țăranul era un element revoluționar dintr-un singur punct de vedere: nu recunoştea proprietatea privată asupra pământului. Deşi în preajma Revoluției țărănimea deținea nouăzeci la sută din suprafețele arabile, ea continua să râvnească la cele zece procente ale marilor proprietari, negustorilor şi țăranilor neîncadrați în sistemul comunal. Niciun fel de argumente economice sau legale nu i-ar fi putut schimba dorința de a obține şi aceste pământuri, la care se credea îndreptățită prin voința lui Dumnezeu şi despre care era convinsă că într-o zi aveau să fie ale ei – mai bine-zis, ale comunelor, spre dreaptă împărțire. Prevalența proprietății comunale şi moştenirea iobăgiei sunt caracteristici esențiale ale istoriei sociale a Rusiei. Prin urmare, în afară de o conştiință a legii slab dezvoltată, țăranii aveau şi un respect foarte redus pentru proprietatea privată. Aceste două trăsături au fost exploatate şi exacerbate de intelectualitatea radicală, cu scopul de a instiga țărănimea împotriva statu-quoului.

Proletariatul industrial rus era un factor cu potențial destabilizator, nu pentru că ar fi asimilat ideologiile revoluționare – foarte puținii muncitori care o făcuseră nici măcar nu erau incluşi în conducerile partidelor revoluționare –, ci pentru că majoritatea muncitorilor erau abia la prima, cel mult a doua generație de orăşeni, insuficient urbanizați şi păstrând încă o mentalitate

rurală, destul de puțin adaptată condițiilor din mediul industrial. Orientarea lor era sindicalistă, nu socialistă: aşa cum rudele lor de la sate aveau toate drepturile asupra pământului, muncitorii credeau că au dreptul să controleze fabricile. Erau la fel de puțin interesați de politică precum țărănimea, aflându-se din acest punct de vedere sub influența aceluiaşi tip de anarhism primitiv, anideologic. Pe de altă parte, forța de muncă industrială în Rusia era mult prea nesemnificativă din punct de vedere numeric ca să poată juca un rol major într-o eventuală revoluție; cele trei milioane de muncitori (mare parte dintre ei țărani angajați sezonier) reprezentau cel mult 2 la sută din populația țării. Cohorte de studenți din Uniunea Sovietică, dar şi din Occident şi mai ales din Statele Unite, au cercetat cu asiduitate izvoarele istorice la îndemnul profesorilor lor, în speranța de a putea dovedi existența în Rusia prerevoluționară a unui radicalism proletar. Aceste eforturi au produs tomuri voluminoase, pline de relatări şi statistici lipsite de relevanță, care nu au reuşit să demonstreze nimic altceva decât că, în vreme ce istoria este întotdeauna interesantă, cărțile de istorie sunt prea adesea goale de conținut şi plictisitoare.

Un rol major şi, fără îndoială, decisiv în declanşarea Revoluției l-a jucat intelighenția, categorie care în Rusia a reuşit să exercite o influență mai mare decât în oricare altă țară. Sistemul de „ranguri" după care funcționa administrația țaristă excludea pătrunderea unor outsider-i, astfel încât elementele cu pregătire superioară s-au văzut marginalizate, devenind permeabile celor mai fantastice teorii şi planuri de reformă socială inventate în Occident – dar niciodată aplicate acolo. Absența, înainte de 1906, a unor instituții politice bazate pe principiul reprezentării, lipsa unei prese libere, ca şi răspândirea tot mai largă a educației, au permis elitei culturale să emită pretenția de a vorbi în numele poporului, entitate absolut tăcută.

Nu există dovezi că intelighenția ar fi oglindit cu adevărat opinia „maselor”. Dimpotrivă, mărturiile arată că atât înainte cât şi după Revoluție țărănimea şi muncitorii au manifestat o neîncredere profundă față de intelectuali. Faptul a ieşit cel mai bine în evidență în 1917 şi în anii care au urmat. Dat fiind însă că voința populară nu îşi găsise căi de exprimare – cel puțin până la inaugurarea, în 1906, a scurtului experiment constituțional –, intelighenția a reuşit cu succes să pozeze în purtătoarea de cuvânt a maselor.

În Rusia, ca şi în alte țări în care era lipsită de mijloace legale de expresie, intelighenția s-a constituit într-un soi de castă. Identitatea şi coeziunea ei fiind construite pe forța ideilor, era inevitabilă apariția în sânul intelighenției a unei intoleranțe intelectuale împinse la extrem. Adoptând viziunea iluministă despre om ca simplă substanță materială modelată de mediu, ca şi corolarul ei, după care modificarea acestui mediu atrage după sine inevitabila transformare a naturii umane, intelighenția a ajuns să vadă în „revoluție” nu doar simpla înlocuire a unui regim cu altul, ci un proiect infinit mai ambițios: anume, schimbarea din temelii a condiției umane, cu scopul de a crea un tip nou de om – atât în Rusia, cât şi în restul lumii. Accentul tactic, declarativ, pus pe injustețea statu-quoului nu a fost decât un mijloc de câştigare a sprijinului popular; o eventuală îndreptare a inechităților nu i-ar fi făcut pe intelectualii radicali să renunțe la aspirațiile lor revoluționare. Asemenea convingeri îi uneau între ei pe membrii diferitelor partide de stânga: anarhişti, socialist-revoluționari, menşevici, bolşevici. Deşi exprimate în termeni ştiințifici, opiniile lor erau imune la orice argumente contrarii, ceea ce le apropia mai mult de dogma religioasă decât de ştiință.

Intelighenția, pe care am definit-o ca o categorie de intelectuali care doresc să acceadă la putere, nutrea o ostilitate absolută, inflexibilă, față de ordinea existentă;

niciuna dintre soluțiile care i s-ar fi putut eventual oferi nu i se părea acceptabilă – în afară de varianta „sinuciderii" regimului țarist. Revoluționarismul ei era motivat nu de dorința de a ameliora situația poporului, ci de aceea de a-l domina şi remodela în conformitate cu propria viziune. Intelectualii radicali atacau regimul imperial cu o asemenea violență, încât nu îi lăsau altă ieşire decât să recurgă la mijloace de genul celor pe care avea să le utilizeze mai târziu Lenin. Reformele, atât cele din anii '60 ai secolului trecut, cât şi cele din anii 1905-1906, nu au făcut decât să crească pretențiile radicalilor, mărindu-le excesul de zel revoluționar.

Sub presiunea cererilor țărănimii şi sub asaltul inteligheției radicale, monarhia nu avea decât o soluție pentru a evita prăbuşirea: să îşi lărgească baza de autoritate făcând apel la elementele conservatoare. Precedentele istorice arată că democrațiile eficiente debutează printr-o distribuție a puterii limitată la vârful piramidei sociale; presiunile restului populației transformă apoi privilegiile celor de la vârf în drepturi universale. Inițiativa de a implica păturile conservatoare, mult mai bine reprezentate numeric decât radicalii, în procesul de decizie şi în administrație ar fi putut crea o legătură organică între guvern şi societate, asigurând Coroanei sprijin în eventualitatea unor tulburări sociale şi izolându-i totodată pe radicali. Înalți funcționari şi persoane particulare cu vederi liberale sugerau țarului adoptarea unei astfel de strategii, care ar fi trebuit pusă în aplicare încă din anii '60 ai secolului trecut, în epoca marilor reforme. Când, în urma revoltei din 1905, regimul a fost obligat în fine să accepte crearea unui parlament, opțiunea respectivă devenise caducă, pentru că forțele reunite ale opoziției liberale şi radicale reuşiseră să impună introducerea unui sistem apropiat mai degrabă de votul universal. Rezultatul a fost că deputații conservatori din Dumă s-au văzut puşi în inferioritate de intelectualitatea militantă şi

reprezentanții anarhişti ai țărănimii.

Primul război mondial a supus statele beligerante unor eforturi uriaşe, cărora nu li se putea face față decât printr-o conlucrare strânsă între guvern şi societate, în numele patriotismului. În Rusia o asemenea conlucrare nu s-a produs. După primele insuccese militare, care au risipit entuziasmul patriotic inițial şi au marcat trecerea la un război de uzură, regimul țarist nu a mai putut mobiliza suficient opinia publică. Chiar şi sprijinitorii lui recunoşteau că monarhia era, în preajma Revoluției, complet izolată.

Refuzul regimului de a împărți puterea cu cercurile conservatoare care îl susțineau şi maniera resentimentară şi ipocrită în care a acceptat în cele din urmă – forțat fiind – această împărțire au avut la bază motivații complexe. Curtea, birocrația şi corpul ofițeresc erau profund tributare spiritului patrimonial, care considera Rusia proprietatea personală a țarului. Deşi instituțiile de tip patrimonial ale vechii Moscove au fost treptat desființate de-a lungul secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, mentalitatea în sine a supraviețuit, nu doar în cercurile oficiale, ci şi în rândul țărănimii, care continua să creadă într-o autoritate puternică şi indivizibilă, ca şi în dreptul absolut al țarului asupra pământurilor Rusiei. Nicolae al II-lea considera menținerea autocrației drept o datorie față de moştenitorul coroanei; autoritatea nelimitată echivala pentru el cu un drept de proprietate pe care trebuia să îl păstreze neştirbit. Faptul că în 1905 fusese nevoit să cedeze o parte din acest drept reprezentanților aleşi ai națiunii i-a provocat un sentiment de vinovăție care nu avea să-l mai părăsească vreodată.

Pe de altă parte, țarul şi sfătuitorii lui se temeau că o împărțire a puterii fie şi numai cu o mică parte a societății ar fi dezorganizat aparatul administrativ, deschizând calea unor noi revendicări în materie de participare populară. În această din urmă eventualitate,

beneficiarul principal ar fi fost intelighenția, pe care Curtea o considera absolut incompetentă. Exista în plus temerea că țărănimea avea să interpreteze în mod greşit astfel de concesii, provocând tulburări pentru a-şi atinge scopurile. În fine, birocrația, răspunzătoare numai în fața monarhului, trăgea numeroase foloase din administrarea discreționară a țării, având deci tot interesul să se opună reformelor.

Toți aceşti factori explică refuzul Coroanei de a permite conservatorilor să-şi spună cuvântul în guvernarea țării – dar nu îl justifică, cu atât mai mult cu cât puterea birocrației era oricum diminuată de varietatea şi complexitatea problemelor care îi stăteau în față. Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, apariția instituțiilor capitaliste a făcut ca o mare parte a resurselor țării să treacă sub controlul unor persoane particulare. Sistemul patrimonial primea astfel lovitura de grație.

În concluzie, deşi nu era inevitabilă, prăbuşirea țarismului a fost favorizată de anumite deficiențe politice şi de mentalitate, adânc înrădăcinate în societatea rusă. Ele explică incapacitatea regimului țarist de a se adapta evoluțiilor economiei şi civilizației ruse, ca şi fatala lui prăbuşire în contextul tensiunilor create de primul război mondial. Perspectiva unei posibile adaptări a regimului la noile condiții a fost distrusă de acțiunile intelighenției radicale, hotărâtă să răstoarne guvernul şi să folosească Rusia ca pe o rampă de lansare a revoluției mondiale. Prăbuşirea țarismului a fost provocată nu de „oprimare" sau „mizerie", ci de natura deficitară a sistemului politic şi a mentalității ruse. Tragedia națională pe care a reprezentat-o Revoluția are cauze ce țin de istoria profundă a Rusiei. Dificultățile de ordin economic şi social nu au contribuit decât într-o măsură nesemnificativă la apariția amenințării revoluționare din anii premergători primului război mondial. Oricare ar fi fost nemulțumirile lor – reale sau

imaginare – „masele” nu aveau nevoie de o revoluție şi nici nu o doreau. Singurii care vizau o asemenea soluție erau reprezentanții intelighenției. Accentul care se pune de obicei pe revendicările populare şi pe lupta de clasă are la bază prejudecăți de natură ideologică şi în foarte mică măsură o evaluare corectă a realității. Răspunzătoare de această lipsă de realism este doctrina marxistă, discreditată potrivit căreia evoluțiile politice sunt fără excepție reflectări ale conflictelor de clasă, simpli curenți superficiali provocați de mişcările de adâncime ale istoriei.

Analiza atentă a evenimentelor din februarie 1917 scoate în evidență rolul cu totul secundar al factorilor economici şi sociali în desfăşurarea Revoluției ruse. Evenimentele din februarie nu au fost o „revoluție muncitorească”; proletariatul industrial a jucat atunci rolul unui cor antic care nu făcea decât să reacționeze la acțiunile adevăratului protagonist, amplificându-le. Revolta garnizoanei din Petrograd a agravat tulburările din sânul populației civile, nemulțumită de inflație şi lipsuri. Țarul ar fi putut înăbuşi revolta cu brutalitate, aşa cum aveau să procedeze patru ani mai târziu Lenin şi Troțki împotriva marinarilor din Kronstadt şi a țărănimii răzvrătite. Însă, spre deosebire de Lenin şi Troțki, a căror singură preocupare era rămânerea la putere, Nicolae al II-lea era preocupat în primul rând de soarta Rusiei. Sfătuit de generali şi politicieni din Dumă să abdice pentru a salva armata şi a evita o capitulare umilitoare, țarul a ales să renunțe la putere. Dacă țelul lui de căpătâi ar fi fost păstrarea tronului, Nicolae ar fi putut pur şi simplu să încheie pace cu Germania şi să trimită armata împotriva răzvrătiților. Realitatea istorică de necontestat este că abdicarea țarului la presiunile muncitorilor şi țăranilor revoltați rămâne un simplu mit. Țarul a cedat cererilor generalilor şi politicienilor, nu presiunilor mulțimii, şi a făcut-o dintr-un sentiment al

datoriei patriotice.

Revoluția socială a fost efectul, mai degrabă decât cauza abdicării. Soldații, țărănimea, muncitorii, minoritățile etnice, urmărindu-şi fiecare doar interesele proprii, au reuşit să facă țara de neguvernat. Puținele şanse rămase pentru restabilirea ordinii au fost distruse de pretenția inteligheției, care controla sovietele, că acestea şi nu Guvernul Provizoriu erau deținătorii legitimi ai autorității. Kerenski, cu intrigile lui stângace şi insistența cu care susținea că democrația nu avea duşmani la stânga spectrului politic, a grăbit prăbuşirea guvernului. Întreaga țară, entitățile politice şi resursele ei, au devenit obiectul *duvan*ului („împărțirea prăzii"), proces pe care nicio forță nu îl mai putea opri înainte de a-şi fi consumat energia inițială.

Ascensiunea lui Lenin s-a produs pe fondul acestei anarhii, în mare parte stimulată chiar de el. A promis nemulțumiților din fiecare grup ceea ce doreau. Pentru a-i câştiga pe țărani, şi-a însuşit programul socialist-revoluționar de „socializare a pământului". A încurajat tendințele sindicaliste care vizau trecerea fabricilor sub „controlul muncitorilor". Soldaților le-a promis pacea. Minorităților etnice le-a oferit perspectiva autodeterminării. Programul politic al lui Lenin se situa în realitate la antipodul acestor promisiuni, obiectivul lui real fiind acela de a submina eforturile Guvernului Provizoriu de stabilizare a situației din țară.

Aceeaşi tactică a fost folosită pentru a confisca autoritatea Guvernului Provizoriu. Lenin şi Troțki şi-au ascuns intenția de instaurare a dictaturii Partidului Bolşevic în spatele unor lozinci care chemau la trecerea puterii în mâinile sovietelor şi ale Adunării Constituante. O dată atins acest obiectiv, comuniştii l-au oficializat printr-un Congres al Sovietelor întrunit în mod fraudulos. Conducătorii Partidului Bolşevic erau singurii care ştiau ce se ascundea în spatele promisiunilor şi lozincilor. Puțini au înțeles de aceea că ceea ce s-a

petrecut în seara de 25 octombrie 1917 la Petrograd nu era o revoluție, ci o clasică lovitură de stat. Pregătirile în vederea puciului erau ascunse cu atâta grijă, încât Kamenev, care a dezvăluit într-un interviu dat cu două săptămâni înaintea evenimentelor intenția bolşevicilor de a lua puterea, a fost acuzat de trădare, iar Lenin a cerut excluderea lui din partid. Adevăratele revoluții nu sunt programate dinainte şi deci nu pot fi trădate.

Uşurința cu care bolşevicii au înlăturat Guvernul Provizoriu – „ca pe un fulg", spunea Lenin – pare să-i fi convins pe istorici că lovitura din octombrie era „inevitabilă". Lucrul poate fi adevărat numai dacă îl privim retrospectiv. Lenin însuşi considera tentativa de cucerire a puterii o operațiune extrem de nesigură. În scrisorile cu care bombarda din ascunzătoarea lui Comitetul Central în septembrie-octombrie 1917, liderul bolşevic insista asupra ideii că succesul încercării depindea în întregime de viteza şi hotărârea cu care avea să se acționeze. „Orice întârziere ne poate fi fatală", scria el la 24 octombrie, „totul atârnă de un fir de păr." Nu par cuvintele unui om încrezător în forțele istoriei. Troțki avea să afirme ulterior – şi cine putea şti mai bine ca el acest lucru? — că „în absența lui Lenin şi a mea din Petrograd, nu ar fi existat nicio Revoluție din octombrie". Ce fel de eveniment istoric „inevitabil" e acela care depinde de voința a doi oameni?

Dacă acest argument e considerat neconvingător, nu avem decât să privim mai îndeaproape desfăşurarea evenimentelor din octombrie 1917 de la Petrograd. „Masele" s-au mulțumit atunci cu rolul de spectator, ignorând apelurile bolşevicilor la ocuparea Palatului de Iarnă, în interiorul căruia aşteptau bătrânii miniştri din Guvernul Provizoriu, cu mantalele pe ei, apărați de o mână de cădeți tineri, de un batalion de femei şi un pluton de ofițeri invalizi. Troțki însuşi mărturisea că „revoluția" din octombrie a fost opera a „cel mult" 25.000-30.000 de oameni – într-o țară cu 150 de

milioane de locuitori, un oraş cu 400.000 de muncitori şi o garnizoană care număra mai mult de 200.000 de militari.{53}

Din momentul în care a luat puterea, Lenin a trecut la distrugerea tuturor instituțiilor care puteau frâna punerea în aplicare a planurilor sale de creare a unui regim totalitar. Sociologii şi politologii occidentali, în dorința lor de a evita orice recurs la limbajul războiului rece, au scos adjectivul „totalitar" de pe lista termenilor dezirabili. De notat totuşi că termenul respectiv a reintrat în uz în Rusia, de îndată ce s-a decis de către cenzură încetarea interdicției de a-l utiliza. Regimul astfel denumit, fără precedent în istorie, a impus autoritatea unei instituții private, în speță a „partidului," asupra statului, arogându-şi dreptul de a supune controlului acestuia toate aspectele vieții publice, prin exercitarea unei terori fără limite.

Privind lucrurile retrospectiv, importanța istorică a personalității lui Lenin se datorează nu talentului lui de om de stat, destul de îndoielnic de altfel, ci unor calități care țin mai degrabă de arta războiului. El poate fi considerat unul dintre marii cuceritori ai istoriei – indiferent de faptul că țara pe care a cucerit-o era în fapt propria lui țară.{54} Inovația pe care a adus-o şi care explică de altfel succesul acțiunilor lui a fost militarizarea politicii. Liderul bolşevic a fost primul şef de stat care a abordat politica – atât cea externă cât şi cea internă – ca pe un război în adevăratul înțeles al cuvântului, un război al cărui scop nu era înfrângerea inamicului, ci anihilarea lui. Această inovație i-a conferit lui Lenin un avantaj semnificativ în fața adversarilor, pentru care războiul era antiteza politicii, sau în cel mai rău caz politică aplicată cu altfel de mijloace. Militarizarea politicii şi corolarul ei, politizarea războiului, i-au permis să cucerească puterea şi apoi să o păstreze, nu însă şi să construiască o ordine socială şi politică viabilă. „Lupta pe toate fronturile" îi intrase atât

de mult în sânge încât chiar şi după ce a ajuns stăpânul de necontestat al Rusiei Sovietice şi al statelor subordonate acesteia a simțit nevoia să găsească noi inamici pe care să-i înfrunte şi să-i distrugă: rând pe rând aveau să-i cadă victime biserica, socialist-revoluționarii şi inteligheția. Starea de beligeranță a devenit o trăsătură esențială a regimului comunist, culminând cu celebra „teorie" a lui Stalin, conform căreia, pe măsură ce comunismul se apropie de victoria finală, lupta de clasă devine din ce în ce mai necruțătoare. În practică, teoria lui Stalin a constituit pretextul unor crime de o cruzime fără precedent şi a aruncat Uniunea Sovietică, în cei şaizeci de ani care au urmat morții lui Lenin, într-un şir de conflicte interne şi externe inutile, care au măcinat țara din punct de vedere material şi spiritual.

Eşecul comunismului, pe care nimeni nu îl mai pune în discuție după 1991 şi care a fost recunoscut chiar şi de foştii lideri ai defunctei Uniuni Sovietice, este pus adesea pe seama incapacității oamenilor de a se ridica la înălțimea idealurilor lui aşa-zis înălțătoare. Deşi au eşuat, aspirațiile comunismului – spun apologeții lui – erau nobile, iar experimentul merita încercat. Cu alte cuvinte, spre a-l cita pe poetul latin Properțiu, *In magnis et voluisse sat est*" („în faptele mari, chiar şi a voi e destul"). Câtă măreție poate avea însă o voință atât de contrară aspirațiilor omeneşti obişnuite, dacă ea presupune recurgerea la mijloacele cele mai inumane cu putință?

Experimentul comunist a fost adesea etichetat drept „utopic". Epitetul este potrivit poate doar în sensul folosit de Engels în criticile sale la adresa socialiştilor care respingeau doctrina „ştiințifică" al cărei creator era – împreună cu Marx – şi care negau importanța realităților sociale şi istorice. Lenin însuşi a fost nevoit să recunoască spre sfârşitul vieții că bolşevicii comiseseră o eroare asemănătoare, ignorând realitățile

Rusiei şi faptul că țara nu era pregătită să accepte ordinea economică şi socială comunistă. Din clipa în care a devenit clar că idealurile lor nu puteau fi puse în practică, bolşevicii, încăpățânându-se să-şi continue experimentul chiar cu prețul recurgerii la violență, au încetat să mai aibă scuza „utopiei". Fanteziile utopice, aşa cum le putem percepe din operele lui Platon şi Morus, sau din cele ale utopiştilor moderni, postulau într-adevăr necesitatea înregimentării şi a coerciției. Nu este mai puțin adevărat, totuşi, că viața comunităților utopice reale care au existat de-a lungul istoriei era fondată pe convergența de interese dintre membrii lor, în numele unei „conlucrări în bunăstare". Pentru bolşevici, convergența intereselor nu a reprezentat niciodată o preocupare, dovadă faptul că regimul lor trata orice manifestare a inițiativei personale sau de grup ca pe o acțiune „contrarevoluționară". Pe de altă parte, bolşevicii au demonstrat o incapacitate funciară de a reacționa altfel decât prin abuzuri şi represiune la exprimarea unor opinii contrare doctrinei lor. Sunt tot atâtea motive pentru a-i considera nu utopici, ci pur şi simplu fanatici. Incapacitatea lor de a-şi recunoaşte eşecurile, împotriva tuturor evidențelor, îi încadrează perfect în definiția lui Santayana: fanaticul este persoana care persistă cu un zel reînnoit în atingerea unui țel pe care l-a uitat deja.

Marxismul a fost, ca şi bolşevismul, produsul unei epoci a vieții intelectuale europene obsedată de violență. Teoria darwinistă a selecției naturale şi-a găsit o transpunere rapidă într-o filosofie socială centrată pe ideea conflictului ireductibil. „Acela care nu a parcurs suficient literatura anilor 1870–1914", scrie Jacques Barzun, „nu-şi poate face o idee despre măsura în care cărțile acestei perioade alcătuiesc un neîntrerupt îndemn la vărsarea de sânge, nici despre mulțimea de partide, clase, națiuni şi rase pe care cetățenii luminați ai milenarei civilizații europene ar fi vrut să le vadă

însângerate". Bolşevicii au îmbrăţişat această filosofie cu mai mult entuziasm decât oricare alţii: violenţa „necruţătoare", violenţa ca mijloc de anihilare a tuturor opozanţilor reali sau virtuali, nu era pentru Lenin doar metoda cea mai eficientă, ci *unica* metodă de a rezolva problemele. Deşi respingeau cruzimea unor astfel de metode, unii dintre colaboratorii liderului bolşevic nu au putut scăpa influenţei lui malefice.

Naţionaliştii ruşi consideră comunismul străin civilizaţiei şi tradiţiilor ruseşti, o boală de provenienţă occidentală. Ideea după care comunismul ar fi un virus adus din afară nu rezistă nici măcar la o analiză superficială. Deşi avea o anvergură internaţională, mişcarea intelectuală care i-a dat naştere a prins rădăcini mai întâi în Rusia. Atât înainte cât şi după Revoluţie, Partidul Bolşevic a avut o componenţă majoritar rusă, iar baza sa de sprijin iniţială a provenit din rândul locuitorilor din partea europeană a Rusiei şi al ruşilor din provinciile de graniţă. Fără discuţie, teoriile pe care s-a fundamentat bolşevismul, în primul rând cele marxiste, erau de sorginte occidentală. La fel de indiscutabil însă este şi faptul că practicile bolşevice aveau o provenienţă autohtonă: nicăieri în Occident marxismul nu a dus la excese totalitare de genul celor leninist-staliniste. În Rusia şi, mai târziu, în ţări ale lumii a treia cu tradiţii asemănătoare, marxismul s-a instalat pe un teren „virgin", într-o societate în care autonomia individuală, respectul legii şi al proprietăţii private erau departe de a fi reprezentat regula. O cauză care în condiţii diferite conduce la efecte diferite nu poate servi drept argument suficient.

Marxismul avea în egală măsură componente libertare şi autoritare. În practică, prevalenţa uneia sau alteia dintre tendinţe depindea de cultura politică a ţării respective. În cazul Rusiei au predominat acele elemente care corespundeau tradiţiilor de tip patrimonial ale ţării:

încă din Evul Mediu, autoritatea – mai precis, cârmuitorul – era subiectul, iar „pământul", obiectul relației de putere. Conceptul marxist de „dictatură a proletariatului", conform căruia partidul conducător trebuia să dețină controlul exclusiv asupra societății şi a resurselor țării, se integra perfect respectivelor tradiții. Dezvoltarea pe care Marx a dat-o conceptului era suficient de vagă pentru a i se putea adapta conținutul cel mai la îndemână, în speță mentalitatea patrimonială rusă. Altoirea ideologiei marxiste pe trunchiul robust al tradiției patrimoniale avea să dea naştere totalitarismului. Nici doctrina marxistă, nici istoria Rusiei, luate separat, nu pot explica apariția regimului totalitar: ea a fost rodul întâlnirii dintre cele două.

Oricât de important ar fi fost elementul ideologic, rolul lui în formarea statului comunist nu trebuie exagerat. Dacă un individ sau un grup profesează anumite convingeri, conducându-se după ele, putem spune că acțiunea lor este motivată de idei. Când însă aceste idei servesc nu atât ca ghid, cât ca un mijloc de a justifica dominația asupra celorlalți membri ai societății prin persuasiune sau forță, lucrurile devin confuze, fiindcă nu se mai poate şti dacă persuasiunea sau forța sunt în slujba ideilor, sau dacă dimpotrivă ideile servesc la a asigura şi legitima dominația. În cazul bolşevicilor, avem toate motivele să susținem ultima alternativă, dat fiind că ei au deformat marxismul pe toate căile, mai întâi pentru a lua puterea şi ulterior pentru a o păstra. Dacă marxismul are sens, acest sens se poate exprima prin două teze: pe măsură ce societatea capitalistă evoluează, contradicțiile ei interne o împing spre prăbuşire; această prăbuşire („revoluția") este rezultatul acțiunii muncitorimii industriale („proletariatul"). Orice regim care pretinde că are la bază doctrina marxistă aderă cel puțin la aceste două principii. Or, ce s-a întâmplat în Rusia Sovietică? „Revoluția socialistă" a fost înfăptuită într-o țară subdezvoltată economic, în care capitalismul

abia se năştea; iar puterea a ajuns în mâinile unui partid care considera că muncitorimea, fără îndrumarea comuniştilor, rămânea o clasă lipsită de caracter revoluționar. Ca urmare, regimul comunist din Rusia a făcut de-a lungul timpului tot posibilul să îi elimine pe cei care îl contestau, prin acțiuni care, deşi mascate în spatele unor lozinci marxiste, nu aveau nimic comun cu doctrina marxistă. Succesul lui Lenin se datorează tocmai faptului că, spre deosebire de menşevici, el s-a eliberat de scrupulele marxiste. Luând în calcul toate aceste elemente, ideologia trebuie considerată în cazul de față un factor secundar. Ea a fost poate o sursă de inspirație şi o formulă mentală pentru noua clasă conducătoare, dar nu un ansamblu de principii care să-i fi determinat acțiunile sau să le fi justificat în fața posterității. De regulă, cu cât cineva ştie mai puține despre desfăşurarea Revoluției ruse, cu atât este mai înclinat să atribuie ideilor marxiste o influență hotărâtoare în această desfăşurare.

Dincolo de neînțelegerile care îi despart, actualii naționaliști şi liberali ruşi sunt unanimi în a nega existența vreunui raport de continuitate între Rusia țaristă şi cea comunistă. Primii refuză să admită această continuitate, pentru că ar însemna să atribuie ruşilor înşişi responsabilitatea pentru propriile nenorociri – or, ei preferă să atribuie această responsabilitate străinilor, în special evreilor. În această privință, naționaliştii ruşi au o atitudine similară cu cea a conservatorilor germani, care descriu nazismul ca pe un fenomen general european, negând că el ar fi avut antecedente în istoria Germaniei, sau că Germania ar purta o responsabilitate aparte pentru apariția lui. Este un gen de atitudine care găseşte audiență în rândul celor care au trăit evenimentele, fiindcă atribuie altora responsabilitatea pentru cele întâmplate.

La rândul ei, intelectualitatea liberală şi radicală – nu

atât cea din Rusia, cât aceea din afara ei – neagă existența oricărei afinități între comunism şi țarism, pentru că altfel Revoluția s-ar dovedi a fi fost o eroare costisitoare şi lipsită de sens. Respectivii intelectuali preferă să insiste asupra obiectivelor declarate ale comunismului, comparându-le cu realitățile regimului țarist. Rezultatul unei astfel de comparații nu poate fi decât în favoarea comunismului. Perspectiva se modifică însă fundamental atunci când comparăm între ele *realitățile* celor două regimuri.

Afinitățile dintre regimul instaurat de Lenin şi tradiția rusă au fost scoase în evidență de mulți dintre contemporanii Revoluției, printre alții de istoricul Pavel Miliukov, filosoful Nikolai Berdiaev, veteranul socialist Pavel Akselrod sau romancierul Boris Pilniak. Bolşevismul, spune Miliukov, are două aspecte esențiale:

> Primul este internațional, celălalt pur rusesc. Aspectul internațional al bolşevismului provine din teoria europeană deosebit de elaborată care stă la originea lui. Latura pur rusească priveşte în special practica bolşevică, ce are rădăcini adânci în realitățile Rusiei şi care, departe de a fi rupt cu „vechiul regim", face să renască trecutul în contextul prezentului. Aşa cum mişcările scoarței terestre aduc la suprafață straturi geologice inferioare, urme ale vârstelor timpurii ale planetei, bolşevismul rus, înlăturând subțirea pătură socială superioară, a scos la lumină substratul necultivat şi amorf din istoria rusă.

Berdiaev, care privea evenimentele din 1917 într-o perspectivă spirituală, nega până şi faptul că în Rusia ar fi avut loc o revoluție: „Întregul trecut se repetă, apărându-ne sub măşti mereu reînnoite."

Chiar şi o persoană care nu cunoaşte deloc realitățile Rusiei ar considera de neconceput ca într-o singură zi (25 octombrie 1917), ca urmare a unei lovituri de forță, cursul istoriei de o mie de ani a acestei țări cu un teritoriu şi o populație atât de vaste să se fi putut schimba în întregime. O schimbare bruscă de autoritate

nu putea transforma peste noapte oameni care locuiau pe acelaşi teritoriu, vorbeau aceeaşi limbă şi erau legaţi printr-un trecut istoric comun în fiinţe complet diferite. Trebuie să crezi orbeşte în puterea decretelor, fie ele chiar susţinute de forţa brută, ca să îţi poţi închipui că o astfel de transformare radicală, nemaiîntâlnită în natură, e posibilă. O asemenea absurditate nu se poate explica decât prin credinţa că omul e o materie inertă, modelată în totalitate de mediu.

Pentru a analiza elementele de continuitate dintre cele două sisteme, va trebui să facem apel la conceptul de patrimonialism, trăsătură esenţială a sistemului politic al vechii Moscove, care a lăsat urme profunde asupra instituţiilor şi culturii politice ale Rusiei până în ultimii ani ai regimului ţarist.

Sistemul patrimonial ţarist se sprijinea pe patru piloni fundamentali: (1) autocraţia – altfel spus, autoritatea personală a ţarului, nestânjenită de o constituţie sau corpuri legiuitoare; (2) proprietatea autocratului asupra resurselor ţării, care echivala practic cu inexistenţa unei proprietăţi private; (3) dreptul autocratului de a cere supuşilor lui servicii nelimitate, ceea ce însemna absenţa oricăror drepturi colective sau individuale; (4) controlul statului asupra informaţiei. Comparând sistemul autorităţii ţariste la apogeul lui cu regimul comunist din momentul morţii lui Lenin, vom descoperi existenţa unor afinităţi indiscutabile între cele două.

Mai întâi, autocraţia. Prin tradiţie, monarhul rus concentra în mâinile lui întreaga putere legislativă şi executivă, fără îngerinţa altor instituţii. Ţarul guverna cu ajutorul nobilimii şi al birocraţiei, care îi datorau supunere lui, nu naţiunii sau statului. Din prima zi în care s-a aflat la putere Lenin a urmat în mod instinctiv acest model. Deşi, ca o concesie făcută idealului democraţiei, liderul bolşevic a dat ţării o constituţie şi corpuri legiuitoare, rolul acestora rămânea pur

decorativ, atâta vreme cât Partidul Comunist, adevărata putere conducătoare, nu era dator să respecte constituția, iar membrii așa-zisului parlament sovietic nu erau aleşi, ci selectați şi numiți de partid. Prin maniera în care îşi exercita puterea, insistând să ia decizii şi în cele mai neînsemnate chestiuni ale statului, ca şi cum Rusia ar fi fost proprietatea lui personală, Lenin amintea de cei mai autocratici dintre țari, Petru I şi Nicolae I.

Ca şi înaintaşii lui din epoca vechii Moscove, liderul sovietic se considera îndreptățit să controleze întreaga avuție productivă a țării. Prin decretele de naționalizare a pământului şi a industriei, guvernul devenise proprietarul tuturor bunurilor Rusiei, cu excepția celor de uz personal; cum guvernul era expresia unui singur partid, iar partidul, la rândul lui, se supunea voinței conducătorului, Lenin era proprietarul *de facto* al resurselor materiale ale țării. (Proprietarul *de jure* era „poporul", sinonim în viziunea bolşevicilor cu Partidul Comunist.) Industria era administrată de stat, prin directori numiți de la centru. Producția industrială şi, până în martie 1921, cea agricolă se aflau la dispoziția Kremlinului, care le folosea aşa cum credea de cuviință. Proprietatea urbană a fost şi ea naționalizată. Comerțul particular fiind interzis prin lege (până în 1921 şi, din nou, începând cu 1928), regimul sovietic controla întregul sistem de distribuție şi desfacere. Măsurile bolşevice depăşeau prin anvergura lor practicile folosite sub regimul vechii Moscove, însă în esență principiul rămânea acelaşi: suveranul Rusiei nu era doar cârmuitorul, ci şi proprietarul țării.

Poporul însuşi era proprietatea conducătorului. Bolşevicii au reinstituit serviciul de stat obligatoriu, trăsătură distinctivă a vechiului absolutism moscovit. În regimul vechii Moscove, toți supuşii țarului, cu câteva neînsemnate excepții, erau obligați să muncească pentru monarh, fie în mod nemijlocit, în rândurile

armatei sau ale birocrației, fie indirect, cultivând pământurile acestuia sau pe cele ale slujbaşilor lui. Întreaga populație era prin urmare la dispoziția Coroanei. Procesul de dispariție a acestui sistem a început în 1762, când nobilii au primit dreptul să se retragă din serviciu] țarului, încheindu-se nouăzeci şi nouă de ani mai târziu, odată cu desființarea iobăgiei. Bolşevicii nu au întârziat să reînvie vechea practică moscovită, necunoscută în alte țări, de a obliga toți cetățenii să muncească în folosul statului. Aşa-numita „muncă obligatorie generalizată" introdusă în ianuarie 1918 – la directivele lui Lenin, chiar sub amenințarea cu execuția – ar fi părut ruşilor din secolul al XVII-lea un lucru absolut natural. În ceea ce priveşte țărănimea, bolşevicii au reintrodus practica muncilor forțate, *tiaglo*, precum tăiatul copacilor şi cărăuşitul – evident, fără plată. Ca şi în secolul al XVII-lea, niciun locuitor al Rusiei Sovietice nu putea părăsi țara fără permisiunea autorităților.

Birocrația comunistă, fie ea de partid sau de stat, a adoptat în mod aproape natural metodele predecesorilor țarişti. Având îndatoririle şi privilegiile specifice oricăror funcționari, deşi lipsiți de drepturi speciale, membrii ei alcătuiau o castă minuțios ierarhizată şi nu dădeau socoteală decât superiorilor. Ca şi birocrația țaristă, cea comunistă era mai presus de lege. Activitatea ei se desfăşura într-o totală lipsă de *glasnost* (transparență), în cea mai mare parte prin circulare secrete. Sub regimul țarist, cei care promovau în rangurile cele mai înalte ale ierarhiei administrative căpătau calitatea de nobili ereditari. În cazul funcționarilor comunişti, această promovare însemna intrarea în rândurile *nomenklatura* (echivalentul comunist al nobilimii ereditare) şi accesul la privilegii inaccesibile slujbaşilor obişnuiți – şi cu atât mai puțin accesibile oamenilor de rând. Birocrația sovietică, asemeni celei țariste, nu tolera existența unor organisme administrative

autonome; orice astfel de instituții trebuiau „etatizate”, adică aduse sub control birocratic. Este ceea ce s-a întâmplat cu sovietele, presupuse organe legislative ale statului şi cu sindicatele, instrumente ale presupusei „clase conducătoare”, muncitorimea.

Adaptarea atât de rapidă a birocrației comuniste la vechile metode nu e deloc surprinzătoare, dacă ținem cont că noul regim continua, în foarte multe privințe, vechi practici ale țarismului. Continuitatea a fost facilitată şi de reapariția în multe din posturile administrației sovietice a foştilor funcționari țarişti, care au adus cu ei metodele vechii birocrații, transmițându-le noilor sosiți.

Un alt organism important al cărui model a fost copiat de bolşevici, în lipsa altui prototip, de la fostul regim țarist era poliția politică, devenită ulterior una dintre instituțiile vitale ale statului totalitar. Rusia țaristă era unica țară cu două poliții, una menită să apere cetățenii, cealaltă însărcinată cu protejarea aparatului de stat *față de cetățeni.* Crimele împotriva ordinii de stat erau definite într-un mod extrem de vag, fără a se face o distincție precisă între intenție şi faptă. Statul polițienesc țarist pusese la punct metode sofisticate de supraveghere, infiltrând societatea cu o rețea de informatori plătiți şi partidele de opoziție cu agenți profesionişti. Departamentul de Poliție țarist avea autoritatea unică de a dispune deportarea administrativă pentru „crime” care în celelalte țări europene nu erau considerate ca atare – de pildă pentru exprimarea publică a unei dorințe de modificare a sistemului politic. Grație prerogativelor pe care le-a căpătat în urma asasinării țarului Alexandru al II-lea, poliția țaristă ajunsese practic, între 1881 şi 1905, să conducă Rusia. Metodele ei le erau deci mai mult decât familiare revoluționarilor, încât o dată ajunşi la putere aceştia le-au însuşit, întorcându-le împotriva vechilor adversari. Ceka şi instituțiile care i-au urmat au

asimilat atât de bine practicile poliției țariste încât în anii ’80 KGB-ul distribuia încă personalului său manuale puse la punct cu aproape un secol în urmă de Ohrana.

În fine, cenzura. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Rusia era singura țară europeană care practica cenzura preventivă. În deceniul şapte cenzura avea să fie relaxată, iar în 1906 desființată. Bolşevicii au împrumutat rapid cele mai opresive practici din arsenalul țarist, interzicând orice publicație care refuza să sprijine regimul şi supunând toate formele de exprimare intelectuală şi artistică unor măsuri de cenzură preventivă. Trebuie adăugat că şi tipografiile au fost naționalizate. Toate aceste metode, fără echivalent pe plan european, trimiteau la obiceiuri ale vechiului regim moscovit.

Exemplele de mai sus demonstrează că bolşevicii au luat ca model nu scrierile lui Marx, Engels sau ale altor socialişti occidentali, ci propria lor istorie. E vorba nu atât de istorie aşa cum e prezentată ea în cărți, cât de experiențele lor personale din timpul luptei împotriva țarismului, de sub regimul „garanțiilor extraordinare” instituite în anii ’80 în scopul descurajării inteligheției revoluționare. Bolşevicii justificau folosirea unor astfel de practici cu argumente preluate din literatura socialistă, arogându-şi dreptul de a acționa cu o brutalitate şi o lipsă de scrupule care depăşeau tot ceea ce cunoscuse țarismul. Căci în vreme ce regimul țarist era inhibat în acțiunile lui de dorința de a-şi păstra o bună imagine în opinia publică europeană, bolşevicii, duşmani declarați ai statelor europene, nu se împiedicau în astfel de considerente.

Nu se poate spune că bolşevicii țineau să copieze metodele țariste. Dimpotrivă, nu voiau să aibă nimic în comun cu țarismul. Prin forța împrejurărilor, ei au ajuns să împrumute însă elemente din arsenalul vechiului regim. Din clipa în care au renunțat la

principiul democratic – adică din clipa desființării Adunării Constituante (la 5/18 ianuarie 1918) –, comuniştii nu mai puteau guverna decât în mod autocratic. Or, a guverna în mod autocratic însemna a guverna într-o manieră cu care ruşii erau deja obişnuiți. Regimul introdus de Lenin odată cu venirea lui la putere avea un precedent imediat în regimul cel mai reacționar din epoca Imperiului, acela al lui Alexandru al III-lea, din epoca tinereții lui Lenin. E uimitor cât de multe dintre măsurile luate de liderul bolşevic reluau – chiar dacă sub o etichetă diferită – „contrareformele" din ultimele două decenii ale secolului trecut.

Una dintre problemele cele mai controversate ale Revoluției ruse este cea a raportului dintre leninism şi stalinism, mai exact a responsabilității lui Lenin în „crearea" lui Stalin. Comuniştii, tovarăşii de drum şi simpatizanții din Occident ai bolşevicilor neagă orice raport de continuitate între cei doi lideri comuniști, susținând insistent că Stalin nu a continuat opera începută de Lenin – ba, mai mult chiar, că ar fi repudiat-o. Această viziune a căpătat în istoriografia sovietică caracter de adevăr incontestabil, după discursul secret rostit de Nikita Hruşciov de la tribuna celui de-al XX-lea Congres al Partidului. Scopul discursului era să disocieze regimul poststalinist de disprețuitul său predecesor. În mod curios, aceiaşi oameni care obişnuiesc să descrie drept inevitabilă ascensiunea lui Lenin la putere îşi abandonează brusc propria filosofie asupra istoriei atunci când vine vorba de Stalin, pe care îl califică drept o aberație istorică. Ceea ce nu reuşesc ei să explice este cum şi de ce istoria a putut face un ocol de trei decenii în mersul ei „dinainte stabilit" şi „neabătut".

Analiza carierei politice a lui Stalin scoate la iveală faptul că acesta nu a luat pur şi simplu puterea după moartea lui Lenin, ci a acumulat treptat diferitele

prerogative ale autorității, fiind sprijinit inițial chiar de liderul comunist. Mai ales după 1920, când partidul a fost zguduit de „ereziile" democratice ale unora din liderii săi, Lenin a făcut din ce în ce mai mult apel la Stalin pentru a ține sub control aparatul de partid. În ciuda afirmațiilor retrospective ale lui Troțki, Lenin s-a bazat, în problemele curente ale guvernării, ca şi în cele de politică externă, nu pe sfaturile acestuia, ci pe acelea ale rivalului său, Stalin. În 1922, când Lenin a început – forțat de boală – să se retragă de la conducerea statului, patronajul lui îi asigurase deja lui Stalin poziția privilegiată de membru al tuturor celor trei organe conducătoare ale Comitetului Central: Politburo-ul, Orgburo-ul şi Secretariatul. De pe această poziție, Stalin superviza practic toate numirile în organizațiile partidului şi ale administrației de stat. În virtutea măsurilor luate de Lenin pentru a preveni apariția unei opoziții organizate în sânul partidului („facționalismul"), Stalin a putut înăbuşi criticile la adresa modului în care gira activitatea politică, pretextând că respectivele critici îl vizau nu pe el, ci partidul însuşi şi că serveau prin urmare cauza contrarevoluției. Faptul că în ultimele luni de activitate Lenin a devenit tot mai neîncrezător în Stalin, fiind chiar pe punctul de a întrerupe orice relații cu el, nu trebuie să ne facă să uităm că, până în acel moment, liderul comunist făcuse tot posibilul pentru a-i sprijini ascensiunea. Deşi se arăta dezamăgit de activitatea protejatului său, Lenin nu a găsit să-i reproşeze decât deficiențe minore – în primul rând, grosolănia şi lipsa de răbdare –, legate mai degrabă de calitățile de conducător decât de personalitatea lui. Nu avem motive să credem că Lenin l-ar fi considerat pe Stalin un trădător al propriei sale viziuni asupra comunismului.

Nici elementul care îi desparte pe cei doi, anume că Lenin nu şi-a lichidat fizic colaboratorii, aşa cum a procedat – pe scară mare – Stalin, nu este atât de

semnificativ cât ar putea părea la prima vedere. Față de cei care nu aparțineau grupului aleşilor, adică 99,7 la sută din compatrioții lui, Lenin nu manifesta niciun fel de sentimente umane, nefăcându-şi scrupule în a-i condamna la moarte cu zecile de mii, uneori doar pentru a da un exemplu celorlalți. Un înalt responsabil al Ceka, I. S. Unşliht, îşi amintea în 1934, pe un ton sentimental şi cu o mândrie nedisimulată, modul în care Lenin „expedia remarcile filistinilor din partid care se plângeau de cruzimea poliției secrete şi ironiza «umanismul» lumii capitaliste". Deosebirea majoră dintre cei doi lideri bolşevici stă în sensul diferit pe care îl atribuiau noțiunii de „outsider". Pentru Stalin, outsider-ii erau apropiații lui Lenin, oameni loiali acestuia şi potențial concurenți ai georgianului. Față de ei, Stalin s-a comportat la fel de crud ca şi Lenin față de duşmanii lui.{55}

Dincolo de ataşamentul personal care îi unea pe cei doi, Stalin era un adevărat leninist şi prin fidelitatea cu care urma filosofia şi practicile politice ale protectorului său. Toate elementele viitorului regim stalinist – cu excepția asasinării colegilor de partid – au fost preluate direct din experiența leninistă, chiar şi cele două acțiuni pentru care Stalin e atât de condamnat: colectivizarea şi instituirea terorii generalizate. Megalomania, spiritul vindicativ şi paranoia bolnăvicioasă de care a dat dovadă Stalin, ca şi celelalte trăsături odioase ale personalității lui, nu trebuie să pună în umbră realitatea că ideologia şi practicile lui erau de sorginte leninistă. Personaj cu o educație insuficientă, Stalin nu putea avea alt model sau inspirator ideologic decât pe Lenin însuşi.

Teoretic, ni i-am putea imagina pe Troțki, Buharin sau Zinoviev preluând ştafeta de la un Lenin aflat pe patul de moarte şi conducând Rusia Sovietică pe un drum diferit de acela pe care a plasat-o Stalin. E greu însă de crezut că un astfel de scenariu s-ar fi putut materializa, dacă ținem cont de aspectul structurilor de putere din momentul retragerii lui Lenin. Prin gâtuirea

tendințelor democratice din interiorul partidului şi impunerea unei structuri de comandă complicate şi greoaie, menite să îi consolideze dictatura personală, Lenin a avut grijă ca persoana care controla aparatul central de partid să poată controla întregul partid şi, implicit, statul. Această persoană avea să fie Stalin.

Revoluția a adus Rusiei pierderi umane teribile. Statisticile sunt atât de şocante, încât ridică în mod inevitabil semne de întrebare. Dar până când nu vom dispune de alte cifre, suntem obligați, ca istorici, să acceptăm datele existente, cu atât mai mult cu cât ele sunt sprijinite în egală măsură de demografii comunişti şi necomunişti.

Tabelul următor prezintă evoluția populației Uniunii Sovietice în granițele din 1926 (în milioane):

Toamna anului 1917: 147,6
Începutul anului 1920: 140,6
Începutul anului 1921: 136,8
Începutul anului 1922: 134,9

Declinul demografic – 12,7 milioane de persoane – s-a datorat deceselor cauzate de război şi epidemii (aproximativ două milioane fiecare), emigrării (circa două milioane) şi foametei (peste cinci milioane).

Cifrele de mai sus nu oferă decât o imagine parțială a realității, dat fiind că în condiții normale populația nu ar fi rămas constantă, ci ar fi crescut. Proiecțiile statisticienilor ruşi indicau pentru 1922 o populație previzibilă de 160 de milioane de locuitori, față de cifra reală, de 135 de milioane. Luând în considerare aceste cifre şi scăzând numărul persoanelor emigrate, pierderile umane provocate de Revoluție – inclusiv prin scăderea natalității – se ridică la 23 de milioane, adică de două ori şi jumătate nivelul pierderilor totale ale țărilor participante la primul război mondial, sau

echivalentul populațiilor însumate ale celor patru țări scandinave şi Belgiei la data respectivă. Pierderile cele mai mari se înregistrau în grupa de vârstă 16—49 de ani, mai ales în rândul populației de sex bărbătesc, care în august 1920, înainte de izbucnirea foametei, era cu 29 la sută mai mică decât înainte de război.

Putem privi – se cuvine să privim – o astfel de tragedie la rece? Prestigiul ştiinței este atât de mare în epoca noastră încât nu puțini savanți din domeniul umanist au preluat, odată cu metodele ştiințifice de cercetare, detaşarea morală şi afectivă specifice oamenilor de ştiință, ca şi tendința de a considera toate fenomenele drept „naturale" şi deci neutre din punct de vedere etic. Istoricii sunt înclinați să desconsidere rolul voinței omeneşti în desfăşurarea evenimentelor, argumentând că liberul arbitru, fiind impredictibil, scapă analizei ştiințifice. „Inevitabilitatea" istoriei are pentru ei valoarea pe care o au legile naturii pentru oamenii de ştiință. Este însă un adevăr de multă vreme cunoscut faptul că ştiința şi istoria au obiecte de studiu foarte diferite. Ne aşteptăm, pe bună dreptate, ca un medic să diagnosticheze bolile şi să propună remedii într-o manieră detaşată şi lipsită de emoție. Contabilul care analizează situația financiară a unei companii, inginerul care apreciază starea de siguranță a unei maşini, ofițerul care evaluează forțele inamicului trebuie, evident, să evite o abordare emoțională a faptelor, pentru că scopul lor este să contribuie la luarea unor decizii optime. În cazul istoricului însă, deciziile au fost deja luate de alții, drept care detaşarea nu contribuie la înțelegerea faptelor, dimpotrivă, chiar o îngreunează: cum altfel ar putea fi înțelese, în absența unei implicări emoționale, evenimente care au la bază emoții omeneşti? „*Historiam puto scribendam esse et cum ira et cum studio*" („Susțin că istoria trebuie scrisă cu aprindere şi părtinire"), spunea un istoric german din secolul trecut. Aristotel, adept în toate al moderației, scria că există

situații în care „lipsa de iritare” este inacceptabilă: „Căci aceia care nu se mânie atunci când ar trebui să se mânie se cuvine să fie considerați nebuni.” înregistrarea faptelor semnificative trebuie făcută desigur cu detaşare, fără mânie şi fără entuziasm; în această privință, munca istoricului nu diferă de aceea a omului de ştiință. Dar înregistrarea faptelor nu reprezintă decât o primă etapă în activitatea istoricului, următoarea fiind selectarea lor – pentru a decide care anume sunt „semnificative” – or, selectarea înseamnă aplicarea unei judecăți de valoare. Faptele în sine sunt lipsite de semnificație, fiindcă ele singure nu ne dau indicii despre cum ar trebui selectate, ordonate sau puse în valoare: pentru a „da un înțeles” trecutului, istoricul trebuie să pornească de la un anumit principiu. În general, principiul există: chiar şi istoricii cei mai înclinați spre o abordare ştiințifică operează – conştient sau nu – pe baza unor preconcepții. De regulă, aceste preconcepții sunt ancorate în determinismul economic, dat fiind că informațiile economice şi sociale se pretează la interpretări statistice, ceea ce creează o iluzie de imparțialitate. Refuzul de a emite judecăți asupra evenimentelor istoriei este pe de altă parte motivat şi de recursul la valorile morale, mai precis la premisa tacită că tot ceea ce se întâmplă în istorie este natural şi, prin urmare, just. O astfel de atitudine nu face însă decât să justifice acțiunile învingătorilor.

Dacă îl judecăm prin prisma propriilor lui aspirații, regimul comunist se dovedeşte a fi fost un eşec monumental. Singurul lucru pe care l-a reuşit a fost să se mențină la putere. Cum însă pentru bolşevici puterea nu era un scop în sine, ci un mijloc, nici măcar faptul de a o fi păstrat-o nu poate constitui pentru ei un succes. Bolşevicii nu au făcut niciodată un secret din țelurile lor: răsturnarea regimurilor fondate pe proprietatea privată şi înlocuirea lor cu o uniune mondială de republici socialiste. Nu aveau să reuşească să impună

regimul comunist în afara granițelor Rusiei decât după cel de-al doilea război mondial, când Armata Roşie a umplut vidul creat în Europa de Est prin prăbuşirea Germaniei, comuniştii chinezi şi-au eliberat țara de sub dominația japoneză, iar într-un număr de foste colonii s-au instalat la putere dictaturi comuniste.

În anii ’20, după ce planul de a exporta comunismul în afara Rusiei s-a dovedit irealizabil, bolşevicii şi-au orientat eforturile spre construirea societății socialiste la ei acasă. Şi această încercare a eşuat. Lenin sperase ca prin exproprieri şi teroare să transforme în câteva luni Rusia în cea mai mare putere economică a lumii, nereuşind de fapt decât să ruineze sistemul economic moştenit de la fostul regim. Sperase ca Partidul Comunist să impună națiunii propria-i disciplină, dar s-a văzut confruntat cu reacții de disidență chiar în sânul partidului, după ce reuşise să le înăbuşe în restul societății. Din momentul în care muncitorii au întors spatele comuniştilor şi țăranii au început să se răzvrătească, menținerea la putere a impus recurgerea permanentă la măsuri polițieneşti. Birocrația coruptă şi supradimensionată restrângea tot mai mult libertatea de acțiune a regimului. Uniunea liber consimțită a națiunilor se transformase într-un imperiu opresiv. În ultimii doi ani de activitate, discursurile şi scrierile lui Lenin mărturiseau, în afară de o izbitoare sărăcie de idei constructive, furia abia reținută a liderului bolşevic în fața propriei neputințe politice şi economice; nici chiar teroarea nu putuse distruge obişnuințele adânc înrădăcinate ale milenarului popor rus. Mussolini, a cărui carieră politică de început fusese asemănătoare cu aceea a lui Lenin şi care a continuat să privească regimul comunist cu simpatie chiar şi după ce devenise dictatorul fascist al Italiei, afirma în iulie 1920 că bolşevismul, acest „experiment teribil şi îndrăzneț”, îşi ratase scopurile:

> Lenin e un artist care lucrează cu materialul uman aşa cum alţi artişti lucrează în marmură sau metal. Oamenii sunt însă mai tari decât granitul şi mai greu maleabili decât fierul. Capodopera a întârziat să ia naştere. Artistul a eşuat. Proiectul s-a dovedit a fi peste puterile lui.

La o distanță de şapte decenii şi după sacrificii umane de zeci de milioane, succesorul lui Lenin şi Stalin la conducerea Rusiei, Boris Elțîn, afirma într-un discurs ținut în fața Congresului american:

> Lumea întreagă poate răsufla uşurată. Idolul comunismului, care a răspândit pretutindeni dezordinea, vrajba şi brutalitatea, care a semănat frica în sufletul oamenilor, s-a prăbuşit. S-a prăbuşit şi nu se va mai ridica niciodată.

Datele originare ale regimului comunist îl condamnau în mod inevitabil la eşec. Bolşevismul a reprezentat în istoria lumii cea mai îndrăzneață încercare de a supune întreaga viață a unei țări disciplinei unui plan atotcuprinzător, de a raționaliza natura şi societatea. S-a străduit să şteargă cu buretele experiența şi înțelepciunea acumulate de oameni de-a lungul a mii de ani, să dirijeze viața umană după principii ştiințifice – totul cu zelul tipic intelectualilor care văd în opoziția față de propriile idei cea mai bună dovadă a solidității acestor idei. Comunismul a eşuat fiindcă pleca de la concepția iluministă – poate cea mai pernicioasă din istoria gândirii şi, în orice caz, eronată – după care omul nu este decât un complex material, lipsit de suflet şi de idei înnăscute, produsul pasiv al unui mediu social infinit modelabil. Această concepție a permis anumitor indivizi să-şi proiecteze frustrările personale asupra societății, în loc să le rezolve în ei înşişi. Aşa cum experiența ne învață de atâta vreme, omul nu e un obiect neînsuflețit, ci o ființă cu aspirații şi voință proprii; nu un mecanism, ci o entitate biologică. Chiar şi supus celui mai sălbatic dresaj cu putință, omul nu ajunge să poată transmite copiilor lui, ca pe o moştenire

genetică, lecțiile pe care a fost obligat să le asimileze. Copiii continuă să vină pe lume cu mintea şi sufletul proaspete, punând mereu întrebările la care unii credeau că au dat răspunsuri definitive. Pentru ca acest adevăr simplu să fie reconfirmat, zeci de milioane de oameni au murit, alte zeci de milioane de supraviețuitori au trecut prin suferințe de neimaginat şi o mare națiune a fost distrusă.

Cum a reuşit un regim construit pe atât de multe erori să se mențină la putere şapte decenii? Ni se pare inacceptabil răspunsul că, orice s-ar spune, acest regim s-a bucurat de sprijinul poporului. Cei care încearcă să explice supraviețuirea unui guvern prin presupusa lui popularitate, chiar şi atunci când respectivul guvern nu a primit un mandat explicit din partea cetățenilor, ar trebui să aplice acelaşi raționament oricărui alt regim autoritar de durată, deci şi țarismului – care a supraviețuit nu şapte decenii, ci şapte secole. Chiar şi aşa, tot le-ar mai rămâne de explicat cum a fost posibil ca regimul țarist, în ciuda presupusei lui popularități, să se prăbuşească în numai câteva zile.

* * *

Revoluția rusă nu numai că a demonstrat inaplicabilitatea metodelor ştiințifice în administrarea vieții oamenilor, dar a ridicat întrebări morale dintre cele mai profunde în legătură cu natura politicii, mai exact în legătură cu dreptul guvernanților de a încerca să remodeleze ființa umană şi societatea cu de la sine putere şi chiar împotriva voinței lor, aşa cum afirma vechea lozincă comunistă: „Îi vom face pe oameni fericiți – cu forța dacă va fi nevoie!" Gorki, care l-a cunoscut îndeaproape pe Lenin, considera ca şi Mussolini că liderul bolşevic trata oamenii aşa cum tratează un metalurgist minereul pe care îl prelucrează. Atitudinea lui nu era însă decât expresia dusă la extrem a unei

viziuni împărtăşite de toţi intelectualii radicali, viziune care nega principiul mult mai realist şi moralmente superior al lui Kant: omul nu trebuie să fie niciodată pentru ceilalţi un mijloc de a-şi atinge propriile scopuri, ci trebuie considerat el însuşi un scop. Privind lucrurile din această perspectivă, excesele bolşevicilor şi uşurinţa cu care au sacrificat nenumărate vieţi pentru a-şi atinge obiectivele alcătuiesc tabloul unei încălcări monstruoase a principiilor moralei şi a bunului simţ. Comuniştii au preferat să ignore faptul că, în vreme ce mijloacele – bunăstarea şi chiar viaţa oamenilor – sunt cât se poate de reale, scopurile sunt întotdeauna nebuloase şi adeseori inaccesibile. Karl Popper a formulat un principiu moral care exprimă perfect atitudinea noastră: „Fiecare are dreptul să se sacrifice pentru o cauză pe care o consideră demnă de apărat. Nimeni nu are dreptul să îi sacrifice pe alţii sau să le ceară să se sacrifice, în numele unui ideal."

Istoricul francez Hippolyte Taine trage din studiul său monumental consacrat Revoluţiei franceze un învăţământ pe care el însuşi îl califică drept „pueril": „Societatea omenească, mai cu seamă cea modernă, e un lucru vast şi complicat." Ne simţim tentaţi să adăugăm acestei observaţii un corolar. Tocmai pentru că societatea modernă este un lucru „vast şi complicat" şi deci atât de greu de înţeles, nu trebuie şi nu putem să-i impunem anumite modele şi cu atât mai puţin să încercăm să o reconstruim din temelii. Nu putem controla ceea ce nu putem înţelege. Istoria tragică şi sordidă a Revoluţiei ruse – aşa cum s-a desfăşurat ea în realitate, nu aşa cum apare în imaginaţia intelectualilor dispuşi să vadă în ea o încercare nobilă de depăşire a condiţiei umane – ne învaţă că niciodată autoritatea politică nu trebuie utilizată în scopuri ideologice. Oamenii ar trebui lăsaţi să fie ei înşişi. Sau, cum spunea Oscar Wilde, prin glasul unui înţelept chinez: Poţi lăsa omenirea în pace – ceea ce nu poţi este să o

guvernezi.

Glosar

agit-prop – agitație şi propagandă
agit-sudli – proces/e agitatoric/e
besprizornîile – copil/copii abandonați
bolşak – capul gospodăriei țărăneşti
bunt – revoltă, răzvrătire
burjui – burghez
Ceka – poliția secretă sovietică (1917-1922)
cervoneț – unitate monetară introdusă în 1922
cin – rang oficial
cinovnicli – funcționar/i ; birocrat/birocrați
culac – țăran înstărit, „exploatator" din mediul rural
derevniali – sat/e
Duma – Camera inferioară a parlamentului rus înainte de Revoluție
duvan – împărțirea prăzii
dvoevlastie – diarhie, putere dual
dvor – gospodărie; tribunal local
dvoriane – nobili
dvorianstvo – nobilimea (clasa nobiliară)
Fabzavkom/î – Comitet/e de fabrică
glasnost – guvernare transparentă
glavk/i – subdiviziune a VSNKh
Glavlit – Biroul Central al Cenzurii, înființat în 1922
Gosizdat – Editura de Stat
GPU – succesoarea Ceka
gubkomlî – Comitet/e Provincial/e ale Partidului

Comunist
inogorodnîi – țăran stabilit în regiunile cazace, venetic
intelighentlî – membru/membri ai inteligheției
Ispolkom – Comitetul Executiv
iuncher – militar din rândurile cadeților
Kavbiuro – Biroul Caucazian al Partidului Comunist
kombedî – Comitete ale sărăcimii (la sate) (1918)
Komprod – Comisariatul pentru aprovizionare
Komsomol – Liga Tineretului Comunist
Komuh – Comitet al Adunării Constituante
Milrevkom – Comitetul Militar-Revoluționar
mir – comună țărănească
mujic/i – țăran/i
Narkompros – Comisariatul Instrucțiunii Publice
Narodnia Volia – (organizația) „Voința Poporului"
nomenklatura/î – persoană/persoane cu rang înalt în ierarhia administrativă sau politică
OGPU – succesoarea GPU
Ohrana – poliția secretă țaristă
peredîşka – moment de respiro; răgaz
pogrom – atacuri, însoțite de jafuri, în special împotriva evreilor
Proletkult – mişcarea „Cultura Poporului»
pud – unitate de greutate – 16,38 kg
Rabfak – „Facultate muncitorească"
Rada – echivalentul ucrainean al Sovietului
Revvoensovet – Consiliul Militar Revoluționar
soiuz – uniune; asociație
sovetlî – consiliu/consilii
Sovnarkom – Consiliul Comisarilor Poporului
STO – Consiliul pentru Muncă şi Apărare
tiaglo – muncă obligatorie, în epoca vechii Moscove
țentr/î – sinonim cu *glavklî ucaz* decret imperial
vlast – autoritate; guvern
volia – libertate (exagerată)
volost – cea mai mică unitate administrativă din mediul rural

VSNKh – Consiliul Suprem al Economiei Naționale
zemstvola – organ/e al/e autoadministrării provinciale

Tabel cronologic

Cronologia de față prezintă principalele evenimente abordate în carte, în absența altor indicații, datele anterioare lui februarie 1918 sunt conforme calendarului iulian („stil vechi"), aflat în secolul al XIX-lea cu douăsprezece zile, iar în secolul XX cu treisprezece zile înaintea celui occidental (gregorian). După februarie 1918, datele sunt în „stil nou", corespunzător calendarului gregorian.

1899
februarie-martie: Greva studenților din universitățile ruse

1902
iarna 1901-1902: înființarea Partidului Socialist-Revoluționar Rus (PSR)

1903
vara: înființarea Partidului Social Democrat al Muncii (RSDRP); scindarea acestuia în facțiunile menşevică şi bolşevică
iulie: Crearea în Elveția a Uniunii pentru Libertate

1904
februarie: Japonezii atacă Port-Arthur; începutul războiului ruso-nipon noiembrie: Se desfăşoară la

Sankt Petersburg Congresul Zemstvelor

1905
9 ianuarie: „Duminica sângeroasă» la Sankt Petersburg
5 septembrie: Semnarea la Portsmouth, New Hampshire, a păcii între Rusia şi Japonia
octombrie: Formarea Sovietului din Sankt Petersburg; fondarea Partidului Constituțional-Democrat (al „cadeților")
mijlocul lunii octombrie: Grevă generală octombrie: Este lansat Manifestul din Octombrie

1906
aprilie: Promulgarea Legilor Fundamentale (Constituția); convocarea Dumei
iulie: Stolîpin devine prim-ministru

1907
iunie: Apariția unei noi legi electorale, mai restrictive

1911
septembrie: Asasinarea lui Stolîpin

1914
iulie/1 august: Izbucneşte războiul cu Germania
august: Ruşii sunt înfrânți în Prusia Orientală

1915
primăvară-vară: Germanii invadează şi ocupă Polonia rusească
august: Nicolae al II-lea preia comanda armatei ruse şi pleacă pe front; Blocul Progresist îşi lansează platforma

1916
noiembrie: Guvernul este supus presiunilor Dumei

decembrie: Uciderea lui Rasputin

1917

23-27 februarie: Au loc demonstrații şi revolte la Petrograd martie: Formarea Guvernului Provizoriu, în înțelegere cu Sovietul din Petrograd; țarul Nicolae al II-lea abdică aprilie: Lenin soseşte la Petrograd
21 aprilie: Primele demonstrații bolşevice la Petrograd şi Moscova
4-5 mai: Formarea Guvernului de Coaliție
4 iulie: Puci bolşevic eşuat la Petrograd; Lenin se ascunde
11 iulie: Kerenski devine prim-ministru
22-27 august: Afacerea Kornilov
10-25 octombrie: Bolşevicii iau puterea la Petrograd
26 octombrie: Congresul al II-lea al Sovietelor, convocat de bolşevici, aprobă Decretul asupra pământului şi alte acte legislative; este format un „Guvern Provizoriu" bolşevic, avându-l în frunte pe Lenin
21 noiembrie: Instalarea mitropolitului Tihon ca patriarh al Bisericii Ortodoxe
12-30 noiembrie: Au loc alegeri pentru Adunarea Constituantă
23 noiembrie/6 decembrie: Ruşii, germanii şi austriecii decid la BrestLitovsk semnarea armistițiului
6 decembrie: înființarea poliției secrete, Ceka
sfârşitul lunii decembrie: Formarea Armatei Albe antibolşevice din sud

1918

5 ianuarie: întrunirea Adunării Constituante, dispersată în aceeaşi seară
20 ianuarie: Decretul comunist asupra raporturilor dintre stat şi biserică
21 ianuarie: Rusia Sovietică refuză să îşi asume datoriile interne şi externe contractate de fostul regim

28 ianuarie: Ucrainenii îşi proclamă independența
3 martie: Delegația sovietică de la Brest-Litovsk semnează pacea cu germanii, în condițiile propuse de aceştia
începutul lunii martie: Guvernul sovietic decide să mute capitala de la Petrograd la Moscova
1 mai: Principiul moştenirii este abolit
mai: începe ofensiva bolşevicilor împotriva satelor
22 mai: Izbucneşte revolta Legiunii Cehoslovace
vara: Război civil în mediul rural, ca urmare a refuzului țăranilor de a se supune rechizițiilor
6 iulie: Socialist-revoluționarii de stânga declanşează o rebeliune la Moscova; după suprimarea ei, ziarele şi periodicele neafiliate bolşevicilor sunt desființate
noaptea de 16 spre 17 iulie: Asasinarea la Ekaterinburg a țarului Nicolae al II-lea, împreună cu familia, doctorul personal şi servitorii.
iulie: Rusia Sovietică decretează începerea recrutărilor
august: Semnarea unui tratat adițional la Tratatul de la Brest-Litovsk, conținând clauze secrete august: Fannie Kaplan îl împuşcă pe Lenin
4-5 septembrie: începutul terorii roşii
17-18 noiembrie: Amiralul Kolceak este proclamat la Omsk (Siberia) conducător suprem al Rusiei

1919
ianuarie: La sate este introdus impozitul în produse
martie: înființarea Politburoului şi a Orgburoului; fondarea Internaționalei Comuniste
vara: Armatele Albe ale lui Denikin ocupă Ucraina
august-septembrie: Pogromuri împotriva evreilor din Ucraina
13-14 octombrie: Trupele lui Denikin ocupă oraşul Orel
noiembrie: Armata Roşie îi zdrobeşte pe Albi în sud şi în Siberia

1920
februarie: Amiralul Kolceak este executat în Irkuțk
25 aprilie: Polonezii şi ucrainenii invadează Ucraina Sovietică
mai: O delegație sovietică începe negocieri comerciale la Londra
iulie: Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste; Armata Roşie invadează Polonia
august: în Tambov izbucneşte revolta condusă de Antonov
mijlocul lunii august: Armata Roşie este învinsă la porțile Varşoviei şi obligată să se retragă
18 octombrie: Armistițiu cu Polonia
noiembrie: Ultimele trupe albe sunt evacuate din Crimeea

1921
februarie: Armata Roşie invadează şi cucereşte Georgia
februarie: Greve în masă la Petrograd, urmate de răzvrătirea marinarilor de la baza Kronstadt
martie: Moscova renunță la rechizițiile forțate de produse agricole; Începutul Noii Politici Economice
17 martie: Trupele roşii ocupă baza Kronstadt
mai: Este înăbuşită revolta țărănească din Tambov
vară-toamnă: Foamete catastrofală în majoritatea regiunilor Rusiei

1922
februarie-martie: Ofensiva împotriva Bisericii
3 aprilie: Stalin e numit secretar general al Partidului
aprilie-iulie: Procese înscenate unor clerici din Moscova şi Petrograd
16 aprilie: Rusia Sovietică şi Germania încheie Tratatul de la Rapallo
mai: Tihon este înlăturat din scaunul patriarhal
6 iunie: Crearea unui oficiu central al cenzurii

(Glavlit)
decembrie: Lenin îşi dictează „Testamentul” şi „Notele asupra problemei naționalităților”

1923
martie: Lenin paralizează definitiv

1924
ianuarie: Moartea lui Lenin

Lecturi suplimentare

Situația Rusiei în ajunul Revoluției este descrisă în cărțile lui Bernard Pare *Russia and Reform* (Londra 1907; reedit. 1973) şi *The Fall of the Russian Monarchy* (Londra 1929; reedit. 1988). O relatare succintă a ultimilor ani ai țarismului poate fi găsită în cartea lui Richard Charques *The Twilight of Imperial Russia* (Oxford, 1958 şi 1965).

O prezentare generală a Revoluției, cu accent pe istoria politică şi militară a perioadei 1917-1920, se poate găsi în ele două volume ale lui William Henry Chamberlain *The Russian Revolution* (Londra-New York, 1935; reedit. 1987), Aşa-numita primă revoluție este relatată de Abraham Ascher în *The Revolution of 1905* (Stanford, 1988-1992).

Rusia în primul război mondial constituie subiectul cărții lui Norman Stone *The Eastern Front*, *1914-1917* (Londra-New York, 1975).

Lucrarea de autoritate asupra Revoluției din februarie este *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle-Londra, 1981) de T. Hasegawa. Memoriile lui Nicolai Suhanov, traduse şi abreviate de Joel Caramichael în volumul *The Russian Revolution: A Personal Record* (Oxford, 1955; reedit. 1984), reprezintă o sursă inegalabilă. Amintirile lui Alexandr Kerensky, *The Catastrophe* (New York-Londra, 1927; reedit. 1971), prezintă o versiune proprie asupra evenimentelor.

În *History of the Communist Party of the Soviet Union* (New York, 1960; ediție revăzută 1971), Leonard Shapiro relatează cu multă pertinență activitățile partidului bolşevic de la întemeierea sa. Dintre numeroasele biografii ale liderului bolşevic, se cuvine menționată cea a lui David Shub: *Lenin* (New York, 1948). Foarte revelatoare este şi cartea Angelicăi Balabanoff *Impressions of Lenin* (Ann Arbor, Mich., 1964). Cartea lui Boris Suvarin *Stalin* (New York, 1939; în curs de apariție la Humanitas) reprezintă o relatare nedepăşită a primilor ani ai carierei lui Stalin.

Lovitura de stat bolşevică din 1917 este tratată de Robert V. Daniel în cartea sa *Red October* (New York, 1967).

The Origins of Communist Autocracy (Londra-Cambridge, Mass., 1965, 1977) pune în lumină edificarea partidului-stat în Rusia.

Teroarea Roşie constituie subiectul cărții lui G. Leggett *Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford, 1981, 1986; în curs de apariție la Humanitas).

O relatare succintă a luptelor dintre Roşii şi Albi poate fi găsită în *The Russian Civil War* (Londra-Boston, 1987) de Evan Mawdsley. Conflictul dintre Armata Roşie şi țărănime reprezintă subiectul cărții lui Vladimir Brovkin *Behind the Front Lines of the Civil War* (Princeton, 1994).

Problema naționalităților este discutată în cartea lui Richard Pipes *Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923* (Cambridge, Mass., 1954; ediție revăzută 1964).

Eforturile comuniştilor de a exporta revoluția sunt relatate de Franz Borkenau în *The Communist International* (Londra, 1938; republicată sub titlul *World Communism*, 1962).

Din păcate, nu există în limba engleză cărți fiabile şi cuprinzătoare nici asupra culturii comuniste timpurii şi nici asupra tratamentului aplicat religiei.

Note

{1} Succesiunea primelor patru capitole din Revoluția rusă a fost schimbată, iar capitolul 5 din *Rusia sub regimul bolşevic* a fost omis. Partea finală din *Revoluția rusă*, „Reflecții asupra revoluției ruse", a fost reprodusă aproape fără modificări.

{2} J.H. Elliot, Imperial Spain, 1469–1716 (Londra, 1963), p. 73.

{3} Şi alte țări aveau poliții secrete. Dar, aşa cum se întâmpla de pildă cu F.B.I., puterile acestora erau restrânse la investigarea unor posibile subversiuni, fără dreptul de a decide condamnări.

{4} Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (Londra-New York, 1974), pp. 303–304. Sublinierea autorului.

{5} A.A. Lopuhin, *Nastoiaşce i buduşcie ruskoi poliții* (Moscova, 1907), pp. 32–33.

{6} Aleksandr Herzen, *Sobranie socinenii v tridțati tomah,* VII (Moscova, 1956), p. 74.

{7} Oficial, circa 75 la sută din locuitorii Rusiei erau creştini ortodocşi. Mulți erau însă credincioşi de rit vechi, care se rupseseră de biserica oficială în secolul al XVII-lea. Alții făceau parte din secte disidente. Surse din epocă estimau că un sfert din credincioşii ortodocşi nu țineau de fapt de religia oficială.

{8} A. Herzen, *My Past and Thoughts,* III (Londra, 1968), p. 1215.

{9} Acest gen de atitudine disprețuitoare față de umanitate nu era apanajul exclusiv al radicalilor, ea fiind întâlnită şi în rândul liberalilor. H. G. Wells, adept al utopismului ştiințific, prezicea în cartea lui din 1933, *The Shape of Things to Come,* că prin educație şi disciplină socială persoana umană avea să fie în întregime transformată: „Omul va deveni, generație după generație, o nouă specie, depărtându-se din ce în ce mai mult de creatura fragilă, tragică, jalnică, plină de cruzime, bizară, absurdă şi uneori de-a dreptul oribilă care s-a botezat pe sine, într-un acces de aroganță nătângă, *Homo sapiens"* (New York, 1933, 426.) Ce distanță față de

viziunea lui Montaigne, care scria în secolul al XVI-lea, înainte ca religia şi filozofia umanistă să fi fost copleşite de asaltul ştiinţei: „Nimic nu este mai frumos şi mai drept decât să fii om pe de-a-ntregul şi după cuviinţă... cea mai barbară dintre boli e să ne disprețuim pe noi înşine.”.

{10} În lipsa altor precizări, toate datele din acest volum anterioare lui februarie 1918 sunt „pe stil vechi” – mai exact, corespunzătoare calendarului iulian, aflat în secolul al XIX-lea cu douăsprezece zile, iar în secolul XX, cu treisprezece zile în urma celui occidental, gregorian. Începând cu februarie 1918, datele sunt „pe stil nou” – deci, conforme calendarului gregorian, adoptat atunci de guvernul sovietic. Când, în legătură cu relaţiile Rusiei cu Occidentul, apar ambele date (ex. 10/23 iunie), prima se referă la calendarul vechi.

{11} Tocmai pentru a depăşi acest handicap şi a deschide o cale de acces spre Rusia, la începutul anului 1915, din inițiativa lui Churchill, englezii şi australienii au debarcat trupe la Gallipoli, la intrarea în Bosfor. Dispunând de forțe insuficiente, expediția a eşuat. Dacă ar fi fost încununată de succes, cursul istoriei ruse ar fi fost poate cu totul altul..

{12} Din cauză că „Sankt Petersburg” avea pentru ruşi o rezonanță germană, la începutul războiului cu Germania oraşul fusese rebotezat Petrograd.

{13} În cărțile de istorie comuniste şi în cele scrise de istoricii occidentali aparținând şcolii „revizioniste”, rolul trupelor răzvrătite şi al preocupărilor legate de continuarea războiului sunt minimalizate, dacă nu complet trecute cu vederea, cu scopul de a oferi despre Revoluția din Februarie imaginea unei mişcări sociale conduse de proletariatul industrial şi dirijată împotriva continuării războiului. Sursele din epocă nu sprijină însă o astfel de interpretare; abia dacă vorbesc de muncitori. Mai mult chiar, ele arată că principala considerație care a condus la deznodământul cunoscut, abdicarea lui Nicolae al II-lea, era dorința de a se continua războiul cu mai multă eficacitate.

{14} Malinovski a fost demascat în 1914, el renunțând la locul lui din Dumă şi plecând în străinătate. În noiembrie 1918, în plină teroare roşie, s-a întors de bunăvoie în Rusia Sovietică, aparent bazându-se pe sprijinul lui Lenin. Lenin însă nu mai avea nevoie de el şi a ordonat să fie executat.

{15} Centrul rus pentru conservarea şi studiul documentelor de istorie modernă (RTsKhIDNI), Moscova, fond 2, op. 1, delo 3341. Benito Mussolini şi alți protofasciști italieni exprimau aşteptări revoluționare similare în legătură cu primul război mondial. Vezi şi *Russia under he Bolshevik Regime* a aceluiaşi autor (New York,

1994), 250.

{16} Citãm din studiul dedicat de Eric Hoffer dictaturii moderne: „Acțiunea este un factor coagulant... Toate mişcările de masă folosesc acțiunea maselor ca un element unificator. Conflictele pe care o mişcare de masă le provoacă sau le stimulează sunt menite nu doar să doboare inamicul, ci şi să le răpească adepților acestuia individualitățile lor distincte şi să-i facă mai uşor de topit în mediul colectiv." *The True Believer*, (New York, 1951), 117, 118-19.

{17} Chiar şi în aceste condiții, doar un mic număr de muncitori au intrat în rândurile Partidului Bolşevic. În preajma loviturii de stat bolşevice din toamna lui 1917, doar 5,3% din muncitorii industriali erau membri ai partidului. Z. V. Stepanov, *Rabocie Petrograda* v*periodpodgotovki I provedenia Oktiabrskogo voorujonnogo vosstania* (Moscova-Leningrad. 1965), 47-48.

{18} În vocabularul revoluționarilor ruşi, a face „agitație" însemna a face apel la acțiune imediată, în timp ce „propaganda" însemna sădirea în mințile ascultătorilor a unor idei care la timpul potrivit să-i facă pe aceştia să acționeze din proprie inițiativă.

{19} La două săptămâni după ce au preluat puterea în octombrie 1917, bolşevicii au îndepărtat de la Ministerul Justiției, Guvernul Provizoriu şi Banca Nye toate ordinele emise de Banca Imperială Germană, prin care se autoriza transferul de fonduri către Lenin, Troțki şi colaboratorii lor. Cele provenite de la primele două instituții au fost probabil distruse, celelalte au fost predate unui emisar trimis de Berlin (RTsKhIDNI, Fond 2, Opis 2, delo 226, publicat în A. G. Latîşev, *Rassekrecennîi Lenin* Moscova, 1996, p.95).

{20} Lenin nefiind prezent în Petrograd în ziua de 3 iulie, când s-a luat hotărârea de a se merge mai departe în încercarea de puci, Kalinin se referă probabil la răspunsul pe care liderul bolşevic l-a dat în ziua următoare, după ce se întorsese.

{21} *Şto sorok besed s Molotovîm (Iz dnevnika F. Ciueva)* (Moscova, 1991), p. 162.

{22} Într-o convorbire particulară avută cu autorul, Kerenski i-a mărturisit că acțiunile lui din acea vreme fuseseră puternic influențate de experiența Revoluției franceze.

{23} Acest subiect va fi tratat mai pe larg în Capitolul XII.

{24} Comitetul Central Executiv (CCE, cunoscut înainte sub numele de Ispolkom) era organul suprem al sovietelor – şi deci al *statului*. Comitetul Central dirija doar *partidul*.

{25} Jay Lovestone, unul dintre fondatorii Partidului Comunist American, i-a povestit autorului că în timpul unei întâlniri pe care a

avut-o cu Lenin i-a pomenit acestuia de fişele de lectură. Lenin a vrut să ştie la ce folosesc. La demonstraţia lui Lovestone care, pentru a evita pierderea de timp, notase pe ele ceea ce Lenin voia să spună, acesta a replicat că în Rusia comunismul va triumfa când ruşii vor învăţa să se servească de asemenea fişe.

{26} În Letonia exista o puternică mişcare social-democrată, cu orientare antigermană. Raportat la populaţia lor, letonii erau reprezentaţi în Partidul Bolşevic mai bine decât oricare altă naţionalitate. Datorită loialităţii lor, letonilor – şi numai lor – li s-a permis de către bolşevici să alcătuiască formaţiuni militare separate.

{27} Germania şi Austro-Ungaria au semnat în februarie tratate de pace separate cu Ucraina, instalând apoi la Kiev un guvern-marionetă, care a permis colectarea şi transportul de produse alimentare către cele două ţări. Germania a impus Rusiei prin acordul de pace din martie 1918 recunoaşterea Ucrainei ca stat independent, dar tratatul de pace propus a fi încheiat între Moscova şi Kiev nu avea să se mai materializeze niciodată.

{28} Este, se pare, prima menţiune despre existenţa lagărelor de concentrare, într-un document sovietic oficial.

{29} Armatele Albe, care au început să ia fiinţă în iarna anilor 1917–1918, sunt abordate în capitolul XI.

{30} Intervenţia Aliaţilor în 1919, după încheierea armistiţiului, a avut desigur alte motivaţii. Subiectul va fi discutat în capitolul XI.

{31} Deţinerea unei cartele de raţie minimală permitea reprezentanţilor temutei Ceka să îi identifice pe „burghezi", care erau în permanenţă terorizaţi şi extorcaţi..

{32} Filozoful englez Bertrand Russell, care s-a întâlnit cu Lenin în 1920, relatează astfel întrevederea lor: „La o întrebare a mea despre aplicarea socialismului în agricultură, mi-a explicat jubilând cum reuşise să îi incite pe ţăranii săraci împotriva celor bogaţi, «şi repede au început să îi spânzure de câte vreun copac – ha! ha! ha!» Hohotul de râs pe care i l-a provocat gândul la cei masacraţi mi-a îngheţat sângele în vine.".

{33} Alexei, care suferea un puternic acces de hemofilie, a rămas pentru moment la Tobolsk, împreună cu trei dintre surorile lui. Aveau să se alăture familiei, Ia Ekaterinburg, spre sfârşitul lunii mai.

{34} Mărturii indirecte par să indice că Lenin nu a ordonat decât omorârea fostului ţar. Decizia de a-i ucide şi pe ceilalţi membri ai familiei, împreună cu cei patru servitori, a aparţinut probabil responsabililor locali.

{35} Pentru a preveni protestele germanilor, bolşevicii nu au anunțat decât executarea lui Nicolae, pretinzând că împărăteasa şi copiii fuseseră evacuați spre un loc sigur. Regimul a persistat în această minciună timp de zece ani, ceea ce a dat naştere la tot soiul de legende, cea mai cunoscută fiind aceea referitoare la presupusa supraviețuire a mezinei, Marea Ducesă Anastasia. Nu există nici cea mai mică posibilitate ca Anastasia sau vreun alt membru al familiei imperiale să fi scăpat din masacru. Un mesaj al Sovietului din Ekaterinburg trimis la Kremlin preciza că întreaga familie era moartă. Jurnalul lui Troțki confirmă aceste informații.

{36} Centrul rus pentru conservarea şi studiul documentelor de istorie modernă (RTsKhIDNI), Fond 2, op..2, delo 492.

{37} „Veneticii" (*inogorodnîie*) erau țărani care trăiau în regiunile cazace, fără a fi membri ai comunităților de cazaci. Aveau pământ puțin sau chiar deloc, motiv pentru care aşteptau cu nerăbdare ocazia de a pune mâna pe pământul cazacilor. Ei au reprezentat principala bază de sprijin a bolşevicilor în zonă.

{38} Bătălia pentru Țarițîn din 1918 a marcat începutul conflictului dintre Stalin şi Troțki. Stalin, trimis de Lenin în regiune pentru a colecta alimente, se numise cu de la sine putere membru al Consiliului Militar Revoluționar al frontului de sud şi se amesteca în deciziile comandanților însărcinați cu operațiunile din zonă. Aceste ingerințe, ca şi teroarea pe care a declanşat-o împotriva foştilor ofițeri țarişti, l-au făcut pe Troțki să îi ceară rechemarea. Stalin avea mai târziu să îşi asume toate meritele pentru apărarea cu succes a Țarițîn-ului, rebotezând oraşul „Stalingrad".

{39} Spre sfârşitul anului 1918, de pildă, anticipând desfăşurări masive ale aliaților în Ucraina, Troțki a intenționat să concentreze trupe acolo, în chiar momentul în care Kolceak avansa rapid în Urali. Din fericire pentru regimul comunist, decizia finală a fost alta. Un an mai târziu a conceput planul fantasmagoric de creare a unei armate de cavalerie în Urali, cu scopul de a invada India – în timp ce Armata Roşie ducea o luptă pe viață şi pe moarte împotriva forțelor lui Denikin. Propunerea a fost ignorată. In octombrie 1919, când Armata Roşie era pe punctul de a da o lovitură zdrobitoare Armatei Albe de Sud, Troțki trimitea Comitetului Central o scrisoare interminabilă în care critica în termeni duri desfăşurările şi strategia forțelor bolşevice.

{40} Dezertare, în accepțiunea autorităților sovietice, însemna şi neprezentarea la încorporare sau absența temporară (fără permisie).

{41} Nu ne referim aici la cehoslovaci şi letoni, care dintr-un anumit punct de vedere au „intervenit" şi ei; ultimii, luptând de partea bolşevicilor, au pierdut mai multe mii de oameni.

{42} RTsKhIDNI, Fond 2, op..l, delo 11800; datează dinainte de 21 noiembrie 1919.

{43} La 28 iulie 1920, cu puțin înainte de asaltul final împotriva armatelor lui Vranghel, Stalin îi telegrafia lui Troțki, probabil răspunzând unor instrucțiuni anterioare ale acestuia: „Pregătim un ordin de exterminare a tuturor membrilor corpului ofițeresc al armatei lui Vranghel, ordin care va fi pus în aplicare în momentul declanşării ofensivei generale." RTsKhIDNI, fond 558, opis 1, delo 1875, lista 1 – publicat în *Bolşeviţkoe rukovodostvo: Perepiska, 1912–1917*, (Moscova, 1996), p.150.

{44} Pentru a ne face o idee despre uşurința şi rapiditatea cu care ruşii se lasă împinşi în direcții complet opuse, e suficient să ne reamintim evenimentele din august 1991 şi octombrie 1993. în primul caz, câteva mii de civili, sprijiniți de mici unități ale armatei, au reuşit să dejoace lovitura de forță menită să reinstaureze comunismul. Rezultatul a fost dezintegrarea Uniunii Sovietice şi dizolvarea Partidului Comunist. În octombrie 1993, câteva mii de soldați, adunați cu mare dificultate, i-au permis preşedintelui Elțîn să lichideze opoziția Parlamentului. În aceste două evenimente, care au marcat sfârşitul a şaptezeci de ani de comunism, marea majoritate a populației, altfel spus „masele", s-a ținut deoparte, aşteptând pasivă deznodământul şi nesprijinind nici una dintre tabere.

{45} Hitler, care s-a inspirat din metodele folosite de Lenin, avea să impună un „program în 25 de puncte" pentru primirea în rândurile Partidului Nazist.

{46} Influența bolşevismului asupra fascismului şi a național-socialismului este tratată în Capitolul 5 al cărții mele *Russia under the Bolshevik Regime.*

{47} Documente ale Comintern-ului scoase recent la lumină demonstrează că Reed a primit din fondurile acestuia suma de 1 milion de ruble, adică echivalentul a l000 de dolari, sau un kilogram şi jumătate de aur.

{48} Una dintre explicațiile percepției – larg răspândite – după care evreii s-ar fi aflat în spatele valului de persecuții îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe este că ei au fost în mod deliberat folosiți de către comunişti în campania antireligioasă. Maxim Gorki, un apropiat al lui Lenin, scria în mai 1922 unei publicații evreieşti din New York: „Cunosc cazuri în care tineri comunişti evrei au fost implicați dinadins [în persecutarea bisericii], pentru ca filistinii şi țărănimea să poată spune: iată, evreii ne distrug mânăstirile [şi] îşi bat joc de «locurile noastre sfinte». Cred că s-a acționat în parte din frică, în parte cu intenția clară de a compromite populația evreiască.

A fost opera antisemiților, care se găsesc în număr destul de mare printre comunişti.”.

{49} În cifre variind de la o regiune la alta, țăranii ar fi avut nevoie – într-o evaluare aproximativă de minimum 163 de kilograme de cereale pentru subzistență, plus alte 40 până la 80 de kilograme grâne pentru sămânță. înainte de 1914, consumul mediu anual pe cap de persoană fusese de 270 de kilograme (inclusiv grânele de sămânță).

{50} Documente de arhivă recent scoase la lumină dezvăluie că Cicerin, comisarul sovietic al afacerilor externe, primise încă din februarie 1922 instrucțiuni din partea lui Lenin să „saboteze” Conferința de la Genova. RTsKhIDNI, fond 2, Opis 2, delo 1.119, publicat în: Richard Pipes, ed., *The Unknown Lenin* (New Haven, Conn., 1990), p. 149.

{51} Ibid., p. 181.

{52} Ultima propoziție e un citat din *Boris Godunov* de Puşkin: cuprins de remuşcări, Godunov, pretendent la tron şi (presupus) ucigaş al țareviciului, îşi retrăieşte crima.

{53} Că în Rusia este perfect posibil ca o mână de oameni să determine destinul politic al întregii țări ne-au demonstrat-o şi evenimentele de la Moscova din august 1991, când puciul militar declanşat cu scopul de a restaura regimul comunist a fost dejucat de câteva mii de demonstranți pro-democrație, într-un oraş cu 9 milioane de locuitori şi o țară cu o populație de 300 de milioane.

{54} Încă la începutul secolului trecut Clausewitz observa că devenise „imposibil să cucereşti o țară mare, cu o civilizație de tip european, altfel decât provocând disensiuni în interiorul ei“. Carl von Clausewitz, *The Campaign of 1812 in Russia* (Londra, 1843), p. 184.

{55} Viaceslav Molotov, personalitatea cu cea mai îndelungată carieră în aparatul de partid, care i-a cunoscut îndeaproape pe cei doi lideri sovietici, afirma că Lenin era cu siguranță „mai sever” – citeşte „mai inuman” – decât Stalin. In F. Şuev, ed., *Şto sorok besed s Molotovîm* (Moscova, 1991), p.184.